Rus • Toš

Vrednote Slovencev in Evropejcev

E-DOKUMENTI SJM

Veljko Rus | Niko Toš

Vrednote Slovencev in Evropejcev

Veljko Rus | Niko Toš

Vrednote Slovencev in Evropejcev

Analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja

E-DOKUMENTI SJM/Ljubljana, 2021

Veljko Rus in Niko Toš
Vrednote Slovencev in Evropejcev
Analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja

1. elektronska izdaja

Izdajatelj in založnik:
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK
Kardeljeva ploščad 5, Ljubljana

Zbirka:
E-DOKUMENTI SJM 3

Urednik:
Slavko Kurdija

Recenzenta:
Zdravko Mlinar, Vid Pečjak

Likovna oprema:
Polonca Mesec Kurdija

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca. / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

Dostopno prek:
https://knjigarna.fdv.si/ in www.cjm.si

DOI: 10.51936/9789612359621

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID=55554563

ISBN 978-961-235-962-1 (pdf)

Knjigo je sofinancirala Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Vsebina

Predgovor 1

Uvod 5

1 KAKOVOST ŽIVLJENJA 17
Kakovost življenja in bruto domači proizvod (BDP) (17)
Kakovost življenja kot sinonim za postmoderno družbo (21)
Kakovost življenja v Sloveniji: mednarodna primerjava (23)
Kakovost življenja in kakovost dela (30)
Zavezanost delu: etika in estetika dela (32)
Vrednotna anatomija dela (35)
Trendi (39)
Življenjska središčnost dela (40)
Socialni regulatorji dela (47)

2 SOCIALNA DRŽAVA 53
Pravičnost in pravična družba (53)
Podpora socialnim programom (55)
Socialni potenciali države blaginje (62)
Institucionalni potenciali države blaginje (68)
Stališča in vrednote v zvezi z državo blaginje (71)
Medgeneracijski odnosi (80)

3 CIVILNA DRUŽBA 85
Opredelitev civilne družbe (85)
Civilna družba v Sloveniji (88)
Članstvo v prostovoljnih organizacijah (91)
Socialni kapital (97)
Funkcija zaupanja v slovenski družbi (101)
Mednarodne primerjave (103)
Odprtost slovenske družbe (109)
Kozmopolitska integracija proti nacionalni asimilaciji (113)

4 POSTMODERNA IN POSTMATERIALIZEM 121
Moderna in postmoderna (121)
Inkluzivni individualizem? (125)
Postmaterializem ali neoeksistencializem? (127)
Konceptualne in metrične težave v zvezi s postmaterializmom (129)
Primerjave postmaterialistične usmerjenosti med različnimi državami (132)
Postmoderna Evropa (135)
Sociodemografske analize (139)
Značajske lastnosti prihodnje generacije (142)
Vzgojne preference slovenskih respondentov (144)

5 DRUŽINSKA SKUPNOST IN ZAKONSKA ZVEZA 149
Družinska skupnost proti zakonski zvezi (149)
Mednarodne primerjave (151)
Družina in neokonservativni sindrom (157)
Sociodemografske analize stališč do slovenske družine (160)
Trendi v pojmovanju družine (164)

6 VERA IN VREDNOTE 169
Vrednote in religioznost (169)
Raziskave religioznosti v Sloveniji, SJM 1968–1990 (179)
Raziskovanje religioznosti v Sloveniji v devetdesetih letih (186)
Alternativni pristopi v raziskovanju religioznosti konec devetdesetih: EVS 1999 (210)
Pouk iz zgodbe – zaključki (264)

7 POLITIKA 271
Politološka pojmovanja politike (271)
Aktualni koncepti in raziskave o politiki (277)
Svetovna raziskava vrednot o politiki (283)
Dodatni kazalci odnosa do politike – primerjalni prikaz (288)
Sklep (293)

8 DEMOKRACIJA KOT VREDNOTA 297
Uvod (297)
Teoretična razčlenitev (299)
Podpora demokratičnemu sistemu; koncept in operacionalizacija (302)
Prikaz izsledkov raziskav v Zahodni Evropi (309)
Podpora demokratičnemu sistemu v Sloveniji (314)
Sklepne ugotovitve (324)

9 ZAUPANJE V INSTITUCIJE SISTEMA 333
Teoretska in metodološka razčlenitev (334)
Raziskave zaupanja v institucije v Zahodni ter Srednji in Vzhodni Evropi v devetdesetih letih (338)
Raziskave zaupanja v institucije v Sloveniji v devetdesetih – primerjave in trendi (344)
Kaj določa izražanje zaupanja v institucije (351)
Zaupanje v institucije v petnajstih evropskih državah (354)
Nekaj sklepnih ugotovitev (364)

10 PREGLED IN PRIMERJAVA IZSLEDKOV TREH RAZISKAV VREDNOT (WVS/SJM 1992, 1995, 1999) 369
Pojasnila (369)
Vprašalnik in pregled podatkov (371)

Priloga: tabele 421
Kazalo tabel 435
Kazalo grafov 437
Viri 441
Stvarno kazalo 451
Imensko kazalo 459

Predgovor

Vrednote se nekakšne zvezde stalnice, ki nam omogočajo razumeti dolgoročne družbene procese, pa tudi napovedovati prihodnje tokove kolektivnih praks. Kot take so nepogrešljive pri snovanju dolgoročne strategije vključevanja slovenske družbe v širši evropski prostor.

Temu spoznanju je sledila skupina raziskovalcev pri snovanju raziskav stališč in vrednotenj Slovencev, ki so desetletja potekale pod skupnim naslovom Slovensko javno mnenje. Vedeli smo, da je le s ponavljanjem raziskav skozi dolga obdobja ter njihovim odpiranjem v širši kulturni in civilizacijski prostor mogoče spoznavati in razpoznavati značilno, posebno, naše, lahko bi rekli nacionalno identiteto, kot se izraža skozi vrednote.

Zgodba o raziskovanju vrednot je torej stara. Samo za ponazoritev povejmo, da se nam na začetku osemdesetih let ni uspelo pridružiti evropski raziskavi vrednot, saj Slovenija tedaj ni ustrezala opredelitvi nacije. Šele neposredno po osamosvojitvi se nam je uspelo pridružiti že dlje časa potekajočemu projektu raziskovanja vrednot v Evropi in svetu.[1] Pogoje in odločitve za pridružitev k tej raziskavi so sooblikovali raziskovalci, ki so dolga leta usmerjali raziskave slovenskega javnega mnenja, med njimi še posebej profesorji Peter Klinar, Boštjan Markič,

[1] European Value Survey, za katero je dala pobudo skupina evropskih družboslovcev, zbranih na Univerzi Tilburg na Nizozemskem, in pozneje World Value Survey z osrednjo usklajevalno vlogo Ronalda Ingleharta z Univerze v Michiganu.

Cveto Trampuž, Zdenko Roter, Zdravko Mlinar in Niko Toš. Prva raziskava v okviru svetovnega programa raziskovanja vrednot je bila v Sloveniji tako izvedena februarja 1992, nato pa v letih 1995 in 1999 ob veliki zavzetosti skupine mlajših raziskovalcev, ki so v tem obdobju skrbeli za neprekinjenost empiričnega raziskovanja vrednot na Slovenskem. Med njimi so Vlado Miheljak, Mitja Hafner Fink, Brina Malnar, Samo Uhan, Janez Štebe in Slavko Kurdija. Skupina v enaki sestavi se prav zadaj (2005) pripravlja na ponovitev slovenske raziskave v okviru Svetovne raziskave vrednot, pa čeprav v neugodnih razmerah, prepričana o pomenu tega raziskovanja za slovensko družboslovje in družbo ter njuno evropsko umestitev.

In šele tu sva soavtorja in najina skupna zamisel o izvedbi obsežnejše in poglobljene analize bogatega empiričnega gradiva, ki razmislek in presojo o vrednotah Slovencev in Slovenk postavlja v evropski, celo svetovni prostor. To so pred nama vsaj fragmentarno storili tudi drugi ugledni družboslovci, med njimi Ronald Inglehart, ki jih navajava v knjigi. Skoraj tri leta je potekalo usmerjeno analitično delo, ki je bilo sicer osredotočeno na podatke iz treh slovenskih raziskav in še posebej na raziskavo iz leta 1999, hkrati pa je vključevalo podatkovne zbirke petnajstih evropskih držav. Obsežno statistično analizo in grafično predstavitev so opravile strokovne sodelavke, diplomirane sociologinje Živa Broder, Tina Vovk in Rebeka Bešter Falle. Prva besedila je izpisovala gospa Ljuba Valič, celoten potek nastajanja študije in preverjanja besedil vse do njihove priprave za objavo pa je imela v rokah gospa Ivi Kecman, tajnica CJMMK. H končni ureditvi besedil je s svojimi nasveti pripomogel Sergio Švara, strokovni svetnik v CJMMK. Delo, kot je prikazano v knjigi, je mogoče le ob vsestranski skupinska podpori. Vsem, ki so sodelovali pri snovanju in izvedbi raziskav, pripravi in izvedbi analiz, na katere sva se avtorja oprla, ter pri pripravi in urejanju besedil, se iskreno zahvaljujeva. Zahvala velja tudi tistim, ki so besedila kolegialno brali in dajali sugestije. Ne bova jih poimenovala, saj sva za končno besedilo knjige, za vsa pojasnjevanja in sklepanja odgovorna le sama.

Avtorja sva le tako lahko črpala iz do zdaj najširše zasnovane empirične raziskave vrednot, stališč in verovanj ljudi v Sloveniji in sodobnih družbah. V analizi sva posegala po vrednotah, ki se nanašajo na

ključna področja človekovega življenja, kot so delo, kakovost življenja, družina, socialna država, civilna družba, vera, politika in država, pa tudi druga. Poizkušala sva pokazati na vrednotno identiteto Slovencev in Slovenk, kot se izrisuje v evropskem in svetovnem kulturnem in civilizacijskem okolju. Pri zasnovi in oblikovanju analize sva delovala skupaj, pa čeprav sva izpisovala vsak svoj del besedil[2]. Zavedava se tudi, da raziskava in analiza vrednot z najinim delom ni končana. Možnosti nadaljnje analize, nova raziskava, ki je pred nami, ter poglabljanje in širjenje prostora analize izzivajo. Avtorja sva želela napisati knjigo tako, da bo dostopna čim širšemu krogu domačih in morda tudi tujih bralcev.

Ljubljana, maj 2005

N. Toš
V. Rus

[2] Poglavja 1–5 V. Rus; poglavja 6–10 N. Toš.

Uvod

1. Umestitev knjige

Vključevanje Slovenije v Evropsko unijo je večplastno, saj gre za vzporedno vstopanje v politični, gospodarski in kulturni prostor Evrope. Pri tem se moramo zavedati, da bo takšno večplastno vključevanje porajalo številna nesoglasja zaradi nesočasnosti teh procesov: politično povezovanje poteka hitreje kot gospodarsko in gospodarsko hitreje kot kulturno. Najpočasneje bo potekalo kulturno povezovanje, pri katerem gre predvsem za konvergiranje vrednotnih usmeritev prebivalcev. Počasno kulturno zbliževanje je neizogibno, saj je ena od glavnih lastnosti vrednot, da so razmeroma stalne in se praviloma ne odzivajo na trenutne spremembe v okolju.

Omenjena nesočasnost bo verjetno pozitivno učinkovala na razmerja med političnimi in gospodarskimi spremembami, saj bodo razmeroma hitrejše institucionalne spremembe omogočile pravno regulirano gospodarsko kolonizacijo, ki se z globalizacijo širi zunaj in znotraj Evropske unije. Politično povezovanje, ki poteka pred gospodarskim, naj bi bilo predvidoma dokaj neboleče. Povsem drugo vprašanje pa je, kako bo hitrejše politično in gospodarsko prilagajanje vplivalo na vrednotno oziroma na kulturno integracijo prebivalcev srednjeevropskih držav. Iz jugoslovanske izkušnje vemo, da sta možna dva povsem nasprotna izida: tako imenovani učinek "fuzije" in tako imenovani učinek "kontrasta", se

pravi združevanja in razdruževanja med nacionalnimi kulturami. Brez večjega tveganja lahko sklepamo, da bo pravno in gospodarsko varna Evropa delovala blažilno, se pravi integrativno tudi pri kulturnem povezovanju. Vendar pa niti prvo niti drugo ni v prihodnji Evropi zagotovljeno. Toda tudi če bi se to uresničilo, ni nujno, da bi se s tem izognili nesoglasjem med nacionalnimi kulturami, saj je jasno, da se s tesnejšim političnim in gospodarskim povezovanjem zmanjšuje socialna distanca med narodi ter s tem povečuje občutljivost do drugačnih kulturnih vzorcev. G. Germani (1965) meni, da je učinek kontrasta verjetnejši med starimi profiliranimi in v vsakodnevno prakso globoko zasidranimi kulturami, medtem ko je med manj profiliranimi verjetnejše zbliževanje ali celo zlitje. Glede na to, da so v Evropi vse nacionalne kulture močno profilirane, ne moremo v prihodnosti izključiti možnosti zaostrovanja medkulturnih odnosov, tudi če bo Evropi uspelo postati vzorna pravna država s homogenim socialno-tržnim gospodarstvom.

Verjetnejše pa je, da se v EU kljub institucionalnemu omejevanju gospodarske globalizacije ne bomo mogli izogniti vsem tistim procesom, ki potekajo zunaj nje, že zaradi tega ne, ker ni mogoče preprečiti Mulderjevega učinka tesnejšega povezovanja med (pravnimi, gospodarskimi ali individualnimi) subjekti. Mulder je namreč eksperimentalno dokazal, da tesnejše povezovanje in še posebej tesnejše sodelovanje zmanjšuje razlike med sodelujočimi, če so te razlike majhne, in povečuje, če so velike (Mulder 1971).

Gospodarska kolonizacija se bo zaradi okrepljenega sodelovanja med gospodarskimi subjekti zelo verjetno širila celo hitreje znotraj EU kot zunaj nje. Če bo potekala v skladu s pravno ureditvijo, ne bo prišla v spor s političnim sistemom, ampak ga bo celo utrdila. Verjetno pa bo povsem drugače vplivala na medkulturne odnose prebivalcev. To pa pomeni, da vzroki za kulturna nesoglasja ne bodo ideološke ali verske narave, ampak tako imenovani ekonomski imperializem, ki bo nacionalne kulture potiskal sprva v obrambno držo, pozneje pa v ekskluzivne kulturne enklave, ki bodo pravo nasprotje ameriškemu "talilnemu loncu".

Medtem ko bi se z naraščajočo kulturno zaprtostjo povečevala možnost socialnih in političnih nesoglasij ter s tem zmanjševala stopnja societalnega povezovanja, bi po drugi strani ta zaprtost delovala tudi v

smeri ohranjanja nacionalnih kultur in vse bolj folklorne provincializacije. Delovala bi torej v smeri njihove politične dezintegracije in kulturne mumifikacije, kar bi zniževalo duhovno raven v celotni EU.

Nevarnosti takšne kulturne dezintegracije se večji del politikov in ekonomistov ne zaveda. Pri tem ne gre le za to, da podcenjujejo možnost takšnih nezaželenih disfunkcij, ampak se tudi ne zavedajo njihove teže za celotno družbeno dogajanje v EU. Razlog za to je dosedanja obrobna vloga nacionalnih kultur v procesih modernizacije. Ti so potekali predvsem v znamenju industrializacije, urbanizacije in birokratizacije evropskih družb v 19. in 20. stoletju. V njih se je krepila standardizirana množična potrošnja, ki je delovala egalitarno in anacionalno ter tako prispevala svoj delež k povezovalnim procesom modernizacije.

V postindustrijskih in postmodernih družbah pa kultura (oziroma vrednotna usmeritev) postaja vse pomembnejša. Razlog za to je tako imenovani "the law of diminishing return" (Inglehart 1997), ki pri ljudeh zmanjšuje zanimanje za povečevanje gmotnega standarda v materialno zasičenih industrijskih družbah. V teh družbah se zlasti pri mladih generacijah dokaj hitro širi tako imenovani postmaterialistični sindrom, ki vse bolj poudarja samoaktualizacijo in osebno integriteto posameznika. Zdaj, ko ne gre več za biti ali ne biti v gmotnem smislu preživetja, se povečuje potreba po nematerialnih dobrinah oziroma storitvah.

Obsežne empirične analize kažejo, da ne gre za kratkotrajno spremembo, ampak za logično in nepovrnljivo preusmeritev od gmotnih k nematerialnim dobrinam. Ta preusmeritev se kaže predvsem pri tistih generacijah, ki so mladost preživele v dokajšnji gmotni blaginji (Inglehart 1997). Gre torej za preusmeritev življenjskih ciljev od "to have" k "to be".

Pri tej preusmeritvi lahko tudi pričakujemo, da bo ekonomski determinizem družbenega razvoja, kot ga je Karl Marx nekdaj povsem utemeljeno ugotavljal pri gospodarsko revnih družbah, vse bolj nadomeščal kulturni determinizem Maxa Webra v gospodarsko razvitih družbah. Z veliko verjetnostjo lahko torej pričakujemo, da bo v evropskih družbah imelo kulturno zbliževanje ali pa razhajanje vse bolj osrednjo vlogo pri združevanju evropskih narodov, s tem pa bo tudi odločilno vplivalo na stopnjo politične stabilnosti in gospodarske uspešnosti celotne EU.

Seveda ni namen te knjige, da bi reševala omenjena pereča vprašanja, želi pa ponuditi zelo bogato empirično gradivo vsem tistim, ki se ukvarjajo z dolgoročnimi vprašanji vključevanja Slovenije v EU.

2. Zgodovina raziskave

Raziskava, iz katere črpamo empirične podatke za primerjavo Slovenije z drugimi 14 članicami EU, ima naslov World Values Survey (WVS). Zajela je 80 držav in nad 200 000 respondentov. Raziskava je reprezentativni vzorec za 85 % svetovnega prebivalstva (Inglehart in drugi 2004). Nanaša se na stališča respondentov do politike, gospodarstva, vere, družine, civilne pobude, lokalne pripadnosti, varstva okolja, tehnologije in kakovosti življenja. Raziskava je potekala v letih 1980, 1990 in 1999, zato omogoča tudi analizo časovnih gibanj. Slovenija je bila vključena v raziskavo leta 1990,[1] potem ko je postala samostojna država in je zaradi tega upoštevana le pri zadnjih dveh snemanjih.

Zasnovo do zdaj najobsežnejše empirične študije o vrednotah je izoblikovala European Value System Study Group (EVSSG). Ta skupina je izvajala prvo snemanje že leta 1981, vendar le v 10 zahodnoevropskih državah. Izsledki te raziskave so bili tako odmevni, da se je naslednje leto v raziskavo vključilo še nadaljnjih 16 zahodnoevropskih držav. Raziskava je namreč jasno potrdila, da se dogajajo sistematične spremembe v vrednotnih usmeritvah mlajših generacij, v katerih hitro narašča delež tistih, ki so postmaterialistično usmerjeni in imajo do večine temeljnih vrednot drugačna stališča.

Metodološko skrb za kakovost podatkov je prevzel Institute of Social research v Ann Arborju, ZDA, hkrati pa je tudi zbiral, prečiščeval in obdeloval podatke raziskave.

[1] Prva meritev na osnovi WVS je v Sloveniji potekala januarja 1992, druga meritev leta 1995 (v okvirih t. i. Evropske raziskave vrednot – EVS) in tretja leta 1999. Vse tri meritve so zajele reprezentativne vzorce polnoletnega prebivalstva Slovenije.

3. Kompozicija knjige in zgradba poglavij

Knjiga ima, poleg uvodnega dela, pregleda rezultatov treh meritev v Sloveniji, metodoloških in tehničnih podatkov ter tabelarne priloge, devet delov. Vsak je namenjen analizi vrednot, ki se nanašajo na določeno področje družbenega dogajanja. Analiza vrednot je torej področna in ne problemska. Za takšno področno analizo vrednot smo se odločili iz dveh razlogov:

- zaradi same narave instrumenta, ki omogoča predvsem opisno in le v manjši meri razlagalno analizo vrednotnih usmeritev;
- zaradi namere avtorjev, da bi analizo vrednot nadgradili s sugestijami regulativnih ukrepov za določeno področje dejavnosti.

Zgradba poglavij posameznega dela knjige je bolj ali manj enotna. Tipična zgradba poglavij je naslednja:

- opredelitev temeljnih pojmov, pomembnih za analizo vrednot na posameznem področju;
- primerjava med Slovenijo in tistimi štirinajstimi državami EU, ki so po mnenju avtorjev najpomembnejše za Slovenijo;
- sociodemografska analiza vrednotnih razlik med subpopulacijami; tovrstne primerjave so omejene samo na slovenske respondente in se praviloma nanašajo na spol, starost, izobrazbo in sloj (v katerega se respondenti sami uvrščajo);
- analiza trendov, ki temelji na razlikah med leti 1990, 1995 in 1999; tudi v tem primeru gre le za primerjave slovenskih podatkov.

Sociodemografske analize smo uporabili za oblikovanje novih raziskovalnih hipotez. Prav tako naj bi nam analiza trendov omogočila generiranje regulativnih sugestij (policy implications).

Skušali smo torej preseči konservativni tip opisne analize, s tem da smo oblikovali tako raziskovalne kot tudi regulativne sugestije, ki izhajajo iz zgoraj omenjenih ugotovitev.

4. Teorija modernizacije in postmoderna

Izhodišče te raziskave je teorija modernizacije. Modernizacija ima osrednjo vlogo pri konstruiranju raziskovalnih instrumentov, kakor tudi pri

interpretaciji rezultatov. Njena osrednja vloga izvira iz predpostavke, da gredo vse sodobne družbe skozi dolgotrajne procese modernizacije, zato je na podlagi tega skupnega imenovalca upravičena primerjalna analiza tega, kje je posamezna država na poti iz predmoderne avtoritarne države v postindustrijsko družbo. Seveda v takšno mednarodno primerjavo kulturnopolitičnega razvoja prebivalstev posameznih držav ni mogoče vključiti bodisi tistih, ki v procese modernizacije še niso vstopili, bodisi tistih redkih, katerih razvoj je procese modernizacije obšel.

Za avtorje je torej ključna predpostavka, da lahko prav vseh 14 držav, ki so vključene v primerjalno analizo, med seboj primerjamo z vidika razvoja od predmoderne, prek moderne v postmoderno vrednotno usmeritev.

Dokler kazalce modernizacije prevzemamo iz zunanjih kulturno-zgodovinskih in politično- ekonomskih okoliščin, nimamo velikih težav, saj se v obdobju modernizacije v vseh državah pojavljajo spremembe, kot so npr. občutno manjša umrljivost dojenčkov, občutno povečanje pismenosti, povečanje števila občil in daljša življenjska doba. Prav tako ni sporno, da so procesi modernizacije povsod potekali v znamenju geometrijske rasti energentov v primerjavi z rastjo prebivalstva, da je v "stari Evropi" industrializacija sledila urbanizaciji, medtem ko je bila v "novi Evropi" – nasprotno – pred njo. Vzporedno z industrializacijo in urbanizacijo se je širila tudi država in z njo birokratizacija upravljanja (Inglehart in drugi 2004).

Veliko kočljivejši pa je izbor tako imenovanih mehkih kazalcev, s katerimi se skuša meriti in celo primerjati kultura oz. vrednotna usmerjenost prebivalstev v teh 14 državah. Že verske značilnosti, ki so pravzaprav eden od najbolj ključnih kazalcev za merjenje kulturne usmerjenosti prebivalstev, so prepogosto med seboj izključujoči vrednotni sistemi, ki naj bi bili po definiciji med seboj neprimerljivi. Pa tudi, če so primerljivi po vsebini, so v svoji funkciji določanja vedenjskih vzorcev lahko dokaj različni.

Pri opredeljevanju kazalcev, s katerimi naj bi merili kulturno usmerjenost ob prehodu iz moderne v postmoderno, se težave ponovijo: na eni strani imamo dokaj zanesljive objektivne kazalce, s katerimi merimo postindustrializem; merimo ga lahko s prevlado storitvene

dejavnosti nad industrijsko, z intelektualizacijo dela, s specializacijo poklicev itd. Na drugi strani pa imamo dokaj nejasne in nestabilne kazalce, s katerimi merimo postmaterializem kot osrednjo vrednoto postmoderne.

Inglehart se intenzivno ukvarja z indikatorji postmaterializma, vendar se zdi, da ne najde dovolj specifičnih. Večinoma se ne razlikujejo od liberalnih vrednot moderne, zato se postmoderna nehote spreminja v sinonim za visoko liberalizirano moderno. Med takšne kazalce postmoderne vrednotne usmeritve Inglehart uvršča: prevlado sekularnih usmeritev prebivalstva nad religioznimi, prevlado racionalnih ved nad iracionalnimi, relativizacijo podedovanih pravic, večji individualizem, večjo strpnost itd (Inglehart in drugi, 2004).

Kot vidimo, smo vse omenjene vrednote srečevali v celotnem obdobju modernizacije, ki je v zadnjih dveh stoletjih potekala hkrati z industrializacijo, urbanizacijo itd. Zaradi tega je težko govoriti o prehajanju moderne v postmoderno. Ker gre prej za nadaljevanje kot za spremembo, bi bilo ustrezneje govoriti o pozni moderni, ki povzroča kulturno krizo prav zaradi večnega vračanja k starim vrednotam moderne. To razvojno zagato opazi tudi Inglehart. Izrazi jo z besedami, da "noben trend razvoja ne gre za vedno v isto smer" (Inglehart 2004, 7). Ob tem spoznanju dobi tudi Fukujamovo sporočilo o "koncu zgodovine" nov pomen: zmaga liberalne demokracije se razkriva kot razvojna nemoč, ne pa kot vrhunec zgodovine.

Manj problematični so tisti kazalci materializma oziroma postmaterializma, ki oblikujejo osrednji sindrom pri prehajanju iz moderne vrednotne usmeritve v postmoderno (in seveda predvsem v postmaterialistično usmeritev). Kot vemo, gre za te kazalce:

a) gospodarsko rast,
b) omejevanje inflacije,
c) ohranjanje reda,
d) soodločanje ljudi,
e) zaščito svobode govora,
f) boj proti kriminalu.

Čim bolj respondenti poudarjajo pomen vrednot, navedenih pod a), b), c) in f), tem jasneje se opredeljujejo kot osebe z materialistično

usmeritvijo, medtem ko se tisti, ki poudarjajo vrednote, navedene pod d) in e), kažejo kot osebe s postmaterialistično vrednotno usmeritvijo.

Z vidika pojmovne koherentnosti ("construct validity") zgornji sindrom ni preveč prepričljiv oziroma vsebinsko skladen. Prav tako ne more biti deležen visoke "face validity", se pravi ni očiten.

Kljub omenjenim pridržkom pa je treba omeniti, da zgornji kazalci v številnih študijah sovpadajo v isti faktor in pojasnjujejo več kot polovico variance. Še več: njihove faktorske vrednosti imajo dokaj konsistentne signifikantne povezave z že omenjenimi kazalci moderne oziroma postmoderne. Glede na to lahko govorimo o sindromih, ki statistično učinkovito diskriminirajo vrednotne usmeritve posameznih respondentov.

5. Mesto slovenskih vrednot na kulturnem zemljevidu sveta

V tem poglavju bomo pojasnili mesto slovenskih vrednot v soseščini 80 držav. Države so na sliki 1 razmeščene glede na vrednosti, dobljene pri dveh faktorjih, ki tvorita dvodimenzionalno klasifikacijo omenjenih 80 držav. Prva, vertikalna dimenzija se nanaša na vrednosti, ki se nahajajo med tradicionalno in racionalno avtoriteto. Avtorji to razsežnost različno označujejo, saj včasih tradicionalno usmeritev označujejo kot religiozno, drugič spet kot hierarhično, avtoritarno ali paternalistično, racionalno vrednotno usmeritev pa kot moderno, inkluzivno ali funkcionalno (kar povzroča velike težave pri interpretaciji, saj gre za bistveno različne vrednote in ne za sinonime).

Druga, horizontalna dimenzija označuje na levi strani materialistično usmerjenost, ki daje prednost materialnim dobrinam, medtem ko desna označuje postmaterialistično usmerjenost, ki daje prednost personalnim vrednotam. V prvem primeru gre za preživetje v družbi pomanjkanja in so zaradi tega v ospredju materialne dobrine, v drugem pa gre za uveljavljanje osebne integritete, osebnega razvoja in osebne samopotrditve.

Po pričakovanju se bogatejše države večinoma umeščajo v zgornji desni kot, manj razvite pa praviloma v spodnji levi kot. Zadovoljitev materialnih potreb preusmerja prebivalce posamezne države v

zadovoljevanje novih, višjih, nematerialnih potreb, saj se tako izognejo prenasičenosti z materialnimi dobrinami in s tem bogatijo svoje življenje.

Če bi opisana logika delovala v celoti in ne samo delno in če ne bi bilo pri oblikovanju neavtoritativne in postmaterialistične vrednotne usmeritve tudi drugih dejavnikov, ki jih v tej raziskavi nismo merili, bi morale biti na primer ZDA umeščene v zgornjem desnem kotu. Dejstvo, da so precej nižje, opozarja na to, da delujejo tudi drugi, od gospodarske razvitosti neodvisni dejavniki. Gre za religijo, ki prav tako vpliva na razporeditev vrednotnih usmeritev posameznih držav.

Slika 1: *Razvrstitev držav glede na prevladujoče vrednostne usmeritve*

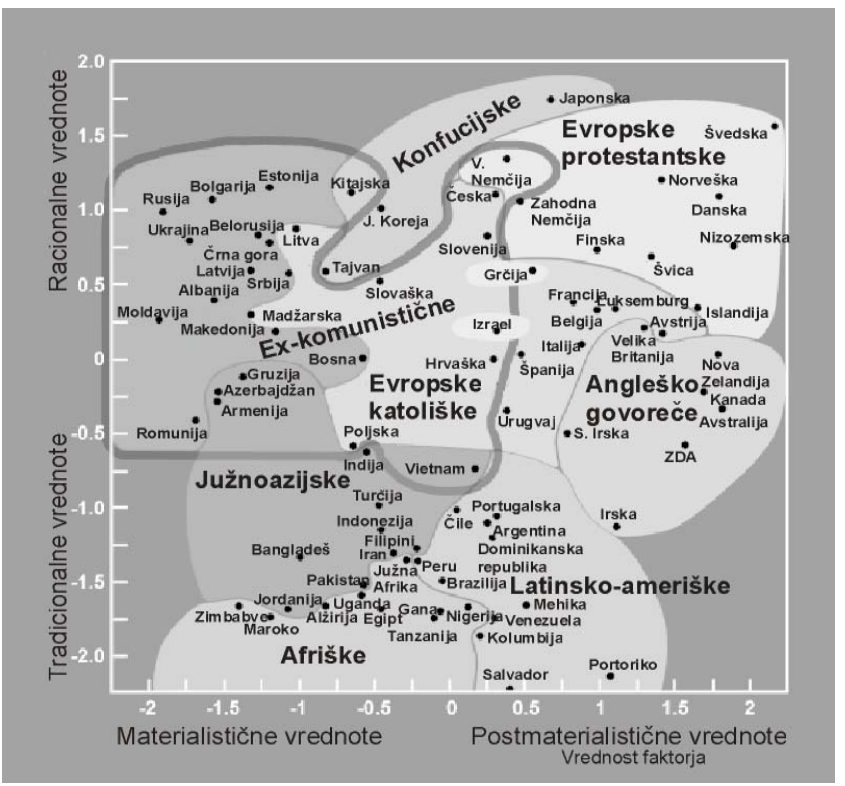

Vir: Inglehart, R. et al., 2004

Črte, ki jih je Inglehart zarisal na tej sliki, je povzel po Huntingtonovem zemljevidu kutlurnozgodovinskih območij (Huntington 1993 in 1996). S slike je razvidno, da je večina religiozno istovetnih držav umeščena znotraj teh območij, kar kaže, da je poleg gospodarske razvitosti zelo pomemben dejavnik tudi kulturnozgodovinski sediment. To je še zlasti razvidno iz tega, da sta (tedaj še ločeni) Vzhodna in Zahodna Nemčija bliže druga drugi kot ZDA in Kanada, čeprav je bila v zadnjih 45 letih njuna politična ureditev povsem različna, med ZDA in Kanado pa zelo podobna. Očitno je kulturno-zgodovinski sediment še vedno vplivnejši kot so zelo različne politične ureditve.

Religija je tudi pri drugih državah zelo pomemben dejavnik umestitve. Najpregledneje so umeščene protestantske države, in sicer veliko više proti zgornjemu desnemu kotu kot katoliške. Iz tega je razvidno, da je protestantizem bolj naklonjen postmoderni usmeritvi. Sekularizacija in postmaterializem sta v teh državah dosegla takšno stopnjo, da jih nekateri označujejo kar za "postkrščanske" družbe.

Pregledno so razvrščene tudi pravoslavne države. Umeščene so v zgornji levi kot, kar pomeni, da gre za sekularno in pretežno materialistično vrednotno usmeritev. Muslimanske države (razen tistih, ki so bile 70 let pod Sovjetsko zvezo) so zbrane v spodnjem levem kotu slike, kar pomeni, da so razmeroma nesekularne in materialistično usmerjene.

Seveda je tudi nekaj izjem, vendar ne toliko, da bi občutno omajale zgornje ugotovitve. Najpomembnejša izjema so ZDA, ki naj bi bile poleg Švedske v zgornjem desnem kotu. Dejansko jih najdemo precej blizu spodnjemu desnemu kotu, kar pomeni, da se pri prebivalstvu ZDA dokaj visoka stopnja postmaterializma povezuje z dokaj nizko stopnjo moderne hierarhije. Inglehart v zvezi s tem opozarja, da "ZDA niso prototip kulturne modernizacije za druge države, kot so to domnevali nekateri teoretiki modernizacije po drugi svetovni vojni. ZDA so odklonski primer, saj imajo veliko tradicionalnejši vrednotni sistem kot katera koli druga razvita industrijska družba" (Inglehart in drugi 2004, 15). Glede na dokaj nacionalistično usmerjenost in konservativne verske nazore so ZDA bliže nekaterim državam v razvoju kot srednje razvitim družbam.

Pri večini drugih držav, ki se na obravnavani sliki znajdejo na neobičajnem mestu, je v ozadju zelo verjetno kolonialna zgodovina, ki jih je odmanila od njihovega naravnega okolja. Primer za to so Filipini, ki so na drugem koncu sveta, vendar imajo zelo podobno vrednotno usmeritev kot ljudstva v Latinski Ameriki. Razlog za to je skupna španska kolonialna zgodovina.

Inglehart opozarja tudi na konvergenco med državami, ki so bile del nekdanjih "imperijev". Najpomembnejši je vsekakor britanski, ki še zdaj poraja dokaj sorodne vrednotne usmeritve v vseh angleško govorečih državah.

Inglehart omenja tudi "komunistični imperij", ki je zajel v svoje meje tretjino svetovnega prebivalstva. Avtor v nadaljevanju ugotavlja, da "so vse družbe s komunističnimi režimi uvrščene v grozd, ki je v zgornjem levem kotu" (Inglehart 2004, 16). Zanje je značilno, da so bile, vključno s Kitajsko, usmerjene v materializem oziroma pridobivanje materialnih dobrin in v priznavanje sekularne avtoritete države.

Toda prav ta slika, ki nam kaže umestitev držav glede na vrednotno usmeritev njihovega prebivalstva, opozarja na to, da Slovenija po omenjenih merilih ni spadala v "komunistični blok", tudi če se je razglašala za socialistično. To velja vsaj od takrat, ko je leta 1948 Tito prekinil s Stalinom. Najbližji sosedje Slovenije na tej sliki niso nekdanje vzhodnoevropske države (razen Češke), ampak Nemčija, Grčija, Finska in Izrael. Bliže kot Hrvaška, ki ji je od nekdanjih jugoslovanskih republik najbližja, je vrsta držav, med njimi celo Belgija, Francija in Južna Koreja. Slovenija torej ne spada v družbo vzhodnoevropskih postocialističnih držav, če jo presojamo z vidika omenjenih vrednotnih usmeritev. Morda je to posledica tega, da smo stoletja živeli v Avstro-Ogrski, morda je posledica prekinitve odnosov s Stalinom, morda pa posledica tega, da smo imeli svojevrsten tip samoupravnega, tržnega socializma in najverjetneje – vseh treh skupaj.

Vsako uvrščanje Slovenije v postocialistično srednjeevropsko skupino držav je torej hoteno ali nehoteno podcenjevanje tega, kar so generacije pred nami že dosegle.

1 KAKOVOST ŽIVLJENJA

1.1 Kakovost življenja in bruto domači proizvod (BDP)

Kakovost življenja (KŽ) je kompleksna kategorija, zato je razumljivo, da jo merimo z zelo raznovrstnimi kazalci:

a) s takimi, ki merijo povsem objektivna dejstva, kot je npr. dolžina našega življenja (longevita), delež umrlih novorojenčkov ali BDP na prebivalca,
b) s takimi, ki zadovoljujejo naše biološke, socialne in psihološke potrebe in jih imenujemo *satisfaktorji*,
c) s takimi, ki merijo stopnjo zadovoljenosti naših potreb in jih v primerjavi s satisfaktorji označujemo s *satisfakcijami*.

Pri bolj tradicionalnih teoretikih in pri manj obveščenih javnih delavcih prevladuje mnenje, da so za merjenje kakovosti življenja prebivalstva kot celote ali pa za merjenje kakovosti življenja pri posameznih sociodemografskih skupinah najzanesljivejši "trdi" kazalci, ki jih omenjamo pod a), najmanj pa tisti, ki jih uvrščamo pod c), se pravi

med satisfakcije. Empirične ugotovitve so drugačne. V zvezi s tem Kaase in Newton (1995) ugotavljata, da so "raziskave o kakovosti življenja pokazale, da je splošno zadovoljstvo z življenjem... precej manj odvisno od objektivnih zunanjih dejavnikov kot pa od notranjih in subjektivnih dejavnikov" (152).

Glede na novejše ugotovitve je razumljivo, da zlasti med laiki narašča dvom o merskih instrumentih in ugotovitvah, ki iz njih izvirajo. Nasprotno velja za strokovno javnost, ki v tako preprostem kazalcu, kot je zaznavanje zadovoljstva z lastnim življenjem, odkriva vse ustreznejši instrument, ki zagotavlja kakovostne (se pravi validne in reliabline) podatke.

Razlogov za to, da kakovost življenja merimo s splošnim zadovoljstvom, je več. Najpomembnejši je zagotovo vse večje razhajanje med BDP in kakovostjo življenja: medtem ko je v družbah z manj kot 3000 USD na prebivalca povezava med BDP in kakovostjo življenja zelo tesna, saj BDP sam pojasnjuje 51 % celotne variance, pa je v družbah z višjim BDP ta povezava dokaj šibka, saj večinoma ne pojasni več kot 15 % variance kakovosti življenja (Inglehart 1997). Še nazorneje se kaže šibka povezava med BDP in kakovostjo življenja, če primerjamo ZDA z večjim BDP, kot ga ima Kanada, in manjšo kakovostjo življenja, kot jo ima ta. Podobno velja za primerjavo Irske in Nemčije: Irska, ki ima občutno manjši BDP, ima enako kakovost življenja kot Nemčija. Zdi se, da Marxova teza o odvisnosti duhovne nadgradnje od materialne baze velja za revnejše države, ne pa tudi za bogatejše.

Tovrstne povezave se ne rahljajo samo med kakovostjo življenja in gospodarsko rastjo, ki jo merimo z BDP, ampak tudi z drugimi objektivnimi spremenljivkami, kot je na primer dolžina življenja. To se najnazorneje kaže s primerjavo Kitajske in Rusije: medtem ko je BDP v Rusiji občutno višji kot na Kitajskem, pa je dolžina življenja občutno krajša. Zrahljane povezave med kakovostjo življenja in drugimi kazalci torej ne upravičujejo relativiziranja tega instrumenta. Ne upravičujejo sklepanja, da je kakovost življenja nereliabilen in večpomenski kazalec, ki ga je treba zaradi tega opustiti.

Res je nasprotno: ker je subjektivno zadovoljstvo z lastnim življenjem izredno večplasten pojav, je razumljivo, da se ob večjih življenjskih spremembah dogaja, da so za kakovost življenja pomembni različni dejavniki. Tako vemo, da so v gospodarsko nerazvitih družbah za višjo

kakovost življenja najpomembnejše materialne dobrine (zlasti voda), da sta za kakovost življenja srednje razvitih družb najpomembnejši količina in kakovost izobraževalnih storitev in za kakovost življenja v visoko razvitih družbah zdravstveno stanje in zdravstvene storitve.

To, da se posamezni prediktorji kakovosti življenja spreminjajo skozi čas, ali pa da se spreminja njihova teža, ne pomeni, da je subjektivno merjenje kakovosti življenja z osebno blaginjo neustrezno, ampak prav nasprotno: gre za kazalec, ki na zelo preprost način meri integralni razvoj celotne družbe.

Da gre za izrazito večplasten in tudi časovno obstojen kazalec človekovega razvoja, nam potrjujejo tudi podatki Evrobarometra, ki od leta 1973 meri subjektivno blaginjo oziroma kakovost življenja. Izsledki kažejo, da je stopnja kakovosti življenja v evropskih državah skozi desetletja izjemno stabilna, saj uvrstitve držav ostajajo skoraj nespremenjene tudi tedaj, ko vrednosti indeksa kakovosti življenja za posamezno državo od časa do časa zanihajo navzgor ali navzdol. Drugače povedano: Nizozemska in Danska se vsa ta desetletja vedno znova znajdeta na vrhu z najvišjim indeksom kakovosti življenja, Francija, Italija in Portugalska pa na dnu uvrstitvene lestvice z najnižjo kakovostjo življenja.

Poleg tega nam longitudinalno snemanje kakovosti življenja omogoča tudi razkrivanje teženj: tako lahko ugotovimo, da se kakovost življenja znižuje v Belgiji in na Irskem, ki sicer nista na dnu ter da se izboljšuje v Italiji in na Portugalskem.

Skratka: očitno je, da je za politike veliko pomembnejši indeks kakovosti življenja kot indeks BDP. BDP je sicer pomemben za gospodarstvenike, za politike pa je pomembnejši kazalec kakovosti življenja, saj je bolj integralen in za obstoj političnih elit, ki so odvisne predvsem od zadovoljstva volilnega telesa, bolj pomemben.

Vse več je raziskav, ki podrobneje proučujejo, kako se prediktorji kakovosti življenja spreminjajo v prostoru in času. Za ponazoritev navajamo tri takšne raziskave:

a) V ZDA so bili v sedemdesetih letih najpomembnejši prediktorji kakovosti življenja (Andrew in Withey 1976):
   - zadovoljstvo z družinskimi razmerami,
   - ustrezna zaposlitev,
   - stanovanjske razmere,

- dobri prijatelji,
- ustrezen prosti čas in
- ustrezne politične razmere.

b) Evrobarometer (1976/6), ki je zajel devet zahodnoevropskih držav, je odkril naslednje sklope prediktorjev:
   - več samoregulacije,
   - zmanjševanje razlik med zelo premožnimi in zelo revnimi,
   - nadzor nad velikimi mednarodnimi podjetji,
   - obramba proti velesilam in zaščita nacionalnih interesov,
   - omejevanje inflacije in brezposelnosti ter
   - gradnja stanovanj.

c) Raziskava ISSP je novejšega datuma (1985) in zajema ZDA, Avstralijo ter tri zahodnoevropske države: Veliko Britanijo, ZR Nemčijo in Avstrijo. Tudi v tej raziskavi se vladni programi razvrščajo v tri sklope. in sicer:
   - v blaginjski sklop, ki se nanaša na pokojnine, zdravstvo, brezposelnost in izobraževanje,
   - na varstvo okolja, umetnost in kulturo ter
   - na pravno in vojaško varnost.

Na prvi pogled se vse tri analize med seboj tako zelo razlikujejo, da jim skoraj ni mogoče najti skupnega imenovalca. Predvsem se ameriška raziskava na videz močno razlikuje od drugih dveh evropskih, zlasti zato ker se nanaša na dobrine in storitve, ki jih posameznik potrebuje za zadovoljitev svojih potreb, medtem ko se evropski raziskavi nanašata predvsem na vladne programe, torej na institucionalizirane dobrine oziroma storitve, ki naj bi zadovoljile potrebe državljanov. Toda če iščemo skupni imenovalec zgornjih treh raziskav, lahko ugotovimo, da je med njimi veliko več skupnega kot različnega. Skupne značilnosti so:

a) Opozarjanje na tiste programe, ki jih zagotavljajo sodobne države blaginje. Iz tega sledi, da je država blaginje strukturni korelat kakovosti življenja. Odločilna institucija za ohranjanje kakovosti življenja je torej država blaginje in ne gospodarstvo. Gospodarstvo – naj je še tako učinkovito in uspešno – ne more zagotoviti visoke kakovosti življenja, ampak jo samo omogoča.

b) Vse tri raziskave opozarjajo na potrebo po *osebni varnosti* prebivalcev; ta se zagotavlja z omejevanjem brezposelnosti, inflacije in z ustrezno stanovanjsko politiko.
c) Prav tako kot varnost na osebni ravni je poudarjena varnost na makropolitični ravni. (Tu prihaja do vidnega razlikovanja med pričakovanjem prebivalstva in vodilnimi političnimi elitami.)

Da je varnost na osebni in institucionalni ravni prednostni cilj kakovosti življenja smo pričakovali, saj je znano, da je vsaka organizacija (in še posebej institucija) legitimna le toliko, kolikor zagotavlja varnost svojim članom. Na makropolitični ravni to pomeni, da je dovolj učinkovita pri zmanjševanju nevarnosti, ki prihajajo iz okolja, bodisi da se to okolje kaže kot tuja kultura, kompetitivno mednarodno podjetje ali kot tuja država.

Čeprav je potreba po varnosti vedno prisotna, pa ni v vsakem primeru najpomembnejši element kakovosti življenja. Dokler ni kruha, ima prednost kruh, ko pa postajajo državljani premožnejši, dobi prednost osebna in premoženjska varnost. Če pa je tej zadoščeno, se poraja potreba po večji svobodi, samouresničevanju in samoregulaciji. V ospredje stopijo tako imenovane postmaterialistične potrebe; te so že prisotne pri nekaterih delih prebivalstva najrazvitejših držav.

1.2 Kakovost življenja kot sinonim za postmoderno družbo

Do zdaj smo obravnavali tiste značilnosti kakovosti življenja, ki odsevajo kulturnozgodovinske okoliščine prebivalstva v danem prostoru in času. Na ta način smo do neke mere izoblikovali *razločno* definicijo kakovosti življenja. Če pa želimo priti tudi do kolikor toliko *jasne* definicije kakovostIi življenja, jo moramo opredeliti glede na vrednote, ki jih zajema ta raziskava. Za ta namen si bomo sposodili Inglehartovo (1997) klasifikacijo vrednot, ki jo je izoblikoval na podlagi empirične raziskave 43 različnih držav v letih 1990–1993.

Inglehart razvršča vrednote glede na tisti dve poglavitni razsežnosti, ki prevladujeta pri prehodu iz moderne v postsmoderno družbo. Medtem ko sta za procese modernizacije značilna sekularizacija vrednot in zadovoljevanje materialnih potreb, je za postmoderno usmeritev značilno

zadovoljevanje nematerialnih potreb. V ospredju so potrebe po duhovni blaginji (in racionalni avtoriteti). Medtem ko je za moderno družbo značilen boj za preživetje in večjo socialno varnost, je za postmoderno družbo v ospredju svoboda posameznika, njegova potreba po samoregulaciji in pluralni družbi, ki mu omogoča svobodno izbiro življenjskih praks.

Temeljni razvoj sodobnih družb poteka v preseganju boja za materialno preživetje in zavračanju tradicionalne avtoritete. Ne gre več za podrejanje osebni avtoriteti, ampak za podrejanje sistemom, pri katerih prevladuje brezosebna avtoriteta. To temeljno razvojno preusmeritev spremlja na posameznih področjih vrsta vzporednih preusmeritev:

- V kulturi izginja prevlada kolektivne uniformne kulture, podprte z množično proizvodnjo in potrošnjo. Namesto njih se uveljavlja individualizem, ki pa ni ekskluziven, se pravi, da ni več pretežno agresiven in egoističen, ampak strpen in inkluziven do družbenega in naravnega okolja.
- V politiki poteka razvoj v znamenju vse bolj kritičnega odnosa volivcev do strank in partitokratskih avtoritet ter vse večjega sodelovanja državljanov v nevladnih organizacijah, ki si prizadevajo uresničevati posebne družbene cilje.
- V gospodarstvu se kažejo spremembe v manjšem poudarjanju storilnosti in manj instrumentalnem odnosu do dela ter v uveljavljanju smiselnega, samoizpolnitvenega dela, ki omogoča ustrezno kakovost delovnega življenja (KDŽ).
- V religiji gre za prehod od avtoritativne monoteistične konfesionalne prakse k različnim duhovnim praksam zunaj organizacijskih okvirov toge cerkvene hierarhije.
- In končno, v družini gre za prehod od uniformne nuklearne družine k pluralnim oblikam skupnih gospodinjstev.

Pomembno pri tem je, da ima v tem Inglehartovem sklopu postmodernih vrednot kakovost življenja oziroma subjektivna blaginja osrednje mesto, saj je tako rekoč sinonim za postmoderno vrednotno usmeritev. Takšno enačenje postmoderne s subjektivno blaginjo nas nehote spominja na znamenito napoved pokojnega Hermana Kahna, da bo za industrijsko razvite družbe na prelomu 20. in 21. stoletja značilna prevlada helenistične kulture, torej tiste kulture, ki je z blaginjo in mirom

zaznamovala zadnje obdobje rimskega imperija in antične civilizacije nasploh (Kahn 1972).

1.3 Kakovost življenja v Sloveniji: mednarodna primerjava

Tabela 1.1: *Kakovost življenja in zavezanost delu*

Spremenljivke / Država	Odloča o svojem življenju	Zadovoljen z življenjem	Zadovoljen z delom	Odloča o svojem delu	Zelo, precej srečen	Služba je pogoj za razvoj talentov	Delo je dolžnost do družbe	Delo je na prvem mestu
Francija	51 XI	67 X	70 IX	56 IX	92 IV	78 VI	56 XIII	26 XII
V. Britanija	66 VI	74 VII	69 X	57 VII	51 XIV	52 XII	49 XIV	28 XII
Nemčija	70 III	75 VI	81 III	56 VIII	81 IX	85 III	64 VI	54 VI
Avstrija	68 V	82 IV	78 IV	66 IV	90 VI	88 II	82 I	61 III
Italija	51 XII	70 VIII	73 VII	58 VI	80 X	73 VII	67 V	50 VII
Nizozemska	66 VII	89 I	85 I	81 I	95 II	38 XIV	57 XII	22 XIV
Švedska	74 II	79 V	74 VI	77 II	94 III	49 XIII	58 XI	29 XI
Finska	79 I	85 III	83 II	70 III	90 V	56 XI	59 X	36 IX
Irska	69 IV	86 II	77 V	62 V	96 I	61 IX	62 VIII	35 X
Poljska	47 XIII	47 XIII	56 IV	46 XII	75 XII	91 I	74 III	64 II
Češka	60 X	67 X	71 III	51 XI	86 VII	80 V	64 VI	57 IV
Madžarska	45 XIV	39 XIV	59 III	35 XIV	73 XIII	84 IV	70 IV	79 I
Hrvaška	63 IX	58 XII	63 II	42 XIII	82 VIII	61 IX	61 IX	47 VIII
Slovenija	68 VIII	67 X	68 XI	52 X	78 XI	72 VIII	76 II	56 V
Povprečje	62	71	73	59	85	70	63	46

Tabela 1.1: V prvih štirih stolpcih navajamo % odgovorov respondentov, ki so na 10-stopenjski skali (na kateri je 1 minimum, 10 pa maksimum.) obkrožili vrednosti 7, 8, 9, ali 10. V naslednjih 4 stolpcih navajamo % odgovorov respondentov, ki so na 5-stopenjski Lickertovi lestvici obkrožili oba pritrdilna odgovora. Celotno vprašanje je razvidno iz vprašalnika v prilogi. Rimske številke označujejo rang posamezne države v stolpcu.

V tabeli 1.1 primerjamo odgovore slovenskih respondentov z odgovori respondentov iz drugih držav na vprašanje: "Kako ste v teh dneh zadovoljni s svojim življenjem kot celoto?" Izbrali smo tiste države, za katere menimo, da so pomembne za opredelitev relativne vrednosti odgovorov slovenskih respondentov. Iz tabele je razvidno, da se Slovenija med 14 državami uvršča na 10. mesto. Slovenija je na dnu lestvice v to

študijo uvrščenih zahodnoevropskih držav in hkrati na vrhu vzhodnoevropskih. Kot taka je vez in hkrati meja med Vzhodno in Zahodno Evropo oziroma med "novo" in "staro" Evropo. Slovenija je zelo blizu povprečja vseh 14 izbranih držav; bliže je celo Franciji in Italiji kot pa drugim vzhodnoevropskim državam.

Iz tabele 1.1 sta tudi razvidni nenavadno simetrični rang-lestvici odgovorov, ki so navedeni v prvem in drugem stolpcu. Gre za vprašanji o zadovoljstvu z življenjem in za vprašanje: "... v kolikšni meri lahko vi odločate o svojem življenju?". Razen Nizozemske, ki se glede na to drugo vprašanje uvršča bistveno niže kot glede na prvo vprašanje, lahko za vse preostale države ugotovimo, da se v obeh stolpcih uvrščajo enako ali zelo podobno. Iz tega sklepamo, da je nadzor nad lastnim življenjem eden od bistvenih pogojev za zadovoljstvo z njim. Zadovoljstvo z življenjem namreč ni odvisno samo od količine materialnih in nematerialnih virov, ampak tudi od tega, koliko nadzora imamo nad njimi oziroma nad njihovo uporabo.[1] Regresijska analiza (tabela 1.2) to hipotezo tudi potrjuje, saj kaže, da je med šestnajstimi prediktorji, vključenimi v

[1] V publikaciji Human Beliefs and Values (A crosscualtural sourcebook based on the 1999–2002 values surveys), ki je pravkar izšla in vsebuje podatke za osemdeset držav, so razlike med Slovenci glede stopnje duševnega blagostanja ("sreče") in splošnega zadovoljstva z življenjem (tj. "kakovostjo življenja") še izrazitejše. Kot je razvidno iz spodnje tabele, zavzema Slovenija glede "sreče" 58. mesto, glede splošnega zadovoljstva pa 29. Sodeč po teh podatkih, so Slovenci med najnesrečnejšimi prebivalci v sodobnem svetu in hkrati nadpovprečno zadovoljni z življenjem na sploh. Če stopnjo nesrečnega počutja lahko pripišemo predvsem subjektivnim oziroma duševnim stanjem in splošno zadovoljstvo objektivnim okoliščinam sorazmerne materialne blaginje, pa tudi možnosti, da samostojno odločajo o svojem življenju, lahko sorazmerno visoko stopnjo "nesrečne zavesti" pripišemo tranziciji. Tranzicija je namreč v Sloveniji potekala iz razmeroma svobodne in relativno pravične samoupravne ureditve v družbo, ki ni samo manj pravična, ampak tudi (vsaj na ravni organizacijske demokracije) manj svobodna. Da je prav takšna tranzicija zelo verjetno glavno razlog za "nesrečno zavest" prebivalcev, sklepamo tudi na podlagi tega, da je med osemdesetimi državami, ki jih je raziskava zajela, čisto na dnu uvrstitvene lestvice kar dvanajst tranzicijskih držav. Splošno zgodovinsko heterodeterminiranost, ki je prisotna pri majhnih narodih, je pri Slovencih dodatno obremenila zavest, da smo izgubili vse tiste prednosti, ki so se spočele v NOB.

	Zelo srečen	Zadovoljen z življenjem	Pretežen samonadzor
Slovenija	16	67	64
povprečje za vse države	27	56	58
rang za SLO	58	29	38

regresijo, statistično najpomembnejši tisti, ki se nanaša na nadzor nad lastnim življenjem, medtem ko višina dohodka ni statistično pomemben prediktor.

S tem je tudi potrjena stara Allardova teza, po kateri je kakovost življenja produkt količine sredstev in nadzora nad njimi in ne le ekvivalent vsote sredstev, ki so posamezniku dosegljive (Allard 1993).

Z vidika regulacije družbenega dogajanja je ta podatek izjemno pomemben, saj pove, da se kakovost življenja ne povečuje samo z rastjo BDP in materialnega standarda, niti zgolj z rastjo storitev, ampak predvsem s krepitvijo posameznikove avtonomije v vsakodnevnem življenju. Skratka, kakovost življenja ni mogoča brez razvoja mikrodemokracije.

Asimetrija med tema dvema rangoma, ki jo najdemo pri posamezni državi, razkriva tudi prednosti oziroma slabosti prihodnjega razvoja. Medtem ko lahko v zvezi z Nizozemsko pričakujemo, da se zaradi občutno nižjega indeksa samonadzora v prihodnje kakovost življenja ne bo povečevala, tudi če se bo povečeval BDP oziroma materialna blaginja, pa lahko nasprotno za Slovenijo in Hrvaško z zviševanjem BDP na prebivalca pričakujemo občuten porast indeksa kakovosti življenja, in sicer zato, ker obe državi izkazujeta rahlo nadpovprečno stopnjo samokontrole prebivalcev nad njihovim vsakodnevnim življenjem. Manj ugodno rast kakovost življenja lahko pričakujemo tudi za Poljsko in Madžarsko, saj sta oba indeksa (za kakovost življenja in samokontrolo) pod povprečjem vseh 14 držav. Podobno velja tudi za Italijo in nekatere zahodnoevropske države, v katerih je indeks samokontrole nižji kot indeks kakovosti življenja.

V tabeli 1.1 navajamo poleg obravnavanih dveh indeksov tudi odgovore na vprašanje: "Če ocenjujete v celoti, ali bi rekli, da ste: zelo, precej, ne preveč ali pa sploh niste srečni?" Kot lahko vidimo, je v povprečju vseh 14 držav delež respondentov, ki pravijo, da so zelo ali precej srečni, višji kot sta njihovo splošno zadovoljstvo in stopnja njihovega samonadzora. Čeprav je korelacijski koeficient med kakovostjo življenja in občutkom sreče statistično pomemben, je vendarle nižji kot smo pričakovali. Zelo verjetno je občutek sreče subjektivnejši in bolj izraz trenutnega stanja ter manj odvisen od pričakovanj kot splošno zadovoljstvo z življenjem.

Tabela 1.2: *Regresijska analiza kakovosti življenja*

Neodvisne spremenljivke		Standardizirani koeficient beta	Sign.
1	(Constant)		0,000
	SPOL	0,066	0,108
	STAROST	-0,091	0,058
	IZOBRAZBA	0,026	0,613
	* DRUŽBENI SLOJ ALI RAZRED	-0,048	0,046
	* ZAUPANJE	-0,085	0,046
	* SOCIALNI STIKI	-0,101	0,018
	* V KOLIKŠNI MERI ODLOČATE O SVOJEM ŽIVLJENJU?	0,508	0,000
	SREDIŠČNOST DELA	-0,041	0,324
	STE ZAPOSLENI?	-0,062	0,189
	POMEN DRUŽINE	0,050	0,237
	ŽIVITE V STALNEM ODNOSU S PARTNERJEM?	-0,065	0,128
	PRIPADATE KATERI VEROIZPOVEDI?	0,031	0,515
	KAKO POMEMBEN JE BOG V VAŠEM ŽIVLJENJU?	0,043	0,415
	POMEN POLITIKE	-0,009	0,825
	BI SE UVRSTILI LEVO ALI DESNO?	0,037	0,387
	MESEČNI DOHODEK VSEH ČLANOV GOSPODISNJTVA	0,021	0,650

** Spremenljivke, ki statistično značilno pojasnjujejo regresijski model*
Odvisna spremenljivka: Kako zadovoljni ste s svojim življenjem?

Slovenija se glede tega indeksa uvršča skupaj z Madžarsko in Poljsko povsem na dno uvrstitvene lestvice. Razlog za to je verjetno nizka samopodoba, ne pa pomanjkanje samokontrole, saj je ta – kot smo videli – sorazmerno visoka.

Regresijska analiza omenjene spremenljivke s sociodemografskimi skupinami kot prediktorji je pokazala, da je starost pomemben prediktor, ne pa tudi spol, izobrazba, položaj v organizaciji ali sloj, v katerega se respondent uvršča (glej tabelo 1.3 v prilogi).

Križanja obravnavane spremenljivke s sociodemografskimi spremenljivkami potrjujejo zelo velike razlike med starostnimi skupinami, s tem da je odstotek tistih, ki so mlajši od 30 let in izjavljajo, da so precej ali zelo srečni, enak povprečju za vseh 14 držav, potem pa s starostjo delež srečnih močno upada. Pri najstarejši skupini respondentov, starih nad 61 let, je samo še dve tretjini takih, ki pravijo, da so zelo ali precej srečni.

Razlike med tistimi respondenti, ki imajo osnovno šolo, in tistimi, ki imajo višjo ali visoko šolo, so majhne, niso pa ekvidistančne, saj je v skupini respondentov z osnovno šolo bistveno manjši delež srečnih kot v drugih treh izobrazbenih skupinah. Enako velja tudi za kvalifikacijske skupine, v katerih je delež srečnih med nekvalificiranimi delavci le 59-odstoten, medtem ko je med drugimi tremi skupinami bistveno višji. Pri tem zasluži pozornost tudi to, da je delež srečnih največji med uslužbenci in strokovnjaki, nižji pa med delodajalci.

In končno, razlike med deleži srečnih so med posameznimi sloji naravnost dramatične, saj je delež srečnih med tistimi, ki se uvrščajo v čisto spodnji sloj, trikrat manjši kot delež tistih, ki se uvrščajo v zgornji sloj. Razlog, da kljub tako velikim razlikam sloji niso statistično pomemben prediktor, si razlagamo s tem, da so razlike med zgornjimi tremi sloji – v katere se uvršča kar 64 % respondentov – sorazmerno majhne (glej graf 1.1.).

Če torej delež srečnih vzamemo kot enega od celostnih kazalcev socialnega razslojevanja, lahko rečemo, da je za Slovenijo značilen prepad med spodnjo tretjino nekvalificiranih in kvalificiranih delavcev ter zgornjima dvema tretjinama, ki sestavljata dokaj enovito skupino srednje in visoko izobraženih uslužbencev in strokovnjakov.

Zdi se, da slovenski državi blaginje do zdaj ni uspelo zaščititi pred socialno marginalizacijo tistih, ki bi jih morala, je pa zaščitila tiste, ki bi sicer lahko poskrbeli sami zase. Če bi bila zmožna preseči omenjeno socialno sprevrženost in se osredotočiti na zaščito spodnje tretjine, ne bi

bila samo socialno učinkovita v smislu zmanjševanja socialne dezintegracije, ampak bi bila učinkovita tudi v ekonomskem pogledu, saj bi bili stroški zaščite spodnje tretjine bistveno manjši, kot so pri zaščiti zgornjih dveh tretjin.

Graf 1.1: *Različni deleži srečnih med sloji*

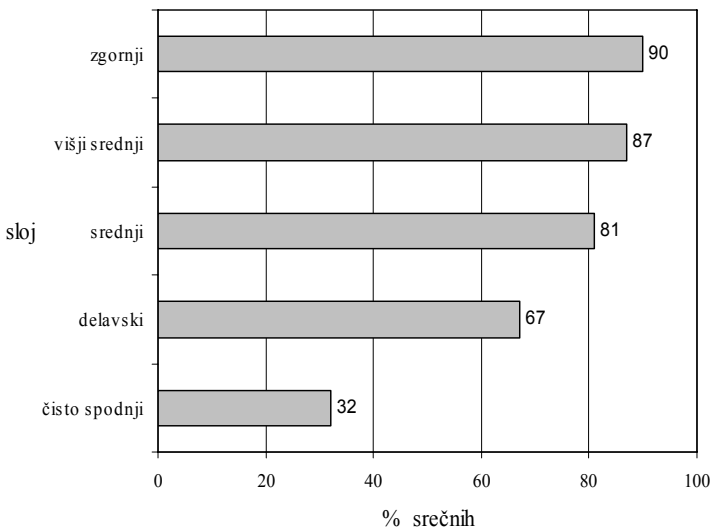

Vir: SJM2003, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Seveda pa je jasno, da ovira za takšno preusmeritev ni samo sedanja vrednotna usmeritev srednjega sloja, ampak tudi razmerje moči, se pravi politična struktura slovenske države. Ne smemo namreč spregledati, da je samokontrola oziroma osebna avtonomija poleg družinskih odnosov najpomembnejši prediktor sreče, veliko bolj kot dohodek (tabela 1.3). Točneje, samokontrola je statistično pomemben prediktor osebne sreče, dohodek na družinskega člana pa ni. Svoboda je torej pri sorazmerno razvitem gospodarstvu pomembnejša za srečo posameznika kot kruh.

Starost je od družbene slojevitosti neodvisen vidik, zato velike linearne razlike v deležih srečnih med starostnimi skupinami ne pripisujemo družbeni, ampak kulturni diferenciaciji. Dejstvo je namreč, da je delež srečnih "normalen" (tj. enak povprečju 14 držav) samo pri starostni skupini

do 30 let, pri vseh starejših skupinah pa občutno manjši. Domnevamo, da so vse generacije, ki so bile pred spremembo režima v začetku devetdesetih let polnovredno vključene v družbeno dogajanje, v stanju družbene anomije, se pravi, da so hkrati navezane na prejšnji in sedanji vrednotni sistem. So notranje razcepljene in predstavljajo tako imenovano "nesrečno zavest". Pri Sloveniji to bolj izstopa, ker je bil pač prejšnji režim liberalnejši in tudi gospodarsko učinkovitejši kot v drugih vzhodnoevropskih državah.

Pri drugih dveh odgovorih, ki se nanašata na zadovoljstvo z življenjem in samokontrolo, ugotavljamo podobne trende, kot smo jih že opisali v zvezi s "srečo", vendar s to razliko, da so omenjeni trendi manj izraziti.

Časovne primerjave odgovorov, ki se nanašajo na vprašanje o kakovosti življenja v letih 1992, 1995 in 1999, prikazuje graf 1.2. Iz njega je razvidno izredno povečanje deleža srečnih, zadovoljnih in samostojnih v devetdesetih letih.

Graf 1.2: *Časovne primerjave kakovosti življenja*

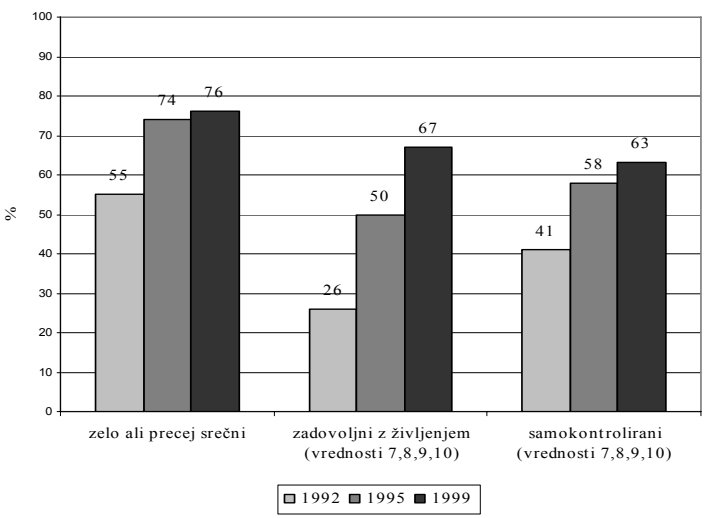

Vir: SJM1999–2003, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Povečanje je zlasti skokovito med letoma 1992 in 1995. Zmernejšo rast med letoma 1995 in 1999 pripisujemo normalizaciji razmer ter stabilizaciji novega političnega in gospodarskega sistema. Na to domnevo nas napeljuje

tudi zgornji graf, če ga beremo vodoravno. Za leto 1992 je namreč značilen nenavadno nizek odstotek zadovoljnih v primerjavi z bistveno višjim odstotkom srečnih in samostojnih, medtem ko opažamo v letih 1995 in 1999 postopno izravnavo odstotkov med vsemi tremi kazalci. Največjo rast ugotavljamo pri zadovoljstvu z življenjem, kar verjetno ne kaže samo boljših življenjskih razmer, ampak tudi bolj realistična pričakovanja respondentov v zvezi s socioekonomskim razvojem v Sloveniji.

Zgornjo domnevo podpirajo tudi izsledki vzporedne raziskave o kakovosti življenja, ki jo je izvajal Inštitut za družbene vede na FDV v devetdesetih letih (Svetlik 1996). Omenjena raziskava je namreč ugotovila, da so zveze med kazalcem splošnega zadovoljstva in kazalci, ki so merili zadovoljstvo na posameznih področjih življenja, tesnejše kot zveze z objektivnimi kazalci. To še posebej velja za gospodarske kazalce, za katere se je izkazalo, da niso statistično pomembni prediktorji kakovosti življenja (Svetlik 1996, 339–341).

Glede na do zdaj obravnavane podatke lahko to poglavje sklenemo z opozorilom, da smo v Sloveniji v preteklem desetletju dosegli izredno hitro rast kakovosti življenja celotnega prebivalstva, ki pa so jo na žalost spremljali znaki asocialne diferenciacije slovenske družbe. Prav ta paradoks – hitra rast družbene blaginje z izrazito asocialno marginalizacijo najnižjih slojev – pa je ena od poglavitnih nevarnosti prihodnjega razvoja slovenske družbe, saj je prav splošna rast kakovosti življenja ugodna priložnost za nebolečo izenačevalno politiko.

1.4 Kakovost življenja in kakovost dela

Čeprav delo nima več tako osrednje vloge v življenju sodobnega človeka, kot jo je imelo v prejšnjih dveh stoletjih, pa naša regresijska analiza kaže, da je zadovoljstvo z delom (KDŽ) – poleg že obravnavane osebne avtonomije – najmočnejši prediktor kakovosti življenja. Zadovoljstvo z delom (oziroma kakovost delovnega življenja) je pomembnejši prediktor kakovosti življenja kot socialni kapital (merjen s socialnimi stiki), pomembnejši kot sociodemografske značilnosti respondentov ali versko prepričanje.

Tudi korelacijska matrika (tabela 1.4 v prilogi) potrjuje, da je KDŽ pomemben prediktor "sindroma sreče", saj je tesno povezan tako z občutji sreče, kot tudi s splošnim zadovoljstvom (kakovostjo življenja).

Poleg tega se pozitivna vloga KDŽ kaže v tem, da je povezana z večjim medsebojnim zaupanjem, večjo potrebo po osebni svobodi in manjšo potrebo po močni vlogi države. Kakovostno delo torej blagodejno vpliva na širše družbeno dogajanje, saj spodbuja posameznika k samostojnejšemu družbotvornemu ravnanju. Prav v sočasnem navezovanju na večjo samostojnost in večjo družbotvornost (sociabilnost) je najpomembnejša vloga KDŽ.

Primerjava med odgovori slovenskih respondentov in odgovori respondentov iz tistih držav, ki so vključene v to obravnavo, kaže, da so rangi najbolj simetrični med spremenljivkami, ki so navedene v drugem, tretjem in četrtem stolpcu tabele 1.1. Simetrija med omenjenimi tremi spremenljivkami ponazarja že omenjene korelacije med kazalci kakovosti življenja in KDŽ. Razlagamo jo lahko tako, da med njimi vzpostavimo hipotetična vzročna razmerja, po katerih dejavno soodločanje o delovnem okolju povečuje zadovoljstvo z delom, to pa zadovoljstvo z življenjem na sploh.

Empirična raziskava kakovosti življenja, ki je pred leti potekala v Sloveniji, je prišla do podobnih ugotovitev, saj je pokazala, da sta samostojnost pri delu in vključenost v odločanje najpomembnejša prediktorja KDŽ (Svetlik 1989).

Soodločanje v smislu samoregulacije lastnega delovnega procesa in ne v smislu kolektivnega upravljanja podjetja je torej eden od nujnih pogojev – čeprav ne zadostni – za kakovost delovnega življenja in za kakovost življenja na sploh.

Iz odgovorov zaposlenih, ki jih prikazuje tabela št. 1.1, je tudi razvidno, da je povprečna vrednost kazalca vseh 14 držav, ki meri odločanje o delovnem okolju, nižja kot pri drugih spremenljivkah in še posebej nizka pri postsocialističnih državah. Natančnejša mednarodna raziskava kakovosti delovnega življenja, v katero so bile poleg Slovenije vključene tudi nekatere azijske, vzhodnoevropske in zahodnoevropske države, je ugotovila vzroke tako nizke kakovosti delovnega življenja v vzhodnoevropskih državah. V teh državah namreč še vedno prevladuje

tayloristična delitev dela, za katero so značilni linijsko vodenje, majhna možnost napredovanja in hierarhična podrejenost zaposlenih. Nasprotno pa se v zahodnih in azijskih podjetjih razvijajo posttayloristične oblike organizacije dela (Ishikawa 2000). Posledice so za vzhodnoevropska podjetja daljnosežne: ne kažejo se samo v manjšem zadovoljstvu zaposlenih z delom, ampak tudi v bolj instrumentalnem odnosu delavcev do dela ter v manjši identifikaciji zaposlenih z menedžmentom in sindikati. Medtem ko se pri jedru zaposlenih v zahodnih podjetjih krepi dvojna identifikacija z menedžmentom in sindikati, pa v postsocialističnih državah opažamo dvojno odtujenost zaposlenih, tako od menedžmenta, kot tudi od sindikatov.

Sicer pa na splošno nizka stopnja odločanja zaposlenih v njihovem delovnem okolju potrjuje Naisbittovo tezo, da je modernizacija v industrijsko razvitih državah sicer privedla do tega, da je zaposlene (zlasti industrijske delavce) vključila v družbo, vendar ne kot sodelavce, ki soodločajo o svojem delu, ampak kot potrošnike, ki ohranjajo status neemancipirane delovne sile (Naisbitt 1985).

1.5 Zavezanost delu: etika in estetika dela

Podatke o tem, koliko so zaposleni v Sloveniji zavezani delu, nam kažejo odgovori na pet vprašanj, ki se nanašajo na osebni pomen dela. Odgovore teh petih kazalcev smo najprej agregirali v enoten indeks (DOD2), nato pa smo ta indeks vključili kot odvisno spremenljivko v multiplo regresijo, v katero smo kot neodvisne spremenljivke vključili 28 prediktorjev, med njimi tudi sociodemografske značilnosti prebivalstva. Te regresije ne navajamo, ker je večina prediktorjev statistično nepomembna. Statistično pomembne vrednosti beta imajo le:

a) starost,
b) bolj leva usmerjenost respondentov in
c) večji nadzor nad lastnim življenjem.

Manjša zavezanost delu pri mlajših generacijah je splošna značilnost zlasti v vzhodnoevropskih državah, zato nas starost kot pomemben prediktor ni presenetila. Po svoje pa sta pričakovani tudi drugi statistično

pomembni vrednosti beta, saj je razumljivo, da so delu bolj zavezani tisti, ki so bolj levo usmerjeni, in tisti, ki so bolj samostojni.

Odgovori na vprašanja o zavezanosti delu dopuščajo tudi bolj razčlenjeno razlago v primeru, ko omenjenih pet kazalcev ne obravnavamo samo kot dele indeksa zavezanosti delu, ampak jih obravnavamo ločeno. V tem primeru lahko ugotavljamo tudi različno kakovost te zavezanosti. S tega vidika sta pomembni zlasti:

a) spremenljivka, ki vsebuje trditev "človek mora imeti službo, da lahko v celoti razvije svoje talente"; ta trditev meri personalno oziroma "estetsko" navezanost na delo in
b) spremenljivka, ki s trditvijo "delo je človekova dolžnost do družbe" meri societalno oziroma "moralno" zavezanost delu (tabela 1.1).

Če oba kazalca zavezanosti delu pri Slovencih primerjamo z drugimi državami, lahko ugotovimo, da je "estetski" vidik dela pri Slovencih dokaj blizu povprečju vseh 14 držav, moralni vidik pa dokaj nad tem povprečjem. Za Slovence je torej *moralna* privrženost delu značilnejša kot *estetska*, to pa pomeni, da še vedno prevladuje moderni in ne postmoderni odnos do dela, čeprav sta oba nadpovprečno visoka. Ob tem je treba opozoriti, da je Slovenija glede tega prej izjema kot pravilo, saj je iz skupnih povprečij za vseh 14 držav razvidno, da je indeks za estetski vidik navezanosti na delo nekoliko višji kot indeks za moralni vidik.

Ta slovenska posebnost še bolj izstopa, če upoštevamo, da moralni vidik prevladuje nad estetskim samo še v treh od 14 držav, ki so vključene v to analizo. Za globalizirajočo se družbo to ni dobra popotnica, saj je jasno, da bo globalizacija družbo spreminjala v vse bolj anonimno dogajanje, v katerem bo moralni vidik kopnel v anomiji, personalni oziroma estetski pa bo zelo verjetno dobival veljavo, z njim pa tudi delo kot sredstvo samouresničevanja posameznika.

Z vidika zavezanosti delu je vreden pozornosti tudi kazalec, ki meri fundamentalistično zavezanost delu, saj je delo v tem primeru opredeljeno kot "kategorični imperativ" (tabela 1.1). Odgovori na to vprašanje so zanimivi z dveh vidikov:

a) Z zgodovinskega vidika je jasno, da je v nekdanjih zahodno-evropskih kolonialnih državah brezpogojna privrženost delu

občutno manjša kot v državah brez tovrstne zgodovinske obremenjenosti; to drugo še posebej velja za postsocialistične države, v katerih je odstotek prebivalstva, za katerega je delo še vedno kategorični imperativ, močno nadpovprečen. Posledice za prihodnjo skupno ekonomsko politiko v EU s tega vidika vsekakor niso ugodne.

b) Druga zanimivost v zvezi z zavezanostjo delu pa je, da je ta zavezanost večinoma nižja v protestantskih državah kot v katoliških. Kaj to pomeni? Da sta se protestantizem in kapitalizem razšla, ali pa to pomeni, da je kapitalizem v sodobni Evropi spremenil svojo naravo? Ali ne temelji več na protestantizmu, ki naj bi bil "duh kapitalizma" (Weber 1930)?

Graf 1.3: *Neekonomski vidiki dela*

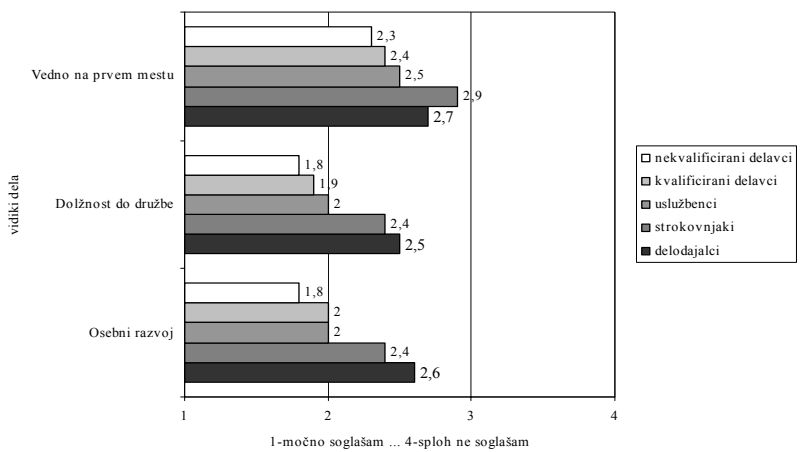

Vir: SJM1992–2003, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Križanja kazalcev zavezanosti k delu s sociodemografskimi lastnostmi prebivalstva opozarjajo na to, da lahko v Sloveniji v prihodnosti pričakujemo nadaljnje razvrednotenje neekonomskih vidikov dela. Graf 1.3 kaže povsem homogen trend tovrstnega razvrednotenja, saj vlogo dela pri osebnem razvoju, kot tudi pojmovanje dela kot družbene dolžnosti in delo kot absolutno prioriteto, večinsko poudarjajo le še nižje kvalifikacijske skupine, medtem ko se višje kvalificirani vse bolj

distancirajo od teh stališč. Nadaljnje razvrednotenje lahko pričakujemo tudi zaradi tega, ker estetsko in etično vlogo dela bolj poudarjajo stari kot mladi, bolj ženske kot moški, bolj manj izobraženi kot višje izobraženi. To pa pomeni, da pri razvrednotenju dela prednjačijo tako imenovane osrednje družbene skupine, ki so praviloma tudi znanilci sprememb (trend-setters).

1.6 Vrednotna anatomija dela

Odgovori na vprašanja o pomembnih lastnostih dela merijo vrednotenje dela s strani zaposlenih. Iz tabele 1.5 je razvidno, da je delo v Sloveniji nadpovprečno visoko vrednoteno glede na druge države, ki so vključene v analizo. To ne preseneča, saj najdemo Slovenijo v World value study na sedmem mestu med 42 državami, ko gre za oceno osrednje vloge dela v življenju ljudi (Besanes, Inglehart, Moreno 1997). Bolj pa preseneča to, da slovenski respondenti ne poudarjajo predvsem tistih lastnosti dela, ki pomenijo tradicionalno vrednotenje dela, ampak predvsem tiste, ki pomenijo osebni razvoj. Res je sicer, da je poudarjanje osebnega razvoja pri delu splošna značilnost in velja za vseh 14 držav, vendar je pri Slovencih še izrazitejša.

Če povzamemo osnovne ugotovitve iz tabele 1.5, lahko rečemo, da se slovenski respondenti razlikujejo od drugih predvsem po teh značilnostih:

1. Manj pogosto poudarjajo *plačo* kot pomembno sestavino dela, saj jo uvrščajo po pomembnosti šele na 5. mesto, medtem ko jo povprečje za vseh 14 držav uvršča na prvo, najpomembnejše mesto.
2. Slovenski respondenti uvrščajo na prvo mesto *zanimivo delo,* medtem ko ga povprečje vseh držav uvršča na tretje mesto.
3. Občutno višje uvrščajo slovenski respondenti tudi možnost *napredovanja* pri delu in spoštovanje do dela.
4. Manjši pomen pripisujejo drugim materialnim vidikom dela, kot je zgodnji *začetek dela* in že omenjena *plača*.

Glede na omenjene posebnosti so Slovenci bliže skandinavskim državam kot pa zahodnoevropskim in vzhodnoevropskim (tabela 1.5. z uvrstitvenimi lestvicami teh skupin držav). S skandinavskimi respondenti imajo skupno zlasti to, da uvrščajo po pomembnosti plačo niže,

zanimivost dela in učinkovitost pa više, kot to velja za povprečje vseh 14 držav. Od vzhodnoevropskih se prav tako razlikujejo po tem, da manj poudarjajo plačo in zgodnji začetek dela, bolj pa nematerialne oziroma osebne vidike, kot so zanimivo delo, možnost pobude pri delu, odgovornost in možnost napredovanja.

Tabela 1.5: *Pomembne lastnosti dela*

Lastnost dela \ Država	DRŽ EU	SLO	Rang za EU	Rang za SLO	Rang za SKAND.	Rang za VZH. E.
dobra plača	77	87	I	V	IV	I
prijetni sodelavci	73	90	II	II	I	II
zanimivo delo	70	91	III	I	II	IV
varna zaposlitev	68	88	IV	IV	V	III
storilnost dela	61	90	V	III	III	V
možnost pobude	53	78	VI	VI	VI	XI
srečevanje ljudi	52	69	VII	XII	IX	VIII
odgovorno delo	50	73	VIII	IX	VII	XII
zgodnje delo	48	75	IX	XIII	X	VI
spoštovano delo	46	75	X	VII	X	VI
družbena korist	43	73	XI	X	XII	X
možnost napredovanja	40	74	XII	VIII	XIII	XIII
ne prevelik pritisk	39	71	XIII	XI	XI	IX

Vrednosti v tabeli 1.5 prikazujejo % zaposlenih, ki določeno lastnost dela omenjajo kot pomembno in ustrezne range posameznih držav.

Omenjene razlike med slovenskimi in vzhodnoevropskimi respondenti kažejo na to, da imajo Slovenci še vedno dokaj drugačen odnos do dela kot respondenti iz vzhodnoevropskih držav. Čeprav Slovenijo pogosto enačijo z nekdanjimi komunističnimi državami, moramo pri tem opozoriti, da je vrednotenje dela pri Slovencih bistveno različno. In različno je prav v tem, da delu pripisujejo večjo vlogo pri osebnem razvoju, s tem ko pogosteje poudarjajo zanimivo delo, možnost napredovanja pri delu, možnost pobude pri delu, skratka vse tiste lastnosti dela, ki jih Zanders (1993) uvršča med dejavnike "osebnega razvoja". Politiki in managerji, ki bi enačili vrednotno usmeritev Slovencev z vrednotno usmeritvijo drugih vzhodno-

evropskih (in tudi zahodnoevropskih) prebivalcev, bi torej zavrgli velik del socialnega in človeškega kapitala.

Tudi križanja med vrednotenjem različnih vidikov dela in sociodemografskimi značilnostmi slovenskih respondentov so nas pripeljala do dokaj presenetljivih ugotovitev. Pričakovali smo predvsem, da bodo mlajši, bolj izobraženi respondenti iz višjih slojev pogosteje poudarjali pomen tistih lastnosti dela, ki jih Zanders uvršča med dejavnike osebnega razvoja, medtem ko bodo respondenti z nižjo izobrazbo, nižjo kvalifikacijo in nižjim socialnim statusom pogosteje poudarjali materialne vidike dela, kot so plača, ugoden delovni čas in ne prevelik pritisk vodilnih.

Za plače omenjene predpostavke držijo: dobra plača je tem manj pogosto poudarjena, čim višja je izobrazba respondentov in čim višji status imajo. Izjema so le kvalificirani delavci, pri katerih igra dobra plača večjo vlogo kot pri nekvalificiranih delavcih. Poleg tega se je izkazalo, da nižja izobrazba, kvalifikacija in sloj niso edini razlog za pogostejše poudarjanje pomena dobre plače, ampak je pomembna tudi starost, saj je očitno, da je pomen dobre plače pogosteje poudarjen pri mlajših kot pa pri starejših respondentih.

Prav tako so potrjena naša pričakovanja glede drugih materialnih vidikov dela (tabela 1.6) oziroma glede objektivnih okoliščin, kot so pritiski na delovnem mestu, zgodnji začetek dela, veliko dopusta in zanesljivost zaposlitve. Te značilnosti dela pogosteje poudarjajo manj izobraženi, niže kvalificirani in statusno niže uvrščeni sloji slovenskih respondentov.

Sociodemografske značilnosti imajo manjši vpliv na vrednotenje nematerialnih vidikov dela. Razlike so še očitne v zvezi z možnostjo iniciative pri delu: z višjo izobrazbo, višjo kvalifikacijo in višjim socialnim statusom sovpada pogostejše poudarjanje pomembnosti iniciative pri delu. V vseh treh primerih gre za linearno stopnjevanje pomembnosti iniciative pri delu. Manj izrazite, vendar pričakovane razlike med omenjenimi sociodemografskimi atributi prebivalstva ugotavljamo tudi v zvezi z zanimivim delom, primernim delom in možnostjo samoaktualizacije (gre za občutek, da si nekaj dosegel). Manjše razlike v teh treh primerih pripisujemo tako imenovanemu "stropnemu učinku" (ceiling effect), ki je posledica tega, da velika večina respondentov poudarja pomembnost teh treh lastnosti dela.

Tabela 1.6: *Pomembni materialni vidiki dela*

Materialni vidiki dela / Sociodemografske lastnosti	Ne prevelik pritisk	Zanesljiva zaposlitev	Ne prezgodnji začetek dela	Veliko dopusta
spol	M < Ž	M ~ Ž	M < Ž	M < Ž
starost	do 3o ^ nad 61	do 3o ^ nad 61	do 3o / nad 61	do 3o nad 61
kvalifikacija	NK ╲	NK ╲	NK ╲	NK ╲
izobrazba	╲ osn. vis.	poklic osn. vis.	╲ osn. vis.	╲ osn. vis.
sloj	╲╱ spod. zgor. sred.	╲╱ spod. zgor. sred.	╲ spod. zgor. sred.	╲╱ spod. zgor. sred.

Oznake v tabelah pomenijo rastoči ╱ oziroma padajoči ╲ % respondentov, ki poudarjajo materialne vidike dela.

Povsem nepričakovani pa so izsledki v zvezi z možnostjo napredovanja, saj smo ugotovili, da z višjo izobrazbo, višjo kvalifikacijo in višjim socialnim statusom pomen napredovanja ne narašča, ampak upada. Pri tem je najbolj nenavadno, da je prav med strokovnjaki delež tistih, ki poudarjajo pomen napredovanja, najmanjši, čeprav smo pričakovali, da je ravno med strokovnjaki potreba po (strokovni) karieri najmočnejša.

Povsem v nasprotju z našimi pričakovanji so tudi izsledki sociodemografske analize vrednotenja tako imenovanih societalnih kazalcev, ki merijo družbotvorno funkcijo dela. Mednje uvrščamo vrednotenje dela:

a) kot dejavnosti, "ki jo ljudje spoštujejo",
b) kot dejavnosti, ki je koristna za družbo in
c) kot odgovorno dejavnost.

Izsledki analize so pokazali, da so vse tri družbotvorne lastnosti dela pogosteje poudarjene pri manj izobraženih, niže kvalificiranih in statusno niže samouvrščenih slojih prebivalstva. Očitno je, da se vrednotenje dela kot družbotvorne dejavnosti bolj ohranja pri nižjih slojih kot pri višjih. Pri višjih gre verjetno za vse bolj individualistično vrednotenje dela kot

dejavnosti, ki omogoča osebni razvoj, medtem ko družbotvorno poslanstvo dela izgublja na pomenu. S tem je seveda povsem razvrednoteno geslo "delu čast in oblast". Namesto tega gesla se uveljavlja neoliberalistično vrednotenje dela kot sredstva za prisvajanje materialnih ali/in nematerialnih dobrin. Vrednotenje dela je vse bolj utilitarno, se pravi, da se ceni toliko, kolikor prispeva k osebnemu razvoju in delovni avtonomiji.

1.7 Trendi

Za nekatere kazalce, ki merijo kakovost delovnega življenja (KDŽ) in to, kako zaposleni vrednotijo atribute dela, imamo podatke za leti 1992 in 1999 (graf 1.4). Na podlagi teh podatkov lahko ugotavljamo, kakšni so trendi na področju dela v Sloveniji v zadnjem desetletju.

Iz grafa 1.4 je razvidno, da pripisujejo respondenti leta 1999 prav vsem merjenim vidikom dela večji pomen, kot so ga pripisovali leta 1992. Izjema je edino zadovoljstvo z delom, ki v tem časovnem razdobju ni dobilo večjega poudarka. To je tudi razumljivo, saj je avtonomija dela kot glavni prediktor kakovosti življenja v letu 1999 le neznatno više ocenjena, kot je bila pred desetletjem. Preseneča pa dejstvo, da pri tistih vidikih, ki merijo možnost osebnostnega razvoja, ni prišlo do večjih premikov kot pri tistih, ki merijo pomen materialnih in družbotvornih vidikov dela. Hipotetičnih razlag za to je lahko več. Najverjetnejši sta naslednji:

1. Naraščajoči pomen tistih značilnosti dela, ki omogočajo osebni razvoj, ugotavljamo le pri bolj izobraženih, bolj kvalificiranih in statusno više uvrščenih slojih. Ker v danem časovnem obdobju ni prišlo do bistveno višje izobrazbe in profesionalizacije zaposlenih, trend bolj pogostega vrednotenja nematerialnih vidikov dela med prebivalstvom še ni prišel do izraza.
2. Omenjeni premiki k bolj osebnemu vrednotenju dela so med generacijami premajhni, zato med prebivalstvom ni prišlo do spremembe trenda.

Graf 1.4: *Trendi vrednotenja dela*

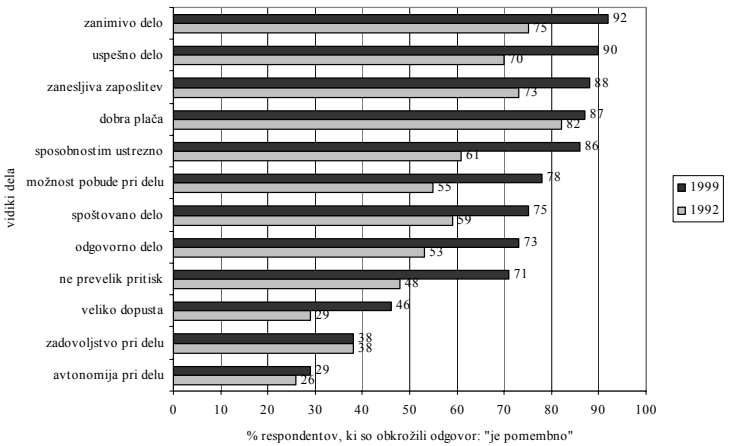

Vir: SJM1992–1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

1.8 Življenjska središčnost dela

S protestantizmom je postalo delo osrednja življenjska vrednota in temelj evropske civilizacije. S socialističnimi gibanji je potem postalo tudi temeljna *politična* vrednota, na kateri naj bi slonela celotna institucionalna zgradba sodobnih družb. Vse do druge polovice 20. stoletja je veljalo Prudhonovo načelo, po katerem je delo temelj intelektualne, moralne in politične suverenosti (Prudhon 1970).

V drugi polovici 20. stoletja osrednji pomen dela začne upadati. Claus Offe (1986) vidi v tem vir dezorganizacije sodobnih kapitalističnih družb, Yankelowich (1985) pa meni, da gre le za drugačen odnos do dela: pomen etike dela sicer upada, narašča pa pomen estetike dela. Podobno razmišlja tudi Flanagan (1987, 1313). Zanj so "vrednote, kot so varčnost, disciplina in težaško delo sestavni del tradicionalne avtoritarne usmeritve". Nasproti tej nastaja v nedrih novega srednjega razreda profesionalcev bolj svobodnjaška usmeritev, ki se kaže v "aktivnem sodelovanju, podpori manjšinam, nazorski odprtosti, zahtevi po osebni svobodi, svobodi govora, višji kakovosti življenja, samoizpolnitvi in samopopustljivosti".

Inglehart (1997) opredeljuje omenjene spremembe kot prehod iz moderne v postmoderno vrednotno usmeritev. V zvezi z življenjsko središčnostjo dela meni:

a) da v procesih *modernizacije* v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja narašča pomen dela in politike, upada pa pomen religije in družine,
b) da v procesih *postmoderne* upada osrednji pomen dela in politike ter narašča pomen prostega časa in prijateljstva.

Podatki, prikazani v tabeli 1.7, deloma potrjuje njegovo opredelitev prehoda iz moderne v postmoderno. Iz omenjene tabele je razvidno, da so v desetih evropskih državah v devetdesetih letih prisotni naslednji trendi:

1. V večini držav se osrednji pomen *dela* ne povečuje; občutneje se zmanjšuje v nekatoliških državah, rahlo pa se povečuje v katoliških.
2. Vloga *družine* se povečuje skoraj v vseh državah, čeprav je bila že v začetku devetdesetih let zelo velika.
3. Pomen *prijateljstva* se v sedmih od desetih držav občutno povečuje.
4. Pomen *prostega časa* niha različno v različnih državah; v celoti pa ne kaže bistvenih sprememb.
5. Pomen *politike* se v tem desetletju *močno* zmanjšuje v vseh postsocialističnih državah.
6. Osrednji pomen *vere* se zmanjšuje v vseh državah (razen ene, v kateri je enak).

Če skušamo z enim stavkom povzeti zgornje trende, lahko rečemo, da v tem desetletju postajajo vse pomembnejša *neinstitucionalizirana* področja dejavnosti, kot sta prijateljstvo in družina, pomen pa izgubljajo *institucionalizirana*, kot sta politika in delo. V zvezi s tem se seveda zastavlja vprašanje, ali je vse bolj zasebno dejavnost prebivalcev sploh še mogoče upravljati z institucionalnimi regulatorji, ali pa postaja družba vse manj upravljiva. Na to vprašanje sta teoretično pri roki dva odgovora:

a) Bolj zasebno in manj institucionalizirano življenje množic zahteva višjo stopnjo *samoregulacije*.
b) Bolj zasebno življenje vodi v kaotizacijo in dezorganizacijo sodobnih družb in s tem v krize, ki jih bo mogoče premagati samo s trdimi institucionalnimi prijemi.

Tabela 1.7: *Pomembnost nekaterih področij življenja*

Področje / Država	Delo		Družina		Prijatelji		Prosti čas		Politika		Vera	
	1990	1999	1990	1999	1990	1999	1990	1999	1990	1999	1990	1999
Francija	61	69	82	88	43	51	31	37	33	35	15	14
Nemčija	61	45	85	81	34	48	36	32	57	39	16	9
Avstrija	62	66	86	89	35	44	37	39	35	41	25	20
Italija	62	62	88	90	38	36	33	29	31	34	34	33
Nizozemska	49	48	82	80	63	60	51	53	53	57	19	17
Švedska	67	54	87	90	69	71	55	54	45	55	10	11
Poljska	70	78	91	92	23	27	35	25	42	30	53	45
Češka	56	53	86	85	27	27	30	21	36	31	11	7
Madžarska	59	57	89	89	28	34	32	31	26	18	23	20
Slovenija	73	62	82	82	38	42	28	33	25	15	17	12

V tabeli navajamo % respondentov, ki so v letu 1990 oziroma 1999 za posamezno področje menili, da je zanje "zelo pomembno". Za politiko navajamo % respondentov, ki so menili, da je zanje politika "zelo" ali "dokaj" pomembna.

Prva alternativa je uresničljiva, če bo *institucionalno* integracijo vse bolj dopolnjevala *societalna* integracija; ta je pogoj za učinkovito *samoregulacijo* prebivalstva. Višja izobrazba prebivalstva in omejevanje socialnega razslojevanja sta instrumenta, ki lahko uresničita to razvojno alternativo. Druga alternativa pomeni veliko večjo nevarnost, kot jo zaznavajo sedanji upravljavski centri v evropskih državah. Upadanje vloge politike (oziroma njene učinkovitosti) je namreč tako dramatično, da je njeno marginaliziranje težko nadomestiti s krepitvijo družine in prijateljskih omrežij. Tudi če upoštevamo, da je imela politika v začetku devetdesetih let izjemno veliko vlogo zaradi padca berlinskega zidu in vseh sprememb v Vzhodni Evropi, in če razlagamo manjši pomen politike kot znak socialne normalizacije ali celo politične stabilizacije, še vedno ostaja neodgovorjeno vprašanje, ali je ob takšni marginalizaciji politike in vere sploh mogoče zagotoviti demokratično reprodukcijo sodobnih družb.

Če se omejimo samo na Slovenijo, lahko ugotovimo, da so razvojne težnje podobne kot v drugih državah. Večinoma so celo izrazitejše, kar je razumljivo, saj so manjši sistemi manj podvrženi inerciji. Za Slovenijo ugotavljamo naslednje značilnosti:

1. *Osrednji pomen dela* bolj upada kot v drugih državah, vendar je še vedno nad povprečjem drugih držav; v primerjavi z drugimi 42 državami, ki so bile vključene v raziskavo, pa je bila Slovenija v začetku devetdesetih let povsem na vrhu rang lestvice teh držav, saj je zasedla 7. mesto. Glede na hitro zmanjševanje osrednje vloge dela pri Slovencih je vprašanje, ali se bo marginalizacija dela ustavila blizu povprečja ali pa se bo še nadaljevala. V tem primeru lahko pričakujemo resne motnje pri delovanju družbenoekonomskega podsistema slovenske družbe.
2. Bolj kot v drugih državah v Sloveniji upada osrednji pomen *politike*; posledica tega je, da samo 15 % respondentov meni, da je politika zelo ali pa dokaj pomembna v njihovem življenju. Tudi če preostalih 85 % respondentov ne obravnavamo kot opozicijo sedanji politični eliti, moramo vendarle upoštevati, da je ostala slovenska politika tako rekoč brez javne podpore, kar je pri pospešenem vključevanju v EU lahko izredno nevaren znak.
3. Osrednji pomen *vere* se zmanjšuje počasneje, vendar je v primerjavi z drugimi devetimi državami podpovprečen. Glede na to ne moremo računati, da bo cerkev v bližnji prihodnosti lahko odigrala pomembno integrativno vlogo.
4. Upanje, da bo slovenska družba ohranila zadostno stopnjo socialne integracije se lahko torej veže le na *družino* in *prijateljska* omrežja. V obeh primerih ugotavljamo pozitivne trende, se pravi rahlo nadpovprečen osrednji pomen obeh entitet. To je verjetno dovolj ugodno izhodišče za reprodukcijo slovenske družbe kot semidiaspore. Ni pa societalna integracija zadostno jamstvo za reprodukcijo slovenske nacije, torej za preživetje slovenske državnosti, kar naj bi bila glavna pridobitev zadnjega desetletja.

Trendi v vzhodnoevropskih postsocialističnih državah so podobni tistim, ki smo jih ugotavljali za zahodnoevropske države. Izstopa le Poljska z visokim in naraščajočim osrednjim pomenom dela ter občutno večjo osrednjo vlogo vere.

Slovenija se od drugih treh vzhodnoevropskih držav razlikuje po tem, da imata prijateljstvo in prosti čas večji pomen. To velja tudi za bližnjo preteklost, saj so bila že v začetku devetdesetih let za Slovenijo značilna

razvita neformalna prijateljska omrežja, ki so sicer v totalitarnih režimih močno okrnjena. V tem pogledu je bila in je tudi še zdaj Slovenija bliže zahodnoevropskim državam.[2]

Sociodemografsko analizo pomembnosti dela in drugih področij človekove dejavnosti v Sloveniji prikazuje tabela 1.8.

Tabela 1.8: *Pomembnost področij za kvalifikacijske skupine*

Kvalifikacijska skupina \ Področje	Delo	Družina	Prijatelji in znanci	Prosti čas	Politika	Vera	Σ
delodajalec	1,5	1,4	2,0	2,0	3,3	3,2	13,4
strokovnjak	1,5	1,1	1,8	2,0	3,3	3,3	13,0
uslužbenec	1,4	1,2	1,7	1,9	3,2	2,8	12,2
kvalificirani delavec	1,4	1,2	1,6	1,8	3,3	2,7	12,0
nekvalificirani delavec	1,4	1,1	1,7	1,9	3,2	2,3	11,6

Vrednost: 1 = zelo pomembno, 4 = sploh ni pomembno.

Iz nje je razvidno, da so razlike med kvalifikacijskimi skupinami manjše kot med področji dejavnosti. Med pomembnostjo družine in vere je razmerje 1,2 proti 3,3 (povprečna vrednost za vse respondente),

[2] Primerjava vseh 80 držav, vključenih v obravnavano raziskavo vrednot, še bolj jasno kaže na izjemno nizek pomen vere in politike pri Slovencih. Osrednji pomen politike v življenju prebivalcev je nižji samo še v Pakistanu. Tako izjemno nizek osrednji pomen politike zahteva nadaljnjo analizo posledic, ki jih lahko ima za politično stabilnost in kakovost demokracije v Sloveniji. Izrazito podpovprečen je tudi osrednji pomen družine in vere, vendar s to razliko, da med povprečji glede osrednjega pomena družine ni velikih razlik, med povprečji osrednjega pomena vere pa so razlike zelo velike. Pomembno je tudi, da tako nizke uvrstitve glede osrednjega pomena vere ni dosegla nobena država s pretežno katoliškim prebivalstvom, pač pa le države s pretežno protestantskim, budističnim ali pravoslavnim prebivalstvom. Glede na te ugotovitve bo "nova evangelizacija" na Slovenskem izredno tvegan proces.

Pomembnost	družine	dela	prijateljev	religije	prostega časa	politike
Slovenija	82	62	42	12	33	15
povprečje za vseh 80	89	65	44	40	33	39
rang za SLO	64	41	41	66	40	79

Prva in druga vrsta navajata % pritrdilnih odgovorov, tretja pa rang Slovenije med 80 državami.

medtem ko so razlike, ki jih posamezne skupine pripisujejo posameznemu področju, povsod manjše od ene cele indeksne točke. Slovenci so torej še vedno dokaj enotni glede tega, čemu dajejo v življenju prednost. Drugače rečeno: še vedno lahko govorimo o dokaj enotnem *načinu življenja* (way of life), za katerega sta značilna *relativno visok osrednji pomen dela in družine ter nizek osrednji pomen vere in politike.*

Med sloji so največje razlike v zvezi z osrednjim pomenom vere, zato tudi pričakujemo, da bi lahko nestrpnost na področju verske dejavnosti imela občutne razdruževalne učinke. Na drugih področjih razlike med sloji niso velike, vendar pa lahko opazimo dokaj razločne trende za posamezne družbene skupine. Najočitnejša razlika je v skupni pomembnosti vseh šestih področij: ta je višja pri nižjih slojih oziroma pri skupinah z nižjo kvalifikacijo. Ta ugotovitev pravzaprav ni bila pričakovana, saj se na splošno domneva, da so višji sloji praviloma dejavnejši kot nižji na vseh področjih. Mogoče je seveda tudi to, da so višji sloji pri angažiranju na posameznih področjih selektivnejši, saj lahko manjšo osebno zavzetost nadomestijo z večjim vplivom. Večjo selektivnost do neke mere potrjuje tudi tabela 1.8, saj je iz nje razvidno, da so največje razlike med stopnjo pomembnosti posameznih področij pri strokovnjakih, najmanjše pa pri nekvalificiranih delavcih.

Posebej želimo opozoriti tudi na razlike v pripisovanju osrednjega pomena prijateljskim omrežjem. Omenili smo že, da se je v Sloveniji osrednji pomen neformalnih omrežij v zadnjem desetletju občutno povečal. Tu ugotavljamo, da ima prijateljstvo večji osrednji pomen pri nižjih slojih, kar zelo verjetno pomeni, da skušajo nižji sloji pomanjkanje finančnega in človeškega kapitala do neke mere nadomestiti s socialnim kapitalom. Drugače rečeno: ekonomsko in strokovno nemoč skušajo nadomestiti z medsebojnim zavezništvom med prijatelji in znanci.

Zadnji podatki, ki jih o pomembnosti posameznih področij prinaša leta 2002 opravljena mednarodna raziskava European Social Survey, potrjujejo pomen prijateljskih oziroma neformalnih vezi. V tej raziskavi so slovenski respondenti osrednji pomen prijateljskih vezi prvič ocenili više kot osrednji pomen dela. Societalno druženje, merjeno z osrednjim pomenom družine in prijateljstva, postaja tako v tem stoletju pomembnejše kot delo in druge vrste dejavnosti. Od prijateljevanja je pomembnejša samo še družina.

Druge sociodemografske analize ne razkrivajo novih povezav. Izobrazbene skupine in socialni sloji v sodobnih družbah visoko korelirajo s kvalifikacijskimi, zato je razumljivo, da dajejo podobne rezultate. Omembe vredne so morda nelinearne razlike med njimi in vrednotenjem osrednjega pomena dela: najvišji pomen pripisujejo delu zaposleni s poklicno šolo, najnižji pa tisti, ki imajo končno srednjo šolo; tisti z osnovno šolo in visoko izobrazbo pa so nekje na sredini med njima. Domnevamo, da se v skupini tistih s poklicno šolo še ohranjajo sledi socialističnega gesla "delu čast in oblast".

Spol ni pomemben dejavnik diferenciacije stališč, čeprav je zanimivo, da pripisujejo ženske delu in tudi drugim področjem dejavnosti večji pomen kot moški. Izjema je le politika, ki ji pripisujejo manjšo osrednjo vlogo kot moški.

Dokaj pomemben dejavnik je *starost*, ki deluje skoraj v celoti enosmerno: hkrati s starostjo narašča pomen dela, družine, politike in vere, upada pa pomen prijateljstva in prostega časa. S starostjo se torej krepi sistemska integracija, ne pa tudi socialna, saj je za prosti čas in prijateljevanje značilen obraten trend. Drugače deluje starost nad 60 let, pri kateri se opaža splošno povečanje pomena skoraj za vsa področja.

V tabeli 1.9 navajamo rezultate multiplih regresij, ki smo jih izvajali v zvezi s središčnostjo obravnavanih področij dejavnosti. Iz tabele je razvidno, da smo kot odvisne spremenljivke vključili tri indekse pomembnosti, kot so jih generirale faktorske analize, medtem ko smo kot neodvisne prediktorje vključili v regresijski model sociodemografske značilnosti prebivalstva. Izsledke regresijskih analiz povzemamo z naslednjima dvema ugotovitvama:

1. *Osrednji pomen dela in družine* je dokaj močno odvisen od sociodemografskih značilnosti prebivalstva, saj so statistično pomembne vse zveze tega indeksa s sociodemografskimi značilnostmi.
2. *Starost* ima med štirimi, v model vključenimi neodvisnimi prediktorji, najširši *vpliv*, saj vpliva na stopnjo pomembnosti vseh šestih področij dejavnosti. Osrednji pomen je torej bolj "zgodovinsko" kot situacijsko določen; je konstanta, ki jo je treba upoštevati, ni pa je mogoče ciljno regulirati.

Tabela 1.9: *Regresijske analize področij življenja s sociodemografskimi prediktorji*

Neodvisne spremenljivke	Odvisne spremenljivke							
	Indeks 1 delo in družina		Indeks 2 prijatelji, prosti čas		Indeks 3 politika, vera		Indeks 4 prijatelji, prosti čas, delo, družina	
	beta	sign.	beta	sign.	beta	sign.	beta	sign.
izobrazba	,089	,017*	,001	,985	,140	,000*	,050	,183
starost	,103	,002*	-,126	,000*	,176	,000*	-,036	,281
sloj	-,073	,044*	-,012	,742	,017	,631	-,053	,149
spol	,105	,001*	,042	,196	,016	,599	,090	,005*

** Signifikantna zveza.*

V več regresijskih analiz smo vključili "osrednji pomen dela" tudi kot prediktor, se pravi kot neodvisno spremenljivko. Ugotovili smo, da za kakovost življenja in KDŽ ni pomemben prediktor, niti ni pomembno povezan z vrednotnimi opredelitvami, kot so svoboda/enakost, etatizem/individualizem, kozmopolitizem/lokalizem, materializem/postmaterializem, levo/desna usmeritev. Najbolj nas je presenetilo, da osrednji pomen dela ni pomembno povezan z levo ali desno usmeritvijo, saj je do zdaj veljalo prepričanje, da osrednji pomen dela veliko bolj poudarjajo leve kot desne stranke. Prav tako smo – v nasprotju s pričakovanji – ugotovili pomembno negativno zvezo med liberalno usmeritvijo in osrednjim pomenom dela: liberalneje usmerjeni respondenti delu pripisujejo manjši pomen kot neliberalni respondenti.

1.9 Socialni regulatorji dela

Socialni regulatorji zagotavljajo pravičnost neke družbene ureditve. Če zaposleni ne doživljajo regulacije dela kot pravične, *narašča odpor* zaposlenih do tiste stopnje, ko postane vprašljiva tudi ekonomska učinkovitost dela.

Pravičnost je skupno merilo sprejemljivosti socialnih regulatorjev dela, bodisi da jo uveljavljamo kot enak dostop do delovnih mest, ali pa kot sorazmerje med delovnimi prispevki in prejemki. Empirične raziskave so

pokazale, da je v Sloveniji uveljavljeno predvsem meritokratsko načelo pravičnosti (Antončič, Rus 1993), ki temelji na korelaciji med delovno kontribucijo in retribucijo, se pravi na sorazmerju med (ne)ekonomskimi prejemki in delovnimi prispevki. Včasih smo to sorazmerje označevali z "nagrajevanjem po delu".

Ta ugotovitev velja tudi za to raziskavo, iz katere je razvidno, da z meritokratskim načelom pravičnosti soglaša kar 83 % respondentov iz izbranih 14 držav (tabela 1.10, prvi stolpec).

Tabela 1.10: *Stališča do regulatorjev dela v 14 državah*

Regulatorji dela / Država	Plačilo po prispevku	Treba je izpolnjevati vsa navodila	Prednost morajo imeti moški	Prednost naj imajo rojaki
Francija	77	33	22	54
V. Britanija	73	44	21	59
Nemčija	87	39	27	63
Avstrija	89	25	29	74
Italija	78	27	27	67
Nizozemska	76	28	13	27
Švedska	76	37	2	11
Finska	76	29	9	64
Irska	65	38	16	74
Poljska	88	27	38	90
Češka	97	31	19	82
Madžarska	85	43	23	90
Hrvaška	91	23	21	88
Slovenija	89	19	18	76
Povprečje	83	32	21	66

Tabela prikazuje % respondentov, ki imajo pritrdilna stališča.

Med slovenskimi respondenti je ta odstotek še nekoliko višji, zato lahko govorimo o nacionalnem soglasju o tem, da se "nagrajevanje po delu" v Sloveniji še vedno zaznava kot temelj pravične regulacije dela. Meritokratsko načelo je nadpovprečno prisotno tudi pri drugih postsocialističnih državah, kar pomeni, da velika večina prebivalstva kot

nepravično sprejema uveljavljanje drugačnih (npr. lastninskih) meril prisvajanja. Dejstvo, da mladi do 30 let enako pogosto sprejemajo meritokratsko načelo in da je to celo bolj pogosto prisotno pri više izobraženih skupinah kot pri niže izobraženih, pa nas navaja na domnevo, da meritokratsko načelo ni samo usedlina prejšnjih delokratskih režimov, ampak civilizacijsko načelo, ki ima kljub družbenoekonomskim spremembam bolj ali manj trajno veljavo in seveda tudi trajne učinke na motivacijo zaposlenih.

Pri tem nas je zanimalo, katere skupine se z meritokratskim načelom manj pogosto strinjajo: to so starejši nad 61 let (upokojenci?), tisti, ki imajo samo osnovno šolo, in tisti, ki se uvrščajo v čisto spodnji sloj prebivalstva. Z malo tveganja lahko sklepamo, da pri teh skupinah ne gre za zavračanje meritokratskega načela zaradi nekih novih meril pravičnosti, ampak zaradi nekoč bolj prisotnega "egalitarnega sindroma" (Županov 1989). To domnevo potrjuje tudi primerjava odgovorov respondentov med letoma 1992 in 1999.

Drugo načelo pravičnosti je enak dostop do delovnih mest. Kako trdno in koliko je to načelo uveljavljeno med respondenti, meri kazalec, ki sprašuje respondente, ali naj se to načelo uveljavi tudi ob morebitnem resnejšem pomanjkanju delovnih mest. Kot vidimo iz tabele 1.10 (3. in 4. stolpec), je za nediskriminatorno uveljavljanje tega načela večina respondentov tedaj, ko gre za zaposlovanje moških ali žensk, ne pa tudi tedaj, ko gre za zaposlovanje rojakov ali tujcev. Ta razlika med sorazmerno majhno diskriminacijo pri zaposlovanju spolov in veliko pri zaposlovanju tujih delavcev je prisotna v vseh državah in kaže na to, da na mednarodno solidarnost delavcev ni mogoče računati. "Proletarci vseh dežel združite se" je mrtvo geslo. To še posebej velja za postkomunistične države, v katerih je več kot 75 % respondentov za uveljavljanje nacionalne diskriminacije tedaj, ko primanjkuje delovnih mest. Po drugi strani pa vzbuja pozornost Švedska, kjer na takšno diskriminacijo pristaja manj kot četrtina respondentov. Ker se tudi v tej državi srečujejo z brezposelnostjo, moramo iskati nediskriminatorno stališče do zaposlovanja tujcev v kozmopolitstvu oziroma v novem pozitivnem univerzalizmu, ki nasprotuje naraščajočim diskriminatornim težnjam globalizacijskih procesov.

Časovne primerjave, ki jih imamo na razpolago samo za Slovenijo, kažejo, da diskriminacija med spoloma upada, med domačini in priseljenci pa od leta 1992 do leta 1995 celo narašča, leta 1999 pa se izenači s tisto iz leta 1992. Edina obetavna ugotovitev je, da je med delodajalci, strokovnjaki in pripadniki zgornjega sloja odstotek tistih, ki soglašajo z diskriminativnim zaposlovanjem, najnižji, med nekvalificiranimi delavci pa najvišji. Domnevamo, da bo to – vsaj dolgoročno – imelo pozitivne učinke na zmanjševanje omenjene diskriminacije.

Med socialne regulatorje dela lahko uvrstimo tudi stopnjo avtonomije, ki se lahko meri na ravni oblikovanja politike s stopnjo (so)odločanja, na eksekutivni ravni pa s stopnjo (ne)doslednega izpolnjevanja pravil. Kot vemo, je dosledno uresničevanje politik sicer produktivno pri rutinskem oziroma ponavljajočem se delu, pri manj rutinskem pa neproduktivno. Načelno lahko rečemo, da je vsako delo, ki zahteva znanje ali izkušnje, produktivno le tedaj, če so navodila okvirna in ne podrobna, če dopuščajo samostojno presojo zaposlenih, skratka, če se uveljavlja načelo regulirane samoregulacije.

Sorazmerno obsežen uvod v razlago odgovorov na vprašanje, "ali se je treba držati navodil predpostavljenih tudi tedaj, kadar ne soglašate v celoti z njimi", je bil potreben zaradi tega, ker so odgovori slovenskih respondentov popolna izjema glede na odgovore respondentov iz drugih držav. V Sloveniji je odstotek tistih, ki se strinjajo z dosledno poslušnostjo, občutno manjši kot drugod. Kaj to pomeni? Ali je ta podatek izraz anarhoidne samoupravne tradicije, ki resno ogroža učinkovitost dela v (po)industrijski družbi, ali pa gre za odgovorno samostojnost, ki je nujen pogoj za kakovostno opravljanje dela?

Sociodemografska analiza podpira drugo domnevo, saj je iz nje očitno, da se s tezo o potrebi po doslednem izpolnjevanju navodil strinja bistveno več tistih, ki imajo le osnovno šolo, kot tistih, ki imajo visoko šolo, pa tudi bistveno več nekvalificiranih delavcev kot strokovnjakov. Da ne gre za anarhoidna stališča do dela, kažejo tudi časovne primerjave. Te povedo, da je odstotek tistih, ki soglašajo z brezpogojnim izpolnjevanjem delovnih navodil, v letu 1999 enak kot je bil v letu 1992. Iz tega bi lahko sklepali, da gre preprosto za pojav samoupravne inercije. Toda dejstvo, da je v letu 1999 odstotek tistih, ki menijo, da je izpolnjevanje navodil

odvisno od okoliščin, občutno višji, odstotek tistih, ki menijo, da je odvisno od (njihove!) lastne presoje, pa občutno nižji, kaže, da na "neposlušnost" bolj vplivajo objektivne okoliščine in manj osebno mnenje o neustreznosti navodil. Z dokaj veliko verjetnostjo lahko torej domnevamo, da ne gre v tem primeru za anarhična stališča, ampak za prisotnost *odgovorne samostojnosti*, ki je bržkone dragocena dediščina prejšnjega samoupravnega režima.

2 SOCIALNA DRŽAVA

2.1 Pravičnost in pravična družba

Medtem ko smo v prvem delu te knjige obravnavali kakovost življenja in KDŽ ter primerjali kazalce teh dveh indeksov z drugimi državami, bomo v tem delu knjige namenili posebno pozornost pravičnosti kot regulativnemu načelu in pravični družbi kot cilju socialne države.

Socialna država je strukturni korelat pravične družbe. Socialna država se je po letu 1950 razvila (Kaase 1995) v državo blaginje in s tem sprožila javno razpravo o njeni smotrnosti; ta traja še danes in se običajno ukvarja s krizo države blaginje. Vzroki zanjo so zunanji in notranji (Rus 1990), vendar bolj notranji kot zunanji.

Pri oceni te krize imajo glavno vlogo vrednote tistih, ki ocenjujejo sodobne države blaginje. Minimalisti se zavzemajo za socialno državo, maksimalisti pa za državo blaginje. Tisti, ki menijo, da je legitimna le socialna država, ki ščiti posameznika v kriznih situacijah (smrt, bolezen, nesreče, brezposelnost itd.), menijo, da je država blaginje ustvarila preveliko zaščito posameznika, ga naredila preveč odvisnega od nje in

tako ustvarila državljana, ki si ne zna več sam pomagati (helpless citizen, Beck 1992). Poleg teh dveh vrednotnih stališč srečujemo tudi številna druga, posledica tega pa je, da različne politične skupine podpirajo dokaj različne programe, ki jih izvajajo sodobne socialne države.

Kljub omenjenim razlikam pa je pomembno, da vsi priznavajo nujnost bodisi socialne države bodisi države blaginje in tudi dejstvo, da je pravičnost najvišje merilo pri družbeni regulaciji ene ali druge države. Pravičnost kot vrednoto višjega reda sta v zvezi z družbeno regulacijo poudarila na nedavnem razgovoru o vrednotah, ki je potekal pri predsedniku države, tudi Kraševec in Uletova. Kraševec je, sklicujoč se na Platona, poudaril, da je pravičnost kot vrednota "nad vsemi, kajti drugim daje moč, da se sploh razvijajo" (2004, 98). Podobno stališče je zavzela tudi Uletova, ki pravi, da je kultura pravičnosti mogoča samo tam, kjer "svoboda in red nista v nasprotju" (2004, 120).

Številne analize o pravičnosti in pravični družbi so si enotne v tem, da predpostavljajo pravičnost kot najvišjo družbeno vrednoto in hkrati kot temeljni regulativ države blaginje (oziroma socialne države). Obe sta podvrženi kriteriju pravičnosti in ne kriteriju učinkovitosti, ki velja za ekonomijo.

Obsežneje je razmerje med pravičnostjo, pravično družbo in že obravnavano kakovostjo življenja analiziral Rawls (1971). Meni, da je pravičnost uveljavljena tedaj, ko je doseženo določeno ravnotežje med svobodo in enakostjo. Pravično družbo lahko oblikujemo le tako, da najprej zagotovimo vsem državljanom enako maksimalno svobodo, ki je omejena le z enako maksimalno svobodo drugih državljanov. Ta svoboda pa ostane le mrtva črka na papirju, če se ji ne pridružita še socialna in ekonomska enakost. Socialna enakost mora zagotavljati vsem državljanom enak dostop do vseh socialnih položajev (in zaposlitev), ekonomska pa mora zagotoviti, da razlike, ki nastajajo na trgu, ne poslabšajo položaja najnižjih in gmotno najbolj ogroženih slojev prebivalstva.

Rawls je tako glasnik gibanj za človekove pravice, saj politično svobodo in socialno-ekonomsko enakost opredeljuje kot individualne pravice slehernega državljana in ne kot kolektivne, razredne ali etnične pravice. Izognil pa se je vprašanjem lastnine in rentne neenakosti, kar pa je značilno tudi za instrumente te raziskave.

Rawls je poleg tega nakazal vez med kakovostjo življenja in KDŽ na eni strani ter pravično družbo na drugi. Skušal je dokazati, da je najvišja in najgloblja sreča posameznika dosežena tedaj, kadar uveljavlja omenjena tri načela pravičnosti. Uveljavljanje teh treh načel pravičnosti zagotavlja posamezniku samospoštovanje, ki je zanj temeljna dobrina: posameznik, ki ne spoštuje samega sebe, ki sebe ne doživlja kot polnovredno bitje, tudi drugih stvari in oseb ne doživlja kot vrednote. Brez samospoštovanja so brez vrednosti tudi tako pomembne dobrine, kot so svoboda, premoženje in kakovost življenja. Podobno kot Kraševec (oziroma Platon) tudi meni, da je osebna pravičnost sicer nujni, ne pa tudi zadostni pogoj za osebno srečo. Pravična oseba ne more najti sreče v nepravični družbi, ampak samo v smotrno urejeni, se pravi v pravični družbi. Pravičnik vselej ravna pravično, vendar pa v nepravični družbi njegovo ravnanje ne more biti tudi razumno.

2.2 Podpora socialnim programom

V naši raziskavi merimo odnos respondentov do pravičnosti in pravične družbe z odgovori na naslednje vprašanje: Kaj menite, za katere stvari bi morala družba poskrbeti, da bi jo lahko imeli za pravično? Odgovore navajamo v tabeli 2.1.

Iz tabele je razvidno, da je podpora programom, ki naj zagotovijo socialno blaginjo, izjemno visoka v vseh državah ne glede na to, da sta kritika in kriza države blaginje prisotni že več desetletij. Kritičen odnos do sedanjih programov je posredno razviden iz povprečij vseh držav. Iz teh povprečij se vidi, da uživajo največjo podporo programi, ki naj bi zagotavljali enake možnosti mlajšim generacijam v zvezi z izobraževanjem, najmanjšo podporo pa programi, ki naj bi zmanjševali razlike med osebnimi dohodki državljanov.

Podobne razlike v podpori programom, ki se nanašajo na izenačevanje dohodkov državljanov, najdemo tudi v drugih evropskih raziskavah. Med temi je najpomembnejša mednarodna raziskava ISSP 1985 in ISSP 1990, iz katere je razvidno dvoje:

a) nekoliko manjša podpora programom, ki so namenjeni izenačevanju dohodkov državljanov in
b) rahel upad podpore tem programom med letoma 1985 in 1990.

Tabela 2.1: *Podpora socialnim programom*

Vrsta programov / Država	Omejevanje ne-enakih dohodkov	Zadovoljitev temeljnih potreb	Meritokratsko načelo
Francija	70	92	81
Velika Britanija	55	93	85
Nemčija	64	92	83
Avstrija	58	88	82
Italija	61	90	73
Nizozemska	41	90	78
Švedska	44	88	75
Finska	66	94	75
Irska	70	94	84
Poljska	77	92	91
Češka	56	79	92
Madžarska	86	99	97
Hrvaška	80	99	95
Slovenija	67	94	84
Povprečje	64	91	83

V tabeli je prikazan % respondentov, ki menijo, da je program zelo pomemben, ali pomemben (odgovora 1 in 2).

Za regulacijo programov, ki potekajo v okviru države blaginje, je zgornji podatek izjemno pomemben, saj nam pove, da pri prebivalcih evropskih držav, ki so zajeti v raziskavo, prihaja do postopne preusmeritve pri pojmovanju pravičnosti: vse bolj se opušča tradicionalno socialistično izenačevanje enakosti s pravičnostjo, po drugi strani pa se vse bolj uveljavlja izenačevanje pravičnosti z enakimi možnostmi. Pravična družba ni predvsem tista, ki zagotavlja čim večjo končno enakost državljanov, ampak tista, ki zagotavlja predvsem enake izhodiščne možnosti. To pa hkrati pomeni, da se poudarek prenaša z izenačevanja posameznikov ali skupin znotraj ene generacije na medgeneracijsko izenačevanje.

Takšno pojmovanje pravičnosti je prožnejše, manj nasilno in produktivnejše. Poleg tega pa je zagotavljanje enakih možnosti prihajajočim generacijam tudi temeljni pogoj za vzpostavljanje medgeneracijske pravičnosti (Rawls 1971).

Zelo visoko podporo uživajo tudi programi, ki naj bi zadovoljili temeljne potrebe vseh državljanov. To pomeni, da je ob koncu 20. stoletja večina programov, ki so jih oblikovala socialistična gibanja v 19. stoletju, postala sestavni del vladnih politik. Sicer pa lahko rečemo, da je podpora pozitivnim programom izenačevanja (zadovoljevanje potreb in zagotavljanje enakih možnosti) med državljani občutno večja kot podpora negativnemu programu izenačevanja med sloji in posamezniki. Sodobna pravična družba uveljavlja takšno državo blaginje, v kateri je poudarek na pozitivnem izenačevanju večji kot poudarek na negativnem (manjše razlike v dohodkih državljanov).

Če primerjamo med seboj posamezne skupine držav, lahko ugotovimo, da izenačevanje dohodkov najmanj podpirajo švedski in nizozemski respondenti. Za Nizozemsko, v kateri so bili na oblasti liberalci, je to pričakovan izid, ne pa tudi za Švedsko, v kateri je bila socialna demokracija na oblasti večji del 20. stoletja. Domnevamo, da učinkovito uveljavljanje programov pozitivne enakosti zmanjšuje potrebo po negativnem izenačevanju dohodkov med državljani. Poleg tega pa menimo, da je na Švedskem izredno visoko progresivno obdavčenje dohodkov doseglo zgornjo mejo izenačevanja.

Presenetljivi so tudi podatki za Češko, za katero ugotavljamo občutno podpovprečno podporo tako negativnim, kot tudi pozitivnim programom izenačevanja. Nadpovprečna je le podpora meritokratskim programom, ki bi jih lahko označili za "nevtralne". Če se bo regulacija države blaginje ravnala po stališčih prebivalstva, lahko pričakujemo ugoden izid le v primeru, če bo češko gospodarstvo izredno uspešno, saj se bo le tako izognilo negativnem posledicam socialne diferenciacije. Drugače rečeno: meritokratsko načelo bo zadosten instrument socialne integracije le ob izredno uspešnem gospodarskem razvoju. V recesiji pa lahko pričakujemo močne procese socialne marginalizacije in/ali izključevanja.

Slovenija se giblje blizu povprečja vseh štirinajstih držav. Prednostni programi so enaki s to razliko, da je podpora vsem štirim skupinam programov nadpovprečna. Če bo slovenska politika tudi po vključitvi v EU bolj odvisna od notranjih razmerij moči kot od zunanjih, lahko

pričakujemo tudi dolgoročno dokaj ugodno socialno politiko in s tem tudi nadpovprečno kakovost življenja glede na dani BDP.[1]

Nadaljnja analiza je pokazala, da je podpora sociodemografskih skupin omenjenim štirim sklopom programov različna.

Najmanjše razlike v podpori posameznih sociodemografskih skupin so pri tistem sklopu programov, ki se nanašajo na zadovoljevanje osnovnih potreb. To smo tudi pričakovali, saj je jasno, da je tako visoka podpora lahko dosežena le ob soglasju vseh sociodemografskih skupin. Toda čeprav so razlike pri podpori tem programom majhne, nas opozarjajo na trende države blaginje v Sloveniji. Iz dejstva, da zadovoljevanje potreb nekoliko bolj poudarjajo najnižji sloji, lahko sklepamo, da pri njih niso zadovoljene osnovne življenjske potrebe.

Dosedanja obravnava podatkov o podpori programom za zadovoljitev osnovnih potreb nas navaja na domnevo, da sta obseg in intenzivnost podpore posameznim programom povezana najmanj z dvema dokaj različnima pogojema: z interesi, ki jih ima posamezna sociodemografska skupina, in vrednotami, iz katerih takšna skupina izhaja. Podpora socialnim programom naj bi bila vedno povezana z obojimi: tako z interesi, kot tudi z vrednotami. Prvi oblikujejo instrumentalna in kratkoročna stališča, druge pa moralna in dolgoročna stališča.

---

[1] Mednarodna raziskava o podpori obravnavanim štirim socialnim programom ni zajela vseh 80 držav, ampak le 32 od njih. Pri tem je zanimivo, da je podpora, ki jo večina skandinavskih držav, pa tudi nekaj gospodarsko razvitejših evropskih držav, zagotavlja tem programom, podpovprečna. Pri tem najbolj izstopa Švedska, ki je država z najrazvitejšo državo blaginje. Primer Švedske (in tudi drugih skandinavskih držav) nas navaja na domnevo, da se z visoko (pre)razvitostjo socialnih programov zmanjšujejo njihovi učinki (po logiki "the law of diminishing return") in hkrati tudi podpora. Vse večjo podporo pa imajo programi aktivne socialne politike, ki temeljijo na izobraževalnih in zaposlovalnih programih.
Slovenija s povprečno podporo obravnavanim štirim socialnim programom tega preobrata še ne doživlja.

Podpora socialnim programom	Odprava neenakih dohodkov	Zadovoljitev osnovnih potreb	Meritokratsko načelo
Slovenija	67	72	51
Švedska	45	71	42
povprečje za vseh 32 držav	66	72	54
rang za Slovenijo	15	17	19
rang za Švedsko	29	19	28

V zgornjih treh vrstah navajamo % respondentov, ki menijo, da je program zelo pomemben.

Glede na omenjeno dvojnost smo pričakovali, da bodo programe izenačevanja dohodkov oziroma programe negativne enakosti bolj podprli nižji sloji, programe, ki se nanašajo na uveljavljanje enakih možnosti, pa zgornji sloji. Izsledki raziskave niso skladni z našimi pričakovanji, saj je iz sociodemografskih analiz očitno, da pri obeh vrstah programov prevladuje podpora nižjih slojev. Zelo jasno in linearno je negativno razmerje med izobrazbo, kvalifikacijo in slojem ter podporo izenačevalnim programom: čim nižja je izobrazba, sloj ali kvalifikacija, tem višja je podpora izenačevalnim programom. To izhaja tudi iz raziskav v drugih državah, v katerih izenačevalne programe podpirajo predvsem nižji sloji. Preseneča pa dejstvo, da višji in srednji sloji ne podpirajo v večji meri izenačevalnih programov, kot so npr. programi, ki naj bi uveljavili nacionalni minimum in povečevali podporo brezposelnim (Ole Borre, Skartrough 1995). Podpirajo le tiste programe, ki državljanom zagotavljajo osebno zaščito pred življenjskimi tveganji (Kaase 1995).

Domneva dvojne pogojenosti podpore programom pa odpove, ko analiziramo odnose posameznih sociodemografskih skupin do programov, ki uveljavljajo načelo enakih možnosti. Čeprav je ta sklop programov pomemben predvsem za mlade strokovnjake, ki imajo večje ambicije in naj bi zato bolj uporabljali programe za napredovanje v strokovni ali poslovni karieri, pa s presenečenjem ugotavljamo, da tudi te programe bolj podpirajo nižje izobrazbene, kvalifikacijske in slojevske skupine. Podpora enakim možnostim raste z nižjo izobrazbo in kvalifikacijo.

Edini izsledek, ki je v skladu z našimi pričakovanji, je večja podpora mlajših respondentov programom enakih možnosti, saj so ti programi namenjeni predvsem njim.

Odprto ostaja torej vprašanje, zakaj srednji in višji sloji ne nudijo večje podpore programom enakih možnosti, saj ti pomenijo podporo države pri uresničevanju njihovih kariernih poti. Eden od možnih odgovorov je, da so ti sloji postali finančno neodvisni od državnih pomoči, se pravi, da so dovolj premožni, da si svoje karierne poti lahko zagotovijo brez pomoči države. Takšno razlago najdemo pri Inglehartu (1997), ki meni, da je glavni vzrok krize države blaginje ta, da je v zadnjih desetletjih rešila večino vprašanj, zaradi katerih je nastala. Druga mogoča razlaga je, da so

si višji sloji zaradi vključenosti v neformalna širša socialna omrežja zagotovili alternativne kanale, prek katerih uresničujejo svoje karierne poti. Tretja možna razlaga pa je, da so se aspiracije po karieri pri višjih slojih občutno zmanjšale in jim zato programi enakih možnosti nič ne pomenijo.

Glede na to, da srednji sloj v Sloveniji finančno še ni dovolj močan, niti ni vključen v obsežna societalna omrežja, sta prvi dve hipotezi malo verjetni. Zaradi tega bo treba iskati odgovore s preizkušanjem tretje hipoteze.

Najbolj nejasna je podpora socio-demografskih skupin programom, ki uveljavljajo meritokratsko načelo sorazmerja med prispevkom in povračilom (t. i. nagrajevanje po delu). Tu se zdi, da sta hkrati prisotna vrednotni in interesni vidik; ker sta med seboj prepletena, ustvarjata nelinearne povezave med podporo skupin in socialnimi programi. Starejši dokaj odstopajo z večjo podporo meritokratskim programom, medtem ko so pri drugih sociodemografskih skupinah razlike majhne. Majhne razlike pri izobrazbenih skupinah so tudi v stopnji podpore meritokratskim programom: najbolj jih podpirajo delavci s poklicno šolo, manj tisti z osnovno in še manj tisti z višjo in visoko. V zvezi s kvalifikacijo respondentov so razlike še manjše in spet nelinearne.

Podpora meritokratskim načelom je višja pri višjih slojih, vendar pa so razlike v podpori sorazmerno majhne.

Zdi se, da meritokratsko načelo nagrajevanja po prispevku posameznika zgublja svojo regulativno moč, ne pa tudi legitimiteto. Drugače rečeno: nihče ne zavrača načela, da je treba večji in boljši prispevek nagraditi z večjim prejemkom, vendar pa se to načelo s širjenjem tržne menjave iz moralnega postulata sprevrača v funkcionalno omejene okvire vzajemne menjave.

Na podlagi dosedanjih ugotovitev ni mogoče napovedovati, kakšna bo podpora socialnim programom v prihodnje. Za Slovenijo nimamo podatkov o podpori za več let, zato ne moremo ugotoviti, kakšne so težnje v zvezi s tem. Mednarodne raziskave pa so si glede tega nasprotujoče. Kaase na podlagi evropskih raziskav ugotavlja, da obstaja očitna, čeprav rahla težnja k zmanjševanju podpore pri najviše izobraženih in najbolje plačanih skupinah (Kaase 1995, 76), in hkrati

poudarja, da je vsesplošna podpora tem programom še vedno zelo visoka. Po drugi strani pa Robinson in Bell (1978) ugotavljata nasprotno – in sicer da obstaja pozitivna zveza med izobrazbo in podporo enakosti v Veliki Britaniji. Do podobnih ugotovitev prihaja tudi Inglehart (1990, 320) v zvezi s postmaterialistično usmerjenimi skupinami, ki bolj podpirajo "prerazdelitev dohodkov v korist človeški solidarnosti".

Na splošno pa se zdi, da bo podpora tako imenovanim izenačevalnim programom v prihodnje dokaj nestabilna in bo verjetno nihala glede na vrednotno usmerjenost sociodemografskih skupin. Medtem ko bodo programi, ki zagotavljajo osebno varnost oziroma zaščito pred nesrečami (smrt, bolezen, brezposelnost, upokojitev), še naprej uživali trdno splošno podporo ne glede na to, ali jih bo zagotavljala država ali pa zasebne zavarovalnice, bodo izenačevalni programi nihali glede na prevladujoče vrednote in interese državljanov.

Zelo pomembno vlogo pri nadaljnjem razvoju države blaginje bo v prihodnje odigral tudi tako imenovani "zakon o zmanjšanem povračilu" (The Law of diminishing return), za katerega Inglehart (1997) meni, da ne velja samo za individualno, ampak tudi za nadindividualno, družbeno raven. O tem meni, da bo podpora socialnim programom usihala predvsem v tistih državah, v katerih so ti programi že visoko razviti. Na manjšo podporo bosta vplivala dva dejavnika:

a) manjša potreba po nadaljnjem razvoju že prerazvitih programov in
b) manjši učinek teh programov; ta drugi velja zlasti za programe zaposlovanja, pa tudi za zdravstvene programe.

Pri enih in drugih programih se ob strmem naraščanju stroškov hkrati tudi strmo zmanjšuje njihova učinkovitost.

Empirično podpira zgornjo Inglehartovo domnevo dejstvo, da je podpora nadaljnji rasti socialnih programov največja tam, kjer so ti najmanj razviti, se pravi na Kitajskem, v Nigeriji, Turčiji, Čilu in najmanjša na Danskem, v Nemčiji ali Kanadi. Enako velja po Inglehartovem mnenju tudi za izenačevalne programe, ki pomenijo zelo veliko motivacijo za prebivalce v državah z velikimi socialnimi razlikami, indiferentnost ali celo odpor do nadaljnjega izenačevanja pa tam, kjer npr. 50 % prebivalstva že prejema 80 % celotne mase dohodkov.

Toda medtem ko so vprašanja egalitarizma znotraj posamezne članice EU vse bolj utesnjena v strokovno-tehnične okvire, je porazdelitev bogastva na mednarodni ravni še vedno povsem moralno-politične narave in z vidika nacionalnih interesov nesprejemljiva. Dokaz za to je razpad Češkoslovaške, Jugoslavije pa tudi negativna diskriminacija novih kandidatk ob vstopu v EU. Novi srednji sloj, ki bo v naslednjih desetletjih v zahodnih družbah zelo verjetno imel največjo politično moč, bo uveljavljal neagresivni individualizem, individualizem, ki bo strpen, toda hkrati tudi ravnodušen do drugih posameznikov, skupin ali držav. Ne bo sicer stopnjeval negativne diskriminacije, toda prav tako ne bo uveljavljal programov pozitivne diskriminacije vse dotlej, dokler ga notranje socialne razlike ne bodo eksistenčno ogrožale.

2.3 Socialni potenciali države blaginje

Socialne potenciale države blaginje merimo z obsegom in intenzivnostjo skrbi, ki jo respondenti čutijo do sociogeografskih in sociodemografskih skupin ter z njihovo pripravljenostjo, da jim pomagajo. Gre torej za merjenje odgovornosti in potencialne solidarnosti, ki jo respondenti izražajo neodvisno od delovanja države blaginje in jo zaradi tega obravnavamo kot razvojni potencial države blaginje.

V tabeli 2.2 predstavljamo odgovore respondentov na vprašanje: "Koliko vas skrbijo življenjske razmere članov vaše družine itd?" Iz povprečij, navedenih na dnu tabele, je razvidno, da je skrb za ožje družinske člane bistveno večja kot za druge sociogeografske skupine. Večjo skrb za družino smo sicer pričakovali, vendar ne tako veliko, kot nam jo sporočajo podatki iz te tabele. Konservativni koncepti, ki poudarjajo, naj bi se del skrbi za sodržavljane prenesel z države blaginje nazaj na družino, očitno niso zgolj ideološki produkt, ampak imajo svojo realno socialno podporo.

Pričakovali smo tudi, da bo skrb za sosede in prebivalstvo v regiji občutno manjša kot skrb za družinske člane, saj gre pri obojem za abstraktne kategorije prebivalstva in ne za realne socialne tvorbe. Preseneča pa sorazmerno majhna skrb za rojake in Evropejce ter večja skrb za človeštvo nasploh. Skrb vzbujajoče je, da so najmanjše solidarnosti deležni

Evropejci, saj se v zvezi s tem poraja vprašanje, ali bo prihodnja združena Evropa zgolj ekonomska in politična tvorba brez nadnacionalne solidarnosti. Če bo odgovor na to vprašanje pozitiven, potem lahko v EU računamo na podobne procese, kot smo jih doživeli v Jugoslaviji, Češkoslovaški in Sovjetski zvezi; te države so se razšle predvsem zaradi nasprotovanja solidarni nadnacionalni porazdelitvi dobrin.

Tabela 2.2: *Skrb za sociogeografske skupine*

Sociodemografske skupine / Država	Člani družine	Sosedje	Ljudje v regiji	Rojaki (Slovenci)	Evropejci	Človeštvo
Francija	89	31	17	18	13	23
Velika Britanija	71	32	22	21	10	30
Nemčija	98	57	36	30	20	23
Avstrija	76	27	15	16	8	18
Italija	83	25	20	25	18	29
Nizozemska	95	35	8	11	6	34
Švedska	97	29	19	29	17	34
Finska	33	7	9	14	7	35
Irska	81	53	37	35	20	35
Poljska	94	38	21	31	12	14
Češka	29	11	11	18	11	30
Madžarska	97	25	13	21	10	24
Hrvaška	70	37	33	33	13	37
Slovenija	86	23	15	31	11	25
Povprečje	78	31	20	21	13	27

V tabeli je prikazan % respondentov, ki jih zelo močno ali močno skrbijo življenjske razmere posamezne sociogeografske skupine.

Še enkrat večja skrb respondentov iz obravnavanih 14 evropskih držav za celotno človeštvo je seveda ugodno presenečenje, saj nam pove, da se hkrati z ekonomsko globalizacijo stopnjuje tudi globalizacija odgovornosti. Koliko pa se ta globalizirana odgovornost lahko uveljavi, je drugo vprašanje, zaradi tega ker ima za zdaj strukturno podporo le v

nevladnih – torej neinstitucionaliziranih – organizacijah. Hitrejši razvoj globalne države blaginje bi lahko pospešil aktiviranje teh socialnih potencialov in preprečil njihovo usihanje.

Kako globoko prodira globalizacija odgovornosti v zavest prebivalcev, nam najbolje pokaže razmerje med nacionalno in globalno skrbjo za drugega. Na Nizozemskem je skrb za človeštvo trikrat večja kot skrb za rojake, na Finskem pa je globalna skrb več kot dvakrat večja od nacionalne. Nasprotni primer sta Slovenija in Poljska, kjer je skrb za rojake večja kot skrb za človeštvo. To pa ne velja tudi za druge postsocialistične države, kar je svojevrstno presenečenje, če upoštevamo, da imajo zaradi tranzicije večje težave z zagotavljanjem socialnih programov kot Slovenija.

Iz povedanega bi se dalo tudi sklepati na to, da večja skrb za eno sociodemografsko skupino sovpada z manjšo skrbjo za druge skupine. Tako na primer pri finskih respondentih opazimo zelo nizko raven skrbi za ožje družinske člane in izrazito nadpovprečno skrb za človeštvo. Kozmopolitska usmerjenost naj bi v tem primeru omejila lokalno odgovornost. Toda po drugi strani nas primer Češke in Irske navaja na domnevo, da imamo narode, pri katerih je skrb za vse ali za večino sociogeografskih skupin izrazito nadpovprečna ali podpovprečna: za Češko velja nasploh podpovprečna, za Irsko pa nasploh nadpovprečna skrb. Lahko bi torej govorili o bolj in manj odgovornih narodih. Slovenci sodijo med manj odgovorne etnije, saj so nadpovprečno odgovorni le v odnosu do ožjih družinskih članov in rojakov.

Za vse tri velike evropske narode, ki jih obravnavamo v tej raziskavi, podatki o odgovornosti niso preveč ugodni. Predvsem vzbuja skrb, da tudi za Anglijo, Francijo in Nemčijo velja, da so njihovi prebivalci bolj zaskrbljeni za rojake kot za Evropo kot celoto.

Skrb za sociodemografske skupine nam prikazuje tabela 2.3. Iz nje je razvidno, da je v povprečju v vseh 14 državah skrb za delanezmožne občutno večja kot skrb za delazmožne.

Lahko bi rekli, da gre za naravno razliko v odzivnosti respondentov, saj je jasno, da so ostareli, bolni in invalidni zaradi delovne prizadetosti bistveno bolj odvisni od solidarnosti soljudi kot tisti, ki so nezaposleni ali priseljeni. S tega vidika bi lahko rekli, da je odgovornost oziroma skrb

respondentov tem bolj funkcionalna, čim večja je razlika med skrbjo za delazmožne in skrbjo za delanezmožne skupine. Tak primer je Velika Britanija, v kateri izražajo respondenti nadpovprečno skrb za delanezmožne in podpovprečno za delazmožne.

Tabela 2.3: *Skrb za sociodemografske skupine*

Sociogeografske skupine / Država	Starejši	Nezaposleni	Priseljenci	Bolni in invalidi
Francija	67	54	26	60
Velika Britanija	70	34	15	63
Nemčija	69	34	21	55
Avstrija	50	33	16	49
Italija	76	60	35	74
Nizozemska	53	22	16	49
Švedska	67	36	30	60
Finska	60	46	15	54
Irska	81	50	29	80
Poljska	73	52	9	65
Češka	47	46	13	65
Madžarska	60	32	5	48
Hrvaška	68	70	20	70
Slovenija	46	48	13	53
Povprečje	63	45	20	61

V tabeli je prikazan % respondentov, ki jih "zelo močno" ali "močno" skrbijo življenjske razmere posamezne sociodemografske skupine.

Poleg funkcionalnega obsega lahko v tabeli 2.3 ugotavljamo tudi idealni obseg skrbi. Idealen obseg skrbi je dosežen tedaj, ko je skrb nadpovprečna za vse sociodemografske skupine, kot na primer na Irskem, v Italiji in na Hrvaškem – torej v državah z večinskim katoliškim prebivalstvom. Za Slovenijo velja nasprotno, saj je za vse kategorije, razen za nezaposlene, odgovornost oziroma skrb slovenskih respondentov podpovprečna. Posebej izstopa Slovenija po najnižji skrbi za starejše. Domnevamo, da gre v Sloveniji za kopičenje nesoglasij, ki bodo v prihodnje pomenila resno oviro reformam, ki bi morale neizogibno slediti zaradi demografskih sprememb v razvitih družbah.

Analiza sociodemografskih skupin v slovenskem vzorcu je pokazala, da je skrb za sociogeografske skupine večja pri starejših in pri nižjih, manj izobraženih slojih. To velja tako za skrb, ki se nanaša na ožje družinske člane, kot tudi za skrb, ki se nanaša na rojake. Izjema je le skrb za človeštvo, ki je nekoliko večja pri strokovnjakih in zgornjih slojih prebivalstva. Manjša odgovornost pri višjih slojih napeljuje na domnevo, da se bodo razmere v Sloveniji v prihodnje še poslabšale!

Podobne so razmere tudi glede skrbi za sociodemografske skupine. Skrb za starejše, nezaposlene, bolne in invalidne je večja pri starejših, manj izobraženih nižjih slojih kot pri mlajših, bolj izobraženih in premožnejših slojih.

Če upoštevamo, da je razvoj države blaginje odvisen predvsem od vrednotne usmerjenosti tistih slojev, ki imajo družbeno moč, lahko pričakujemo v Sloveniji v bližnji prihodnosti nadaljnje odpravljanje socialne države.

Tabela 2.4: *Pripravljenost za pomoč*

Skupina / Država	Družinski člani	Sosedje	Starejši	Priseljenci	Bolni in invalidi
Francija	95	48	58	25	62
Velika Britanija	91	41	55	15	57
Nemčija	97	60	53	22	50
Avstrija	97	71	59	20	58
Italija	92	49	80	46	82
Nizozemska	95	68	63	35	65
Švedska	98	68	85	68	87
Finska	92	45	70	23	72
Irska	96	74	81	35	82
Poljska	95	56	68	16	71
Češka	91	51	63	15	75
Madžarska	98	55	60	9	61
Hrvaška	99	68	77	32	79
Slovenija	98	66	65	28	70
Povprečje	95	58	56	28	67

V tabeli je prikazan % respondentov, ki so odgovorili z "vsekakor da" oziroma z "da" na vprašanje: "Ali bi bili osebno pripravljeni kaj narediti, da bi izboljšali življenjske razmere?"

V tabeli 2.4 so prikazani odgovori respondentov na vprašanje: "Ali bi bili osebno pripravljeni kaj narediti, da bi izboljšali življenjske razmere naslednjih skupin ... ? " Kot smo omenili že v uvodu v to poglavje, merimo s tem vprašanjem solidarnost, ki jo poleg odgovornosti uvrščamo med socialne potenciale države blaginje. Iz povprečij, ki so navedena na dnu te tabele, je razvidno, da je solidarnost bolj razvita kot odgovornost. To je samo po sebi presenetljivo, saj je skrb za druge le pasivno subjektivno stanje, pripravljenost na pomoč pa že prva stopnja mobilizacije. Solidarnost je višja kot odgovornost v odnosu do ožjih družinskih članov, do sosedov, priseljencev, do bolnih in invalidov, pa tudi do ostarelih oseb. Domnevamo, da so respondenti pod osebno pomočjo razumeli neposredno neformalno pomoč, ne pa finančnih ali nefinančnih prispevkov za razne nevladne organizacije. To domnevo opiramo na dejstvo, da je zlasti velika razlika med osebno pomočjo in skrbjo pri družinskih članih in sosedih, ne pa tudi pri starejših in bolnih, za katere verjetno menijo, da so bolj odvisni od pomoči institucij.

Razlike glede skrbi in pomoči starejšim so med državami precej velike. V Franciji, Veliki Britaniji in Nemčiji je skrb za ostarele večja kot pripravljenost za pomoč, na Švedskem in Finskem pa je – obratno – osebna pripravljenost pomagati starejšim občutno večja kot njihova skrb.[2] Podobne razmere veljajo tudi za postsocialistične države in še posebej za Slovenijo: medtem ko je skrb oziroma odgovornost za večino sociogeografskih in sociodemografskih skupin podpovprečna, pa je

[2] Prebivalci Slovenije tudi med 33 državami izražajo povprečno ali podpovprečno skrb tako za sociogeografske kot tudi sociodemografske skupine in nadpovprečno ali povprečno pripravljenost za konkretno pomoč omenjenim skupinam. Pri tem izstopata predvsem dva podatka: nadpovprečna skrb za rojake in (že v primerjavi med 15 državami) izrazito podpovprečna skrb za ostarele.
Razmeroma nizka odgovornost in razmeroma visoka solidarnost sta prav gotovo zelo pomembni okoliščini pri postopnem vračanju nekaterih socialno-varstvenih funkcij z države blaginje nazaj na civilno družbo. Podobne težnje opažamo tudi pri številnih drugih državah z večinskim katoliškim prebivalstvom.

Pripravljenost za pomoč	Družinskim članom	Sosedom	Starejšim	Priseljencem	Bolnim in prizadetim
Slovenija	98	66	65	28	71
Povprečje za 32 držav	94	50	61	24	64
Rang SLO	6	7	14	12	12

osebna pripravljenost za pomoč nadpovprečna. Na podlagi visoke pripravljenosti za pomoč je mogoče v Sloveniji razviti gosto neformalno mrežo solidarnosti.

Če povzamemo: podatki kažejo, da večja odgovornost oziroma skrb za družinske člane ni ekskluzivne, ampak inkluzivne narave. To potrjujeta tudi intraitemska in interitemska korelacijska matrika, iz katerih je razvidno, da sta večja skrb in večja pripravljenost za pomoč družinskim članom pozitivno povezani s skrbjo in pomočjo za druge sociogeografske oziroma sociodemografske skupine (glej tabelo 2.5 v prilogi).

2.4 Institucionalni potenciali države blaginje

Instrumenti te raziskave omogočajo obravnavo treh institucionalnih subjektov države blaginje: družine, cerkve in države. Kot pravi Hannah Arendt (1958), so se v zadnjih dveh stoletjih funkcije družine nenehno prenašale na državo. Razlog za to ni bil samo ideološki, ampak tudi posledica sprememb v socialni strukturi. Industrializacija je pomenila krčenje samozaposlovanja in s tem možnosti za družinsko samooskrbo (Gough 1979). Posledica tega je bila prenašanje družinskih funkcij na državo. Tako je bil na primer v ZDA v začetku 20. stoletja delež samozaposlenih okoli 90 %, v drugi polovici istega stoletja pa se je ta delež skrčil na 10 %.

Pri prenosu socialnih funkcij s cerkve na državo je imela večjo vlogo ideologija, vendar so tudi v tem primeru igrale odločilno vlogo spremembe v socialni strukturi. Zgodnja urbanizacija v Angliji in Franciji je ob hkratnem zaostajanju industrializacije povzročila tako velike socialne težave, da jih je lahko reševala samo država. Tako je zakon o pomoči revnim iz leta 1601 v Angliji še predvideval delitev odgovornosti za socialna vprašanja med cerkvijo in državo, francoska ustava iz leta 1793 pa je že razglasila, da je za revne dolžan skrbeti celoten narod. Postalo je namreč jasno, da množične revščine ni več mogoče reševati z volunterskimi organizacijami. Skrb za revne in dela nezmožne je postala sveta dolžnost celotnega naroda oziroma nacionalne države. Država prevzema socialne funkcije, cerkev pa je izločena kot partnerica, soodgovorna za reševanje socialnih vprašanj.

Tabela 2.6: *Odzivnost cerkve na socialna vprašanja in stališča do zakonske zveze*

Cerkev in zakon / Država	Cerkev se ne odziva na soc. vprašanja	Zakon je zastarel	Ločitev je O. K.
Francija	79	35	17
Velika Britanija	73	27	11
Nemčija	74	20	22
Avstrija	69	19	19
Italija	57	17	9
Nizozemska	63	25	22
Švedska	83	20	41
Finska	70	19	16
Irska	72	21	9
Poljska	60	9	9
Češka	83	10	10
Madžarska	77	16	11
Hrvaška	59	10	11
Slovenija	66	27	29
Povprečje	71	20	17

V prvem stolpcu navajamo % respondentov, ki menijo, da se cerkev ne odziva ustrezno na socialna vprašanja naše družbe, v drugem stolpcu % respondentov, ki menijo, da je zakon zastarela institucija, v tretjem pa % respondentov, ki menijo, da ločitev lahko vedno ali večinoma upravičimo.

Stališča, ki se nanašajo na razmerja med cerkvijo in državo blaginje, meri neposredno samo vprašanje: "Ali mislite, da vaša cerkev (cerkve) daje(jo) ustrezne odgovore na aktualne socialne probleme naše dežele?" Odgovori slovenskih respondentov na to vprašanje niso preveč ugodni, saj jih le 34 % meni, da se cerkev ustrezno odziva na socialna vprašanja naše družbe (tabela 2.6). Če pa te odgovore primerjamo s tistimi izpred desetih let, lahko opazimo, da se je odstotek respondentov, ki so na to vprašaje odgovorili negativno, povzpel s 33 % na 66 %. Temu moramo dodati tudi to, da odstotek negativnih odgovorov narašča z višjo izobrazbo in višjim socialnim položajem respondentov.

Na podlagi teh podatkov ne moremo pričakovati, da bo cerkev glede družine v prihodnosti odigrala pomembno vlogo, tudi če bo imela prav

na tem področju dovolj politične podpore. Kljub tem podatkom pa moramo omeniti, da vloga slovenske cerkve – relativno gledano – ni kritična, saj se v primerjavi z drugimi 14 državami uvršča na peto mesto, se pravi nekako na sredino.

Bolj posredno lahko merimo vlogo cerkve pri razvoju države blaginje tako, da upoštevamo stopnjo njene centralnosti v življenju respondentov. Iz že navedene tabele 1.7 je razvidno, da je bila v letu 1999 le za 12 % respondentov vera zelo pomembna. To je nekoliko manjši odstotek kot tisti, ki smo ga dobili desetletje poprej. V obeh primerih pa gre za podpovprečno stopnjo centralnosti v primerjavi z drugimi 14 državami. V bližnji prihodnosti torej ni mogoče računati na bistveno večji pomen vere v življenju respondentov. Glede na to tudi ni verjetno, da se bo v državi blaginje njena vloga povečala.

Nasprotno temu je iz iste tabele razvidno, da je bila v letu 1990 družina zelo pomembna za 81 % slovenskih respondentov in v letu 1999 za 82 % respondentov. Poleg tega sta oba podatka zelo blizu poprečja 14 držav. Iz tega bi lahko sklepali, da je v Sloveniji družina dovolj trdna institucija in bo zaradi tega lahko odigrala pomembno vlogo pri preobrazbi države blaginje.

Žal to domnevo postavljajo pod vprašaj odgovori na dve drugi vprašanji, s katerima prav tako merimo stališča do družine. Pri vprašanju: "Ali soglašate ali ne soglašate z naslednjo trditvijo: zakon je zastarela institucija?" je v letu 1999 soglašalo kar 27 % respondentov, kar je občutno nad povprečjem vseh 14 držav in povsem neprimerljivo s postsocialističnimi državami. K temu je treba tudi dodati, da je bilo v letu 1999 skoraj še enkrat več respondentov kot v letu 1990, ki so soglašali s tem, da je zakon zastarela institucija.

Drugo vprašanje se glasi: "Ali lahko ločitev po vašem mnenju vedno upravičimo, ali je nikoli ne moremo opravičiti, ali pa gre za nekaj vmesnega? Z "vedno" odgovarja kar 29 % slovenskih respondentov, kar je precej nad povprečjem drugih držav. K temu naj dodamo, da tudi časovne primerjave odgovorov kažejo na širjenje teh stališč, saj je bilo pred desetletjem le 23 % takih, ki so menili, da je ločitev vedno upravičena.

Analiza teh dveh vprašanj po posameznih sociodemografskih skupinah je pokazala, da ni velikih razlik med njimi. Najbolj preseneča, da so glede teh dveh vprašanj majhne razlike med spoloma, kar po eni strani kaže na emancipacijo žensk v Sloveniji, po drugi strani pa opozarja, da v ženskem delu prebivalstva ni mogoče iskati zagotovil za trdnejšo zakonsko zvezo.

Tudi razlike glede izobrazbe in družbenega sloja niso velike, so pa dokaj očitne: med starejšimi je manj tistih, ki menijo, da je zakon zastarela institucija, in manj tistih, ki menijo, da je ločitev v vsakem primeru upravičena. Glede na ta podatek lahko pričakujemo, da se bo v bližnji prihodnosti dezorganizacija družine stopnjevala. Ista pričakovanja se porajajo ob dejstvu, da je pogostejša relativizacija zakonske zveze povezana tudi z višjo izobrazbo in pripadnostjo višjemu sloju. Vendar pa v zvezi s tem opažamo pomembno izjemo: tisti z višjo in visoko izobrazbo so manj naklonjeni ločitvam in tudi stališčem, da je zakon zastarela institucija. Na to niti ne bi bili pozorni, če ne bi tudi Inglehart (1997) ugotavljal, da se pri mlajših bolj izobraženih respondentih v nekaterih državah kažejo znaki rehabilitacije zakona kot institucije. Morda je ta izjema napoved, da se tudi v Sloveniji ne bo povečevala dezorganizacija zakona kot institucije.

2.5 Stališča in vrednote v zvezi z državo blaginje

Stališča in vrednote prebivalcev naj bi v demokratični družbi pomembno vplivali na nadaljnji razvoj države blaginje, seveda pod pogojem, da demokracijo razumemo kot visoko odzivnost politične elite na stališča in vrednote prebivalstva. Pri tem moramo upoštevati, da so stališča posledica odzivanja vrednotne usmerjenosti respondentov na konkretne razmere v dani družbi, medtem ko so vrednote od konkretnih razmer bolj neodvisne, saj so cilj samim sebi. Drugače rečeno: "vrednote niso izvedene na znanstveni način, niti logično niti intelektualno. So primarno dejstvo" (Boguslaw 1965, 198).

Stališča do države blaginje merimo v dani raziskavi z dvema kazalcema: z mnenji respondentov o tem, kaj je domnevni vzrok revščine

najnižjih slojev prebivalstva, in z mnenji o tem, koliko je država blaginje odgovorna za socialno varnost državljanov.

Mnenja o vzrokih revščine prikazuje tabela 2.7. Iz nje je razvidno, da vidijo respondenti vzroke revščine predvsem v socialnih razmerah, se pravi v nepravični družbi, manj pogosto pa v moralnih ali subjektivnih lastnostih prizadetih. Vzrokov za revščino ne iščejo v osebni manjvrednosti posameznikov, niti v procesih modernizacije, ampak predvsem v družbeni ureditvi.

Tabela 2.7: *Vzroki za revščino*

Vzroki revščine / Država	Lenoba ali pomanjkanje volje	Nepravična družba	Posledica razvoja
Francija	12	44	27
Velika Britanija	25	32	23
Nemčija	24	40	17
Avstrija	32	22	25
Italija	23	38	16
Nizozemska	14	26	18
Švedska	8	49	33
Finska	22	24	36
Irska	22	33	19
Poljska	23	50	19
Češka	42	19	18
Madžarska	28	39	19
Hrvaška	11	69	14
Slovenija	33	35	17
Povprečje	24	37	21

V tabeli je prikazan % respondentov, ki menijo, da je navedeni dejavnik najpomembnejši vzrok za revščino.

Mnenja respondentov o vzrokih za revščino so med državami dokaj različna, kar je zelo verjetno posledica vrednotne usmerjenosti in odzivov na dane razmere v posamezni državi. Med zahodnimi državami najbolj izstopata Švedska in Finska, v katerih je največji delež tistih, ki menijo, da je revščina neizogibna posledica modernizacije družbe. Domnevamo, da prav razviti sistem države blaginje, v katerem so uveljavljeni programi

zaposlovanja in programi socialnega varstva, odkrivajo trdoživost obeh in s tem tudi spoznanje, da sta neizogibni posledici modernizacije družbe. Vprašanja nadaljnjega družbenega razvoja so vse manj socialne in kulturne ter vse bolj ekonomske narave; to pa pomeni, da je problematična kapitalistična narava ekonomije in ne socialna narava države blaginje. Jasno postaja, da tudi močna država blaginje ne more nevtralizirati vseh negativnih posledic kapitalistične ekonomske globalizacije.

Pozornost zaslužijo tudi razlike v postsocialističnih državah, v katerih ugotavljamo največji in najmanjši delež respondentov, ki menijo, da je revščina posledica nepravične družbene ureditve: največjega ugotavljamo na Hrvaškem in najmanjšega na Češkem. Domnevamo, da so omenjene razlike predvsem posledica različnega poteka privatizacije v teh dveh državah, ne pa vloge države blaginje.

Slovenija izstopa predvsem z visokim deležem tistih respondentov, ki pripisujejo revščino moralnim lastnostim posameznikov. Razlog za to lahko iščemo bodisi v razmeroma ugodnem ocenjevanju socialno-ekonomskega razvoja, ki daje dovolj priložnosti za zaposlitev in zato krivdo za revščino pripisuje subjektivnim pomanjkljivostim posameznikov, bodisi v konservativni vrednotni usmerjenosti respondentov, saj je znano, da konservativna stališča (zlasti delodajalcev) praviloma pripisujejo revščino kulturi revnih, ne pa socialno neustreznim razmeram v družbi.

Ne glede na to, kaj je pravi vzrok za razmeroma visok delež respondentov, ki pripisujejo revščino subjektivnim oziroma kulturnim slabostim posameznikov, pa moramo poudariti, da moralistična razlaga revščine ni ugodna za nadaljnji razvoj države blaginje v Sloveniji. Če k temu dodamo še to, da se je delež tistih, ki pripisujejo revščino lenobi ali premalo močni volji posameznikov, v zadnjem desetletju povečal z 21 % na 33 %, potem lahko pričakujemo, da bo solidarnost bolj verjetno usihala kot pa naraščala.

Nasprotno pa analiza stališč posameznih sociodemografskih skupin do vzrokov za revščino v Sloveniji kaže, da je med višjimi sloji manjši delež tistih respondentov, ki pripisujejo revščino lenobi oziroma pomanjkljivi volji posameznikov. Ker je med višje in visoko izobraženimi in še posebej med strokovnjaki in višjim srednjim slojem delež tistih, ki revščino povezujejo s kulturno nezadostnostjo revnih, občutno manjši,

lahko pričakujemo, da bodo bolj prosvetljene skupine respondentov zaviralno vplivale na zgoraj omenjeni neugodni trend.

Manj obetavno pa je, da je – podobno kot v skandinavskih državah – med prosvetljenimi skupinami več takih, ki pripisujejo revščino modernizacijskim procesom, kar z drugimi besedami pomeni, da jo vidijo kot neizogiben del družbenega razvoja.

Drugo vprašanje meri obseg oziroma območje, ki naj bi ga po mnenju respondentov urejali država nasploh in država blaginje posebej. Pravzaprav gre za eno in isto zadevo, kajti obseg delovanja klasične države (tiste, ki z monopolom prisile jamči za notranjo in zunanjo varnost državljanov) je bolj ali manj isti. Širi se predvsem tisto območje države, ki mu pravimo področje družbenih dejavnosti oziroma države blaginje. Dileme o tem, ali naj sodobne družbe vzdržujejo velike ali majhne sisteme javne regulacije (small or big government), se pravzaprav lahko zožijo na vprašanje, kakšen naj bo obseg države blaginje (Borre, Scarbrough 1995) in kako daleč se bodo širili valovi privatizacije.

Tabela 2.8 nam daje nekaj odgovorov na to vprašanje. Iz nje je namreč razvidno, da je neoliberalistično mnenje o koristni vlogi tekmovalnosti bolj prisotno v postsocialističnih kot v klasičnih kapitalističnih državah; da to velja za Slovenijo in Hrvaško, ki imata očitno pozitivne izkušnje iz samoupravno-tržne ekonomije ter za Češko, ki je med postsocialističnimi državami najbolj liberalno usmerjena. Ne velja pa za Poljsko in Madžarsko.

Bolj homogena so stališča respondentov iz postsocialističnih dežel glede državne oskrbe prebivalcev. Da naj bi država v večji meri skrbela za prebivalce, meni občutno več respondentov iz postsocialističnih dežel kot iz drugih zahodnoevropskih. Povedano z drugimi besedami: respondenti iz postsocialističnih držav pripisujejo državi blaginje bistveno večji pomen kot prebivalci iz drugih dežel. Razlog za to ni samo zgodovinska inercija, ampak tudi eksistencialna nujnost, saj je posameznik v procesih tranzicije izpostavljen veliko večji negotovosti kot v tradicionalni kapitalistični državi.

Podobne razlike ugotavljamo tudi glede tega, ali naj bi država zadržala več kontrole nad podjetji, ali pa naj bi jim dala več svobode. Kot je razvidno iz zadnje kolone v tabeli 2.8, je v postsocialističnih deželah

bistveno večji delež respondentov, ki menijo, da naj bi država zadržala kontrolo nad podjetji. Tudi v tem primeru menimo, da ne gre le za zgodovinsko inercijo stališč, ampak tudi za pojmovanje države kot varovalke, ki naj bi preprečevala kaotično privatizacijo v nerazvitih tržnih razmerah tranzicijskih družb.

Tabela 2.8: *Obseg države blaginje*

Funkcija / Država	Država naj bolj skrbi	Tekmovanje je koristno	Dohodki bolj neenaki (7–10)	Več državne kontrole nad podjetji
Francija	16	46	34	29
Velika Britanija	20	59	39	20
Nemčija	21	66	74 (1990)	25
Avstrija	18	74	26	19
Italija	37	57	49	29
Nizozemska	23	50	51	35
Švedska	17	74	58 (1990)	11
Finska	26	59	28	23
Irska	24	65	50	26
Poljska	35	59	51	56
Češka	28	77	42	46
Madžarska	48	61	49 (1990)	53
Hrvaška	36	75	22	40
Slovenija	50	73	20	40
Povprečje	28	72	42	33

Za tri države imamo stališča o neenakih dohodkih le za leto 1990. V prvem stolpcu navajamo % respondentov, ki se zavzemajo za večjo odgovornost družbe pri oskrbi posameznikov (na 10-stopenjski skali so obkrožili vrednosti 1, 2, 3). V drugem stolpcu navajamo % respondentov, ki menijo, da tekmovalnost koristi (in so na 10-stopenjski skali obkrožili 1, 2, 3). V tretjem stolpcu navajamo % respondentov, ki so obkrožili vrednosti od 7 do 10 in se zavzemajo za veče razlike v dohodkih in za večjo kontrolo države nad podjetji..

V tretjem stolpcu tabele 2.8 navajamo stališča respondentov do ekonomske enakosti oz. do enakih plač. Slika je dokaj heterogena, saj najdemo tako med postsocialističnimi kot tudi drugimi deželami izrazito egalitarna, pa tudi neegalitarna stališča. Slovenski in hrvaški respondenti izstopajo kot izrazito egalitarno usmerjeni. Če nadpovprečno egalitarno

usmerjenost primerjamo z nadpovprečno tekmovalno usmerjenostjo, dobimo v obeh državah zanimivo protislovno kombinacijo, ki je v primeru ravnovesja vir dinamičnega razvoja, v primeru konfliktov pa entropijo, ki lahko blokira razvoj obeh držav.[3]

Dosedanja razvojna trenda egalitarizma in tekmovalnosti kažeta na to, da se povečuje egalitarizem in hkrati ohranja kompetitivnost. Za večanje razlik v osebnih dohodkih se je v Sloveniji zavzemalo leta 1990 48 % vprašanih, v letu 1999 pa le še 20 %. Prav tako se je povečal delež tistih, ki se zavzemajo za tekmovalnost in sicer od 63 % na 73 %. To pomeni, da se konflikt med tema dvema razvojnima vidikoma stopnjuje. Zelo verjetno je, da bo v prihodnje to protislovje odigralo pozitivno vlogo, če bo uspelo ohraniti državo blaginje.

Podobno konfliktnost stališč smo ugotavljali tudi v prvih letih tranzicije, ko so se slovenski respondenti razlikovali od respondentov drugih postsocialističnih držav po tem, da so bolj poudarjali izenačevalno in socialnovarstveno vlogo države ter hkrati bolj podpirali privatizacijo in tržno gospodarstvo (Rus 1992). Očitno je, da v Sloveniji nismo pričakovali preprostega vračanja v kapitalizem, ampak neke vrste tretjo pot, ki naj bi vodila v postsocialistično, pa tudi v postkapitalistično družbo.

Da ne gre za naključni rezultat, ampak za bolj ali manj celovito vrednotno usmeritev, nam potrjujejo tudi odgovori slovenskih respondentov na vprašanje, kaj je zanje najpomembnejše: "ohranjanje reda

[3] Tudi primerjava z drugimi 80 državami nam nudi dokaj presenetljivo vrednotno strukturo slovenskih respondentov. Po eni strani lahko ponovno ugotovimo, da se nadpovprečno zavzemajo za državno oskrbo državljanov in za kompetitivne odnose, torej za liberalno ekonomijo, po drugi strani pa se podpovprečno zavzemajo za večje razlike v dohodkih državljanov in za to, da bi družba dajala prednost svobodi pred enakostjo. Gre torej za vrednotno usmeritev, ki bi jo lahko označili za nekakšno državno kapitalistično tržno gospodarstvo.

(Neo)liberalna ekonomija	Večja oskrba države	Koristna tekmovalnost	Svoboda nad enakostjo	Večje razlike v dohodkih
Slovenija	50	73	46	20
Povprečje za 80 držav	41	66	53	47
Rang SLO	26	22	26	69

V prvih dveh vrstah navajamo % pritrdilnih odgovorov.

v državi" ali "dati ljudem več besede". Tudi v tem primeru se srečamo z istim trendom: delež tistih, ki menijo, da je najpomembnejše ohranjanje reda v državi, se je povečal s 25 % v letu 1992 na 41 % v letu 1999, hkrati pa se je povečal tudi delež tistih, ki menijo, da je treba dati ljudem več besede, s 26 % v letu 1992 na 35 % v letu 1999. Gre torej za večjo moč (avtoritativne) države in za večjo vlogo neposredne demokracije oziroma civilne družbe. Tudi v tem primeru gre torej za nasprotna, toda hkrati tudi komplementarna stališča do regulacije družbe od zgoraj navzdol in od spodaj navzgor.

Razlike v stališčih slovenskih sociodemografskih skupin so v skladu s pričakovanji. Za večjo vlogo države pri oskrbi prebivalstva, uveljavljanju večje enakosti, zagotavljanju pokojnin in za manjšo vlogo kompetitivnosti, se zavzemajo starejši, manj izobraženi respondenti iz nižjih socialnih slojev. Razlike med spoloma so manjše, vendar se ženske podobno razlikujejo kot manj izobraženi nižji sloji, medtem ko so razlike pri stališčih starostnih skupin manj enosmerne.

Vrednote, ki so pomembne za regulacijo države blaginje, merimo z dvema vprašanjema. Prvo se nanaša na razmerje med svobodo in enakostjo. Domnevamo, da bo večja navezanost na svobodo dolgoročno delovala v smeri podpore kompetitivnemu tržnemu gospodarstvu, večja navezanost na enakost pa v smeri ohranjanja ali celo širjenja države blaginje.

Iz tabele 2.9 je razvidno, da dajejo respondenti 14 držav nekoliko večjo prednost svobodi, kar je v skladu s prevladujoče zahodno vrednotno usmeritvijo, po kateri je enakost brez svobode nesmiselna, saj je (politična) svoboda pogoj za (ekonomsko) enakost. Respondenti dajejo prednost svobodi v vseh zahodnoevropskih državah, razen v Italiji, kjer so verjetno socialna vprašanja tako pereča, da dajejo respondenti prednost enakosti in ne svobodi. Nasprotno pa ugotavljamo za Švedsko, Avstrijo, Nemčijo in Veliko Britanijo: v teh državah dajejo respondenti nadpovprečno velik poudarek svobodi in podpovprečnega enakosti.

Med postsocialističnimi državami samo Češka izstopa z izrazitim poudarjanjem svobode na račun enakosti, medtem ko v drugih prevladuje ravnotežje med tema dvema vrednotama. Enako velja tudi za Slovenijo.

Tabela 2.9: *Prednost, ki jo dajejo respondenti svobodi ali enakosti*

Prednost / Država	Svoboda pred enakostjo	Enakost pred svobodo
Francija	50	43
Velika Britanija	60	32
Nemčija	56	31
Avstrija	56	36
Italija	40	50
Nizozemska	57	39
Švedska	62	34
Finska	54	44
Irska	49	45
Poljska	54	41
Češka	58	35
Madžarska	46	47
Hrvaška	44	50
Slovenija	46	45
Povprečje	52	40

V tabeli je prikazan % respondentov, ki dajejo prednost svobodi ali enakosti.

Analize posameznih sociodemografskih skupin kažejo na dokaj velike razlike med njimi. Stališča respondentov do teh dveh vrednot zlasti močno diferencira izobrazba, kar je razvidno tudi iz grafa 2.1.

Gre torej za tako rekoč povsem nasprotna stališča med manj in bolj izobraženimi respondenti, saj dajejo manj izobraženi skoraj še enkrat pogosteje prednost enakosti pred svobodo, višje in visoko izobraženi pa dajejo skoraj trikrat pogosteje prednost svobodi pred enakostjo. Tudi po drugih stratifikacijskih vidikih (sloj, kvalifikacija) so razlike podobno velike. Manjše pa so razlike med mlajšimi in starejšimi, čeprav je očitno, da tudi mlajši dajejo prednost svobodi pogosteje kot starejši.

Med spoloma razlike skoraj v celoti izginejo, s tem da je delež neopredeljenih pri ženskah nekoliko večji.

Na podlagi zgornjih ugotovitev menimo, da na razlike med sociodemografskimi skupinami bolj vplivajo različni karierni in statusni interesi kot ideologija. Sicer pa nam tudi križanje med samoopredelitvijo

respondentov za levico ali desnico in njihovo preferenco za svobodo ali enakost pokaže, da je korelacijski koeficient statistično neznačilen. Levica in desnica se torej v Sloveniji ne razlikujeta več po tem, da levica poudarja enakost, desnica pa svobodo.

Graf 2.1.: Stališča do svobode in enakosti

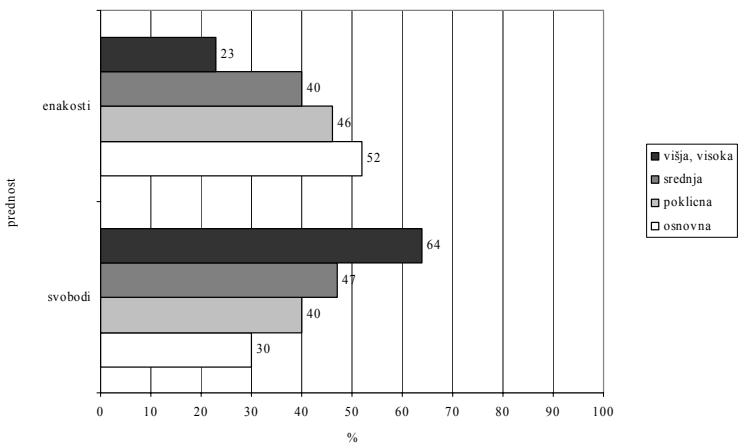

Vir: SJM1992–2003, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Iz grafa 2.2 je razvidna primerjava med letoma 1992 in 1999. Iz podatkov v njej sklepamo, da se bo orisano nasprotje med sociodemografskimi skupinami razpletalo v korist tistih, ki dajejo prednost svobodi pred enakostjo, seveda pod pogojem, da se splošne razmere v svetu ne bodo dramatično spreminjale. Drugače pa je, ko primerjamo preference med osebno svobodo in redom v državi: kot je razvidno iz istega grafa (2.2), dajejo slovenski respondenti v obeh časovnih točkah prednost ohranjanju reda v državi pred osebno svobodo posameznikov.

Čeprav je razumljivo, da z globalizacijo, tranzicijo in hkratnim vključevanjem Slovenije v EU, negotovosti, ki prihajajo iz okolja, naraščajo in z njimi potreba po varnosti, pa po drugi strani ne moremo mimo tega, da je neuravnoteženo razmerje med tema dvema vrednotama pravzaprav latentna možnost za vse tiste skupine, ki bodo v kriznih razmerah skušale uveljaviti bolj avtoritarno urejanje slovenske družbe.

Graf 2.2: *Časovne primerjave vrednotnih preferenc*

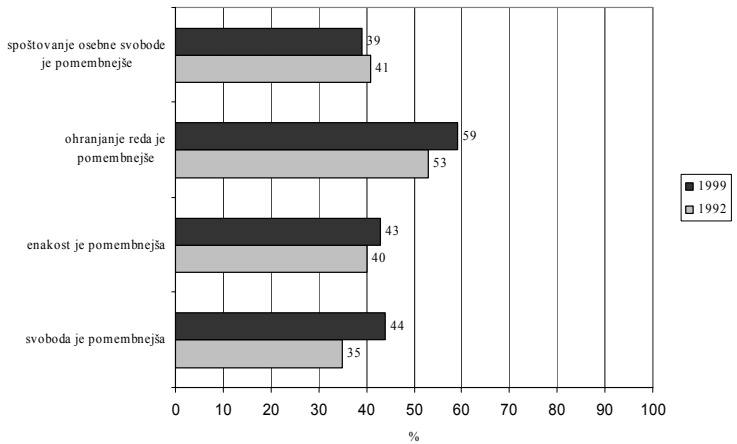

Vir: SJM1992–1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Dejstvo, da slovenski respondenti ne dajejo prednosti svobodi pred enakostjo, red pa poudarjajo pogosteje kot svobodo, bo dolgoročno vplivalo na oblikovanje bolj avtoritarne in manj socialne države blaginje, seveda le, če bodo vrednotne usmeritve prebivalstva odločilno vplivale na vedenje politične elite. Če pa bo vpliv evropskih političnih elit močnejši in če negotovost zaradi globalizacije in vključevanja v EU ne bo še naprej naraščala, potem je omenjeni zasuk v avtoritarno državo blaginje manj verjeten.

2.6 Medgeneracijski odnosi

Medgeneracijski odnosi so vse manj predmet zgolj družinske intime oziroma odnosov med starši in njihovimi otroki ter vse bolj predmet javne regulacije. Glavni razlog za to je drugačno pojmovanje socialne enakosti. Ta se vse manj pojmuje kot končna enakost in vse bolj kot enakost dostopa oziroma kot načelo enakih možnosti. Prehod od prvega k drugemu pojmovanju pomeni prehod iz socialističnega načela končne enakosti k liberalnemu načelu enakih možnosti. Načelo enakih možnosti je združljivo tudi s pluralno demokratično družbeno ureditvijo (Simon 1983).

Omenjeni prehod hkrati pomeni, da se težišče urejanja države blaginje premika od skrbi za izenačevanje znotraj posamezne generacije k skrbi za medgeneracijsko izenačevanje, kajti načelo enakih možnosti je mogoče uresničevati brez večjih nasilnih posegov države predvsem z enakim dostopom do izobraževalnih storitev, medtem ko se izenačevanje znotraj generacij praviloma izvaja s prisilnimi posegi v smeri prerazporeditve dobrin in storitev.

Medgeneracijske odnose je mogoče učinkovito urejati šele tedaj, ko regulatorje na ravni celotne družbe povežemo z regulatorji na ravni družine. Na ravni makroregulacije medgeneracijskih odnosov delujeta – kot smo že omenili – izobraževalni in pokojninski sistem, na mikroravni pa poteka prerazdelitev med starši in otroki. To velja tudi za razumevanje realnih medgeneracijskih procesov, ki potekajo v sodobnih družbah. Tak primer je revitalizacija družine, ki jo ugotavlja Inglehart (1997) v svoji World Values Survey in o kateri meni, da je v popolnem nasprotju s hipotezami o prehodu iz sveta modernih v postmoderne vrednote. Toda če primerjamo vedno večje težave, ki jih imajo sodobne države blaginje z vzdrževanjem izobraževalnih in pokojninskih sistemov na ravni makroregulacije, se zdi vračanje k paternalističnim vzorcem družinske prerazdelitve na mikroravni spontana reakcija, s katero se skuša med generacijami znova vzpostaviti ravnotežje.

V naši raziskavi merimo le odnose med generacijami na mikroravni, se pravi odnose med starši in otroki. Z enim vprašanjem merimo lojalnost otrok do staršev, z drugim pa zavezanost staršev do otrok. Gre torej za merjenje obojestranskih nadrecipročnih odnosov, ki so značilni za solidarnostne skupnosti.

Iz tabele 2.10 je razvidno, da so nadrecipročni odnosi za vseh 14 držav skupaj zelo razširjeni in tudi uravnoteženi. Čeprav se z modernizacijo družb praviloma širi individualizem, se med družinskimi člani ohranja visoka medsebojna lojalnost. Na ta način se nevtralizirajo negativni učinki individualizma. Dobri dve tretjini družin sta torej dovolj trdni in operativno pripravljeni za ponovni prevzem vsaj dela redistributivnih funkcij, ki so jih nekdaj prenesle na javne programe države blaginje. Seveda pa so med posameznimi državami dokaj velike razlike. Med zahodnimi državami opažamo dokaj nadpovprečno lojalnost

med družinskimi člani v Franciji in Italiji in dokaj podpovprečno na Nizozemskem in v Nemčiji. Vendar gre v vseh štirih primerih za nekakšno ravnotežje med lojalnostjo staršev do otrok in otrok do staršev. Lahko torej govorimo o nadrecipročnih (lojalnih) odnosih med generacijami.

Tabela 2.10: *Medgeneracijski odnosi*

Odnosi / Država	Lojalnost otrok do staršev	Rangi		Odgovornost staršev do otrok
Francija	75	V.	III..	76
Velika Britanija	65	VIII..	IV.	75
Nemčija	60	XII..	XV.	56
Avstrija	65	IX..	VIII.	70
Italija	79	III.	VII.	72
Nizozemska	32	XIV.	XII.	61
Švedska	43	XIII.	X.	67
Finska	62	XI.	IX.	69
Irska	71	VII.	II.	78
Poljska	87	I.	VI.	72
Češka	74	VI.	XIII.	60
Madžarska	83	II.	XI.	66
Hrvaška	63	X.	I.	87
Slovenija	78	IV.	V.	73
Povprečje	68			69

V tabeli je prikazan % respondentov, ki se zavzemajo za nadrecipročne odnose med starši in otroki.

Povsem drugačne pa so razmere med generacijami v postsocialističnih državah, če jih presojamo na podlagi podatkov iz obravnavane tabele. V teh državah gre za izrazito neravnotežje med generacijami. Najbolj izstopata Madžarska in Hrvaška, prva z bistveno nadpovprečno lojalnostjo otrok do staršev in podpovprečno lojalnostjo staršev do otrok, druga pa obratno z bistveno nadpovprečno lojalnostjo staršev do otrok in podpovprečno lojalnostjo otrok do staršev. V Sloveniji se srečujemo s sorazmerno ugodnimi družinskimi razmerami, saj gre za nadpovprečno lojalnost obeh generacij in hkrati tudi za dokaj uravnotežena razmerja

med njimi. Iz teh podatkov lahko upravičeno sklepamo, da v Sloveniji tudi v prihodnje ne bo prišlo do občutne dezorganizacije družinskega življenja.

Analize sociodemografskih skupin v okviru slovenskega vzorca respondentov kažejo, da ni pomembnih razlik med spoloma oziroma da so te razlike zelo majhne. To je za prihodnji razvoj družinskih odnosov prav gotovo najpomembnejši podatek, saj nam pove, da gre za izhodiščno soglasje med glavnima protagonistoma v družini. Pri tem ne smemo prezreti, da se razlike med spoloma pojavljajo le v zvezi z lojalnostjo staršev do otrok, kjer zaznavamo rahlo večjo lojalnost moških do otrok kot žensk!

Drugi izsledki so pričakovani, saj je očitno, da se starejši, manj izobraženi, nižje kvalificirani respondenti iz nižjih slojev, pogosteje zavzemajo za lojalnost otrok do staršev in staršev do otrok. Manj pogosta lojalnost zlasti tistih z višjo in visoko izobrazbo kaže, da modernizacija tudi pri nas spreminja družinske odnose, vendar se tudi med visoko izobraženimi še vedno opredeljuje za nadrecipročne odnose med starši in otroki več kot 60 % respondentov.

Sorazmerno visoko trdnost družinskih odnosov ugotavljamo tudi na podlagi časovne primerjave. Lojalnost otrok do staršev rahlo upada, lojalnost staršev do otrok pa obratno rahlo narašča. Obe težnji pa za zdaj še vedno ne načenjata ravnotežja v družinskih odnosih.

3 CIVILNA DRUŽBA

3.1 Opredelitev civilne družbe

Težave z opredeljevanjem civilne družbe niso samo posledica tega, ker gre za večplasten pojem, ampak tudi zaradi tega, ker se strukture in funkcije civilne družbe tekom let zelo spreminjajo.

Na kognitivni ravni se srečujemo predvsem z ožjim ali širšim pojmom civilne družbe. Širšo opredelitev je oblikoval Kornhauser (1959), s tem ko je v pojem civilne družbe zajel vse vrste posredniških organizacij med državo in družbo. Po njegovem mnenju v civilno družbo ne spadajo samo organizirane prostovoljne skupine, ampak tudi tisk in lokalne skupnosti, skratka vse intermediarne strukture.

V novejši strokovni literaturi so tako splošne opredelitve civilne družbe redkejše, vendar jih nekateri kompetentni strokovnjaki še vedno zagovarjajo. Ule (1999, 190) na primer uvršča pod pojem civilne družbe "sleherno prostovoljno združevanje ljudi v zasebnosti, v profesionalni dejavnosti in v javnosti, ki sloni na solidarnosti, na medsebojni podpori, zaupanju in prizadevanju za kake širše, ne zgolj zasebne ali strokovne cilje ..., vendar ne v okviru političnih institucij ... ter dejavnosti iz ekonomske sfere".

V zadnjih desetletjih se pojem civilne družbe opredeljuje vse ožje. Rizman (1999) na primer meni, da v pojem civilne družbe ne moremo uvrstiti družine ali skupin, ki imajo zasebne cilje, niti ne moremo uvrstiti vanj političnih ali pridobitnih entitet. Prve spadajo namreč v zasebno sfero, druge v javno, entitete civilne družbe pa se med njima pojavljajo kot mediativne strukture. Podobno opredeljuje civilno družbo tudi Rayeva (2002), ki pravi, da je civilna družba vmesni člen med državo in družbo: ni niti država, niti gospodarstvo, niti zasebno življenje.

Ožje opredelitve civilne družbe pravzaprav ne nasprotujejo širšim, pomenijo pa precejšen pojmovni razvoj, saj v izhodišče razprav vnašajo natančnejše opredelitve. Seveda pa imajo tudi natančnejše opredelitve šibko stran. Njihova pomanjkljivost je, da so glede na dinamični razvoj civilnih družb lahko preveč toge. Primer za takšno togost je status političnih strank. Status političnih strank je namreč izrazito dvoumen, saj so kot parlamentarne frakcije del države, kot prostovoljna interesna združenja pa del civilne družbe (Igličar 1999). Če izgubijo stik s svojim volilnim telesom, se sprevržejo v partitokracijo in dejansko izgubijo svojo posredniško vlogo, če pa izpadejo iz parlamenta, izgubijo naravo državne strukture. Ambigvitetni statusi in vloge strank so samo en primer nihanja ali celo spreminjanja strukture in funkcije civilnih družb v daljšem časovnem obdobju.

S strukturnega vidika se pogosto poudarja razlika med staro in novo civilno družbo, med tisto, ki se je oblikovala v 19. stoletju in je temeljila na stanovskih organizacijah, sindikatih, cerkvi in strankah, ter na tisto, ki se je izoblikovala ob koncu 20. stoletja in temelji na gibanjih, forumih, državljanskih pobudah in na ad hoc skupinah, ki skušajo promovirati povsem specifična družbena vprašanja. Medtem ko so bile organizacije stare civilne družbe hierarhično strukturirane, so samoorganizirane skupine nove civilne družbe bolj podobne ohlapnim omrežjem kot trdno strukturiranim hierarhičnih piramidam. Izobraženi in emancipirani posamezniki iz konca 20. stoletja zapuščajo politične stranke, cerkvene organizacije in sindikate prav zaradi tega, ker se v organizacije civilne družbe vključujejo le pod pogojem, da to ne ogroža njihove osebne avtonomije in njihovega osebnega razvoja (WRR, 2003).

Socialne tvorbe nove civilne družbe so po eni strani manj stabilne, po drugi pa bolj dinamične in učinkovitejše. Učinkovitejše so zaradi tega, ker promovirajo ožje, bolj specifične cilje ali programe, manj stabilne pa zaradi tega, ker so zaradi višje izobrazbe in dostopnosti do interneta manj odvisne od organizacij, saj se jim odpirajo zelo velike možnosti neposrednega povezovanja s širšim družbenim dogajanjem znotraj in tudi zunaj nacionalne države.

Strukturne spremembe sovpadajo tudi s funkcionalnimi spremembami. Medtem ko so stare civilne družbe omogočale predvsem konkurenco med elitami političnih strank in mobilizacijo njihovih volivcev, se organizacije sodobnih civilnih družb ukvarjajo predvsem s promocijo institucionalno marginaliziranih, sicer pa za družbeni razvoj ključnih zadev (Inglehart 1997). Organizacije civilnih družb zaradi tega večinoma uveljavljajo "nekonvencionalne" oblike politične participacije, ki so protiutež koalicijam političnih strank in hkrati tudi sredstvo njihove legitimnosti, kolikor namreč stranke prevzemajo njihove pobude. Posplošeno rečeno: entitete sodobnih civilnih družb so avtonomne javnosti, ki spreminjajo povratne informacije v vplivne pritiske na državne organe. Pri tem njihovi pritiski niso samo konstruktivni, ampak so lahko zaradi premočnega feedbacka tudi destruktivni (Etzioni 1968), zlasti še, če s specifičnimi cilji in programi rušijo soglasno sprejete vladne programe in strategije.

Civilne družbe bodo zelo verjetno imele pomembno vlogo tudi v prihodnje. Na njihov prihodnji razvoj bosta zelo verjetno vplivala predvsem dva procesa:

a) globalizacija in
b) privatizacija.

Ad a) Znanstveni svet za vladno politiko na Nizozemskem v zvezi z globalizacijo v svojem poročilu Prihodnost nacionalne pravne države opozarja, da se širi socialni vakuum, ki je posledica hkratne eksterne internacionalizacije in interne individualizacije družbene regulacije. Z globalizacijo se družbena regulacija z nacionalne ravni prenaša na internacionalno raven, z individualizacijo pa se kolektivne norme umikajo individualni regulaciji vsakodnevnega življenja. Med obema se širi prazen oz. nereguliran prostor, nekakšna normativna praznina, ki povečuje

življenjsko nepredvidljivost in negotovost. Ta praznina po eni strani povečuje svobodo posameznikov, saj se končno lahko otresejo kolektivnih norm, ki so veljale za družinsko, delovno in prostočasno delovanje, po drugi strani pa jih sili, da presežejo vlogo pasivnih volivcev in postanejo dejavni sooblikovalci družbenega dogajanja, se pravi aktivni državljani, ki od spodaj navzgor ustvarjajo na socialni integraciji temelječo civilno družbo (WRR, 2003).

Ad b) Privatizacija je drug proces, ki bo odločilno vplival na prihodnost civilne družbe. S privatizacijo naj bi se ponovno vzpostavilo ravnotežje med državo in civilno družbo. Privatizacija pomeni za zdaj predvsem prenašanje vse številnejših programov z državnih organov na nevladne organizacije. Civilna družba tako ni več samo omrežje samoorganizirane zasebne pobude, ampak je vse bolj omrežje, ki uresničuje javne naloge. Za nastajajočo novo civilno družbo je vse značilnejše protislovje, po katerem civilna družba deluje v okviru zasebne zakonodaje, hkrati pa prevzema vlogo javnih služb. Omenjeno protislovje povzroča po eni strani konflikt interesov in zamegljuje odgovornost udeležencev, po drugi strani pa omogoča ravnotežje in sodelovanje med javnim in zasebnim sektorjem ter posledično med državo in civilno družbo. Ravnotežje med njima pa je odločilnega pomena za vzpostavljanje in vzdrževanje učinkovite demokracije.

3.2 Civilna družba v Sloveniji

Civilna družba je v zadnjih dveh stoletjih slovenske zgodovine odigrala vlogo nadomestka nacionalne države in s tem omogočila, da je slovenski narod prav v obeh svetovnih krizah ohranil razmeroma visoko stopnjo socialne in politične kohezivnosti. Razpad državnih tvorb, ki se je v prejšnjem stoletju zgodil kar trikrat, je spodbudil izjemno visoko stopnjo samoorganiziranosti slovenske civilne družbe in na njej temelječo narodno samostojnost.

Prav zaradi tako pomembne vloge civilne družbe v zadnjih dveh stoletjih toliko bolj preseneča podatek iz mednarodne empirične študije, ki je bila leta 1990 opravljena v 32 državah in nam pove, da je Slovenija med temi državami skoraj povsem na dnu glede števila članstva, vključenega v prostovoljne organizacije (Inglehart 1997, 190). Manjši

odstotek članov, merjen v 16 različnih vrstah prostovoljnih organizacij, je omenjena raziskava ugotovila le v Argentini, Španiji in Romuniji, medtem ko je večji delež članov ugotovila celo v Bolgariji, na Madžarskem, Kitajskem in v baltiških državah.

Če ob tem podatku odmislimo možnost, da gre morda za metodološko napako, si ta podatek težko razlagamo. Bolj ali manj verjetno ga lahko pojasnimo z desetletja dolgo politično mortifikacijo civilne družbe s strani enopartijskega režima v Jugoslaviji ali pa s samoupravnim sistemom. Samoupravni sistem je namreč uveljavljal načelo brezkonfliktne participacije in s tem dejansko omogočil tedanjemu režimu, da je samoupravljanje postalo panoptikum (Rus, Adam 1986). Vsekakor lahko ugotovimo, da se je slovenska družba po osamosvojitvi znašla v položaju, ko je bila tradicionalna civilna družba izjemno šibka in jo je nova slovenska država izjemno ogrožala. Če namreč civilno družbo pojmujemo kot tisto pravo integrativno protiutež monopolu prisilne moči v novonastajajoči nacionalni državi, potem lahko domnevamo, da je bila (in je še) demokracija v Sloveniji ranljiva, če ne celo ogrožena.

Na ranljivost slovenske demokracije opozarjajo že dalj časa številni družboslovci. Mastnak je že sredi osemdesetih let opozarjal na "totalno državno podrejanje in obvladovanje javnega in zasebnega življenja" (Mastnak 1992, 26). Kos opozarja na podobno vlogo politike po osamosvojitvi. Po njegovem mnenju je najusodnejše za nadaljnji razvoj demokracije, da na novo nastale slovenske politične stranke niso pospeševale razvoja civilne družbe kot temelja demokracije, ampak so "same sebe štele za civilno družbo" (podč. V. R., Kos 1999, 59). Po njegovem mnenju so na novo nastajajočo civilno družbo obravnavale kot nelojalno ali celo kot nevarno politično konkurenco in temu primerno nenaklonjeno obravnavale njeno dejavnost. Lukšič (1999) meni drugače: po njegovem mnenju za nerazvitost civilne družbe po osamosvojitvi niso krive politične stranke, ampak predmoderne socialne strukture civilne družbe, med katere ne prišteva samo cerkve, ampak tudi družino in stanovske organizacije. Te predmoderne strukture naj bi zavrle razvoj postmodernih struktur civilne družbe. Podobno meni tudi Norčič (1999), ki vidi glavno oviro demokratizaciji v tesni povezavi Rimskokatoliške cerkve (RKC) z vrhovi desnih političnih strank.

Zadnji dve domnevi sta na videz prepričljivi, vendar jih nekateri podatki postavljajo pod vprašaj. Čeprav je v tej koaliciji precejšnja količina konservativne moči, pa ta najbrž ni usodna ovira za razvoj nove civilne družbe v Sloveniji, saj raziskave kažejo, da verniki zunaj cerkve ne sledijo političnim usmeritvam vodstva RKC. Dragoš (1999) v zvezi s tem ugotavlja, da vrednotna lestvica vernikov ne odstopa pomembno od vrednotne lestvice celotnega vzorca slovenskega prebivalstva, pri najvišjih vrednotah pa teh razlik sploh ne opažamo več. To potrjujejo tudi stališča vernikov, saj jih kar 80 % meni, da njihova verska prepričanja ne vplivajo na njihova politična stališča.

Iz povedanega je očitno, da razvoj demokracije v Sloveniji ni odvisen predvsem od prevlade desnih ali levih strank, niti od ravnotežja moči med njimi, ampak predvsem od ravnotežja moči med civilno družbo in državo. Stranke so notranje hierarhično zgrajene in temeljijo predvsem na lojalnosti članov. Zaradi tega krepitev strank ne more prispevati k demokratizaciji slovenske družbe. Do tega je zavzel povsem nedvoumno stališče tudi vodilni nemški politolog Ralf Dahrendorf, ki je že leta 1990 menil, da se morajo z demokratično preobrazbo postsocialističnih držav hkrati uresničevati trije cilji:

a) izoblikovati se mora moderna pravna država,
b) razviti se mora tržno gospodarstvo in
c) izoblikovati se mora civilna družba, ki je pravzaprav socialni in kulturni temelj prvih dveh.

S tega vidika je očitno nadaljnji razvoj slovenske družbe in še posebej pravne države in tržnega gospodarstva vprašljiv, saj oba regulatorja (država in trg) za zdaj slonita na trhlih temeljih.

Če skušamo povzeti nihanje odnosov med državo in civilno družbo v zadnjih dveh desetletjih, se pravi med letoma 1985 in 2004, lahko rečemo, da je v tem obdobju potekalo dogajanje med tema dvema entitetama v znamenju razvojnega ciklusa, ki ga Parsons (1964) označuje s tremi fazami: sinkrezijo, diferenciacijo in reintegracijo. Če do reintegracije ne pride, se tretja faza izrodi v recentralizacijo in krčenje na novo nastale raznovrstnosti. Posledica tega je razvojna stagnacija, ki se kaže kot "societé bloque" (Crosier 1966).

Sinkrezija – značilna za prvo fazo razvojnega ciklusa – je bila značilna za osemdeseta leta, ko so nizko strukturirano, toda hkrati zelo dejavno civilno družbo sestavljali gibanja in forumi in ko so se ti vse bolj vpletali v tedaj že razkrajajoči se politični režim. V tej fazi je imela civilna družba pobudo in premoč nad tedanjo državo predvsem zaradi tega, ker je povezovala tako predmoderna, kot tudi postmoderna gibanja.

V devetdesetih letih je prišlo najprej do ločevanja med civilno družbo in državo, potem pa tudi do vse večjega razločevanja znotraj civilne družbe med predmodernimi, modernimi in tudi že postmodernimi gibanji. Posledica tega je bila slabitev akcijske moči civilne družbe in vedno večja moč na novo nastajajoče države.

V letu 2000 naj bi prišlo do reintegrativnih procesov med civilno družbo in državo, in sicer s prestrukturiranjem državne uprave v javno upravo (Pusić 1997). To preoblikovanje naj bi potekalo s pomočjo privatizacije in izločanja vse večjega števila javnih programov in javnih služb v nevladne organizacije ter s pomočjo družbenopolitičnega (Koiiman 1993) vključevanja predstavnikov civilne družbe v javno upravo in državne organe. Dejstvo je, da so bili ti procesi – značilni za tretjo razvojno fazo – bolj ali manj zavrti, bodisi zaradi že ugotovljene nerazvitosti moderne in postmoderne civilne družbe, bodisi zaradi zakonodaje, ki je antirazvojno naravnana, saj civilno družbo vse bolj izloča iz javne uprave in podržavlja upravljanje družbenih dejavnosti. Posledice so zelo zaskrbljujoče, saj prihaja tako do upadanja poklicne etike v vseh poklicnih skupinah, ki delujejo v šolstvu, zdravstvu in drugih družbenih dejavnostih. Širita se mezdni odnos do dela, ki se kaže v vse pogostejših stavkah na teh področjih, in politizacija upravljavskih teles, ki se kaže v dramatičnih in izrazito neproduktivnih menjavah vodilnih ekip (Rus 1999).

3.3 Članstvo v prostovoljnih organizacijah

Raziskava vrednot meri vključenost in aktivnost prebivalstva v 35 državah. Meri jo v šestnajstih različnih vrstah prostovoljnih organizacij. Takšno, nenavadno podrobno merjenje udeležbe prebivalcev v prostovoljnih organizacijah je spodbujeno s Putnamovo raziskavo, ki je

pokazala, da je stopnja participacije v prostovoljnih organizacijah tesno povezana z demokracijo v družbi in gospodarskim razvojem družbe (Putnam 1993). Putnam je raziskoval stopnjo participacije za daljše časovno razdobje. Ugotovil je, da je bila stopnja participacije prebivalstva v prostovoljnih organizacijah že leta 1900 bistveno višja v severnih provincah Italije kot v južnih. Še več: ugotovil je, da so bile te stopnje "civilnega angažiranja" tesneje povezane z gospodarskim razvojem v naslednjih osemdesetih letih kot gospodarskimi kazalci iz istega obdobja. Če to angažiranost privzamemo kot kazalec moči civilne družbe oz. kot kazalec socialnega kapitala, lahko rečemo, da je socialni kapital enako dober ali celo boljši prediktor gospodarskega in političnega razvoja kot sami gospodarski kazalci. V tabeli 3.1 (glej prilogo) navajamo izbrane podatke o stopnji angažiranosti prebivalstva v 14 evropskih državah. Iz te tabele sta razvidni stopnja in struktura sodelovanja slovenskega prebivalstva v prostovoljnih organizacijah.

Podatki kažejo, da so se slovenske razmere z vidika prostovoljne samoorganiziranosti v tem času bistveno spremenile. Če je bila Slovenija v začetku devetdesetih let še povsem na dnu 35 držav, ki so bile zajete v Inglehartovo mednarodno raziskavo, lahko za leto 1999 ugotovimo, da se Slovenija glede na prostovoljno dejavnost uvršča prav v povprečje 14 evropskih držav. Članstvo in aktivnost sta se v tem obdobju podvojila ali celo potrojila domala na vseh šestnajstih področjih, kar kaže na zelo pospešeno krepitev civilne družbe v Sloveniji. Izjema so samo sindikati in politične stranke, pri katerih ugotavljamo stagnacijo ali celo rahel upad članstva in aktivnosti.

Stagnacija na teh dveh področjih je značilna tudi za druge države, saj je volilna udeležba v zadnjih desetletjih upadla kar za polovico. Inglehart meni, da je vzrok v tem, ker imajo ljudje na izbiro občutno več informacij in so zaradi tega vse manj odvisni od formalnih organizacijskih omrežij, kot so sindikati, stranke, cerkev in drugi politični mehanizmi (Inglehart 1977, 171). Namesto tega vse pogosteje sodelujejo v ad hoc skupinah, ki skušajo reševati specifična pereča vprašanja.

Za Slovenijo je značilno, da se – razen v strankah in sindikatih – tako članstvo kot tudi neplačana aktivnost povečujeta v vseh vrstah prostovoljnih organizacij. In kar je še pomembnejše: aktivnost narašča

tako v egocentričnih organizacijah (ki zadovoljujejo kulturne in rekreacijske potrebe svojih članov) kot tudi v alocentričnih (ki skrbijo za zadovoljevanje širših družbenih potreb, kot so skrb za starejše, mladino in okolje). Upadanje rasti na področju sindikalne in strankarske aktivnosti torej ni znak vse večje privatizacije slovenskega prebivalstva, ampak posledica vse večjega odpora do tradicionalnih hierarhično strukturiranih organizacij, v katerih so anonimne množice podrejene ozki vodilni eliti.

Primerjave Slovenije s povprečji v drugih 14 državah kažejo, da je tudi struktura članstva po posameznih področjih precej podobna. Največje razlike so med tradicionalnimi in modernimi organizacijami: v Sloveniji je več članov v sindikatih in lokalnih skupnostih kot v drugih 14 državah ter manj članov v organizacijah za varstvo človekovih pravic, varstvo okolja ter v ženskih in mirovnih gibanjih. Slovenska civilna družba je s tega vidika očitno zamudnica, vendar ne tolikšna kot druge postsocialistične države, ki so vključene v to obravnavo.

Tabela 3.2 kaže, da je na Poljskem vključenost prebivalstva v prostovoljne organizacije občutno pod povprečjem 14 držav. Prav tako to velja za Madžarsko, ne pa tudi za Češko, kjer sta tako stopnja včlanjenosti in struktura članstva v prostovoljnih organizacijah podobni ali celo rahlo višji. To ima lahko za prihodnji razvoj novih članic v okviru EU zelo pomembne posledice. Dosedanje raziskave so namreč pokazale, da je moč civilne družbe, merjena z deležem članstva v prostovoljnih organizacijah, zelo pomembna za rast BDP-ja in za razvoj demokracije v državah, ki imajo podpovprečen BDP, ne pa tudi v državah, ki imajo nadpovprečnega. Glede na te okoliščine lahko pričakujemo veliko ugodnejši družbenogospodarski razvoj na Češkem in v Sloveniji glede na Poljsko in Madžarsko, čeprav so gospodarski kazalci za Madžarsko razmeroma ugodni.

V devetih zahodnoevropskih državah, ki so vključene v to raziskavo, je delež prebivalstva, včlanjenega v prostovoljne organizacije, občutno večji kot v omenjenih postsocialističnih državah. Hkrati pa moramo ugotoviti, da so razlike med zahodnoevropskimi državami nepričakovano velike z vidika deleža in strukture članstva v prostovoljnih organizacijah. Za vse štiri vodilne članice EU: za Francijo, Veliko Britanijo, Nemčijo in Italijo je značilen podpovprečni delež članov prostovoljnih organizacij.

Samo v dveh od štiridesetih možnih primerov delež članov presega povprečje 14 držav, v vseh drugih primerih, bodisi da gre za tradicionalne ali pa moderne prostovoljne organizacije, pa je delež podpovprečen. Vse večje evropske države so torej slabo razvojno opremljene, saj jim dokaj podpovprečno razvita civilna družba ne zagotavlja socialno in politično stabilnih razmer.

Tabela 3.2: *Članstvo v prostovoljnih organizacijah*

Organizacija / Država	Socialno-skrbstvene	Verske	Kulturne	Sindikalne	Politične stranke	Lokalne skupnosti	Okoljevarstvene	Poklicne	Športno-rekreativne	Druge		Nobene	
	Č	Č	Č	Č	Č	Č	Č	Č	Č	Č	A	Č	A
Francija	6	5	8	4	2	3	2	3	17	7	6	60	73
Anglija	7	5	10	7	3	6	2	2	3	5	2	66	58
Nemčija	4	13	7	7	3	1	2	4	25	4	2	53	81
Avstrija	8	25	13	19	12	3	10	8	22	9	4	33	70
Italija	6	10	10	6	4	2	4	7	12	3	2	58	74
Nizozemska	22	35	45	24	9	7	45	17	51	9	6	8	51
Švedska	21	71	27	62	10	9	12	15	36	25	10	4	44
Finska	10	50	16	37	7	3	5	6	27	12	7	20	62
Irska	7	19	11	10	4	6	3	8	26	6	5	43	67
Poljska	3	5	2	10	1	2	1	4	3	3	2	75	86
Češka	7	7	11	10	4	3	7	6	23	9	5	40	67
Madžarska	2	13	4	7	2	1	2	4	4	3	2	69	85
Hrvaška	2	13	8	12	5	1	3	4	14	4	3	57	76
Slovenija	5	7	9	17	3	9	3	7	17	10	6	48	72
Povprečje	7	18	12	15	5	4	7	7	20	7	4	47	70

Tabela prikazuje % respondentov, ki so včlanjeni v prostovoljne organizacije (Č). V zadnjih dveh stolpcih navajamo tudi % aktivnih članov (A).

Nasprotno velja za majhne države Severne Evrope in za Nizozemsko. Omenjene države imajo na vseh področjih delovanja prostovoljnih organizacij močno nadpovprečen delež prebivalstva. Razmeroma majhne države, kot so Švedska, Finska in Nizozemska, s pretežno protestantskim prebivalstvom, so z vidika razvitosti civilne družbe povsem drugačne družbe kot omenjena četverica velikih držav. Evropa dveh hitrosti bi bila s tega vidika produktivna le, če bi imele te tri države – skupaj s sorodnimi – vodilno vlogo v EU.

Čeprav je v omenjenih severnih državah in na Nizozemskem v primerjavi z drugimi državami zelo visok delež prebivalstva vključen v prostovoljne organizacije in čeprav je aktivnost v teh organizacijah bistveno višja kot v drugih državah, vključenih v raziskavo, pa lahko iz tabele 3.3 sklepamo, da to ne zmanjšuje negativne oz. protestne dejavnosti prebivalstva. V tej tabeli navajamo zaradi preglednosti samo tri države. Med njimi je najzanimivejša Švedska, v kateri lahko opazimo močno nadpovprečni delež prebivalstva, ki sodeluje v različnih oblikah protestnih aktivnosti. Visoko nadpovprečna pozitivna udeležba, ki smo jo ugotavljali za Švedsko v prejšnji tabeli, torej ne sovpada z manjšo količino negativne udeležbe, ampak prav nasprotno. Brezkonfliktne demokracije torej ni, so pa zato nesoglasja manj radikalna. Tudi to je razvidno iz tabele 3.3, ki kaže, da se delež švedskega prebivalstva, sodelujočega v protestnih aktivnostih, tem bolj približuje povprečju, čim radikalnejše so protestne oblike udeležbe.

Tabela 3.3: *Sodelovanje v protestnih oblikah*

Oblike udeležbe / Država	Podpisovanje peticije		Sodelovanje pri bojkotu		Demonstracije		Neuradne stavke		Zasedba tovarn ali poslopij	
	že	nikoli	že	nikoli	že	nikoli	že	nikoli	že	nikoli
Poljska	21	51	4	73	9	61	5	81	3	83
Švedska	87	3	34	12	36	12	5	48	3	78
Slovenija	32	24	8	38	10	32	4	64	2	75
Povprečje za 14 držav	54	17	12	48	24	35	5	70	3	80

V tabeli je prikazan % respondentov, ki so že sodelovali in ki nikoli ne želijo sodelovati.

Podatki za Poljsko in Slovenijo dopolnjujejo zgornje ugotovitve o obratnem sorazmerju med pogostostjo in intenzivnostjo konfliktov. Na Poljskem, kjer smo v prejšnjih dveh tabelah ugotovili najnižji delež članstva v prostovoljnih organizacijah, zdaj ugotavljamo tudi močno podpovprečno udeležbo v prvih treh oblikah protestnega udejstvovanja in povprečno udeležbo prebivalstva v radikalnejših oblikah sodelovanja. Poljska je torej zrcalna slika Švedske.

Slovenija je nekje med Poljsko in Švedsko, kar kaže na to, da je v Sloveniji pozitivna udeležba razmeroma pogostejša kot negativna: če je prva povprečna, je druga močno podpovprečna, vsaj kar zadeva prve tri, manj radikalne oblike udeležbe. Verjetno je ta nerazvitost negativne udeležbe posledica samoupravnega sistema, ki je bil zasnovan kot sistem brezkonfliktne udeležbe. Na to domnevo nas namreč napeljuje podatek, da je v Sloveniji dokaj visok delež tistih respondentov, ki pravijo, da v navedenih petih oblikah protestne aktivnosti ne bi nikoli sodelovali. Ne gre torej za to, da ne morejo sodelovati, ampak za to, da v protestnih akcijah nočejo sodelovati.

V večini držav EU se v protestne akcije praviloma pogosteje vključujejo ljudje z višjo izobrazbo in ne "proletariat" oziroma marginalne skupine (Barnes 1979). Z drugimi besedami: v konfrontacijo z obstoječimi političnimi elitami so pomembno bolj vključeni pripadniki centralnih statusnih skupin kot pripadniki marginalnih skupin.

Tabela 3.4: *Delež vključenih v protestne akcije glede na izobrazbo*

Izobrazba	Podpisovanje peticije		Sodelovanje pri bojkotu		Demonstracije		Neuradne stavke		Zasedba tovarn ali poslopij	
	že	nikoli	že	nikoli	že	nikoli	že	nikoli	že	nikoli
osnovna	15	36	6	51	4	41	3	67	1.4	64
poklicna	25	26	6	41	9	33	2	66	0.8	70
srednja	39	14	8	25	10	23	4	53	1.6	66
višja, visoka	50	11	13	19	17	19	5	45	2	66

V tabeli je prikazan % respondentov, ki so že oziroma ki ne želijo sodelovati

To velja tudi za Slovenijo, saj je iz tabele 3.4 razvidno, da gre pri vseh petih oblikah protestiranja za premo sorazmerje med izobrazbo in sodelovanjem respondentov v protestnih akcijah.

V zvezi s trendi moramo omeniti še dve značilnosti za Slovenijo. Prva se nanaša na zmanjševanje zanimanja za politiko v zadnjem desetletju, druga pa na porast aktivnosti v prostovoljnih organizacijah. Prvega trenda v drugih članicah EU ni zaznati, drugega pa. Odstopanje Slovenije glede zanimanja za politiko je zelo verjetno posledica velikih družbenih

sprememb in z njimi povezane visoke stopnje usodnih političnih odločitev v začetku devetdesetih let, ki je značilna za postsocialistične, ne pa tudi za druge evropske države. Temu sledi "normalizacija" političnega življenja in s tem tudi zmanjševanje zanimanja za politiko v Sloveniji in drugih postsocialističnih državah.

Drugi trend kaže na to, da se hkrati z upadanjem zanimanja za politiko (v ožjem pomenu te besede) povečujeta članstvo in aktivnost v prostovoljnih organizacijah, se pravi, da se hkrati z zmanjševanjem zanimanja za politiko povečuje družbena aktivnost prebivalcev v Sloveniji in tudi v drugih evropskih državah. Pri tem ne gre toliko za aktivnost v klasičnih političnih organizacijah, kot so sindikati in stranke, pač pa za aktivnost v organizacijah, ki se ukvarjajo z vprašanji kakovosti življenja in družbene regulacije.

3.4 Socialni kapital

Če merimo moč civilne družbe neposredno s članstvom v nevladnih organizacijah, jo merimo s socialnim kapitalom le posredno. Socialni kapital je namreč merilec vezi med akterji v določenem socialnem dogajanju. Vezi med posamezniki ali skupinami so lahko močne ali šibke, statusne ali strateške, primarne ali izvedene (Burt 2001). Že iz omenjene raznovrstnosti vezi je očitno, da je lahko narava socialnega kapitala tudi dokaj različna. Zaradi tega lahko socialni kapital tudi dokaj različno učinkuje. Pri tem je bistveno, da ne zamenjujemo pojma "vezi" s sorodnimi pojmi, kot so stiki, medsebojni odnosi, sodelovanje itd., zakaj pojem vez je povsem specifičen odnos med akterjema, bodisi da gre za individualne ali pa za skupinske akterje. Vez je namreč elementarna enota tistega, kar imenujemo "socialna integracija", ta pa je veljavno merilo moči civilne družbe. Če se stopnja socialne integracije približuje ničli, gre za anarhoidno, anomično oziroma atomizirano združbo (agregat), če pa se stopnja socialne integracije približuje popolnosti, govorimo o totalitetni (ne totalitarni) družbi.

V tej raziskavi socialni kapital ni merjen objektivno, se pravi z analizo vezi med akterji, ampak subjektivno s pojmom zaupanja. Razlog za to je tehnične narave, saj se z anketnim vprašalnikom kot merskim

instrumentom zanesljiveje meri stopnja zaupanja respondentov do različnih soakterjev kot pa količina, kakovost in struktura vezi.

Zaupanje kot kazalec socialnega kapitala je v socioloških raziskavah uporabljeno pogosto in je tudi teoretično dokaj dobro utemeljeno. Putnam (1993) meni, da je zaupanje "mazivo", ki olajšuje aktiviranje potencialnih virov pri drugih akterjih, vključenih v kooperativno omrežje. Drugače rečeno: zaupanje posamičnega akterja v solidarno pomoč drugih soakterjev, ki nudijo drug drugemu razpoložljive vire, je socialni kapital, ki poleg finančnega in človeškega kapitala pomeni povsem samostojno "dodano vrednost". Pri tem je treba posebej poudariti, da socialni kapital po svoji recipročni naravi ni niti egocentrični niti altruistični pojav, kot to menita Adam in Rončević (2003). Socialni kapital ni moralni, pač pa instrumentalni pojav, ki temelji na metaekonomski recipročnosti: zaupanje je lahko socialni kapital altruistične samaritanske ali pa zločinske mafijske mreže akterjev in ima kot tak lahko moralno pozitivno ali moralno negativno funkcijo. Bistveno je, da je po svojem izvoru in delovanju neodvisen od drugih kapitalov, na kar posebej opozarja Putnam, ko ugotavlja, da je v severnih provincah Italije izobrazbena stopnja podobna kot v južnih, vendar pa je zaradi večjega socialnega kapitala človeški kapital v severnih provincah bolje izkoriščen kot v južnih. Še bolj pride do izraza neodvisnost socialnega kapitala v ugotovitvi iz iste raziskave, po kateri gospodarstvo ne opredeljuje civilne družbe, civilna družba pa opredeljuje gospodarski razvoj.

Čeprav je zaupanje le eden od mnogih kazalcev socialnega kapitala, pa se v empiričnih raziskavah vse pogosteje uveljavlja kot edini indikator. Zaupanje kot edini kazalec socialnega kapitala je pridobilo legitimiteto zlasti z nekaterimi mednarodnimi raziskavami, ki so dokazale povezavo med stopnjo zaupanja, politično stabilnostjo in gospodarsko uspešnostjo. Tako je na primer Fukujama dokazal povezavo med temi elementi pri državah z visoko stopnjo zaupanja, kot so ZDA, Nemčija in Japonska, ne pa tudi pri državah z nizko stopnjo zaupanja, kot sta na primer Francija in Italija (Fukujama 1992).

Še obsežneje je vlogo medsebojnega zaupanja raziskoval Inglehart v svoji mednarodni raziskavi World Value Survey. Odkril je, da sta "medsebojno zaupanje in z njim povezana kulturna usmerjenost tesno

povezana z gospodarskim razvojem in stabilno demokracijo" (Inglehart 1997, 173). To je razvidno tudi iz tega, ker v večini stabilnih demokratičnih držav vsaj 35 % respondentov meni, da se "večini ljudi lahko zaupa". In nasprotno: v skoraj vseh nedemokratičnih državah in v državah, ki so se demokratizirale pred kratkim, je medsebojno zaupanje praviloma pod omenjeno mejo 35 %.

Visoka stopnja zaupanja je za stabilno demokracijo še posebej pomembna zaradi tega, ker omogoča uveljavljanje in reprodukcijo tako imenovane lojalne opozicije, se pravi opozicije, ki ji lahko zaupamo, da bo spoštovala zakonsko predpisana pravila igre v boju za oblast z drugimi političnimi strankami. To potrjujejo tudi izsledki raziskave, ki sta jo pred tem izvedla Almond in Verba (1963). Ta dva avtorja sta ugotovila bistveno nižjo raven medsebojnega zaupanja med italijanskimi in nemškimi respondenti v primerjavi z ameriškimi in angleškimi respondenti. V Italiji sta odkrila neverjetno nizko raven medsebojnega zaupanja, saj je komaj 8 % respondentov leta 1905 izjavilo, da se večini ljudi lahko zaupa. Inglehart meni, da je bila nizka stopnja medsebojnega zaupanja v Italiji in Nemčiji eden od glavnih vzrokov za politične krize v teh dveh državah v prvi polovici 20. stoletja. Po drugi svetovni vojni je medsebojno zaupanje med državljani nenehno naraščalo, tako da je bilo npr. leta 1986 v Italiji že 30 % takih, ki so menili, da se večini lahko zaupa.

Delež tistih, ki menijo, da se "večini lahko zaupa", sistematično meri tudi Evrobarometer. Evrobarometer ugotavlja:

a) da je med (starimi) članicami v povprečju več takih, ki izražajo zaupanje, kot tistih, ki izražajo nezaupanje, kar pomeni, da lahko sklepamo na razmeroma stabilne demokratične režime v teh državah;
b) da delež tistih, ki so zaupljivi, počasi, vendar nenehno narašča v večini držav EU;
c) da je zaupanje do nečlanic EU manjše kot do članic in
d) da je zaupanje v prebivalce drugih članic EU višje tam, kjer je višje tudi zaupanje v lastne državljane (Kaase in Newton 1995).

Ta zadnja ugotovitev nas napeljuje na domnevo, da je zaupanje izrazito vzajemen socialni pojav. Prisotno je kot obojestransko oziroma vzajemno medsebojno razmerje, ali pa ga preprosto ni.

Tudi Niedermayer (1995) ugotavlja, da je zaupanje izrazito vzajemno socialno razmerje. Omenjeni avtor pravi, da logika medsebojnega zaupanja ne velja samo na medosebni ravni, ampak tudi na mednacionalni ravni članic EU, saj je med članicami izraženo največje zaupanje v najmanjše države EU, kot so Belgija, Danska, Luksemburg in Nizozemska, hkrati pa tudi respondenti iz teh držav izražajo nadpovprečno stopnjo zaupanja v državljane drugih članic EU. Zrcalno sliko dajejo baltiške države, v katerih lahko ugotavljamo dvojno podpovprečno zaupanje: do sodržavljanov in državljanov iz drugih držav.

Vlogo medsebojnega zaupanja v socialno-ekonomskem razvoju neke države moramo osvetliti tudi z vidika trikotnika: kakovost življenja – rast BDP – zaupanje. Inglehart (1997) ugotavlja, da se pri višjem BDP rahlja zveza med gospodarsko rastjo in kakovostjo življenja, ne pa tudi med kakovostjo življenja in zaupanjem. V visoko gospodarsko razvitih državah torej postaja zaupanje za družbeni razvoj kot celoto celo pomembnejše kot sama gospodarska rast. In če upoštevamo, da je bila kakovost življenja v prejšnjih poglavjih spoznana kot najbolj sintetičen kazalec družbenega razvoja, potem lahko pričakujemo, da bo tudi medsebojno zaupanje za prihodnji razvoj postajalo vedno bolj pomembno.

Zaupanje na medosebni ravni bo pridobivalo pomen tudi zaradi tega, ker se v večini držav zmanjšuje zaupanje v institucije; to opažamo še posebej pri tako imenovanih postmaterialistično usmerjenih respondentih, se pravi pri mlajših in bolj izobraženih slojih. Inglehart ugotavlja, da "prihaja pri večini javnosti do večjega zaupanja v ljudi in do manjšega zaupanja v hierarhične institucije" (Inglehart 1997, 305). Tako je v obdobju od leta 1981 do 1990 upadlo zaupanje v policijo v 16 od 20 proučevanih držav, zaupanje v vojsko pa v 17 od 20 držav. Nasprotno pa se je v tem obdobju povečalo medsebojno zaupanje v 13 od 19 držav. Izjema so ZDA, Velika Britanija, Madžarska, Argentina, Francija, Irska in Južna Afrika, v katerih se medsebojno zaupanje med ljudmi ni povečalo.

Rast medsebojnega zaupanja in hkratno upadanje zaupanja v državne institucije zagotavljata uravnotežen družbenopolitični razvoj posamezne države, saj se hkrati s slabitvijo države krepi civilna družba. Drugače rečeno: s slabitvijo sistemske integracije družbe se krepi njena societalna integracija in s tem preprečuje, da bi se sodobne družbe razkrajale v

kaotično anarhoidno množico. Rastoče zaupanje med ljudmi omogoča vse obsežnejše sodelovanje in vse bolj intenzivno samoregulacijo prebivalstva na mikroravni vsakodnevnega življenja. Mikroregulacija nadomešča makroregulacijo družbe kot celote. Družbe, v katerih upada zaupanje v institucije, kot tudi zaupanje v soljudi, pa so zelo verjetno ogrožene z vidika politične stabilnosti in gospodarske učinkovitosti. Kulturna identiteta v teh primerih ne more nadomestiti pomanjkanja socialne in sistemske integracije, saj nekatere raziskave kažejo, da ni pomembne zveze med tema dvema pojavoma (Kaase in Newton 1995). Krepitev nacionalne ali verske identitete torej ne more reševati težav, ki izvirajo iz usihanja socialne in/ali sistemske integracije.

3.5 Funkcija zaupanja v slovenski družbi

Če upoštevamo, da je zaupanje "manj podvrženo institucionalni manipulaciji"..., saj odseva celotno zgodovinsko dediščino dane družbe" (Inglehart 1997, 206), potem je upravičena domneva, da se zaupanje od države do države ne spreminja samo količinsko, ampak tudi kvalitativno. Ne gre samo za večje ali manjše zaupanje v posamezni državi, ampak tudi za dokaj različno družbeno funkcijo zaupanja, ki je odvisna od kulturnozgodovinskih okoliščin posamezne države.

Omenjena domneva je bila razlog za to, da smo v Sloveniji opravili dokaj obsežno statistično analizo odnosov med medsebojnim in institucionalnim zaupanjem ter med drugimi kazalci, ki so bili zajeti v to raziskavo. Pri tem smo bili močno omejeni s tem, da se je v tej raziskavi medsebojno zaupanje merilo zgolj z dvostopenjsko skalo, zaupanje v institucije pa s štiristopenjsko skalo.

Kljub tem omejitvam pa so korelacijske matrike in regresijske analize pokazale zelo jasno sliko o statistično pomembnem vplivu medsebojnega zaupanja na kakovost življenja in kakovost delovnega življenja: večje medsebojno zaupanje se je v vseh analizah izkazalo kot pomemben dejavnik višje kakovosti življenja, višje kakovosti delovnega življenja in večjega občutka sreče.

Manj jasni so izsledki statistične analize dejavnikov, ki naj bi pomembno vplivali na večje ali manjše zaupanje med ljudmi. Te ugotovitve posredno potrjujejo Inglehartovo tezo, da je zaupanje

večplasten pojav in zaradi tega težko dostopen "institucionalni manipulaciji". Ugotovili smo, da vrednotna usmerjenost (kot je npr. postmaterialistična) v Sloveniji ni pomembno povezana z medsebojnim zaupanjem. Prav tako niso pomembno povezani drugi kazalci, ki merijo vrednotno usmerjenost respondentov; ni statistično pomembne zveze med medsebojnim zaupanjem in bolj ali manj kozmopolitsko usmerjenostjo slovenskih respondentov; ni pomembne zveze med tem, ali respondent daje prednost enakosti ali svobodi, se pravi, ali gre za egalitarno ali pa liberalno usmerjenost. Šibke zveze smo ugotovili le med opredelitvijo za levico in za bolj liberalno vzgojo otrok: tisti, ki se opredeljujejo za levico in ki se zavzemajo za liberalnejšo vzgojo otrok, so nekoliko pogosteje zaupljivi do drugih ljudi.

V nasprotju z vrednotno nemanipulabilnostjo medsebojnega zaupanja pa je zaupanje dokaj očitno povezano z najpomembnejšimi statusnimi kazalci. Na višjo stopnjo zaupanja med ljudmi statistično pomembno vplivajo: višja izobrazba, višji samopripisani družbeni položaj in večja samostojnost pri urejanju lastnega življenja. Glede na zgornje ugotovitve lahko rečemo, da je medsebojno zaupanje v slovenski družbi strukturno in ne kulturno determiniran družbeni pojav: ni odvisen od vrednotne usmerjenosti respondentov, ampak od njihovega položaja in vloge, ki jo imajo v družbi.

V nasprotju z našimi pričakovanju tudi nismo ugotovili tesnejših povezav med: medsebojnim zaupanjem, članstvom v nevladnih organizacijah in pogostejšimi socialnimi stiki. Do zdaj smo namreč domnevali, da so medsebojno zaupanje, članstvo v nevladnih organizacijah in komuniciranje med ljudmi konstitutivni elementi socialnega kapitala, zato smo med njimi pričakovali zelo tesne povezave. Ugotovili smo le komaj pomembno povezavo med celotno količino medsebojnih stikov in stopnjo medsebojnega zaupanja. Večjo korelacijo bi najbrž odkrili, če bi ločeno obravnavali odnose med posameznimi vrstami stikov in stopnjo medsebojnega zaupanja.

Še bolj nas je presenetilo, da nismo našli pomembnih povezav med stopnjo medsebojnega zaupanja in stopnjo institucionalnega zaupanja. Nepovezanost med obema vrstama zaupanja nam potrjuje že omenjeno Inglehartovo tezo o institucionalni nemanipulabilnosti zaupanja med

ljudmi. Odsotnost omenjenih zvez je pravzaprav neposredna potrditev te hipoteze.

Po drugi strani pa ugotavljamo zelo močne povezave med zaupanjem do institucij, pa čeprav gre za dokaj različne institucije: za zaupanje v državne institucije, kot sta vojska, policija itd., za institucije države blaginje, kot so šolstvo, zdravstvo itd., ali pa za institucije civilne družbe, kot so množična občila, sindikati in cerkev. Le zaupanje v cerkev je dokaj neodvisno od zaupanja v druge institucije. Glede na tako visoko povezanost vseh razsežnosti zaupanja v institucije bi lahko rekli, da respondenti najbrž vse navedene institucije zaznavajo kot celoto, se pravi kot režim, manj pa kot samostojne dele celotnega sistema.

3.6 Mednarodne primerjave

V tabeli 3.5 je prikazan delež prebivalcev posameznih držav, ki imajo tedenske stike s prijatelji in kolegi, ter delež tistih, ki menijo, da lahko zaupajo večini ljudi. Podatke navajamo v isti tabeli, ker smo menili, da gre le za dve vrsti kazalcev socialnega kapitala, ki sta med seboj močno povezani. Pozneje smo ugotovili, da so te povezave šibke, komaj na meji statistične pomembnosti.

Ob pregledovanju omenjene tabele lahko ugotovimo tudi nenavadne izjeme, kot sta na primer Velika Britanija in Hrvaška, v katerih je močno nadpovprečen delež respondentov, ki imajo tedenske stike s prijatelji in kolegi, in hkrati močno podpovprečen delež respondentov, ki si medsebojno zaupajo. Poleg teh izjem pa lahko ugotovimo tudi zelo simetrična razmerja med količino komuniciranja in zaupanjem na medosebni ravni v skandinavskih državah, na Nizozemskem in Irskem. V teh državah ugotavljamo nadpovprečne deleže respondentov tako glede komuniciranja na medosebni ravni, kot tudi glede medsebojnega zaupanja. Nasprotno pa ugotavljamo močno podpovprečno količino komuniciranja in zaupanja v postsocialističnih državah.

Če izhajamo iz splošno znane predpostavke, namreč, da je količina horizontalnega komuniciranja kulturno pogojena, stopnja medsebojnega zaupanja pa strukturno določena (glej ugotovitve iz prejšnjega poglavja), lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da nesimetrična razmerja med količino komuniciranja in količino zaupanja kažejo konflikt med kulturo

in socialno strukturo v teh državah. S tega vidika lahko domnevamo, da gre v Veliki Britaniji predvsem za strukturno blokado civilne družbe, v Nemčiji in Avstriji pa za kulturno blokado, medtem ko gre v Franciji za oboje. Francija je torej še vedno "societe bloque", kot jo je nekoč opredelil Michel Crosier (1966).

Tabela 3.5: *Medsebojni stiki in medsebojno zaupanje*

Stiki in zaupanje / Država	Tedenski stiki s prijatelji	Tedenski stiki s kolegi	Zaupanje na medosebni ravni
Francija	57	12	21
Velika Britanija	75	19	29
Nemčija	47	13	38
Avstrija	55	12	33
Italija	62	17	33
Nizozemska	65	15	60
Švedska	67	18	66
Finska	63	24	57
Irska	71	23	36
Poljska	35	14	18
Češka	46	15	25
Madžarska	35	13	22
Hrvaška	72	29	21
Slovenija	56	24	22
Povprečje	57	17	34

V tabeli navajamo % pritrdilnih odgovorov respondentov.

Še bolj kot za Francijo ta ugotovitev velja za Poljsko, Češko in Madžarsko, kjer sta količini medsebojnega komuniciranja in medsebojnega zaupanja izrazito podpovprečni. To je zelo verjetno posledica prejšnjega režima, v katerem je bilo intenzivnejše komuniciranje na medosebni ravni samo po sebi sumljiv in za režim nezaželen pojav. Poljska se znajde pri obeh razsežnostih čisto na dnu 14 držav. Domnevamo, da je poleg neliberalnega režima na to vplivala tudi razmeroma nizka stopnja urbanizacije države. Intenzivna cerkvena dejavnost tega strukturnega manjka očitno ni mogla nadomestiti.

Hrvaška in Slovenija se od zgornjih treh postsocialističnih držav razlikujeta po višji stopnji medsebojnega komuniciranja. To še posebej velja za komuniciranje s strokovnimi ali poslovnimi kolegi. S tega vidika sta Hrvaška in Slovenija najbližje Finski in Irski, v katerih je raven medsebojnega komuniciranja med kolegi zunaj delovnega mesta prav tako močno nadpovprečna. Domnevamo, da gre v Sloveniji za dragoceno dediščino samoupravljanja, ki pa, sodeč po novejših empiričnih raziskavah (Denki Roren 2000), nima podpore v sedanjem slovenskem menedžmentu.[1]

Kljub temu pa v Sloveniji v zadnjem desetletju ugotavljamo postopno rast medsebojnega zaupanja. Delež takih, ki menijo, da lahko zaupajo, se je povečal s 16 % v letu 1992 na 22 % v letu 1999. Slovenija se je s tem nekoliko približala povprečju drugih držav, čeprav je glede na stopnjo zaupanja med obravnavanimi 14 državami še vedno v spodnji polovici. Toda to je bistveno manj kritično stanje, kot je bilo leta 1990, ko je bila

[1] Kot je razvidno iz spodnje tabele, se uvršča Slovenija glede horizontalnih komunikacij in medsebojnega zaupanja med 66 (oziroma med 80 državami, ko gre za merjenje medsebojnega zaupanja) v povprečje, s tem da je glede komuniciranja nekoliko nad, glede zaupanja pa nekoliko pod povprečjem. Skandinavske države so nad povprečjem glede vseh treh značilnosti in so uravnotežen primer skupaj z nekaterimi muslimanskimi državami.
Izredno neuravnotežen primer pa so nekdanje republike SFRJ. Zanje je značilno, da so (razen Slovenije seveda) povsem na vrhu glede količine horizontalnega komuniciranja in na dnu glede medsebojnega zaupanja. Najskrajnejši primer sta BiH in Črna gora, kar je razvidno tudi iz spodnje tabele. Skrajno različne uvrstitve podpirajo že omenjeno tezo, da je horizontalno komuniciranje determinirano predvsem s kulturo prebivalstev, ki so bila pred razpadom SFRJ občutno bolj komunikativna kot slovenska, po drugi strani pa z izredno nizko stopnjo medsebojnega zaupanja opozarjajo na globoke socialne travme, ki so jih povzročili dogodki po razpadu SFRJ. Domnevamo, da te razlike med nadpovprečno količino medsebojnih stikov in izjemno nizkim zaupanjem ustvarjajo nevzdržne psihološke napetosti, ki se lahko razrešijo v rast medsebojnega zaupanja (kar se je dogajalo v Sloveniji), ali pa v zamrznitev horizontalnega komuniciranja.

	Tedensko ali dvakrat mesečno druženje s:		Zaupanje
	Prijatelji	Kolegi	
Slovenija	83	50	22
Povprečje	81	51	28
Rang	30 (66)	33(66)	53 (80)
Maked.	91	59	14
Rang	15	14	75
BiH	97	51	16
Rang	2	30	69

Slovenija med 42 državami na 38. mestu (Inglehart 1997, 74). Skrajno kritično stanje glede medsebojnega zaupanja je bilo takoj po spremembi režima med drugim tudi posledica kulturnopolitičnega šoka, ki je izviral iz tega, da je bil prejšnji režim v Sloveniji legitimnejši kot v drugih postsocialističnih državah. Prilagajanje državljanov novemu režimu je bilo zaradi tega moralno kočljivejše, če ne celo moralno sporno, to pa je seveda tudi skalilo medsebojne odnose med ljudmi. V prihodnje lahko pričakujemo, da bo pogostejše komuniciranje na medosebni ravni dokaj verjetno vplivalo na nadaljnjo rast medsebojnega zaupanja.

Podobno domnevo lahko postavimo tudi v zvezi z nadindividualnim komuniciranjem, ki ga predstavlja tabela 3.6. Iz nje je razvidno, da Slovenci ne odstopajo občutneje od povprečja glede nadindividualnih stikov, se pravi stikov z ljudmi v cerkvi in prostovoljnih organizacijah. V celoti je struktura komuniciranja na individualni in nadindividualni ravni zelo podobna Finski, s tem da je na Finskem medsebojno zaupanje na bistveno višji stopnji. To pa pomeni, da lahko z dokaj veliko verjetnostjo sklepamo, da v Sloveniji ni kulturnih ovir za nadaljnjo rast medsebojnega zaupanja.

Močno pa Slovenci odstopajo od prebivalstev drugih držav po strukturi svojega zaupanja v institucije, ki jih uvrščamo v civilno družbo. V zvezi s tem moramo opozoriti na najvišjo stopnjo zaupanja Slovencev v množična občila, povprečno stopnjo zaupanja v sindikate in nekoliko podpovprečno stopnjo zaupanja v cerkev. Ker so sindikati in cerkev tradicionalne entitete civilne družbe, občila pa ne, lahko odklon slovenskega prebivalstva v zvezi s temi tremi institucijami civilne družbe ocenimo kot pozitiven pojav. Pozitivno lahko ocenimo strukturo zaupanja v te tri entitete civilne družbe tudi zaradi tega, ker je delež tistih, ki tedensko komunicirajo z ljudmi v okviru nevladnih prostovoljnih organizacij, tako rekoč izenačen s povprečjem za vseh 14 držav. Gre za neekskluzivno druženje s sodržavljani, ki je prav gotovo najpomembnejše sredstvo socialne integracije in s tem tudi dejavnik krepitve civilne družbe.[2]

[2] Primerjava Slovenije z drugimi (60 oziroma 80) državami še poveča nasprotje med visoko nadpovprečnim zaupanjem Slovencev v občila in zelo nizkim zaupanjem v cerkev. V prvem primeru zavzema Slovenija 17. mesto, v drugem pa šele 75. mesto!

Tabela 3.6: *Nadindividualno komuniciranje in zaupanje v institucije*

Komuniciranje in zaupanje / Država	Tedenski stiki: v cerkvi	Tedenski stiki: v društvih	Veliko in precejšnje zaupanje v: cerkev	Veliko in precejšnje zaupanje v: občila	Veliko in precejšnje zaupanje v: sindikate
Francija	5	21	45	36	35
Velika Britanija	16	24	34	14	28
Nemčija	11	26	35	37	37
Avstrija	12	21	39	31	30
Italija	15	17	67	35	29
Nizozemska	12	39	29	56	58
Švedska	12	26	45	46	41
Finska	12	19	57	36	54
Irska	40	28	58	35	47
Poljska	33	4	68	48	32
Češka	8	16	20	38	22
Madžarska	9	4	45	30	23
Hrvaška	28	23	62	16	26
Slovenija	13	19	35	61	31
Povprečje	14	22	45	37	34

V tabeli navajamo % pritrdilnih odgovorov respondentov.

Poleg omenjenih posebnosti v strukturi zaupanja slovenskih respondentov moramo poudariti tudi dokaj velike razlike med vsemi postsocialističnimi državami glede zaupanja v cerkev. Čeprav je v njih pet desetletij vladal politični režim, ki je bil bolj ali manj nenaklonjen cerkvi in duhovščini, pa sta zaupanje v cerkev in tudi druženje v okviru cerkvenih organizacij najvišji prav na Poljskem in Hrvaškem, kar priča o tem, da je stopnja zaupanja kulturno-zgodovinsko in ne politično determinirana. Je "institucionalno nemanipulabilna". To tezo podpira tudi dejstvo, da so razlike med postsocialističnimi državami večje kot med zahodno-evropskimi, pa čeprav so prav postsocialistične imele veliko bolj homogene politične režime kot zahodnoevropske. Medtem ko najdemo med vsemi 14 državami najvišjo stopnjo zaupanja v cerkev na Poljskem, najdemo hkrati tudi najnižjo stopnjo zaupanja v cerkev na Češkem.

Sodeč po podatkih, razvidnih iz grafa 3.1, v Sloveniji tudi v prihodnje ni pričakovati večjih sprememb glede zaupanja v institucije civilne družbe. V zvezi s cerkvijo ugotavljamo rahlo zmanjševanje zaupanja, v zvezi s sindikati rahlo povečanje, v zvezi z občili pa občutno povečanje, ki pa se zelo verjetno približuje svojemu "stropnemu efektu".

Graf 3.1: *Časovne primerjave zaupanja v entitete civilne družbe v Sloveniji*

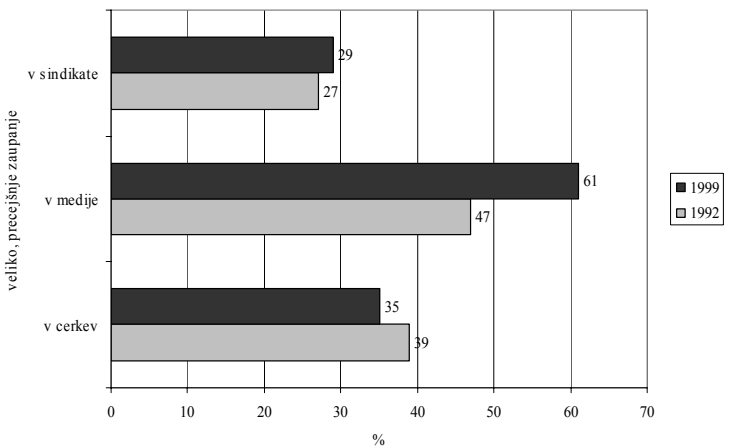

Vir: SJM1992–1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Križanje slovenskih podatkov o institucionalnem zaupanju s sociodemografskimi znaki nam je omogočilo tudi uvid v medgeneracijske in znotrajgeneracijske težnje. Med prve štejemo razlike, ki nastajajo v zvezi s starostjo, med druge pa izobrazbeno strukturo in slojevsko razlikovanje. Zaupanje v cerkev, medije in sindikate večinoma s starostjo narašča oziroma upada pri mlajših letnikih. Težnje niso močne, so pa enosmerne, kar zadeva cerkev in sindikate, ne pa tudi medije, kjer je nezaupanje največje v starostni skupini od 31 do 45 let.

Občutno večje razlike glede zaupanja do omenjenih treh institucij civilne družbe opažamo v zvezi z izobrazbo, ki smo jo uvrstili med medgeneracijske dejavnike. Višja izobrazba linearno zmanjšuje zaupanje tako v cerkev in sindikate, kot tudi v medije. Glede na to, da oba dejavnika delujeta v isto smer (čeprav različno močno), lahko

pričakujemo, da se bodo splošne težnje v naslednjem desetletju nadaljevale, seveda le, če v slovenski družbi ne bo prišlo do dramatičnih sprememb.

3.7 Odprtost slovenske družbe

Čeprav smo v prejšnjih poglavjih ugotavljali, da sta članstvo v prostovoljnih organizacijah in stopnja zaupanja med ljudmi bolj strukturno kot kulturno determinirana, pa to še ne pomeni, da vrednotna usmerjenost prebivalstva ne vpliva na celotno družbeno dogajanje. Huntington (1994) celo meni, da prihodnja politična nesoglasja v globalnem svetu ne bodo – tako kot so bila do zdaj – pretežno ekonomska ali ideološka, ampak bodo predvsem kulturna in etnična. Čeprav je ta teza do zdaj doživela številne kritike, pa ne moremo zanikati tega, da so kulturna in etnična nesoglasja v sodobnih družbah vse pogostejša in tudi vse večja. In ne samo to: Inglehart (1997) meni, da se ti premiki ne kažejo samo na mednarodni ravni, ampak tudi v odnosih med političnimi strankami v posameznih državah. Spori med levimi in desnimi strankami potekajo vse manj v znamenju nesoglasij med delom in kapitalom in vse bolj v znamenju kulturnih, okoljskih in etničnih razlik. Levica in desnica spreminjata tudi strukturo svoje baze. Levica črpa svoje pripadnike predvsem iz novega postmaterialistično usmerjenega srednjega sloja. Jedro je mlajše izobraženstvo. Desnico pa po drugi strani vse bolj podpirajo marginalizirani sloji industrijskega delavstva; ta zaradi naraščajoče socialne ogroženosti išče varnost pri močnih vodjih in v ksenofobiji.

V vseh teh spremembah je še najugodnejša okoliščina ta, da so mlajši, bolj izobraženi deli prebivalstva v sodobnih družbah strpnejši do etničnih manjšin in novih življenjskih slogov, zlasti ko gre za odnose med spoloma. Vendar so tudi v tem delu prebivalstva pomembne razlike: mladi v gospodarsko in politično stabilnih državah so občutno strpnejši do drugačnih, mladi v gospodarsko stagnirajočih in politično nestabilnih družbah pa so, nasprotno, manj strpni kot preostalo prebivalstvo (Inglehart 1997, 248).

Zgornja ugotovitev nam pove, da tudi ksenofobija ni zgolj posledica neke rasistične usmerjenosti, ampak predvsem odziv na preveč negotovo okolje, v katerem živi posameznik, skupina ali cel narod. Odprtosti pač ne moremo pričakovati tam, kjer je negotovost ali celo ogroženost ljudi zelo velika.

Odprtost slovenske družbe smo merili z dvema sklopoma vprašanj. Prvi sklop se nanaša na distanco do drugačnih etničnih skupin in drugačnih etičnih skupin, drugi sklop vprašanj pa se nanaša na kozmopolitstvo in odnos prebivalcev do priseljencev. Oba sklopa vprašanj nam omogočata uvid v stopnjo odprtosti posameznih prebivalstev: ta je strateško izredno pomembna za vse države, saj je od nje odvisno, kako konfliktna bo globalizacija ter kakšni materialni in nematerialni stroški bodo povezani z njo.

Tabela 3.7 (v prilogi) kaže etnično oziroma kulturno in etično oziroma socialno distanco za 14 članic EU. Iz tabele je razvidno, da v večini teh držav prevladuje ksenofilija in ne ksenofobija. Še pomembnejše je, da je etnična distanca občutno manjša kot etična: distanca do drugih ras, do tujih delavcev, do Muslimanov in do Judov je v povprečju vseh 14 držav bistveno manjša kot do tistih skupin, ki uveljavljajo alternativne življenjske prakse. Izjema so le Romi, pri katerih pa zelo verjetno ne gre samo za kulturno distanco, ampak tudi za distanco, povzročeno z različnim načinom življenja. Ksenofobija v EU na splošno ni pereče vprašanje, je pa skrb vzbujajoč pojav v nekaterih državah in na posameznih območjih. Med državami izstopa zlasti Madžarska, v kateri več kot polovica respondentov zavrača za sosede člane etničnih skupin (razen Judov), medtem ko v povprečju vseh 14 članic zavračanje etničnih skupin ne doseže niti 20 % respondentov. Tudi v vsaki posamezni zahodni državi zavračanje etnij ne doseže 20 %, razen do Romov. Ta podatek priča o tem, da je Zahodna Evropa dokaj strpna do kulturne drugačnosti.

Manj ugodne so razmere v postsocialističnih državah, zlasti ko gre za Muslimane. Muslimane kot sosede zavrača več kot 20 % prebivalcev v vseh štirih državah, razen na Češkem, ki tudi sicer kaže nizko stopnjo ksenofobije.

Povsem drugačno sliko dajejo podatki o strpnosti respondentov do skupin, ki uveljavljajo alternativne življenjske sloge. Evropski respondenti so najmanj strpni do tako imenovanih odvisnikov, se pravi do uživalcev mamil in alkoholikov, najbolj pa do homoseksualcev in ljudi z aidsom. Oba podatka moramo oceniti kot pozitivna, saj kažeta, da je velika večina Evropejcev strpnejša do tistih skupin, ki so drugačne brez svoje krivde, po drugi strani pa bolj kritična do odvisnikov, saj so si bolj ali manj svobodno izbrali neustrezen življenjski slog.

Predzadnja dva stolpca v tabeli 3.7 prikazujeta podatke o politični strpnosti. Politično nestrpnost merimo z zavračanjem desnih ali levih skrajnežev kot sosedov. Iz tabele je razvidno, da je strpnost do obeh vrst političnih skrajnežev dokaj nizka, saj je manjša le še do uživalcev mamil in alkoholikov. Manjša je do desnih skrajnežev kot do levih, kar pa je razumljivo, saj desnica praviloma agresivneje uveljavlja svoje ideje. Sodeč po podatkih iz te tabele, so desni skrajneži največja težava v Nemčiji, Avstriji in na Nizozemskem, kjer je sicer nestrpnost do etičnih in etničnih skupin razmeroma majhna. Ta ugotovitev je v nasprotju s Huntingtonovimi in Inglehartovimi tezami, ki smo jih navedli v začetku tega poglavja, saj sta oba avtorja menila, da se politična nesoglasja v postindustrijskih družbah umikajo etničnim in etičnim nesoglasjem.

Zadnji stolpec v obravnavani tabeli prikazuje podatke o prostem pretoku delovne sile oziroma o stališčih respondentov do odprtega trga dela. Iz podatkov je razvidno, da je strpnost do odprtega trga delovne sile v povprečju vseh 14 držav manjša kot je strpnost do etničnih ali etičnih subkultur, saj kar dve tretjini respondentov menita, da bi morali ob pomanjkanju delovnih mest imeti prednost pri zaposlitvi domači delavci pred tujci.

V postsocialističnih državah je ta odstotek še višji, saj povsod presega 75-odstotni delež respondentov. Vendar je delež respondentov, ki se zavzema za privilegirano zaposlovanje domačih delavcev, zelo visok tudi v nekaterih manjših zahodnoevropskih državah, kot sta na primer Avstrija in Irska.

Podatki o Sloveniji kažejo, da se slovenski respondenti gibljejo blizu povprečij vseh 14 držav. Strpnost slovenskih respondentov je v celoti nekoliko podpovprečna do etičnih skupin in nekoliko nad povprečjem do

etničnih skupin, kar je vsekakor ugoden podatek za to prebivalstvo. Nadpovprečno so strpni do drugih ras, tujih delavcev in do Romov, podpovprečno pa do Muslimanov in Judov, na kar zelo verjetno vpliva katoliški ekskluzivizem in ne politični ali etnični predsodki. Odkloni od povprečja 14 držav so v vseh primerih dokaj majhni, zato jih ni treba podrobneje obravnavati. Nadpovprečni so le do etičnih skupin, in sicer predvsem do alkoholikov in homoseksualcev, do katerih so slovenski respondenti manj strpni kot respondenti iz drugih evropskih držav.[3]

Za oceno ksenofobije med slovenskim prebivalstvom so pomembni tudi podatki, prikazani v grafu 3.2. Iz njega sta razvidna dva povsem enopomenska časovna trenda: vsesplošno in občutno povečanje strpnosti do etničnih skupin in občutno zmanjšanje strpnosti do etičnih skupin. Očitno je, da se je večkulturnost v zadnjem desetletju občutno okrepila, strpnost do alternativnih življenjskih slogov pa zmanjšala.

Graf 3.2.: *Ne bi želel imeti za soseda ...*

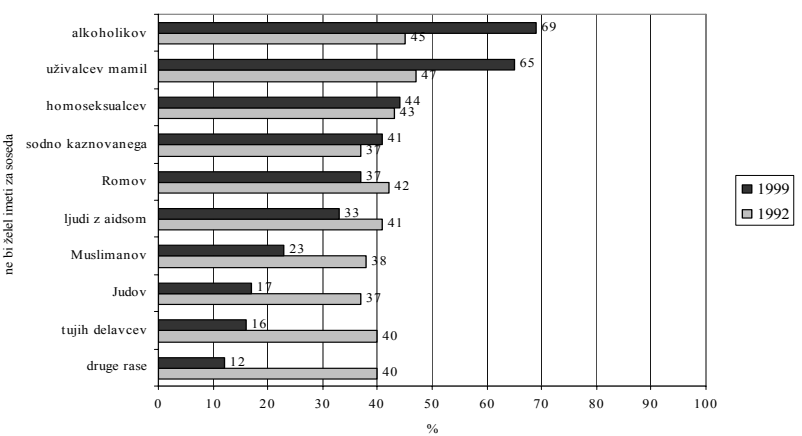

Vir: SJM1992–1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

[3] Primerjava Slovenije s širšim krogom drugih držav ne spreminja temeljne ugotovitve, po kateri so Slovenci bolj izključujoči do etičnih kot pa do etničnih skupin. Sicer pa lahko ugotovimo, da so predvsem muslimanske države nadpovprečno izključujoče, skandinavske pa podpovprečno.

Iz zgornjih podatkov lahko sklenemo, da je vsesplošno obsojanje nevzdržne ksenofobije ali celo obtoževanje slovenskega prebivalstva za rasizem (Kuzmanič, 2003) brez empirične podlage. Očitno gre za to, da manjše, toda agresivne skupine neupravičeno ta vprašanja zaostrujejo, ne pa za množičen pojav.

Da gre za dolgoročno upadanje ksenofobije in povečanje strpnosti, lahko sklepamo tudi iz podatkov v tabeli 3.8 (v prilogi). Iz nje je razvidno, da je strpnost do vseh etičnih, etničnih in tudi do političnih skupin večja pri mladih kot pri starih respondentih in večja pri bolj izobraženih kot pri manj izobraženih respondentih. Prav tako je večja pri zgornjih slojih kot pri spodnjih. Pozitivne razlike znotraj generacij in med generacijami torej podpirajo tezo, da je povečanje strpnosti dolgoročni trend. To pa pomeni, da se obseg in narava ksenofobije v Sloveniji približujeta povprečju evropskih držav z dokaj veliko možnostjo, da bosta v prihodnje postala celo podpovprečna.

Razlike med spoloma niso velike, so pa zato dokaj dosledne in kažejo na večjo strpnost pri ženskah kot pri moških. Sicer pa lahko pričakujemo, da bodo večja emancipacija žensk, višja izobrazba celotnega prebivalstva in kozmopolitstvo višjih slojev zagotovili tudi v prihodnje večjo strpnost in odprtost slovenske javnosti.

3.8 Kozmopolitska integracija proti nacionalni asimilaciji

Globalizacija na gospodarskem področju poraja bistveno manj socialnih in političnih nesoglasij, če se hkrati z njo krepi tudi kozmopolitstvo prebivalstva, saj brez tega ni mogoče uresničevati nadnacionalne integracije. Če se širi kozmopolitstvo samo med znanstveno, gospodarsko in kulturno elito in če se pri večini prebivalstva ohranja nacionalna usmerjenost, potem se neizogibno povečuje razkol med elitami in množicami.

Omenjeni prepad med elitami in množicami, ki je posledica zaostajanja kozmopolitstva za globalizmom, je značilen tako za manj razvite države tretjega sveta, kot tudi za najrazvitejše države. Inglehart v zvezi s tem ugotavlja, da v devetdesetih letih nacionalizem ni upadel,

ampak se je celo krepil v nekaterih najrazvitejših evropskih državah, kot so Švedska, Norveška, Nizozemska, Belgija in Irska, torej v državah, ki so v primerjavi z večino drugih evropskih in neevropskih držav gospodarsko uspešnejše in politično stabilnejše (Inglehart 1997, 305).

Razloge za to Inglehart išče v množičnem priseljevanju tujcev v evropske države in v negotovostih, ki izvirajo iz širitve EU. Glavnih vzrokov za ohranjanje ali celo za krepitev nacionalizmov Inglehart ne išče v preveč ekskluzivni kulturni identiteti, ampak v usihanju socialne integracije oziroma v upadajoči "koheziji" prebivalstva. Gre torej za obrambne odzive, ki izvirajo iz socialno-ekonomske ogroženosti, in ne za nacionalizme, ki bi izvirali iz kulturne identitete.

Omenjena krepitev nacionalizmov je povezana tudi z religioznostjo prebivalstva. Države, v katerih je močno izražena nacionalna identiteta, imajo tudi nadpovprečen delež prebivalstva, ki je lojalen do tradicionalnih avtoritet, ki nasprotuje ločitvam zakonskih zvez, splavu itd. Za verujoče so takšna odklonilna stališča do ločitve zakona, splava, homoseksualnosti in do podobnih pojavov povsem pričakovana, ni pa samo po sebi razumljivo, da obstaja visoka korelacija tudi med visoko stopnjo religioznosti in nacionalnim ponosom. Ta zveza pa postane razumljiva šele tedaj, če jo skušamo pojasniti z vidika omenjenih razmerij med kulturno identiteto in socialno integracijo.

V tabeli 3.9 navajamo podatke o geografski identiteti respondentov v obravnavanih 14 evropskih državah ter podatke o stopnji in naravi njihove nacionalne usmerjenosti.

Iz omenjene tabele sta razvidni izrazita prevlada lokalne identitete in povsem nerazvita nadnacionalna identiteta. Dejstvo, da se dve tretjini vseh respondentov enačita s krajem ali regijo, v kateri bivajo, in le ena četrtina z nacionalno državo oziroma domovino, napeljuje na misel, da gre za vračanje prebivalstva k predmodernemu parohialnemu lokalpatriotizmu. Zdi se, da se hkrati z globalizacijo dogaja razkroj moderne usmerjenosti, za katero je bilo značilno predvsem enačenje z nacijo oziroma nacionalno državo. Medtem ko naj bi globalizacijo spremljala ali jo celo pogojevala naraščajoča nadnacionalna pripadnost bodisi Evropski skupnosti bodisi svetu kot celoti, se v resnici dogaja prav nasprotno.

Tabela 3.9: *Kazalci odprtosti in socializacije prebivalcev*

Odprtost / Država	Pripadnost geografski skupini				Zelo ponosen na državljanstvo	Dovoliti priseljevanje, dokler je delo	Boljša je akulturacija priseljencev
	Kraju bivanja	Regiji	Nacionalni državi	Evropi, svetu			
Francija	44	13	29	15	40	34	74
V. Britanija	51	14	27	9	49	35	55
Nemčija	55	28	12	4	22	32	78
Avstrija	35	31	26	8	54	51	82
Italija	53	11	23	13	39	47	40
Nizozemska	41	7	40	12	20	36	70
Švedska	58	9	23	10	41	54	64
Finska	48	12	32	8	56	34	67
Irska	58	16	23	4	74	47	43
Poljska	63	15	19	3	71	18	53
Češka	43	13	36	8	27	31	69
Madžarska	66	7	21	6	51	13	64
Hrvaška	58	7	23	12	39	32	40
Slovenija	53	9	32	6	56	48	69
Povprečje	51	15	26	8	43	37	63

V tabeli navajamo % pritrdilnih odgovorov respondentov.

Kaj je pravzaprav vzrok za stopnjevanje lokalne pripadnosti? Ni povsem jasno, ali je posledica negativnih učinkov globalizacije na nacionalne kulture, ali pa posledica vse večje ekonomske negotovosti, ki spremlja globalizacijo. Jasno pa je, da naraščajoče enačenje z lokalnimi entitetami ne pomeni vračanje k predmoderni lokalni zaprtosti, saj je simbol sodobnih postmodernih lokalizmov "elektronska koča", ki združuje v sebi odprtost v svetovni splet in lokalno bivanje v visoko urbaniziranih vaseh.

Zgornjo razlago postavlja pod vprašaj dejstvo, da je lokalna pripadnost v postsocialističnih državah višja kot v zahodnih. Ta podatek nas napeljuje k domnevi, da gre v teh primerih še vedno za tradicionalno obliko predmodernega lokalpatriotizma. Toda dejstvo, da je poleg

Madžarske in Poljske najvišji delež respondentov, ki se enačijo s krajem bivanja, na Irskem in Švedskem, napeljuje na domnevo, da gre za dva različna lokalpatriotizma: za predindustrijskega in postindustrijskega. Še bolj nenavaden podatek dobimo, če v indeks lokalpatriotizma vključimo poleg istovetenja s krajem bivanja tudi istovetenje z regijo. V tem primeru lahko ugotovimo, da je lokalizem največji v Nemčiji, šele potem na Poljskem, Irskem in na Madžarskem. Najverjetneje je, da gre za soobstoj dveh ali celo več različnih vrst lokalizmov.

Poleg omenjenih značilnosti moramo omeniti še en pojav, ki ga sicer ni mogoče zaznati neposredno iz podatkov v tabeli 3.9. Pripadnost Evropi je pri respondentih iz 14 evropskih držav zelo majhna, celo manj pogosta kot njihova pripadnost celotnemu svetu. Ta pojav je najizrazitejši v Franciji, kjer le 4 % respondentov izreka pripadnost Evropi in kar 11 % celotnemu svetu. Glede na to, da je Francija ena od vodilnih članic EU in največja prejemnica sredstev za kmetijstvo, je ta podatek prav gotovo presenetljiv.

Graf 3.3: *Pripadnost slovenskih respondentov geografski skupini*

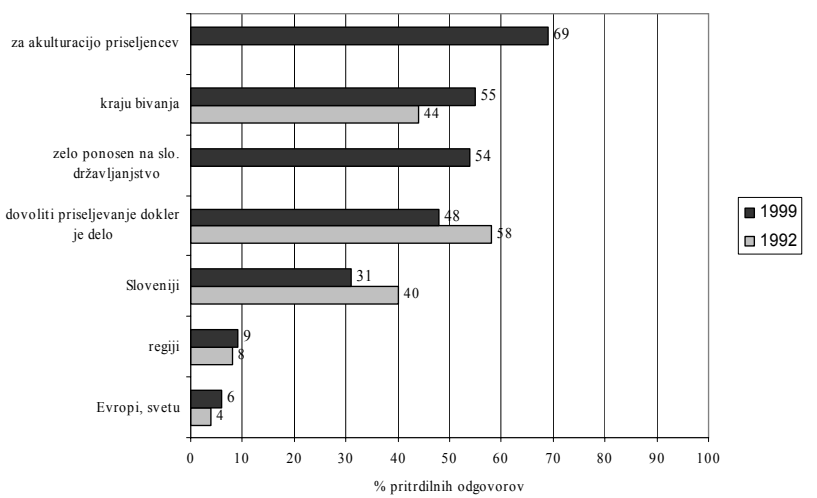

Vir: SJM1992–1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Za slovensko prebivalstvo je značilna dokaj specifična geografska pripadnost: povprečna je pripadnost kraju bivanja, podpovprečna regiji in nadpovprečna domovini oziroma nacionalni državi. Glede na preteklo zgodovino in glede na velikost Slovenije je takšno odstopanje od povprečja 14 držav razumljivo. Bolj presenečajo podatki iz grafa 3.3. Iz njega je razvidno, da se je v zadnjem desetletju močno zmanjšala pripadnost Sloveniji in se močno povečala pripadnost kraju bivanja. Razlogi za dokaj močno povečanje pripadnosti kraju bivanja so verjetno v Sloveniji podobni, kot smo jih že omenili za druge evropske države: neučinkovitost države pri zaščiti prebivalstva pred globalizacijo.

Če se povrnemo k razlagi tabele 3.9, se moramo najprej ustaviti pri primerjavi tretjega s petim stolpcem. Opozarja nas, da so pomembne razlike med pripadnostjo domovini in pripadnostjo nacionalni državi. Velike razlike med deleži respondentov nakazujejo, da je enačenje z domovino dokaj neodvisno od enačenja z državo. Tako na primer lahko ugotovimo, da je enačenje z domovino na Nizozemskem in Češkem zelo visoko (najvišje med vsemi 14 državami), enačenje z državo pa hkrati najnižje. Na Poljskem in Irskem je razmerje obratno: enačenje z domovino je močno podpovprečno in z državo močno nadpovprečno. Poleg tega lahko v Nemčiji opažamo močno podpovprečno enačenje tako z domovino kot tudi z državo, kar pa je glede na zgodovinsko dogajanje v tej državi tudi razumljivo. Manj razumljivi so prej omenjeni primeri. Dokaj verjetno je vsaj to, da gre pri Nizozemski in Češki za neagresiven patriotizem, pri Irski in Poljski pa za manj benigen nacionalizem. V prvem primeru gre za prevlado pripadnosti, ki je intimnejše narave in hkrati neizključujoča, v drugem primeru pa za prevlado pripadnosti instituciji, ki je po svoji definiciji izključujoča.

Naslednja dva stolpca v tabeli 3.9 bi morala zgornjo domnevo potrdili ali zavreči, saj nam prav ta dva stolpca omogočata jasnejši uvid v naravo nacionalizmov v obravnavanih 14 državah. Na naravo nacionalizmov namreč lahko sklepamo, če razlagamo podatke v predzadnjem stolpcu kot kazalce odprtosti oziroma inkluzivnosti, podatke v zadnjem stolpcu iste tabele pa kot kazalce ekskluzivnosti oziroma agresivne asimilacije.

S kombinacijo podatkov iz obeh stolpcev lahko dobimo štiri vrste stališč respondentov, od katerih je najbolj pozitiven odprt in neagresiven

nacionalizem, najbolj negativen pa zaprt in agresiven nacionalizem. Sodeč po podatkih iz teh dveh stolpcev domnevamo, da nobena država ne izstopa zgolj po agresivnem ali zgolj neagresivnem nacionalizmu, so pa nekatere države bliže enemu, druge pa drugemu tipu nacionalizma. Tako lahko opazimo v Franciji in Nemčiji podpovprečno odprtost do priseljencev in močno nadpovprečno težnjo po asimilaciji prišlekov. Za Nemčijo je ta podatek pravzaprav presenetljiv, saj smo prav zanjo prej ugotavljali močno podpovprečno stopnjo enačenja respondentov z domovino in državo. Zdi se, da se prebivalci združene Nemčije obnašajo drugače kot prebivalci nekdanje Zahodne Nemčije. Nasprotno velja za Švedsko in Irsko, kjer ugotavljamo nadpovprečno odprtost do priseljencev in povprečno oziroma podpovprečno težnjo po njihovi asimilaciji. Tu nas spet preseneča Irska, kjer močno enačenje z državo sovpada z neagresivnim nacionalizmom.

Primer Nemčije in Irske nas napeljuje k domnevi, da enačenje z domovino, pa tudi enačenje z državo ni zadostno znamenje za nacionalistično oziroma agresivno usmerjenost respondentov. In obratno: tudi nizko enačenje z domovino in državo še ni zagotovilo, da ni agresivnega nacionalizma.

Za postsocialistične države je značilno, da so manj odprte do priseljencev kot druge zahodne države in hkrati manj nagnjene k asimilaciji prišlekov. Obe značilnosti sta pričakovani, saj gre v teh primerih za države, ki so imele dokaj zaprt trg delovne sile, če se o trgu dela sploh lahko govori. Zaradi tega tudi nimajo slabih ali dobrih izkušenj z vključevanjem tujih delavcev, tako kot jih imajo zahodnoevropske države.

Za Slovenijo je značilna precej nadpovprečna odprtost do priseljevanja delovne sile, hkrati pa tudi rahlo nadpovprečna težnja po njihovi asimilaciji. Oboje je pričakovano, če upoštevamo dosedanje razvojne značilnosti Slovenije: trajno velik pritok delovne sile iz drugih jugoslovanskih republik in razmeroma visoka nacionalna homogenost prvotnega prebivalstva. Toda če so omenjeni podatki pričakovani in v normalnih mejah (blizu povprečij za vseh 14 držav), pa je presenetljivejši podatek, da v Sloveniji ni pričakovane delitve na višje, bolj izobražene sloje z izrazito kozmopolitsko usmerjenostjo in na nižje, manj izobražene sloje z izrazito lokalpatriotsko usmerjenostjo (glej tabelo 3.10).

Tabela 3.10: *Prostorsko enačenje in nacionalna usmerjenost v Sloveniji*

Enačenje in usmerjenost / Socio-demografske skupine	Geografska pripadnost				Ponosen na slovensko državljanstvo	Dovoliti priseljevanje (1+2)
	Kraju bivanja	Regiji	Sloveniji	Evropi, svetu		
Starost						
do 30	53	10	28	8	45	50
31–45	51	10	32	7	54	54
46–60	53	8	33	7	56	55
nad 61 let	56	7	36	2	71	51
Izobrazba						
osnovna	61	7	28	5	68	49
poklicna	57	8	31	4	59	46
srednja	42	11	34	9	47	57
višja, visoka	49	10	35	6	45	63
Sloj						
čisto spodnji	59	0	37	4	63	61
delavski	60	9	27	4	57	43
srednji	49	9	35	7	57	56
višji srednji	46	12	33	8	55	62
zgornji	40	0	50	10	43	70

V tabeli navajamo % pritrdilnih odgovorov slovenskih respondentov.

Tudi razlike med starostnimi in izobrazbenimi kategorijami so dokaj majhne, tako da lahko govorimo o dokaj nediferencirani usmerjenosti celotnega prebivalstva. To še posebej velja, če odmislimo nekatere robne kategorije v starostni, izobrazbeni in slojni rang lestvici. Če odmislimo kategorijo starejših od 60 let, tistih z osnovnošolsko izobrazbo in tistih, ki se prištevajo v čisto spodnji ali zgornji sloj, so razlike med slovenskimi respondenti zelo majhne. Med višjim srednjim slojem, srednjim slojem in delavskim slojem praktično ni razlik, razen glede odprtosti do priseljencev. Prav tako so nepomembne razlike med starostnimi kategorijami od 60 let navzdol.

Le pri izobrazbi lahko opazimo, da je večja razlika med tistimi z osnovno in poklicno šolo na eni strani ter tistimi s srednjo, višjo in visoko izobrazbo. Prvi dve skupini se pogosteje vežeta na kraj bivanja in sta tudi

ponosnejši na državljanstvo, poleg tega pa tudi manj naklonjeni priseljevanju tujih delavcev v Slovenijo. Za drugi dve skupini velja obratno, vendar pa to še ne pomeni, da sta odprti in kozmopolitski, saj jih manj kot 10 % izraža svojo pripadnost Evropi in svetu kot celoti.

4 POSTMODERNA IN POSTMATERIALIZEM

4.1 Moderna in postmoderna

Postmoderni vrednotni sindrom pojmujejo družboslovci dokaj različno: eni kot normalno razvojno posledico, izvirajočo iz modernizma, drugi kot odziv na modernizem in spet tretji kot znamenje krize, v katero je zašla moderna industrijska družba. Al Alzmeh meni celo, da se v teorijah postmodernizma vse bolj izgubljajo prosvetljenske ideje in vse bolj uveljavljajo barbarske ideje, značilne za čas med obema svetovnima vojnama.

Ivan Varga (2001) meni, da je postmoderni vrednotni sindrom po svoji vsebini in funkciji ambivalenten sistem, ki odpira radikalno različne razvojne poti: po eni strani dopušča razraščanje anarhije, izkoreninjenosti in brezupa, po drugi pa omogoča naraščanje raznolikosti, svobodno eksperimentiranje življenjskih praks, razkroj vladajočih struktur in inkluzivne odnose med ljudmi. Zavračanje postmodernizma kot konservativne ideologije, ki opušča osamosvojitvene vrednote (Habermas 1987), je torej preveč enostransko. Varga meni, da je ustreznejša tista kritika postmodernizma, ki ugotavlja, da je ostal postmodernizem brez

razvojnega kompasa in se zaradi tega pogreza v situacijsko etiko, ki v etične norme vnaša vse večji relativizem.

Po Inglehartu (1997) je prehod iz modernizma v postmoderno povsem organski in smiseln proces. Ta prehod je posledica uspešne modernizacije zahodnih družb, ki je potekala v znamenju industrializacije in urbanizacije v zadnjih dveh stoletjih. Relativno visoka in trajna gospodarska rast je odpravila ekonomsko pomanjkanje in materialno negotovost ter potisnila v ospredje vrednote, povezane s kakovostjo življenja. Pri tem ne gre za ideološko prevrednotenje življenja, ampak za logiko zmanjšanega povračila (diminishing return), se pravi za to, da vse večja zadovoljitev ekonomskih potreb zmanjšuje željo po nadaljnji gospodarski rasti. Inglehart to logiko zmanjšanega povračila najprepričljiveje ponazarja s pričakovano življenjsko dobo: ta se podaljšuje hkrati z rastjo BDP-ja, toda potem ko se BDP dvigne nad 3500 dolarjev, nadaljnja rast BDP-ja ne vpliva več na dolžino življenja. Podobno velja za kvaliteto življenja: ta raste vzporedno z BDP-jem do višine 7500 dolarjev na prebivalca, potem pa nič več.

Še zanimivejše je, da podobna logika velja tudi za enakost med ljudmi. Množična industrijska proizvodnja in potrošnja zelo učinkovito vplivata na izenačevanje bogastva med prebivalci. V državah z manj kot 3500 dolarjev na prebivalca poseduje zgornjih 10 % več kot eno tretjino celotnega družbenega bogastva. V državah z več kot 3500 dolarjev na prebivalca pa zgornjih 10 % v nobeni državi ne doseže ene tretjine narodnega bogastva. Razumljivo je tedaj, da je zaradi zmanjševanja socialnih razlik in večje socialne varnosti egalitarizem v razvitih državah manj razširjen kot v manj razvitih. Temu bi lahko dodali tudi zmanjševanje podpore državi blaginje: država blaginje ima zelo veliko socialno vlogo, dokler solidarnostno zmanjšuje socialna tveganja in povečuje socialno varnost, ko pa se širi tudi na področje kakovosti življenja, izgublja podporo, saj je jasno, da država ne more osrečevati ljudi (Rus 2001).

Nasprotovanje nadaljnjemu širjenju države blaginje, ki je značilno za postmoderni vrednotni sindrom, torej ni posledica vdora nove individualistične oziroma liberalne ideologije, ampak predvsem dejstva, da so sedanji ekonomski in socialni sistemi dosegli svojo razvojno mejo, čez katero ne morejo iti, ne da bi s tem sprožili vse več negativnih ekonomskih in socialnih posledic.

Po drugi strani so se zelo povečale materialne, intelektualne in osebne zmogljivosti prebivalcev in s tem tudi njihove zmožnosti za samooskrbo, samorazvoj in samoregulacijo. Z njimi lahko posamezniki dosti učinkoviteje povečujejo lastno kakovost življenja, kot so to do zdaj poskušale državne institucije.

V tabeli 4.1 prikazujemo celovit vpogled v Inglehartov sindrom postmoderne vrednotne usmerjenosti. Tabela vsebuje primerjavo med tradicionalnimi, modernimi in postmodernimi vrednotami, ki so opredeljene s treh vidikov: z vidika temeljnega vsakokratnega družbenega projekta, z vidika posameznika in z vidika temeljne značilnosti institucionalnega sistema. Specifične lastnosti postmoderne so:

a) da temeljni cilj družbe ni več niti preživetje niti gospodarska rast, ampak kakovost življenja;
b) da posamezniki niso več podrejeni kolektivnim normam (laičnim ali religioznim) niti se ne pehajo za uspehom, ampak se vse bolj navezujejo na postmaterialistične vrednote, in
c) da se ne vključujejo v tradicionalne hierarhične sisteme, kot so cerkev, politične stranke ali država, ampak delujejo v okviru nehierarhičnih in nebirokratskih sistemov.

Tabela 4.1: *Tradicionalne, moderne in postmoderne vrednote*

Vrednote / Dimenzije	Tradicionalne	Moderne	Postmoderne
glavni cilji družbe	preživetje v stagnirajočem gospodarstvu	maksimiranje gospodarske rasti	maksimiranje subjektivne blaginje
vrednote posameznika	religiozne in skupnostne norme	težnja po storilnosti	postmaterialistične vrednote
sistem avtoritete	sistem tradicionalne avtoritete	racionalna legalna avtoriteta	opuščanje legalne in religiozne avtoritete

Medtem, ko nam obravnavana tabela kaže razlike med tremi vrednotnimi sindromi, nas Kaase (1995) opozarja, da se v večini evropskih držav moderne in postmoderne vrednote med seboj prepletajo. To potrjujejo tudi analize Evrobarometra. Iz njih izhaja, da prebivalci EU

vse bolj poudarjajo postmoderne vrednote, kot so: individualizem, samopotrjevanje in svoboda ter hkrati vse bolj potiskajo v ozadje moderne vrednote, kot so: kolektivizem, gospodarska rast in socialna varnost, vendar jih ne opuščajo kot nepomembne. Čeprav prve vse bolj poudarjajo, teh drugih ne izločajo, ampak jih ohranjajo kot pomembne za usmerjanje vsakodnevnega življenja. Tudi politične stranke sledijo tem dvojnim usmeritvam, saj v svoje programe vključujejo tako zahtevo po polni zaposlenosti in po večji socialni enakosti, kot tudi zahtevo po varstvu okolja in po večji svobodi.

Postmoderne politike so tako v osnovi ambivalentne: po eni strani dajejo prednost svobodi in samouresničevanju posameznika, po drugi pa poudarjajo gospodarsko rast, enakost in varnost. Po eni strani poudarjajo inkluzivne medsebojne odnose, po drugi pa ne nasprotujejo večanju statusnih in dohodkovnih razlik. Nenehno poudarjajo participacijo, samoupravljanje in aktivno državljanstvo, po drugi strani pa ne rušijo obstoječe zakonske ureditve in hierarhičnih struktur. Večina postmodernih političnih programov predstavlja tisto, kar Fukujama označuje z liberalnodemokratskim sindromom, ki temelji na vrednotnem "dvojčku svobode in enakosti" (Fukujama 1992, XI).

Omenjeni postmoderni programi niso usmerjeni v zaščito države ali uveljavljanje nacionalnih interesov, ampak v podporo "egocentričnemu preračunljivemu državljanu" (Kaase in Newton 1995, 30). To pa pomeni, da se glavne dileme sodobnih družb ne nanašajo več na vsebino programov, ampak na iskanje ustreznih organizacijskih tehnologij, ki naj bi omogočile takšne oblike vključevanja posameznikov v družbeno dogajanje, da pri tem ne bi bila ogrožena njihova osebna integriteta in samoregulativno delovanje. Postmoderne politike skušajo to kvadraturo kroga rešiti tako, da nasprotujejo centraliziranim državnim tvorbam in se hkrati distancirajo od liberalnih konceptov tržnega urejanja. Rešitve iščejo v lokalnih skupnostih, kooperativah manjšega obsega in v različnih koalicijskih omrežjih.

4.2 Inkluzivni individualizem?

Med številnimi elementi tako imenovanega postmodernega vrednotnega sindroma vzbujata še posebno pozornost naslednja:

a) individualizem in
b) postmaterializem.

Individualizem je v evropskem prostoru bolj ali manj prisoten vsaj od renesanse naprej. Zaradi tega nastaja vtis, da se ciklično vračamo v že znane družbene situacije. To "večno vračanje" (Nietzsche) nekateri raziskovalci postavljajo v petdeseta in šestdeseta leta po drugi svetovni vojni, drugi celo v čas med obema svetovnima vojnama. Tretja skupina avtorjev pa opozarja, da gre samo za navidezno "videnje že znanega", v resnici pa za povsem nov tip individualizma, ki je posledica dogajanj v zadnjih desetletjih.

V zvezi s postmaterializmom gre za nasprotno logiko: na videz gre za novo vrednotno usmeritev, ki jo je v začetku sedemdesetih let prvi poimenoval Inglehart (1981), v resnici pa naj bi šlo le za novo poimenovanje tiste vrednotne usmeritve, ki so jo švedski raziskovalci označili s pojmom "biti"; ta je nasprotje pojmu "imeti" in "ljubiti" (Allard 1993). Pojem "biti" se navezuje po eni strani na teorijo Maslowa o hierarhiji (ne)aktiviranih in (ne)saturiranih potreb, med katerimi zavzema najvišje mesto potreba po samoaktualizaciji. Po drugi strani pa se navezuje na krščanski eksistencializem Gabriela Marcela (1934) in na socialistični eksistencializem Ericha Fromma (Fromm 1976).

Obe preusmeritvi – individualizem in postmaterializem – sta najpogosteje prisotni pri mlajših, bolj izobraženih skupinah. To še posebej velja za individualizem, ki pa se od tradicionalnega razlikuje po tem, da ni zaprt v zasebni svet netveganega potrošništva in patriarhalne avtoritete. Novi individualizem vzdržuje kakovostne medsebojne odnose z vrstniki na medosebni ravni, goji inovativne oblike vsakdanjega življenja in je strpen do drugačnosti. Gre torej za "prosocialni" individualizem na medosebni ravni (Ule 1997) in za toleranco do drugačnega na nadosebni ravni. Nova privatnost pomeni pravzaprav osamosvojitev od sistemov na nadosebni ravni, uveljavlja pa se z osebno svobodo, zavzemanjem za mir in za (socialno) varnost.

Pri slovenski mladini se morda najjasneje zarisuje profil tega novega individualizma v empirični raziskavi Mladina v 90-ih (Ule 1997). V tej raziskavi med številnimi drugimi vrednotami izstopajo naslednje štiri:

a) resnično prijateljstvo,
b) osebna samostojnost,
c) profesionalna kariera,
d) materialni položaj.

Iz zgornjih vrednot je očitno, da ne gre za egoistično, ampak le za egocentrično vrednotno usmeritev. Ne gre zgolj za sebično skrb, za dober materialni položaj, ampak tudi za odgovornost, ki jo uresničuje posameznik z osebno samostojnostjo in profesionalno kariero.

Da ne gre za asocialni, se pravi egoistični individualizem, potrjujejo tudi nekateri drugi podatki iz omenjene raziskave. Med temi sta najpomembnejša naslednja dva:

a) ugotovitev, da je kolektivizem enako pogosto poudarjena vrednota kot individualizem; še več, med seboj se celo dopolnjujeta, saj je osebna pobuda v prosocialni usmerjenosti celo pogoj za kolektivni uspeh;
b) pogostejše zavzemanje za svobodo ne izključuje, pač pa sovpada s pogostejšim zavzemanjem za enakost.

Empirične raziskave kažejo, da ta druga ugotovitev velja tudi za državljane Evrope (Kaase 1995). Evropski prebivalci se nič več ne delijo na med seboj izključujoča se politična tabora, ki bi temeljila na ideološkem konfliktu med enakostjo in svobodo, se pravi na konfliktu med komunizmom in liberalizmom, ampak vedno pogosteje iščejo ravnotežje med njima. Opuščanje dihotomije med svobodo in enakostjo je deloma posledica izkušenj, ki so se nabirale med dvestoletnimi razrednimi boji, pa tudi drugačne narave sodobnih družb, ki skušajo vzdrževati ravnotežje med tema dvema vrednotama. Po eni strani se posamezniku zaradi vse večje profesionalizacije ne zastavlja kot primarna zahteva po svobodi, ker je kot specialist tako rekoč obsojen na svobodo. Pogoj njegovega individualnega in profesionalnega uspeha je vključenost v delovno skupnost (Durkheim 1972). Enak dostop in enake možnosti sodelovanja v širši skupnosti sta s tega vidika celo pomembnejši vrednoti od profesionalne avtonomije. Po drugi strani pa so se zmožnosti

posameznika tako povečale, da je sleherna toga regulacija dejavnosti teh posameznikov kontraproduktivna, saj hromi njihove samoregulativne zmožnosti. Zato je za sodobnega evropskega državljana dovolj, če mu družba zagotavlja stabilen življenjski prostor, v katerem potekata samorazvoj posameznikov in njihovo samozdruževanje. Le s pomočjo teh samozdruževalnih procesov med posamezniki lahko nastajajo demokratične pluralne družbe, za katere je značilna močna civilna družba, polna neformalnih skupin, skupnosti in nevladnih organizacij.

Alternativa tem pluralnim družbam so množične družbe, ki jim vlada ulica ali pa avtokratske politične elite. V tem primeru gre za populistične tvorbe, ki nihajo med anarhijo in diktaturo, saj jim socialno atomizirani posamezniki ne nudijo nobene opore za vzdrževanje stabilne demokracije (Kornhauser 1960).

4.3 Postmaterializem ali neoeksistencializem?

Postmaterializem je za Ingleharta najpomembnejši element postmodernega vrednotnega sindroma. Meri ga že od leta 1970 in pri tem uporablja bolj ali manj kompleksne instrumente. V raziskavah, ki so leta 1973 in leta 1978 zajele devet držav Evropske unije, je uporabil naslednje kazalce materialistične oziroma postmaterialistične vrednotne usmerjenosti prebivalcev:

Kazalci materialistične usmeritve:	Kazalci postmaterialistične usmeritve:
– omejevanje inflacije	– več soodločanja pri delu
– močne obrambne sile	– manj brezosebna družba
– gospodarska rast	– več soodločanja pri vladanju
– stabilno gospodarstvo	– ideje štejejo več kot denar
– boj proti kriminalu	– svoboda govora
– vzdrževanje reda	– lepša mestna naselja

Faktorske analize so pokazale izjemno stabilnost faktorskih uteži zgornjih kazalcev v vseh državah, zajetih v raziskavo v obeh časovnih točkah. Mi prevzemamo instrument, ki ga je Inglehart uporabil leta 1990. V tem instrumentu se je število kazalcev skrčilo na naslednje štiri (1997):

- dva materialistična: vzdrževanje reda v državi in boj proti naraščanju cen,
- dva postmaterialistična: dati ljudem več besede pri odločanju o vladnih zadevah in varstvo svobode govora.

Čeprav merita materialistično usmeritev samo dva kazalca, dva pa postmaterialistično, se je tudi ta merski instrument izkazal kot zanesljiv in veljaven.

Izkazalo se je, da so mlajši in bolj izobraženi pogosteje postmaterialistično usmerjeni kot starejši in manj izobraženi. Zanimivo je tudi, da ima izobrazba večji vpliv na usmerjenost respondentov kot osebni dohodki. Prav tako ima izobrazba staršev večji vpliv na vrednotno usmerjenost kot izobrazba respondentov. Inglehart to razlaga z varnostjo, ki so jo respondenti uživali med odraščanjem v družinskem krogu, mi pa dopuščamo alternativno hipotetično razlago, da so namreč v bolj izobraženih družinah želje po materialnih dobrinah razmeroma manjše, zato pride prej do zadovoljitve materialnih in do aktiviranja nematerialnih potreb in storitev.

Nadaljnja analiza je pokazala, da postmaterialistična usmeritev sovpada z naslednjimi značilnostmi respondentov:

a) z višjo kakovostjo njihovega življenja,
b) z boljšim zdravstvenim stanjem,
c) z večjim zadovoljstvom z delom,
d) z manjšim poudarjanjem trdega dela pri vzgoji otrok,
e) s pogostejšim poudarjanjem strpnosti in spodbujanjem fantazije,
f) z manj tradicionalnim pojmovanjem družine,
g) s pogostejšim poudarjanjem, da ima ženska enako potrebo po samouresničitvi kot moški,
h) z bolj relativnim odnosom do tega, kaj je dobro in kaj slabo,
i) s tem, da se manj zavzemajo za vladno regulacijo gospodarstva.

Iz navedenih povezav je razvidno, da so nosilci postmaterialistične usmerjenosti predvsem pripadniki novega srednjega sloja, se pravi tistega dela srednjega sloja, ki svoj status opirajo na intelektualno delo. Ta sloj – kot vemo – hitro pridobiva na moči in na številčnosti, zato ne preseneča, da v obdobju od leta 1970 do leta 1994 hitro narašča postmaterializem v zahodnoevropskih državah.

Toda rast postmaterialistične usmeritve ugotavljamo tudi v neevropskih državah, ki so se uspešno gospodarsko razvijale. Uspešen gospodarski razvoj je z zadovoljevanjem materialnih potreb pospešil preusmeritev na zadovoljevanje nematerialnih dobrin in storitev. Seveda pri tem ne gre za enosmerno vzročno zvezo med postmaterialistično usmeritvijo in gospodarsko rastjo. So tudi izjeme. Tako lahko ugotavljamo, da je bilo leta 1920 in tudi leta 1970 več postmaterialistično usmerjenih prebivalcev v Evropi kot v ZDA, pa čeprav je bila gospodarska rast v ZDA višja. Po drugi strani je postmaterializem na Japonskem manj razvit, kot bi to lahko pričakovali glede na tamkajšnjo gospodarsko rast. Po Inglehartovem mnenju (1997, 150) je razlog za omenjena neskladja v tem, ker je postmaterializem povezan predvsem z ekonomsko varnostjo in ne zgolj z višino rasti BDP-ja.

V postsocialističnih državah Vzhodne Evrope so povezave med postmaterialistično usmeritvijo prebivalstva in družbenim dogajanjem tudi nekoliko drugačne. Do zdaj je bilo na primer ugotovljeno, da v teh državah težnja po hitrejšem BDP-ju ni kazalec materialistične, ampak postmaterialistične usmerjenosti. Domnevni razlog za to nenavadno povezavo naj bi izviral iz tega, ker so bila ta gospodarstva državnoplanska in ne tržna. Tržna regulacija naj ne bi bila samo sredstvo hitrejše gospodarske rasti, ampak tudi pogoj za osamosvajanje posameznikov. Odtod tudi ta nenavadna zveza.

4.4 Konceptualne in metrične težave v zvezi s postmaterializmom

Preden začnemo primerjati postmoderne in postmaterialistične vrednotne usmeritve med državami in med posameznimi sociodemografskimi skupinami znotraj Slovenije, želimo opozoriti na nekatere težave pri opredeljevanju postmaterialistične vrednotne usmeritve.

Pojmovne težave se nanašajo na pomanjkljivo jasnost in razločnost pojma postmaterializem. Če je jasnost pojma odvisna od njegovega ločevanja od drugih sorodnih pojmov, potem lahko rečemo, da je negativna narava pojma odvisna od tega, koliko je enosmiselno opredeljen

pozitivni pojem – materializem. V vsakodnevni laični govorici srečujemo številne sinonime, ki se uporabljajo v zvezi z materializmom.

V danem primeru gre očitno za enačenje postmaterializma z dajanjem prednosti nematerialnim dobrinam na račun materialnih. Toda tudi s takšno opredelitvijo še nismo dosegli jasnosti pojma, saj so omenjene materialne in nematerialne dobrine po svoji eksistencialni naravi in družbeni funkciji zelo različne, pogosto celo med seboj izključujoče. Bistveno večjo jasnost bi dosegli, če bi negativno definicijo nadomestili s pozitivno, se pravi, če bi postmaterializem nadomestili s pojmom "biti". Tako sta ga kot nasprotje pojmu "imeti" uporabljala Gabriel Marcel (1934) in Erich Fromm (1976), metrično pa ga je izoblikoval Eric Allard (1993) v sklopu svoje trihotomije "imeti", "ljubiti" in "biti".

Zamenjava negativnega pojma postmaterializem s pozitivnim pojmom "biti" omogoča v naslednjem koraku tudi razločnejšo opredelitev tega pojma. Jasnejša razmejitev postmaterializma od drugih pojmov omogoča tudi njegovo razločnejšo notranjo razčlenitev. Kot smo že omenili, se v naši raziskavi (post)materializem meri z naslednjimi štirimi elementi: a) z redom v državi, b) s sodelovanjem ljudi pri odločanju, c) z bojem proti naraščanju cen in d) z varstvom svobode govora. Ne da bi se spuščali v podrobno analizo zgornjih štirih elementov (post)materializma, moramo opozoriti vsaj na dvoje:

a) na pomanjkljivo evidenco o tem, zakaj so zgornje štiri razsežnosti izbrane kot fenotipi, s katerimi se meri materializem oziroma postmaterializem; postulat, ki ne temelji na evidenci, je huda metodološka pomanjkljivost;
b) zgornje štiri razsežnosti niso med seboj neodvisne (druga in četrta se deloma med seboj prekrivata).

Posledice pomanjkljive konceptualizacije in operacionalizacije postmaterializma se kažejo tudi v odsotnosti statistično pomembnih povezav med tistimi kategorijami, ki v nobenem primeru niso v medsebojno indiferentnem odnosu. Tako smo na primer ugotovili, da postmaterializem ni v pomembni zvezi niti z dajanjem prednosti svobodi na račun enakosti, niti z levo ali desno politično opcijo respondentov.

Prav tako nam ni uspelo ugotoviti, kakšna je narava postmaterializma pri slovenskem prebivalstvu. Ko smo v regresijski model vključili

štiristopenjski Engelbertov indeks (ENG 1) postmaterializma kot odvisno spremenljivko in 28 neodvisnih spremenljivk, smo ugotovili, da je starost edini zares pomemben napovedovalec postmaterialistične usmeritve pri slovenskih respondentih: čim starejši so respondenti, tem redkeje dajejo prednost postmaterialistični usmerjenosti (glej tabelo 4.2 v prilogi). Ugotovitev je sicer pričakovana, saj sovpada z Inglehartovimi izsledki mednarodnih analiz, vendar pa je preskromna, saj ne odgovarja na vprašanje, kako vplivajo sociodemografske, politične, gospodarske, kulturne, družinske itd. okoliščine na postmaterialistično usmeritev slovenskih respondentov.

Omembe vredna je le ugotovitev, ki je sicer ne najdemo v Inglehartovi analizi: indeks postmaterializma ENG 1 je v statistično pomembni, negativni zvezi s ksenofobijo, ENG 2 pa v pomembni zvezi s kozmopolitstvom. Ti dve ugotovitvi sta dragoceni zlasti zaradi tega, ker nismo mogli ugotoviti, kakšne so povezave med postmaterializmom in drugimi temeljnimi opcijami, ki se nanašajo na svobodo, enakost in varnost. Dejstvo, da se postmaterializem manj pogosto povezuje s ksenofobijo in pogosteje s kozmopolitstvom, kaže, da se v Sloveniji postmaterializem povezuje z odprtostjo.

Zaradi majhne pojasnjevalne moči sedanjega postmaterialističnega indeksa ENG 1 in ENG 2 smo v nadaljevanju poskusno oblikovali še nekaj alternativnih indeksov, pri čemer smo bili seveda omejeni na obstoječe instrumente raziskave. Med tremi alternativnimi indeksi postmaterializma je bil še najustreznejši indeks, ki agregira odgovore na naslednji vprašanji: "Ali bi bilo dobro ali slabo ali pa vseeno, če bi v bližnji prihodnosti prišlo do:

- manj poudarka denarju in materialnim dobrinam,
- preprostejšega in naravnejšega načina življenja?"

Analize so pokazale, da so tisti "postmaterialisti", ki menijo, da bi bilo dobro, če bi imel denar manjšo vlogo in bi bilo življenje preprostejše, bolj izobraženi in bolj levo usmerjeni, poleg tega pa tudi pri delu pogosteje poudarjajo nematerialne vidike. Treba je tudi omeniti, da sta oba kazalca v pomembni medsebojni zvezi, iz česar sklepamo, da sta notranje koherentna kazalca "postmaterialistične" vrednotne usmeritve slovenskih respondentov.

4.5 Primerjave postmaterialistične usmerjenosti med različnimi državami

Materialistične oziroma postmaterialistične usmerjenosti respondentov iz obravnavanih 14 evropskih držav nismo analizirali na podlagi Engelbertovega indeksa postmaterializma iz razlogov, ki smo jih že omenili, ampak smo vse štiri kazalce, iz katerih je omenjeni indeks agregiran, obravnavali ločeno. Podatki o teh štirih kazalcih so prikazani v tabeli 4.3. Iz nje je razvidno, da vrednosti v prvem in tretjem stolpcu, ki naj bi po Inglehartu označevale materialistično usmerjenost, in vrednosti v drugem in četrtem stolpcu, ki naj bi označevale postmaterialistično usmerjenost respondentov, ne kovariirajo. Točneje: vrednosti v prvem in tretjem stolpcu kovariirajo pri nekaterih zahodnoevropskih državah, ne pa pri vseh. Ugotavljamo določeno stopnjo kovariiranja pri Franciji, Nemčiji, Avstriji in Nizozemski, pogrešamo pa ga pri Švedski in Irski. Še večje so relativne razlike med vrednostmi pri vzhodnoevropskih državah, kar velja zlasti za Češko, Poljsko in Hrvaško. Glede na to, da vrednosti iz prvega in tretjega stolpca ne kovariirajo dovolj dosledno, menimo, da jih ne moremo združevati v enotni indeks materialistične usmerjenosti.

Še opaznejša je odsotnost kovariiranja med vrednostmi iz drugega stolpca, ki merijo potrebo po neposredni demokraciji, in vrednostmi iz četrtega stolpca, ki merijo potrebo po posredni demokraciji. V prvem primeru gre za poudarjanje vloge civilne družbe kot instrumenta neposredne demokracije, v drugem primeru pa za poudarjanje javnosti (voice, glasnost) kot instrumenta posredne demokracije. Kot je razvidno iz tabele 4.3, lahko glede na ti dve vrednosti obravnavane države razvrstimo v naslednje štiri skupine:

- v tiste, ki izražajo nadpovprečno potrebo po posredni in neposredni demokraciji (Avstrija, Italija, Švedska);
- v tiste, ki izražajo podpovprečno potrebo po posredni in neposredni demokraciji (Poljska, Madžarska, Češka);
- v tiste, ki nadpovprečno poudarjajo samo neposredno demokracijo (Nemčija, Irska, Hrvaška, Slovenija);
- v tiste, ki nadpovprečno poudarjajo pomen svobode govora kot instrumenta posredne demokracije (Nizozemska, Francija).

Tabela 4.3: *Materialistična in postmaterialistična usmerjenost respondentov*

Prioriteta / Država	Za respondente najpomembnejše			
	Vzdrževanje reda v državi	Več besede državljanom pri odločanju	Boj proti inflaciji	Varstvo svobode govora
Francija	44	23	19	15
Nemčija	46	31	16	8
Avstrija	38	32	7	24
Italija	32	39	12	17
Nizozemska	41	17	6	36
Švedska	45	31	3	21
Finska	51	25	13	11
Irska	38	36	17	9
Poljska	42	26	26	5
Češka	57	26	9	8
Madžarska	53	17	28	2
Hrvaška	28	45	16	11
Slovenija	42	36	12	10
Povprečje	43	30	14	14

V tabeli navajamo % pritrdilnih odgovorov respondentov; Velika Britanija ni vključena v tabelo zaradi drugačnih merskih instrumentov.

Agregiranje vrednosti iz drugega in četrtega stolpca v skupni indeks postmaterializma je očitno neupravičeno iz dveh razlogov: prvič, ker se z agregiranjem izgubijo kvalitativno različne informacije, in drugič, ker razlaga ni v neposredni zvezi s fenotipom, ki ga kazalca merita.

Toda če odmislimo težave, ki so povezane z Inglehartovo razlago teh podatkov in Engelbertovim agregiranjem omenjenih štirih kazalcev v enovit indeks (post)materializma, lahko ugotovimo vrsto pomembnih sporočil, ki jih vsebuje obravnavana tabela 4.3. Najočitnejše je dejstvo, da je evropsko prebivalstvo dokaj konservativno, saj so potrebe po varnosti (izražene v prvem in tretjem stolpcu) večje kot potrebe po svobodi (izražene v drugem in četrtem stolpcu). Pri tem gre predvsem za splošno varnost in ne toliko za ekonomsko varnost (tretji stolpec), kar je

razumljivo, saj imajo sodobne države vse manj vlogo ekonomske zaščite ter vse bolj vlogo fizične in socialne zaščite državljanov.

Druga omembe vredna ugotovitev se nanaša na razmerje med neposredno in posredno demokracijo: želja po neposredni je še enkrat pogostejša kot želja po posredni. Postmoderne teorije o demokraciji očitno niso samo teoretski konstrukti strokovnjakov, ki iščejo alternativo za demokratični primanjkljaj parlamentarnih večstrankarskih sistemov, ampak tudi izraz hitro naraščajočih samoupravnih zmožnosti prebivalstva in hkrati s tem vse večjih realnih možnosti, da se participativna demokracija ne omeji samo na delovno mesto in lokalno skupnost.

Seveda pa kljub tej splošni težnji po uveljavljanju neposredne participativne demokracije ne smemo spregledati bistveno različne usmeritve v obravnavanih državah. Najprej moramo ugotoviti, da so podpovprečne želje po neposredni in posredni demokraciji znamenje skromnih demokratičnih zmogljivosti tako na Poljskem in Madžarskem, kot tudi na Češkem. Po drugi strani ugotavljamo, da so nadpovprečne želje po neposredni in posredni demokraciji značilne za Avstrijo, Italijo in Švedsko, znak velikih demokratičnih zmogljivosti, ki bodo zelo verjetno dobro unovčene v prihodnjem družbenem razvoju teh držav. Države, v katerih je prisotna nadpovprečna potreba po neposredni, ne pa tudi po posredni demokraciji, so postmoderno usmerjene, medtem ko so tiste, ki poudarjajo predvsem vlogo javne besede, manj pa vlogo udeležbe državljanov, predstavnice klasične, na nadzoru politične javnosti temelječe demokracije.

Slovenija se glede na vse štiri kazalce giblje blizu povprečij vseh 14 držav. Izstopa le z nekoliko bolj poudarjeno potrebo po neposredni demokraciji, kar je zelo verjetno posledica prejšnje politične ureditve. V tem pogledu Slovenija skupaj s Hrvaško močno odstopa od drugih treh postsocialističnih držav, ki jih obravnavamo v tej študiji. Skupno z njimi pa se podpovprečno zavzema za svobodo govora, kar je prav tako najbrž reminiscenca na prejšnjo politično ureditev.[1]

[1] Primerjava z 80 državami z vidika Engelbertovega indeksa postmaterialistične usmerjenosti prebivalcev kaže, da se slovensko prebivalstvo uvršča glede na postmaterialistično usmeritev v zgornjo tretjino, glede na materialistično usmeritev pa v spodnjo tretjino. Slovenci so kljub srednje razvitemu gospodarstvu bliže visoko razvitim anglosaksonskim in skandinavskim

Sociodemografske skupine slovenskega prebivalstva imajo do zgornjih štirih preferenc dokaj različna stališča. Tu jih ne moremo podrobneje obravnavati predvsem zaradi tega, ker so povezave med sociodemografskimi znaki prebivalstva in preferencami za enega od štirih ciljev nelinearne. Če pa jih skušamo prikazati okrnjeno in poenostavljeno, jih lahko strnemo v te ugotovitve:

- za ohranjanje reda v državi se pogosteje zavzemajo starejši respondenti z nižjo izobrazbo, pa tudi tisti, ki imajo status delodajalcev;
- za več odločanja oziroma za več neposredne demokracije se najpogosteje zavzemajo tisti s srednjo strokovno izobrazbo, se pravi kvalificirani delavci, ki se uvrščajo v delavski sloj;
- za varstvo svobode govora se najbolj zavzemajo tisti, ki imajo višjo ali visoko izobrazbo in se uvrščajo v višji srednji sloj, ne pa tudi tisti, ki se uvrščajo v zgornji sloj.

Red v državi podpirajo torej predvsem tiste sociodemografske skupine, ki imajo v družbi bolj ali manj marginalen položaj. Neposredno demokracijo podpira delavstvo, svobodo govora pa izobraženci oziroma tako imenovani novi srednji sloj, ki tudi najlaže izraža svoje zahteve v okviru tako imenovane politične javnosti.

4.6 Postmoderna Evropa

V poglavju 4.1 smo obravnavali globalno vrednotno preusmeritev evropskega prebivalstva, ki poteka v znamenju prehoda iz moderne v postmoderno dobo. V tabeli 4.1 smo povzeli glavne značilnosti

---

državam kot pa postsocialističnim državam. Domnevamo, da razlogi za takšno uvrstitev Slovenije niso samo ekonomski, ampak tudi razmeroma visoka fizična in ekonomska varnost. Ta v Sloveniji tudi dokaj hitro narašča po tranzicijskem šoku v začetku devetdesetih let, hkrati s tem pa tudi indeks postmaterializma, ki je med letoma 1990 in 1999 narasel s 7 % na 16 %.

	Materializem	Postmaterializem
Slovenija	17	16
Povprečje za 80 držav	30	11
Rang za Slovenijo	63	24

postmoderne, kot jo je opredelil Inglehart in kot je bila tudi merjena v obravnavani raziskavi.

V tabeli 4.4 (v prilogi) navajamo osnovne podatke o postmoderni usmeritvi v štirinajstih evropskih državah:

a) podatki v prvem in sedmem stolpcu merijo postmaterialistično usmeritev respondentov;
b) podatki v tretjem in četrtem stolpcu kažejo na ohranjanje centralne vloge tehnologije in avtoritarne usmerjenosti; obe sta bili značilni za klasično moderno družbo, ki se je razvijala v znamenju industrializacije, urbanizacije in birokratizacije;
c) podatki v petem, šestem in osmem stolpcu prikazujejo postmoderne težnje po ponovni krepitvi družine, individualizaciji in decentralizaciji oziroma regionalizaciji javne uprave;
d) in končno: podatki v drugem stolpcu, ki so v osnovi dvoumni, naj bi merili postmoderno usmeritev, ker gre za nematerialne vidike dela, oziroma moderno usmeritev, ko naj bi merili materialne vidike dela.

Če povzamemo: agregirani indeks postmoderne naj bi bil tem višji, čim višje vrednosti bi dosegel v prvem, petem, šestem, sedmem in osmem stolpcu, ter tem nižji, čim manjše vrednosti bi dosegel v tretjem in četrtem stolpcu.

Najbliže omenjenim idealnim vrednostim je Švedska z močno nadpovprečnim poudarjanjem vloge posameznika, z najnižjo podporo avtoritetam in nadpovprečnim zavračanjem vloge denarja v sodobnih družbah. Odklon od pričakovanih idealnih vrednosti pa se za Švedsko kaže v zadnjih treh stolpcih, kjer so dosežene podpovprečne vrednosti tako za vlogo družine, za preprostejši način življenja, kot tudi za večjo moč lokalnih oblastnih organov. Manjša podpora družini je verjetno posledica (pre)razvitih javnih programov, ki so namenjeni družinam, manjše zavzemanje za decentralizacijo pa posledica dokaj razvite lokalne samouprave.

Nepričakovane posebnosti ugotavljamo tudi za druge države. Omenimo naj močno nadpovprečno podporo manjši vlogi denarja prav v tradicionalnih kapitalističnih državah, kot so Italija, Francija in Velika Britanija, ki so se razvijale še pred industrijskim kapitalizmom prav na

podlagi denarnega oziroma bančnega "oderuškega kapitala". Zanimivi so tudi podatki iz prvega in sedmega stolpca, ki merijo postmaterializem. S tega vidika najbolj izstopajo: Hrvaška, Francija in Italija, se pravi sredozemske države. Tudi to je presenečenje, saj naj bi bil po splošno razširjenem mnenju postmaterializem najrazvitejši v skandinavskih državah z dolgoletno gospodarsko in politično stabilnostjo.

Slovenija je prepoznavna po nerazpoznavnosti, oziroma po tem, da se glede na večino meril giblje zelo blizu povprečij 14 držav. Nekoliko izstopa z večjim poudarjanjem vloge dela in pomena tehnologije, kar kaže, da so poleg postmodernih vrednot nekoliko močneje prisotne tudi moderne vrednote industrijske družbe.

Podpora modernim in postmodernim vrednotam ni prisotna samo v Sloveniji, ampak tudi v nekaterih drugih državah. Tako lahko na Irskem zasledimo nenavadno sovpadanje visoko nadpovprečne podpore oblastnim avtoritetam in hkrati tudi podporo večji vlogi posameznikov. Domnevamo, da je sovpadanje nadpovprečno poudarjenih modernih in postmodernih vrednot z razvojnega vidika prej koristno kot škodljivo, saj zagotavlja širšo podporo vzporednim razvojnim potem.

Za Slovenijo menimo, da so njene povprečne vrednosti ugodno izhodišče za nadaljnje vključevanje v EU, saj je logično, da bodo njeni stroški prilagajanja zaradi tega sorazmerno manjši.

Iz podatkov tabele 4.4 lahko nadalje sklepamo, da so razlike med posameznimi državami manj izrazite kot razlike med novo in staro Evropo, oziroma med zahodnimi in vzhodnimi državami. V vzhodnoevropskih državah so močneje prisotne zlasti vrednote moderne industrijske družbe. Bolj je poudarjeno delo. Bolj sta poudarjena tudi vloga družine in preprost način življenja, kar vsekakor pomeni pravočasno preusmeritev prebivalcev k spremembam, ki so posledica slabitve socialne države. Nekoliko kritičnejši pa sta podpovprečna podpora individualizaciji in povprečna podpora oblastnim avtoritetam. Oba podatka nas napeljujeta na domnevo, da bodo procesi liberalizacije potekali nekoliko teže kot procesi nadaljnje modernizacije.

Če na koncu skušamo razložiti še podatke na dnu obravnavane tabele, kjer so navedena povprečja za vseh 14 držav, lahko dobimo dokaj celovit vpogled v postmoderno Evropo, kot si jo želi in podpira večina

evropskega prebivalstva. Podatki v spodnji vrsti nam povedo, da dve tretjini prebivalstva nasprotuje sedanji stopnji ekonomskega oziroma finančnega urejanja življenja in da samo ena tretjina prebivalstva podpira manjšo vlogo dela v našem življenju. To pomeni, da prebivalstvo teh 14 evropskih držav nasprotuje sedanji neoliberalni regulaciji in hkrati podpira neosocialistično vlogo dela v sodobni civilizaciji. Gre torej za razkol med neoliberalno političnoekonomsko elito in prosocialistično večino prebivalstva v teh evropskih državah.

Iz podatkov iz spodnje vrste je prav tako razvidno, da je podpora individualizaciji bistveno večja kot podpora oblastnim avtoritetam. Zgoraj omenjeno nasprotovanje neoliberalizmu in manjši vlogi dela dopolnjuje težnja po repersonalizaciji družbenega dogajanja kot tudi majhna podpora birokratizaciji družbenega upravljanja. S tem tudi prva dva podatka dobita drugačen pomen, saj naj bi repersonalizacija pomenila, da podpora delu ne pomeni vračanja na prejšnje kolektivistične oblike zaščite in upravljanja dela, ki so prevladovale v industrijski družbi, ampak na individualnih človekovih pravicah temelječo zaščito in promocijo dela.

Večji poudarek družini in težnja po preprostejšem življenju, za kar se zavzema velika večina prebivalstva, po drugi strani kažeta, da težnjo po individualizaciji življenja spremlja tudi ustrezna pripravljenost ljudi, da prevzamejo odgovornost za svoje življenje in njegovo racionalno upravljanje.[2]

[2] Iz spodnje tabele je razvidno, da je vrednotna usmerjenost slovenskega prebivalstva tudi v družbi 80 držav (oziroma v zadnjih dveh stolpcih v družbi 32 držav) nadpovprečno napredna in socialna. Nadpovprečno poudarja pomen dela, tehnologije, družine in potrebo po preprostejšem življenju, manj od povprečja pa se zavzema za vlogo denarja, za spoštovanje avtoritet in za decentralizacijo moči na lokalne organe.

	Manj poudarka denarju	Manjši pomen dela	Večja vloga tehnologije	Več spoštovanja avtoritet	Večja vloga družine	Preprostejše življenje	Več moči lokalnim oblastem
Slovenija	63	20	79	43	96	92	42
Povprečje za vseh 80 (32) držav	57	25	72	61	92	83	47
Rang za Slovenijo	31	51	27	78	16	5	24

4.7 Sociodemografske analize

Podrobnejše analize nosilcev posameznih postmodernih vrednotnih usmeritev omogočajo tudi predvidevanja o tem, kakšen vpliv bodo imele posamezne vrednote v naslednjih desetletjih na družbeni razvoj: če so nosilci posameznih vrednot tako imenovane osrednje skupine, se pravi mlajše skupine z višjo izobrazbo in višjim statusom, je zelo verjetno, da bodo njihove vrednote v prihodnosti pridobivale na teži. Vrednote, ki jih podpirajo marginalne skupine, se pravi starejši z nižjo izobrazbo in nižjim socialnim statusom, pa bodo dokaj verjetno zgubljale na teži.

Analiza posameznih sociodemografskih skupin v okviru slovenskega vzorca respondentov je pokazala, da podpirajo protiliberalno tezo o potrebi po manjši vlogi denarja osrednje skupine, se pravi skupine z višjo izobrazbo in višjim socialnim statusom. Razlik v podpori temu stališču med starostnimi skupinami ni, oziroma so neznatne. Velike razlike pa so med vodilnimi in nevodilnimi, saj je med vodilnimi 71 %, med nevodilnimi pa le 51 % takih, ki se zavzemajo za manjšo vlogo denarja v sodobnih družbah. Čeprav je zlasti zadnji podatek presenetljiv, je konsistenten z drugimi, ki kažejo na podporo osrednjih skupin tej vrednotni usmeritvi. Na podlagi teh ugotovitev lahko torej sklepamo, da se bo v naslednjem desetletju antiliberalizem v ekonomski regulaciji še močneje uveljavljal.

Socialna oziroma socialistična usmerjenost slovenskega prebivalstva se kaže predvsem v manjšem poudarjanju vloge denarja in v večjem poudarjanju dela. Netradicionalna oziroma napredna usmeritev se kaže v izrazitem odklanjanju avtoritet in v podpovprečnem zavzemanju za decentralizacijo. Končno: konservativna usmeritev se kaže v zavzemanju za družino in za preprostejši življenjski slog. Gre torej za zanimivo kombinacijo socialne, napredne in konservativne usmeritve. Pri tem je še posebej zanimivo sovpadanje napredne usmeritve na ravni makroregulacije družbe in konservativne usmeritve na ravni mikroregulacije družbenega dogajanja. Tudi druge države se glede na zgornje usmeritve razvrščajo dokaj nepredvidljivo. Zdi se, da je omenjena nepredvidljivost posledica tega, da na posamezno prebivalstvo bolj vplivajo kulturnozgodovinski dejavniki kot pa ekonomski in politični. Dobra ponazoritev za zgornjo trditev je rang lestvica vseh 80 držav glede poudarjanja vloge denarja. Na njej se na istem ali sosednjem rangu znajdejo tako različne države, kot so Španija, Urugvaj in Izrael, ali pa Velika Britanija, Romunija in Kanada, ali pa Nigerija, Slovenija in Islandija. Edina skupina, ki zaseda sorodne razvrstitve, so sredozemske države (Malta, Grčija, Hrvaška, Španija), za katere je značilno močno nadpovprečno poudarjanje večje vloge denarja. Gre za skupino, ki nima le skupnega zemljepisnega, ampak tudi skupni kulturnozgodovinski prostor.

Podpora manjši vlogi dela v družbi je sorazmerno šibka, saj je med slovenskimi respondenti manj kot 20-odstotna. Tudi razlike med izobrazbenimi in statusnimi skupinami so dokaj majhne in nelinearne, kar kaže na že omenjeno protislovno naravo teh teženj. Razlike so linearne samo glede starosti, s tem da s starostjo podpora tem težnjam rahlo upada. Očitno so spremembe v zadnjem desetletju vplivale na manj pozitivno vrednotenje dela pri mlajših generacijah.

Nove tehnologije pri slovenskih respondentih še vedno uživajo visoko podporo. Tudi v tem primeru raste podpora z izobrazbo in statusom, in kar je presenetljivo – raste tudi s starostjo. Mlajši torej manj pričakujejo od novih tehnologij kot starejši, kar kaže, da se bo postindustrijska usmerjenost krepila tudi pri slovenskem prebivalstvu. Dodaten dokaz za to tezo je tudi, da so pričakovanja kvalificiranih delavcev v zvezi z novimi tehnologijami večja kot pričakovanja strokovnjakov.

V zvezi s spoštovanjem avtoritet so razlike med sociodemografskimi skupinami največje in najbolj linearne. Samo za ponazoritev: med respondenti do 30 let starosti se zavzema za večje spoštovanje oblastnih avtoritet 25 %, med tistimi nad 61 let pa kar 61 %. Podobne razlike ugotavljamo tudi pri izobrazbi: med tistimi s končano osnovno šolo je 52 % takih, ki se zavzemajo za večje spoštovanje oblasti, med tistimi z višjo ali visoko šolo pa le 27 %. Nelinearne pa so razlike med posameznimi sloji: medtem ko se v višjem srednjem sloju zavzema za večje spoštovanje oblasti le 33 %, se jih v čisto spodnjem in zgornjem zavzema za to skoraj enak delež – 57 % in 60 %.

Glede na zgornje podatke je povsem očitno, da se socialna nesoglasja zgoščajo v odnosu med delodajalci in oblastniki na eni strani ter novim srednjim slojem na drugi, ne pa med delavci in delodajalci. Socialne preobrazbe se bodo v naslednjih desetletjih očitno dogajale v konfliktih med tema dvema slojema.

Podpora večji vlogi družine in preprostejšemu načinu življenja je tako vsesplošna, da med posameznimi sociodemografskimi skupinami ni večjih razlik oziroma niso pomembne.

Lahko torej govorimo, da so se spremembe na subjektivni ravni ("v glavah") pravzaprav že zgodile, zato je samo vprašanje, koliko bodo družbene okoliščine omogočale uresničitev teh sprememb. Manjša in

nelinearna je podpora posameznih skupin decentralizaciji oblasti oziroma krepitvi moči lokalnih organov. Izrazita je pravzaprav samo razlika med starostnimi skupinami, s tem da se starejši bolj zavzemajo za večjo moč lokalnih organov kot mlajši, kar pa je tudi razumljivo glede na zoževanje življenjskega kroga pri starejših ljudeh. Glede na hitro številčno naraščanje te starostne kategorije lahko pričakujemo porast vpliva lokalnih organov oblasti, glede na obrobni status te starostne skupine pa ne. Očitno bo šlo v tem primeru za ambivalentne procese.

Graf 4.1: *Dobrodošle spremembe*

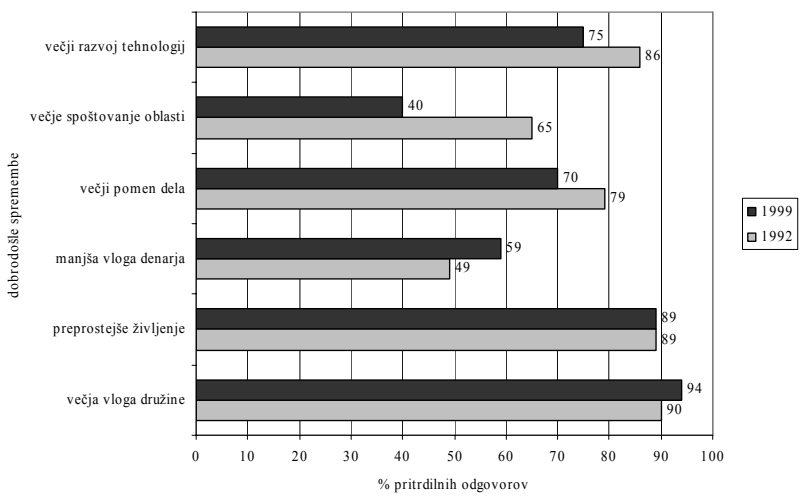

Vir: SJM1992–1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

V grafu 4.1 so prikazane tudi težnje v zvezi z obravnavanimi postmodernimi vrednotnimi usmeritvami. Iz njih je razvidno, da moderne vrednote industrijske družbe izgubljajo pomen, postmoderne pa ga pridobivajo. Zmanjšuje se podpora tehnologiji, delu in lojalnosti do avtoritet, povečujejo pa se odpor do denarja, podpora družini in zavzemanje za naravnejši način življenja. Zanimivo je, da se je v tem obdobju desetih let najbolj zmanjšala lojalnost do oblasti, čeprav se (ali pa prav zaradi tega) moč oblastnikov in delodajalcev nenehno krepi.

4.8 Značajske lastnosti prihodnje generacije

Vprašanja, ki se nanašajo na želene lastnosti naših otrok, lahko razlagamo na dva načina:

a) kot projektivna vprašanja, s katerimi skušamo posredno prek bližnje osebe, s katero se respondent enači, razkriti, kakšne so dejansko njegove vrednotne preference;
b) kot neposredna vprašanja, s katerimi merimo vpliv staršev na prihodnjo generacijo.

Prvi način razlage je ustreznejši tedaj, ko so vezi med respondenti in bližnjimi osebami verjetne, ne pa tudi nujne in močne. Starševski odnos pa ni samo verjeten, ampak je vsaj v prvem življenjskem obdobju neizogiben in intenziven, zato lahko domnevamo, da bodo vrednotne usmeritve staršev odločilno vplivale na osebnostne profile prihodnjih generacij.

V tabeli 4.5 (v prilogi) so prikazani odgovori respondentov iz 14 evropskih držav na vprašanje, katere značajske lastnosti njihovih otrok naj bi bile zanje posebno pomembne. Posebnost tega instrumenta je, da lahko respondenti med enajstimi ponujenimi lastnostmi izberejo največ pet lastnosti, to pa pomeni, da je število izbranih lastnosti lahko tudi manjše. Posledica tega je, da odstotki odgovorov med državami niso primerljivi, so pa primerljivi rangi želenih lastnosti otrok znotraj posamezne države. S primerjavo rangov se ne zmanjša pomen analize, ampak nasprotno, celo poveča se, saj s pomočjo rangov primerjamo strukturne posebnosti posameznih držav (Teune, Przeworsky 1970).

Najbolje ponazarjajo zgornjo tezo podatki za Hrvaško, v kateri je očitno prišlo do tega, da so respondenti izbrali več kot pet lastnosti. Zaradi tega je delež hrvaških respondentov v vseh 11 stolpcih največji. Če pa primerjamo range posameznih želenih lastnosti otrok pri hrvaških respondentih, dobimo strukturo, ki je zelo podobna slovenski.

Če se zdaj usmerimo v razlago spodnje vrste v tabeli 4.5, v kateri so navedena povprečja za vseh 14 držav, lahko s presenečenjem ugotovimo, da med najbolj zaželenimi lastnostmi niso tiste, ki naj bi bile značilne za podjetnega, produktivnega in kompetitivnega posameznika. Namesto da bi se med najbolj zaželenimi značajskimi lastnostmi otrok pojavile:

samostojnost, domišljija in odločnost, se kot najbolj zaželene lastnosti pojavljajo: lepo vedenje, odgovornost in strpnost. Nietzschejevega nadčloveka je zasenčil socializiran, kooperativen in odgovoren profesionalec, za katerega je že Durkheim (1972) dejal, da njegov temeljni interes ni samostojnost, ampak komuniciranje in sodelovanje. Profesionalec ima namreč specifično znanje in je zaradi tega že v izhodišču teko rekoč obsojen na sodelovanje. Pogoj za to, da svoje specifično znanje aktivira, pa je uspešno vključevanje in sodelovanje z drugimi specialisti in generalisti. Pri tem pa ne smemo spregledati, da ne gre zgolj za to, da bi model kooperativnega strokovnjaka izločil ideal ustvarjalnega Prometeja. Lik ustvarjalnega Prometeja je še vedno prisoten in se uvršča na tretje, četrto in deseto mesto. Je torej bistveno bolj zaželen kot Molierjev zgodnjekapitalistični varčnež ali predkapitalistični podložnik, za katerega so značilni trdo delo, ubogljivost, vernost in nesebičnost.

Opisane uvrstitve treh skupin lastnosti so značilne za večino držav. Nekaj več odklonov od te splošne slike srečamo le v postsocialističnih državah, v katerih je (zlasti na Poljskem in Češkem) težko delo zelo visoko uvrščeno.

Čeprav se ne nameravamo spustiti v razlago uvrstitev za vsako od enajstih značajskih lastnosti, pa želimo vendarle opozoriti na dve: na lepo vedenje, ki je glede na želje staršev čisto na vrhu, in na domišljijo, ki se uvršča čisto na dno lestvice. Vendar tudi pri teh dveh teža problema ni enaka, saj respondenti lepega vedenja zelo verjetno ne pojmujejo kot uglajeno salonsko obnašanje, ampak kot tako imenovani horizontalni konformizem, ki naj bi omogočil uspešno vključevanje v družbeno okolje. Tako pojmovano lepo vedenje pa je seveda nujno za produktivno vključevanje v družbeno okolje in ima zelo pomembno funkcijo v skupnem delu.

Ob tem še vedno ostaja odprto vprašanje, zakaj je domišljija uvrščena tak nizko, saj je večini znano, da domišljija ni samo vir otroške igrivosti, ampak tudi zrele ustvarjalnosti.[3]

---

[3] Strukturna primerjava vzgojnih preferenc pri vseh 80 državah in pri slovenskem prebivalstvu kaže na prvi pogled dokaj visoko konvergenco, saj se na prvih treh najvišjih mestih pojavljajo iste značajske lastnosti: lepo vedenje, odgovornost in strpnost. Podrobnejša analiza pa pokaže,

4.9 Vzgojne preference slovenskih respondentov

Z metodo združevanja skupin smo v okviru slovenskega prebivalstva dobili dendogram z dvema skupinama vzgojnih preferenc:

1. skupina	2. skupina
– trdo delo	– samostojnost
– domišljija	– odgovornost
– varčnost	– lepo vedenje
– vernost	– strpnost, spoštovanje
– nesebičnost	– odločnost, vztrajnost
– ubogljivost	

da gre pri slovenskih respondentih za dokaj izrazit odklon v smeri večjega poudarjanja enih in manjšega poudarjanja drugih lastnosti.

Rangi preferiranih lastnosti

Rangi za vseh 80 držav		Rangi za slovensko prebivalstvo
1	lepo vedenje	1
2	odgovornost	2
3	strpnost	3
4	trdo delo	8
5	neodvisnost	3
6	poslušnost	9
7	odločnost	5
8	vernost	10
9	varčnost	7
10	nesebičnost	6
11	domišljija	11

Bolj poudarjene lastnosti, ki uvrščajo slovenske respondente med 80 državami v zgornjo tretjino, so:

- odločnost (7. rang),
- samostojnost (17. rang),
- nesebičnost (27. rang).

Manj poudarjene značajske lastnosti otrok, s katerimi se slovensko prebivalstvo uvršča v spodnjo tretjino, pa so:

- trdo delo (68. rang),
- varčnost (59. rang),
- vernost (58. rang),
- ubogljivost (58. rang),
- domišljija (56. rang).

Slovensko prebivalstvo odstopa od povprečja 80 držav po tem, da bolj poudarja sociabilno individualnost in manj tiste osebnostne lastnosti, ki so bile značilne za mezdnega delavca v zgodnji industrijski dobi.

Obe skupini sta že na prvi pogled dokaj homogeni. Prva vsebuje konservativne vrednote, značilne za predindustrijske družbe, druga pa progresivne vrednote, značilne za industrijsko in postindustrijsko družbo. V prvi skupini so osebnostne lastnosti, ki so značilne za podložnike v predindustrijskih družbah, v drugi skupini pa osebne lastnosti, ki so značilne za podjetnika. Razlike med skupinama so tako izrazite, da si težko predstavljamo kakršen koli kontinuum. Pravimo, da gre za dva izključujoča vzgojna koncepta oziroma za težnjo po vzgoji dveh osebnostnih profilov, ki sta si tako različna, da je med njima sicer mogoča strpnost, ne pa tudi sožitje in sodelovanje.

Za zrelo moderno družbo, ki je izpeljala industrializacijo in urbanizacijo ter je na prehodu v storitveno postindustrijsko družbo, zgornja radikalna delitev na dva med seboj izključujoča pola vsekakor ni primerna. Še več: je v neskladju z družbeno realnostjo, zato domnevamo, da je ni povzročila družbena realnost, ampak ideološka ekskluzivnost. Tabela 4.6 (v prilogi) to domnevo v znatni meri potrjuje. Iz nje je namreč razvidno, da so pripadnost določeni veroizpovedi, obiskovanje verskih obredov in vera v boga večinoma statistično pomembno povezani s tistimi zaželenimi značajskimi lastnostmi, ki so se zgoraj uvrstile v prvo skupino, se pravi med konservativne vrednote. Čeprav so pričakovane, te statistično pomembne zveze same po sebi za prihodnji razvoj vzgoje novih generacij niso skrb vzbujajoče (glej tabelo 4.6 v prilogi).

Skrb vzbujajoče pa so statistično pomembne negativne zveze med vernostjo respondentov in značajskimi lastnostmi, ki so se uvrstile v drugo skupino, se pravi v progresivne osebnostne poteze. Če bi šlo le za pozitivne korelacije med vernostjo in konserativnimi vrednotami, bi lahko domnevali, da je verovanje dopolnilna okoliščina, ki bogati vrednotno usmeritev prebivalcev. Če pa ugotavljamo, da so povezave med verovanjem in liberalnimi vrednotami pomembno negativne, potem iz tega sledi, da verovanje v boga in pripadnost cerkvi zavirata odpravo preživelih zgodnjeindustrijskih značajskih lastnosti in uveljavljanje postmoderne vzgoje podjetnih, samostojnih itd. osebnosti.

Dosledno antirazvojna vloga verovanja in pripadnost cerkvi se kažeta v tem, da sta ti dve lastnosti respondentov v negativni povezavi tudi z nesebičnostjo in domišljijo, torej tudi s tistima dvema značilnostma, ki sta

glede na druge značilnosti iz prve skupine manj konservativni. Tako se podpora omeji zgolj na štiri vzgojne preference: na trdo delo, varčnost, vernost in ubogljivost, se pravi na vrednote, ki so značilne za predmoderno fevdalno podložništvo.

Izsledke podrobnejše analize vzgojnih preferenc po posameznih sociodemografskih skupinah znotraj slovenskega prebivalstva prikazuje tabela 4.7 (v prilogi). Iz nje je razvidno, da so najjasnejša razmerja med stopnjo izobrazbe in vsemi enajstimi osebnostnimi značilnostmi, ki jih poudarjajo slovenski respondenti. Razmerja med prvo skupino vzgojnih preferenc in stopnjo izobrazbe so večinoma negativna, razmerja med izobrazbo in drugo skupino vzgojnih preferenc pa brez izjeme pozitivna. V skupini konservativnih vrednot izstopata dve vzgojni preferenci s pozitivnim odnosom do izobrazbenih stopenj: domišljija in nesebičnost. Medtem ko pri vseh drugih vzgojnih preferencah iz prve skupine ugotavljamo, da jih respondenti tem redkeje poudarjajo, čim višjo izobrazbo imajo, pa za domišljijo in nesebičnost velja nasprotno: respondenti jih kot pomembne osebnostne lastnosti poudarjajo tem pogosteje, čim višjo izobrazbo imajo. Edino nelinearno razmerje med izobrazbo in vzgojnimi preferencami ugotavljamo v zvezi s trdim delom. V tem primeru gre prav tako za negativno razmerje, vendar s to izjemo, da ga respondenti z višjo in visoko šolo pogosteje poudarjajo kot respondenti z nižjo izobrazbo. Očitno je profesionalizacija povezana z višjo poklicno etiko in v zvezi s tem tudi z večjo predanostjo delu.

Progresivne vzgojne preference so – praviloma – z izobrazbo respondentov v linearnem in pozitivnem razmerju. Razlike pa se kažejo pri intenzivnosti teh razmerij: največje so v zvezi z odgovornostjo, najmanjše pa v zvezi s poudarjanjem samostojnosti. Odgovornost kot pomembno vzgojno preferenco poudarja 66 % respondentov z osnovno šolo in 90 % tistih z višjo ali visoko šolo.

Če poskušamo oboje povezati, pridemo do zanimive ugotovitve: višje izobraženi ne poudarjajo pogosteje samostojnosti, pač pa pogosteje poudarjajo odgovornost. Očitki politikov, češ da strokovnjaki enostransko poudarjajo potrebo po samostojnosti, ne da bi hkrati prevzemali večjo odgovornost za svoje delo, enostavno ne držijo.

Za razmerja med vzgojnimi preferencami in samopripisanimi socialnimi statusi respondentov veljajo v glavnem enake ugotovitve kot za tiste, ki smo jih že omenili za izobrazbene stopnje. Razmerja med statusom in prvo skupino konservativnih vzgojnih preferenc so pretežno negativna, za drugo skupino progresivnih vzgojnih preferenc pa pozitivna: čim višji je sloj, tem pogosteje se poudarjajo progresivne preference. Pomembni izjemi sta tudi tu domišljija in nesebičnost, za kateri ugotavljamo, da ju višji srednji in zgornji sloj pogosteje poudarjata, to pa pomeni, da v Sloveniji višji sloji niso – vsaj glede vrednotne usmeritve – niti konservativni, niti asocialni.

Slednjo ugotovitev podpirajo tudi analize razmerij med drugimi progresivnimi vzgojnimi preferencami in socialnimi sloji. Iz teh analiz je razvidno, da respondenti, ki se uvrščajo v višji srednji in zgornji sloj, pogosteje kot nižji sloji poudarjajo vzgojni pomen progresivnih vrednot. Še posebej poudarjajo strpnost na eni in odločnost na drugi strani, kar pomeni, da gre pri tem za ravnotežje med ekonomsko agresivnostjo in socialno strpnostjo.

Razmerja med starostnimi kategorijami in vzgojnimi preferencami so manj pregledna in večinoma nelinearna. Kljub temu pa lahko za večino primerov rečemo, da se starostne kategorije do 61 let med seboj večinoma ne razlikujejo po svojem odnosu do vzgojnih preferenc, če pa se, so te razlike dokaj majhne. Izstopa le starostna skupina nad 61 let: ta bolj podpira konservativne vzgojne preference in manj progresivne vzgojne preference. Čeprav se ta starostna skupina zaradi demografskih gibanj povečuje, pa po našem mnenju ne bo bistveno vplivala na usmeritev celotnega prebivalstva, saj so težnje, prikazane v tabeli 4.8, močnejše kot je rast te starostne skupine.

Iz te tabele namreč lahko povzamemo, da se je zmanjšal pomen konservativnih vzgojnih preferenc, pomen progresivnih pa povečal. Najbolj se je zmanjšal pomen varčnosti in ubogljivosti, po drugi strani pa sta največ pridobili samostojnost in odločnost. Izjemi sta tu znova domišljija in nesebičnost. Kljub njuni uvrstitvi v prvo skupino vzgojnih preferenc se njun pomen ni zmanjšal, ampak celo rahlo povečal. Če upoštevamo, da so se omenjene spremembe vzgojnih preferenc dogodile v obdobju slabih desetih let, lahko govorimo o tako rekoč revolucionarni

vrednotni preusmeritvi, ki poteka v želeni smeri, se pravi v smeri, v kateri je vrednotna usmeritev združljiva s prehodom iz moderne v postmoderno družbeno dogajanje.

Tabela 4.8: *Vzgojne preference med letoma 1991 in 1999*

Vzgojne značilnosti / Leto	Trdo delo	Domišljija	Varčnost	Vernost	Nesebičnost	Ubogljivost	Samostojnost	Odgovornost	Lepo vedenje	Strpnost, spoštovanje	Odločnost
1991	32	10	57	21	33	39	32	71	89	74	42
1995	33	8	39	19	29	28	71	70	81	72	48
1999	29	12	35	18	37	25	70	76	77	70	54

V tabeli navajamo odstotek respondentov, ki so omenili posamezno lastnost kot pomembno.

5 DRUŽINSKA SKUPNOST IN ZAKONSKA ZVEZA

5.1 Družinska skupnost proti zakonski zvezi

Usihanje spoštovanja do avtoritet in naraščanje potrebe po osebnem razvoju naj bi bila po Inglehartu (1997) ena od temeljnih značilnosti prehoda iz moderne v postmoderno družbo. V politiki se to kaže v vse manjši potrebi državljanov po karizmatičnem vodji in vse večji participaciji državljanov v javnem življenju. V širšem družbenem dogajanju se to kaže v relativizaciji togih kolektivnih (verskih in moralnih) norm ter v vse večji potrebi po samoregulaciji, v gospodarstvu pa v prehajanju od brezosebnega poudarjanja gospodarske rasti k vse bolj osebnemu presojanju subjektivne blaginje posameznika.

Hkrati s temi trendi bi se po pričakovanju družboslovcev zmanjševala tudi vloga družine, saj je tudi družina tvorba, za katero je značilna prevlada patriarhalne avtoritete. Družina kot patriarhalna skupnost je bila sicer nujna, dokler sta bili ogroženi biološka reprodukcija in socializacija. Z vse obsežnejšim prenosom družinskih funkcij na druge družbene

tvorbe, ki so se uveljavljale v okviru države blaginje, pa je njena vloga slabela. Zaradi tega otroci niso več ključni kohezivni element družine.

V sodobnih družinah vse bolj prevladujejo enakopravna partnerska razmerja. Uveljavlja se tako imenovani "afektivni individualizem", ki omogoča čustveno dozorevanje otrok (Malnar 1999, 220). Partnerja v družini ne vidita predvsem sredstva za utrjevanje rodbinskih omrežij ali sredstva večje ekonomske varnosti, ampak predvsem "imaginarij intimnosti" (Ule 2004, 118), ki naj bi vsem družinskim članom zagotavljal čustveno podporo in osebni razvoj. Družina je vse manj prostor nadzora in prisile ter vse bolj prostor, ki omogoča čustveno izražanje in osebni razvoj članov družine.

S sociološkega vidika gre predvsem za premik od socialnega k individualnemu nadzoru. Ta je bolj odvisen od medsebojnih odnosov in osebnih vrednot kot pa od socialnih struktur in družbenih norm (Boh in drugi 1989). Zakonski partnerji so vedno manj voljni podrejati svoje zasebno življenje javnim normam, saj zakonske zveze ne pojmujejo več predvsem kot javno institucijo, ampak predvsem kot sporazumno pogodbeno razmerje.

Empirične študije opozarjajo, da omenjene težnje niso niti enosmerne, niti nekonfliktne. Pozitivne učinke imajo predvsem na starše, medtem ko so otroci kot najšibkejši člen deležni tudi negativnih posledic. O tem govori predvsem socialna statistika, ki kaže:

- da strmo narašča število nezakonskih otrok,
- da se povečuje število ločitev,
- da so otroci iz enočlanskih družin tudi do 6-krat pogosteje izpostavljeni revščini,
- da imajo do 3-krat pogosteje duševne motnje,
- da prej izstopajo iz izobraževalnega sistema itd.

Omenjeni pojavi opozarjajo, da se hkrati z dezorganizacijo družine dogaja tudi "dekonstrukcija mladine" (Ule 2004, 115), bodisi tako, da se zateka v kriminal in droge, bodisi tako, da se rešuje s samodisciplinirani vedenjem.

Vse jasneje postaja, da se družine lahko uspešno razbremenjujejo številnih ekonomskih in socialnih funkcij, ne morejo pa se razbremenjevati eksistencialnih funkcij. To se kaže tudi v ponovnem

poudarjanju vloge nuklearne družine pri socializaciji otrok, njihovi osebni rasti in čustvenem dozorevanju.

Očitno je, da družba lahko zagotavlja družini podporno okolje, vendar pa nikoli ne more nadomestiti starševske vloge pri osebnostnem dozorevanju otrok. To potrjujejo tudi nepermisivni odgovori anketirancev, ki se nanašajo na odnose med starši in otroki. Kažejo na to, da se v desetletju 1980–1990 zmanjšuje strpnost respondentov:

- do enočlanskega starševstva kot enakovrednega dvočlanskemu,
- do tega, da ženska za svojo življenjsko izpolnitev ne potrebuje otroka,
- do tega, da ženska ne potrebuje zakonskega partnerja pri vzgoji svojega otroka,
- do nelojalnosti otrok do staršev (Inglehart 2003).

Prav tako se ne povečuje strpnost respondentov do tistih spolnih praks, ki lahko ogrozijo nemoten razvoj otrok v družini. Strpnost ne narašča do homoseksualnosti, do zakonskega varanja in do najstniške spolnosti. Lahko rečemo, da se sicer povečuje strpnost do različnih zakonskih in spolnih praks, vendar pa je ta strpnost hkrati tudi vse bolj selektivna; zmanjšuje se do vseh tistih dejavnosti, ki ogrožajo polnovredne odnose med starši in otroki, povečuje pa do tistih, ki teh odnosov ne ogrožajo.

5.2 Mednarodne primerjave

Tabela 5.1 (v prilogi) prikazuje mednarodno primerjavo stališč do tega, katere lastnosti so za uspešen zakon najpomembnejše. Iz te tabele je razvidno, da so za respondente daleč najpomembnejše naslednje tri lastnosti:

- medsebojno spoštovanje med partnerjema,
- zvestoba in
- medsebojno razumevanje.

V ospredju so torej medosebni odnosi oziroma tisto, kar smo v prejšnjem poglavju označili z "afektivnim individualizmom". Te tri lastnosti izstopajo kot najpomembnejši pogoj za uspešen zakon v 12 od 14 držav in pričajo o nenavadno enotnih stališčih respondentov do zakonske skupnosti.

Otroci se pojavljajo kot zelo pomembna okoliščina in kot pogoj za uspešen zakon šele na četrtem mestu. Po mnenju respondentov otroci niso več glavni kohezivni element družinske skupnosti. Vlogo otrok so uvrstili višje (na tretje mesto) samo češki in madžarski respondenti, medtem ko jih v drugih vzhodno- in zahodnoevropskih državah uvrščajo šele na 4., 5. ali celo 6. mesto.

Podobna simetrija med vzhodom in zahodom velja tudi za vrednotenje drugih zakonskih lastnosti, zato lahko tudi za to raziskavo ugotovimo podobno kot Štebe za svojo, da ideologije nimajo več pomembnega vpliva na stališča respondentov do zakonske zveze (Štebe 1999). Obroben vpliv ideologij potrjuje tudi dejstvo, da v vseh zahodnoevropskih državah respondenti pripisujejo srečnemu spolnemu razmerju nekoliko večji pomen kot vlogi otrok, v postsocialističnih državah pa, nasprotno, večjo vlogo otrokom kot srečnim spolnim odnosom. V tem primeru očitno ne gre za ideološke razlike v stališčih, pač pa za demografske oziroma za druge antropološke okoliščine.

Materialne okoliščine, kot so ustrezen dohodek in primerno stanovanje, ki je ločeno od sorodnikov, uvrščajo respondenti kot pomemben pogoj za uspeh zakonske zveze v spodnji del rang lestvice. Uspeh zakonske zveze je torej – po mnenju respondentov – bistveno bolj odvisen od kakovosti medsebojnih odnosov med partnerjema kot pa od materialnih možnosti. To velja tako za zahodne, kot tudi za vzhodnoevropske države, čeprav so plače in stanovanjske razmere v postsocialističnih državah dokaj skromne. Nizko uvrščanje materialnih okoliščin torej ni samo posledica zadovoljenih tovrstnih potreb respondentov, ampak tudi posledica naraščajočega postmaterializma pri respondentih.

Poleg implicitne postmaterialistične vrednotne usmerjenosti respondentov, ki se nanaša na pojmovanje zakonske zveze, je prisotno tudi postmoderno vrednotenje zakonske zveze. Tako imenovane pripisane (askriptivne) lastnosti, ki jih zakonski partner prinese v zakonsko razmerje, so skoraj brez izjeme ocenjene kot najmanj pomemben pogoj za uspešno zakonsko razmerje. Enako versko prepričanje, enaki politični nazori in enako socialno okolje so tri pripisane lastnosti, ki jih večina respondentov iz vseh 14 držav uvršča prav na dno rang lestvice. Gre torej

za izrazito prevlado inkluzivnega oziroma (post)modernega pojmovanja zakonske zveze, pri katerem imajo pridobljene lastnosti bistveno večjo vlogo kot pripisane (Parsons 1964).

Splošna ugotovitev, da med zahodom in vzhodom ni bistvenih razlik glede vrednotenja družine, še posebej velja za slovenske respondente, ki na prva tri in zadnja tri mesta uvrščajo iste lastnosti kot respondenti iz drugih držav.[1]

Tabela 5.2 kaže bolj ali manj strpen odnos respondentov do zakonske zveze in do spolnih praks. Iz nje je razvidno, da je stopnja strpnosti (oziroma nestrpnosti) odvisna od stopnje možnega nadzora, ki naj bi ga partner imel nad posamezno vrsto dejanj. Nestrpnost je bistveno večja, kadar gre za avanturo poročenega partnerja ali za druge priložnostne spolne odnose, kot pa tedaj, ko gre za manj samokontrolirana dejanja, kot sta splav in ločitev. Nestrpnost torej ni premosorazmerna s težo dejanj oziroma težo posledic teh dejanj, ampak s stopnjo (samo)volje oziroma samonadzora, ki naj bi ga imel posameznik nad lastnim dejanjem.

[1] Širša primerjava stališč slovenskih respondentov s stališči respondentov iz 33 držav še očitneje kaže na razlike v mnenjih, ki se nanašajo na pomembnost različnih dejavnikov uspešnega zakona. Kot je razvidno iz priložene razpredelnice, slovenski respondenti še bolj izstopajo s poudarjanjem tako imenovanega afektivnega individualizma, se pravi s poudarjanjem medsebojnega razumevanja, medsebojne strpnosti in pogovarjanja o skupnih težavah. Prav tako so še očitnejše razlike med slovenskimi respondenti in respondenti iz 33 držav tudi v tem, da Slovenci manj poudarjajo vlogo materialnih in pripisanih dejavnikov, se pravi tako imenovanih objektivnih okoliščin, kot sta ustrezen dohodek in ustrezno stanovanje. Z eno besedo: v širši primerjavi še izraziteje izstopa postmaterialističen odnos Slovencev do zakonske zveze.

Odnos Slovencev do zakonske zveze

	Zvestoba	Ustrezen dohodek	Enako social. okolje	Medseb. spošt.	Enaka vera	Dobro stanovanje	Soglasje o politiki	Medseb. strpnost	Srečna spolnost	Delitev dela	Otroci	Pogovori o težavah
Slovenija	81	30	15	89	20	30	6	83	64	36	71	80
Povprečje za 33 držav	82	37	16	83	21	37	8	77	60	37	63	71
Rang SLO	20	23	18	10	14	21	22	10	14	19	11	12

Tabela 5.2: *Stopnja nestrpnosti*

Nestrpnost do / Država	Avantur poročenih partnerjev	Homo-seksual-nosti	Splava	Ločitev	Prilož-nostnih spolnih odnosov	Evta-nazije	Samo-mora
Francija	39	24	15	7	37	13	27
Velika Britanija	58	25	26	12	38	21	40
Nemčija	41	22	23	13	40	30	54
Avstrija	50	27	23	12	48	31	48
Italija	51	30	31	19	49	40	62
Nizozemska	49	7	16	5	40	8	27
Švedska	49	9	5	2	26	10	28
Finska	51	27	10	3	31	15	39
Irska	76	38	55	27	63	52	70
Poljska	67	61	45	26	63	52	65
Češka	40	26	13	7	41	18	48
Madžarska	66	89	33	24	57	42	81
Hrvaška	57	67	37	25	60	42	82
Slovenija	44	42	20	14	38	28	47
Povprečje	51	33	24	14	44	28	51

V tabeli navajamo % respondentov, ki pravijo, da nikoli ni mogoče opravičiti v tabeli navedenih dejanj.

Druga omembe vredna značilnost se nanaša na večjo ali manjšo selektivnost nestrpnosti, ko gre za avanture zakonskih partnerjev ali pa za priložnostne spolne odnose moških oziroma žensk. V Angliji, na Švedskem in Finskem opažamo bistveno višjo nestrpnost respondentov do avantur med poročenimi partnerji kot do priložnostnega seksa med moškim in žensko, medtem ko je v drugih državah stopnja nestrpnosti do enih in drugih bolj ali manj enaka. Govorimo lahko o socialno selektivni nestrpnosti v omenjenih treh državah in o moralno neselektivni strpnosti v drugih zahodno- ali vzhodnoevropskih državah.

Zelo velike razlike v strpnosti pa so med vzhodno- in zahodno-evropskimi respondenti glede homoseksualnosti. Nestrpnost do homoseksualnosti je bistveno višja na vzhodu kot na zahodu. Razlike so tako dosledne, da imamo samo eno zahodno državo, v kateri je

nestrpnost do homoseksualcev višja (Italija 30 %) kot v najstrpnejši državi na vzhodu (Češka 26 %). Toda če ta podatek nekaj pove o homogenosti razlik med vzhodom in zahodom, potem o različni stopnji nestrpnosti pove več tale primerjava: na Nizozemskem je nestrpnih 7 odstotkov, na Madžarskem pa 89 odstotkov respondentov. Če upoštevamo, da so druge razlike (religiozne in politične) med vzhodom in zahodom precej manjše, potem lahko domnevamo, da omenjene razlike v (ne)strpnosti do homoseksualnosti niso ideološke ali verske narave. Ne glede na to, ali bo v tem primeru prevladal vpliv vzhodnih držav nad zahodnimi ali pa obratno, pa lahko v bližnji prihodnosti pričakujemo velike napetosti znotraj EU prav v zvezi s tem pojavom.

Razlike med vzhodnimi in zahodnimi državami so precej manjše, ko gre za stopnjo nestrpnosti do splava, ločitve, samomora in evtanazije, skratka ko gre za biosocialna vprašanja. Pri teh zadevah so razlike med katoliškimi državami, kot so Italija, Irska in Poljska na eni strani in drugimi državami, precej večje, kot pa so sicer razlike med vzhodnimi in zahodnimi državami. Očitno je v teh primerih vpliv katoliške cerkve na stopnjo (ne)strpnosti zelo velik, če ne celo odločilen.

Slovenija se glede stopnje (ne)strpnosti v vseh primerih giblje zelo blizu povprečja vseh 14 držav, zato njeno prilagajanje prevladujočim evropskim standardom ne bo povzročalo večjih težav ali celo nasprotij. Nekoliko večji je odklon od povprečja v zvezi s samomori, saj ugotavljamo pri Slovencih nekoliko manjšo stopnjo nestrpnosti. Čeprav ta najbrž ni statistično značilna, pa opozarja na to, da rahlo podpovprečna nestrpnost ne obeta skorajšnjih sprememb na področju, ki je za Slovenijo posebej občutljivo.

Tabela 5.3 prikazuje stališča respondentov do tistih perečih vprašanj, s katerimi se sodobne ženske srečujejo v protislovnem trikotniku med družino, poklicem in materinstvom. Iz nje je razvidno, da so stališča respondentov dokaj enotna, ko gre za vlogo družine, in dokaj neenotna, ko gre za konflikt med materinstvom in poklicno kariero.

Da je družina zelo pomembna (ne samo pomembna!), meni velika večina respondentov v vseh državah, ki so vključene v raziskavo. Pri tem ni večjih razlik med katoliškimi in protestantskimi ali med bolj oziroma manj laičnimi družbami, saj najdemo najvišji odstotek respondentov, ki

menijo, da je družina zelo pomembna, tako v katoliški Poljski in Irski kot tudi v protestantski Angliji in laični Švedski.

Tabela 5.3: *Protislovja med vlogami sodobnih žensk*

Protislovne vloge / Država	Družina zelo pomembna	Otrok potrebuje oba starša	Ženska potrebuje otroka	Zakon je zastarel	Mati samohranilka je O. K.	Zaposl. mati enakovredna	Zaposlitev pogoj za neodvisnost ženske
Francija	88	87	68	35	49	77	84
Velika Britanija	90	63	20	27	33	73	65
Nemčija	81	90	57	20	30	67	81
Avstrija	89	88	35	19	38	–	–
Italija	90	92	56	17	28	64	77
Nizozemska	81	66	7	25	51	81	61
Švedska	90	60	24	20	31	84	84
Finska	80	59	11	19	55	95	63
Irska	92	68	17	21	31	–	–
Poljska	91	97	70	9	42	54	76
Češka	85	87	46	10	39	81	76
Madžarska	90	96	94	16	39	78	72
Hrvaška	79	86	56	10	67	66	79
Slovenija	82	88	38	27	56	83	79
Povprečje	86	83	46	20	41	76	76

Tabela prikazuje % pritrdilnih odgovorov respondentov.

Večinsko podporo ima v vseh 14 državah tudi stališče, da potrebuje otrok za uspešen razvoj podporo obeh staršev. Družina kot družbena tvorba, ki ohranja bolj ali manj stabilna razmerja med starši in otroki, torej v Evropi ni postavljena pod vprašaj, ampak še vedno uživa vsesplošno podporo. Podporo uživa celo pri delu tistih, ki sicer menijo, da je zakon zastarela institucija. Iz odgovorov francoskih, britanskih in nekaterih drugih respondentov je namreč razvidno, da je podpora družini in starševstvu večja, kot pa bi pričakovali glede na odstotek tistih, ki menijo, da je zakon zastarela institucija.

Stališča, ki se nanašajo na konflikt med materinsko vlogo in poklicno kariero, so dokaj neenotna in kažejo na to, da kljub svoji antropološki, socialni, kulturni in celo politični teži niso dovolj izoblikovana. Drugače rečeno: so očitno posledica lokalnih razmer v vsaki posamezni državi. Čeprav je to eden od najbolj dramatičnih konfliktov, ki so jih ustvarili procesi modernizacije v prejšnjem stoletju, še danes o tem, kako ga preseči, ni družbenega soglasja. Očitno je to posledica podreprezentacije žensk v politiki evropskih držav.

5.3 Družina in neokonservativni sindrom

Iz do zdaj povedanega izhaja, da je družina ohranila zelo pomembno mesto v življenju evropskih prebivalcev. To je razvidno tudi iz tabele 5.3. Toda hkrati nas podatki v tabeli 5.1 opozarjajo na to, da pri tem ne gre za ohranjanje ali celo revitalizacijo tradicionalne družinske skupnosti, ki bi temeljila na pripisanih značilnostih zakonskih partnerjev, kot so: enako družbeno okolje partnerjev ter enako versko in politično prepričanje. Gre za drugačno partnersko zvezo, ki temelji predvsem na medosebnem spoštovanju in vzajemnem prilagajanju.

K podobnim sklepom nas navaja tudi naslednja korelacijska matrika (glej tabelo 5.4), iz katere je razvidna pozitivna zveza med bolj središčno vlogo družine, delom, prijatelji in prostim časom. Najmočnejša je zveza med delom in družino: očitno je, da se družina ne povezuje predvsem s konsumentsko, ampak predvsem s producentsko funkcijo. Pomembno je tudi, da se te funkcije povezujejo na medosebni ravni, ne pa tudi na nadinidividualni oziroma institucionalni ravni. Slovenski respondenti torej pojmujejo družino kot družbeno celico, ki je odprta do prijateljev in znancev na societalni ravni, ne pa tudi do cerkve in politike na institucionalni ravni; medtem ko so zveze med osrednjo življenjsko vlogo družine ter prijatelji statistično pomembne, so zveze med družino, vero in politiko statistično nepomembne.

Toda če ni zveze med vero in družino kot področjema dejavnosti, pa lahko iz naslednje korelacijske matrike povzamemo, da je zelo pomembna zveza med verovanjem in pojmovanjem družine: tisti, ki so verni, ne nasprotujejo samo stališču, da je zakon zastarela institucija, ampak tudi

statusu matere samohranilke (glej tabelo 5.5 v prilogi). Vernost torej ovira modernizacijo družine in je eden od dejavnikov ohranjanja tradicionalne družine.

Tabela 5.4: *Korelacijska matrika življenjske pomembnosti navedenih področij dejavnosti*

		Delo	Družina	Prijatelji, znanci	Prosti čas	Politika
Delo	Pearson Correlation	1	0,308**	0,154**	0,031	0,021
	Sig. (2.tailed)		0,000	0,000	0,321	0,509
Družina	Pearson Correlation	0,308**		0,207**	0,082**	–0,041
	Sig. (2.tailed)	0,000		0,000	0,010	0,196
Prijatelji, znanci	Pearson Correlation	0,154**	0,207**	1	0,382**	0,090**
	Sig. (2.tailed)	0,000	0,000		0,000	0,005
Prosti čas	Pearson Correlation	0,031	0,082**	0,382**	1	.085**
	Sig. (2.tailed)	0,321	0,010	0,000		0,008
Politika	Pearson Correlation	0,021	–0,041	0,090**	0,085**	1
	Sig. (2.tailed)	0,509	0,196	0,005	0,008	
Vera	Pearson Correlation	0,081*	0,044	0,035	0,015	0,147**
	Sig. (2.tailed)	0,011	0,165	0,265	0,644	0,000

*** Korelacija je statistično pomembna na ravni 0,01.*
** Korelacija je statistično pomembna na ravni 0,05.*

Če skušamo povzeti rezultate iz obeh matrik, lahko rečemo, da pripisujejo slovenski respondenti družini zelo veliko življenjsko vlogo in da vidijo v družini predvsem na medsebojnem razumevanju temelječo skupnost. Razlikujejo pa se med seboj po tem, da verni Slovenci bolj kot neverni zagovarjajo tradicionalno družino.

Iz obravnavane korelacijske matrike lahko povzemamo podobne ugotovitve tudi za tiste, ki se enačijo s politično levico, in tiste, ki se enačijo s politično desnico: desnica se opredeljuje za konservativno obliko zakonske zveze, levica pa za progresivno oziroma liberalnejšo. Tak rezultat je bil pričakovan, saj nam tudi druge analize kažejo, da je za

Slovenijo še vedno značilna delitev na desnico in levico, ki je prevladovala ob koncu 19. stoletja, se pravi delitev na verno desnico in neverno levico.

Skupno zavzemanje vseh slovenskih respondentov za osrednjo vlogo družine in hkrati različno pojmovanje vloge družine je zelo verjetno vzrok za dokaj nenavadna povezovanja družine z drugimi področji družbenega dogajanja. Tako smo z nekaterimi izračuni ugotovili pomembne povezave med zavzemanjem za osrednjo vlogo družine in zavzemanjem za večje spoštovanje oblasti, kar vsekakor sodi v konservativni sindrom. Po drugi strani smo ugotovili povezave med večjo vlogo družine in večjim razvojem tehnologije, kar bi lahko označili kot progresivni sindrom. Poleg tega smo ugotovili, da zavzemanje za večjo vlogo družine sovpada tudi z zavzemanjem za preprostejše življenje. Zdi se, da v tem primeru razvoj tehnologije ni več koncipiran tako kot v industrijski družbi, namreč kot instrument gospostva nad naravo, ampak kot instrument, ki naj bo namenjen naravnemu, se pravi trajnostnemu razvoju. V tem primeru lahko torej govorimo o progresivnosti zelene barve.

Poleg številnih drugih povezav je treba omeniti tudi neekskluzivni družinski egocentrizem. Družinski egocentrizem se kaže v izrazito nadpovprečni skrbi respondentov za družinske člane. Toda skrb za družino je visoko pozitivno povezana s skrbjo respondentov tudi za druge družbene skupine, kar kaže na to, da gre sicer za egocentrično, ne pa tudi za egoistično družinsko usmerjenost.

Naredili smo tudi več izračunov, da bi ugotovili, koliko je družina pomemben prediktor za druga področja delovanja. Ugotovili smo, da je v večini regresijskih analiz zavzemanje za osrednjo vlogo družine statistično nepomemben napovedovalec. To pa ne velja za dejanske partnerske skupnosti (življenje s stalnim partnerjem), za katere smo ugotovili, da so pomemben prediktor v številnih okoliščinah, med drugim tudi za: kakovost življenja, življenjsko srečo in kakovost delovnega življenja. Omenjena razlika je bila pričakovana, saj je razumljivo, da je vpliv dejavnega družinskega vzorca večji kot pa je zgolj stališče do družine.

5.4 Sociodemografske analize stališč do slovenske družine

Tako kot v prejšnjih poglavjih smo tudi v tem poglavju analizirali stališča slovenskih respondentov do družine z vidika sociodemografskih značilnosti. Respondente smo razločevali glede na spol, starost, izobrazbo in glede na samopripisano pripadnost družbenemu sloju.

Tabela 5.6 (v prilogi) najprej pokaže razlike v stališčih moških in žensk do najpomembnejših lastnosti zakonskih skupnosti. Ženske pripisujejo skoraj v vseh primerih večji pomen lastnostim, ki so zajete v tabelo. To seveda pomeni, da čuti ženski spol še vedno večjo odgovornost za zakonsko skupnost kot moški.

To velja tudi, kadar gre za zunanje oziroma objektivne okoliščine, kot so dobro stanovanje, neodvisnost od sorodstva ali družbeno okolje. Izjema so samo osebni dohodki, pri katerih se stališča obeh spolov glede pomembnosti ne razlikujejo. Poudariti pa je treba, da so skoraj v vseh primerih razlike med spoloma pri ocenjevanju pomembnosti posameznih lastnosti zakonske zveze dokaj majhne, razen pri delitvi gospodinjskega dela med spoloma. Tu so razlike pri oceni pomembnosti med spoloma dokaj velike.

Glede na zgornje ugotovitve lahko sklepamo, da se stališča do zakonske skupnosti med spoloma zbližujejo in s tem omogočajo razmeroma visoko harmonizacijo zakonske skupnosti, čeprav pri moškem spolu pogrešamo več odgovornosti za zunanje okoliščine, ki so pomembne za ohranjanje zakonske zveze.

Starost in izobrazba delujeta v nasprotni smeri. S starostjo se večinoma zvišuje pomen materialnih in pripisanih lastnosti, ne pa tudi tistih, ki se nanašajo na medsebojne odnose med zakonskima partnerjema. Ta ugotovitev je seveda obetavnejša, če jo opredelimo z vidika mlajših respondentov. Tako lahko rečemo, da mlajši respondenti manj poudarjajo pomen materialnih in pripisanih značilnosti, enako ali bolj kot starejši pa poudarjajo vlogo medsebojnih odnosov med zakonskima partnerjema. Zanje imajo podobno družbeno okolje, ista vera, ista narodnost ter tudi ustrezno stanovanje in dohodek manjšo vlogo pri ohranjanju uspešnega zakona kot za starejše, po drugi strani pa

imajo medsebojno spoštovanje in razumevanje ter delitev gospodinjskega dela večjo vlogo kot pri starejših respondentih.

Za izobrazbo veljajo nasprotne ugotovitve kot za starost: čim višjo izobrazbo imajo respondenti, tem manj poudarjajo materialne in pripisane okoliščine. Po drugi strani pa pripisujejo večjo vlogo uglašenemu medsebojnemu razmerju med zakonskima partnerjema. Pri tem je treba posebej poudariti, da so z rastjo izobrazbe omenjena stališča bistveno bolj pogosta kot s starostjo. Iz tega izhaja, da bodo generacijske spremembe vsaj še nekaj časa prevladovale nad cikličnimi. Dejstvo, da z višjo izobrazbo močno upada pomen verskih, narodnostnih in statusnih razlik med partnerjema, zagotavlja razmeroma manjšo sociokulturno segregacijo prebivalstva in v zvezi s tem tudi dokaj odprte družinske skupnosti.

Samopripisana slojevska diferenciacija se na dokaj nenavaden način povezuje s stališči respondentov do zakonske skupnosti. Razlike v stališčih do zakonske skupnosti so med sloji skoraj povsem enake kot zgoraj omenjene razlike med izobrazbenimi skupinami. Iz tega lahko domnevamo, da je izobrazba v Sloveniji še vedno glavni dejavnik družbene vrednotne (de)diferenciacije.

Toda takšna simetrija stališč med izobrazbenimi in slojevskimi skupinami prevladuje le do višjega srednjega sloja, ne velja pa več za zgornji sloj; ta ima veliko manj univerzalna oziroma veliko konservativnejša stališča do zakonske zveze in se tako približuje stališčem starejših generacij.

Zgornje ugotovitve nas napeljujejo k naslednjim domnevam:

Izobrazba ima zelo velik, lahko bi rekli celo odločujoč vpliv na bolj univerzalistično pojmovanje družinske skupnosti; s tem zagotavlja tudi manjšo družbeno segregacijo pri sklepanju zakonskih zvez. Izobrazba pomembno vpliva na vrednotno usmerjenost mladih, s tem pa se tudi zavrača teza o vrednotni anomiji slovenskega izobraževalnega sistema.

Stališča slojevskih skupin se večinoma ujemajo s stališči izobrazbenih skupin, kar kaže na to, da je izobrazba še vedno glavni vir slojevitosti slovenske družbe; to zagotavlja nadaljnji razvoj slovenske družbe kot napredne in produktivne skupnosti. Posebno pozornost zaslužijo nadpovprečno konservativna stališča zgornjega sloja, ki pripisanim okoliščinam, kot sta vera in družbeni sloj, daje večji pomen,

medsebojnemu razumevanju pa manjši pomen kot višji srednji sloj. Domnevamo, da je ta maloštevilni zgornji sloj produkt tranzicije, ki je v zadnjem desetletju potekala v slovenski družbi.

Stališča posameznih sociodemografskih skupin do konflikta med materinstvom in poklicno kariero, ki ga doživljajo sodobne ženske, so – v celoti vzeto – manj jasna kot tista, ki smo jih obravnavali zgoraj v zvezi s pomembnimi značilnostmi družinske skupnosti. Kot je razvidno iz tabele 5.7, so nekoliko jasnejša stališča starostnih skupin. Povzamemo jih lahko z ugotovitvijo, da se s starostjo dosledno krepijo konservativna stališča do omenjenega konflikta vlog, ki so mu izpostavljene sodobne ženske. Čim starejši so respondenti, tem bolj poudarjajo osrednji pomen družine in tem manj soglašajo s stališčem, da je zakon zastarela institucija. Poleg teh splošnih stališč pa starejši respondenti močneje poudarjajo, da potrebuje otrok oba starša in da ženska potrebuje otroka, če hoče imeti polnovredno življenje. Pogosteje tudi menijo, da zaposlena ženska ne more biti enako dobra mati kot nezaposlena. Kljub navedenim konservativnim stališčem starejših do vloge žensk v družini pa sta omembe vredni tudi dve izjemi: starejši respondenti nimajo negativnejših stališč do teze, da je zaposlitev pogoj za neodvisnost, niti nimajo bolj odklonilnih stališč do žensk, ki hočejo uveljaviti status matere samohranilke. Omenjeni izjemi sta zelo verjetno posledica ideološko neobremenjenih stališč starejših respondentov: ker niso ideološko obremenjeni, ne odklanjajo a priori zaposlovanja žena oziroma mater, ampak celo menijo, da je zaposlitev edini pravi način za emancipacijo žensk v sodobnih družbah. Prav tako niso občutno bolj proti materinstvu zunaj zakonske zveze. To pomeni, da je postalo materinstvo zunaj zakonske zveze tudi zanje tako rekoč legitimno. Dvomijo pa o tem, da bi lahko sodobna ženska enakovredno opravljala obe vlogi: materinsko in poklicno. Problematičen ni torej zakonski status, ampak konflikt vlog.

V zvezi z izobrazbo moramo opozoriti predvsem na dve značilnosti: na to, da bolj izobraženi ne poudarjajo pogosteje osrednjega pomena družine, niti ne podpirajo bolj pogosto stališča, da je zakon zastarela institucija. Dezorganizacija družinskih odnosov in opuščanje zakonske zveze sta očitno privedla do tako velikih negativnih posledic, da so zavrle dosedanje težnje k liberalizaciji na tem področju. To domnevo podpira

tudi ugotovitev, da so konservativna stališča pri višje in visoko izobraženih skupinah v Sloveniji pogostejša kot pri skupinah, ki so končale srednje šole. Višje in visoko izobraženi respondenti bolj kot srednje izobraženi podpirajo tezo, da otrok potrebuje oba starša in da ženska potrebuje otroka. Visoko izobražene skupine tudi manj odobravajo status matere samohranilke. Glede na to, da so najvišje izobražene skupine praviloma vzor drugim izobrazbenim skupinam, lahko pričakujemo, da se v prihodnje ne bodo več krepile težnje k vse večji dezorganizaciji družine in liberalizaciji zakonske zveze.

Tabela 5.7: *Stališča do družinskih vlog*

Družinske vloge / Socio-demografske skupine	Družina zelo pomembna	Otrok potrebuje oba starša	Ženska potrebuje otroka	Zakon je zastarel	Mati samohranilka je O. K	Zaposlena mati je enakovredna	Zaposlitev je pogoj za neodvisnost žensk
SPOL M							
Ž	+	–	+	–	+	+	+
STAROST							
do 30					58		
31–45					51		
46–60					58		
61 in več	+	+	++	–	50	–	+
IZOBRAZBA							
osnovna		92		26			1.9
poklicna	~	91		28			1.9
srednja		80	–	25	+		2.0
višja in visoka		86	31 +	23	57 –	+	1.9
SLOJ							
čisto spodnji		86	54	18			1.7
delavski		93	40	28			1.9
srednji		84	34	26			2.0
viš. sred.		79	31	18	+	+	1.9
zgornji	+	90	50	10	40 –	1.9 –	1.9

V šestem in sedmem stolpcu pomeni 1 "zelo pomembno" oziroma "zelo soglaša" in 4 "sploh ni pomembno" oziroma "sploh ne soglaša". V drugem, tretjem, četrtem in petem stolpcu pa navajamo odstotek tistih, ki soglašajo s trditvijo.

Najmanj pregledne so razlike med sloji. Večinoma gre za nelinearne razlike, v katerih se vmesni sloji pogosteje opredeljujejo za liberalna oziroma moderna stališča, najnižji in najvišji pa za konservativnejša. Domnevamo, da je prejšnji režim bolj vplival na srednje sloje kot pa na nižje, ki so bili marginalizirani, in višje, ki so svoja stališča oblikovali na podlagi lastnih izkušenj. Nasprotno pa so bili (po definiciji) vmesni sloji močneje povezani z nekdanjim režimom, za katerega je bila značilna prevlada liberalnih in modernističnih stališč do družine in zakonske zveze.

5.5 Trendi v pojmovanju družine

Na podlagi prejšnjega poglavja lahko domnevamo, da smo bili že v devetdesetih letih na koncu razvojnega ciklusa, v katerem so prevladovale težnje k liberalizaciji zakonske zveze in dezorganizaciji družinskih odnosov. Premiki v stališčih slovenskih respondentov, ki se nanašajo na pojmovanje družine in so razvidni iz grafa 5.1, kažejo, da je že v devetdesetih letih prišlo do povsem očitne polarizacije stališč: na eni strani se je bolj poudarjala vloga subjektivnih oziroma medsebojnih odnosov med partnerjema, na drugi strani pa se je manj poudarjala vloga objektivnih oziroma materialnih in pripisanih lastnosti zakonskih zvez. Na eni strani se je povečal delež respondentov, ki menijo, da so zvestoba, medsebojno spoštovanje, medsebojno razumevanje in srečno spolno razmerje zelo pomembni za uspešen zakon, po drugi strani pa se je zmanjšal delež tistih, ki menijo, da so za uspešen zakon pomembni ustrezen dohodek, dobro stanovanje, isto versko in politično prepričanje ter enako družbeno okolje.

Stališča do družine kot skupnosti se torej spreminjajo v želeni smeri, se pravi v smeri postmaterializma in "afektivnega individualizma", ki temelji na kakovostnih medosebnih odnosih med zakonskima partnerjema. Zakonska zveza kot institucija pa se v tem desetletju vse bolj pojmuje kot svobodni dogovor med partnerjema in vse manj kot pravno zagotovljena gmotna varnost. Zakon postaja vse bolj skupnost in vse manj institucija.

Manj poudarjene pripisane okoliščine, kot so socialno okolje ter versko in politično prepričanje, so znamenje večjega, ne pa manjšega

univerzalizma respondentov. Manj poudarka tem trem okoliščinam ne pomeni povečanje anomije, ampak povečanje univerzalizma. Družbene, verske in politične razlike med partnerjema so vse manj pomembna ovira za uspešno zakonsko zvezo, to pa omogoča vse bolj odprto zakonsko skupnost, ki se vse lažje vključuje v širše družbeno dogajanje.

Graf 5.1: *Težnje v pojmovanju zakonske zveze*

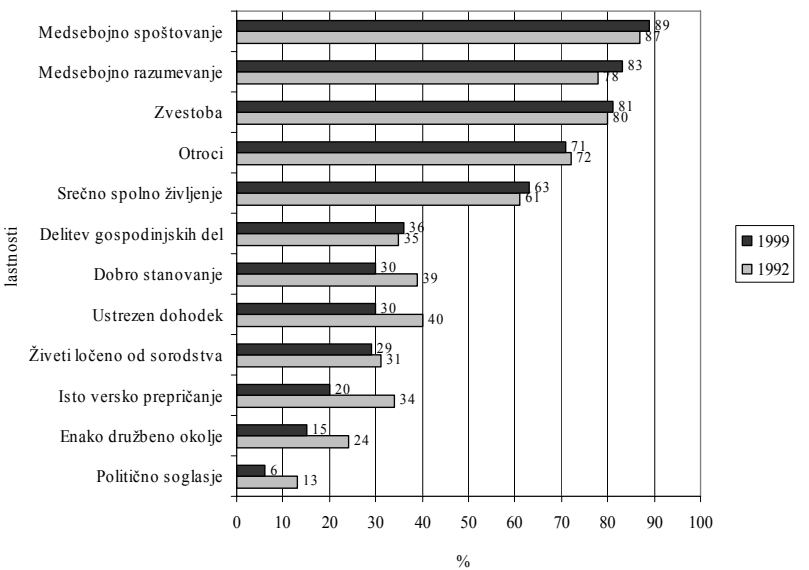

Vir: SJM1992–1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Graf 5.2 kaže manj jasne in bolj protislovne razvojne trende. Najočitnejše je protislovje med naraščanjem vloge družine in vse kritičnejšim odnosom do zakona kot zastarele institucije. V devetdesetih letih gre torej za vse bolj osrednjo vlogo družine kot življenjske skupnosti in hkrati za vse očitnejšo krizo zakonske zveze kot institucije. Ne gre za krizo družine, ampak za krizo zakonske zveze.

Druge spremembe v stališčih respondentov kažejo na to, da se liberalno pojmovanje družine še vedno rahlo povečuje, saj se nekoliko večji delež respondentov strinja s tem, da je zaposlena mati enakovredna nezaposleni in da je zaposlitev tisti pravi pogoj, ki omogoča neodvisen

položaj ženske. Liberalne težnje se kažejo tudi v stališčih do starševstva obeh zakoncev in v stališčih, da ženska potrebuje otroka, saj se tudi s tem na koncu devetdesetih let strinja manj respondentov.

Graf 5.2: *Stališča do družinskih sprememb*

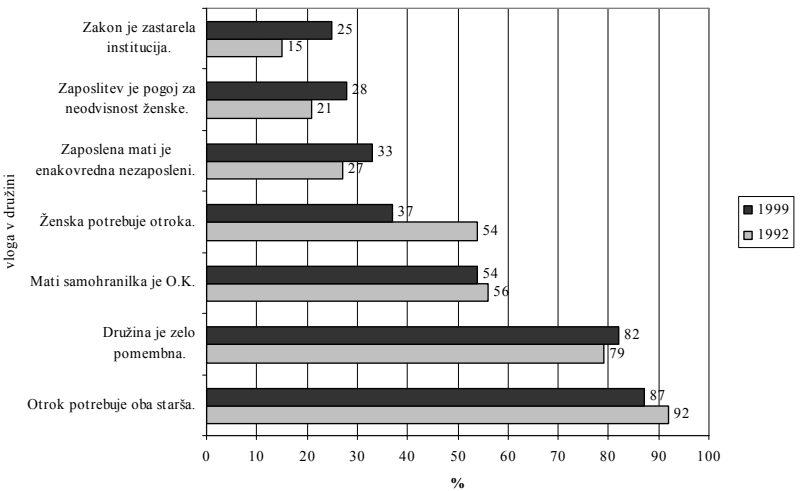

Vir: SJM1992–1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Značilna je nekoliko manjša podpora stališču, da je povsem neproblematično, če si ženska želi otroka, ne pa tudi zakonskega partnerja. Manjša podpora temu stališču je dokaj verjetno znamenje konca vse liberalnejšega pojmovanja zakonske zveze, na kar smo opozorili že v prejšnjem poglavju.

Graf 5.3 prikazuje podatke o liberalizaciji pogledov na spolne prakse, ki so povezane tudi z življenjem družine in delovanjem zakonske skupnosti. Iz grafa je razvidno, da se stališča do omenjenih spolnih praks v tem desetletju niso dosti spremenila. Stališča do avantur poročenih oseb in do splava so na koncu devetdesetih let celo manj strpna, kot so bila v začetku tega desetletja. Strpnejša so le do spolnih odnosov mladostnikov in homoseksualnosti, se pravi do tistih spolnih praks, ki neposredno ne ogrožajo zakonske zveze.

Zanimivo je tudi, da ni nobenih sprememb v stopnji strpnosti do ločitev. Domnevamo, da gledajo respondenti na ločitev kot na nekaj, na kar ni mogoče izvajati večjega moralnega vpliva

Graf 5.3: *Ali lahko opravičimo naslednja dejanja?*

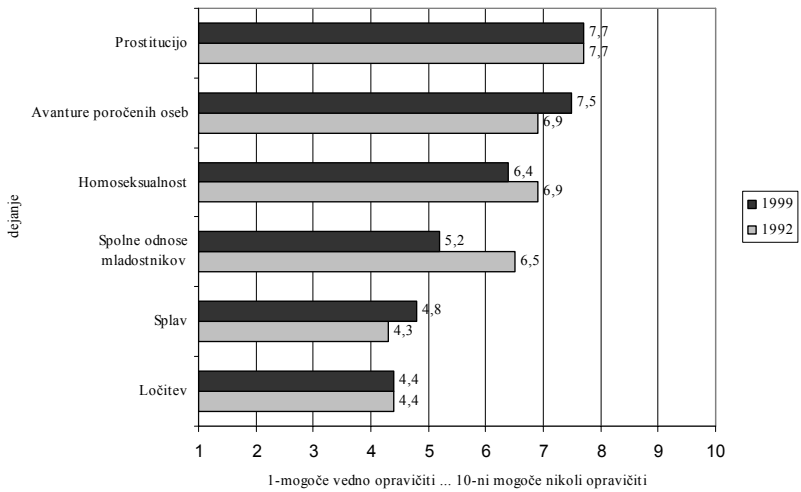

Vir: SJM1992–1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

6 VERA IN VREDNOTE

6.1 Vrednote in religioznost

V knjigi Human Beliefs and Values, ki vsebuje pregled izsledkov svetovne raziskave vrednot, je v uvodu zastavljeno vprašanje: "Kako pomembna je v vašem življenju vera?" Inglehart (s soavtorji 2003) je prav odgovore na vprašanje o pomenu vere v življenju ljudi, zbrane v enainosemdesetih državah na vseh celinah, izbral za pojasnitev koncepta do zdaj najširše zasnovane empirične raziskave vrednot, stališč in verovanj ljudi v sodobnih družbah. Kot je razvidno iz zasnove te knjige, gre za poizkus raziskovanja človekovih vrednot, ki se nanašajo na vsa pomembna področja človekovega življenja, kot so politika, gospodarstvo, vera, družinske vrednote, skupne identitete, vloge spolov in spolno vedenje, državljanske obveznosti in etnične presoje, pa tudi vprašanja o varstvu okolja, znanstvenem napredku, tehnološkem razvoju – in seveda tudi o človekovi sreči. Analiza pokaže, da kar 98 % prebivalcev Indonezije odgovarja, da je vera v njihovem življenju zelo pomembna, medtem ko so na Kitajskem kot drugi skrajnosti le trije odstotki vprašanih odgovorili

enako. S tem je opozoril na pomembno značilnost pri raziskovanju vrednot, namreč da v izraženih stališčih in vrednotah med ljudmi v različnih družbah obstajajo velike razlike. "Če bi domnevali, da vsakdo gleda na svet tako, kot gledamo mi sami, bi bila to zelo huda zmota." Dodajmo, da je bilo v Sloveniji takih, ki pripisujejo veri v osebnem življenju zelo pomembno mesto, ob zadnji meritvi (1999) 12 %.[1] Tako se vera med Slovenci ob drugih ocenjevanih vrednotah uvrsti značilno za družino (82 %), delom (62 %), prijatelji in znanci (42 %) ter prostim časom (32 %) na predzadnje mesto pred politiko (2 %).

Inglehart se v nadaljevanju ne ukvarja posebej s slovenskim vrednotenjem vere, pač pa na podlagi spoznanja o razlikah, celo velikih razlikah pri vrednotenju istega pojava, dobrine ali vrednote, izreka splošna pričakovanja – hipoteze o naravi teh razlik. Tako navede, da se javnosti v najrevnejših državah sveta najbolj nagibajo k poudarjanju vere in da je ta poudarek značilen za države z islamsko kulturno tradicijo. S tem poudarja dva vidika: (1) kulturnozgodovinski vpliv in tradicije ter (2) gospodarski razvoj. Poudarjanje vere se zmanjšuje v večini razvitih industrijskih držav, povečuje pa se v večini držav v razvoju, za katere sta značilni visoka stopnja rasti prebivalstva in še vedno prevladujoča revščina. In dodaja, da število vernih ljudi v svetu kot celoti narašča, čeprav je očitno, da sekularizacija napreduje v večini razvitejših, bogatih držav.

Pri iskanju povezav in nakazovanju hipotez pa Inglehart preide iz societalne oz. družbene na individualno raven, ko ugotovi, da kljub težnjam k enakopravnosti moških in žensk ženske večinoma ostajajo bolj verne kot moški, da v večini držav ženske vero bolj poudarjajo kot moški in da ne najdemo niti ene države, kjer bi moški bolj poudarjali vero kot ženske. Pomen starosti oz. generacijske pripadnosti pri pojasnjevanju vernosti relativizira z ugotovitvijo, da je to za nekatere družbe značilno, za druge pa ne; gledano v celoti je za mlade približno enako verjetno kot za stare, da izjavljajo, da je vera zanje zelo pomembna. Hkrati je res, da v nekaterih družbah (npr. Dominikanska republika, Gruzija, Makedonija) mlajši respondenti pripisujejo veri večjo pomembnost kot starejši, v večini

[1] Kar precej pomena veri pripisuje nadaljnjih 24 %; da vera ni preveč pomembna v njihovem življenju, jih meni 38 % in da vera sploh ni pomembna, jih meni 26 %.

družb pa se kažejo očitne razlike v nasprotni smeri. To še posebej velja za napredne industrijske družbe in za ponazoritev navede Avstrijo, Belgijo, Kanado, Francijo, Islandijo, Italijo, Nizozemsko, Slovenijo, Španijo, Veliko Britanijo in ZDA z ugotovitvijo, da se v teh državah dogajajo medgeneracijski premiki v smeri večje sekularizacije.

Nadalje Inglehart ugotavlja, da bolj izobražene skupine in skupine z višjimi dohodki manj poudarjajo vero kot skupine z manj izobrazbe in nižjimi dohodki, vendar hkrati ugotavlja, da to velja v glavnem le za napredne industrijske družbe, medtem ko je v manj razvitih družbah ta zveza lahko celo obratna, kar še posebej velja za družbe z islamsko kulturno tradicijo. Sicer se v sodobnih industrijskih družbah kaže medgeneracijski premik od materialističnih k postmaterialističnim vrednotam kot posledica splošnega dviga ravni eksistencialne varnosti, kar dodatno prispeva k širjenju sekularizacije. So pa vzgibi in primeri, ki govorijo tudi o nasprotnem. Vse dosedanje analize so pokazale, da je to prav primer ZDA, deloma pa tudi Irske, kjer ljudje kažejo dosti bolj verske poglede na življenje, kot bi lahko napovedovali na podlagi njihove ekonomske ravni oz. razvitosti družb ter njihovega postmodernega oz. postmaterialističnega razvoja.[2]

K pojasnjevanju vpliva družbenih okolij na oblikovanje in izražanje vrednot – in v tem konkretnem primeru izražanje vernosti in pripisovanja pomena veri v osebnem življenju – bistveno prispeva prav teorija modernizacije. Vsaj za religiozne pojave in pripisovanje pomena veri velja, da izhajajoč iz predpostavke ekonomske determiniranosti družb ne bomo pojasnili vseh mnogoterosti in razlik v prevladujočih vrednotah in stališčih; ta razmerja skoraj nikoli niso enopomenska. "Čeprav ekonomski razvoj potiska sociokulturne spremembe v predvideno smer, ostaja vsaka od držav enkratna, edinstvena." To seveda ne zanika osrednje trditve teorije modernizacije, da so gospodarske, kulturne in politične spremembe med seboj tesno povezane (Inglehart, Klingemann 2003; Inglehart, Welzell 2004) ter da je skupna tema v osnovi vseh teh

[2] Primerjave religioznosti v različnih državah zgolj na podlagi posamičnih kazalcev imajo seveda le omejeno veljavo. Religioznost v ZDA ni isto kot v Sloveniji, na Irskem, Poljskem itd. Religioznost v ZDA je prej izraz kulturne kot konfesionalne opredelitve.

gospodarskih, kulturnih in političnih sprememb t. i. človeški izbor (human choice), ko si ljudje pridobijo več informacij, intelektualnih virov in na tej podlagi vse bolj poudarjajo samoizražanje in dosežejo več demokratičnih pravic. "Gospodarski razcvet, poudarjanje vrednot samoizražanja in krepitev demokracije oblikujejo skladen sindrom človeškega razvoja znotraj modernizacijske teorije: poleg gospodarskega pridobi pomen kulturni dejavnik." Industrializacija povečuje urbanizacijo, poklicno specializacijo in višjo raven izobrazbe; to pa so ključne sestavine na poti k modernizaciji.

Na tej poti se spreminjajo tradicionalne verske vrednote. Ob zmanjševanju eksistencialnih pritiskov postaja človekov izbor vse svobodnejši, vse bolj se širi prostor človekovega samoizražanja. To se ne kaže le v sproščanju pritiska verskih dogem, ampak tudi v bolj sproščeni izbiri nasploh in tudi v izbiri življenjskih praks, npr. izbiri partnerja, opredeljevanju odnosa do spolnih vlog, ciljih pri vzgoji otrok, načinu potrošniškega izražanja, pa tudi na političnem področju, v vse večji politični udeležbi, sproščenem volilnem vedenju itd.

Ni naš namen, da bi v tem poglavja razpredali misli o teoriji modernizacije oz. postmodernizacije. Vendar ne smemo mimo tega, da gospodarski razvoj potiska družbe v skupno predvidljivo smer ne glede na njihovo kulturno dediščino. Poizkus kulturne tipologizacije, ki jo Inglehart opira na celovito obdelavo množice empiričnih podatkov za veliko število držav, razvršča države v velike skupine s podobnimi družbeno-gospodarskimi in kulturno-religijskimi značilnostmi. To se kaže med drugim v kulturno sorodnih skupinah držav, ki so tudi religijsko skladne. Tako npr. v Evropi med državami sicer obstaja obilje razlik, ki se izražajo na verski, kulturni, gospodarski ravni, pa tudi v njihovi socialni dediščini, kar pojasnjuje in opravičuje njihove nacionalne in societalne identitete, pa vendar analiza razkrije mnogo skupnega, kar te države uvršča v enoten tip.

Za evropske države s krščansko versko kulturno tradicijo velja, da jih deli novodobno izkustvo komunističnih vladavin. Po Inglehartovem mnenju je komunizem v teh državah pustil jasno sled v vrednotnih sistemih ljudi, to pa se domnevno izrazi v njihovi skupni uvrstitvi v širšo skupino, saj se v teh družbah kaže težnja po nadpovprečnem poudarjanju

sekularno racionalnih, namesto tradicionalno religioznih avtoritet. Močno izstopa tudi poudarjanje avtoritete države. Vendar z večdesetletno avtoritarno vladavino kulturnovrednotni izvori in tradicije v teh državah niso odpravljene, so le zadržane, prikrite. Ob spremembi sistema bolj ali manj spet oživijo, se ponovno pokažejo v svojem prvotnem izrazu. To zadeva tudi vprašanje verovanj, religioznosti. Med nekdanjimi komunističnimi državami so takšne s tradicionalno nizko religioznostjo (oz. so v poteku dinamične sekularizacije), npr. Češka, Madžarska, morda tudi Slovenija, ki se uvrščajo skupaj s Švedsko, Norveško, ki so visoko sekularizirane ali celo nereligiozne. Na drugi strani pa so, denimo, Poljska, Slovaška, Hrvaška skupaj z Irsko, ZDA[3] in nekaterimi drugimi državami, ki jih označujejo visoka stopnja gospodarske razvitosti, nizka stopnja sekularizacije in relativno visoka stopnja religioznosti. Večdesetletno obdobje avtoritarne vladavine s specifično nazorsko in vrednotno indoktrinacijo ni pustilo enotnega vrednotnega vzorca, ni oblikovalo enotnega kulturnega tipa. Z razpadom sistema so se pokazale izvirne, trajnejše prvine kulturnovrednotnega sistema, tako da je nekdanja Vzhodna Nemčija spet bližje Zahodni Nemčiji, da pa je Slovenija v izražanju religioznosti in religioznih vrednot bliže Nizozemski kot Hrvaški, Hrvaška bliže Irski in Poljski kot Sloveniji itd.[4]

Sekularizacija je v evropskih državah z avtoritarnimi sistemi potekala specifično glede na kulturnozgodovinske značilnosti in tradicije, zato so tudi njeni učinki različni. Tako je Slovenija zgodovinsko kot rimskokatoliška, tradicionalno konservativna dežela v začetku preteklega stoletja glede na

---

[3] Pri pojasnjevanju razmer nesekularizirane Poljske in Slovaške ter desekularizirane Hrvaške se kaže opreti na izhodišča D. Martina (1978) o povezovanju nacionalnega in verskega zaradi zgodovinske ogroženosti od zunanje sile z drugačnim (ne-)verskim predznakom in S. Bruce-a (1996) o nesekulariziranosti kot posledici t. i. cultural defense in tranzicije. Slednje zlasti prispeva k pojasnjevanju razlik med Hrvaško in Slovaško. Sekularizacija brez dvoma označuje glavni tok dogajanja v Evropi, vse drugo so začasni zastoji, ki jih lahko razložimo kot posledico tranzicijskih procesov in cultural defense.

[4] M. Smrke je ob konzultaciji tega teksta opozoril na protisloven položaj ZDA v razponu sekularizacije – nesekulariziranosti. ZDA so nesekularizirane na ravni zavesti in sekularizirane na societalni ravni. Tako npr. B. Wilson (1982) ugotavlja, da so ameriške cerkve/denominacije od znotraj vse bolj sekularizirane, kar se med drugim kaže v t. i. psihologizaciji podobe boga: bog ni več nekaj zunanjega, transcendentnega, ampak nekaj notranje psihološkega.

prevladujočo zavest prišla bliže skupini t. i. postkrščanskih držav. Sloveniji najbližja je Hrvaška, ki je v preteklem stoletju v celoti delila z njo skupno usodo, tudi usodo desetletja trajajočega avtoritarnega sistema. Glede na prevladujoče vrednote in izražanje religijske zavesti pa se Hrvaška uvršča v sam vrh evropskih katoliških držav itd.[5]

Evropske in svetovne družbe na začetku 21. stoletja označuje izjemna dinamika človeškega razvoja in širitve človekove svobodne izbire. To je obdobje gospodarskega razvoja in povečevanja družbene blaginje – in torej zmanjševanja negotovosti. Toge družbene norme nadomešča širjenje prostora človekove svobodne izbire. Človek je vse manj omejen ter odvisen od skupin in skupnosti, ki jim pripada, od družine, naroda, razreda, religijskih skupnosti, poklica itd. Vse bolj se individualizira in vse bolj svobodno izraža svoja hotenja, interese in vrednotenja. V religijskem izseku to označuje sekularizacija. Vendar sekularizacija posega tudi na vsa druga človekova življenjska področja, na vsa druga področja vrednotenja, v novo razumevanje odgovornosti do družine, tradicionalnih vlog spolov in spremenjenega izražanja spolnosti, izražanja narodnega ponosa in nacionalizma (ksenofobije, diskriminacije, agresivnega nacionalizma), vloge moderne države in sodobne demokracije, politične udeležbe, temeljnih vprašanj o moralnosti in morali, racionalizacije odnosa do sveta in zavračanja temeljnih oblik verovanj, svobodnejšega, nedogmatskega izražanja religioznosti, sproščene institucionalnih pritiskov itd.

Šele v tem široko razprtem kulturnozgodovinskem in teoretskem kontekstu je smiselno razglabljanje o religioznosti Slovencev ter raziskovanje okoliščin njegovega oblikovanja in izražanja. To je sociološkoreligijska, lahko bi celo rekli pastoralnosociološka tema, kot se zastavlja z vidika sekularizacije oz. evangelizacije. Hkrati pa gre za mnogo več. Gre za vprašanje smeri in dinamike družbenorazvojnih procesov, ki prebivalke in prebivalce Slovenije približuje postmoderni družbi. Gre za ključna vprašanja prebujanja razvojnih zmožnosti v družbi kot celoti in v posameznikih. Za sproščanje človekovega ustvarjalnega individualizma in

[5] Evropske cerkve, še posebej katoliška, so ob razpadu totalitarnih vzhodnoevropskih režimov in sproščanju ideoloških spon v teh državah pričakovale možnost njihove hitre ponovne evangelizacije in vzpostavitve razmer izpred druge svetovne vojne. To pa se v njih v glavnem ni zgodilo.

ustvarjanje razmer za njegovo družbeno preživetje, ki so utemeljene na večji količini znanja, sposobnosti individualne racionalne presoje, večji zavzetosti, sposobnosti prevzemanja tveganja, vključevanju v skupne akcije, nadomeščanju egalitarnega solidarizma s sodobnim konceptom pravic človeka in državljana, z refleksivno in pretežno servisno vlogo države itd., itd. Podrobno opisovanje in pojasnjevanje pojavov religioznosti med Slovenci in stanj religiozne zavesti ter njenega prispevka k oblikovanju vrednot nasploh imata torej svoje globlje opravičilo.

Empirično sociološko raziskovanje pojava religioznosti v Sloveniji poteka sistematično od leta 1968 v okviru longitudinalnega projekta Slovensko javno mnenje, ki se v začetku devetdesetih let razširi z vključitvijo v mednarodne primerjalne programe, med njimi predvsem: International Social Survey Programme – 1990 in World Value Survey oz. European Value Survey – 1992. Šele s tem se odpre možnost primerjalne analize vrednotnih pojavov – in tu smo na izhodišču naše analize. Naloga, ki si jo postavljamo, je izrazito neambiciozna. Na opisni in analitski ravni se bomo ukvarjali pretežno s podatki iz zadnje od treh do zdaj izvedenih meritev pri svetovni raziskavi vrednot in predvsem s slovenskimi podatki. Skušali bomo prikazati povezanost med religioznostjo in izbranimi vrednotenji oz. vrednotami, ki so v tradicionalnih razmerah sestavine cerkvene dogmatike. Kot nam dosedanje raziskave to dopuščajo, pa bomo prej nakazali, kako je bil pojav religioznosti "dimenzioniran" od konca šestdesetih let do danes.[6]

6.1.1 Pregled raziskovanj religioznosti v Sloveniji 1968–2003[7]

Od sredine šestdesetih let potekajo sistematične empirične sociološke raziskave religioznosti prebivalcev Slovenije in njihovega odnosa do cerkve. Šele v letu 1991 pa se je raziskovalcem ponudila priložnost, da se po osamosvojitvi Slovenije (junij 1991) pridružijo pomembnima

[6] V razmerah slovenske različice jugoslovanskega samoupravnega socializma, torej tipa avtoritarnega sistema, ki ga drugi analitiki poenotijo v kategorijo komunistični sistemi.

[7] To poglavje je pretežno oprto na sestavek: Toš, N., Religioznost v Sloveniji – v medčasovnih primerjavah, 1999. V prikaz je vključeno novejše empirično gradivo.

mednarodnima projektoma, ki proučujeta tudi pojav religije v sodobnem svetu, namreč World Values Survey (WVS)[8] in International Social Survey Programme (ISSP)[9]. V tem besedilu so poleg kratke označitve razmer v Sloveniji po II. svetovni vojni do razpada Jugoslavije, kar je določalo tudi položaj vernikov ter razmerja med cerkvijo in državo, predstavljeni pregled izsledkov socioloških raziskav religioznosti, opravljenih v obdobju 1968–1990, prikaz religiološkega dela raziskave WVS (1992, 1995, 1999) ob delni primerjavi z izsledki ISSP, Religion (1991, 1998) ter srednje- in vzhodnoevropske religiološke raziskave (Aufbruch 1997).[10]

6.1.2 Čas pred družbenim preobratom in po osamosvojitvi

Slovenija v Jugoslaviji in osamosvojitev. Raziskavi WVS 1990 in ISSP, Religion 1991, sta potekali v prelomnem obdobju slovenske zgodovine neposredno po prvih demokratičnih volitvah (april 1990) in po osamosvojitvi slovenske države (1991). Za razmere pred tem je veljalo, da je bila Slovenija del jugoslovanske federalne države. Njen 45-letni povojni razvoj sta označevali prevladujoča ideologija, ki je utemeljevala vsa družbena, gospodarska in socialna razmerja, in ena sama politična stranka, ki je avtonomno odločala o vseh ideoloških vprašanjih, hkrati pa imela popoln nadzor nad vojsko, policijo, gospodarstvom, množičnimi občili, pa tudi nad izobraževalnimi ustanovami in cerkvijo. Povprečne razmere v povojnem razvoju Jugoslavije – kljub izvirnim koncepcijam samoupravnega socializma in federalizma – v bistvu označujejo sestavine klasične Friedrichove definicije totalitarizma (Friedrich, Brzezinski 1956). Pri tem

---

[8] WVS 1990, Professor Ronald Inglehart, Institut for Social Research, The University of Michigan, Ann Arbor, USA. Slovensko raziskavo je februarja 1992 na reprezentativnem vzorcu (N=1028) izvedel Raziskovalni inštitut pri Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (RI FDV) pod vodstvom avtorja. Raziskava je bila ponovljena v letih 1995 in 1999.

[9] ISSP, Programme 1991, Religion. Nacionalno raziskavo na reprezentativnem vzorcu (N=2080) je izvedel novembra 1991 RI FDV Univerze v Ljubljani v okviru projekta Slovensko javno mnenje, ki na podobni podlagi kot GSS (ZDA) oz. ALLBUS (Nemčija) poteka v Sloveniji od leta 1968 pod vodstvom avtorja. Raziskava je bila ponovljena novembra 1998.

[10] Aufbruch der Kirchen, 1997. Raziskavo je usklajeval Pastoralni forum, Dunaj; zasnovali so jo P. Zulehner, M. Tomka in N. Toš; s standardiziranim vprašalnikom so bili zajeti reprezentativni vzorci prebivalcev Litve, Latvije, Estonije, Poljske, Češke, Slovaške, Madžarske, Hrvaške in območje nekdanje Vzhodne Nemčije.

seveda ne kaže zanemariti vseh posebnosti in odstopanj v razvoju Slovenije znotraj tega – vendarle v svojem bistvu – totalitarnega režima. Slovenija se po državni osamosvojitvi (1991) uveljavlja kot demokratična družba. Slovenska država se je torej na novo oblikovala. Nastal je nov demokratični institucionalni politični sistem z zametki novih socialnih struktur in nove politične prakse. Stanje ob tem označuje tudi gospodarska in družbena kriza, ki se izraža delno tudi kot kriza vrednot.

Čeprav nas opazovanje razmer v Sloveniji v zadnjih desetletjih nenehno spodbuja k razmisleku in označevanju razlik in posebnosti v njenem razvoju v primerjavi s preostalo Jugoslavijo in drugimi državami vzhodnega bloka, vendarle ni dvoma o tem, da sta družbeni preobrat omogočila razpad t. i. socialističnih režimov ter globoka politična, gospodarska in kulturna kriza jugoslovanskega federalizma. Slovenijo je skupaj z drugimi srednje- in vzhodnoevropskimi, nekdaj komunističnimi državami, končno zajel tretji demokratizacijski val v obdobju po drugi svetovni vojni. Prvi val je zajel pacificirane države – udeleženke sil osi; drugi val je zajel predvsem romanske in latinskoameriške države, v Evropi pa Španijo, Portugalsko in tudi Grčijo, medtem ko sedanji, tretji val, zajema bolj ali manj celoten evropski del nekdanjega vzhodnega bloka. Potek preobražanja teh držav in njihove možnosti za uveljavitev demokratičnih institucij in političnih odnosov določa nekaj presečišč in izvorov napetosti oz. konfliktnih odnosov. Najprej se to kaže v redefiniciji nacije oz. nacionalne države, z vsemi posledicami, ki jih ta proces sproža, in ki omogočajo utrditev demokratičnih institucij. Pri tem pomembno vlogo odigravajo tudi t. i. nacionalne cerkve, ki se prebijajo iz svoje obrobnosti v obdobju komunističnih vladavin. Cerkve se prenavljajo, pridobivajo na pomenu kot dejavnik prebujanja narodne zavesti – in torej tudi kot politični dejavnik. To ponazarjajo razmere v Rusiji, na Hrvaškem, v Srbiji, v Romuniji – in tudi na Poljskem. Gre tudi za vprašanje razmerja med demokratičnimi institucijami in gospodarskim prestrukturiranjem družb (Bruszt, Janoš 1992), odpravo ideološkega monopola komunističnih strank in hkrati za preprečevanje oblikovanja novih ideoloških monopolov.

Razpad vzhodnoevropskih komunističnih sistemov torej več kot očitno zaznamuje redefiniranje nacije in nacionalne države. V Jugoslaviji tako

težnja po redefiniranju položaja ene nacije na račun drugih, še posebej močnejše znotraj federalističnega sistema, kaže vso svojo rušilno moč. Redefiniranje nacionalne države pa je – nasprotno prej navedenemu – lahko tudi pomemben vzgon za razvoj demokratičnih institucij. Z vidika aktualnih slovenskih razmer in že utrjenih sprememb bi lahko sodili, da vprašanja v zvezi z nacionalnim konstituiranjem po uveljavitvi mednarodnega priznanja niso več v ospredju (Toš 1992). Konstituiranje nacionalne države v prvem obdobju po preobratu ustvarja primerno okolje in spodbudo za uveljavitev (nominalnega) demokratičnega institucionalnega sistema. V slovenskih razmerah cerkev pri tem nima prevladujoče vloge, dokončno pa izgubi obrobni položaj, ki ga je imela po II. svetovni vojni.[11] Položaj cerkve v Sloveniji v tem obdobju določa nekaj bistvenih okoliščin (Roter 1993): (a) vodilna eklezijska institucija iz časov pokristjanjevanja in naselitve Slovencev do današnjih dni je rimskokatoliška cerkev, ki je odločilno vplivala na razvoj nacionalne kulture in politike Slovencev skozi stoletja. (b) Med reformacijo se je predvsem v mestih uveljavil protestantizem, ki pa ga je katoliška cerkev v protireformaciji nasilno zatrla. Delež protestantov je tako danes v Sloveniji zanemarljivo nizek – in omejen predvsem na Prekmurje, obmejno področje z Madžarsko. (c) Med drugo svetovno vojno, ko je bila Slovenija zasedena, se slovenska katoliška cerkev ni priključila množičnemu odporniškemu partizanskemu gibanju v Narodnoosvobodilni fronti, ki jo je vodila komunistična stranka, temveč protikomunističnim gibanjem, ki so v vojnem času nastajala pod skrbništvom zasedbenih sil. V primerjavi npr. s poljsko katoliško cerkvijo, ki je bila nosilka odpora, slovensko cerkev bolj označuje kolaboracionizem. (d) V povojnem času je bila katoliška cerkev preganjana. Odvzeto ji je bilo premoženje, z očitkom koloboracionizma; preganjani pa so bili tudi duhovniki. Cerkev je po vojni zavzela negativno stališče do režima, ki je izvedel nasilno agrarno reformo, nacionalizacijo, uveljavil vladavino ene (komunistične) stranke in ustavno ločitev cerkve od države. Pozneje (od konca šestdesetih let) so se odnosi med cerkvijo in državo postopoma urejali (obnova diplomatskih odnosov s Svetim sedežem, obnavljanje

[11] Več o Sloveniji ob političnem preobratu (1990) v: Voice from the Slovene Nation, 1990–1992.

cerkva z državno pomočjo, dopustitev verskega tiska, praznovanje cerkvenih praznikov ipd.) ter se dokončno formalno uredili z novo slovensko ustavo, ki izhaja iz svobode veroizpovedi ter družbene in duhovne vloge cerkve, ohranja pa načelo ločitve cerkve od države. (e) Da je v Sloveniji v štirih desetletjih po vojni vendarle obveljala relativna svoboda veroizpovedi, kažejo izsledki empiričnih socioloških raziskav od 1968 dalje. Velik del prebivalstva ohranja in obnavlja svoj verski nazor in tudi povezanost s katoliško cerkvijo. Pogoji za ohranjanje in obnavljanje religioznosti so bili v Sloveniji bistveno ugodnejši kot v večini vzhodnoevropskih komunističnih držav, pri tem pa sta bili NDR in Albanija prav gotovo skrajni točki.

6.2 Raziskave religioznosti v Sloveniji, SJM 1968–1990

V prikazovanju religioznosti oz. nereligioznosti v Sloveniji v obdobju 1968–1990 se lahko opremo na vrsto raziskav v okviru projekta Slovensko javno mnenje (SJM)[12], ki poteka od leta 1968. Na samem začetku raziskovanja je bila izdelana tipologija religioznosti, ki vključuje (ne)religioznost (vernost, nevernost), hkrati pa zajame pogostost obiskovanj verskih obredov. Operacionalizacija tako vsebuje dihotomizirano razsežnost: veren – neveren ter razsežnost cerkvenosti, izraženo s pogostostjo obiskovanja cerkvenih obredov.[13] Uporabnost takšne operacionalizacije se je zdela utemeljena s tem, da je Slovenija v bistvu

[12] Raziskava poteka od leta 1968 v Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Raziskovalnem inštitutu Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Zasnovana je na reprezentativnem vzorcu polnoletnih prebivalcev Slovenije in redno vključuje tudi religiološke vidike.

[13] Tipologija obsega 9 kategorij, in sicer: (1) religiozni – cerkveno dosledni (verniki, ki vsako nedeljo ali pogosteje obiskujejo verske obrede); (2) religiozni – cerkveno nedosledni (verniki, ki pogosto obiskujejo verske obrede); (3) religiozni – do cerkve ravnodušni (verniki, ki le včasih, ob velikih praznikih in posebnih priložnostih obiskujejo verske obrede); (4) religiozni – necerkveni (verniki, ki ne obiskujejo verskih obredov); (5) neopredeljeni – cerkveni (ne vedo, ali so verni ali ne, vendar obiskujejo verske obrede); (6) neopredeljeni – necerkveni (ne vedo, ali so verni ali ne, vendar ne obiskujejo verskih obredov); (7) nereligiozni – nedosledni (ne verujejo, vendar priložnostno obiskujejo verske obrede); (8) nereligiozni – dosledni (ne verujejo in ne obiskujejo verskih obredov); (9) vsi drugi primeri.

monoreligiozno območje s prevladujočo katoliško versko pripadnostjo, podobno kot npr. v sosednjih Avstriji in Italiji.

Prva meritev – 1968. Prva meritev religioznosti (tabela 6.1, 1968) pokaže, da dobri dve tretjini prebivalstva Slovenije izražata vernost in med njimi slaba polovica zadostno povezanost s cerkvijo, ki se kaže v rednem oz. pogostem obiskovanju verskih obredov; preostala tretjina prebivalstva pa izraža nevernost in le v neznatni meri povezanost s cerkvijo. Dobljene podatke o (ne)religioznosti in (ne)cerkvenosti lahko za tisti čas za evropsko (pretežno katoliško) soseščino Slovenije štejemo za skoraj "normalne". Več kot dve desetletji trajajoča ideološka indoktrinacija, ki je zanikala človeško, socialno in kulturno bistvo religije in se s cerkvijo spopadala kot z reakcionarno družbeno silo, ni bistveno prizadela obsega in intenzivnosti povezav prebivalstva Slovenije s cerkvijo. Zaradi zaprtosti države (Jugoslavije) in posebnosti (samoupravljanje) pri njeni modernizaciji (industrializaciji in urbanizaciji), ki je v tem času pospešeno potekala v Zahodni Evropi, je prišlo kvečjemu do zadrževanja sekularizacije.

Meritve 1968–1978. Liberalizacija političnih odnosov v šestdesetih letih in odpiranje meja migracijskim tokovom sta (zelo verjetno) pospeševala sekularizacijo. To dobro ponazarjajo podatki v tabeli 6.1 v preseku 1968–1978. Delež cerkvi "zvestih" vernikov, rednih obiskovalcev cerkvenih obredov, upade skoraj za polovico, delno se poveča delež versko neopredeljenih prebivalcev, bistveno pa se poveča (s 26 % na 40 %) delež nevernih prebivalcev. Prav to obdobje je v slovenski religiološki literaturi označeno kot obdobje intenzivne sekularizacije. Pri tem ne gre le za upadanje vernosti nasploh, temveč tudi za upadanje povezanosti s cerkvijo. Tako slovenski katoliški teolog Rajhman (1979, 399) ugotavlja, da oznaka "katoliški narod" za Slovence predstavlja bolj spomin na nekdanji blišč cerkve in njenega organizacijskega aparata, da se mora katoliška cerkev od te oznake posloviti ter da je sekularizacija tako močna, da se stanje v Sloveniji ne razlikuje od stanja v modernih industrijskih državah. Podobno kot v Sloveniji ugotavlja upad obiskovanja cerkvenih obredov Zulehner (1991, 126) za Avstrijo. Tako delež rednih in pogostih obiskovalcev cerkvenih obredov v Avstriji v letu 1968 dosega približno 34 %, v Sloveniji pa 32 %, le da je upadanje intenzivnejše in tako delež rednih in pogostih obiskovalcev cerkvenih obredov leta 1978 v Sloveniji doseže le še 20,5 % oz. ostane v letu 1983 na ravni 20 %.

Tabela 6.1: *(Ne)religioznost in obiskovanje cerkvenih obredov med prebivalci Slovenije 1968–1998[14]–2003[15]*

	1968	1973	1978	1983	1988	1990	1998	2003
sem veren in redno vsako nedeljo obiskujem verske obrede	21,7	17,7	11,8	11,0	12,4	13,0	13,9	14,1
sem veren in pogosto, vsaj enkrat mesečno obiskujem verske obrede	10,2	10,4	8,7	9,0	9,3	10,8	11,2	12,4
sem veren in le včasih, ob velikih praznikih in ob posebnih priložnostih, obiskujem verske obrede	23,2	23,2	20,1	21,9	28,3	30,5	30,1	18,6
sem veren in ne obiskujem verskih obredov	12,6	8,1	4,7	5,8	6,3	6,5	9,5	6,2
ne morem reči, ali sem veren ali ne, čeprav obiskujem verske obrede		3,3	2,4	4,5	3,9	4,5	2,4	11,4
ne morem reči, ali sem veren ali ne in ne obiskujem verskih obredov		5,1	7,8	6,9	7,3	8,3	5,4	8,6
nisem veren, vendar obiskujem verske obrede	3,7	1,6	2,7	3,0	2,8	2,9	2,1	3,2
nisem veren in ne obiskujem verskih obredov	25,9	28,2	40,1	35,6	27,9	20,3	23,7	23,0
ne morem odgovoriti	2,6	2,4	1,7	2,3	1,8	3,7	1,8	2,5
N	2475	2098	2064	2067	2075	2074	1018	1054

Vir: SJM 1968–2003, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Meritve 1978–1988. Pa vendar je sekularizacijski proces le omejen pojav sedemdesetih let. Če primerjamo preseke 1978–1988 in poznejše meritve, lahko z Roterjem ugotovimo, da je v slovenski družbi "prišlo do nekaterih upoštevanja vrednih sprememb: do zaustavitve sekularizacijskega trenda, ki se izraža v zaznavnem dviganju deleža vernih in v izrazitem upadanju deleža nevernih" (Roter 1989, 93). Delež rednih obiskovalcev cerkvenih obredov sicer ostaja tudi v tem obdobju na nizki ravni (11–13

[14] Poleg prikazanih meritev so bile meritve opravljene tudi v letih 1969, 1971, 1972, 1976, 1980, 1982, 1984, 1986, 1987, 1989 in 1990. Glej: Toš, N. et al.: Vrednote v prehodu I in II.

[15] Podatki za leto 2003 so pridobljeni na podlagi odgovorov na dve ločeni vprašanji: o vernosti in o pogostosti obiskovanja verskih obredov; operacionalizacija ustreza zasnovi WVS, EVS in ISSP; dobljeni izsledki so smiselno primerljivi s predhodnimi meritvami.

%), medtem ko se je delež priložnostnih obiskovalcev cerkvenih obredov v tem obdobju bistveno povečal s 34 % v letu 1978 na 44 % v letu 1988 ter na tej ravni ostaja vse do zadnje meritve v letu 2003 (46 %). Če izvzamemo obdobje iz sredine sedemdesetih do sredine osemdesetih let, ko delež necerkvenih naraste nad polovico (54 %, 51 %), pa je tudi neobiskovanje verskih obredov trajna praksa dveh petin prebivalcev Slovenije (glej tabelo 6.2). Sekularizacijske težnje iz predhodnega obdobja vseeno niso v celoti splahnele. Družbeni prostor in prostor izražanja religioznosti in cerkvenosti v tem obdobju učinkujeta nekako svobodneje, neobvezujoče in odprto. Lahko bi rekli, da se sekularizacija nadaljuje tudi znotraj verske skupnosti, znotraj cerkvenega občestva – in zunaj njega.[16]

Graf 6.1

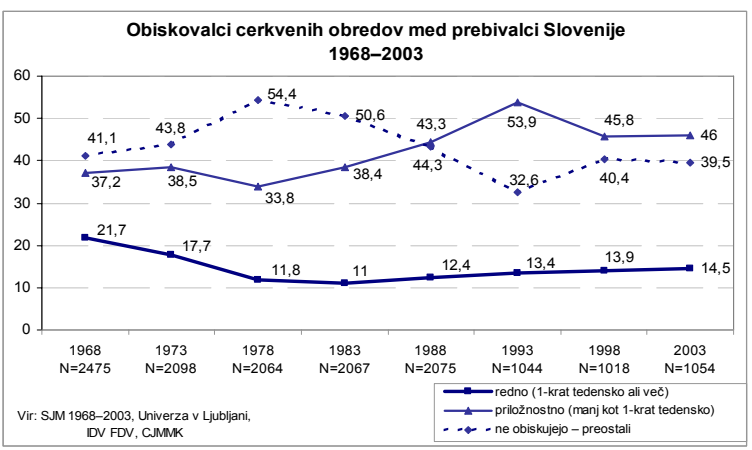

Izsledki raziskovanja v prvem desetletnem obdobju (1968–1978) očitno kažejo slabitev položaja religije – in torej sekularizacijske težnje, ki pa jim v naslednjem obdobju (1978–1988) sledi oživljanje religioznosti oz. cerkvenosti.

Meritve 1988–2003. Težnje iz predhodnega obdobja se potrdijo tudi v obdobju 1988–2003. (Glej tabelo 6.1 in grafa 6.1 in 6.2.) Primerjava

[16] Šele kvalitativna analiza bi pokazala, ali slabitve sekularizacijskih teženj ni spodbudilo pojavljanje postmodernih duhovnih gibanj (deizem, panteizem, new age ipd.).

meritev 68/73 in 88/93 pokaže, da je religioznost Slovencev "oživljala" in da so razlike le še v odtenkih: manj je nevernih, manj je vernih – in bistveno več je neopredeljenih. Postavlja se vprašanje, kaj je povzročilo zamrznitev pri izpovedovanju religioznosti prebivalcev Slovenije iz konca sedemdesetih v sredino osemdesetih let. V tem obdobju je ideološki nadzor (v nekdanji Jugoslaviji in Sloveniji) popuščal, postopoma so se urejala vprašanja razmerja med katoliško cerkvijo in državo, oblikujeta se kritična kulturna in politična javnost, kar se v drugi polovici osemdesetih let izrazi v množičnih družbenih gibanjih, z demokratizacijo sistema in prvimi pluralističnimi volitvami (pomlad 1990). Hkrati pa se v Jugoslaviji in Sloveniji v tem obdobju vse bolj kaže ideološka, politična in še posebej gospodarska kriza, oživljata pa nacionalizem in ideja osamosvajanja. Ta sekularizaciji nasproten obrat, odtaljenje izražanja povezav z vero in cerkvijo ima očitno notranje vzroke – in ni kak zapozneli izraz evropskih sekularizacijskih teženj.

Po družbenem preobratu in osamosvojitvi Slovenije (1991) nominalno izražanje religioznosti še narašča, narašča pa tudi izražanje nereligioznosti. To pokaže primerjava meritev v letih 1993 in 1998; naraščanje deleža religioznih se ne izraža v povečevanju deleža obiskovalcev verskih obredov; prostor religioznosti se jasneje diferencira: manj je neopredeljenih in več nevernih.

Stanje religioznosti v Sloveniji, kot ga razkriva raziskava v letu 1998, je skoraj odslikava stanja, kot ga kaže meritev iz leta 1973. Ob tem moramo upoštevati, da sta bila ideološki pritisk in represija enopartijskega sistema v takratni Jugoslaviji – in Sloveniji kot njenem delu – najizrazitejša po II. svetovni vojni do začetka šestdesetih let, pozneje pa sta popuščala. Nove težnje pri izražanju religioznosti se pokažejo iz konca devetdesetih let v leto 2003: delež vernih bistveno upade; delež nevernih je glede na predhodno meritev stabilen in značilno nižji kot v obdobju 1968–1988, za več kot dvakrat pa se poveča delež neopredeljenih. Neopredeljenost je torej aktualni izraz sekularizacije. Neopredeljeni so namreč bliže ateistom kot religioznim (Zulehner 1994, 43). Neopredeljeni so zadržani do konfesionalne vere, ne pa do oblik verovanja, zato se ne opredelijo kot ateisti.

Graf 6.2

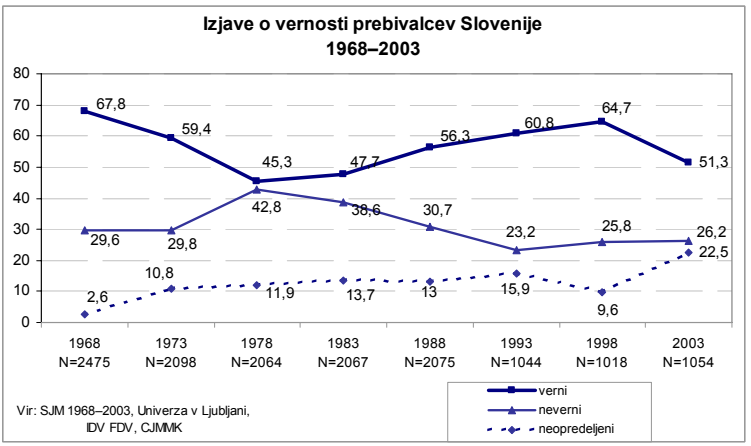

Drugi vidiki raziskovanja religioznosti. Religiološke raziskave se v predhodnem obdobju niso omejevale zgolj na ugotavljanje vernosti in cerkvenosti, temveč so obravnavale tudi vprašanje skladnosti individualnih verskih prepričanj in vrednot ter cerkvenih naukov, vprašanje položaja vernosti, verujočih in cerkve v družbi, še posebej vprašanje cerkve kot institucije in njenega položaja v družbeni in državni ureditvi ter v zvezi z želenim oz. pričakovanim razmerjem med cerkvijo in politiko.

Izsledki teh raziskav kažejo, da se splošne evropske, pa tudi slovenske sekularizacijske težnje kažejo v (ne)skladju med individualnim verovanjem ter vrednotami vernikov in cerkvenimi nauki. Izražajo se tudi v razumevanju vloge cerkve kot institucije in nakazovanju razmerja med cerkvijo in politiko. Spreminja se razmerje (ne)skladnosti med individualnimi verskimi prepričanji, verovanji in vrednotenji ter cerkvenimi nauki. Roter (1989, 93) ugotavlja, da "sekularizacijski učinki prejšnjega obdobja glede t. i. disolucije dogmatičnih verovanj še vedno delujejo in se kažejo v še vedno zaznavnem prepadu med stališči vernega prebivalstva ter cerkveno dogmatično doktrino, čeprav prihaja hkrati znotraj skupine “verni – cerkveno dosledni” do večje stopnje usklajenosti med verskimi prepričanji in cerkvenim naukom". Skladnost individualnih verovanj in vrednotenj ter cerkvenih naukov tako postaja vse bolj

značilnost, lahko bi rekli celo "privilegij" sorazmerno ozke kategorije vernih, ki jih naša razvrstitev označi kot konfesionalne vernike, kot verne – cerkveno dosledne, po Zulehnerju (1991, 126) pa je to kategorija "cerkvenih" vernikov. Pri preostalih kategorijah je skladnost individualnih verovanj in vrednotenj ter cerkvenega nauka manjša ali pa je skoraj ni. Svojevrstne sekularizacijske težnje se torej kažejo v nekonfesionalnem verovanju, v nekakšni svobodnosti, odprtosti in poljubnosti razmerja med posameznikom, njegovim verovanjem ter cerkvijo in religijskimi nauki. Ta sproščenost se ne kaže le v odnosu vernih, temveč tudi v odnosu nevernih do religije in cerkve. Sektaško odklanjanje religije in cerkve (leta 1969: 22,8 %) je skoraj povsem splahnelo (1990: 4,4 %). Za Slovenijo je tako v osemdesetih letih značilno visoko prevladujoče priznavanje legitimnosti vere in cerkve ter pravil obnašanja in vrednot, ki jih razglaša. Hkrati pa se vse bolj uveljavlja zavest o vlogi cerkve ne le kot verske učiteljice ter skrbnice za verske obrede in moralo vernikov, temveč na socialno-humanitarnem in karitativnem, pa tudi na vzgojnem področju (vernikov).

V razumevanju razmerja med cerkvijo in politiko ter položaja cerkve v državi se na svojevrsten način izražajo učinki sekularizacije: verni in neverni Slovenci v osemdesetih letih izrazito odklanjajo možnost, da bi cerkev oblikovala politična stališča in spodbujala politično delovanje vernikov (1982: 66 %; 1990: 79 %). Takšna prevladujoča usmerjenost pa se končno pokaže tudi v odnosu do nove ustave (1991), ko kar 71 % prebivalcev pritrjuje ustavni določbi o ločitvi cerkve od države, medtem ko takšno možnost zanika le 18 % vprašanih.

S tem smo pokazali le na nekaj vidikov iz empiričnega raziskovanja religije v Sloveniji v tem času.[17]

[17] Večina raziskav v tem obdobju je potekala v Centru za proučevanje religije in cerkve oz. Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani; v zadnjem obdobju pa se postopno uveljavljajo raziskave na področju pastoralne sociologije v okviru Teološke fakultete Univerze v Ljubljani.

6.3 Raziskovanje religioznosti v Sloveniji v devetdesetih letih

Za slovenska religiološka raziskovanja v devetdesetih letih je značilno, da se odpirajo v evropski prostor. Od leta 1990 se je projekt SJM vključeval v primerjalne programe in prevzemal skupne operacionalizacije in koncepte. Tako so nastale raziskave vrednot in verovanj, ki jih opisujemo in analiziramo v tem poglavju.

6.3.1 Proučevanje religioznosti v devetdesetih letih – prvič: ISSP, Religion 1991

ISSP, Religion 1991, je bila do takrat najobsežnejša empirična raziskava na področju sociologije religije, ki je bila izvedena v Sloveniji in hkrati še v 13 evropskih državah ter ZDA, Avstraliji, Novi Zelandiji, Izraelu in Filipinih. Izsledke slovenskega dela raziskave je delno opisal Roter (1992, 39–46), prve primerjalne analize, ki so vključevale tudi Slovenijo, pa je izvedel Greeley.[18] Roter na podlagi predhodne analize izsledkov slovenskega dela raziskave potrjuje svojo tezo o "krizi sekularizacijskih procesov" v Sloveniji in oživljanju religioznosti, ob hkratnem omejenem učinkovanju cerkvenega nauka na sekularna stališča in vrednote. Greeley pa na podlagi primerjave vseh držav ugotavlja, da ne prevladuje ortodoksno verovanje ali verska praksa, prav tako pa podatki ne kažejo, da bi v opazovanih državah vera prenehala biti pomembna za večino ljudi. "Vztrajnost vere" se po njegovem mnenju izraža v tem, da večina ljudi v opazovanih državah veruje v boga. In to velja tudi za Slovenijo. V zvezi s tremi nekdanjimi socialističnimi državami, vključenimi v raziskavo, pa ugotavlja, da v njih religija oživlja.[19] Religioznost v Sloveniji in Vzhodni Nemčiji narašča, na Madžarskem se povečuje obisk v cerkvah. Sicer pa se med vsemi opazovanimi edino Vzhodna Nemčija kaže kot nereligiozna država. Greeley Slovenijo glede religioznosti razvršča skupaj z Novo Zelandijo, Norveško, Veliko Britanijo in Zahodno Nemčijo, od njih pa po

[18] Greeley, Andrew, religiolog, teolog, National Opinion Research Center, University of Chicago.

[19] Smrke, Marjan (1996) to označuje kot rezultat socialne adaptacije, ki sledi anticipiranemu modelu družbeno zaželjenega vedenja.

stopnji religioznosti močno navzgor odstopajo Združene države Amerike, Italija in Irska.

V državah, v katerih je raven vernosti najvišja, se po Greeleyju kaže tudi visoka raven psihičnega blagostanja (sreče). V skupini petnajstih opazovanih držav sodi Slovenija skupaj z Madžarsko na dno, z najnižjim izmerjenim psihološkim blagostanjem. Hkrati raziskava v Sloveniji razkriva nadpovprečno visoko raven vraževernosti. V svoji analizi je z združitvijo štirih "animističnih" spremenljivk oblikoval "magični faktor", po katerem se Slovenija razvršča visoko (60 % nad faktorsko sredino), sledita pa ji Velika Britanija in Zahodna Nemčija. Kako je mogoče nizko psihično blagostanje, visoko vraževernost (praznoverje, ki ga izražajo verni in neverni) in sorazmerno visok delež nevernih pri istem prebivalstvu povezati v sprejemljivo pojasnilo, bo morda pokazala nadaljnja analiza. Ali sta sorazmerno nižja raven izpovedane religioznosti in visoka raven praznoverja povezani z nenehno ponavljajočimi se nevarnostmi in tveganji, s katerimi se srečujejo Slovenci skozi stoletja (in še posebej v zadnjih desetletjih) v presečišču sistemov, kultur in tradicij in v razmerah, ko se narod poda na tvegano pot nacionalnega osamosvajanja, ne da bi mogel nadzirati zunanje vplive? Naj razmislek podpremo z Greeleyjevo razlago raziskav novejše magične prakse v afriških in azijskih družbah, ki pojasnjuje, da je glavni namen teh praks omejevanje anksioznosti. Človek ne potrebuje magije, kadar ribari v laguni; potrebuje pa jo takrat, kadar si drzne odpluti na odprto morje. Vera v magijo narašča s fatalizmom in nihilizmom, tako da je najvišja raven vere v magijo med tistimi, ki so hkrati nihilisti in fatalisti. Naše dosedanje raziskave pa Slovencu v povprečju ne pripisujejo niti fatalizma, niti nihilizma. Ali je torej visoko odmerjeno praznoverje merski artefakt, ali so potrebne za pojasnitev razmerij drugačne razlage, ali pa o verovanjih in vrednotenjih Slovencev – na podlagi do zdaj opravljenih raziskav – še vedno premalo vemo? Sicer pa sta tudi po Greeleyjevem razvrščanju na magičnem faktorju Sloveniji blizu Zahodna Nemčija in Velika Britanija. V nadaljevanju se Greeley posveča ateizmu in ugotavlja, da gre pri tem pojavu v sodobnem svetu predvsem za "verujoči ateizem". Ta ugotovitev velja tudi za ateizem v Sloveniji, kjer ateisti izpovedujejo različne oblike verovanja oz. praznoverja. Tako npr. 38 % ateistov v Sloveniji verjame v astrologijo, podobno kot v Zahodni Nemčiji (32 %).

Lahko pa naredimo tudi miselni obrat in zatrdimo, da se vernost ateizira oz. sekularizira, saj je tudi med verniki vse manj takih, ki bi se v vsakodnevnem življenju čutili zavezane cerkvenim zapovedim in normam. Tudi za slovenske razmere brez dvoma velja, da v osemdesetih in devetdesetih letih sicer razširjeno izražanje religioznosti spremlja vse izrazitejša dedogmatizacija. Religioznost ljudi je tako vse manj cerkveno dogmatska in konservativno enostranska ter vse bolj svetna, zemeljska (Toš 1987, 10).

Primerjalna analiza ISSP, Religion 1991, prispeva k pojasnjevanju razmer, v kakršnih deluje cerkev in se izraža religioznost v nekdanjih socialističnih državah. Greeley govori o prebuditvi upanja v zvezi s koncem socializma, ko analizira okoliščine, ki določajo religioznost v štirih opazovanih nekdanjih socialističnih državah: Sloveniji, Poljski, Madžarski in Vzhodni Nemčiji. Vprašuje se, zakaj je religioznost tako strmo padla v Vzhodni Nemčiji, ne pa tudi v Sloveniji in na Madžarskem.[20] Razlike pripisuje temu, da je Vzhodna Nemčija tradicionalno protestantska, da ni imela močne katoliške cerkve, da gre za državo s posebno ostro ideološko indoktrinacijo in režimom in da so Vzhodni Nemci vzeli propad cerkve bolj dobesedno kot v drugih realsocialističnih državah. Analiza izsledkov mednarodne raziskave govori v prid temu, da se Slovenija glede (ne)religioznosti, intenzivnosti in obsega verovanj, vrednotenja položaja cerkve ter vpliva njenih naukov na oblikovanje stališč in vrednot med opazovanimi petnajstimi državami razvršča nekako v isto skupino kot Zahodna Nemčija, Nizozemska, Madžarska in Avstrija. Po izražanju verovanj in vrednotenj Slovenija močno odstopa od Združenih držav Amerike, Irske, pa tudi Italije. Glede na to bi lahko rekli, da je Slovenija, čeprav srednjeevropska t. i. postkomunistična država, vsaj glede izražanja religioznosti v zahodnoevropskem kulturnocivilizacijskem krogu.

Do pomembnih ugotovitev o religioznosti v Vzhodni in Srednji Evropi pa prideta tudi Smrke in Uhan (1999, 213) na podlagi proučevanja religijskih razlik med Poljsko in Slovenijo. Čeprav gre za dva religijsko-kulturna konteksta z izrazito katoliško prevlado, je med njima več razlik

[20] V Sloveniji nima nobene povezave z vero 11 %, na Madžarskem 5 % in v Vzhodni Nemčiji 65 % prebivalstva.

kot sorodnosti. To potrjuje tudi dejstvo (Toš 1999), da se Poljska in Slovenija uvrščata v polarni skupini. Poljska je skupaj s Hrvaško z najvišjo izmerjeno "religioznostjo" na vrhu lestvice, Slovenija pa skupaj s Češko in Madžarsko v spodnjem delu lestvice z najnižjo izmerjeno religioznostjo. O tem nazorno spregovorita tudi M. Tomka in P. M. Zullehner (2000), ki ugotavljata, da so (če presojamo po merilih krščanskega verovanja, religiozne prakse, religijske izkušnje in počutja ter (ne)religioznega samorazumevanja ljudi) Vzhodna Nemčija in Češka v največji meri, Ukrajina, Madžarska in Slovenija pa nekaj manj izrazito nereligiozne države. Najbolj religiozne pa so Poljska, Romunija in Hrvaška. Šibkeje religiozni sta tudi Litva in Slovaška. V svoji primerjalni analizi sta se avtorja v teoretičnem delu oprla na študijo P. Zaleckija in na empirične podatke iz mednarodne primerjalne religiološke raziskave (ISSP 1991), ki je zajela Poljsko in Slovenijo. Po opravljeni analizi sta se dokopala do spoznanja, da "upoštevajoč nekdanje socialistične/komunistične države, ki so v religijskem pogledu zaznamovane predvsem s katolicizmom, le težko najdemo državi, ki sta v tem pogledu bolj različni, kot sta Poljska in Slovenija". Obe se po njunem mnenju v devetdesetih letih znajdeta v dveh različicah t. i. latinskega vzorca. Katoliška cerkev na Poljskem si je v zgodovini pridobila bistveno drugačno mesto in vlogo kot slovenska katoliška cerkev. Prva si je pridobila visok ugled in zaupanje zaradi svoje narodno obrambne vloge, v Sloveniji pa je opazen tudi zgodovinski spomin prebivalstva na tri njene napake, namreč na ostro protireformacijo, na predvojni klerikalizem in – v Osrednji Sloveniji – na njeno kolaborantsko vlogo med drugo svetovno vojno. Ugotavljata tudi, da je bilo slovensko prebivalstvo v socializmu bolj vključeno v evropske sekularizacijske procese kot poljsko in je zato danes odpornejše proti poizkusom desekularizacije oz. rekatolizacije družbe.

6.3.2 Raziskovanje religioznosti – drugič: WVS 1992

S pridružitvijo WVS (1992) si je slovenska religiologija odprla nove možnosti za opisovanje in pojasnjevanje pojava (ne)religioznosti, odnosa do cerkve ter vpliva cerkvenih pravil in naukov na vedenje, stališča in vrednote ljudi v Sloveniji.

(a) Opisi in primerjave. Identifikacije s cerkvijo in religijo se v tej raziskavi kažejo v izražanju vernosti, izražanju pripadnosti cerkvi oz. verskim skupnostim in v obiskovanju verskih oz. cerkvenih obredov. Raziskava iz leta 1992 razkrije med Slovenci 60,2 % vernih, 17,7 % versko neopredeljenih in 22,2 % nevernih. Med nevernimi je le manjši del (6,9 %) respondentov, ki se opredeljujejo kot ateisti. Kasnejši meritvi (graf 6.3) v letih 1995 in 1999 pokažeta, da se opredeljevanje za vero izostri: več je opredeljenih vernih, nekaj več prepričanih ateistov, začetni delež neopredeljenih se značilno zmanjša (s 17,1% na 5,8 % oz. 8 %). V preseku 91/95 značilno naraste delež vseh nevernih (z 22,2 % na 29,2 %); v preseku 95/99 pa se ta povečani delež v glavnem potrdi (27,5 %).

Graf 6.3

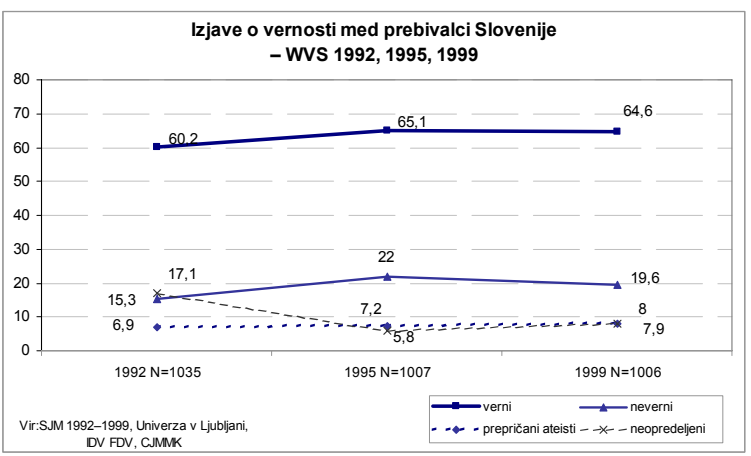

V dosedanjih analizah (na podatkih WVS, 1992) je druga osrednja razsežnost religioznosti verovanje v boga. V opazovani populaciji teistično koncepcijo obstoja "osebnega boga" sprejema 19,8 %, deistično koncepcijo "obstoja neke vrste duha ali življenjske sile" 38,6 %, brez opredelitve ob vprašanju o bogu je 17,2 %, izrecno zanika obstoj boga ali neko vrsto duha ali življenjske sile 13,1 %, medtem ko na vprašanje ni odgovorilo 11,3 % respondentov.

Zadnja meritev, opravljena osem let pozneje (WVS 1999), pokaže, da je prišlo do značilnih preoblikovanj predstav ljudi o bogu (graf 6.4).

Predvsem se močno okrepi skupina, ki sprejema deistično razlago boga, okrepi se tudi skupina teistov, predvsem pa močno upade skupina neopredeljenih. Pozneje bomo s poglabljanjem analiz WVS 1999 poizkušali pokazati, kaj je v ozadju teh sprememb.

Graf 6.4

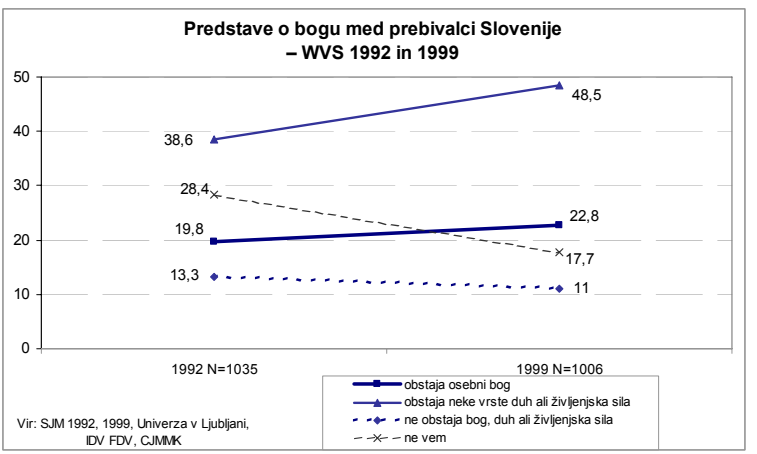

Kot pomembni spremenljivki sta v analizo gradiva WVS vključeni tudi "pogostost obiskovanja verskih obredov" in enačenje z versko skupnostjo oz. cerkvijo. V letu 1992 izmerjen delež rednih obiskovalcev (22,7 %) močno zaostaja za deležem "abstinentov" (42,6 %) (graf 6.5) in deležem priložnostnih obiskovalcev verskih obredov (34,1 %).

Dobra polovica (56,8 %) opazovane populacije polnoletnih prebivalcev Slovenije torej vsaj priložnostno obiskuje verske obrede, slaba četrtina vseh pa redno. Poznejši meritvi v glavnem potrdita prvo. V preseku 1995/99 sicer opazimo premik od rednega obiskovanja k neobiskovanju verskih obredov. Prva meritev WVS 1992 odkrije, da večina prebivalcev Slovenije izreka svojo pripadnost rimskokatoliški cerkvi (tabela 2) ter da sta deleža pripadnikov evangeličanske in pravoslavne cerkve neznatna, prav tako pa tudi islama, medtem ko dobra četrtina (26,7 %) respondentov ne pripada nobeni verski skupnosti. Glede na podatke o vernosti, obiskovanju verskih obredov in verovanju v osebnega boga je več kot očitno, da je pripadnost verskim skupnostim v

Sloveniji predvsem izraz kulturne tradicije in kot taka neposredno ne napoveduje religioznosti, prispeva pa k njenemu razumevanju.

Graf 6.5

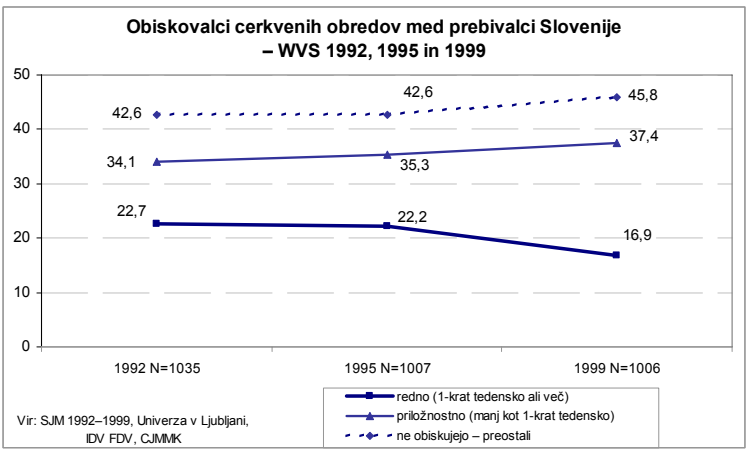

Tabela 6.2: *Enačenje z verskimi skupnostmi, cerkvami med prebivalci Slovenije, WVS 1992, 1995, 1999*

	1992	1995	1999
rimskokatoliška cerkev	69,0	71,1	66,5
evangeličanska cerkev	0,8	1,8	0,7
pravoslavna cerkev	1,1	1,8	1,6
druge krščanske cerkve	0,9	1,0	0,6
islam	1,5	1,0	1,1
nobena	26,7	23,3	29,5
N	1035	1007	1006

Vir: WVS, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

(b) Tipologije religioznosti. Pri poizkusu tipologizacije religioznosti se opiramo na model, ki je bil uporabljen pri analizi izsledkov evropske raziskave vrednot, ki jo opisuje Zulehner (1991, 125–126 in 1994, 39).

Tipologija je zgrajena na kombinaciji spremenljivk "razumevanje pojma boga" in "pogostost obiskovanja verskih obredov". Na podlagi rekodiranja in kombinacije obeh spremenljivk dobimo t. i. socioreligiozno tipologijo (tabela 6.3).

Tabela 6.3: *Socioreligiozna tipologija – WVS 1992–1999*

	1992	1999
cerkveni tip (teistično razumevanje boga in redno obiskovanje cerkvenih obredov)	13,4	9,1
kulturno cerkveni tip (deistično pojmovanje boga in redno obiskovanje verskih obredov)	14,5	6,7
religiozni tip (teistično pojmovanje boga in priložnostno obiskovanje verskih obredov ali abstinenca)	8,6	14,2
kulturno religiozni tip (deistično pojmovanje boga in priložnostno ali neobiskovanje cerkvenih obredov)	28,2	43,0
nereligiozni tip (zanikanje obstoja boga oz. neopredeljenost do vprašanja o bogu ter priložnostno oz. neobiskovanje verskih obredov)	35,3	27,1
N	935[21]	968[22]

Vir: WVS 1992 in 1999, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Za presojo uporabnosti te tipologije lahko primerjamo izsledke njene uporabe v avstrijski in slovenski raziskavi vrednot. S tipologijo, uporabljeno na avstrijskih podatkih,[23] je bila oblikovana naslednja porazdelitev: 15 % cerkvenih, 9 % kulturno cerkvenih, 14 % religioznih, 40 % kulturno religioznih in 22 % nereligioznih. Odstopanja v slovenski raziskavi (WVS 1992) so majhna in pričakovana, saj smo že prej ugotovili, da je med prebivalci Slovenije več nevernih in več abstinentov cerkvenih obredov kot v Avstriji. Ugotovitev iz prvega dela, da v odnosu do vernosti in cerkve prebivalstvo v Sloveniji razpade nekako na tretjine:

[21] Numerus raziskave WVS 1992 je N = 1035, iz klasifikacije je izpadlo 100 enot.

[22] Numerus raziskave WVS 1999 je N = 1006, iz klasifikacije je izpadlo 34 enot.

[23] Primerjava zajema podatke iz t. i. drugega vala WVS iz let 1990–1992.

tretjina religioznih in cerkvi zvestih, tretjina religioznih in cerkvi nezvestih ter tretjina nereligioznih, se tudi v tej tipologiji v glavnem potrdi: dobra tretjina (35,3 %) se izkaže kot nereligiozna, vsi preostali (64,7 %) pa so s cerkvijo oz. vero bolj (27,9 %) ali manj (36,8 %) povezani.

Tudi prebivalstvo v Avstriji pri tem razpade na tri – neenakomerne – dele: nereligioznih in s cerkvijo nepovezanih je le dobra petina vseh (22 %); religioznih in s cerkvijo tesno povezanih je slaba četrtina (24 %), več kot polovica vseh (54 %) pa je sicer religiozna, a s cerkvijo (skoraj) nepovezana. Dobljena konfiguracija religioznosti v Avstriji in Sloveniji je podobna; potrdi se domneva, da slovensko prebivalstvo glede religioznosti ne odstopa bistveno od avstrijskega, potrdi pa se tudi, da so Avstrijci bolj verni kot Slovenci.

V nadaljevanju bomo z vidika socioreligijske tipologije analizirali druge kazalce iz raziskave vrednot.

(c) Pripadnost socioreligioznim tipom in druge razsežnosti religioznosti. Izbrali smo naslednje: pripadnost cerkveni skupnosti, subjektivna vernost in sprejemanje različnih vidikov verovanja itd. Analiza je potrdila pričakovane razlike med tipoma A in E, ki sta skrajni točki pri oblikovanju in izražanju (ne)religijskega sveta Slovencev. Tako je za cerkveni tip (A) značilno popolno enačenje s cerkveno skupnostjo. Vsi pripadniki tega tipa izjavljajo, da so verni (subjektivna religioznost). Zanje je značilna visoka stopnja verske ortodoksnosti, ki se kaže v sprejemanju verskih resnic oz. verovanj (v boga, greh, dušo, nebesa, življenje po smrti itd.). Za skupino nereligioznih (tip E) pa nasprotno velja, da vsa ta verovanja pretežno zavračajo; med njimi pa je še vedno dobra polovica takih, ki izrekajo pripadnost verski skupnosti. Oglejmo si podrobneje povezave med razsežnostmi religioznosti.

– Razumevanje boga: 70 % "cerkvenih" (A) soglaša s trditvijo, da ima življenje smisel le zato, ker obstaja bog; pri "kulturno cerkvenih" (B) in "religioznih" (C) pade soglasje na 32 % do 35 %, pri "kulturno religioznih" (D) na vsega 9 % in pri nereligioznih (E) na 5 %.

– Pripadnost cerkvi: kar 96 % "cerkvenih" (A) izreka pripadnost Rimskokatoliški cerkvi (tip B: 89 %, tip C: 74 %, tip D: 56 %, tip E: 55 %). In vendar kar 55 % nereligioznih (E) izreka svojo pripadnost Rimskokatoliški cerkvi! To potrjuje že navedeno razlago, da izražanje

pripadnosti cerkvi oz. verski skupnosti pomeni predvsem kulturnocivilizacijsko identifikacijo. Med nereligioznimi se jih le 3 % enači z drugimi cerkvami, seveda pa tu najbolj izstopa opredelitev, da ne pripadajo nobeni cerkvi (42 %). Delež respondentov, ki ne pripadajo nobeni cerkvi, je sorazmerno visok še pri kulturno religioznem tipu (D: 37 %) ter pri religioznem tipu (C: 19 %), medtem ko je med "cerkvenimi" povsem zanemarljiv.

– Subjektivna vernost (izjava o vernosti): seveda so pripadniki cerkvenega tipa v celoti verni (tip A: 98 %, tip B: 89 %, tip C: 84 %, tip D 51 %), med nereligioznimi (E) pa je tretjina subjektivno vernih, dve petini (40,6 %) je nevernih oz. ateistov ter dobra četrtina (26,4 %) neopredeljenih. Znatnejši delež nevernih oz. ateistov je še pri kulturno religioznem tipu (D: 26,1 %) in med religioznimi (C: 11,3 %), medtem ko jih med cerkvenimi ni.

– Drugi vidiki verovanja: analiza (tabela 6.4) pokaže, kako je pripadnost posameznim socioreligioznim tipom povezana z različnimi vidiki verovanj. Za celotno populacijo je najznačilnejše verovanje v boga (54,9 %), sledi verovanje oz. sprejemanje greha (40,5 %) in verovanje v dušo (37,4 %), preostali vidiki verovanj pa zajemajo sorazmerno majhen del celotne populacije. Verovanje v boga se tako izrazi kot osrednja vsebina religioznosti, kar potrjuje cerkveni tip, ki to obliko verovanja v celoti sprejme (A: 98,4 %). Pri tipih B in C je verovanje v boga manj pogosto, močno upade verovanje v boga pri tipu D (kulturno religiozni – 43,2 %) ter še posebej pri nereligioznih (tip E – 23,9 %). Za tipe A, B, C je značilno še verovanje v dušo in greh, medtem ko se pri vseh drugih vidikih verovanja (npr. v življenje po smrti, nebesa, vstajenje od mrtvih) vse vidne razlike v vrsti in obsegu verovanj pripadnikov teh tipov kažejo že v razmerju med tipoma A in B, saj pri slednjem že močno upadejo.

V opazovanem okviru se tako socioreligiozni tip A "cerkveni" izraža kot povsem samostojna kategorija cerkvene religioznosti. To je glede na globino in obseg verovanja versko "privilegirana" kategorija. Sledita tipa B in C, ki kažeta velike podobnosti, čeprav je tip B utemeljen na deističnem izhodišču in rednem obiskovanju cerkvenih obredov, tip C pa na teističnem izhodišču in priložnostnem obiskovanju ali neobiskovanju cerkvenih obredov. Za oba je značilno, da v bistvu sprejemata vero v

boga ter verovanje v greh in dušo, močno pa zavračata verovanje v reinkarnacijo, hudiča in pekel. Kulturno religiozni tip (D) je samostojna kategorija. Zanjo je značilno, da se neintenzivno, priložnostno in poljubno veže na posamezne vidike verovanja. Med njimi izstopajo verovanje v boga (43,2 %), verovanje v dušo (38,6 %) in verovanje v greh (34,5 %). Vse druge razsežnosti verovanja so pri tem tipu obrobne, še posebej verovanje v vstajenje od mrtvih (6,4 %), hudiča in pekel (okoli 10 %), nebesa (13,6 %) itd. Nereligiozni tip E je seveda samostojna "nereligijska" kategorija, ki se delno izraža v ateizmu. Pri tej skupini pavšalno izraženo verovanje v boga dosega le še slabo četrtino (23,9 %) in verovanje v greh sedmino (14,2 %) respondentov. Vsi preostali vidiki verovanja so v tej kategoriji zastopani z neznatnimi deleži (od 9,1 % do 1,8 %). Čeprav tip E zajema najštevilnejšo skupino v opazovani populaciji, pa vendarle drži že navedena ugotovitev, da je v celotni opazovani populaciji le majhen delež "čistih" ateistov, ki jih ne bi vezala ena ali druga oblika verovanja.

Tabela 6.4: *Socioreligiozna tipologija in sprejemanje verskih naukov (v %)*

Verujejo v:	Skupni delež	TIP A Cerkveni	TIP B Kulturno cerkveni	TIP C Religiozni	TIP D Kulturno religiozni	TIP E nereligiozni
boga	54,9	98,4	85,3	87,5	43,2	23,9
življenje po smrti	23,0	64,8	44,1	35,0	15,9	2,4
dušo	37,4	81,6	61,8	52,5	38,6	9,1
hudiča	13,9	44,0	20,6	20,0	10,6	1,8
pekel	14,4	47,2	23,5	21,3	9,5	2,1
nebesa	25,0	72,0	38,2	43,8	13,6	6,8
greh	40,5	85,6	63,2	62,5	34,5	14,2
vstajenje od mrtvih	18,1	64,8	36,6	26,3	6,4	3,3
reinkarnacijo	12,4	27,2	14,0	16,3	17,0	3,6
N	1035	125	136	80	264	330

Vir: WVS 1992, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Tako smo torej pokazali, kako se religioznost, izražena v razumevanju boga in obiskovanju cerkvenih obredov, povezuje s širino in globino verovanja. Več kot očitno je, da so cerkveni verniki hkrati dogmatični verniki, da pa je z odmikanjem od cerkve opazno tudi razhajanje z njenimi temeljnimi verskimi nauki in postavkami. Hkrati se tudi potrdi, da je t. i. socioreligiozna tipologija uporabna za nadaljnjo analizo pojava (ne)religioznosti med Slovenci.

(d) Vpliv pripadnosti socioreligioznim tipom na oblikovanje osebnih stališč in vrednot. V nadaljevanju bomo tako pokazali na povezave med socioreligioznim tipom in individualnim vrednotenjem ter na njihovo sociodemografsko uvrščenost. V analizo smo vključili skupino spremenljivk, ki označujejo področja moralnega opredeljevanja cerkve v sodobnem svetu (tabela 6.5). Faktorska analiza je vključene spremenljivke razvrstila v tri faktorje: v prvem so združena najaktualnejša vprašanja oz. stališča, ki niso izrazito religijske oz. cerkvene narave, se pa do njih večina sodobnih cerkva vendarle opredeljuje. Ta področja so: razoroževanje, pereča vprašanja tretjega sveta, brezposelnost, rasno razlikovanje, ekologija in vprašanja okolja. V drugi faktor so razvrščena stališča do splava, zunajzakonskih razmerij, evtanazije, homoseksualnosti, pa tudi stališča do politike vlade. V samostojni tretji faktor so uvrščena stališča do vprašanj, ali cerkev (v Sloveniji) ustrezno odgovarja na moralna vprašanja in potrebe posameznika, vprašanja družinskega življenja, človekove duhovne potrebe in socialna vprašanja.

Stopnja soglasja o tem, do katerih vprašanj človeštva oz. sodobnega sveta naj se opredeljuje cerkev, je v Sloveniji bistveno manjša in tudi vpliv cerkve oz. njenega nauka na opredeljevanje ni tako izrazit kot pri opredeljevanju glede različnih vidikov verovanja. Pri splošnih vprašanjih sodobnih družb in držav, kot so razoroževanje, vprašanja tretjega sveta, brezposelnost, rasno razlikovanje, pa tudi ekologija, v stališčih pripadnikov posameznih socioreligijskih tipov ni veliko razlik. Opazna je le meja med prvimi štirimi tipi (A, B, C, D) in tipom E. Respondenti, ki so bolj ali manj močno povezani z religijo in cerkvijo, cerkvi pripisujejo več odgovornosti za opredeljevanje do teh splošnih družbenih vprašanj, nereligiozni pa mnogo manj. To niso vprašanja, do katerih bi se – po njihovem mnenju – morala cerkev opredeljevati. Ugotovimo lahko, da

bližina vere in cerkve na opredeljevanje do nekaterih od njih nima skoraj nobenega vpliva (npr. odnos do razoroževanja, ekologije).

Tabela 6.5: *Socioreligiozna tipologija in vprašanja, do katerih naj se cerkev opredeljuje, WVS 1992 – v %*

Cerkev naj se opredeljuje do:	Skupni delež	TIP A Cerkveni	TIP B Kulturno cerkveni	TIP C Religiozni	TIP D Kulturno religiozni	TIP E nereligiozni
razoroževanja	39,8	44,0	43,4	43,8	43,2	33,3
splava	20,6	47,2	23,5	22,5	16,7	12,4
tretjega sveta	32,5	45,6	35,3	28,8	39,8	24,5
zunajzakonskih razmerij	18,3	45,6	19,1	26,3	12,9	10,3
brezposelnosti	37,0	41,6	41,9	33,8	44,7	29,4
rasnega razlikovanja	35,2	43,2	42,6	37,5	41,3	25,8
evtanazije	21,9	32,0	23,5	25,0	23,9	16,4
homoseksualnosti	17,0	25,6	18,4	15,0	17,8	13,6
ekologije	47,1	39,2	54,4	47,5	56,8	40,9
politike vlade	15,2	23,2	14,7	17,5	12,5	10,9
N	1035	125	136	80	264	330

Vir: WVS 1992, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

V drugi skupini so vidiki in vprašanja, ki zadevajo človekovo intimo, njegovo intimno doživljanje. Ti vidiki so: splav, zunajzakonska razmerja, evtanazija, homoseksualnost. Analiza pokaže, da stališča v zvezi s temi vidiki bistveno določa bližina veri in cerkvi. S katoliško doktrino skladnejša stališča do teh vprašanj izrekajo respondenti iz kategorije "cerkveni" (tip A), medtem ko kulturno cerkveni in religiozni (tipa B, C) od teh stališč (skupine A) že izrazito odstopajo; še izrazitejše odstopanje je vidno pri kulturno religioznih (tip D); nereligiozni pa ob teh vprašanjih izrekajo večinoma negativno stališče.

Dosedanje analize so razkrile povezave med cerkvenostjo in sprejemanjem temeljnih vidikov verovanja, pa tudi povezave med cerkvenostjo in družbeno, moralno vlogo religije in cerkve v sodobnem svetu. Seveda pa s tem še zdaleč ne trdimo, da je v nakazanih povezavah

skrito vzročno razmerje. Dejstvo je, da verniki, ki se enačijo z verskimi nauki in cerkvenimi pravili in ki bolj prevzemajo cerkvene moralne napotke, obiskujejo cerkvene in verske obrede. In obratno.

(e) Sociodemografske značilnosti posameznih socioreligijskih tipov. K razumevanju povezav med religijskimi razsežnostmi seveda prispeva tudi sociodemografska analiza. Potem ko smo ugotovili, da se med posameznimi tipi (A–D) kažejo pomembne razlike v obsegu in moči verovanj, pa tudi v vplivu cerkvenega nauka na oblikovanje stališč do vrste splošno človeških in intimnih vprašanj, nas seveda zanima, ali je ta tipologija ustrezna tudi za sociodemografski kontekst. Za potrebe tega sestavka smo opravili preizkuse glede na spol, starost in subjektivno razvrstitev na lestvici socialno-ekonomskega statusa.

Spol. Analiza pokaže, da je zastopanost žensk izrazitejša v kategorijah tipa A, B in D, medtem ko je udeležba v kategoriji tip C glede na spol izenačena. V kategoriji tip E (nereligiozni) pa močno izstopa udeležba moških.

Starost. Med cerkvenimi (tip A) je najizrazitejša zastopanost najstarejših, vidna pa je nizka zastopanost najmlajših (skupina od 18 do 25 let: 8,8 %; skupina od 65 let in več: 24,8 %). Najmlajši svojo nizko zastopanost v predhodnem tipu nadomestijo v tipu B (kulturno cerkveni: skupina od 18 do 25 let – 17 %; skupina od 55 do 65 let – 18 %; udeležba preostalih skupin je okoli 12 %). V kategoriji "religiozni" – tip C je vidna večja udeleženost najstarejše skupine, v kategoriji kulturno religioznih – tip D pa je izrazitejša zastopanost prvih štirih starostnih skupin (od 18 do 55 let: povprečno okoli 33 %, medtem ko sta obe starejši skupini mnogo niže zastopani (20,7 %; 16,3 %). Kategorija nereligioznih – tip D je skoraj enakomerno zastopana v vseh starostnih kategorijah, rahlo večjo zastopanost kažeta le starostni skupini od 25 do 35 in od 35 do 45 let.

Starejši ljudje so torej bolj "cerkveno verni" kot mlajši. Nižjo stopnjo religioznosti nasploh kažejo pripadniki starostnih skupin od 25 do 45 let, torej v obdobju življenjskega in poklicnega vzpona. Pripadniki najmlajše starostne skupine (od 18 do 25 let) so najmočneje zastopani v tipih B in D. Tako je v to skupino razvrščenih 51,7 % najmlajših (do 25 let) in le 28,7 % najstarejših (nad 65 let). Čeprav so vidne povezave med starostjo in religioznostjo, pa seveda ni mogoče sklepati o premosorazmernem

spreminjanju religioznosti glede na starost. Razmerje med starostjo in religioznostjo je dosti bolj zapleteno in – vsaj kar zadeva slovenske razmere – terja podrobnejšo analizo. Res je sicer, da so mlajši in najmlajši manj cerkveno verni kot starejši in da so najstarejši najbolj cerkveno verni. Hkrati pa je res, da so najmlajši in mlajši v povprečju enako prisotni v polju religije in cerkve, le da ju dojemajo svojsko, bolj sproščeno, bolj poljubno, kot da gre za prosto izbiro na "trgu verovanj in obnašanj". Niso disciplinirani "cerkveni" podaniki niti niso pripravljeni ortodoksno pritrjevati cerkveni dogmatiki. In končno, njihova zastopanost v kategoriji nereligioznih (tip E) je le rahlo pod povprečjem. Če neudeleževanje verskih obredov pomeni "manjšo" vernost, potem morda do nje prihaja zaradi tega, ker so mladi ljudje strpnejši, liberalnejši, ker so nosilci upora, socialnih sprememb in razvoja. Možno je, da se pozneje, s staranjem, deloma umikajo v prostor nereligioznosti, deloma pa so v odnosu do cerkve in vere bolj "disciplinirani" in torej postajajo bolj "verni". Ker nekateri na podlagi podatkov o naraščanju "vernosti" po starostnih skupinah sklepajo o sekularizacijskem procesu, lahko po Houtomu (1993) povzamemo tole misel: obiskovanje cerkve, priložnostno ali redno, narašča s starostjo pri vsaki skupini ljudi, ki so bili rojeni v dvajsetem stoletju. Ti podatki močno podpirajo hipotezo o življenjskem ciklu, ne pa tudi hipoteze o sekularizaciji. Življenjski cikel je tako močan, sekularizacija pa šibka, da se izsledki merjenj različnih skupin enake starosti med seboj ne razlikujejo. Tega pa verjetno ne bi mogli potrditi tudi z empiričnimi podatki za Slovenijo, ki jo glede na različne notranje in zunanje dejavnike vendarle označujejo desekularizacijski procesi.

Socialno-ekonomski status. Oprli smo se na kazalec "socialno-ekonomski status", ki respondente razporedi v štiri kategorije: (1) zgornji, zgornji srednji razred; (2) srednji razred, nemanualni delavci; (3) manualni delavci – kvalificirani in polkvalificirani; (4) manualni, nekvalificirani delavci, kmečki delavci, nezaposleni ipd. Analiza pokaže, da stopnja religioznosti upada z naraščanjem socialno-ekonomskega statusa. Takšna zveza velja za cerkvene (tip A), nekaj manj izrazito pa tudi za kategoriji kulturno cerkvenih (tip B) in religioznih (tip C). Pri kulturno religioznih (tip D) pa se razmerje obrne. Med kulturno religiozne se mnogo izraziteje razvrščajo pripadniki najvišje in srednje kategorije, mnogo manj pa

pripadniki kategorije kvalificiranih in polkvalificiranih delavcev ter nekvalificiranih delavcev in kmetov. V kategoriji nereligioznih (tip D) pa je močno podreprezentirana le najnižja statusna kategorija. Ugotovimo torej lahko, da socialno-ekonomski status določa povezanost z religijo in cerkvijo, torej, da se izraža v intenziteti religioznosti in udeleževanju verskih obredov. Nereligiozni so (skoraj enakomerno) razvrščeni v prvih treh statusnih kategorijah, katerih skupna značilnost je, da individualni socialno-ekonomski status temelji tudi na doseženi najmanj srednje- ali višje- in visokošolski izobrazbi.

6.3.3 Raziskovanje religioznosti v devetdesetih – tretjič: Aufbruch 1997

Da so v razmerah demokratične institucionalizacije sodobnih družb v zadnjem desetletju pojavi v zvezi z religioznostjo, cerkvijo ter njeno umeščenostjo v družbo in politiko v središču družboslovne spoznavne in raziskovalne zavzetosti, kaže poleg WVS[24] in ISSP[25] tudi velika vseevropska raziskava o religioznosti in moralnosti in končno raziskava o stanju religioznosti in odnosu do cerkve v srednje- in vzhodnoevropskih državah po prehodu iz komunizma (Aufbruch 1997).[26] Tudi v ta projekt je bila vključena Slovenija. Tako se nam ponuja bogato empirično gradivo: raziskava[27] opazuje stanje in spremembe v religijski zavesti in odnos do cerkve v desetih srednje- in vzhodnoevropskih državah, ki jih označuje prehod iz avtoritarnih sistemskih okvirov v demokratične.

(a) Prva delna analiza (Toš 1990, 11), ki je osredotočena na pojav religioznosti v Sloveniji in je postavljena v prostor sedmih srednje- in vzhodnoevropskih držav, se na koncu izteče v poizkus razvrstitve religioznosti. Pri tem svojevrstno rešuje v religiološki obravnavi vedno znova zastavljeno vprašanje opredelitve in razvrstitve pojava religioznosti.

---

[24] World Value Survey (WVS); European Value Programme (EVS).

[25] International Social Survey Programme (ISSP).

[26] Aufbruch der Kirchen in Ost(Mittel)Europa (Aufbruch).

[27] Aufbruch: raziskava je bila zasnovana v okviru Pastoralnega foruma na Dunaju, 1997. Grajena je bila na vzgledih evropske raziskave vrednot in ISSP, Religion.

Že Le Bras,[28] ki velja za enega prvih sodobnih empiričnih raziskovalcev na področju religiologije, je ugotovil, da gre pri tem za neka psihološka stanja, ki se izmikajo neposredni empirični zaznavi – in seveda tudi poizkusom razvrstitve. V svojem raziskovanju se je tako osredotočal na empirično zaznavne religijske prakse, kar sicer ustreza razmeram znotraj katolicizma, kjer je razumevanje religijske prakse in religioznosti izenačeno. Seveda to ne velja enako tudi za prevladujoča protestantska okolja oz. za pravoslavne verske skupnosti, kjer obiskovanje cerkvenih obredov ni sočasno tudi najpomembnejše merilo religioznosti. Religiološka raziskovanja so medtem pokazala na omejenost pristopov, ki se opirajo na opazovanje pogostosti obiskovanja verskih obredov oz. na tako imenovano cerkvenost. Jasno je namreč, da iz obiskovanja verskih obredov ni mogoče sklepati na notranjo religioznost posameznika. Kakorkoli že, Le Bras se je oprl na obiskovanje cerkve in udeleževanje verskih obredov in zasnoval tipologijo, ki vključuje nereligiozne (neprizadete) in tričleno tipologijo religioznih (sezonski verniki, opazujoči verniki in zavzeti verniki). V primerjavi z Le Brasom se je avtor te analize religioznosti v svojem analitičnem poizkusu oprl na več kazalcev,[29] ki ne temeljijo na zunanjem opazovanju, torej na ravnanjih, temveč na osebnih izpovedih oz. na pritrjevanju ali zavračanju osnovnih izrazov krščanskega verovanja. Analiza je bila usmerjena k psihološkim stanjem, ki so le deloma preverljiva z zunanjimi stanji. Po zapletenem postopku sočasne analize[30] mnogih dejavnikov je bila na podlagi podatkov, zbranih v okviru slovenske raziskave – in primerjalno še v šestih drugih državah – izoblikovana nova razsežnost "notranje religioznosti" kot tričlena tipologija. Ta tipologija vključuje najprej ateiste in agnostike v "tip A – neverni"; nekonfesionalno verni so združeni v "tip B – avtonomno verni"; konfesionalno verni pa so združeni v "tip C – cerkveno verni". Pri razsežnosti notranje religioznosti se pokažejo velike razlike v stopnji in

[28] Le Bras, Gabrijel (1995): Etudes de Sociologie Religieuse, Pariz.

[29] Analiza je zajela odgovore na skupaj petnajst trditev, uvrščenih na razsežnostih "vera v boga", "verovanje v vstajenje" in temeljne vidike krščanskega verovanja (ortodoksnost).

[30] Faktorske analize in analize razvrščanja v skupine. Glej: Toš 1999.

stanju religioznosti prebivalstva opazovanih sedmih držav s prevladujočo katoliško religijsko tradicijo (tabela 6.6).

Tabela 6.6: *Notranja religioznost – v sedmih državah Vzhodne in Srednje Evrope (v%)*

Država	TIP A Nereligiozni	TIP B Avtonomno religiozni	TIP C Cerkveno religiozni
Hrvaška	30,6	29,8	39,6
Litva	40,9	29,2	29,9
Poljska	21,3	34,1	44,6
Slovaška	48,7	23,3	28,0
Slovenija	60,1	21,2	18,7
Češka	76,8	11,9	11,3
Madžarska	65,5	19,7	14,9
Skupaj	49,1	24,2	26,7

Vir: Aufbruch 1997, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Za Slovenijo smo ugotovili, da od srednje- in vzhodnoevropskega povprečja značilno odstopa s povečanim deležem nevernih in značilno manjšim deležem vernih obeh tipov. V tabeli 6.6 pa je pregled členitve religioznosti za vseh sedem opazovanih držav. Če Slovenijo primerjamo s preostalimi državami, vidimo, da se skupaj s Češko in Madžarsko uvršča v skupino držav z nizko stopnjo cerkvene religioznosti. Na nasprotnem polu sta Poljska in Hrvaška, ki ju označuje visok delež cerkveno religioznih. Vmes pa se znajdeta Slovaška in Litva.

Tomka in Zulehner[31] sta pri obdelavi in analizi gradiva iz iste raziskave na ravni vseh desetih vključenih držav, raziskujoč religioznost prebivalstva, prišla do podobnih ugotovitev. V postopku strnjevanja posamičnih empiričnih podatkov sta zajela celoten vsebinski obseg raziskave religioznosti. Njuna analiza med močno oz. zelo močno religiozne uvrsti 58 % vzorca zajetih desetih držav, preostalih 42 % pa

[31] Tomka, M., Zulehner, P.: Religion in den Reformländern Ost (Mittel) Europas, Gott noch Kommunismus, Schwabenverlag 1999.

med nizko oz. zelo nizko religiozne. Z našo tipologijo notranje religioznosti pa smo na ravni vzorcev sedmih držav prišli do razmerja 51 : 49, če med religiozne štejemo vse, ki so se uvrstili v tip C (cerkveno religiozni) in tip B (avtonomno religiozni). Na podlagi Tomka-Zulehnerjeve analize se na indeksu socioreligioznosti države razvrščajo takole: najvišje je Poljska, nato Hrvaška, ki ji sledita Litva in Slovaška, nato pa Slovenija, Madžarska in Češka. Uvrstitev držav na lestvici socioreligioznosti je povsem enaka uvrstitvi na podlagi tipologije notranje religioznosti: najvišjo religioznost izkazujejo anketiranci iz Poljske, sledijo anketiranci iz Hrvaške, nato iz Litve, Slovaške ter Slovenije, Madžarske in Češke. Enaka je tudi razvrstitev glede na delež nereligioznih (tip A). Tako navedbe iz Tomka-Zulehnerjeve analize samo dodatno potrjujejo utemeljenost uporabe razsežnosti notranje religioznosti.

Ugotovimo lahko, da se prebivalstvo v vključenih sedmih državah pri notranji religioznosti cepi na dve polovici, na religiozne in nereligiozne. Nereligiozni so sorazmerno trdna skupina, ki jo nasploh označuje nizko sprejemanje krščanskih verovanj, razen verovanja v boga in dušo, torej dveh oblik krščanskih verovanj, ki sta sicer neznatno, vendar tudi v tej skupini prisotni. Religiozni vidno razpadejo na dve podskupini, nekako na dve polovici, pri čemer je nekaj več (26,7 %) uvrščenih v kategorijo cerkveno religioznih (tip C), nekaj manj (24,2 %) pa v kategorijo avtonomno religioznih (tip B). Odstopanja po državah so statistično značilna in pretežno skladna s pričakovanji. Skladno s tem je na vrhu lestvice religioznosti Poljska, ki izkazuje 44,6 % cerkveno religioznih, sledi pa ji Hrvaška, kar je presenetljivejše,[32] in šele za njo se uvrstita Litva in Slovaška; na drugem polu te lestvice so Slovenija, Madžarska in Češka, torej tri države, v katerih prevladujejo uvrščeni med nereligiozne (tip A, od 60 % do 77 %). Skrajnosti sta dve sosednji državi, namreč Poljska s skoraj 79 % religioznega prebivalstva in Češka s skoraj 77 % nereligioznega prebivalstva.

[32] Glede na podatke o religioznosti na Hrvaškem sredi osemdesetih let in pred tem, ko je na podlagi povpraševanja o osebni vernosti Hrvaška izrazito zaostajala za Slovenijo, prehitevala pa jo je pri izražanju civilne religioznosti.

Razlike med državami glede na stopnjo izmerjene religioznosti so tako velike, da jih lahko pojasnjujemo le v povezavi z različnimi družbenimi, političnimi in kulturno-religijskimi razmerami in razvojem teh družb. Vseh sedem držav pripada skupini t. i. "srednje- in vzhodnoevropskih" držav, torej gre za države t. i. komunističnega izvora. Za vseh sedem držav velja, da so v zadnjega pol stoletja pripadale istemu tipu politične in družbenogospodarske ureditve; za štiri od teh držav celo velja, da so se razvijale znotraj dveh skupnih držav, namreč, Češka in Slovaška znotraj Češkoslovaške republike, Slovenija in Hrvaška pa znotraj Jugoslavije; za vse te države velja tudi, da je v njih vladala bolj ali manj izrazita ideološka represija in da je bilo svobodno izražanje vere omejeno. V večini gre tudi za države znotraj t. i. vzhodnega bloka, ki jih je označevala visoka stopnja zaprtosti do Zahoda itd. Ob vsem tem pa gre vendarle za sedem držav z izrazitimi posebnostmi v kulturnozgodovinskem in političnem razvoju – in torej za sedem izrazito različnih držav. To se kaže tudi v religijskih tradicijah teh držav,[33] ki se med seboj močno razlikujejo, kot med Slovenijo in Hrvaško in še posebej med Češko in Poljsko kot skrajnostima.

Ali torej ni enoten politični režim (avtoritaren, enostrankarski, komunistični sistem) tista skupna določilnica, ki je vplivala na oblikovanje oz. omejevanje izražanja religijske zavesti prebivalstva teh držav? Odgovor ni enostaven, pa vendarle je prej nikalen. Očitno pol stoletja delovanja komunističnega sistema v Vzhodni Evropi ni zabrisalo kulturnih sledi, vzorcev, tradicij, vrednotenj, ki se v desetletju po njegovem razpadu spet polno izražajo. Ta sistem ni bil le nedemokratičen, gospodarsko neuspešen, temveč je bil očitno tudi ideološko neuspešen oz. je bila njegova "uspešnost" v različnih državah ter različnih družbenokulturnih in političnih razmerah bistveno različna. Glede na izsledke primerljivih raziskav religioznosti v državah Zahodne Evrope lahko sklepamo, da bi skupna uvrstitev zahodnoevropskih in vzhodnoevropskih držav pri razsežnosti notranje religioznosti pokazala, da se zahodnoevropske države pri tem ne bi razvrščale bistveno drugače kot vzhodnoevropske – namreč diferencirano. Potrdila bi, da uvrščanje

[33] Glej: Smrke, M.: Religija in politika spremembe v deželah prehoda, Znanstveno publicistično središče, Ljubljana, 1996.

držav določajo predvsem njihove zakoreninjene družbenokulturne strukture in tradicije po eni strani ter dinamika družbenorazvojnih procesov in globalizacija v njih po drugi. Krščanske verske skupnosti in cerkve se torej bolj, kot se zdi na podlagi površnega presojanja, spopadajo z enakimi civilizacijsko-kulturnimi vprašanji tako na zahodu kot tudi na vzhodu Evrope.

(b) Na podatkih iste raziskave (Aufbruch, 1997) se je analize stališč Slovencev o katoliški cerkvi in kristjanih lotil Potočnik (1999). Pokazal je na postopno nižanje konfesionalnosti in upadanje povezanosti vernikov s cerkvijo v Sloveniji. S cerkvijo je sicer več ljudi zadovoljnih kot nezadovoljnih, vendar jih daleč najbolj moti njeno delovanje na političnem področju. Predstave med ljudmi o vlogi cerkve v današnjih razmerah se osredotočajo na reševanju vprašanj o smislu življenja, prevladujoči morali in ohranjanju družine. Vidna so neskladja v predstavah ljudi o cerkvi, torej o njenih pristojnostih in pričakovanjih, ki jih gojijo do nje. Ljudje poudarjajo – in pozitivno vrednotijo – predvsem njeno konfesionalno in pastoralno vlogo, hkrati pa ji naročajo tudi socialno delovanje, vendar nikakor ne tudi političnega. Predstave ljudi o kristjanu so tesno povezane s cerkvijo in cerkvenostjo. Spreminjajo se prevladujoče oblike povezanosti s cerkvijo in se vse bolj omejujejo na ključne življenjske prelomnice, pri katerih ljudje pričakujejo podporo cerkve.

(c) Razmerja med religioznostjo in politiko, oprta na isto srednje- in vzhodnoevropsko religiološko raziskavo, se je lotil tudi Flere (1999). Ugotovil je, da je v opazovanem kulturno-religijskem prostoru očitno prisotna sekularizacija, ki se izraža v šibkosti vpliva vernosti na politična stališča, pa tudi v nasprotovanju takšnim povezavam. Pri obravnavi razmerja med cerkvijo in politiko, ki ju obravnava kot dva podsistema globalnega societalnega sistema, se avtor opre na Webrovo sintagmo o "odčaranju sveta", torej na sodobno prizadevanje za oblikovanje avtonomne morale, ločitev cerkve od države, neodvisno šolstvo, neodvisnost cerkve od politike in politike od cerkve. Ugotovil je, da zanimanje ljudi za politiko v opazovanih državah v prehodu izrazito upada, da je majhno in zato "normalno" po zahodnoevropskih merilih. Vpliv religioznosti oz. verskih prepričanj na politična stališča je majhen

oz. zanemarljiv. Ker se slednje ne potrjuje povsem tudi pri izražanju strankarskih preferenc, ugotavlja, da se "stališča in vedenjski vzorci razvijajo tako, da pride najprej do zavračanja želje po vplivu cerkve na politiko, šele kasneje pa do resničnega izginjanja tega vpliva". Pri načelnem zavračanju udeležbe cerkve v političnem prostoru gre prej za odzive na posamična dejanja, ki dobijo videz splošnih pojmovanj in teženj. Morda je v Slovenčevi zavesti delovanje cerkve v politiki ne le pod vplivom njene večdesetletne popolne izrinjenosti s tega prostora, ampak še posebej pod vplivom njene večdesetletne popolne vključenosti v prostor politike in njenega delovanja v političnem prostoru v nekem določenem usodnem obdobju (medvojnem, predvojnem). Raziskava pa hkrati pokaže, da predstava ljudi o cerkvi na Slovenskem vključuje tudi njeno vlogo žrtve politike, njeno zapostavljenost. V novih razmerah demokratične institucionalizacije nastaja določena progresivna polarizacija javnosti v zvezi s politiko in vero. Prej ko slej se potrjuje teza o neodvisnosti podsistemov, cerkvenega in političnega. Ljudje zavračajo prizadevanja za prepletanje enega in drugega, namreč za uveljavljanje religijskih oz. cerkvenih meril in presoj v političnem podsistemu.

6.3.4 Proučevanje religioznosti – četrtič: ISSP, Religon 1998

Tudi izsledki zadnje religiološke raziskave ISSP, Religion 1998, omogočajo – v medčasovni primerjavi – dodatno pojasnjevanje sprememb v religijski zavesti in vernosti Slovencev po družbenem preobratu, torej v obdobju, ko so procesi družbene tranzicije pospešeno potekali in se končali.

Medčasovne primerjave o obsegu religioznosti, religiozne prakse ter odnosa do cerkve dopuščajo domnevo o upočasnitvi naraščanja nominalne religioznosti, ki poteka iz začetka osemdesetih let, in se je v začetku devetdesetih – po družbenem preobratu okrepilo. Če sekularizacijske procese v sedemdesetih letih lahko označimo tudi kot neke vrste prilagajanje zavesti prevladujočim idejnim razmeram v Sloveniji v tistem času, lahko naraščanje nominalne religioznosti, sprožene pod vplivom družbenega preobrata, označimo kot nov val prilagajanja religijske zavesti in prakse skladno z razumevanjem novonastalih razmer.

Da pa se je naraščanje nominalne religioznosti ustavilo, lahko ponazorimo z izbranimi religijskimi spremenljivkami, izmerjenimi na dveh časovnih točkah (1991, 1998) s presledkom skoraj osmih let. Za to ponazoritev smo izbrali: vrednotenje boga in odnos do življenja, odnos do Svetega pisma, zaupanje v cerkev in duhovščino ter stališča do družbene moči cerkve.

Izsledki meritve notranje religioznosti (tabela 6.7) in odnosa do življenja so visoko konsistentni. Po preteku osmih let – ob pospešeni tranziciji in močnem uveljavljanju cerkve – se začetni izsledki v celoti ponovijo. Očitno gre za trdne vrednotne sestave, ki se ne spreminjajo zaradi zunanjih vplivov. Izsledki meritve odnosa do Svetega pisma (tabela 6.8) pa nakazujejo premik pri njegovem vrednotenju v smeri nedogmatskega razumevanje Svetega pisma.

Tabela 6.7: *Delež soglasnih s trditvami o smislu življenja (ISSP, SJM 1991–1998)*

	1991	1998
a) obstaja bog, ki se ukvarja z vsakim človekom posebej	23,4	23,8
b) ljudje lahko le malo storijo, da bi spremenili tok svojega življenja	34,3	33,4
c) zame ima življenje (le en) smisel, ker je bog	19,5	19,2
d) po mojem življenje nima nobenega smisla	4,3	3,7
e) življenje ima smisel le tedaj, če mu ga daš sam	78,5	79,1
N	2080	1008

Vir: SJM 1991/98, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Tabela 6.8: *Odnos do Svetega pisma (ISSP, SJM 1991–1998)*

	1991	1998
1 - sveto pismo je božja beseda in jo je treba razumeti dobesedno	28,9	15,4
2 - vsega ne smemo razumeti dobesedno	31,2	35,3
3 - je stara knjiga z bajkami, legendami	29,7	29,9
9 - b. o.	11,9	13,0
N	2080	1008

Vir: SJM 1991/98, Univerza v Ljubljani, IDV FDV, CJMMK

Preostali dve izbrani razsežnosti (grafa 6.6 in 6.7) izražata vrednotenje oz. odnos do cerkve kot institucije in duhovnikov. Pri obeh medčasovna primerjava meritev pokaže na velik premik v vrednotenju cerkve v smeri, ki je skladna z domnevo o oživitvi sekularizacije. Meritev iz leta 1991 pokaže, da med polovico vseh respondentov cerkev uživa le malo ali nič zaupanja. Ta ocena pa se leta 1998 izostri in doseže kar štiri petine vseh. Ob prvi meritvi je le dobra petina vseh izrekla stališče, da ima cerkev preveč moči, ob zadnji meritvi pa kar dve petini vseh respondentov. Primerjava izsledkov teh dveh meritev torej pokaže, da je cerkev večji del nizkega zaupanja iz začetnega obdobja po družbenem preobratu, nekako po desetih letih svoje ponovne "legitimizacije" ob koncu devetdesetih let še bistveno zmanjšala.

Graf 6.6

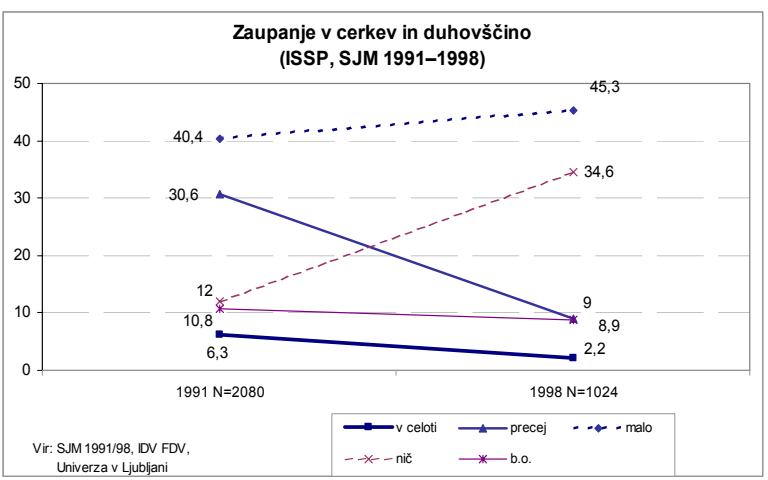

Da gre pri tem predvsem za vrednotenje cerkve kot politične institucije, ponazarjajo ocene primernosti njene družbene moči (graf 6.7). Tako se cerkev v raziskavi zaupanja v institucije znajde na dnu lestvice skupaj s političnimi strankami, kar kaže na kritično izostren pogled ljudi na njeno družbeno, politično uveljavljanje.

Graf 6.7

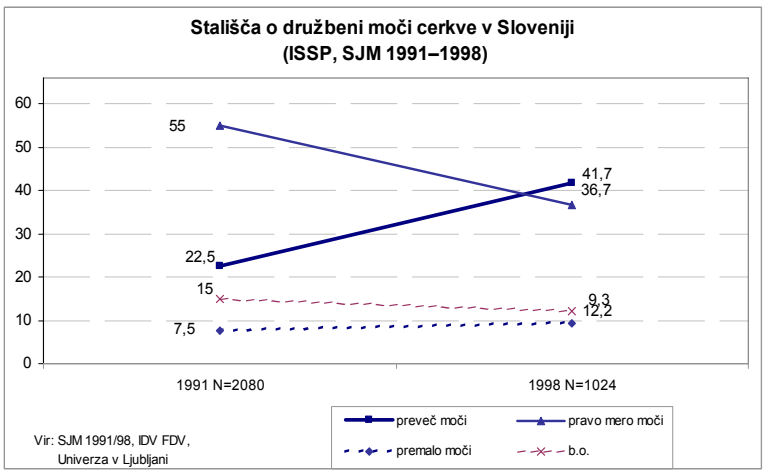

6.4 Alternativni pristopi v raziskovanju religioznosti konec devetdesetih: EVS 1999

Raziskovanje religioznosti med Slovenci konec devetdesetih let lahko opremo na Evropsko raziskavo vrednot, EVS 1999. Religiološka tematika je v tej raziskavi ponovno obsežno opredeljena.[34] Zajeto je obsežno empirično gradivo na nacionalni ravni, v časovnem preseku in v medčasovnih primerjavah, še posebej na primerjalni ravni med vključenimi evropskimi državami, kar vse omogoča preizkušanje alternativnih modelov pri raziskovanju religioznosti. Oglejmo si najprej, kakšne možnosti za analizo nam ponuja zbrano empirično gradivo.

[34] Razširjena operacionalizacija religiološke tematike v tej raziskavi ustreza ustanovnim konceptom in ciljem Evropske raziskave vrednot iz osemdesetih let, ki so bili z Inglehartovo konceptualizacijo svetovne raziskave vrednot deloma zabrisani. To se še posebej pokaže v meritvi WVS 1995.

6.4.1 Pregled in uvrstitev empiričnega gradiva – oblikovanje osnovnih indeksov

Veliko število vprašanj, ki zapolnjujejo religijski izsek raziskave vrednot, lahko razvrstimo v teh sedem skupin: (1) vera kot vrednota, (2) osebna vera, vera v boga, (3) ortodoksnost, sprejemanje osnovnih izrazov krščanskega verovanja, (4) cerkvenost oz. verske aktivnosti, (5) iniciacijski in prehodni rituali, odnos do obredov, (6) razumevanje in sprejemanje vloge cerkve in (7) razumevanje razmerja med cerkvijo in politiko. V nadaljevanju bomo pokazali skladnost v skupine uvrščenih kazalcev in njihovo združljivost v vsebinsko razpoznavna razsežja religioznosti.

Pokazali bomo oblikovanje sedmih osnovnih razsežnosti religioznosti/cerkvenosti, njihovo oblikovanje v indekse ter predstavili pogled na njihovo strukturno umeščenost v nacionalnem vzorcu ter primerjalno uvrščenost v evropskih vzorcih. Prvi vidik analize temelji na podmeni, da je oblikovanje in izražanje religioznosti v povezavi z osebnostnimi oz. strukturnimi značilnostmi in kontekstualnimi danostmi. Pri analizi posameznih razsežnosti religioznosti smo se omejili na prikaz vpliva pripadnosti spolnima skupinama ter starostnim in izobrazbenim skupinam oz. kategorijam kot posredujočim oz. določujočim spremenljivkam. Ali torej lahko pričakujemo, da moški oz. ženske oblikujejo in izražajo svoj (racionalni) odnos do sveta, do življenjskega smisla … različno ali enako, je predvsem odvisno od položaja, ki ga zavzemajo v konkretnem družbenem okolju, oz. od lastnosti, ki jih označujejo. To se izraža v izenačenosti ali različnosti njihovih individualnih in družbenih vlog. In te v marsičem označujejo, celo določajo pogoje, obdobje in iztek primarne socializacije in vživljanja v okolje itd. Nasploh bi lahko rekli, da ženske izražajo več cerkvenosti kot moški (Daibert 1995), čeprav se to ne izraža v sestavah cerkvenih laičnih gremijev. Za cerkve pa je zavezanost žensk pomembna prav zaradi njihovih vlog v družini kot posredovalk nazorov in vrednot – in torej vere. Pripadnost starostnim skupinam ponazarja vplive različnih socializacijskih obdobij. Ta domneva še posebej velja za Slovenijo in druge tranzicijske države, ki jih označuje desetletja trajajoč spopad oblasti s cerkvami oz. človekovo religioznostjo. Velja pa tudi za vse druge države, kjer se še posebej v drugi polovici preteklega stoletja sproža močan

sekularizacijski tok, ki cerkve premika v civilno sfero, religioznost pa v intimno, zasebno sfero (Luckmann 1991) posameznika.

Raven mednarodnih primerjav pa odpira možnost širšega razmisleka o poteku postmodernizacijskih procesov v sodobnih evropskih družbah, ki jih zlahka označujemo kot napredek. In vendar so kulturni konteksti in tradicije, institucionalne sestave držav in cerkva, libertarne ustavne ureditve, interkulturalizem kot vrednota itd. – kar predpostavlja, da so razlike v izražanju (ne)religioznosti tudi med evropskimi narodi velike. Kje je torej Slovenija, če jo opazujemo družno s štirinajstimi drugimi evropskimi državami?

Oglejmo si torej posamezne razsežnosti religioznosti, kot se kažejo na podlagi raziskav v Sloveniji in v meddržavnih, evropskih primerjavah.

(1) Vera kot vrednota. V to skupino se uvrščajo odgovori na vprašanja o pomenu vere v osebnem življenju, o pomenu enakega verskega prepričanja za uspešno zakonsko zvezo ter o pomenu vernosti staršev za vzgojo otrok. V vseh treh primerih je vera, vernost predstavljena, lahko bi rekli, vrednotena kot nekaj zaželenega ali nezaželenega: kot nekaj bolj ali manj pomembnega ali nepomembnega v osebnem življenju, kot pomembna podlaga za srečno in uspešno zakonsko skupnost, kot pomembna določilnica vzgoje otrok. Preizkusi nakažejo notranjo skladnost in kopičenje enakovrstnih odgovorov. Posamezniki, ki veri v svojem osebnem življenju pripisujejo velik pomen, z veliko verjetnostjo poudarjajo pomen vernosti kot merila za oblikovanje zakonske skupnosti in kot vzgojnega načela. In obratno, posamezniki, ki veri v osebnem življenju ne pripisujejo nikakršnega pomena, oporekajo tudi pomenu vernosti pri zagotavljanju skladnosti med zakoncema, pa tudi kot vzgojnega načela. Tako smo oblikovali indeks vere kot vrednote.[35] Razporeditev enot slovenskega vzorca na novi razsežnosti je izrazito enostranska, koncentracija je na njenem negativnem polu:

[35] Idxcv – indeks vera kot vrednota. V vrh so se uvrstili tisti posamezniki, ki so pripisali visok pomen veri v svojem osebnem življenju, pri sklenitvi zakonske zveze in pri vzgoji otrok (6,8 %); na dno pa so se uvrstili tisti posamezniki, ki na vseh treh presekih veri ne pripisujejo pomena (36,8 %) oz. ob enem vprašanju le omejen pomen (22,3 %). Desetina vseh (10,2 %) veri pripisuje visok pomen, šest desetin vseh (59,1 %) pa nikakršnega oz. skrajno omejen pomen v osebnem življenju, v zakonski zvezi in pri vzgoji otrok.

vrednotenje vere je nizko. Vera kot predstava o zaželenem torej ni uvrščena visoko. Le manjši del, dobra tretjina vseh opazovancev se pri tej razsežnosti (od 0 do 5) uvršča višje od 0, 1; in med njimi le desetina vseh na vrednosti 4, 5. Seveda pa vere kot vrednote ne kaže enačiti z osebno vernostjo. Na to bomo opozorili v nadaljevanju.[36]

Pokaže se, da pri opredeljevanju do vere kot vrednote med opazovanimi glede na spol ni izrazitih razlik, da pa se razlike pokažejo pri analizi glede na pripadnost starostnim skupinam in izobrazbenim kategorijam. Tako je med tistimi, ki vero najniže ali je sploh ne vrednotijo, več kot dve tretjini (67,7 %) vseh iz skupine do 30 let in le dve petini (40,1 %) iz skupine 61 in več let; najstarejši izraziteje bolj (20,9 %) kot najmlajši (5,3 %) pritrjujejo pomenu vere za osebno življenje, za zakonsko zvezo in pri vzgoji. Na izražanje vere kot vrednote torej bolj vpliva položaj posameznika v življenjskem ciklusu kot razmere v obdobju primarne in sekundarne socializacije. Mladi, do 30 let stari opazovanci, se v obdobju svoje socializacije in pred prehodom v delovno okolje in odraslost srečujejo s cerkvijo ne le kot legalno, temveč tudi kot legitimno civilnodružbeno ustanovo. Za izražanje vernosti in cerkvenosti v tem obdobju ni ovir in je svobodno. Za pripadnike najstarejših starostnih skupin vse to, vsaj za obdobje zgodnje socializacije, ne velja. Seveda pa se zanje kljub izrazitemu daljšanju življenjske dobe tako za moške kot za ženske vendarle odpirajo vprašanja, povezana z bivanjem v zadnjem obdobju življenja. In tu vera kot vrednota obenem z vernostjo in cerkvenostjo pridobi pomen. Podobno sliko, kot jo pokaže analiza glede na pripadnost starostnim skupinam, pokaže tudi analiza glede na pripadnost izobrazbenim kategorijam, vendar še mnogo izraziteje. Na najnižji ravni te razsežnosti (0, 1) se med visoko in višje izobraženimi znajde kar tri četrtine (74,9 %) vseh, medtem ko jih je med

[36] Že v uvodu v to poglavje smo navedli, da se Slovenija med devetinsedemdesetimi v raziskavo vključenimi državami po pomenu vere znajde na spodnjem delu lestvice, na šestinšestdesetem mestu skupaj z Veliko Britanijo, Norveško, Francijo, Finsko, Švedsko, Švico, Nemčijo, Nizozemsko itd. Značilno niže po pripisanem pomenu vere za življenje se uvrščajo Češka, Danska, Japonska, Kitajska itd. Za Slovenijo je značilno, da ob veri nizko po pomenu uvršča tudi politiko. To velja tudi za Finsko, Madžarsko, medtem ko npr. Japonci in Kitajci politiki pripisujejo daleč večji pomen kot veri.

osnovnošolsko izobraženimi le dve petini (39,2 %). Med osnovnošolsko izobraženimi vero visoko vrednoti petina (19 %), med višje in visoko izobraženimi pa le neznaten del (4,6 %) vseh opazovanih. Seveda lahko pričakujemo – in nadaljnja analiza bo to potrdila – da so razlike pri opredeljevanju odnosa do vere kot vrednote povezane z izpovedovanjem osebne vernosti oz. vere v boga, pa tudi z ortodoksnostjo, z obiskovanjem cerkvenih obredov itd.

V primerjavi petnajstih držav se Slovenija uvrsti nekako na sredino lestvice. Mnogo bolj kot Slovenci "vrednotijo vero" Irci, Poljaki, Italijani, Slovaki in Hrvati. Bliže Slovencem so Avstrijci, Madžari, Nizozemci, Britanci. Daleč manjši pomen pa veri kot vrednoti pripisujejo Čehi, Nemci, Francozi, Danci in Švedi. Očitno se tranzicijske države znajdejo v vseh treh skupinah.

(2) Osebna vera, vera v boga. V to skupino so uvrščeni odgovori na vprašanji o osebni vernosti[37] in o pomembnosti boga v osebnem življenju. Izkaže se, da so odgovori na vprašanji povezani. Oblikovali smo indeks vernosti oz. vere v boga.[38] Na tej novi razsežnosti se dobra tretjina uvrsti povsem na dnu oz. dobri dve tretjini nizko, dobra tretjina pa višje (15,4 %) oz. visoko (17,5 %). Izjave o osebni vernosti (64,5 %) bolj prispevajo k uvrstitvi na tej razsežnosti kot izjave o pomenu boga v osebnem življenju.

Analiza pokaže, da je uvrstitev na tej razsežnosti močno pod vplivom pripadnosti opazovancev starostnim skupinam in izobrazbenim kategorijam; izrazi pa se tudi vpliv pripadnosti spolnima skupinama. Tako je npr. nekaj več žensk (20,7 %) kot moških (13,7 %) uvrščenih visoko. In obratno, več moških (52,6 %) kot žensk (47,4 %) je uvrščenih na nizki ravni te razsežnosti. Domnevo, da je izražanje religioznosti rezultanta

[37] Primerjava med državami pokaže, da smo Slovenci s približno dvema tretjinama vernih v spodnjem delu lestvice skupaj z Belgijci, Finci, Nizozemci, Španci oz. Kanadčani, Irci, Čilenci, Srbi itd. Bistveno manj vernih kot v Sloveniji je na Švedskem, v Veliki Britaniji, Franciji, na Češkem, Norveškem.

[38] Idxvb – indeks vere v boga je oblikovan v obsegu od 0 do 3, pri čemer se v vrednost 3 uvrščajo osebe, ki se opredelijo kot verne in ki visoko vrednotijo pomen boga v osebnem življenju (17,5 %); nizko na indeksu (vrednost 0: 34,0 %) pa so uvrščene osebe, ki se niso opredelile kot verne (neverni, ateisti, neopredeljeni), ki hkrati bogu ne pripisujejo večjega pomena v osebnem življenju.

individualnih in družbenih okoliščin, izraziteje ponazarjajo razlike glede na pripadnost izobrazbenim kategorijam in starostnim skupinam. Tako je med nizko uvrščenimi na tej razsežnosti daleč več (37,4 %) pripadnikov najmlajše starostne skupine kot najstarejše (23,4 %); med visoko uvrščenimi pa je znatno več pripadnikov najstarejše starostne skupine (61 in več: 32,3 %) kot pripadnikov najmlajše (do 30 let: 9,3 %). Enak oz. še izrazitejši vpliv se pokaže pri razvrstitvi glede na izobrazbene kategorije. Med visoko in višje izobraženimi se jih kar dobra polovica (55 %) uvrsti na najnižjo raven indeksa in le majhna skupina (8,6 %) na najvišjo raven; med osnovnošolsko izobraženimi pa je na visoki ravni kar tretjina vseh (31,3 %), na nizki ravni pa le 19,1 % itd.

Evropske primerjave pokažejo, da se Slovenija tudi na tej razsežnosti uvršča nekako v sredino. Na vrh se umeščajo tradicionalne katoliške države: Poljska, Irska, tudi Italija in Hrvaška, z daleč najvišjimi deleži religioznih (tri do štiri petine). Na dno se z najnižjimi deleži uvrščajo Danska, Švedska, Francija, Nemčija – in za njo in pred Veliko Britanijo se uvrsti Slovenija. Vrednotenje vere in izražanje osebne vernosti sta očitno tudi na mednarodni primerjalni ravni povezana, enotna kazalca religioznosti.

(3) Ortodoksnost. V to skupino smo uvrstili odgovore na vprašanja o verovanju v boga,[39] posmrtno življenje, pekel, nebesa, greh in Marijo.[40] Preizkus je pokazal povezanost odgovorov; oblikovali smo indeks ortodoksnosti.[41] K uvrstitvi na tej razsežnosti največ prispeva izrekanje o

[39] Slovenija je po deležu vernih v boga (65 %) na spodnjem delu lestvice skupaj z Dansko, Norveško, Madžarsko, Nemčijo in Francijo, Nizozemsko, Švedsko, Češko itd. Po deležu mladih (16–29 let: 59 %), ki izrekajo vero v boga, se Slovenija uvršča nizko, vendar pred Češko (34 %), Estonijo (43 %), Nizozemsko (50 %), Madžarsko in Francijo (53 %), Dansko (55 %), Nemčijo (56 %). Primerjane države kažejo, da gre za isto kategorijo glede na domet sekularizacije.

[40] Povpraševanje o verovanju v Marijo je dodano le v slovenski raziskavi.

[41] Idxort – indeks ortodoksnosti je oblikovan v obsegu od 0 do 6, pri čemer so najvišje uvrščeni tisti posamezniki iz vzorca, ki so pritrdili vsem šestim oblikam verovanja; nizko, na vrednost 0 pa so uvrščeni tisti, ki niso pritrdili nobenemu od šestih izrazov verovanja. Na dno te razsežnosti (vrednosti 0, 1) se uvrsti slaba polovica (47,1 %) enot vzorca, na nizko raven (vrednost 2) dobra šestina (15,0 %), na srednjo raven (vrednosti 3, 4) slaba šestina (17,9 %) in na visoko raven (vrednosti 5, 6) preostala petina (20 %).

verovanju v boga (62,1 %), sledi izrekanje vere v Marijo (45,3 %), v greh (40,7 %) itd. Preizkus tudi tukaj jasno pokaže na individualno oz. kontekstualno določenost izražanja ortodoksnosti. Tako se moški uvrščajo nižje kot ženske – in obratno. Enak vpliv se potrdi tudi pri uvrščanju v izobrazbene kategorije. Višje in visoko izobraženi so daleč manj ortodoksni kot npr. le osnovnošolsko izobraženi. Med slednjimi je npr. dvainpolkrat več najvišje uvrščenih kot med višje in visoko izobraženimi itd. Ortodoksnost je tesno povezana z izražanjem osebne vernosti oz. verovanja v boga. Nizko uvrščeni na indeksu vere v boga se uvrščajo na dno indeksa ortodoksnosti – odstopajo le posamični primeri. Visoko uvrščeni na indeksu vere v boga se praviloma znajdejo visoko na indeksu ortodoksnosti itd.

Evropske primerjave pokažejo, da se Slovenija na tej razsežnosti uvršča na sredino. Za visoko ortodoksne, skoraj versko dogmatske se izkažejo Irci, Poljaki, Hrvati, Slovaki. Manj ortodoksni pa so Danci, Nemci, Čehi, Švedi. Slovenci pa smo nekako na sredini, skupaj z Nizozemci in Francozi.

(4) Cerkvenost, cerkvene oz. verske aktivnosti. V to skupino so uvrščeni odgovori na štiri vprašanja o ravnanjih oz. dejavnostih opazovanih oseb. Sem so uvrščeni odgovori na vprašanja o pogostosti obiskovanja verskih obredov,[42] pogostosti molitev zunaj verskih obredov, vključenosti v verske ali cerkvene organizacije in o druženju z ljudmi v domači cerkvi. Po preizkusu povezanosti odgovorov smo oblikovali indeks cerkvene aktivnosti.[43] Analiza pokaže, da je cerkvenost tesno povezana z izražanjem vernosti in z ortodoksnostjo, saj močno naraste pri skupinah, ki so visoko uvrščene na indeksu vere v boga in indeksu

[42] Po pogostosti obiskovanja cerkvenih obredov se Slovenija uvršča nekako na sredino lestvice (enkrat mesečno ali pogosteje: 31 %) skupaj z Nemci (30 %) in Španci (36 %). Bistveno manj pogosto cerkvene obrede obiskujejo Britanci (19 %), Madžari (17 %), Skandinavci (od 14 % do 9 %), Francozi in Čehi (12 %) itd. Na vrhu lestvice pa so prebivalci islamskih držav (od 40 % do 95 %), med državami s prevladujočimi krščanskimi verskimi skupnostmi pa Poljaki (78 %), Irci (67 %), Američani (60 %), Hrvati (53 %) itd.

[43] Idxc – indeks cerkvene aktivnosti v obsegu od 0 do 4, pri čemer ostaja povsem nedejavna (vrednost 0: 53,7 %) dobra polovica enot vzorca, nizko dejavna (vrednost 1: 17,2 %) šestina vseh, srednje dejavna (vrednost 2: 12,5 %) osmina vseh enot vzorca in visoko dejavna (vrednost 3, 4: 16,6 %) slaba sedmina vseh.

ortodoksnosti. Pokaže se tudi, da ženske označuje več cerkvenih aktivnosti kot moške; dalje, da so mlajši mnogo manj cerkveno dejavni kot starejši ter da so višje, visoko, pa tudi srednje izobraženi bistveno manj cerkveno dejavni kot tisti z le osnovnošolsko ali poklicno izobrazbo. Tako je npr. med visoko in višje izobraženimi velika večina (70,9 %) cerkveno povsem nedejavna oz. med srednje izobraženimi slabi dve tretjini (63,4 %), medtem ko je takih med osnovnošolsko izobraženimi le dobra tretjina (37,4 %). Itd.

Tudi glede cerkvenosti se Slovenija uvršča v srednjo tretjino opazovanih evropskih držav. Daleč bolj cerkveno dejavni so Irci, Poljaki, Slovaki, Hrvati in Italijani; mnogo manj pa Švedi, Danci, Francozi, Čehi, Madžari. Slovenci se uvrščamo skupaj z Nemci in Nizozemci v sredino.

(5) Za krščanske vere so pomembni tudi iniciacijski oz. prehodni rituali oz. obredi ob rojstvu,[44] poroki in smrti. V tej skupini so združeni odgovori, ki pripisujejo pomembnost navedenim verskim obredom. Oblikovan je indeks obredov.[45] Na indeksu so enote vzorca uvrščene visoko (vrednost 3: 63,9 %) in le manjši del enot ostaja na nizki ravni indeksa (0: 23,0 %). Analiza pokaže, da je pripisovanje pomena ritualom, obredom splošno prisotno in torej visoko. Pri tem se izrazi predvsem širši kulturno-kontekstualni vpliv; individualne lastnosti (spol, starost, izobrazba, dohodek) sicer prispevajo k pojasnjevanju težnje k ritualom, vendar na bistveno nižji ravni kot pri do zdaj opazovanih razsežnostih. Pritrjevanje pomenu obredov je močno prisotno tudi med tistimi, ki se nizko uvrščajo pri verovanju v boga, ki so nizko ortodoksni, čeprav se hkrati potrjuje, da je pri vernih in visoko ortodoksnih pritrjevanje pomenu ritualov skoraj popolno. Obredi ob rojstvu, poroki in smrti postajajo sestavina splošne kulturne prakse in so izraz prevladujoče aktualne težnje k ritualizmu. Tako

[44] Med državami s prevladujočo krščansko tradicijo se – po pripisanem pomenu krsta – Slovenija (73 %) uvršča skupaj s Španci (78 %), Madžari (75 %), Belgijci (70 %), Danci (65 %), Nemci (64 %) itd. Očitno je, da se države, ki jih označuje nižja stopnja cerkvenosti in religioznosti prebivalcev, uvrščajo visoko na lestvici glede na pripisan pomen ritualov.

[45] Idxobr – indeks obredov je oblikovan v obsegu od 0 do 3, pri čemer se na vrednost 0 uvrščajo tisti, ki nobenemu od teh obredov ne pripisujejo posebnega pomena, na vrednost 3 pa tisti, ki vsem trem obredom pripisujejo pomen. Največ pomena opazovani pripisujejo obredu ob pokopu (74,3 %) in le neznatno manj krstu (70,0 %) oz. cerkveni poroki (67,3 %).

npr. cerkvena poroka ali pogreb ne simbolizirata predvsem religijske identifikacije oz. spoštovanja verskih norm, temveč potrebo po samem ritualu, statusnem potrjevanju udeležencev v ritualu itd.

Tudi evropske primerjave potrdijo, da je sprejemanje obredov del kulturne tradicije in prakse, ki ne usiha hkrati s sekularizacijo. Z izjemami (Češka, Nizozemska, Nemčija), kjer popolno odrekanje pomena obredom dosega slabo polovico (40 %–50 %), je v vseh drugih državah pritrjevanje obredom vsesplošno (dve tretjini in več) oz. kar neizbežno (Poljska, Irska, Hrvaška: od 90 % do 95 %). Lahko bi rekli, da na povezanost z rituali poleg religioznih vplivajo še pred- in poreligiozne potrebe ljudi in družbenih skupin. Rituali – in tudi krščanski obredi, kot so krst, poroka, pogreb – ustrezajo potrebi ljudi po samouvrstitvi, vzpostavitvi reda v družbenem okolju in iskanju lastnega mesta v njem. So izraz človekovega prizadevanja za ustvarjalno obvladovanje nereda (Turner 1989) in človekove težnje razviti nove oblike družbenega reda. Turner pojasnjuje pomen ritualov s pomočjo pojmov socialna struktura in skupnostnost (communitas). Gre za elementa, ki sta povezana prav v svoji protislovnosti, saj socialna struktura poudarja razlike in deluje ekskluzivno, communitas pa poudarja enotnost in torej deluje inkluzivno. Udeleženci obredov vstopajo v razmerja kot izenačene (egalitarne), celostne osebnosti. Ustvarja se videz resničnosti, v katero posamezniki vstopajo ne glede na svojo statusno določenost.

Seveda se ob tem postavi vprašanje, ali so v evropskih državah, kjer potreba po krščanskih obredih ni prevladujoča, razvite nadomestne oblike sekulariziranega, laičnega obredja. Slovenska preteklost kaže take poskuse z uveljavljanjem nadomestnih obredov (civilnih porok, pogrebov, žalnih sej) in nadomeščanja krščanskih z laičnimi praznovanji z zabrisanimi religijskimi prvinami.

(6) Razumevanje vloge cerkve. V to skupino smo strnili odgovore na vprašanje o pomenu, ki ga ima cerkev pri oblikovanju odgovorov na moralne dileme in stiske posameznika, na težave družinskega življenja, na človekove duhovne potrebe[46] in končno na pereča družbena vprašanja.

[46] Da se cerkev ustrezno odziva na duhovne potrebe človeka, meni v Sloveniji 70 % vprašanih. S tem se Slovenija uvršča visoko, nad sredino lestvice držav s krščansko tradicijo. Nad njo se uvrstijo Hrvaška (87 %), Slovaška (83 %), Poljska (83 %), Severna Irska (77 %), ZDA (75 %),

Raziskava je pokazala, da najvišje pritrjevanje doseže pastoralna vloga cerkve (60,1 %), sledita področji moralne in psihične pomoči posamezniku (37,6 %) ter pomoči pri reševanju družinskih težav (36,3 %), na zadnje mesto pa se uvršča pritrjevanje vlogi cerkve pri reševanju družbenih vprašanj (28,3 %). Oblikovali smo indeks razumevanja vloge cerkve.[47] Potrdi se, da pripisovanje pastoralne vloge cerkvi največ prispeva k uvrstitvi na tej novi razsežnosti. Analiza pa pokaže že nakazane vplive pripadnosti spolnima skupinama oz. starostnim skupinam in izobrazbenim kategorijam. Tako npr. mlajši ter višje in visoko izobraženi cerkvi pripisujejo manjšo vlogo kot starejši ter le osnovno ali poklicno izobraženi. Višje in visoko izobraženi kar v skoraj polovici primerov cerkvi ne priznavajo pomena pri reševanju vprašanj na nobenem od štirih omenjenih področij. Pokaže pa se tudi, da je pritrjevanje vlogam cerkve na vseh štirih opazovanih področjih v funkciji osebne vernosti oz. vere v boga. Med nevernimi jih kar tri petine oporeka vlogi cerkve na vseh štirih področjih; med visoko vernimi pa jih kar polovica pritrjuje vlogi cerkve na vseh štirih področjih itd.

Slovenija se tudi pri razumevanju vloge cerkve uvršča na sredino med opazovane evropske države. Podobno kot na Švedskem, v Veliki Britaniji, na Danskem itd. je oporekanje vsaki vlogi cerkve v Sloveniji omejeno na slabo četrtino vzorca. Pri ocenjevanju vloge cerkve so bolj zadržani Čehi, Nizozemci in Nemci (40 %–50 %). Mnogo bolj oz. skoraj v celoti pa cerkvi pripisujejo vse navedene vloge Poljaki, Irci (90 %–95 %) ter Italijani in Avstrijci (80 %–84 %).

(7) Cerkev in politika. V to skupino so vključeni izrazi soglašanja oz. nesoglašanja ob trditvah:

- politiki, ki ne verjamejo v boga, niso primerni za opravljanje javnih služb,[48]

Italija (72 %), bistveno pod njo pa skandinavske države, Nemčija (57 %), Francija in Španija (55 %) itd.

[47] Idxvc – indeks razumevanja vloge cerkve v obsegu od 0 do 4, pri čemer se na nizko raven (0, 1) uvrsti dobra polovica (32,6 % in 21,6 %) enot opazovanja, na visoko raven pripisovanja vloge cerkvi (3, 4: 31,5 %) pa slaba tretjina vseh.

[48] S to trditvijo v Sloveniji (sploh) ne soglaša štiri petine vseh (74 %). Slovenija se tako uvrsti skupaj z Britanci (71 %) in Francozi (78 %) v prostor zahodnoevropskih držav, ki jih označujejo visoki standardi demokratične institucionalizacije, visoka razvitost in premik religije

- najvišji cerkveni dostojanstveniki naj ne bi poskušali vplivati na odločitve ljudi,
- za (Slovenijo) bi bilo boljše, če bi javne funkcije (službe) opravljalo več ljudi z močnim verskim prepričanjem,
- najvišji verski poglavarji naj ne bi poskušali vplivati na odločitve vlad.

Pritrjevanje zgornjim štirim trditvam oz. njihovo zavračanje v osmih raziskavah, opravljenih v Sloveniji v letih od 1991 do 1999, pokaže skoraj povsem monotono, nespremenljivo sliko. Druga in četrta trditev dosegata vselej visoko soglasje, prva in tretja pa močno nesoglasje. Preizkusi potrdijo visoko povezanost odgovorov. Uvrstitev na enotno novo razsežnost (libertarno – klerikalno) se izkaže za smiselno, saj dobro ponazarja razumevanje razmerja med vernostjo, cerkvijo in politiko, seveda izhajajoč iz načela laičnosti, ki je opredeljeno v sodobnih demokratičnih ustavah in tudi v slovenski. Oblikovali smo torej novo razsežnost, to je indeks razumevanje razmerja med cerkvijo in politiko.[49] Pokaže se, da močno prevladuje libertarno razumevanje razmerja med cerkvijo in politiko; velika večina zavrača politično vlogo cerkve in duhovščine. Glede na veliko osredotočenost odgovorov pri tej razsežnosti analiza seveda ne nakazuje tako izrazitih povezav kot pri prejšnjih. Pa vendarle se glede vpliva starosti oz. vpliva obdobja socializacije pokaže, da obe mlajši skupini močneje poudarjata libertarno, obe starejši skupini pa bolj klerikalno razlago razmerja med cerkvijo in politiko. Podobna težnja se pokaže tudi ob izobrazbenih kategorijah:

in cerkve na zasebno oz. civilnodružbeno področje. V vrhu te skupine držav so Nizozemska, Danska in Švedska – s popolnim odklanjanjem religijskega načela pri izbiri ljudi za javne službe (94 %–85 %), zaokrožajo pa jo Finska, Italija in Poljska (65 %). Pod to ravnjo pa so npr. Hrvaška (57 %), Slovaška (53 %) in predvsem ZDA (36 %!). Slednja se tako znajde na robu – skupaj z islamskimi in vzhodnimi državami, v katerih je religijsko merilo legitimno. ZDA so v tem pogledu izrazito predmoderna družba.

[49] Idx-cp2 – indeks cerkev in politika v obsegu od 0 do 4, pri čemer se na vrednost 0 uvrstijo posamezniki, ki so v vseh štirih primerih izrekli libertarno opredelitev, na vrednost 4 pa se uvrstijo posamezniki, ki so v vseh štirih primerih izrekli klerikalno opredelitev. Uvrstitev pokaže, da je velika večina (68,4 %) povsem protiklerikalno usmerjena, da je le neznaten del uvrščen visoko (vrednosti 3, 4: 2,9 %), vsi preostali pa se uvrščajo na nizki (vrednost 1: 19,8 %) oz. srednji (vrednost 2: 8,9 %) ravni.

najmočnejši libertarni poudarek s popolnim zavračanjem vseh štirih postavk izstopi pri kategoriji višje in visoko izobraženih (vrednost 0: 77,5 %). Opazovanje povezav z indeksoma vera v boga in ortodoksnost pritrjuje pričakovanju, da je klerikalna razlaga razmerja med cerkvijo in politiko močno osredotočena na zgornjih ravneh obeh indeksov. Le med visoko vernimi in visoko ortodoksnimi najdemo zastopnike trdne klerikalne razlage razmerja med cerkvijo in politiko.

Evropske primerjave predvsem pokažejo, da libertarno razumevanje razmerja med cerkvijo oz. vero in politiko močno prevladuje v prav vseh opazovanih državah. Delno odstopanje zaznamo le na Slovaškem, Hrvaškem, Irskem in v Italiji, na Nizozemskem, Poljskem in v Avstriji (18 %–24 %) itd. Umeščanje cerkve in vere v prostor politike skoraj v celoti zavračajo Danci, Čehi, Francozi, Slovenci, Britanci, Nemci, Madžari … Slovenija se na tej razsežnosti uvrsti višje v smeri libertarnega pojmovanja razmerja med cerkvijo in politiko ter s tem pritrjuje ustavnemu načelu ločenosti cerkve od države. Izrazitejša jedra nosilcev klerikalne razlage tega razmerja se porajajo v treh, sicer tradicionalno katoliških, a hkrati tranzicijskih državah (Slovaška, Hrvaška, Poljska) – seveda poleg Irske. Slovenija od teh držav izrazito odstopa in se skupaj s Francijo, Češko in Dansko uvrsti v skupino držav, ki prevladujoče zavračajo prepletanje politike in religije.

6.4.2 Analiza povezanosti med osnovnimi indeksi religioznosti/cerkvenosti

K pojasnitvi vrednotnega in aktivnostnega prostora, ki smo ga označili s pojmoma religioznost/cerkvenost in ga v prvem koraku analize razčlenili na sedem osnovnih razsežnosti – indeksov, v drugem koraku analize poskušamo spet sestaviti. Pri tem želimo pojasniti, koliko je vsaka posamezna od sedmih razsežnosti povezana z drugimi in ali prispeva (ter koliko) k pojasnitvi pojava religioznosti/cerkvenosti. Prispevek posameznih razsežnosti je različen. Njihovo uvrščanje v enotno razsežnost religioznosti/cerkvenosti je lahko vprašljivo. Kakšno uvrstitev oz. oblikovanje nove razsežnosti nam torej dopušča razpoložljivo analitično gradivo?

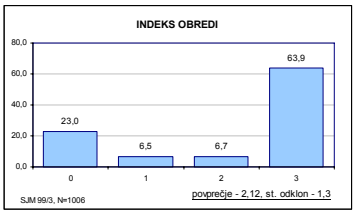

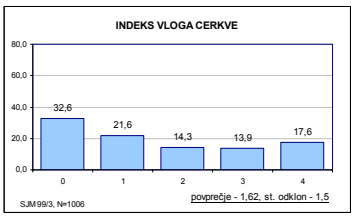

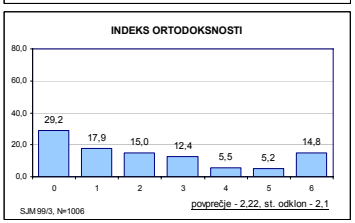

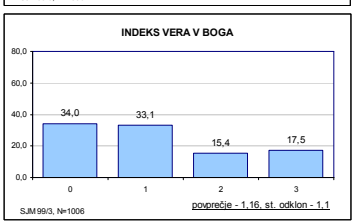

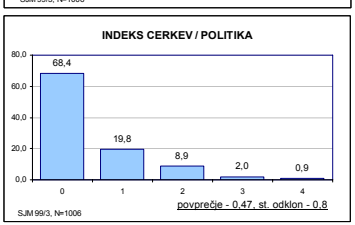

Glede na prikazano v prejšnjem poglavju se zdi najprej smiselna skupna uvrstitev dveh razsežnosti – indeksov, ki ponazarjata religioznost. To sta indeks osebne vere oz. vere v boga in indeks ortodoksnosti. Religioznost je po svojem bistvu samoocena ljudi (Zullehner 1994, 18). Religija je sestavni del kulturne tradicije ljudstev, narodov in nacij. Krščanske religije so del evropske kulturne tradicije. Aktualni izraz evropske kulturne tradicije je tudi sekularizem. Znotraj te tradicije se ljudje razpoznavajo in opredeljujejo kot verni, religiozni, neverni, ateisti ali pa se ne opredeljujejo. Ljudje se na podlagi samorazpoznave, s svojimi izjavami in vedenjem uvrščajo v ta posebna kulturna in vrednotna omrežja. Izrekanje o veri ali neveri v boga, nebesa, pekel, posmrtno življenje itd. je zadostna operacionalna opora za sklep o prisotnosti in moči pojava religioznosti.

V primerjavi z religioznostjo je cerkvenost laže opredeljiva, saj ne gre zgolj za samoocene, samouvrščanje in izrekanje o tem, temveč gre za ravnanje, delovanje in seveda pripravljenost izreči se o tem. Ljudje se udeležujejo verskih obredov ali tudi ne, udeležujejo se jih bolj ali manj pogosto. Ljudje molijo ali pa tudi ne, molijo bolj ali manj pogosto. Ljudje se vključujejo v cerkvene oz. verske skupnosti ali pa tudi ne, v njih so bolj ali manj dejavni. Ljudje uvidijo smisel in potrebo po delovanju cerkve na različnih področjih človekovega individualnega oz. družbenega doživljanja

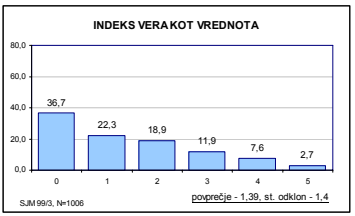

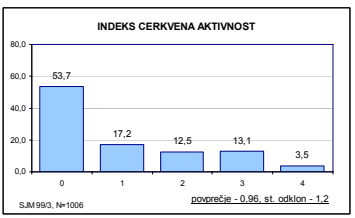

oz. življenja ali pa tudi ne. In tako dalje. Ljudje izražajo zaupanje v cerkev in duhovščino ali pa tudi ne. Pri tem gre pretežno za navajanje dejstev in ne toliko za izražanje stališč.

Oba pojava sta večplastna, težko opredeljiva in z raziskovalnimi sredstvi le delno dostopna. Cerkvenost se zdi laže dostopna kot religioznost. Če smo dva od sedmih osnovnih indeksov uvrstili v pojem religioznosti, se zastavi vprašanje, ali preostalih pet kaže cerkvenost. Brez dvoma cerkvenost kažejo indeks cerkvene aktivnosti, indeks razumevanja vloge cerkve in indeks obredov. Uvrstitev indeksa cerkev/politika pa se zdi že bolj vprašljiva, pa čeprav uvršča cerkvene funkcionarje oz. verne ljudi kot take (pozitivna diskriminacija) v prostor politike in moči. Prav tako se zdi vprašljiva uvrstitev indeksa obredov, saj je analiza pokazala, da je sprejemanje obredov del sodobnega habitusa in kot tako, čeprav obredi potekajo v cerkvi, za del raziskovancev nima predvsem cerkvene oz. religijske narave itd. Oglejmo si najprej, kaj nam v prid uvrstitve ponujajo izsledki empirične analize.

(1) Povezanost med osnovnimi indeksi religioznosti/cerkvenosti. Analiza potrdi, da gre za sestavine iste celote, ki so med seboj močno povezane. Korelacijska matrika[50] pokaže na visoko povezanost med ortodoksnostjo, vero v boga in cerkveno aktivnostjo, med ortodoksnostjo ter vero kot vrednoto in razumevanjem vloge cerkve, med vero kot vrednoto ter vero v boga in cerkveno aktivnostjo itd. Na nižji ravni povezanosti v prostoru sedmih osnovnih indeksov ostaja le indeks cerkev/politika. Morebiten dvom o tem, da sedem osnovnih indeksov ne opredeljuje iste celote glede na raven njihove medsebojne povezanosti, lahko zavrnemo. Pa vendar ostaja vprašanje njihove notranje razvrstljivosti. Odgovor nam ponudita analiza razvrščanja v skupine in faktorska analiza.

[50] Sedem indeksov religioznosti/cerkvenosti – korelacijska matrika

(2) Analiza razvrščanja[51] v skupine potrdi domneve iz vsebinske analize osnovnih razsežnosti in vtise iz korelacijske analize. Najbliže skupaj, kot

		IDX_OBR obredi	IDX_VC vloga cerkve	IDX_ORT ortodoksnost	IDX_VB vera v boga	IDX_C cerkvena aktivnost	IDX_CV vera kot vrednota	IDX_CP cerkev politika
IDX_OBR indeks obredi	Pearson Correlation		**	**	**	**	**	**
	Sig. (2-tailed)	.						
	N	1006						
IDX_VC indeks vloga cerkve	Pearson Correlation	,437**		**	**	**	**	**
	Sig. (2-tailed)	,000	.					
	N	1006	1006					
IDX_ORT indeks ortodoksnosti	Pearson Correlation	,486**	,515**		**	**	**	**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	.				
	N	1006	1006	1006				
IDX_VB indeks vera v boga	Pearson Correlation	,502**	,529**	,727**		**	**	**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.			
	N	1006	1006	1006	1006			
IDX_C indeks cerkvena aktivnosi	Pearson Correlation	,432**	,487**	,658**	,639**		**	**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.		
	N	1006	1006	1006	1006	1006		
IDX_CV indeks vera kot vrednota	Pearson Correlation	,414**	,479**	,550**	,597**	,608**		**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	.	
	N	1006	1006	1006	1006	1006	1006	
IDX_CP indeks cerkev politika (2)	Pearson Correlation	,193**	,321**	,302**	,313**	,310**	,319**	
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000	.
	N	1006	1006	1006	1006	1006	1006	1006

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

[51] Sedem indeksov religioznosti/cerkvenosti.

1. Razvrščanje v skupine po Wardovi metodi

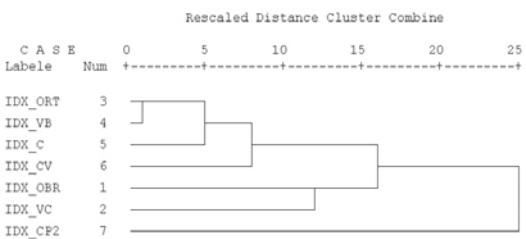

2. Faktorska analiza

Delež pojasnjene variance

Componen	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loading		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,888	55,547	55,547	3,888	55,547	55,547
2	,846	12,088	67,635			
3	,637	9,101	76,736			
4	,533	7,618	84,354			
5	,471	6,731	91,086			
6	,360	5,143	96,228			
7	,264	3,772	100,000			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Compontna matrika[a]

	Component
	1
IDX_OBR obredi	,664
IDX_VC vloga cerkve	,725
IDX_ORT ortodoksnost	,839
IDX_VB vera v boga	,851
IDX_C cerkvena aktivnost	,815
IDX_CV vera kot vrednota	,775
IDX_CP cerkev politika	,478

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 1 components extracted.

povezana celota, sta ortodoksnost in vera v boga. Z njima se povezujejo cerkvene aktivnosti, pa tudi vsi preostali indeksi, vendar na večji razdalji. Tej sliki dodamo še rezultat faktorske analize, kjer se na visoki ravni pojasnjene variance potrdi, da sedem osnovnih indeksov oblikuje en sam faktor. Tudi ta analiza več kot jasno potrdi, da gre za sestavine ene celote, ki jo lahko opredelimo kot pojav religioznosti/cerkvenosti. In vendar se zdi smiseln vmesni korak, ki ga narekuje vsebinska analiza sedmih razsežnosti – indeksov, pritrjujejo pa mu tudi rezultati korelacijske analize in razvrščanja v skupine.

6.4.3 Oblikovanje dveh indeksov religioznosti/cerkvenosti

Tako smo oblikovali dve prehodni (sekundarni) razsežnosti – indeksa: indeks religioznosti in indeks cerkvenosti.

(1) Indeks religioznosti (IdxRreg1). Oblikovali smo ga z združitvijo osnovnih indeksov "vera v boga" in "ortodoksnost" (Idxvb in Idxort).[52] Dobili smo frekvenčno porazdelitev, ki jo prikazuje graf. V vzorcu je daleč najbolj zastopana kategorija nevernih in pretežno nevernih, ki zajame slabo polovico (45,8 %) opazovanih enot. V kategorijo vernih pa se uvršča dobra četrtina (26,4 %) opazovanih enot. Vmesna kategorija, preostala dobra četrtina (27,7 %) pa se uvršča med verne in neverne, pri tem pa ostaja odprto vprašanje, za kateri tip religioznosti gre. Na to lahko odgovori nadaljnja analiza.

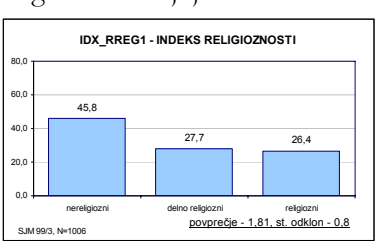

Analiza pokaže, da je uvrščanje v zvezi z religioznostjo izrazito povezano s pripadnostjo izobrazbenim in dohodkovnim kategorijam, pa tudi starostnim skupinam in spolnima skupinama. Povezava glede na spol je na robu statistične značilnosti.[53] Seveda

[52] Lestvično vrednost združenega indeksa smo iz obsega 0–9 standardizirali v obseg 1–3 (0–2; 3–5; nad 6). Vrednost 1 na indeksu religioznosti združuje vse primere, ki jih označuje izražanje nevernosti oz. nevere v osnovne dogme; v razredu 3 pa so združeni vsi primeri, ki jih označuje visoko izražanje vere.

[53] Pearsonov korelacijski koeficient: ,089.

so ženske med vernimi bolj zastopane kot moški in obratno. Bistveno bolj je izražena zveza glede na starost.[54] Pripadniki obeh mlajših starostnih skupin (do 30, do 45) se pogosteje uvrščajo med neverne, pripadniki obeh starejših starostnih skupin (46 do 60; nad 61) pa se mnogo bolj uvrščajo med verne. Slednje še posebej velja za starostno skupino 61 in več, saj je med njimi več vernih (1: 39,6 %) kot nevernih (3: 35,4 %). Socializacija pripadnikov obeh starejših skupin je potekala v razmerah, ki so bile cerkvi in veri nenaklonjene, po nekaterih znakih oz. ocenah celo do cerkve sovražne. K poteku religijske socializacije pa to ni odločilno prispevalo. Zdi se, da k izražanju nereligioznosti starejših več prispevajo razmišljanje o smislu bivanja in obvladovanje življenjskih razmer v zadnjem obdobju življenja, iskanje tolažbe ob izločenosti, v bolezni itd. Med najmlajšimi (do 30 let) je delež vernih značilno nižji, delež nevernih pa značilno višji. Med najstarejšimi (61 in več) pa je slika obrnjena. Med njimi je sorazmerno največ vernih in najmanj nevernih.

Izraziteje kot pri obeh sociodemografskih spremenljivkah pa se potrdi povezanost z dvema socialnostatusnima spremenljivkama: z izobrazbo in dohodkom na družinskega člana. Povezanost, ki jo ponazarja korelacijska shema, je skladna s pričakovanji in izrazito visoka. Vpliv izobrazbe na izražanje religioznosti je močan. Tako se npr. velika večina (65,6 %) višje in visoko izobraženih razvršča med neverne in le manjši del (13,2 %) med verne; med respondenti z osnovno šolo ali manj pa je vernih slaba polovica (42,4 %), nevernih pa dobra četrtina (28,8 %). Enako, le še bolj izostreno sliko dobimo ob preizkusu glede na dohodek na družinskega člana. Pokaže se namreč, da je v skupini, ki se uvršča v najvišji dohodkovni razred, delež nevernih šestkrat večji od deleža vernih, medtem ko je med respondenti iz najnižjega dohodkovnega razreda delež nevernih za četrtino manjši od deleža vernih. Izražanje religioznosti oz. nereligioznosti je torej močno povezano z individualnimi in kontekstualnimi spremenljivkami in še posebej izrazito s socialnostatusnimi. Sekularizacijski proces, značilen za zadnja desetletja v razvoju Evrope, in modernizacija v svetu na sploh potekata hkrati z izboljševanjem individualne, družinske in družbene blaginje ter v povezavi s širjenjem znanja in izobraženosti kot splošne

[54] Pearsonov korelacijski koeficient: ,153.

razvojne značilnosti sodobnega sveta. Lahko ugotovimo, da so družbenorazvojni procesi v Sloveniji usklajeni s prevladujočim evropskim tokom. Hkrati se pojavljajo novi izrazi človekove duhovnosti, lahko bi rekli izrazi neke vrste postsekularne "religioznosti", ki ima le malo zveze – ali nič – z institucionaliziranimi religijami in cerkvami. Porajajo se nove oblike človekove duhovnosti, ki jih standardna religiološka operacionalizacija ne zajame. Postmoderni pojavi človekove zavesti in duhovnosti tako spodbujajo k novim pristopom oz. vračanju k izvorom socialno-antropološkega in kulturološkega izkustva.

Indeks religioznosti smo izoblikovali tudi na podatkih raziskav v petnajstih evropskih državah. Pokaže se, da je Slovenija uvrščena skupaj s Francijo, Nemčijo, Nizozemsko in Madžarsko. Označuje jih delitev nekako na pol: na povsem oz. pretežno nereligiozne oz. na povsem oz. pretežno religiozne, pri čemer se deleži povsem religioznih gibljejo okoli ene petine vzorca (16 %–20 %). Bistveno manj povsem religioznih (10 %–14 %) in bistveno več nereligioznih (61 %–66 %) je med Čehi, Švedi in Danci; bistveno več povsem religioznih (50 %–66 %) pa je med Hrvati, Irci in Poljaki. Britanci sodijo med manj religiozne, Italijani in Slovaki med bolj religiozne, Avstrijci pa vmes. Že nakazane razlike med državami so več kot očitne in se potrdijo.

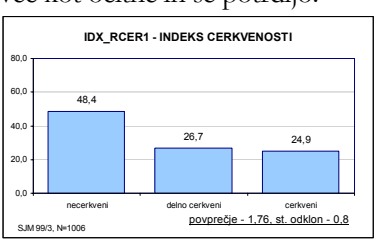

(2) Indeks cerkvene aktivnosti, cerkvenosti (IdxRcer1). Ta prehodni indeks smo oblikovali z združitvijo vsebin treh predhodnih: indeksa cerkvene aktivnosti (Idxc), indeksa razumevanja vloge cerkve (Idxvc) ter indeksa razumevanja razmerja med cerkvijo in politiko (Idxcp2). Dodatno pa smo v indeks vključili še odgovore na vprašanje o zaupanju cerkvi kot instituciji.[55] Dobljeno frekvenčno porazdelitev na združenem indeksu cerkvenosti prikazuje graf. Opazovana skupina se razdeli nekako na pol: polovica (48,4 %) je necerkvena, druga polovica pa delno cerkvena

[55] Indeks (IdxRcer1) v obsegu 0–13, ki smo ga standardizirali, tako da smo vrednosti 0–2 uvrstili v razred 1: necerkveni, vrednosti 3–5 v razred 2: delno cerkveni in vrednosti 6 in več v razred 3: cerkveni.

(26,7 %) oz. cerkvena (24,9 %). Analiza vpliva individualnih in kontekstualnih spremenljivk, kot smo jo prikazali pri religioznosti, se tudi v tej povezavi, torej s cerkvenostjo, lahko v celoti ponovi. Tako npr. povezava glede na spol komaj prestopi rob statistične značilnosti, povezava s pripadnostjo starostnim skupinam je že izrazitejša, medtem ko korelacije s pripadnostjo izobrazbenim in dohodkovnim skupinam sicer rahlo zaostajajo za nakazanimi, vendar so statistično visoko značilne. Cerkvenost torej narašča s starostjo in najbolj izstopa pri najvišji starostni skupini (61 in več); daleč največ necerkvenih je med mladimi (do 30 let). Med mladimi je torej značilno več necerkvenih, med starejšimi pa značilno več cerkvenih. Izkaže se tudi, da status cerkvenosti močno določa izobrazba. Velika večina (68,9 %) višje in visoko izobraženih je necerkvena in le manjši del (11,9 %) je cerkven. Med le osnovnošolsko izobraženimi je delež necerkvenih dvakrat manjši (34,2 %), delež cerkvenih pa trikrat večji (36,3 %) kot med visoko in višje izobraženimi.

Seveda se tudi na primerjalni ravni analize pokažejo in potrdijo značilne razlike v cerkvenosti med državami in narodi. Na vrh lestvice cerkvenosti se uvrščajo Poljska (72 %), Irska (65 %), Hrvaška (57 %), pa tudi Italija (56 %) in Slovaška (53 %), na dno z najnižjimi deleži cerkvenih pa Danska (10 %), Švedska (13 %), Češka (16 %) in Francija (19 %). Slovenija (27 %) se skupaj z Veliko Britanijo (25 %), Nizozemsko in Nemčijo (26 %) ter Madžarsko (31 %) in Avstrijo (37 %) uvrsti v sredino med obe skrajni skupini. Predvsem je značilno, da se od t. i. tranzicijskih in pokomunističnih držav Slovenija kot edina uvrsti v sredino med skrajni skupini, medtem ko se Poljska, Hrvaška in Slovaška uvrstijo na vrh lestvice cerkvenosti, Češka pa na dno. Poljska je svojo cerkvenost izražala vseskozi in režimom navkljub. Hrvaško in Slovaško v desetletju minulega stoletja označujeta obnova lastne državnosti (Hrvaško vojna) ter iskanje nove nacionalne in politične identitete, kar sproža renesanso religioznih struktur in cerkvenosti. Nastaja vtis, kot da je Slovenija zunaj teh tokov. Čeprav išče svojo novo identiteto, v njej sekularizacijski in njim nasprotni procesi potekajo manj izrazito in bolj umirjeno.

(3) Religioznost in cerkvenost v meddržavnih primerjavah. V grafični prikaz (graf 10) smo vključili opazovane evropske države glede na vrednosti na (predhodnih) indeksih religioznosti in cerkvenosti. Iz dobljenih uvrstitev

posameznih držav se jasno potrdi visoka povezanost oz. enakost obeh indeksov kot kazalcev enotne razsežnosti (ne)religioznosti v posamezni od njih. Oblikuje pa se tudi očiten vtis o medsebojnem uvrščanju držav glede na bližino oz. oddaljenost med njimi. Petnajst držav se zelo jasno uvršča v tri skupine: v prvo, v kateri religioznost močno prevlada nad nereligioznostjo (Poljska, Irska, Hrvaška, Italija, Slovaška), v drugo, v kateri močno prevlada nereligioznost (Danska, Švedska, Češka, Nemčija, Francija), in v tretjo, sicer med obema skrajnima, v kateri nereligioznost prevlada nad religioznostjo, vendar manj izrazito kot v drugi skupini (Slovenija, Madžarska, Nizozemska, Velika Britanija, Avstrija). O utemeljenosti take razvrstitve bomo razglabljali pozneje.[56]

6.4.4 Oblikovanje enotne razsežnosti – indeksa religioznosti/cerkvenosti

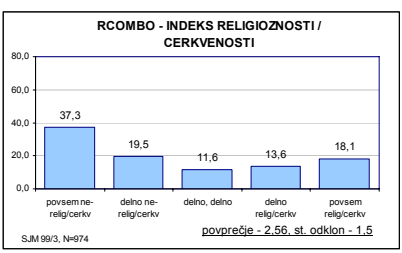

(1) Oblikovanje združenega indeksa religioznosti (Rcombo). Preizkusi povezanosti religioznosti in cerkvenosti (Rcer1 in Rreg1) potrdijo, da je zveza podana na visoki ravni.[57] Še enkrat in dokončno se potrdi, da je razvrščanje indeksov v sedem vsebinskih skupin, oblikovanje sedmih osnovnih indeksov in končno oblikovanja dveh prehodnih indeksov religioznosti in cerkvenosti potekalo znotraj enotnega problemskega prostora, ki ga označujemo s pojmom religioznost/cerkvenost. Uvrstitev na eno razsežnost (indeks religioznosti/cerkvenosti), ki jo lahko poimenujemo kot združeno razsežnost religioznosti, je videti takole:

[56] Razvrščanje petnajstih držav na razsežnosti religioznosti in cerkvenosti potrdi uvrstitev v tri skupine, le da Avstrija kot izrazita predstavnica povprečja ostaja zunaj njih.

[57] Pearsonov R = ,673; Spearmenov C= ,664; Hi-kvadrat = test, signifikanca = ,000.

Združeni indeks ne-religioznosti (religioznosti/cerkvenosti)[58]:	v %
1. nereligiozni, necerkveni – povsem nereligiozni	36,3
2. nereligiozni, delno cerkveni, necerkveni, delno religiozni – pretežno nereligiozni	9,5
3. delno cerkveni, delno religiozni – delno, delno	11,6
4. religiozni, delno cerkveni cerkveni, delno religiozni – pretežno religiozni	13,6
5. religiozni, cerkveni – povsem religiozni	18,1
N = 974	100 %

(2) Povezave združenega indeksa ne-religioznosti z neodvisnimi spremenljivkami**.** Preizkus s skupino neodvisnih spremenljivk (spol, starost, izobrazba, dohodek na člana družine) potrdi že nakazane povezave.

Spol. Zveza je blaga; opazimo kopičenje moških na nizki ravni ter žensk na visoki ravni indeksa. Pri ženskah je torej nakazana težnja k večji religioznosti. Vendar zveza statistično ni značilna.

Starost. Starejši se razvrščajo značilno višje na indeksu religioznosti kot mlajši. Med najmlajšimi (do 30 let) sta slabi dve tretjini (63,8 %) vseh uvrščeni v prva dva razreda; med starejšimi je takih le dobri dve petini (41,4 %). Med najmlajšimi je visoko uvrščena na razsežnosti religioznosti (3, 4) le ena četrtina (24,6 %), med najstarejšimi pa skoraj polovica (45,5 %).[59]

---

[58] S tem je končano razstavljanje, uvrščanje in sestavljanje kazalcev znotraj polja religioznosti/cerkvenosti, iz česar izhaja nov, združen indeks ne-religioznosti/cerkvenosti. Oglejmo si najprej, ali se vse že prej nakazane povezave sedmih predhodnih in dveh vmesnih indeksov s kontekstualnimi spremenljivkami potrdijo tudi na tej ravni.
Korelacije med indeksoma religioznosti in cerkvenosti ter spolom, starostjo, izobrazbo in dohodkom na člana gospodinjstva

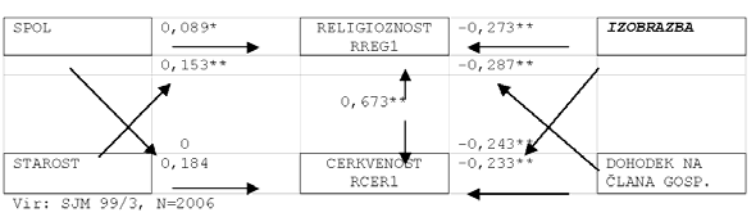

[59] Hi-kvadrat test, signifikanca = ,000; Pearsonov R = ,190; Spearmanov C = ,165.

Graf 6.8

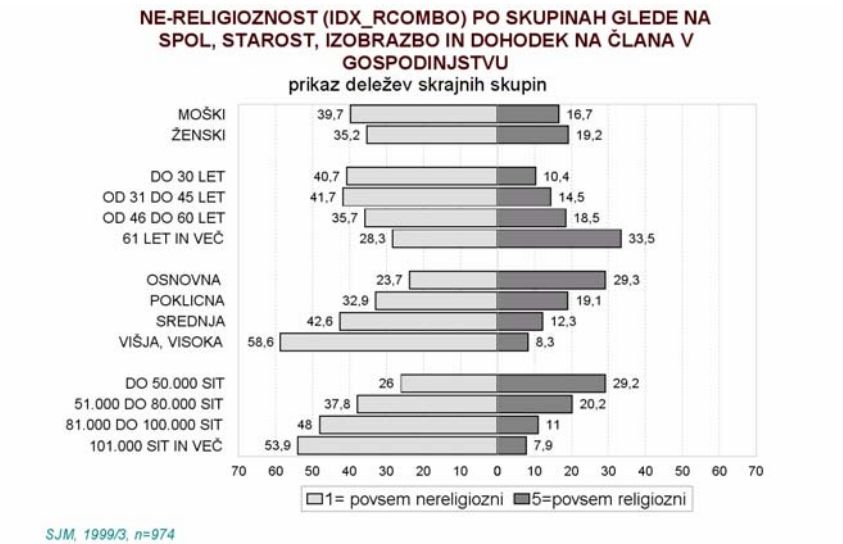

Tudi pripadnost izobrazbenim skupinam močno določa uvrstitev na razsežnosti religioznosti.[60] Med visoko in višje izobraženimi je večina nereligiozna (58,6 %) oz. uvrščena na nizki ravni (1, 2 = 73,2 %); pretežno oz. povsem nereligioznih je med višje in visoko izobraženimi le 13,8 %. Nasprotno temu je med tistimi z le osnovno šolo povsem oz. pretežno nereligiozna le dobra tretjina (38,1 %), pretežno oz. povsem religioznih pa kar polovica (48,9 %) vseh. Med srednje izobraženimi prevladuje nereligioznost (1, 2: 65,5 %), medtem ko med tistimi s poklicno šolo delež povsem oz. pretežno nereligioznih dosega nekaj več kot polovico (54 %), delež pretežno oz. povsem religioznih pa nekaj manj kot eno tretjino (31,7 %). Povečevanje deleža izobraženih torej prispeva k pospeševanju sekularizacije – tako v Sloveniji kot v zahodnoevropskih družbah.

Dohodek na člana družine. Podobno kot izobrazba učinkuje tudi uvrščenost respondentov v dohodkovne razrede. Naraščajoča blaginja prispeva k nižji uvrstitvi na razsežnosti religioznosti. Med pretežno in povsem nereligioznimi je daleč največ (77,5 %) respondentov iz najvišje

[60] Hi-kvadrat test, signifikanca = ,000; Pearsonov R = –,289, Spearmanov C = –,287.

dohodkovne skupine, medtem ko jih je le dobri dve petini (41,6 %) iz najnižje dohodkovne skupine. Med pretežno oz. povsem vernimi je le neznaten delež (14,6 %) iz skupine "najbogatejših" in trikrat večji (47,6 %) delež iz skupine najrevnejših glede na povprečen dohodek na člana družine.

Za mlajše, bolj izobražene, dohodkovno višje uvrščene ne glede na spol velja, da se uvrščajo na razsežnosti religioznosti nizko, med pretežno oz. povsem nereligiozne; za starejše, manj izobražene in siromašnejše glede na povprečen dohodek na člana družine pa ne glede na spol velja, da se uvrščajo visoko (med pretežno oz. povsem verne, religiozne).

Graf 6.9

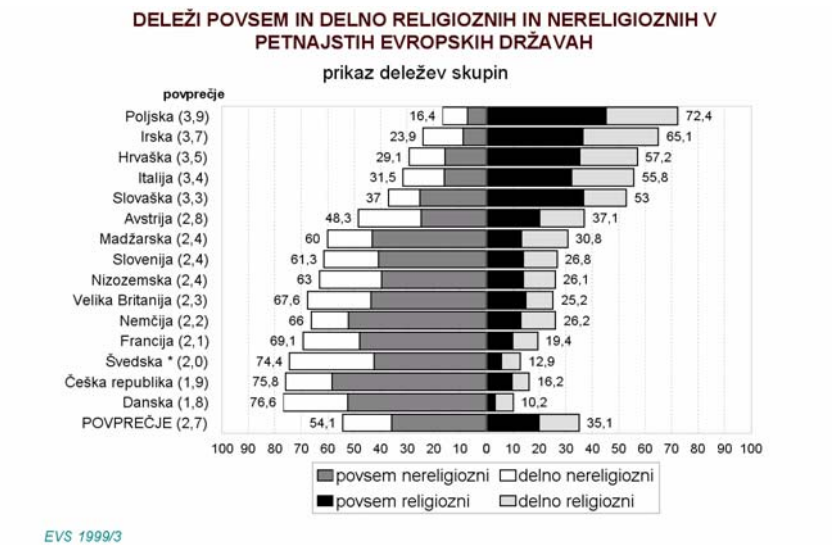

**Švedska ni povsem primerljiva, ker manjka ena od indikacij pri oblikovanju indeksa religioznosti (v126).*

(3) Evropske primerjave. Posamična opažanja in zaznave vpliva kulturnega konteksta na oblikovanje in izražanje religiozne zavesti, ki jih obravnavamo v tem poglavju, dobivajo s primerjavami na združeni razsežnosti religioznosti (rcombo) med petnajstimi uvrščenimi državami svoj končni izraz in potrditev. Evropo kot celoto in posamezne države v njej označujemo kot postmoderne, demokratične družbe, kot družbe

blagostanja v razmerah globalizacije in kriz, ki jih ta povzroča, kot pluralne, večkulturne, sekularizirane družbe itd. V teh družbah človek vse bolj pridobiva pomen, uveljavlja se pravna država, v njih se vse religijsko premika iz javnosti v človekovo zasebnost. Cerkve tako zgubljajo svoj tradicionalni pomen kot ustanove, ki zagotavljajo varnost in stabilnost (Kaufmann 1989). Cerkvene doktrine, rituale in simbole nadomeščajo državni simboli, pravni sistem in sistemske povezave. Toda v svojem aktualnem religijskem izrazu je Evropa nacij in držav izrazito protislovna: je pluralna, lahko bi rekli večkulturna, strpna in postmoderna – in hkrati izrazito monokulturna, diskriminatorna, tradicionalna. Je prevladujoče sekularna, racionalna in libertarna in hkrati tradicionalna, konservativna, nacionalno in religijsko izključujoča …

Tako se opazovanih petnajst držav na podlagi religijske samorazpoznave ljudi in njihovih vrednotenj uvršča v tri skupine. V prvi so države s tradicionalno katoliško vezanostjo, ki jih označujejo najvišji deleži vernih in cerkvenih. To so Poljska, Irska, pa tudi Hrvaška, Italija, Slovaška. Tej skupini nasproti je druga skupina držav, v katerih je sekularizacijski proces prišel najdlje, ki jih sicer označuje tudi sobivanje katoliške in evangeličanske verske tradicije, ki so gospodarsko visoko razvite in bolj postmoderne. To so tradicionalno demokratične države, države blaginje itd. V to skupino sodijo predvsem skandinavske države (Danska, Švedska) ter Francija, Nemčija in Češka. Pri tem le Češka odstopa od opisanega modela, saj gre za izrazito pokomunistično državo, za mlado demokracijo, ki po razvitosti ne sodi med države blaginje. Njeno uvrstitev v to skupino določata predvsem nizko izražanje religioznosti in zgodovinski položaj katoliške cerkve. V tretjo skupino pa se uvrščajo Velika Britanija, Nizozemska, Slovenija, Madžarska in Avstrija. To je skupina držav, ki strukturno in tendenčno prej sodijo k visoko sekulariziranim kot k tradicionalno katoliškim. Slovenija se na razsežnosti religioznosti torej ne uvršča skupaj z drugimi tranzicijskimi državami, temveč se te glede na prevladujoče značilnosti uvrščajo v vse tri skupine.

Dodamo lahko, da se države, uvrščene v prvo in tretjo skupino – glede na potek sekularizacijskih procesov in uveljavljanje postmodernih vrednotnih konceptov – gibljejo stran od tradicionalnih izhodišč v smeri postmoderne libertarne družbe.

Graf 6.10:[61] *Povezanost med religioznostjo in cerkvenostjo v petnajstih evropskih državah*

(1 – necerkven, 3 – v celoti cerkven) (1 – nereligiozen, 3 – v celoti religiozen)

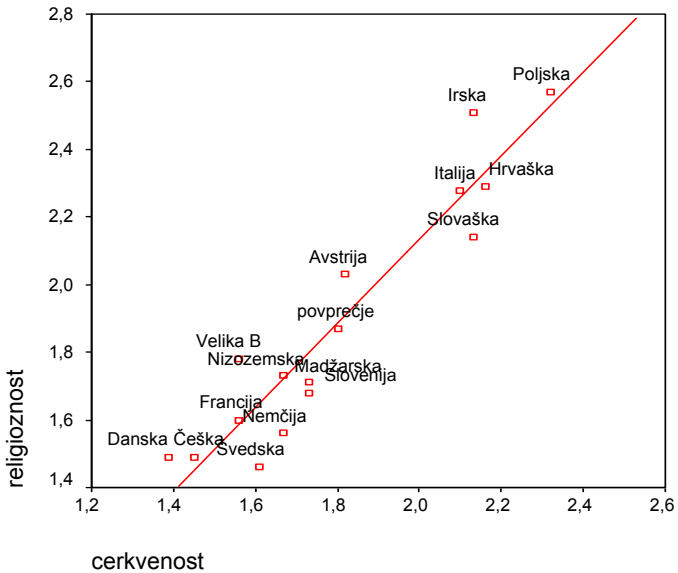

(4) Religioznost – krščanskost. Preden preidemo k nakazovanju vpliva religioznosti na oblikovanje in izražanje vrednot, lahko poglobimo predstavo o učinkovanju združene razsežnosti religioznosti z nakazovanjem povezave z vero v boga oz. s krščanskim razumevanjem boga – kot posredovalno spremenljivko.

V temelju krščanskega verovanja je predstava o bogu zamejena na predstavo o osebnem bogu. V raziskavi EVS je ta razsežnost opredeljena tako, da (1) dopušča izrekanje o obstoju osebnega boga (teistično pojmovanje boga), (2) o obstoju neke vrste duha ali življenjske sile (deistično pojmovanje boga), (3) neopredeljenost znotraj ponujenih alternativ (ne vem, kaj naj si mislim o tem), (4) zanikanje obstoja duha, boga ali življenjske sile (ateistično pojmovanje) in končno neopredeljenost

[61] Grafi 6.10 do 6.22 so pripravljeni na podatkovni bazi WVS, 2000 in praviloma vključujejo 15 evropskih držav (Inglehart, 2004).

(b.o.). S tem vprašanjem smo v Sloveniji opravili dve meritvi (SJM 1992/1 in SJM 1999/3). Ob prvi meritvi smo razkrili, da se nekako petina (19,8 %) vzorca izreka za teistično razumevanje boga, slabi dve petini (38,6 %) za deistično razumevanje boga, medtem ko je bilo opredeljenih ateistov slaba sedmina (13,1 %). Po drugi meritvi zaznamo rahlo naraščanje teističnega pogleda (22,8 %) in močno naraščanje deističnega pogleda (48,5 %) ob rahlem upadu deleža ateistov (11 %).

V razumevanju krščanske religioznosti so izpovedovanje vernosti, vera v osebnega boga in verska praksa (udeleževanje verskih obredov in molitve) konstitutivni elementi. V analizo smo uvedli krščanskost, ker pojma religiozen/cerkven ne zajameta polne vsebine dogmatske krščanske religioznosti. Zulehner (1994) to pojasnjuje kot posledico razčlenjevanja oz. razdvajanja med institucijo in osebnostjo. Človekova potreba po samoobvladovanju lastnega življenja narašča; v svoje roke prevzema režijo lastnega življenja, ki po Luckmanu (1991) ni veliko podjetje v javnih rokah, temveč majhno podjetje v zasebnih rokah. Pri tem ostaja odprto vprašanje, ali ljudem v vsakodnevnem življenju uspeva njihovo zavzemanje za samoobvladovanje – ali pa to ostaja le bolj želja kot stvarnost. Ljudje moderne družbe so v marsičem spremenili svoj odnos do institucij, pa tudi odnos do norm in avtoritete. Človek se poskuša razmejiti od institucij in avtoritet, vse bolj je zahteven glede samoobvladovanja, s tem pa nase prevzema vse večja bremena. Kot ugotavlja Zulehner, krščanskost raste iz izoblikovane osebne religioznosti s prevzemanjem krščanskih oblik verovanja. Tako se postavlja vprašanje, ali je osebna religioznost ljudi utemeljena na tistih verskih prepričanjih, ki jih posreduje tradicionalno krščanstvo – ali drugače – kako krščanska je osebna religioznost. Ali ne gre pri tem za neke drugotne, pokrščanske oblike religioznosti? Na nakazane dileme smo deloma odgovorili na začetku tega sestavka predvsem s pomočjo postopka združevanja razsežnosti vere v boga in razsežnosti ortodoksnosti. Razsežnost, ki jo uvajamo v analizo na tem mestu, zajame pojmovanja o bogu: od dogmatsko skladnega (teističnega) pojmovanja o osebnem bogu, predstave o obstoju neke vrste duha ali življenjske sile (deistično pojmovanje), bolj ali manj izraženega dvoma o prisotnosti boga v življenju človeka, do izrecnega zanikanja obstoja boga, kar v bistvu ustreza ateističnemu pogledu.

Pri tem nas zanima predvsem, kako se alternativne predstave o bogu nalagajo na razsežnosti religioznosti in cerkvenosti oz. končni razsežnosti religioznosti. Analiza pokaže, da je visoka cerkvenost okolje, lahko bi rekli skoraj prvi pogoj za oblikovanje predstave o osebnem bogu. Predstava o osebnem bogu je torej rezultat cerkvene socializacije; za delno cerkvene je značilno, da se dosti pogosteje opredeljujejo za deistično pojmovanje boga, za necerkvene pa še posebej, da izražajo dvom o obstoju boga oz. da se postavljajo na ateistično stališče (o neobstoju boga). Enaka oz. še močnejša je povezava med religioznostjo in izražanjem predstav o bogu. Med nereligioznimi kar polovica (47 %) ostaja skeptična ob vprašanju o bogu oz. zavrača obstoj kakršne koli vrste boga. Večina preostalih (44,3 %) ostaja pri deistični razlagi, medtem ko je takih s čisto teistično predstavo o bogu le neznatna skupina (8,7 %). Nasprotno temu med visoko religioznimi skoraj polovica vseh (47 %) izpoveduje predstavo o osebnem bogu (teistično pojmovanje), nekaj manj kot polovica (42,1 %) jih ostane pri deistični razlagi in le desetina jih izraža dvom o obstoju boga. Očitno je prehajanje iz cerkvenodogmatskih na necerkvene, nedogmatske razlage o bogu in da je cerkveno/nereligioznih vernikov, ki izražajo vero v osebnega boga, v opazovanih nacionalnih vzorcih bistveno manj, kot je prikazano v grafu 2. To izrecno velja tudi za Slovenijo. Preizkus z združeno razsežnostjo religioznosti namreč kaže, da le dobra polovica (55,7 %) povsem religioznih (povsem vernih in povsem cerkvenih) sprejema razlago o osebnem bogu, kar je le slabih šest odstotkov celotnega vzorca.

Izvedli smo tudi preizkus povezanosti med izpovedovanjem osebne religioznosti in izrekanjem o pripadnosti veroizpovedim oz. verskim skupnostim. Preizkus na podlagi združenega indeksa religioznosti pokaže, da izrekanje o pripadnosti veroizpovedim ni zgolj kazalec religioznosti, temveč tudi izraz potrebe po enačenju z okoljem, neke vrste kulturna samoidentifikacija. Med povsem in pretežno religioznimi je samoidentifikacija z veroizpovedmi popolna (97 %). Med povsem nereligioznimi pa ta ostaja še vedno na ravni ene tretjine (36 %) vzorca. Tako se torej tudi skeptiki in ateisti vsaj delno čutijo in opredeljujejo kot pripadniki veroizpovedi. Pri tem gre vselej za enačenje z verskimi skupnostmi, ki prevladujejo v respondentovem okolju.

6.4.5 Religioznost in vrednote

In končno, gre za preizkus povezanosti med vernostjo in vrednotami. V preizkus smo vključili združeno razsežnost religioznosti (na petnajstih evropskih vzorcih) na Slovenskem in vključenih evropskih vzorcih ter izbrana vprašanja, ki označujejo vrednotno usmerjenost respondentov. Pri izbiri vrednotnih indikacij smo se omejili na najožji izbor, da pokažemo, ali na oblikovanje in izražanje vrednotnih usmeritev vpliva izpovedovanje osebne religioznosti oz. moralni nauk cerkva, če jim oz. ki jim respondenti pripadajo. Tako smo v analizo vključili: (1) izražanje občutka osebne sreče in zaupanja v soljudi, (2) razlikovanje med dobrim in zlim ter opredeljevanje med svobodo in enakostjo, (3) levo-desno samoopredeljevanje, vprašanje odnosa do oblasti ter zaupanje v demokracijo, (4) izražanje nestrpnosti, diskriminatorna usmerjenost ter še posebej vidik diskriminacije žensk, (5) stališča do homoseksualnosti, splava, ločitve in do poskusov na človeških zarodkih.

Pri obravnavi zgornjih vidikov se bomo omejili zgolj na analizo njihove povezanosti oz. nepovezanosti z izražanjem osebne religioznosti.

(1) O smislu življenja: osebna sreča in zaupanje v soljudi. Domneva, da je v veri in bogu smisel življenja, kar se izraža v osebni sreči, ter da se neurejenost tega odnosa pri dvomljivcih, skeptikih in ateistih izraža v večji osebni nesrečnosti, na empirični ravni ni potrjena. Pokaže se, da izpovedovanje srečnosti ni v statistično značilni zvezi z izpovedovanjem religioznosti. Prej obratno. Z naraščanjem npr. cerkvenosti rahlo narašča delež nesrečnih. Glede na to, da je izražanje osebne sreče strukturno determinirano (pripadnost starostnim skupinam, izobrazbenim in statusnim kategorijam itd.), pa je seveda težko razlike pri izpovedovanju nesrečnosti pripisati učinku cerkvenosti ali religioznosti. To ilustrira tudi mednarodna primerjalna analiza, prikazana v grafu 6.11.

Očitna je ločnica med skupinama držav, ki so uvrščene višje oz. nižje na dimenziji sreče. S "presežkom sreče", vendar nizko na dimenziji religioznosti se uvrščajo Danska, Nizozemska, Švedska in Francija, nad njimi pa še Avstrija in Irska, pri čemer predvsem slednjo označuje visoko izkazana religioznost. Onstran povprečja "srečnosti" pa se nahajajo tranzicijske države z izkazano visoko religioznostjo: Poljska, Hrvaška, Slovaška in v njihovi družbi še Italija. Na nizki ravni religioznosti pa še

Češka, Nemčija, Slovenija in Madžarska. Lahko bi torej pritrdili vtisu, kot se oblikuje na osnovi analize podatkov za Slovenijo, da je tudi na meddržavni ravni nakazana obratna povezanost med religioznostjo in izražanjem sreče v opazovanih deželah. Tudi opravljena clusterska analiza vsaj deloma pritrdi temu vtisu.

Graf 6.11: *Povezanost med ne-religioznostjo/cerkvenostjo in občutkom sreče v petnajstih evropskih državah*

(1 - ne-religiozno/cerkven, 5 - zelo religiozno/cerkven) (1- zelo srečen, 4 - sploh ni srečen)

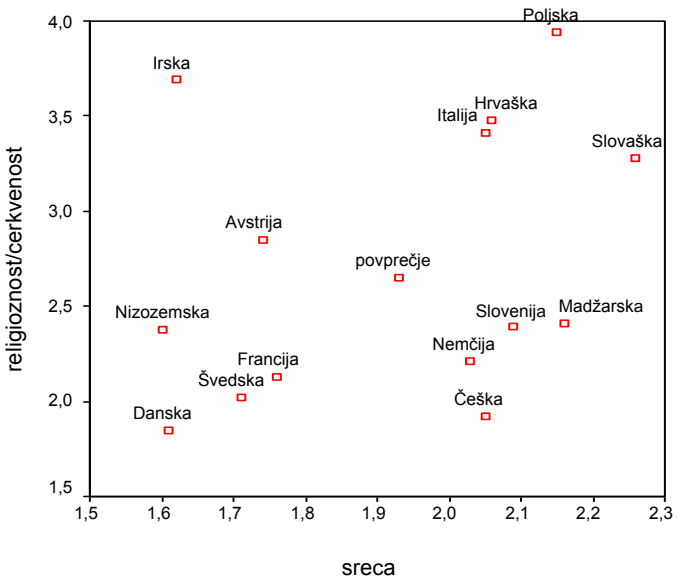

Tudi vprašanje zaupanja je v izhodišču vrednotnega opredeljevanja. Gre namreč za prvinski odnos do soljudi v okolju, ki jim zaupamo ali pa ne. Pri tem gre za societalna in psihološka opredeljevanja samega sebe v okolju. Gre za nas same, ki izražamo (ne)zaupanje, in za okolje, ki je deležno našega (ne)zaupanja. Ker gre za posameznike, katerih položaj opredeljuje tudi pripadnost verskim občestvom, je vredno preizkusa vprašanje, ali se to dejstvo izraža v povečanem zaupanju do ljudi v okolju. Gre torej za vprašanje vrednotenja, notranje povezanosti skupnosti, ki jim pripadamo, ter vrednotenja lastnega položaja v njih. Analiza pokaže, da

več zaupanja v soljudi na sploh izražajo mlajši kot starejši, več bolj kot manj izobraženi, še posebej visoko izobraženi, pripadniki kategorije z višjimi dohodki itd. Zveza z religioznostjo oz. cerkvenostjo statistično usahne oz. se izkaže v nasprotni smeri. Tako npr. ob splošni nizki ravni izraženega zaupanja do soljudi v okolju (21,2 %) z nekaj več zaupanja od povprečja (23,6 %) izstopajo necerkveni in nereligiozni. To se potrdi tudi na ravni združene razsežnosti religioznosti, saj je med povsem nereligioznimi kar četrtina (24,0 %) takih, ki izrekajo zaupanje v soljudi, med povsem religioznimi pa jih je le slaba petina (18,8 %). Smer te povezave je torej negativna.

Primerjalna analiza v evropskem prostoru, kot se kaže v grafu 6.12, dopušča sklepanje v nakazani smeri. Vsaj dva grozda držav jasno nakazujeta tendenco povezanosti med religioznostjo in izrekanjem zaupanja v soljudi. Najprej je to skupina držav: Nizozemska, Švedska, Danska, ki jih označuje nizka uvrščenost na dimenziji religioznosti in nadpovprečno izrekanje zaupanja v soljudi. Potem pa druga skupina držav, ki jih označuje manj izraženo zaupanje v soljudi: Poljska, Italija, Hrvaška, Slovaška in Irska. Za njih je značilna visoka religioznost in hkrati dejstvo, da gre vsaj v večini primerov za tranzicijske države. Vse tranzicijske države, vključno s Madžarsko, Češko in Slovenijo, so na dimenziji zaupanja v soljudi uvrščene v smeri nezaupanja. Blizu oz. v njihovi druščini se znajdejo tudi Francija, Velika Britanija, pa tudi Italija, Irska in Nemčija. Na tej ravni analize seveda ne bomo mogli odgovoriti na vprašanje, kaj rojeva oz. kaj vzpodbuja izražanje nezaupanja v soljudi v okolju. Pojasnilo, da so tako uvrščene predvsem bivše komunistične države, ki jih povrhu vsega označuje najnižja stopnja gospodarske razvitosti, lahko le deloma ustreza, saj se blizu te skupine ali znotraj nje znajdejo tudi Francija, Velika Britanija, pa tudi Avstrija, Italija, Nemčija, itd. Ena od domnev govori o tem, da je gospodarska uspešnost držav in materialna trdnost družin dobra podlaga za izražanje osebne sreče. Ali gre morda pri tem za labilnejše gospodarsko socialne sisteme, sisteme v kriznih ali reformnih fazah, kar se izraža v počutju ljudi?

(2) Razlikovanje med dobrim in zlim; odnos do svobode in enakosti. Razpoznavanje oz razločevanje med dobrim in zlim zadeva temeljno vprašanje dvoma oz. sposobnosti kritične presoje dogajanj v okolju in

njihovega vrednotenja. Gre ne nazadnje za vprašanje apriorne, dogmatske vezanosti pri izražanju presoj ali (in) pripravljenost spopasti se z realnostjo. V samem izhodišču je torej vprašanje dvoma oz. toge dogmatske vezanosti. Pokaže se, da dvom pri Slovencih prevladuje (62 %), in to še posebej med mladimi (69 %) in bolj izobraženimi (okoli 70 %) ter izrazito med nereligioznimi (67 %) in necerkvenimi (66 %). Med vernimi in cerkvenimi je daleč več takih, ki menijo, da je med dobrim in zlim vedno jasna meja (29 %), kot med nevernimi in necerkvenimi (16 %–17 %). To se jasno kaže tudi na združeni razsežnosti religioznosti, saj je skeptikov med povsem nereligioznimi kar dve tretjini, med povsem religioznimi pa manj kot polovica – in obratno, slaba tretjina vseh povsem vernih jasno razpoznava in loči med dobrim in zlim, medtem ko je med povsem nereligioznimi takih za pol manj (16 %).

Graf 6.12: *Povezanost med ne-religioznostjo/cerkvenostjo in pripadnostjo zaupanja do sloljudi v petnajstih evropskih državah*

(1 - ne-religiozno/cerkven, 5 - zelo religiozno/cerkven) (1 - večini ljudi lahko zaupamo, 2 - z ljudmi moramo biti zelo previdni)

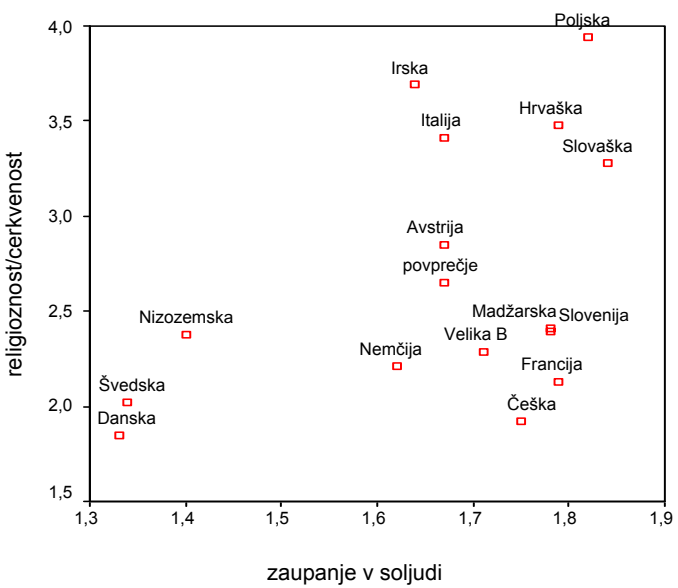

Da je ta razlaga smiselna tudi za pojasnjevanje stanj v opazovanih petnajstih evropskih deželah, ilustrira graf 6.13. Vpliv stanja religioznosti po deželah je očitnejši. V spodnji desni kvandrant se tako skupaj uvrščajo Madžarska, Slovenija, Francija, Švedska, Češka in Danska, torej države, za katere je značilna nizka uvrščenost na dimenziji religioznosti, hkrati pa večja zadržanost v razpoznavanju oz. nakazovanju ločnic med dobrim in zlim. Torej, več zdrave skepse in pripravljenosti za presojo. Tej skupini nasproti, torej v zgornji kvadrant, so uvrščene Poljska, Irska, Hrvaška, Italija, Slovaška. Za vse je značilna visoka uvrščenost na dimenziji religioznosti in hkrati, tendenčno, jasnejše nakazovanje ločnice med dobrim in zlim. Nekje med tema dvema skupinama pa so razvrščene preostale države.

Graf 6.13: *Povezanost med ne-religioznostjo/cerkvenostjo in ločevanjem med dobrim in zlim v petnajstih evropskih državah*

(1 - ne-religiozno/cerkven, 5 - zelo religiozno/cerkven)
(1 - med dobrim in zlim je jasna ločnica, 2 - nikoli ni popolnoma jasne ločnice)

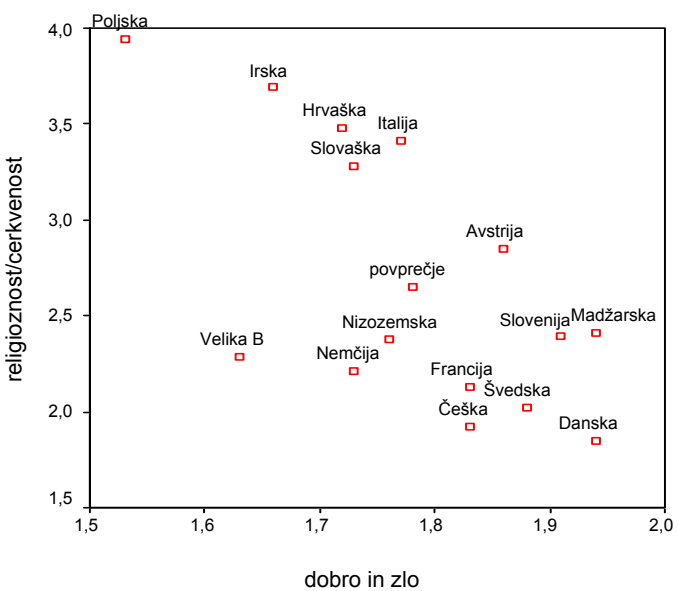

Podobno kot pri razločevanju med dobrim in zlim se pokažejo razlike pri izražanju stališč do svobode in enakosti. Opredeljevanje med svobodo in enakostjo pomeni izbiro, ki je globoko strukturno, kulturno in osebnostno utemeljena. Pri tem gre za nakazovanje razmerja pri uveljavljanju tradicionalnih usmeritev nasproti libertarnim oz. postmodernim vrednotnim usmeritvam. Čeprav se zdi, da so izvori aktualnega egalitarizma, ki je v sedanjih družbenih razmerah v Sloveniji še vedno močno prisoten, v polpretekli izkušnji socialističnega obdobja iz druge polovice preteklega stoletja, pa se pokaže, da poleg tega kot pomemben izvor deluje primarni egalitarizem kot prvina nauka o enakosti ljudi znotraj cerkvenega občestva. Gre seveda predvsem za predstavo o enakosti v transcendenci, ko se neenakost na tem svetu poplača z enakostjo na onem svetu. Če je to tako, bi poleg strukturnih določilnic opredeljevanje za enakost in ne za svobodo potekalo pod vplivom religioznosti. Preizkus pokaže najprej, da egalitarna usmerjenost močno prevladuje med starejšimi, in obratno, da zavzemanje za svobodo močno prevladuje pri mlajših; dalje, da izrekanje za enakost prevladuje med manj izobraženimi, medtem ko se bolj izobraženi močno zavzemajo za svobodo. In končno, pokaže se, da se nereligiozni in necerkveni izrazito bolj opredeljujejo za svobodo, medtem ko se religiozni in cerkveni pretežno zavzemajo za enakost. Egalitarna norma, ki je v temelju razumevanja socialne države, je torej močno prisotna med ljudmi v vsej Evropi. Tudi v tistih državah, ki nimajo izkušnje s komunističnimi oz. socialističnimi sistemi, pa tudi v tistih, v katerih socialnodemokratski sistemi zgodovinsko gledano niso bili prevladujoči. Domneva, da krščanska religijska tradicija vpliva na ohranjanje egalitarnega vrednotnega sindroma kot močno izražene in še vedno aktualne vrednotne usmeritve, pa se ne potrdi, ko v analizo pritegnemo še vrednotne razmere v ZDA. Gre očitno za državo s prevladujočo religioznostjo med prebivalstvom, dalje, za prevlado krščanskih verskih skupnosti – in vendarle za povsem nasprotno opredeljevanje do vprašanja enakosti. Egalitarizem torej ni prevladujoč izraz ameriškega vrednotnega opredeljevanja.

Evropske primerjave, prikazane v grafu 6.14, vsebujejo nakazila za razumevanje razmerja med egalitarizmom, težnjo k demokraciji in vplivom religioznosti. Očitno je, da se kot samostojna skupina uvrščajo

Danska, Švedska, Češka, Velika Britanija, Nizozemska, z nekaj več poudarka na enakosti na eni strani ter Madžarska, Slovenija, Nemčija in Francija na drugi strani – pri čemer je za vse te dežele značilna nizka uvrščenost na dimenziji religioznosti. Res pa je, da velikih razlik v opredeljevanju do enakosti in svobode med njimi ni. V zgornjem delu prikaza pa so skupaj uvrščene Italija, Hrvaška, Irska in Poljska, tendenčno bolj usmerjene k pripisovanju večjega pomena svobodi kot enakosti, vendar hkrati z močno zakoreninjenostjo egalitarizma, kar kaže vrsta drugih podatkov. Sicer pa se bomo vpliva religioznosti na izražanje egalitarizma v drugih presekih lotili še nekaj kasneje.

Graf 6.14: *Povezanost med ne-religioznosjo/cerkvenostjo in pripisovanjem prednosti enakosti ali svobodi v petnajstih evropskih državah*

(1 - ne-religiozno/cerkven, 5 - zelo religiozno/cerkven)
(1 - pomembnejša je enakost, 2 - pomembnejša je svoboda)

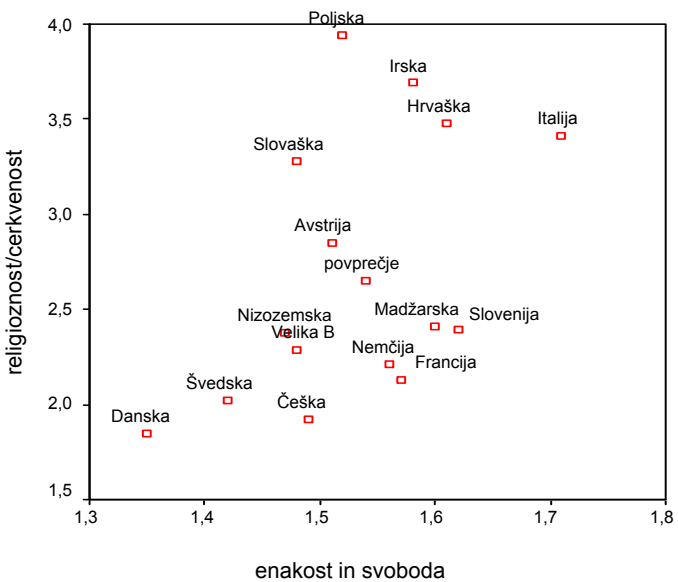

(3) Levo-desno samoopredeljevanje, spoštovanje oblasti in zaupanje v demokracijo. Trije izbrani vidiki nakazujejo vrednotno opredeljevanje do demokratičnega sistema in njegovih nazorskih, pluralnih prvin, kot se

izražajo skozi levo-desno politično usmerjenost. Pričakovanja so dokaj enopomenska: pretežno in povsem religiozni se verjetno opredeljujejo bolj desno in nereligiozni bolj levo. Odnos do oblasti med vernimi je bolj konformen, medtem ko neverni izražajo do oblasti več zadržanosti, kritičnosti in dvoma. Pri opredeljevanju do demokracije lahko pričakujemo med vernimi predvsem več neopredeljenih, ne pa bistvenih razlik pri vrednotenju demokracije kot sistemske prvine.

Analiza pokaže, da se domneva glede levo-desnega samoopredeljevanja potrdi. Dodajmo, da se bolj desno opredeljujejo starejši in niže izobraženi, med njimi pa še posebej bolj religiozni in bolj cerkveni. To se pokaže tudi v razpršitvi na združenem indeksu religioznosti. Povsem nereligiozni se opredeljujejo zgolj kot levičarji in sredinci, povsem religiozni pa le kot sredinci in desničarji. Očitna je – in statistično značilna – povezanost med izražanjem religioznosti in levo-desnim samoopredeljevanjem.

Potrdi se tudi domneva, da so bolj religiozni bolj spoštljivi do oblasti. Med povsem nereligioznimi se kritična zadržanost do oblasti izraža predvsem z neopredeljenostjo, medtem ko se za konformno stališče, da bi bilo dobro večje spoštovanje do oblasti, izreče le neznatno več respondentov kot za kritično stališče, da bi bilo to slabo. Med povsem religioznimi močno prevlada konformno stališče, medtem ko se kritično opredeli do oblasti le majhna skupina. Podložnost oblasti, priklanjanje oblasti, spoštovanje oblasti je zgodovinsko prevladujoč koncept odnosa cerkva do oblasti. Od tega modela odstopa prevladujoč cerkveni odnos do komunističnih oz. socialističnih sistemov iz druge polovice preteklega stoletja, kot se oblikuje in izraža v zadnjem desetletju – za nazaj. To velja za razmere pri nas, v drugih tranzicijskih državah in v Evropi nasploh. Analiza pokaže, da je med (povsem) nevernimi daleč večji kritični potencial, ki se lahko izrazi v civilnodružbenih gibanjih, v uporništvu do oblasti kot prvinski sestavini (ali vsaj kot možnosti), vgrajeni v demokratičnih sistemih. Med (povsem) religioznimi je te zmožnosti bistveno manj; večina se do oblasti opredeljuje konformno.

Primerjalna analiza v prostoru petnajstih evropskih držav pokaže, da levo-desno samouvrščanje ne ponuja enoznačnih pojasnil. Predvsem lahko ugotovimo, da so bolj desno od povprečja države blaginje, kot sta

Švedska in Danska, ob njih pa tudi Češka, Irska itd. Od povprečja bolj levo so, z izjemo Češke, vse tranzicijske države. Značilen zgostek pa nastane v levem spodnjem kvandrantu, kjer so skupaj uvrščene Madžarska, Slovenija, Nizozemska, Velika Britanija, Francija in Nemčija: so bolj leve od povprečja in na nižji ravni izražanja religioznosti. Seveda pa doslej opravljena analiza ne dopušča sklepa o povezanosti teh dveh spremenljivk. In še nadalje ostane vprašanje, ali levo-desno samoopredeljevanje identificira vrednotne orientacije, ali zametke za njihovo oblikovanje, ali nič od tega? Ilustracije in dodani problemski preseki, ki sledijo, bodo vsaj deloma zanikale to domnevo. Med državami, ki se uvrščajo bolj desno (Švedska, Danska…) bomo razkrili močne nosilke libertarnih vrednot, ki si z desnostjo kot politično usmerjenostjo stojijo v opreko.

Graf 6.15: *Povezanost med ne-religioznostjo/cerkvenostjo in politično usmeritvijo v petnajstih evropskih državah*

(1 - ne-religiozno/cerkven, 5 - zelo religiozno/cerkven)
(1 - levica, 10 - desnica)

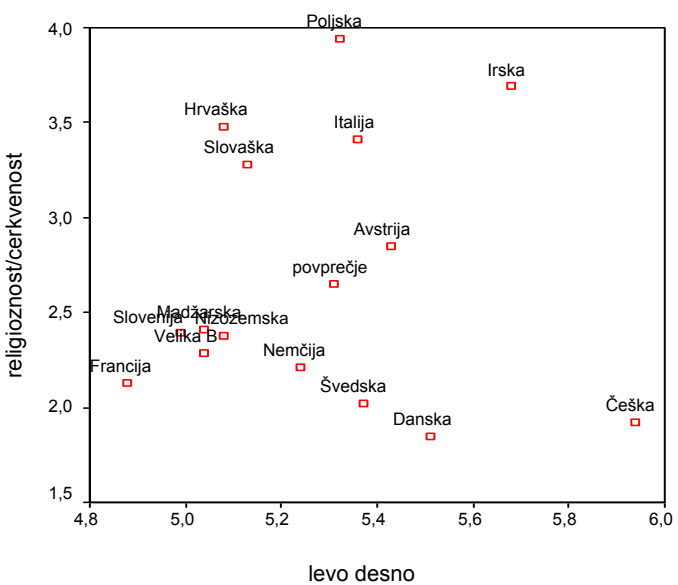

Graf 6.16: *Povezanost med (ne) religioznostjo/cerkvenostjo in zaupanjem v demokracijo v petnajstih evropskih državah*

(1 – (ne)religiozno/cerkven, 5 – zelo religiozno/cerkven)
(0 – majhna stopnja zaupanja, 2 – visoka stopnja zaupanja)

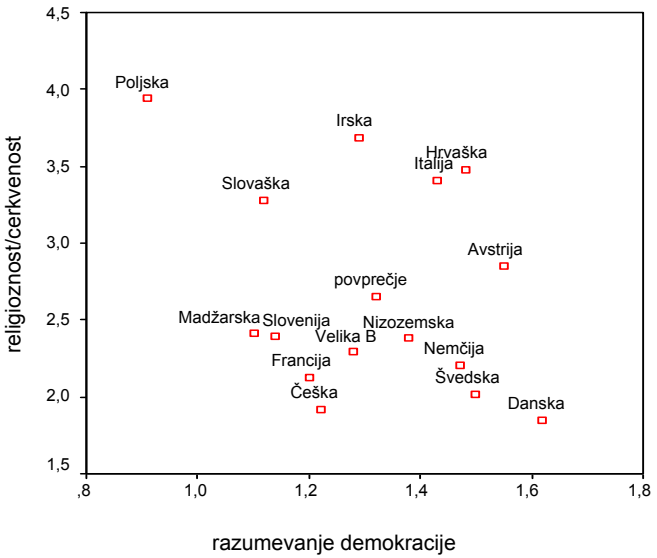

In končno gre za tretji vidik: zaupanje v demokratične institucije. Oblikovali smo indeks, ki združuje odgovore na več vprašanj, ki zajemajo pozitivno oz. negativno opredeljevanje do demokratičnega sistema. Indeks izraža načelen odnos do demokracije kot sistemske prvine. Pokaže se, da mladi in višje izobraženi mnogo bolj kot starejši in manj izobraženi cenijo demokratični sistem. In vendar med Slovenci prevladujeta zadržanost in kritično ocenjevanje demokracije. Primerjalna analiza v prostoru petnajstih evropskih držav pa pokaže, da se Slovenija na tej razsežnosti izjemoma uvrsti skupaj s še tremi pokomunističnimi, tranzicijskimi državami: Slovaško, Madžarsko in Poljsko. Da izražanja odnosa do demokracije ne moremo enopomensko pojasnjevati s pomočjo religioznosti, lepo ponazarja prikaz v grafu 6.16. Države, ki so visoko umeščene na razsežnosti religioznosti (Poljska, Slovaška, Irska, Italija, Hrvaška), so na razsežnosti razumevanja demokracije povsem razpršene. Enako velja tudi za države, ki jih označuje nizka uvrščenost na razsežnosti religioznosti. Nastajajo novi grozdi, dana je podlaga za drugačno razvrstitev. Za oceno prevladujočih

vrednotnih usmeritev med Slovenci pa je predvsem pomembna ugotovitev, da se skupaj z Madžarsko uvrščamo nizko na razsežnosti razumevanja demokracije in da sta značilno višje od Slovenije na tej razsežnosti uvrščeni Češka in Hrvaška.[62]

(4) Pojavi nestrpnosti oz. diskriminatorna usmerjenost; diskriminacija žensk. Pri tem smo se oprli na skupino vprašanj, ki merijo (ne)diskriminatorno usmerjenost do vsega "tujerodnega", do ljudi, pripadnikov drugih ras, Muslimanov, Židov, priseljencev, do marginalnih skupin (uživalci mamil, nekdanji obsojenci, homoseksualci itd.). Oblikovali smo indeks (ne)diskriminacijske usmerjenosti in izvedli analizo vpliva na podlagi združenega indeksa religioznosti na izražanje stališč. Poleg tega smo posebej analizirali izražanje nestrpnosti do žensk.

Graf 6.17: *Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in splošno diskriminacijsko usmerjenostjo v petnajstih evropskih državah*

(1 – (ne)religiozno/cerkven, 5 – zelo religiozno/cerkven)
(0 – ni diskriminacije, 3 – visoka diskriminacija)

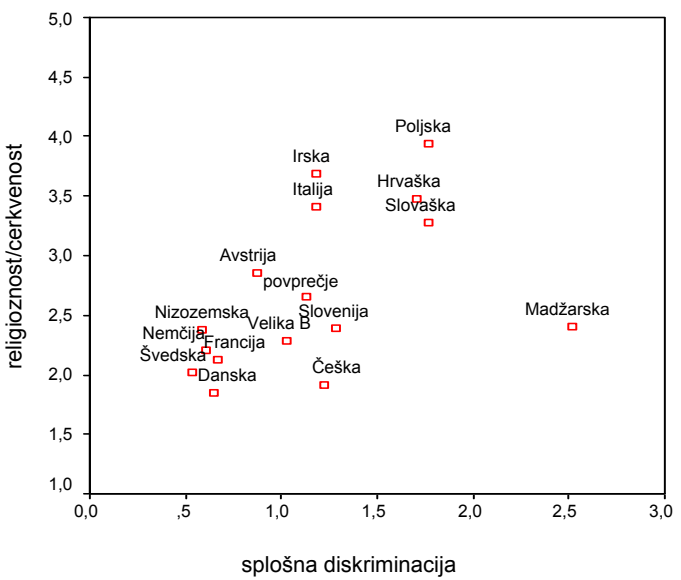

[62] Raziskava na Hrvaškem je potekala leta 2000, torej po zamenjavi t. i. Tuđmanovega režima in vladavine HDZ.

(Ne)strpnost. Analiza na slovenskem vzorcu in primerjalne analize v preostalih štirinajstih državah sicer potrdijo, da z naraščanjem deleža (povsem in delno) religioznih narašča izražanje nestrpnosti oz. opredeljevanje v smeri višje diskriminacijske usmerjenosti. Analiza na slovenskem vzorcu potrdi, da skupine delno in povsem religioznih ne kažejo več socialne strpnosti, odprtosti do različnih skupin in njihovih posebnih stisk, prikrajšanosti, označenosti oz. različnosti, temveč izražajo več zadržanosti, odklanjanja in nestrpnosti do njih. Skratka, da kažejo več diskriminatorne usmerjenosti. To dobro ponazarja – na ravni meddržavne primerjave – graf 6.17, ki pokaže, da se države, ki jih označuje višja stopnja religioznosti prebivalstva, uvrščajo višje na razsežnosti diskriminatornosti. Odkrite razlike in sorodnosti med državami pa le deloma potrdijo vtis o enopomenskem součinkovanju obeh opazovanih razsežnosti. Še vedno se sicer dovolj enopomensko (nizko) na obeh razsežnostih uvrščajo Danska, Švedska, Francija, Nemčija in Nizozemska.

Gre za skupino držav, kjer ljudje izražajo več solidarnosti, strpnosti do raznorodnega in večkulturnosti – kot prevladujočo vrednotno usmerjenost. Po Inglehartu bi lahko te vrednotne izraze označili za postmoderne. Skrajno odmaknjeno od te skupine držav pa so bolj religiozni in bolj diskriminatorno usmerjeni: Poljaki, Hrvati, Slovaki in tudi Madžari, slednji sicer bistveno manj religiozni. Gre za štiri pokomunistične države, v katerih ljudje iščejo temelje svoje nove družbene in nacionalne identitete po sistemskih preobratih oz. osamosvojitvah. Diskriminatorne usmerjenosti v njih ne kaže enostavno pripisati bolj ali manj izraženi religijski zavesti, saj se kot najmanj strpni npr. kažejo prav Madžari, ki se uvrščajo med najmanj religiozne. Enako nestrpni se kažejo tako visoko religiozni Irci in Italijani kot pretežno nereligiozni Slovenci in Čehi. Preostale zahodnoevropske tradicionalne demokratične države pa označujeta pretežna nereligioznost in hkrati nizka diskriminatornost oz. več strpnosti.

Diskriminacija žensk. Podobno kot opisane pojave nestrpnosti do različnih marginalnih in etničnih skupin smo v poseben indeks zbrali odgovore na vprašanja, ki kažejo na neenakopravno, zapostavljajoče, nestrpno, skratka diskriminatorno gledanje na ženske. Analiza slovenskih podatkov pokaže, da nekako tri desetine vseh spraševanih nakazujejo

diskriminatorni odnos do žensk in med temi nekako polovica (14,3 % vzorca) izrazito diskriminatornost. Taka usmerjenost pride močneje do izraza predvsem pri skupini 61 in več let starih (37 %), pri nizko oz. le osnovnošolsko izobraženih (44,3 %), pa tudi poklicno izobraženih (40,1 %) itd. Izrazito nediskriminatorno usmerjeni pa so najmlajši (52 % oz. 77 %) ter višje in visoko izobraženi (67 % oz. 86 %). Pokaže se tudi dovolj izrazita povezanost med diskriminatorno usmerjenostjo do žensk in gmotnim položajem v družini.

Graf 6.18: *Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in diskriminacijsko usmerjenostjo do žensk v petnajstih evropskih državah*

(1 – (ne)religiozno/cerkven, 5 – zelo religiozno/cerkven)
(0 – ni diskriminacije, 3 – visoka diskriminacija)

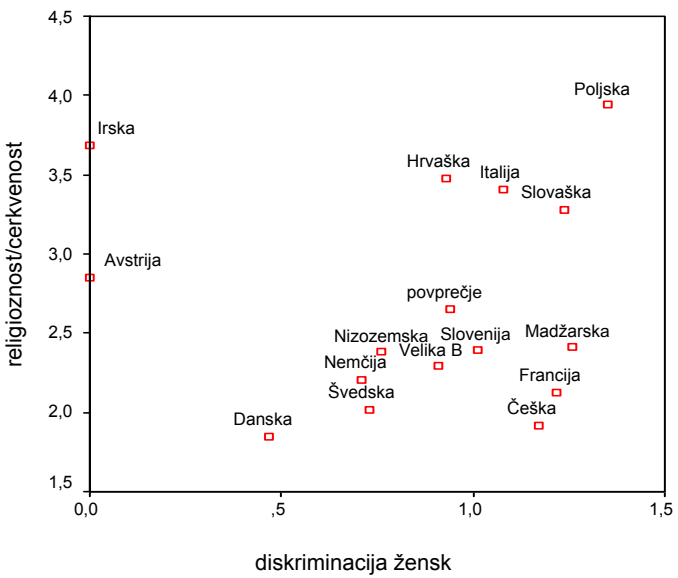

Pri tem pa nas zanima predvsem povezanost med izražanjem nestrpnosti in vernosti, opredeljene z združenim indeksom religioznosti. Zveza je pozitivna in izrazita: na religijskem indeksu višje uvrščene skupine izražajo značilno več nestrpnosti do žensk. To še posebej ostro ponazarjata obe skrajni skupini. Tako je med povsem nereligioznimi le petina vseh, ki izražajo diskriminatorno usmerjenost (na srednji in visoki

ravni); med povsem religioznimi pa je diskriminatorno usmerjenih skoraj polovica (46,6 %) vseh respondentov. Med nereligioznimi več kot polovica vseh (53,4 %) ne kaže do žensk nikakršne nestrpnosti, medtem ko je med (povsem) religioznimi takih le četrtina (25,6 %) vseh. Nakazana povezanost dopušča sklep, da poleg strukturnih in drugih kulturnih določilnic na oblikovanje in izražanje odnosa do žensk, ki se kaže predvsem v njihovem zapostavljanju, neizenačenosti, funkcionalni in družbeni manjvrednosti, vpliva tudi religijska oz. cerkvena socializacija. To je le vrednotni izraz zaznave neenakopravnega položaja ženske znotraj verskega oz. cerkvenega občestva, ki se izraža najmanj v tem, da je celotna cerkvena hierarhija izključno omejena na moške, da ženske ne morejo prevzemati in opravljati duhovniških vlog in poklicev itd. Seveda pa izhaja tudi iz cerkvenega nauka o poklicanosti ženske matere, o njenem podrejenem položaju v družini itd. Če je egalitarna usmerjenost zakoreninjena tudi v verskem nauku in cerkvenem občestvu, lahko le še enkrat ugotovimo, da gre predvsem za transcendenco, torej za pritrjevanje enakosti kot poplačilu za neenakost na tem svetu. To pa se kaže tudi v odnosu do žensk oz. v vrednotenju njihovih vlog in položajev. Zapostavljanje žensk pa seveda ni razširjeno le med moškimi, temveč tudi med ženskami samimi. Med vernimi ženskami je še posebej izrazita "samodiskriminacija". Seveda ta ugotovitev ni nova, pomembna pa je predvsem pri oblikovanju izobraževalnih programov, če ti izhajajo iz predpostavke enakosti med spoloma.

Povezanost med religioznostjo in diskriminatorno usmerjenostjo do žensk lahko analiziramo tudi v prostoru petnajstih evropskih držav. Rezultat analize[63] je prikazan v grafu 6.18. Opazovane države se uvrstijo v tri skupine, lahko bi rekli tri tipe. Prvi tip označujeta nizka religioznost prebivalstva in hkrati podpovprečna oz. nizka diskriminatorna usmerjenost. V to skupino se uvrstijo Danska, Švedska, Nemčija in Nizozemska. Drugi, tej nasprotni tip označujeta visoka stopnja religioznosti prebivalstva in hkrati višja stopnja diskriminatornosti do žensk. V to skupino se uvrščajo Poljska, Slovaška, Italija in Hrvaška. Med obema skupinama pa se uvrščajo kot tretji tip države z nižjo oz. nizko

[63] Opravili smo regresijsko analizo in analizo razvrščanja v skupine.

uvrščenostjo na razsežnosti religioznosti in s srednjo oz. višjo uvrščenostjo na razsežnosti diskriminatornosti do žensk. V to skupino sodijo predvsem Madžarska, Francija in Češka, medtem ko sta Slovenija in Velika Britanija na robu te skupine, z vidika nestrpnosti do žensk bližje prvemu tipu.[64] Razvrstitev v tri tipe jasno pritrjuje že prej izrečeni in ponazorjeni domnevi o povezanosti med versko oz. cerkveno socializacijo, ki se pri religioznosti/cerkvenosti izraža v neenakopravnem vrednotenju ženske kot posameznice v družini in družbi. V državah, kjer je verska oz. cerkvena socializacija – in torej stopnja religioznosti – bistveno nižja in je splošna družbena razvitost višja, je pojav diskriminacije žensk v vrednotnem opredeljevanju zakrit. To še posebej izrazito velja za skandinavske države, pa tudi Nemčijo, Nizozemsko in v značilni meri tudi za Slovenijo. Pojav zase so Madžarska, Francija in Češka, ki so na razsežnosti diskriminacije žensk uvrščene visoko, pa to seveda ne more biti predvsem v povezavi z izražanjem religioznosti oz. cerkvenosti, ki je v teh treh državah neizrazita. Medtem ko Francijo označujeta izrazita večkulturnost in visok delež neavtohtonega prebivalstva, pa Madžarsko in Češko njuna sorazmerna gospodarska nerazvitost, grobo uveljavljanje liberalističnih ekonomskih modelov, prevrednotenje politike kot izrazite moške dejavnosti, iskanje nacionalne identitete v novih družbenih in političnih razmerah itd. Seveda vse to velja tudi za Poljsko, Slovaško, Hrvaško itd.

In vendarle se zdi utemeljen sklep, da k izražanju nestrpnosti, k izražanju diskriminatorne usmerjenosti svoj značilni delež prispeva religijska oz. cerkvena socializacija.

(5) Stališča do homoseksualnosti, splava, ločitve in do poskusov na človeških zarodkih. Gre za štiri moralne oz. vrednotne opredelitve, ki se uvrščajo na razsežnosti konservativno – libertarno. Gre za moralne presoje, ki zadevajo prevladujoče razumevanje človekovih pravic.

To prav gotovo velja za moralno oz. vrednotno presojo homoseksualnosti. Glede na aktualne razmere pri urejanju in vrednotenju položaja homoseksualcev v sodobnih družbah ter spopade med nosilci

[64] V Irski in Avstriji niso bila postavljena vsa v indeks vključena vprašanja, zato ostajata zunaj primerjave.

nasprotujočih si pogledov na (dopustnost oz. nedopustnost) priznavanja in izenačevanja pravic ljudi različnih spolnih praks seveda lahko pričakujemo izostrenost in različnost pogledov. Ob pojasnjevanju dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje in izražanje nestrpnosti, smo opozorili, da je ta močno prisotna, v nekaterih kategorijah pa je prevladujoč vrednotni izraz. Tudi tu lahko ugotovimo, da je nestrpnost do pojava homoseksualnosti izrazita in prevladujoča opredelitev. In vendar zaznamo velike razlike pri opredeljevanju med pripadniki različnih starostnih skupin, izobrazbenih kategorij, dohodkovnih skupin – in seveda tudi med (ne)vernimi/(ne)cerkvenimi oz. povsem nereligioznimi in povsem religioznimi. Tako med pripadniki najmlajše starostne skupine (do 30 let) prevladuje strpen odnos do pojava homoseksualnosti nad odklonilnim (pojava nikoli ne moremo upravičiti). Med respondenti iz najvišje starostne skupine pa do pojava povsem prevladuje odklonilni odnos; med njimi je strpnih le neznatna skupina. Podobno sliko nam pokaže tudi analiza glede na izobrazbene kategorije. Med višje in visoko izobraženimi prevladuje strpen odnos, med neizobraženimi, nešolanimi pa radikaliziran odklonilen odnos. Podobna razmerja pokaže tudi preizkus glede na pripadnost dohodkovnim razredom. Seveda pa tudi preizkus glede na religioznost potrdi prej nakazane povezave v zaostreni meri. Tako je med povsem religioznimi le neznatna skupina (14 %) takih, ki menijo, da je pojav homoseksualnosti mogoče upravičiti, velika večina (63 %) pa pojav homoseksualnosti odklanja in meni, da ga ne moremo nikoli upravičiti. Med povsem nereligioznimi sicer prevlada (41 %) opredeljevanje v prid upravičevanja homoseksualnosti (41 %), vendar še zdaleč ne tako zaostreno, saj je med njimi kar dobra tretjina vseh (37 %), ki pojav homoseksualnosti odklanjajo. Na opredeljevanje do homoseksualnosti poleg vrste individualnih, strukturnih, kulturnih in drugih dejavnikov in vidikov vplivata tudi – in morda še posebej izrazito – potek verske oz. cerkvene socializacije in verski nauk. Stigmatizacija homoseksualnosti, čeprav je to najpogosteje dokazovana vrsta spolne prakse med kleriki, kot del bolj ali manj eksplicitnega moralnega poučevanja cerkve, dobi svoj vrednotni izraz v prevladujočih gledanjih ljudi v Sloveniji.

Primerjalna analiza[65], ki vključuje opazovanih petnajst evropskih držav, pokaže na povezanost razsežnosti religioznosti z opredeljevanjem do homoseksualnosti. Graf 6.19 nakazuje tri sklope oz. skupine držav. Prvo, v katero se uvrščajo Poljska, Hrvaška in Madžarska, torej tri tranzicijske države, ki izražajo najbolj odklonilen odnos do pojava homoseksualnosti, pri čemer sta dve uvrščeni visoko na razsežnosti religioznosti. Druga najbolj razpoznavna skupina je uvrščena nizko na razsežnosti religioznosti in visoko v smeri upravičevanja pojava homoseksualnosti. Gre torej za družbe, izrazito strpne do pojava homoseksualnosti: Nizozemsko, Švedsko in Dansko. Vse preostale opazovane države se uvrščajo nekako med obema skupinama – in med njimi je tudi Slovenija. Te države označuje izdiferenciran in vendar sorazmerno zadržan odnos do pojava homoseksualnosti, hkrati pa gre za države, ki se na razsežnosti religioznosti uvrščajo povsem zgoraj (Irska) ali povsem spodaj (Češka, Francija itd.). Niso torej predvsem religiozne strukture teh držav, temveč neodvisno od njih splošno stanje duha, uveljavljanje konceptov človekovih pravic, razumevanje bistva demokracije, prevladovanje libertarnih norm in vrednot itd. tiste okoliščine, ki prispevajo k oblikovanju bolj ali manj odklonilnega odnosa do tega pojava.

Odnos do ločitve. Gre za vprašanje razumevanja zakonske zveze, partnerstva in družine. Ločitev je pojav, ki ga – med Slovenci – večji del (43 %) zlahka upraviči in le manjši del (19 %) nikakor ne more upravičiti. Glede na prevladujočo strpnost do ločitve so razlike med opazovanimi kategorijami sicer manj izrazite, a še vedno statistično značilne. Mlajši ločitev laže upravičujejo kot starejši. Enako velja tudi za bolj izobražene in premožnejše v primerjavi z manj izobraženimi in revnejšimi.

Ker se zakonska zveza skladno s krščanskim verskim naukom sklepa pred bogom in je nerazvezljiva, bi seveda lahko pričakovali, da izpovedovanje religioznosti (cerkvenosti) močno poseže v izražanje odnosa do ločitve. To se tudi potrdi, vendar pod ravnjo pričakovanja. Tako npr. več kot polovica vseh povsem nevernih (56 %) ločitev zlahka upraviči in le neznatna skupina (11 %) to možnost odločno odklanja. Med

[65] Opravljeni sta bili regresijska analiza in analiza razvrščanja v skupine.

povsem religioznimi pa ločitev zlahka upraviči dobra sedmina vseh (18,7 %), dobri dve petini (44 %) pa ločitve nikakor ne moreta upravičiti. Libertarna norma pravice do ločitve je sicer močno in prevladujoče uveljavljena in deluje po vertikali religijske razsežnosti vse tja do pretežno religioznih, med katerimi še vedno prevladuje upravičevanje ločitve (39 %) nad odklanjanjem (22 %). Obrat pri vrednotenju in večinsko odklanjanje ločitve (44 %) se pojavita šele pri skupini povsem religioznih, ki se redno udeležujejo verskih obredov in za katere velja, da sprejemajo vse verske nauke. Ta kategorija religioznih zajame slabo petino (18 %) vzorca polnoletnih prebivalcev Slovenije. S cerkvijo skladno stališče do ločitve med njimi izraža približno polovica, kar pomeni le majhen del (8 %) celotnega vzorca.

Graf 6.19: *Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in stališči do homoseksualnosti v petnajsih evropskih državah*

(1 – (ne)religiozno/cerkven, 5 – zelo religiozno/cerkven)
(1 – ne moremo nikoli upravičiti, 10 – lahko vedno upravičimo)

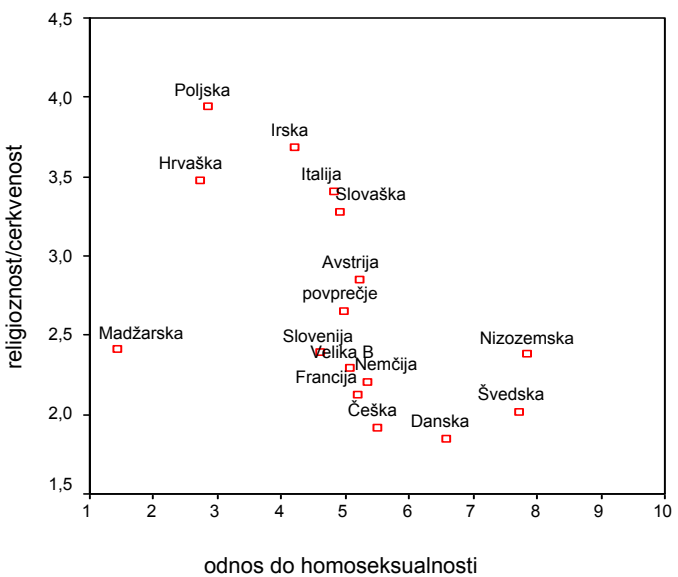

Kako se povezanost med religioznostjo in opredeljevanjem do ločitve kaže v opazovanih evropskih državah, pokaže graf 6.20. Preizkusi

povezav in uvrščanja nakažejo neko novo tipologijo: kot najstrpnejši do ločitve se visoko na tej razsežnosti in nizko na razsežnosti religioznosti uvrstita obe skandinavski državi (Švedska in Danska). Blizu njiju se uvrstijo Slovenija, Nizozemska in Francija. To so države s pretežno libertarno vrednotno usmerjenostjo. Njim nasproti se uvrstijo Poljska, Irska, Hrvaška in Madžarska. Gre za skupino držav, ki se pri vseh dosedanjih preizkusih uvrstijo blizu skupaj, razen Madžarske, ki se na razsežnosti religioznosti uvršča izrazito nizko. Blizu prvih treh se uvrščata še Italija in Slovaška, vendar z nekaj več strpnosti v odnosu do ločitve. Blizu povprečju pa se uvrstijo Avstrija, Velika Britanija, Nemčija, pa tudi Češka. Spet lahko ugotovimo, da se Slovenija pojavlja v skupini zahodnoevropskih držav in z značilnim odmikom od preostalih tranzicijskih držav.

Graf 6.20: *Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in stališči do ločitve v petnajstih evropskih državah*

(1 – (ne)religiozno/cerkven, 5 – zelo religiozno/cerkven)
(1 – ne moremo nikoli upravičiti, 10 – lahko vedno upravičimo)

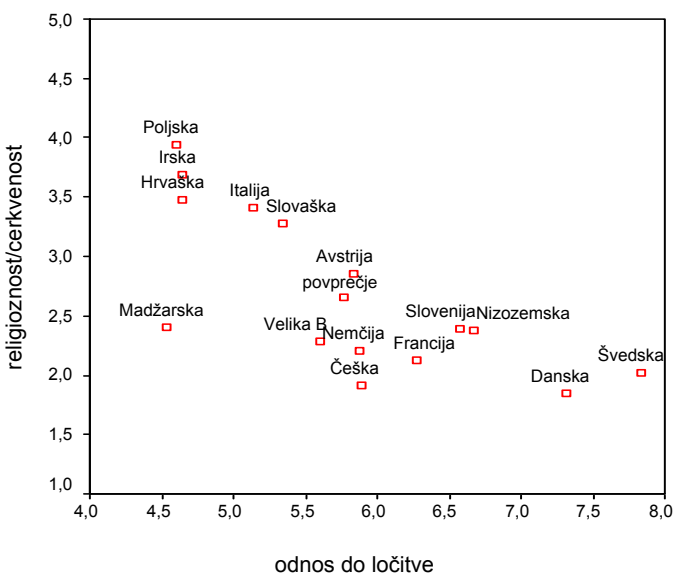

Odnos do splava. Podobno kot v odnosu do ločitve se oblikujejo tudi pogledi na splav. Raziskave v Sloveniji (in tudi WVS 1999) kažejo na prevladujoč strpen odnos do splava. Skoraj dve tretjini (64,7 %) vprašanih se s svojimi ocenami približujeta stališču, da splav vedno lahko upravičimo; takšnih, ki se približujejo stališču, da ga nikoli ne moremo upravičiti, pa je 32,7 % vprašanih. Na stališča skupin, ki se izrekata za nasprotujoča pogleda (vedno lahko upravičimo: 40,6 %; nikoli ne moremo upravičiti: 26,3 %), pa močno vplivajo socialni kontekst ter individualne in skupne značilnosti. Tako npr. na opredeljevanje vpliva pripadnost starostnim skupinam, kar se izraža v povečani strpnosti do splava med mladimi (44,1 %) in njegovem izrazitem odklanjanju med najstarejšimi (61 let in več: 42,7 %). Naprej, med nizko izobraženimi (le z osnovno šolo: 40,6 %) prevladuje odklanjanje splava, medtem ko višje in visoko izobraženi večinoma (60,2 %) izražajo strpen odnos do splava; med njimi ga odločno odklanja le osmina vseh vprašanih (12 %). In tako dalje.

Seveda nas v tej analizi zanima predvsem, kako se do splava opredeljujejo verni in neverni. Analiza, oprta na združeni indeks religioznosti, pokaže, da so pričakovanja glede povezanosti med izražanjem religioznosti in opredeljevanjem do splava utemeljena. Med povsem nereligioznimi je do splava strpnih 79,4 % respondentov, proti splavu pa jih je 17,7 %; razmerje med izrecno opredeljenimi za splav ali proti njemu je 58 % : 13 %. Povsem nasprotno sliko kaže opredeljevanje povsem religioznih, med katerimi jih več kot polovica (55,7 %) nasprotuje splavu in le dobra sedmina (13,7 %) je do njega strpna. Z uvrščanjem po vertikali razsežnosti religioznosti postopoma narašča odklonilen odnos do splava. In le med obema skrajnima skupinama (povsem religiozni, povsem nereligiozni) se opredeljevanje izostri in obrne. V vmesnih treh skupinah (pretežno religiozni, delno-delno, pretežno nereligiozni) pa se nakazuje prehod med skrajnima skupinama. Tako med pretežno nereligioznimi močno prevladuje (48,3 %) strpen odnos do splava, delež odklonilnih stališč pa rahlo presega eno petino (21,3 %) opredeljenih. Pri skupini pretežno religioznih pa je razmerje med strpnimi in odklonilnimi nekako izravnano (29 % : 28 %). Prevladujoč vpliv religioznosti oz. cerkvenosti se izrazi šele na končni stopnji te razsežnosti, ko se sicer v

vzorcu prevladujoč strpen odnos do splava obrne in radikalizira v odklonilno stališče. Takšno jasno in s cerkvenim moralnim naukom skladno stališče izreka le manjši del vseh vernikov, nekako ena desetina celotnega vzorca.

Graf 6.21: *Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in stališči do splava v petnajstih evropskih državah*

(1 – (ne)religiozno/cerkven, 5 – zelo religiozno/cerkven)
(1 – ne moremo nikoli upravičiti, 10 – lahko vedno upravičimo)

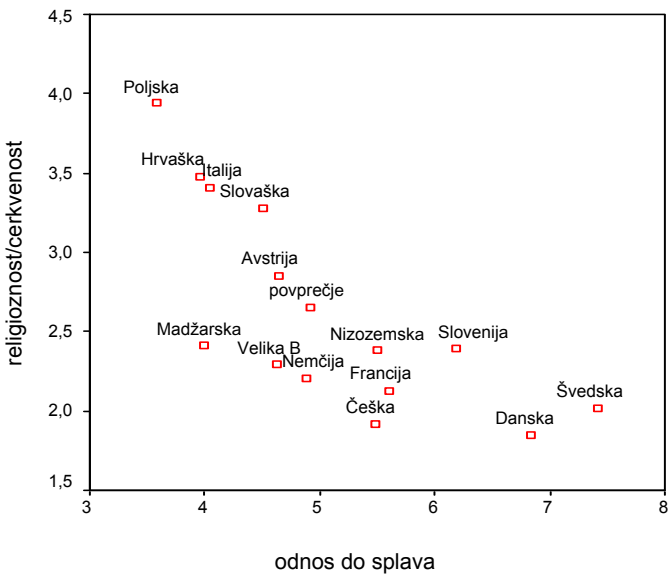

Analizo v prostoru petnajstih evropskih držav ponazarja graf 6.21. Če primerjamo sliki uvrstitve držav glede opredeljevanja do ločitve in splava, se zdi, kot da gre za preslikavo. Očitno gre za opredeljevanje do pojavov, ki nakazujeta enako vrednotno usmerjenost. Tudi tukaj se pokaže oz. potrdi, da strpen odnos do splava prevladuje v državah, ki jih označuje podpovprečna religioznost prebivalstva – in obratno, da je prevladujoč odklonilen odnos do splava v državah, ki so pretežno visoko uvrščene na razsežnosti religioznosti. Slovenija se uvršča v skrajno strpno krilo skupaj s Švedsko, Dansko, pa tudi Nizozemsko, Francijo in Češko, medtem ko se preostale tranzicijske države (Poljska, Hrvaška, Slovaška in Madžarska)

uvrščajo v skupino držav, ki jih označuje zadržano odklonilen odnos do splava. Glede na to, da večino teh držav, pa tudi Italijo, ki se znajde med njimi, označuje visoka uvrstitev na razsežnosti religioznosti, se zdi, da je povezanost med religioznostjo in opredeljevanjem do splava tudi na tej ravni potrjena. Iz te razlage izstopa primer Madžarske kot v že prej nakazanih primerih.

In končno, poglejmo še, kako potekata oblikovanje in izražanje pogledov na vprašanje o poskusih na človeških zarodkih. Opredeljenost do tega vprašanja je povsem enopomenska. Velika večina (86,0 %) o poskusih na človeških zarodki meni, da jih ni nikoli mogoče upravičiti; temu nasprotno stališče, namreč da jih je mogoče upravičiti, izraža vsega nekaj posameznikov (3,1 %), nekaj večja skupina (5,2 %) pa se uvršča na desetstopenjski lestvici v obsegu od 4 do 7. Polnoletni Slovenci in Slovenke torej poskuse na človeških zarodkih odločno in v celoti zavračajo. Kakršen koli analitični preizkus ne more ponuditi druge razlage. Samo za ponazoritev navajamo, da vse skupine na vertikali razsežnosti religioznosti poskuse na človeških zarodkih odločno odklanjajo (povsem nereligiozni: 85,6 %; delno-delno: 84,5 %; povsem religiozni: 86,9 %). Primerjava med osmimi evropskimi državami[66] pokaže tendenčno podobno razvrstitev kot v prejšnjih primerih, le da so razlike pri uvrstitvi držav bistveno manjše. Kot najstrpnejši do poskusov na človeških zarodkih se izkažeta Nizozemska in Velika Britanija; Slovenija se uvrsti skupaj z Irsko in Italijo v sredino, vendar z majhnimi odmiki od Hrvaške, Avstrije in Nemčije. Glede na prevladujoč odklonilni odnos do poskusov na človeških zarodkih lahko le ugotovimo, da je vpliv religijsko-cerkvene socializacije in nauka, ki zavrača vsako možnost poskusov na človeških zarodkih in se odločno postavlja v bran spoštovanja življenja, popoln. Lahko pa tudi pomislimo, da gre za izvirno vrednotno opredelitev, za odnos do življenja kot pravrednoto, česar ne spremeni in na kar ne vpliva nobena druga individualna, skupinska oz. kulturnokontekstualna značilnost.

[66] V preostalih sedmih evropskih državah vprašanje ni bilo postavljeno.

Graf 6.22: *Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjoin stališči do znanstvenih poskusov na človeških zarodkih v osmih evropskih državah*

(1 – (ne)religiozno/cerkven, 5 – zelo religiozno/cerkven)
(1 – ne moremo nikoli upravičiti, 10 – lahko vedno upravičimo)

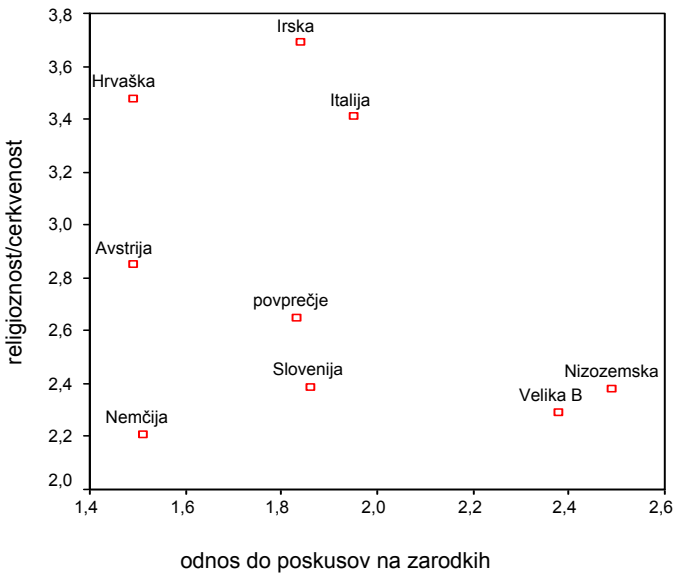

6.4.6 Sklepi

Obsežno empirično gradivo iz raziskave vrednot, zbrano v Sloveniji in vrsti evropskih dežel, je pred nami kot mozaik, ki omogoča izrisovanje predstave o celoti: religioznost je še vedno aktualen izraz slovenske in evropske vrednotne identitete. Kot pravijo, je krščanstvo eden od temeljev evropske civilizacije, čeprav hkrati z njim – in v prevladujoči meri – isto Evropo in tudi Slovenijo označuje potek sekularizacije kot izraza človekovega racionalnega obvladovanja razmer in njihovega dojemanja. Veliki evropski misleci 19. stoletja, med njimi Marx, Weber in Durkheim, so napovedovali, da bo vera izgubljala svoj pomen z razvojem industrijske družbe. Ni dvoma, da se je razviti, industrijski in urbanizirani svet 20. stoletja razvijal – in se še vedno razvija – v tej smeri. Domneva, da postmoderen razvoj še bolj kot industrializem potiska religijo na

obrobje, na margine sodobnih družb, pa naleti na zavračanje in kritiko. Vendar je to vprašanje, ki si ga bomo zastavili – in poizkušali nanj odgovoriti – na koncu tega poglavja. Vprašanje, ki smo mu sledili v tem delu analize, je ožje. Zadeva sicer mnogoplastno in prepleteno tkivo religioznega duha, človekovih verovanj, krščanske narave njihovih verovanj ter njihove razširjenosti med ljudmi. Tako smo si najprej postavili vprašanje o veri kot vrednoti. Analize in primerjave so pokazale vsaj dvoje: pri ljudeh, ki laže obvladujejo pogoje svojega življenja, vera ni uvrščena visoko med drugimi vrednotami. To še posebej velja za mlajše, bolj izobražene, bolj usposobljene med njimi itd. V mednarodni primerjavi to izrazito velja za zahodnoevropske, družbeno in gospodarsko razvite demokratične države. Slovenci se znajdemo nekje na sredi med njimi. Mnogo bolj kot Slovenci vrednotijo vero Irci, Poljaki, Italijani, Slovaki in Hrvatje; Slovencem pa so bliže Britanci, Nizozemci, Madžari, Avstrijci. Daleč manjši pomen veri kot vrednoti pa pripisujejo Skandinavci, Francozi, Nemci, Čehi itd.

V nadaljevanju smo sledili vidikom religioznosti kot so osebna vera, ortodoksnost, cerkvenost, razumevanje vloge cerkve ter razumevanje razmerja med cerkvijo in politiko. Pokazali smo na povezanosti teh dimenzij. Na njihovi osnovi smo oblikovali dva prehodna (religioznost; cerkvenost) ter zaključni indeks religioznosti. Pri sestavljanju končne predstave o religioznosti, torej s postopkom oblikovanja končne dimenzije religioznosti, smo nakazali vrsto značilnosti in povezav, ki se kot veljavne potrjujejo tako na slovenskem kot tudi na primerjalnih evropskih vzorcih. Vedno znova se je potrjevalo, da je pojav religioznosti socialno-strukturno ter kulturno-zgodovinsko vkoreninjen. To velja tako za Slovenijo, kot za izbrane primerjalne evropske države. Med njimi so jasne ločnice. Pokaže se, da je potek sekularizacije, sicer univerzalno prisoten, pustil globoke brazde v prevladujoči (religijski) zavesti sodobne Evrope. To se po eni strani kaže v visoko sekulariziranih družbah Zahodne in deloma Srednje Evrope, po drugi strani pa v še vedno močno prisotni tradicionalni religijski zavesti in praksi, ki ustreza normam krščanske oz. katoliške vernosti na Poljskem, Irskem, Hrvaškem, v Italiji, na Slovaškem itd. Analiza v Sloveniji je jasno pokazala strukturalno zakoreninjenost religioznosti. Znotraj petčlene klasifikacije religioznosti

delež povsem religioznih močno naraste in delež povsem nereligioznih močno upade med najstarejšimi in med najmanj izobraženimi, med ljudmi, ki živijo v družinah z najnižjimi dohodki in celo glede na spol: med ženskami, ki jih sicer v večji meri označuje, da so manj izobražene, da v povprečju živijo dlje in je torej med njimi več starejših itd. Na vsakem preseku analize posebej in v strnjeni podobi se potrdi pričakovanje, da ljudje, ki težje obvladujejo pogoje svojega življenja, ki občutijo, da je njihovo preživetje negotovo, ki izražajo potrebo po zagotavljanju varnosti, kažejo več vernosti, več potrebe po veri, čutijo večjo privlačnost do vere. Skratka, bolj jasno, pa tudi bolj skladno z verskimi nauki, torej bolj dogmatsko skladno, izražajo in udejanjajo svojo religioznost. Pokazali smo, kako se na končni dimenziji religioznosti uvrščajo opazovani evropski narodi oz. države in nakazali uvrstitev Slovenije: nekako v sredino med opazovanimi, v druščini z Madžarsko in Nizozemsko in z značilnim odmikom od Danske in Češke kot izrazito sekulariziranih družb na eni ter Poljske in Irske kot izrazito katoliško dogmatskih in "evangeliziranih" družb, na drugi strani. Z dodatkom, da tudi za slednji velja, da v njih intenzivno poteka sekularizacijski proces.

V nadaljevanju smo si postavili vprašanje, kako krščanska je osebna religioznost. Preizkus smo oprli na razumevanje boga oz. pojmovanje o osebnem bogu, ki se izraža kot teistično, deistično ali ateistično. Tudi tu se potrdi že prej opisana ugotovitev – skladno z Zullehnerjevo (1994) tipologijo – da je cerkvenih vernikov le slaba desetina vseh. Le manjši del vseh vernikov, kakorkoli jih že ugotavljamo, ustreza uvrstitvi cerkveno zvestih vernikov. Strukturna določenost te skupine je še bolj izčiščena. To so še v večji meri starejši, nizko izobraženi, ljudje, ki živijo v težjih razmerah, v večji meri ženske kot moški itd.

S končno dimenzijo religioznosti oz. nereligioznosti smo si odprli pogled na razmerje med vernostjo in vrednotami oz. na pojasnjevanje vpliva ne-religioznosti na oblikovanje vrednot. Pri tem smo se omejili na ožji izbor vrednotnih kazalcev, za katere velja domneva o vplivu religijske oz. cerkvene socializacije na njihovo oblikovanje in izražanje. V glavnem tudi velja, da se pogledi na njih v opazovanih družbah lomijo, pač pod vplivom kulturnih razlik in stopnje oz. obsega sekulariziranosti. Strukturno in meddržavno primerjalno analizo smo tako omejili na izražanje osebne

sreče, zaupanje v soljudi, opredeljevanje med dobrim in zlim, med enakostjo in svobodo, samouvrščanje v levo-desni paradigmi, na zaupanje v demokracijo, na odnos do splošne diskriminacije žensk ter končno na vrsto občutljivih vprašanj, ki zadevajo družino, reprodukcijo življenja in poizkuse s človeškimi zarodki (homoseksualnost, odnos do splava, ločitev zakonskih zvez itd.). Vsak posamičen korak v tem delu analize je poučen, tako njegov strukturalni kot njegov meddržavno-primerjalni vidik. Na tem mestu pa je pomembna predvsem strnitev vtisa o vplivu ne-religioznosti na prevladujoče stanje duha v posameznih državah. Torej, na izražanje vrednotnih orientacij v razponu libertarno (moderno, sekularizirano) – konzervativno (tradicionalno, cerkveno vezano). Čeprav tako v Sloveniji kot v opazovanih evropskih državah med ljudmi na sploh prevladujejo libertarni pogledi na večino izbranih življenjsko pomembnih vprašanj, so med njimi prepoznavne razlike. Ker pa so globoko družbeno-kulturno vezane, lahko govorimo o njihovi družbeni oz. kulturni relevanci (Lenski, 1961). Danska, Švedska, Češka, Francija, Nizozemska, Slovenija, pa tudi Nemčija, Velika Britanija in Madžarska, imajo v mnogočem skupne vrednotne vzorce in v njih ob večini teh vprašanj v glavnem prevladuje libertarno opredeljevanje. Poljsko, Irsko, Hrvaško, Italijo in deloma Avstrijo označuje bolj zadržano, tradicionalno, konzervativno, cerkveno-dogmatsko skladnejše vrednotenje in opredeljevanje do istih vprašanj. Med prvimi so v glavnem države, v katerih prevladuje (skandinavske države, V. Britanija) ali pa je v njih močneje izražena (Nemčija, Češka) evangeličanska verska tradicija – ali pa jih označuje visoka stopnja sekulariziranosti (Francija, Slovenija) itd. Med njimi se neenoznačno uvrščajo tranzicijske države. Povezujoče v drugi skupini držav pa je, da je v njih katoliška religijska tradicija in cerkev zgodovinsko vkoreninjena in še vedno dominantna (Irska, Poljska, Italija, Hrvaška itd.).

Religijska tradicija in stanje sekulariziranosti v sodobnih evropskih družbah se izrisujeta tudi v aktualnem vrednotnem izrazu ljudi, ki jim pripadajo. To pa se ne potrdi v vsej širini opravljenih preizkusov, tako npr. ne v izražanju osebne sreče, v zaupanju v soljudi, pa tudi v opredeljevanju do enakosti in svobode itd. Pri izpovedovanju sreče bolj kot religijski vidik učinkuje stanje splošne družbene in gospodarske razvitosti držav, torej stanje blagostanja. Slovenija je npr. v tem preseku,

skupaj z Madžarsko in Češko, pa tudi s Slovaško in Hrvaško, torej v druščini držav, za katere še vedno velja, da so gospodarsko manj razvite, z nižjim blagostanjem ljudi. Tudi pri vrednotenju enakosti je vpliv stanja religioznosti v posameznih deželah protisloven. Na sploh lahko rečemo, da v deželah blaginje (skandinavskih) težnja k enakosti močneje izstopa in se zdi, da je vrednotenje svobode manj izraženo, manj potrebno. To je vidik, ki ponuja različne razlage in predvsem terja poglobljeno analizo, ki je nismo opravili. Tudi v opredeljevanju znotraj paradigme levo-desno opazimo odstopanja. Pokaže se, da je npr. Češka najbolj desno usmerjena, ob Irski in Danski, čeprav so med njimi izrazite razlike v religiozni tradiciji in družbeni razvitosti. Skupaj pa se znajdejo Madžarska, Nizozemska, Velika Britanija, Francija in Slovenija, kar nekako ustreza prvotni podmeni. V izražanju zaupanja do soljudi se npr. Slovenija uvrsti nizko, skupaj z Madžarsko, Slovaško, Poljsko, torej z deželami z različno religijsko tradicijo, a s skupno značilnostjo, saj gre za t. i. tranzicijske države. Ali več nezaupanja in manj sreče kot societalni deficit izvira iz izkušenj bivših avtoritarnih sistemov? Na drugi strani, z več zaupanja, pa se skupaj znajdejo Danska, Švedska, Nemčija, Avstrija, torej dežele z visoko blaginjo in daljšo demokratično tradicijo. Ni torej religioznost, temveč obvladovanje pogojev življenja in demokratično izkustvo tisto, kar vpliva na občutek povezanosti med ljudmi in zaupanje v ljudi.

V opredeljevanju do diskriminacije na splošni ravni in v odnosu do položaja žensk pa se zopet jasneje izrazi vpliv religijske tradicije in torej tudi stanje sekulariziranosti družb. Tako se skupaj, z več diskriminacijske usmerjenosti, uvrstijo Poljska, Hrvaška, Slovaška, Madžarska, ne pa tudi Slovenija. Torej gre tu za sočasen vpliv več dejavnikov itd. Religijska tradicija pa pride dovolj enoznačno do izraza pri opredeljevanju do homoseksualnosti, do ločitev, do splava, do seksualnih avantur poročenih in mladoletnih ipd. Domneva o vplivu religioznosti na odnos do eksperimentiranja s človeškimi zarodki pa v tem okviru ostaja odprta. Vidnejše razlike se kažejo le med Nizozemsko in Veliko Britanijo, kjer bolj dopuščajo eksperimentiranje na eni, in Hrvaško, Avstrijo, Nemčijo na drugi strani, kjer je tega dopuščanja bistveno manj; Slovenija, Irska in Italija pa so nekako na ravni povprečja. Predvsem v zvezi s tem velja, da je opredeljevanje znotraj slovenskega vzorca enoznačno in da razločevalnega

vpliva religijske dimenzije ne zaznamo. Vsi, ne glede na uvrstitev na dimenziji religioznosti in druge strukturne značilnosti, enoznačno zavračajo poizkuse s človeškimi zarodki, pa tudi genske poizkuse s hrano.[67] Gre torej pri varovanju človeškega zarodka in odklanjanju genskih manipulacij za univerzalno vrednoto, ali morda za popolno religijsko določenost pogledov na to vprašanje? Bolj verjetna je prva domneva, saj je npr. opredeljevanje do splava, torej vprašanje, ki je blizu dilemi o varovanju človeškega zarodka, v glavnem izven tega vpliva. Odnos do splava se oblikuje znotraj pretežno libertarnega gledanja in le pri izrazito religioznih, ki so v rednem stiku s cerkvijo, se zaobrne in izostri v odklonilno stališče.

6.5 Pouk iz zgodbe – zaključki

In na koncu smo zopet pri Inglehartovem (2004) izhodišču v raziskavi vere kot vrednote in religioznosti kot določevalke vrednotnih opredeljevanj. Z raziskovanjem vrednotnega preobražanja v sodobnih svetovnih družbah je poizkušal pokazati na procese modernizacije oz. v religijskem izseku na procese sekularizacije. Pokazal je, da vera izginja iz sodobnega sveta in hkrati, da ni verjetno, da bi kdaj povsem izginila. Pojem sekularizacije zajame pomemben del tega procesa, ki pogosto naleti na močne, lahko bi rekli celo dokončne ovire: človekove strahove glede preživetja. Proces sekularizacije poteka v družbenih okoljih, kjer med ljudmi prevladuje občutek eksistencialne varnosti, občutek, da bodo zanesljivo preživeli in da imajo odprte perspektive kot posamezniki, skupine, etnije… Če za moderno zahodno družbo (z izjemo Združenih držav, ki jih označuje manifestna religioznost in prevladujoč vrednotni konzervativizem), velja teza o sekulariziranosti, pa za večino azijskih in afriških nerazvitih in manj razvitih družb velja, da se religijski fenomen zgošča in celo demografsko širi. Svetovna raziskava vrednot jasno pokaže to zgoščanje religioznosti in religijskih praks v večini afriških in azijskih

[67] Takšno prevladujoče opredeljevanje ilustrira tudi referendum ob "Zakonu o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo", ki je bil 17. junija 2001. Ob sicer nizki udeležbi (35.66%) je zakon zavrnilo kar tri četrtine (72.36%) udeležencev referenduma oz. četrtina (25.76%) vseh volilnih upravičencev.

družb, ne glede na njihove kulturno-religijske tradicije in pripadnosti. Občutje ljudi v teh družbah, da je njihovo preživetje negotovo in izrazita potreba po zagotavljanju varnosti v močno negotovem svetu, sta po Inglehartovem mnenju osnovna dejavnika, ki vplivata na privlačnost vere in zgoščanje religijskih praks v teh družbah. Če občutek ogroženosti z razvojem upada, se to kaže v zmanjševanju verskih praks ter v usihanju verskih vrednot in prepričanj, pa tudi v zmanjševanju legitimitete cerkve. Seveda pa občutek eksistencialne negotovosti ni edina motivacija za vero. Nenehno gre tudi za iskanje odgovorov o smislu življenja.

Raziskave kažejo, da kljub prevladujoči sekularizaciji v razvitih državah zahodnega sveta svet kot celota ni postal manj veren. Če je prebivalstvo skoraj vseh razvitih industrijskih družb v zadnjega pol stoletja vse bolj sekularno usmerjeno, pa je sedaj na svetu več ljudi s tradicionalnimi verskimi pogledi kot kadarkoli prej. Vzpon racionalnega duha v 19. in 20. stoletju je spodnašal temelje vere v nadnaravno, skrivnostno in magično. Sodobni racionalizem je povezan z razvojem znanosti in tehnologije, kar je v modernih družbah omajalo osrednje verske postavke in odplaknilo praznoverne dogme. To se, denimo, izraža v nizki stopnji ortodoksnosti. Z razvojem znanosti in tehnologije je človek vse bolj utrjeval prepričanje o obvladljivosti narave. To je še dodatno utrdilo prevajanje racionalističnega duha v politične strukture, v uveljavitev načela ločitve cerkve od države, izrinjanje vseh religijskih in teokratskih elementov iz sodobnih držav ter uveljavljanje sekularnih, birokratskih in predstavniških sistemov. Osnovni demokratični principi in ideje o suverenosti ljudstev so nadomestili dedne vladavine, dane od boga. In vendar, in vsem tem procesom navkljub, gre za protislovne, pogosto nasprotujoče si procese. Ob sekularizaciji v razvitih družbah gre hkrati za širitev in fundamentalizacijo religij in religioznosti, zlasti v azijskih in afriških družbah.

Po Webru je industrializacija pripeljala do takih življenjskih sprememb in premikov v zavesti, da je vera postala manj privlačna in manj verodostojna, kot je bila v predmodernih družbah. Webrova razlaga sekularizacije poudarja kognitivne dejavnike, ki da so nespremenljivi in splošni. Širjenje znanstvenih spoznanj ne izgine v časih krize in gospodarskih propadov. Če bi razvoj znanosti bil glavni vzrok

sekularizacije, ne bi mogli pričakovati, da bodo nastala valovanja vernosti, ki so povezana z različnimi ravnmi varnosti. Podobno pojasnilo o sekularizaciji daje teorija o funkcionalni diferenciaciji v industrializiranih družbah. Funkcionalisti na vero ne gledajo le kot na sistem prepričanj in idej, temveč tudi kot na sistem obrednih praks, ki prispevajo k ohranjanju družbene identitete in kohezivnosti. Potek funkcionalne diferenciacije v sodobnih družbah vse bolj omejuje in zamejuje prostor, v katerem so tradicionalno delovale religijske organizacije. Država in civilna družba prevzemata večino tradicionalnih nalog cerkve. Cerkvene organizacije tako izgubljajo na svojem družbenem pomenu in vlogi. Tej domnevi pritrjuje razvoj v najbolj razvitih družbah, ki jih označujemo kot države blaginje, npr. Švedska, Nizozemska, Danska, Francija itd. Tudi naša analiza pritrjuje tej domnevi, vendar se tudi funkcionalistična razlaga sekularizacije srečuje s kritiko in nasprotnimi dokazi. Npr. z oživljanjem religioznosti v islamskem kulturnem okolju, v naraščanju popularnosti evangeličanstva v Latinski Ameriki, pa tudi v ZDA, v razraščanju religijskega pluralizma in pluralizma cerkva, ko se sproža tekmovalnost med njimi in ob tem narašča vernost ipd. Prav tekmovalni vidik deloma pojasnjuje specifičnost razmer v ZDA in hkrati usihanje religioznosti v zahodnoevropskih državah z izrazito enoreligijsko, enocerkveno tradicijo. Cerkveni pluralizem in tekmovalni spopad med cerkvami odpira vernikom svojevrstno tržišče verovanj in možnosti izbire in s tem večjo identifikacijo z izbranimi cerkvami ter povečano versko participacijo v njih.

Med vidiki, ki pomembno posegajo v proces sekularizacije ali potek ponovnega oživljanja religioznosti, so tudi pomembni družbeno sistemski obrati, nadomeščanje avtoritarnih z demokratičnimi sistemi, uveljavljanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin, odpravljanje osnovnih vzvodov diskriminacije rasnih, socialnih, etničnih in religijskih skupin itd. V tem kontekstu je nastalo pričakovanje, da se bo v srednjeevropskih in vzhodnoevropskih družbah, ki so se iz komunističnih razvile v demokratične sisteme, ob uveljavljanju človekovih pravic in odpravi protireligijskih idejnih zapor, religioznost zopet uveljavila kot prevladujoča značilnost in cerkev kot pomembna institucija. Pa spremembe v teh družbah v zadnjih petnajstih letih to domnevo le delno potrjujejo. Npr. na

Slovaškem in na Hrvaškem se je religijska zavest močno okrepila, cerkev je pridobila na legitimiteti. Češka in Slovenija pa sta dokaz za nasprotno, kljub razlikam v avtoritarnih praksah obeh bivših režimov. Religioznost se ni razširila, cerkev ni pridobila na legitimiteti. Na Poljskem pa je prejkoslej vse ostalo po starem, postopno pa se sproža proces sekularizacije itd.

In kako se to kaže v Sloveniji? Ob vsem navedenem – in po opravljeni analizi in razčlenjanju obilja empiričnih podatkov iz raziskav, ki pokrijejo skoraj štiri desetletja slovenskega razvoja, od leta 1968 dalje – se pokaže, da je bil vpliv avtoritarnega sistema in vladajoče ideologije na vernost in odnos do cerkve brez dvoma izrazit. To velja še posebej za obdobje neposredno po drugi svetovni vojni, do začetka šestdesetih let. Začetno omejevanje cerkve ter prevladujoč ideološki monopol skozi več desetletij sta izrinjala vse religijsko in cerkveno iz javnega, kulturnega, izobraževalnega in političnega prostora in potiskala cerkev na družbeno obrobje. V obdobju osemdesetih let pa se trend razcerkvenjanja obrne. To se kaže predvsem v širjenju nominalne religioznosti in hkratnem naraščanju neortodoksnih oblik verovanj. Lahko bi rekli, da sta potek verskega opredeljevanja in proces sekularizacije razbremenjena ideoloških pritiskov. V bolj odprtem in bolj sproščenem družbenem okolju tega časa se ljudje tudi v prostoru religije in cerkve čutijo svobodnejše. Proces sekularizacije, značilen za bližnji evropski kulturni prostor, se tudi v Sloveniji uravna in privzame vse značilnosti evropske sekularizacije. Pokaže se predvsem v novih oblikah sekularizirane religioznosti pri mladih, ki se premika iz prostora cerkvene institucije v širši, civilno-družbeni prostor. Tak potek sekularizacije je bolj kot s slovensko cerkvijo povezan z modernizacijskimi procesi v zahodnoevropskem prostoru na sploh. Na vprašanje, ali je sistemski obrat v letih 1990–1991 neposredno zarezal v Slovenčev religiozni svet, lahko z zadržki odgovorimo negativno. Vse, kar ponazarjajo rezultati raziskav religioznosti v Sloveniji po preobratu, je prisotno oz. se kot trend kaže že iz osemdesetih let dalje. Seveda se spreminja in po preobratu z ustavo dokončno pravno uredi položaj cerkve, skladno z načelom ločenosti cerkve od države; cerkev se premakne v prostor množičnih medijev; cerkveni dostojanstveniki pridobijo veljavo v javnem življenju; postavlja se vprašanje verskega šolstva. Intenzivira se tudi postopek vračanja cerkvenega premoženja,

odvzetega po vojni, itd. Vendar hkrati z legalizacijo cerkve ter povečevanjem njene materialne in politične moči ne narašča tudi njen družbeni ugled in njena legitimnost. Raziskave kažejo, da je položaj cerkve in duhovnikov na lestvicah zaupanja nizek, skupaj s političnimi ustanovami nizkega zaupanja (npr. političnimi strankami). Vračanje v prostor družbene moči v Sloveniji ne ponuja cerkvi kakih posebnih prednosti pri uveljavljanju njene pastoralne vloge. Proces nominalne sekularizacije, ki se zdi, kot da je zadržan v prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta, se zopet sproža. To ilustrira rezultat popisa prebivalstva[68], pa tudi naše raziskave v zadnjem obdobju,[69] ki niso vključene v to analizo. Tako podatki iz popisa prebivalstva RS pokažejo, da delež deklariranih pripadnikov verskih skupnosti v časovnem preseku 1991–2002 upade iz 76.4% na vsega 63.4%. Ta upad pojasni predvsem zmanjšanje števila pripadnikov katoliške verske skupnosti iz 71.6% v letu 1991 na vsega 57.8% v letu 2002 in hkrati naraščanje deleža pripadnikov preostalih religijskih skupnosti (predvsem islamske) iz 4.8% leta 1991 na 5.8% leta 2002. Evropska družboslovna raziskava iz leta 2002 (Malnar, 2004) potrdi izsledke popisa prebivalstva, saj se po njej delež identificiranih z religijskimi skupnostmi zmanjša na vsega 51%.[70]

Da je proces sekularizacije, ki se navzven kaže v postopnem zmanjševanju deleža vernih, še posebej deleža cerkveno vernih, v slovenskem prebivalstvu v teku, kažejo tudi primerjalni pregledi klasifikacij religioznosti, kot smo jih oblikovali na podatkih izbranih mednarodnih raziskav.[71] Primerjave izvedenih klasifikacij oz. tipologizacij ponujajo dovolj verodostojno razlago o (omejeni) razširjenosti religioznosti med prebivalci Slovenije koncem devetdesetih let. Glede na različne uporabljene pristope in operacionalizacije rezultati posameznih tipologizacij na kvantitativni ravni sicer niso podrobno usklajeni, so pa vsebinsko in smiselno usklajeni. In tudi vse mednarodne primerjave, ki so

[68] Popis prebivalstva Republike Slovenije leta 2002. Statistični urad Republike Slovenije.

[69] Evropska družboslovna raziskava SJM 2002 in SJM 2004.

[70] kar je značilno manj kot pri predhodnih meritvah, glej tabelo 2.

[71] Aufbruch, ISSP, WVS.

izpeljane na njihovi osnovi, enoznačno Slovenijo uvrščajo v prostor modernih libertarnih, bolj sekulariziranih evropskih držav, ne pa predvsem v prostor tranzicijskih in sploh ne v prostor tradicionalnih katoliških držav kot so Irska, Poljska, Hrvaška, Italija in Slovaška. Pri tem je zanimivo, da se najbližji državi, povezani z dolgotrajno skupno politično zgodovino, namreč Slovenija in Hrvaška, glede na stanje religioznosti in položaj cerkve bistveno razlikujeta. K temu lahko dodamo, da je v sredini osemdesetih let obsežna raziskava vrednot[72] pokazala, da je cerkvena religioznost med prebivalci Slovenije v tistem času bila izrazitejša (in ni bistveno odstopala od potranzicijskih meritev) kot na Hrvaškem. Na Hrvaškem je katoliška religioznost v spopadu s srbstvom in pravoslavno cerkvijo postala pomemben vidik etnične identifikacije. V Sloveniji kljub podobnim poizkusom religijska identifikacija ni nadomestila etnične oz. nacionalne; pri urejanju ustavno-pravnega položaja cerkve in določanju njenega razmerja do države so v glavnem prevladale libertarne evropske norme. In ta ureditev, kljub valovanjem prizadevanj za spremembe, predvsem s strani cerkve, še vedno velja. Cerkev je tako predvsem pomembna, če ne najpomembnejša ustanova civilne družbe. In v meri, v kakršni si prizadeva uveljaviti svoj politični vpliv, je uvrščena med politične ustanove in deležna nizkega zaupanja. Raziskave jasno kažejo, da postavljanje cerkve in duhovnikov v politični prostor, tako kot v Evropi na sploh, tudi v Sloveniji ljudje izrecno in odločno odklanjajo.

V naši analizi smo sledili tudi vprašanju o vplivu religioznosti na oblikovanje vrednot. V dveh presekih, še posebej v drugem, zasnovanem na mednarodnih vzorcih Evropske raziskave vrednot, se je jasno pokazalo, da je ta vpliv prisoten. Analiza empiričnega gradiva za Slovenijo je pokazala, da cerkvena oz. religijska socializacija močneje in izrazito vpliva na vrednotna opredeljevanja pri ljudeh oz. skupinah, ki jih označuje nižja izobraženost, višja starost in slabši materialni pogoji preživetja. Za te skupine velja, da so bolj izrazito cerkveno angažirane in v izražanju svojih vrednotnih opredelitev bližje ali skladnejše z osnovnimi cerkvenimi oz.

[72] Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe, 1987; reprezentativni vzorci polnoletnih prebivalcev vseh republik in pokrajin takratne SFRJ; CJMMK, RI FSPN, Univerza v Ljubljani.

verskimi moralnimi nauki. Ta pojav pa ni prevladujoč; na sploh lahko rečemo, da oblikovanje vrednot pri Slovencih poteka v odprtem prostoru, skladno s tokovi v evropskem kulturnem okolju, ki jih označuje prevladujoča libertarnost. V vrednotnem opredeljevanju pa je nekaj izrazitih odklonov. Npr. v izražanju sreče, v zaupanju v soljudi, v vrednotenju demokratičnih praks, v izražanju zadržane diskriminacije itd. Pokaže se, da na ljudi in njihova opredeljevanja delujejo izkušnje polpreteklega obdobja in različne individualne in skupinske zaznave posledic družbenega obrata, predvsem razširjen občutek nemoči in nesigurnosti, ki zajame pred prehodom prevladujočo kategorijo industrijskega delavstva. Ta občutek se ohranja v današnji dan in bolj kot kulturno-religijski vplivi določa vrednotna opredeljevanja posameznikov in pripadnikov nižjih socialnih slojev.

7 POLITIKA

Pojem politike označuje eksistencialno področje človekovega družbenega in individualnega življenja. Kot taka je politika predmet človekovega vrednotenja. V tem poglavju se lotevamo pojma politike v meri, v kakršni to omogoča raziskava vrednot. Najprej bomo pokazali na njen teoretski kontekst, nakazali nekatere aktualne koncepte in raziskave o politiki, nato pa predstavili in analizirali izsledke o odnosu do politike v okviru naše raziskave vrednot (WVS 1999) – in to strukturno in primerjalno.

7.1 Politološka pojmovanja politike

Najprej se bomo oprli na Sartorijevo (1992) razlago Machiavellijevega razumevanja politike. Machiavellijev politični realizem je bil potvarjan v dveh smereh, ki ju kaže med seboj ločiti: (a) politika je politika in nič drugega, (b) politični realizem vsebuje določeno zvrst politike in političnih ravnanj, ki ustrezajo oznaki čiste politike. V novejšem času namesto tega uporabljamo pojem politike moči. S pojmom čiste politike oz. politike

moči običajno razumemo politiko, ki ni podrejena idealom, temveč usmerjena k nasilju, prevari in brezobzirni uporabi moči. Tako razlago Machiavellijevega razumevanja politike Sartori zavrača. Bistvo Machiavellijevega razumevanja politike je v njeni ločitvi od etike in religije. To je pomemben odmik od starogrškega nazora, ki združuje politiko, etiko in religijo. V današnjem jeziku bi lahko rekli, da po njegovi presoji politika ne podlega vrednotni presoji, se ne podreja moralnim normam. S tem je Machiavelli utemeljil avtonomijo politike. Njegovo razumevanje je temeljilo tudi na razlikovanju med politiko in politikom. Politik, še tako vsemogočen, je vezan na določene vrste ravnanj, ki so močnejša od njegove osebne volje. Politika lahko uvrstimo znotraj razsežja "čiste" in "idealistične" politike, pri čemer je čisti politik cinik, ki zavrača sleherne ideale, medtem ko si jih idealistični politik prizadeva uresničiti za vsako ceno. Iz Sartorijeve razlage Machiavellijevega razumevanja politike in politika je mogoče razbrati, da je čista politika prav tako neresnična in neuresničljiva, kot je njeno nasprotje oz. protislovje idealistična politika. Vsaka politika je zmes idealizma in realizma. Še nihče ni resnično izvajal zgolj čiste ali strogo zgolj idealne in moralne politike. To, kar danes označujemo kot politiko moči, lahko deluje le, če je spodbujano, če se hrani v etosu. Sartori dodaja, da je politika moči utemeljena po svojem izvoru na Heglovem razumevanju "Sittlichkeit" kot višji obliki morale.

Če je Machiavelli odprl prehod v moderno razumevanje politike, ki je razbremenjeno vrednot, avtonomno in neodvisno od morale in etike, stoji v središču modernega pojmovanja politike Schmittova (1963) razlaga, ki izhaja iz trditve, da ima vse "politično" svoja lastna merila. "Kot se moralno (dobro in slabo), estetsko (lepo in grdo) in gospodarno (koristno in škodljivo, donosno in nedonosno) lahko izvedejo iz elementarnih protislovij, se lahko tudi politična ravnanja in motivi izvedejo iz končnega razlikovanja, namreč med prijateljem in sovražnikom" (Schmitt, 26), med somišljenikom in nasprotnikom. Politika, politično torej označuje jakost povezav in delitev med ljudmi in skupinami ljudi. Konkretno razlikovanje med prijateljem in sovražnikom ni nujno moralno, estetsko ali gospodarno motivirano. Zadošča že, da je politični sovražnik eksistencialno nekaj drugega in tujega, tako da so v skrajnem primeru konflikti z njim mogoči. Sovražno razmerje je vselej omejeno na "realno možnost spopada", ki

vključuje tudi možnost fizičnega uničenja. Vojna sledi iz sovraštva do nasprotnika in zanikanja njegove moči. Vojna ni cilj in smisel, temveč vsebina politike. V političnem razmišljanju in ravnanju je kot moralna možnost vselej prisotna. Iz takšnega razumevanja političnega Schmitt izvede državo kot politično celoto, ki navzven razpolaga s pravico do vojne (ius belli), torej z možnostjo in močjo odločitev, ki sovražnika omejijo in obvladajo. Država skrbi tudi za znotrajdržavne pomiritve, kar v kritičnih razmerah privede do tega, da določa notranji mir oz. red. Schmittovo pojmovanje se polemično spopada z liberalizmom, ki mu očita zanikanje političnega. Liberalizem namreč spopad nadomešča s konkurenco in konsenzom. Po njegovem mnenju pomeni depolitizacija le prikrivanje političnih ravnanj za pojmi humanost, mir, pravičnost. Ti pojmi zgolj prikrivajo zahteve po oblasti določenih skupin ljudi, ki se spopadajo z drugimi konkretnimi skupinami. Iz Schmittovega pojmovanja politike in države je očiten antropološki skepticizem, na katerem gradijo tudi politične teorije, ki izhajajo iz predpostavke o zlu v človeku, iz hudobnega človeka, kar je značilno za Hobbesovo filozofijo.

Sodobno razumevanje politike ob vprašanju dostopa do moči, oblasti, pa čeprav v demokratičnih sistemih, še vedno ohranja temeljno protislovje in spopad kot obliko njenega uveljavljanja. Še vedno torej gre za razmerja med prijatelji oz. sovražniki, nasprotniki, le da z razvojem libertarnih konceptov in demokratičnih institucionalizacij države končen spopad (z možnostjo fizičnega izničenja) na medsistemski in znotrajsistemski ravni nadomeščajo z drugimi, mehkejšimi načini. Prostor politike pa še vedno določa spopad med nasprotniki, hkrati pa politika vse bolj postaja racionalno delovanje ljudi, skupin, institucij, tudi takšno, ki je utemeljeno na uveljavljanju temeljnih libertarnih vrednot, svoboščin in pravic človeka in vseh oblik človeških skupnosti (etničnih, rasnih, verskih) in kategorij (starostnih, spolnih, vrednotnih, vedenjskih) itd. Demokratična institucionalizacija sodobnih družb je svojevrstni izziv za uveljavljanje novega tipa "demokratične" politike kot oblike politike, ki ne gradi na končni možnosti spopada (do vključno izničenja nasprotnika), temveč išče izhod v tekmovanju, razpravi in konsenzu. In vendar se pokaže, da so na začetku 21. stoletja za neposredno opazovanje empirično dostopne vse možne oblike in izrazi razumevanja politike in da pri njenem uveljavljanju v

posameznih sistemih, državah in v medsistemskih, meddržavnih odnosih po eni strani prevladujejo demokratični koncepti dialoga, tekmovanja, iskanja konsenza, pa vse tja do raznih oblik tiranije, diktature, jedrskega ogrožanja, sistemskih spopadov, vključno s fizičnim izničevanjem ob uporabi tehnološko najrazvitejše vojaške sile.

Tako npr. danes govorimo o ameriški politiki, o Bushevi politiki, ki temelji na spoznanju, da sta demokracija in svoboda v Združenih državah ogroženi, če se ne uveljavita tudi v islamskih državah na Daljnem vzhodu – tudi ob moralni predpostavki uporabe vojaških sredstev; govorimo o evropski politiki, ki se, izražena v prizadevanjih Evropske unije, kaže v iskanju razvojnih konsenzov med evropskimi narodi in državami. Seveda s pojmom politike označujemo tudi širše ali ožje komplekse, razne vrste nacionalnih, razvojnih politik, politik posameznih političnih formacij, strank oz. grupacij strank, nadnacionalnih politik, sektorskih politik, npr. politik tehnološkega razvoja, socialnih politik, politik privatizacije, zaposlovalnih politik – pa tudi družinskih politik, kulturnih politik itd., itd. Pri tem se lahko vprašamo, kakšno je razumevanje politike, ki dopušča, da ji z vidika vpliva na osebno življenje ne pripišemo posebnega pomena ali da ji pripisujemo velik pomen.

Če prebivalci skandinavskih držav v razmerah visokega standarda in z razvito tradicionalno demokracijo politiki pripisujejo sorazmerno velik pomen, je to verjetno izraz spoznanja, da politika posega na vsa področja njihovega življenja na individualni, družinski ravni, na ravni lokalne skupnosti, na državni, širši regionalni in mednarodni ravni. Na vseh teh ravneh delujoče politike sodoločajo razvoj demokratičnih odnosov in kakovost življenja prebivalcev. Pripisovanje pomena politiki v takih razmerah je torej izraz pozitivnega vrednotenja prevladujočih demokratičnih odnosov v družbi. Če pa politiki velik pomen v osebnem življenju pripisujejo npr. Kitajci, Vietnamci, Tanzanijci, torej v razmerah družb z nizko razvitostjo, nizko kakovostjo življenja, z izrazito premočjo države, ki temelji na monopolistični vlogi ene same partije, je to vrednotenje izraz spoznanja o prevladujoči moči in edini realni politiki, ki posega v vse pore njihovega življenja. Nakazana primera sicer govorita o vsepričujočnosti politike. A le v drugem primeru jo lahko označimo kot totalitarno in sistem, v katerem deluje, kot totalitarni sistem.

Vlogo politike in politikov v neki družbi določa raven njene demokratične institucionalizacije. Pri tem ne gre zgolj – in vendarle predvsem – za gospodarskorazvojni determinizem. Tako npr. Lipset (1961) ugotavlja, da so možnosti za razvoj demokracije v neki družbi premosorazmerne s stopnjo blagostanja. Že iz Aristotelovih časov se vedno znova potrjuje, da se prebivalstvo v družbah relativnega blagostanja, v katerih le manjši del vseh živi v revščini in se večina udeležuje političnega življenja, uspešno upira propagandi neodgovornih demagogov. Lipset razvitost demokracije v neki državi tako opazuje s pomočjo kazalcev, kot so družbeni proizvod na prebivalca, gostota zdravstvene oskrbe, razširjenost medijev, opismenjenost prebivalstva, stopnja urbanizacije itd. Razlaga, ki izhaja iz družbenega blagostanja kot predpostavke za demokracijo, navaja naslednje dejavnike: (1) odprt razredni sistem z naraščajočim srednjim razredom, (2) ekonomsko blagostanje širokih slojev v razmerah tržnega gospodarstva, (3) egalitarni vrednotni sistem, (4) visoko raven povprečne izobraženosti, (5) visoko udeležbo v prostovoljnih združenjih in (6) razširjenost delujočih družbenih omrežij, ki omogočajo sočasno pojavljanje nesoglasij in soglasij, kar ohranja znosne družbene razmere. K temu je treba dodati, da poznejša empirična raziskovanja demokracije Lipsetovi tezi pritrjujejo, o čemer izčrpno poroča Schmitt (2000). Tej tezi izrecno pritrjuje tudi Sartori (1992, 116), ko ugotavlja, da je politična udeležba v funkciji bogastva oz. vsaj preseganja meja revščine. Tudi ameriški primer gre v to smer, pri tem pa ne kaže pozabiti, da prav Združene države Amerike v treh med seboj povezanih relacijah bistveno odstopajo od vseh preostalih demokracij, namreč po velikem deležu nevolivcev, po tem, da imajo politične stranke zelo nizko mobilizacijsko moč in da je ideološka polarizacija volivcev zelo nizka.[1] V desetletju in pol po Sartorijevih opazovanjih pa so razmere v večini zahodnoevropskih demokracij zelo podobne ameriškim, saj so tudi zanje značilni bistven upad volilne udeležbe, vse nižja mobilizacijska moč strank in vse manjša ideološka polarizacija volilnega telesa. Vse navedeno pa izrecno velja tudi za Slovenijo.

[1] Ali bi iz tega lahko sklepali, da sistem reprezentativne demokracije krni?

Tezi o odvisnosti razvoja oz. uveljavljanja demokracije od stopnje družbenega blagostanja pa pritrjujejo tudi Inglehartova (1977) raziskovanja in analize iz sredine sedemdesetih let. Razvoj industrijske družbe, ki se izraža v blagostanju množic, človeka razbremenjuje skrbi za fizično preživetje. Odpirajo se možnosti uveljavljanja novih človekovih potreb, proces modernizacije je vpet v rast izobraženosti, vse to pa se ne nazadnje izrazi v spreminjanju vrednot. V okviru njegovega modela je to prehod iz materialističnih v postmaterialistične vrednote, ki ga Inglehart empirično dokumentira prav na podlagi analize izsledkov svetovne raziskave vrednot. Razvijajoča se industrijska družba je podlaga[2] za uveljavljanje liberalnega razumevanja politike in za razvoj državnih oblik, ki temeljijo na legalitetnem načelu, reprezentativni demokraciji[3] in širjenju množičnega blagostanja v razvitem zahodnem svetu, ob hkratnem poglabljanju razlik do manj razvitega sveta ter širjenju revščine v njem.

Prehod k postmaterialističnim vrednotnim izhodiščem v razmerah družb z visoko oskrbljenostjo in zavarovanostjo se po 11. septembru, vojni v Iraku in po razglašanju koncepta "Liberty and Freedom" kot načela meddržavnega, medcivilizacijskega in medcelinskega urejanja, vključno z grožnjo in uporabo vojne in fizičnega izničenja kot končne možnosti za uresničitev lastnih konceptov, zdi popolna iluzija. In vendar se v zahodnoevropskih družbah blagostanja predvsem med mlajšimi generacijami kažejo empirični nastavki postmaterializma. Poleg neoliberalističnih konceptov, ki grobo poganjajo procese ekonomske globalizacije oz. jih ta spodbuja, sočasno – kot družbeno legitimni – izstopajo libertarni družbenorazvojni koncepti, ki gradijo na predpostavki človekovih pravic, suverenosti narodov, spoštovanju (mednarodnega) prava, sonaravnem razvoju, odgovornosti razvitih za razvoj nerazvitih itd. To so po svojem bistvu postmaterialistični vrednotni koncepti. In ti prav tako dopolnjujejo predstavo o politiki in sprožajo svojevrsten politični aktivizem. Raziskave namreč kažejo, da so nosilci takih vrednotnih usmeritev akterji radikalnih političnih sprememb (npr. protiglobalisti ipd.).

---

2 Prehod k racionalni avtoriteti še ni prehod v demokracijo.

3 Reprezentativna demokracija je kategorija političnega sistema – na makroravni; organizacijska demokracija (soupravljanje) je v zastoju, prevladujejo avtoritarni kapitalski modeli upravljanja (makrodemokracija – mikrodiktatura).

7.2 Aktualni koncepti in raziskave o politiki

V najnovejši politološki literaturi je mogoče zaslediti mnogo zapisov in analiz, ki obravnavajo vprašanje vpliva politikov na odnos ljudi do političnega sistema in ki izhajajo iz podmene, da politična javnost izgublja zaupanje v politike, kar posredno prispeva k zmanjšanju zaupanja v politični sistem nasploh.[4]

Listhaug (1995) npr. posebej poudarja, da odnos javnosti do politikov dolgoročno sodoloča proces sekularizacije,[5] posebej pa poudarja pomen dolgoročnega upadanja zaupanja v politiko kot posledico vse večje usposobljenosti in razgledanosti (kompetentnosti) volivcev. To se kaže v spreminjanju usmerjenosti javnosti v odnosu do politike nasploh, v drugačnem razumevanju politične legitimnosti in drugačnem izražanju zaupanja. Razumevanje, ki izhaja iz t. i. "argumentov nove politike", po eni strani poudarja vpliv povečevanja "potenciala kognitivne kompetentnosti", kar se kaže v povečani politični zavzetosti, sproščanju političnih akcij in političnih protestov, pa tudi v večji neodvisnosti državljanov kot političnih akterjev in njihovih strank itd. Neodvisnost posameznika se kaže v njegovi povečani politični osamosvojenosti, naraščanju protistrankarskih občutij, pa tudi v naraščanju nerazpoloženja in nezaupanja v politiko. To pa spodbuja tudi občutek vrednotne zapostavljenosti oz. razhajanje med vrednotami in cilji vladajočih skupin ter cilji in vrednotami od oblasti odrinjenih oz. neudeleženih skupin in posameznikov. Politični poudarki, ki izhajajo iz t. i. argumentov nove politike, so, kot ugotavlja Listhaug, precej radikalni, saj na nekaterih mestih prelamljajo s konvencionalnimi levičarskimi nazori. Še najnazorneje se to kaže v vrednotenju pomena neekonomskih konfliktov oz. v razumevanju vloge delavstva v poteku korenitih družbenih sprememb. Tehtna je tudi trditev, da se odnos do politike oblikuje v presečišču interesi-pričakovanja-uresničitev. Pri tem gre predvsem za vprašanje, ali zmore politika, država, uresničiti vse večja pričakovanja volivcev v danih okvirih (vse obsežnejše) države. Za počutje ljudi znotraj

---

4 Pri tem smo se oprli na prikaz v: Toš, N. (1999), Zaupanje Slovencev v demokratični sistem.

5 Torej ne zgolj verske laicizacije.

sistema je namreč vse odločilnejša učinkovitost (vse bolj) razširjajočega se javnega sektorja. Neuresničenost pričakovanj poraja vse večje nezadovoljstvo in politični cinizem. Do izbruhov nezadovoljstva prihaja tedaj, ko se objektivno izboljševanje življenjskih razmer tako upočasni oz. se te celo tako hitro poslabšujejo, da pride do frustracij. Teza o preobremenjenosti sistema oz. njegovi neodzivnosti, ki je bila oblikovana v sedemdesetih letih, je torej neposredno povezana z zastajanjem gospodarskega razvoja države blaginje in razvoja blaginje ljudi, kar se kaže v njihovem počutju in nezadovoljstvu. Pri obravnavi demokratizacije v državah na prehodu v Srednji in Vzhodni Evropi ne smemo pozabiti, da so frustracije in nezadovoljstvo tudi posledice razkroja uveljavljenih egalitarnih socialnih in gospodarskih varovalk ter upada blaginje in socialne varnosti posameznika in osnovnih družbenih slojev. Skratka, od družbenega "obrata" so ljudje pričakovali več, kratkoročno pa so dobili manj, kot so imeli. To sicer pretežno ne velja za Slovenijo, morda tudi za Češko in Madžarsko ne, izrazito pa velja za Ukrajino, Belorusijo in nove baltiške države.

Ena od razlag, ki obravnava nezadovoljstvo s politiko, govori o negativni pristranskosti (bias) političnega zaznavanja (Lau 1985). Ljudje so pozornejši in se bolj odzivajo na negativne informacije o političnem dogajanju kot na pozitivne. Seveda k temu bistveno prispevajo tudi k negativnim informacijam usmerjena množična občila. S kopičenjem predvsem negativnih informacij množična občila pridobivajo vse pomembnejši vpliv na oblikovanje (predvsem negativnih) stališč in (odklonilnega) vedenja državljanov. Ljudje so tako vse bolj usmerjeni k informacijam, ki negativno opisujejo politično dogajanje, vse manj pa se odzivajo na informacije, ki pozitivno opisujejo delovanje vlade in drugih institucij političnega sistema. Negativne ocene delovanja vlade, še posebej njene socialne in gospodarske politike ter njene usmerjenosti h ključnim vprašanjem, torej bistveno vplivajo na oblikovanje odnosa do nosilcev političnih pooblastil, političnih mandatarjev, skratka do politikov. Avtorji, ki obravnavajo vprašanje dinamike zaupanja v politiko, tako posebej poudarjajo vidike gospodarske učinkovitosti delovanja vlad. Vprašanje je, komu javnost pripisuje uspehe in komu zmote, koga krivi in koga opravičuje. Tako se lahko dogodi, da za dobre poteze gospodarske

politike, ki nimajo kratkoročnih učinkov, javnost nosilce take politike obsodi, uspehe pa pripiše politikom, ki so jih nasledili.

Pomemben vidik, ki sodoloča odnos državljanov do politike, se izraža v politični distanci. Čim večji je odmik med vladno politiko in interesi drugih skupin, tem večja je politična distanca in tem bolj se razrašča politični cinizem. V razmerah političnega konflikta in polarizacije v demokratičnem sistemu je vladni mandat vselej odvisen od izida volitev. Če zmagovalci na volitvah svoje pozicije opredelijo kot javno politiko, se državljani, skupine oz. stranke z nasprotnimi pozicijami čutijo odtujene. Pomembna ob tem je njihova možnost dostopa do oblasti. Odtujenost in politični cinizem prevladujeta v tistih skupinah, ki ne vidijo realne možnosti za svojo udeležbo pri oblasti. Ob ostri notranji polarizaciji, ko so zmagovalci vselej eni in isti, lahko politična apatija zajame velik del družbe. Odbojnost do politike narašča, nasprotja se zaostrujejo; možnost za demokratično urejanje odnosov se zmanjšuje. Intenzivnost politične polarizacije, raven segmentacije strankarskega polja ter oblike in načini politične institucionalizacije v neki državi torej prispevajo k oblikovanju odnosa državljanov do politike nasploh oziroma do politikov, to pa se kaže tudi v izražanju političnega nezadovoljstva in apatiji. Vse to je še posebej izrazito v državah na prehodu.

Med političnimi sistemi posameznih držav so vidne razlike glede pravil, ki določajo oblikovanje strank in pogojev, pod katerimi si stranke lahko zagotovijo udeležbo v predstavniških telesih. Če ostajajo pomembne skupine dolgo časa brez političnega predstavništva, se pri članih takih skupin nakopičijo agresivna negativna stališča do vlade. Politični sistem z določeno mero prožnosti omogoča takim skupinam, da lahko oblikujejo stranke in dosežejo predstavništvo ter se tako vključujejo v politično dogajanje. Ta argument govori v prid večstrankarskim sistemom v nasprotju z dvostrankarskimi sistemi. Prav tako govori v prid proporcionalnim zastopstvom v predstavniških telesih, saj se v takih sistemskih razmerah tudi manjše izoblikovane politične in interesne skupine lahko ustrezno uveljavijo kot parlamentarne stranke. V zvezi s tem Weil (1989) opozarja na vpliv razdrobljenosti strank in še posebej strukturiranosti opozicije na izražanje političnega (ne)zadovoljstva v večstrankarskem sistemu. Raziskave, opravljene v vrsti zahodnoevropskih

držav in ZDA, so namreč pokazale, da polarizacija, fragmentacija, preširoke vladne koalicije, pa tudi preozke in torej manjšinske vlade (kar se izraža v nestabilnosti izvršilne oblasti) vplivajo na zmanjševanje podpore sistemu. Kot poudarjajo, je kritičen vidik demokracije v odgovoru na vprašanje, kako dati tistim državljanom, ki so zaradi volilnih izidov izključeni iz politične moči, legitimno možnost, da izrazijo svoja stališča oz. da vplivajo na nesprejemljive vladne odločitve. Gre za to, da se v demokratičnih sistemih z volitvami povečuje politična podpora ter zmanjšujejo socialne napetosti in intenziteta izraženega nezadovoljstva. Če političnim interesnim skupinam, ki so z volitvami izločene, ostane upanje (perspektiva) na prihodnjo vključitev, nezadovoljstvo ne narašča do neznosnosti.

Listhaug (1995) na podlagi raziskav v skandinavskih državah na vprašanje o gibanjih zaupanja v politiko v opazovanih državah ugotavlja, da so razlike v ravneh zaupanja in v njegovih gibanjih pri različnih narodih različne. Tako za Norveško ugotavlja dramatičen upad zaupanja na prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta, nato povečanje zaupanja v sedemdesetih letih ter končno izrazit upad zaupanja konec osemdesetih let. Norveška je torej primer cikličnega gibanja zaupanja v politiko. Zaupanje v politike v volilnih obdobjih oz. v družbenogospodarskih ciklusih močno pada ali se dviga. Za preostale tri države Listhaug ugotavlja, da se na Švedskem kaže dolgotrajno upadanje zaupanja od konca šestdesetih do konca osemdesetih let, vendar je iz podatkov razviden najizrazitejši padec konec sedemdesetih let; na Danskem zaupanje upada v začetku sedemdesetih let, narašča pa v drugi polovici sedemdesetih in začetku osemdesetih let; na Nizozemskem zaupanje narašča v začetku in sredini sedemdesetih let, nato sledi obdobje ustaljenosti zaupanja, ki se v zadnjem času postopoma vzpenja, itd.

Razlike med posameznimi državami so torej več kot očitne. Ni enotnosti v izražanju zaupanja politikom; razkrita gibanja pa tudi ne morejo biti zadosten dokaz za potrjevanje teze o splošnem upadanju zaupanja v politični sistem.

Pri iskanju socialnih in političnih razlag za nakazana gibanja ter razlike v ravneh zaupanja Listhaug opozarja na dvoje: prvič, da kaže nezaupanje težnjo k zbiranju v posebne družbene skupine, in drugič, da lahko

spremembe v vladajoči politiki vplivajo na raven podpore. To ponazori z ugotovitvami iz posameznih raziskav, ki kažejo, da osebe z najvišjo stopnjo izobrazbe nasploh kažejo manj zaupanja kot slabše izobraženi, kar med drugim nakazuje, da se nezaupanje razvija med višje izobraženimi. Podrobnejša analiza, ki naj bi potrdila, da je izvor nezaupanja pri mlajših, visoko izobraženih anketirancih, pa se ni potrdila. Poleg tega opozarja na pomen volilnih izidov, ki spreminjajo usodo skupin pripadnikov strank. Analiza pokaže, da so volivci, ki so bližje zmagovitemu krilu strank (koaliciji), manj nezaupljivi do politike kot tisti, ki so bliže poraženemu krilu strank (opoziciji). Sprememba v vladi po volitvah povzroča valovanje v odnosu državljanov do politike in politikov: običajno prej manj zaupljivi sprostijo svoje zaupanje – in obratno. Seveda pa to valovanje oz. te zamenjave ne zajamejo nikoli vseh državljanov; del jih ohranja nezaupanje ali zaupanje v svojem obrobnem oz. odtujenem položaju, bodisi ker jih zamenjave niso prizadele, bodisi ker imajo nasploh izoblikovan odbojen odnos do politike. Odnos do politike, politikov in odnos do strank se oblikujeta v istem izkustvenem prostoru. Če je odvisnost politikov od strank popolna, je zaupanje v politike le izraz zaupanja v politične stranke. Sicer pa se do posameznih osrednjih politikov lahko izoblikuje izviren odnos, ki ni zgolj preslikava odnosa do strank, ki jim pripadajo.

Ob analizi gibanj zaupanja skozi časovne preseke in glede na značilnosti skupin anketirancev v posameznih opazovanih državah se Listhaug dokoplje do naslednjih posplošenih sklepov in ugotovitev: ugotovljena empirična gibanja na Norveškem, Švedskem, Danskem in Nizozemskem ne upravičujejo splošnega pesimizma glede razvoja zaupanja v politike oz. zaostrovanja razmerja med državljani in politično elito. Prav tako pa ta gibanja ne dopuščajo optimističnih sklepov o razvoju političnega zaupanja. Po njegovem mnenju namreč empirična analiza ni docela prepričljivo pokazala na okoliščine, ki spodbujajo ta gibanja, ter na dejavnike, ki so odločilni pri razlagi razlik med ravnmi zaupanja v posameznih državah. Vendarle pa se pokaže, da se zaupanje v strankarsko oz. ideološko določljivih skupinah izraža glede na njihovo prizadetost zaradi sprememb, povezanih z nosilci vladnih pooblastil. Raziskava pa še dodatno potrdi izhodiščno oceno, da je politično

zaupanje pomemben vidik demokratične usmerjenosti množične publike oz. državljanov. Za normalne demokratične odnose v neki državi pa je bolj kot zaupanje politikom pomembno zaupanje v institucije političnega sistema.

K razumevanju odnosov med politiki in državljani prispeva tudi domiselna Sartorijeva (1976) razlaga, ko pravi, da uživa demokracija posebej slab glas med ljudmi tudi zato, ker so pričakovanja v zvezi z njo previsoko postavljena. "Za današnjega človeka tipična nehvaležnost in razočaranje nad demokracijo sta v ne neznatni meri odziv na obljubljene cilje, ki sploh niso dosegljivi." In dalje, če je perspektiva določena nerealno visoko, se realni svet maščuje.

Pri razumevanju razmerja med državljani in politiko ne smemo pozabiti na demagogijo. Ob tem Sartori, ko govori o razmerju med perfekcionistom in demagogom v politiki, ugotavlja, da prvi nikakor ne more povzročiti toliko škode in zla kot drugi. Sicer pa demokracijo oz. njen odnos do politike primerja z razmerjem med tržnim sistemom in gospodarstvom. Ko sledi analogiji, pravi: ni nobene boljše metode za varovanje potrošnika kot je prepoved monopolistične koncentracije gospodarske moči; prav tako ni nobene boljše zaščite svobode, kot je konkurenca med več strankami. Pomembna razlika pri tem je konkurenca med več proizvajalci pod nadzorom porabnikov. Konkurenca med političnimi strankami pa se zlahka izmika nadzoru političnega porabnika, saj politične dobrine niso otipljive in niso zlahka ocenljive. In dalje, pravi, da je gospodarsko konkurenco mogoče pravno nadzorovati in da je pravno nadzorovana, medtem ko politične ni mogoče. Gospodarski prevaranti pridejo pred sodišče in v zapore, politični prevaranti (demagogi) pa ne. Razlika je torej v tem, da inflatorna demagoška konkurenca v politiki ne doživi učinkovitega nadzora. Gospodarska demagogija prinaša dosti manj kot politična. Politična prevara je tako stara kot politika sama. To so ugotovili že stari Grki. Demagog je človek, ki je sposoben ves svet ves čas voditi za nos. Ni verjetno, da bo demagog kdaj izginil, pa vendar je vse manj verjetno, da bi se javnost pustila voditi za nos – vsaj ves čas ne in vedno znova ne. S tem pa nas Sartori opozarja na subjektivno razsežnost tega (sicer) objektivnega razmerja med državljani in politiko. Politik namreč v to razmerje vnaša subjektivne oz. bolje

individualne prvine. Kakšno bo razmerje ljudi do politike v konkretnem primeru, določa torej tudi splet lastnosti konkretnih (vpletenih) politikov.

S problemom odnosa Slovencev do politike se je ukvarjal tudi Bibič (1994). Oprl se je na izsledke raziskave SJM 1993 in na operacionalizacijo, ki zajame štiri razlage politike: kot boj za oblast, kot prizadevanje za skupni blagor, kot spopad med različnimi interesi, kot umazano zadevo. Ugotavlja, da imajo Slovenci o politiki v splošnem pomenu razmeroma slabo mnenje. Negativno stališče do politike potrjuje tudi odnos anketirancev do posebnih vidikov politike na Slovenskem, kot npr. močno upadanje zaupanja v politične stranke, upadanje zaupanja v osrednje politične institucije, nezadovoljstvo z delovanjem državnih organov itd. To ga napeljuje k ugotovitvi, da se tudi na Slovenskem srečujemo s pojavom t. i. Politikverdrossenheit oziroma "nezadovoljstva s politiko".

Kot glavne vzroke negativnega vrednotenja politike Bibič navaja "makiavelistično" naravo, ki se upira vsakdanji moralni zavesti, odsotnost izkušenj z lastno državo in dejstvo, da se je politika v slovenski zgodovini kazala vselej kot tuja nadoblast; občila ustvarjajo negativne podobe o politiki; pogostost političnih škandalov in njihova izraba v medstrankarskih obračunih ter nizka raven politične kulture politikov (poslancev), ki je zaradi delovanja občil dostopna širši javnosti. Pri tem (po Beymu 1994) poudarja, da je nezadovoljstvo s politiko mlade države, ki šele oblikuje svojo politično identiteto, posebej nevarno, če zajame množice in s tem povzroča pasivizem, politično otopelost in abstinenco. Bibič ugotavlja, da množična ravnodušnost in razočaranje nad politiko ustvarjata prazen prostor za demagoški populizem, ki je že nekajkrat v zgodovini pripeljal do katastrof. Zavračanje politike tako odpira vrata političnim skrajnostim, ki imajo danes v svetu predvsem desničarski izraz, ki pa sčasoma nujno izzivajo tudi levo skrajnost.

7.3 Svetovna raziskava vrednot o politiki

(1) Pripisovanje pomena politiki. V raziskavi vrednot WVS 1990 se pojem politike na operacionalni ravni pojavi le enkrat, in sicer skupaj s pojmi družina, delo, prijatelji, prosti čas in vera. Gre za šest pomembnih

področij človekovega življenja. Lahko bi jih označili kot eksistencialna področja človekovega družbenega in individualnega življenja in kot taka so področja človekovega vrednotenja. S pripisovanjem pomena tem šestim področjem (pojmom) na podlagi štiristopenjske lestvice za izražanje njihovega pomena v osebnem življenju velikega števila ljudi na vseh celinah je nastala uvrstitev, predstavljena v knjigi Human Beliefs and Values (Inglehart 2004). Izsledki slovenskega dela te raziskave so prikazani v grafu 7.1. Med Slovenci je daleč najvišje ocene pomembnosti deležen pojem "družine"; sledijo pojem "delo" in nato pojma "prijatelji in znanci" ter "prosti čas", na koncu te uvrstitve pa sta pojma "vera" in "politika". Pojem politike je torej uvrščen na dnu z daleč najnižjo pripisano pomembnostjo.

Graf 7.1

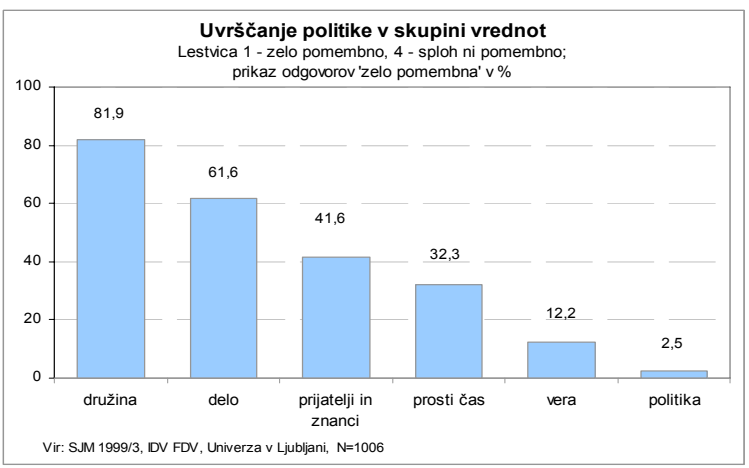

Iz grafa 7.2 je mogoče razbrati, da se je vrednotenje politike spreminjalo. Ob naši prvi meritvi v začetku leta 1992 se politika med šestimi opazovanimi vrednotnimi področji uvrsti na dno. Takšna uvrstitev se v preseku 1995 in 1999 pokaže v vsej izostrenosti. Pri zadnji meritvi (1999) kar 85 % vseh ocenjevalcev v Sloveniji politiko označi kot "ne preveč pomembno" ali "sploh nepomembno" – in le vsega 2,5 % jih politiki pripiše visoko pomembnost. V Sloveniji se je v preteklem desetletju očitno dogajalo nekaj, kar je privedlo do povečane zadržanosti ljudi do politike oz. do zmanjševanja njenega pomena v osebnem življenju ljudi.

Graf 7.2

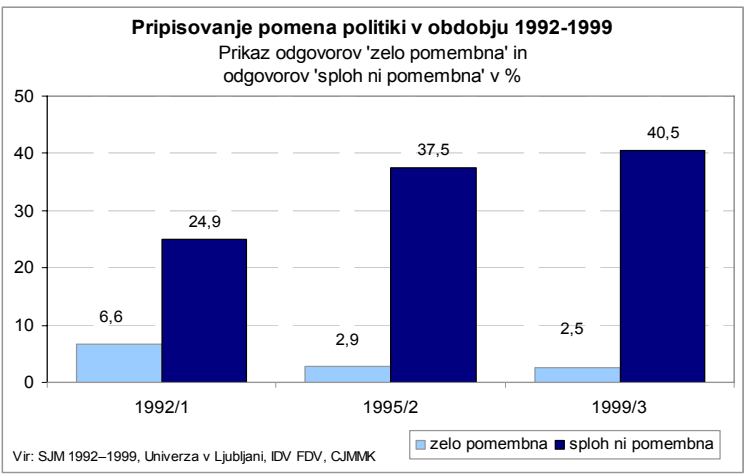

Strukturna analiza slovenskih podatkov pokaže na razlike pri izražanju odnosa do politike med posameznimi skupinami oz. kategorijami raziskovancev. Tako npr. več pomena kot v povprečju politiki pripisujejo starejši in najstarejši, le poklicno in srednje izobraženi, moški itd. Najnižjo pomembnost politiki nasploh pripisujejo najmlajši in višje in visoko izobraženi. Višje vrednotenje politike pa izpričujejo raziskovanci, ki se višje uvrščajo na indeksu aktivizma, ki so izraziteje desno ali levo uvrščeni, ki se nižje uvrščajo na indeksu egalitarnosti in hkrati, kar se morda zdi protislovno, ki se visoko uvrščajo na indeksu "moderno, liberalno – konservativno, religiozno" in ki hkrati izražajo več diskriminatornosti v odnosu do žensk. In vendar so nakazane razlike pri opredeljevanju odnosa do politike glede na strukturne značilnosti ali izražanje nekih prevladujočih vrednotnih usmeritev majhne, v glavnem pod robom statistične pomembnosti. Razen mlajših (od 30 do 40 let; do 30 let), višje in visoko izobraženih z najnižjim pripisovanjem pomena politiki na eni strani in najstarejših (61 in več), desno samoopredeljenih, najbolj konservativnih (cerkveno-religioznih), ki politiki pripisujejo razmeroma največji pomen, na drugi strani, se vse druge skupine bližajo povprečjem. Seveda se tudi ob tem zastavlja vprašanje o okoliščinah, ki vplivajo na te razlike.

K temu opisu lahko dodamo še analizo pomena politike ob vključitvi izbranih intervenirajočih spremenljivk, kot so pripadnost dohodkovnim razredom (po dohodku na člana gospodinjstva), samoopredelitev na lestvici družbenih slojev, zadovoljstvo z življenjem, zadovoljstvo z demokracijo, aktivnost, uporniški potencial, levo-desna samoopredelitev ipd. Preizkus povezanosti s pripadnostjo dohodkovnim razredom in slojno samoopredeljenostjo se ne potrdi. Preizkus z zadovoljstvom z življenjskimi razmerami in demokracijo je (komaj) zaznaven. Tako je npr. med anketiranci, ki sploh niso zadovoljni z demokracijo, zavračanje pomena politike najizrazitejše. Skladno s pričakovanjem pa se potrdi povezanost ocenjevanja pomena politike z zanimanjem za politiko. Pride do zgostka odklonilnih ocen: politika sploh ni pomembna, politika me sploh ne zanima. Manj izrazita je zveza med: politika je zelo, precej pomembna – politika me zelo, do neke mere zanima. Pokaže se, da gre v bistvu za hkratni indikaciji istega pojava. Preizkus z indeksom "potenciala za upor sistemu" ne da uporabnih napotkov, zveza ni statistično značilna. Enako se zgodi tudi s preizkusom na podlagi indeksa aktivnosti in članstva; povezave niso značilne. Tako ta razširjeni izbor intervenirajočih spremenljivk ne ponuja novih, dodatnih zaznav ob že povedanem v začetku tega poglavja.

(2) Vrednotenje politike – evropske primerjave. Prevladujoč zadržan odnos Slovenk in Slovencev do politike pa dobi svoj izostren izraz, ko rezultate meritev primerjamo med štirinajstimi evropskimi državami. Graf 7.3 pokaže, da se Slovenija po pripisanem pomenu politiki znajde na dnu uvrstitve, pod Madžarsko, z dvakrat, trikrat nižjim deležem kot preostale opazovane evropske države in celo štirikrat nižjim kot Švedska in Nizozemska. Če opazovano optiko razširimo v svetovni prostor (Inglehart 2004), se Slovenija med osemdesetimi opazovanimi državami znajde pred Pakistanom in za Madžarsko na dnu uvrstitve. Tudi v tej primerjavi se potrdi, da so na podlagi pripisanega pomena politiki visoko uvrščene države: Nizozemska, Švedska, Norveška, Danska, Avstrija in Nemčija, značilno pod njimi pa npr. Češka, Poljska, Hrvaška, Slovaška – a vendarle z dvakrat močnejšim poudarkom pomena politike za osebno življenje kot med Slovenci. Isti vir pokaže, da se odnos do politike v preseku od začetka do konca minulega desetletja spreminja, tako da v

nekako polovici držav narašča delež ocen o pomenu politike, v drugi polovici pa upada. Značilno zmanjšanje pripisanega pomena politike v razponu 1990–2000 ugotavljamo v treh baltiških državah, na Poljskem, Madžarskem, Češkem, v Sloveniji, pa tudi v ZR Nemčiji in Veliki Britaniji. Po pripisanem pomenu politiki daleč pred drugimi izstopajo države Daljnega vzhoda, npr. Vietnam, Japonska, Kitajska in nekatere afriške države (Tanzanija, Uganda, Nigerija itd.). Na dnu pa se poleg Slovenije in Madžarske uvrščajo še Finska, Estonija, Španija, Latvija itd.

Graf 7.3

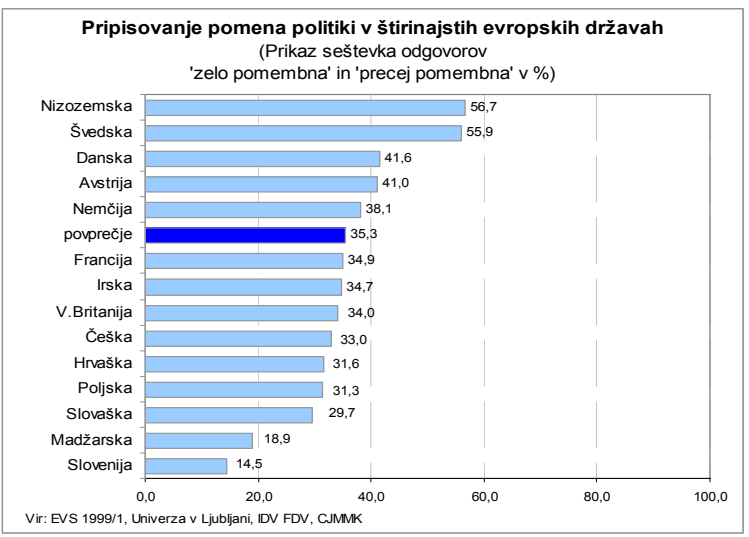

Z nakazanimi podatki smo pokazali na socialnostrukturno ter kulturnozgodovinsko, političnogeografsko in aktualno povezanost, morda tudi determiniranost oblikovanja in izražanja odnosa do politike. Države, v katerih je politika visoko ali nizko vrednotena, so uvrščene v različne civilizacijske, kulturnozgodovinske, političnosistemske, pa tudi aktualno politične tipologije in razvrščanja. Očitno gre za različna doživljanja in dojemanja pojava politike in hkrati za različne okoliščine, ki določajo možnosti (svobodnega) izražanja odnosa do nje. Zakaj npr. Kitajci in Vietnamci pripisujejo politiki veliko večji pomen kot npr. prostemu času ali prijateljem in znancem in zakaj Nizozemci ali Švedi, ki se po

pripisanem pomenu politiki uvrščajo visoko, vendarle značilno višje vrednotijo pomen prostega časa, prijateljstev in znanstev itd., itd?[6]

In ob vsem tem nas vendarle predvsem zanima, kako prebivalci Slovenije vrednotijo politiko. Zgornji niz empiričnih podatkov in poizkusi nakazovanja povezav ali odvisnosti so zgolj empirični izziv in iztočnica za poglobitev razmisleka in razširitev opazovanja in analize tega pojava. V nadaljevanju se bomo še naprej ukvarjali s pojavom politike. Z nekaj potezami bomo poizkušali pokazati na značilna pojmovanja in razlike med njimi.

7.4 Dodatni kazalci odnosa do politike – primerjalni prikaz

(1) Zanimanje za politiko. V analizo vrednotenja politike dodatno vključujemo še odgovore na vprašanje o zanimanju za politiko. Podobno kot pri vrednotenju politike se pokaže, da zanimanje zanjo mnogo bolj kot v povprečju kažejo starejši (od 46 do 60 let) in najstarejši (61 in več let) in v izrazito manjši meri mlajši in najmlajši anketiranci. Preizkus glede na pripadnost izobrazbenim skupinam pokaže, da je zanimanje za politiko mnogo bolj osredotočeno pri višje kot pri nižje izobraženih. Zanimanje za politiko je bolj izraženo pri raziskovancih iz višjih dohodkovnih skupin kot pri nižjih in pri tistih, ki se višje uvrščajo na razredni lestvici.

Izvedli smo še serijo preizkusov z intervenirajočimi spremenljivkami. Tako npr. preizkus z razsežnostjo konservativno – liberalno pokaže le, da raziskovanci, ki se uvrščajo na njene skrajne točke, ki so torej konservativnejši oz. liberalnejši, kažejo večje zanimanje za politiko kot tisti vmes. Preizkus na podlagi levo-desnega samouvrščanja pokaže isto: še posebej desničarji, pa tudi levičarji se bolj zanimajo za politiko kot sredinci in neuvrščeni. Preizkus glede na egalitarnost pokaže, da se neegalitarni bolj zanimajo za politiko kot izrazito egalitarno usmerjeni. Preizkus z indeksom aktivnosti in članstva pokaže tudi, da se visoko aktivni bolj zanimajo za politiko kot neaktivni; preizkus z indeksom "uporniškega potenciala" pokaže, da se za politiko mnogo bolj zanimajo "visoko

[6] Očitno so rangi primerjanih vrednot znotraj opazovanih držav bolj različni kot med njimi!

uporni" kot povsem neuporni. V glavnem se potrdi slika, ki smo jo – kot negativ – izrisali v prejšnjem poglavju.

Meddržavne primerjave pokažejo, da se Slovenija v razsežju zanimanja za politiko ne uvršča na dno (graf 7.4). Tudi tukaj pa se potrdi, da Slovenci zaostajamo v izražanju zanimanja za politiko za večino opazovanih držav in da se skupaj s Francijo, Veliko Britanijo, Italijo, Poljsko in Irsko uvrščamo v spodnjo polovico. Bistveno več zanimanja za politiko kažejo Čehi, Nizozemci, Avstrijci, Nemci in Danci. V tej druščini nas preseneča le uvrstitev Češke.[7]

Graf 7.4

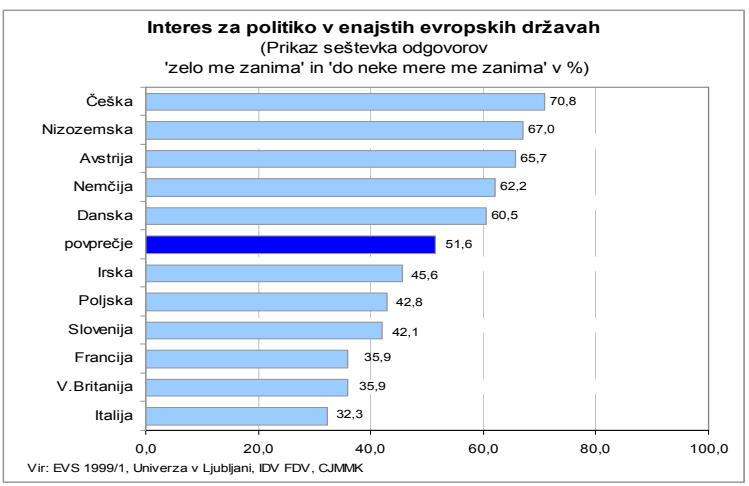

(2) Pripravljenost za nasprotovanje sistemu (uporniški potencial). Dopolnilni kazalec za razumevanje odnosa do politike smo strnili iz skupine odgovorov o pripravljenosti za določena ravnanja ali o ravnanjih, ki kažejo na upornost ljudi proti sistemu. Indeks "uporniški potencial" je nastal na podlagi uvrstitev odgovorov posameznikov na vprašanja, ali so že podpisali peticijo oziroma bi jo bili pripravljeni podpisati, ali so že sodelovali pri bojkotu oziroma bi bili pripravljeni sodelovati pri njem, ali so se že udeležili zakonitih demonstracij oziroma bi bili pripravljeni

[7] Težko je razložiti, zakaj so Čehi nizko uvrščeni glede na pripisovanje pomena politiki in hkrati na vrhu glede na zanimanje za politiko.

sodelovati na njih in ali so že sodelovali pri nenapovedanih stavkah oziroma bi bili pripravljeni sodelovati pri njih. Na tej podlagi je nastala razvrstitev, ki kaže, da je dobra desetina Slovencev visoko uporna, dobra polovica srednje uporna, dve petini sta le potencialno uporni in ena petina sploh ni uporna. Ti podatki so zgovorni šele, če jih vključimo v analizo. Pokaže se, da je med nizko upornimi in neupornimi daleč največ (70 % do 80 %) nizko in nižje izobraženih, da pa srednje in visoko izobraženi kažejo daleč več (polovica, dve tretjini) uporništva.[8] Več ga kažejo moški kot ženske, višje samouvrščeni na slojno/razredni lestvici … Potrdi se, da so bistveno upornejši najmlajši in mladi (polovica je upornih), medtem ko je pri najstarejših upornikov le malo (ena petina). Pokaže se tudi, da se uporništvo povezuje z aktivizmom, levim samorazvrščanjem in z liberalno usmerjenostjo. Ob tem je zanimivo, da so upornejši hkrati tudi zadovoljnejši z življenjskimi razmerami itd.

Da tako izmerjen uporniški potencial ni enakomerno razporejen v prostoru opazovanih evropskih držav, ponazarja graf 7.5.

Graf 7.5

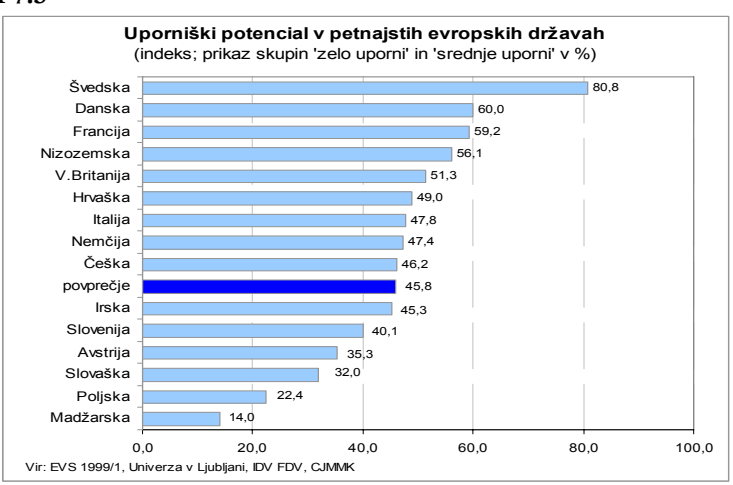

[8] Na to nas opozarja Crosier (1966) v svoji študiji iz šestdesetih let, ki pokaže, da so bolj aktivni v uporništvu in stavkah, tako na lokalni kot globalni ravni, ciljano kratkoročno in dolgoročno, tisti, ki veliko prispevajo in veliko dobijo (centralne skupine); najmanj aktivni pa so tisti, ki malo prispevajo in malo dobijo (marginalne skupine). Osnovni konflikt torej ni med previligiranimi in deprivilegiranimi, temveč med centralnimi in marginalnimi skupinami.

Potrdi se, da so v tradicionalnih demokratičnih družbah boljše razmere za uporništvo kot v mladih demokracijah. Tako se na vrh po uporniškem potencialu uvrščajo Švedska, Danska, Francija in Nizozemska, na dno pa Madžarska, Poljska, Slovaška in Avstrija. Slovenija se uvršča rahlo pod povprečje, Hrvaška pa, za čuda, značilno nad povprečje. Še vedno velja, da je uporniški potencial izraz politične socializacije v demokratičnih družbah. Uporništva kot pomembne prvine za zagotavljanje demokratičnega načina vladanja se učijo mladi, da ga lahko skozi življenje uresničujejo. Uporništvo, kot smo ga opredelili za namene naše analize, je tesno povezano z razvojem civilne družbe v demokratičnih državah. Razumljivo je torej, da je večina posttranzicijskih držav s specifičnim sistemskim izkustvom iz preddemokratičnega obdobja na lestvici uporništva uvrščena nizko. [9]

(3) Aktivizem kot izraz odnosa do politike. Posamezniki se glede na svoje interese in vrednote na različne načine vključujejo v družbena omrežja. To vključevanje in prevzete vloge kažejo na njihovo aktivnost. Ta je seveda odvisna od strukturiranosti okolja, narave sistema in razvitosti civilne družbe, poleg tega pa nanjo vplivajo posameznikove vrednote, interesi in usposobljenost. Tako opazovana aktivnost dodatno nakazuje stanje v sistemu in je kazalec posameznikovega odnosa do politike.

V naši analizi smo izoblikovali indeks aktivnosti in članstva, ki vključuje prostovoljne organizacije in društva na širokem področju civilnodružbenega delovanja. V okviru raziskave vrednot so tako vključene aktivnosti na področju socialnega skrbstva, skrbi za invalide, delovanje na področju izobraževanja, umetnosti, kulture, delovanje v sindikatih, političnih strankah, lokalnih skupnostih, delovanje v pobudah proti revščini, za zaposlovanje, za varstvo okolja, delovanje v poklicnih združenjih itd.

Preizkus indeksa na slovenski podatkovni zbirki pokaže, da je med anketiranci osmina (12,5 %) srednje ali zelo aktivnih, četrtina manj aktivnih, preostali pa so povsem neaktivni. Strukturna analiza pokaže, da so aktivnejši kot v povprečju višje in visoko izobraženi, pripadniki iz višjih dohodkovnih skupin, bolj levo samouvrščeni, sistemsko odpornejši, bolj uporniški itd.

---

[9] Tega pa empirični podatki ne potrdijo za Češko in Hrvaško.

Graf 7.6

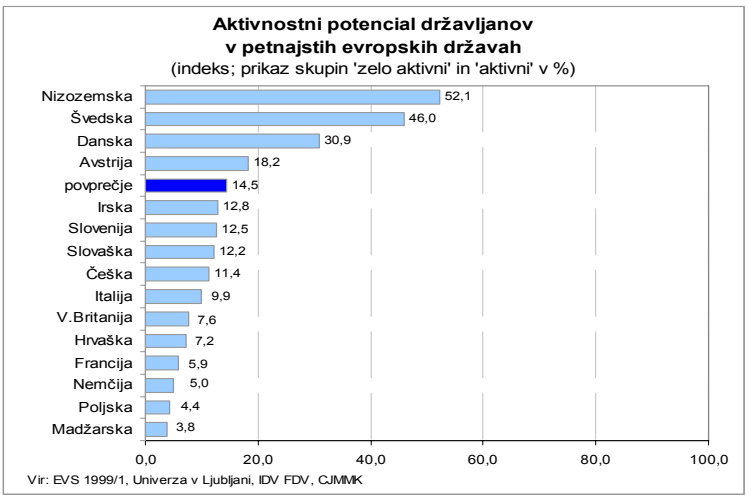

Primerjalna analiza v prostoru petnajstih evropskih držav pokaže, da tako opredeljen aktivnostni potencial ni enakomerno razporejen po državah (graf 7.6). Pokaže, da po deležu srednje in visoko aktivnih od povprečij močno odstopajo Nizozemska, Švedska in Danska.[10] Gre torej za države, v katerih so civilnodružbena omrežja najrazvitejša ter odzivnost in vključenost ljudi v njih daleč največja. Na dno lestvice se po aktivnosti uvrščajo Madžarska, Poljska, Nemčija in Francija. Uvrstitev teh in vseh preostalih opazovanih držav pokaže, da enostavna razlaga, ki gradi na dolgotrajnosti delovanja demokratičnih sistemov, ni zadostna in ne vzdrži.[11] Ali so torej razmere v sistemskem prostoru, ki ustvarja razmere za aktivnost, na Madžarskem in v Franciji tako podobne in hkrati tako različne od razmer na Danskem, Švedskem …?

[10] Ali torej prvenstvo v razvoju dejavne demokracije od Velike Britanije in Francije, kot dveh zibelk demokracije, prevzemajo skandinavske države?

[11] Seveda ob tem ne kaže zanemariti še druge možnosti, namreč da ne vzdrži operacionalizacija aktivnosti.

7.5 Sklep

Odnos Slovencev do politike smo na empirični ravni zajeli s pomočjo štirih kazalcev: pripisovanja pomena politiki, zanimanja za politiko, (političnega) aktivizma in pripravljenosti za upor proti konkretni politiki oz. proti odločitvam politike. Analiza pokaže, da uporabljeni kazalci ne dajejo skladne slike in ne omogočajo enopomenskih razlag odnosa do politike.

Prvič, Slovenija se glede na pripisan pomen politiki znajde na dnu med opazovanimi evropskimi državami. Tri meritve v minulem desetletju so pokazale, da politika v očeh ljudi izgublja pomen. Analiza tudi pokaže, da najmanj pomena politiki pripisujejo najmlajši, najbolj izobraženi, bolj liberalno usmerjeni in največ starejši, najmanj izobraženi, bolj konservativni itd. Drugič, Slovenci se v izražanju zanimanja za politiko med enajstimi opazovanimi evropskimi državami uvrščamo sicer nekaj višje, na osmo mesto nad Francijo, Veliko Britanijo in Italijo. Analiza pokaže, da je zanimanje za politiko izrazito izraženo med starejšimi in najstarejšimi, delno tudi med bolj izobraženimi in socialno višje uvrščenimi. Tretjič, pokazali smo, da se Slovenci na lestvici aktivizma uvrščamo višje, med petnajstimi evropskimi državami na šesto mesto in nad vse posttranzicijske države, pa tudi nad Nemčijo, Francijo, Veliko Britanijo… – a vendar izrazito pod skandinavske države. Analiza pokaže, da so značilno aktivnejši višje in visoko izobraženi, višje socialno uvrščeni, bolj levo usmerjeni in bolj uporniški do sistema. Četrtič, pri izražanju pripravljenosti in uresničevanju "uporništva" proti odločitvam oblasti se Slovenci uvrščamo skupaj s Čehi in Irci nad druge posttranzicijske države, pri tem pa močno zaostajamo za skandinavskimi državami. Pokaže se, da so nosilci uporništva predvsem mladi, bolj izobraženi, aktivnejši, bolj levo in bolj libertarno usmerjeni itd. Neskladnosti se kažejo v nizkem uvrščanju Slovenije glede na pripisan pomen politiki in zanimanje za politiko ter tudi v strukturno nizkem uvrščanju nosilcev vrednotenja in zanimanja za politiko na eni strani in v višjem uvrščanju med opazovanimi evropskimi državami in strukturno višjem uvrščanju na razsežju aktivizma in uporniškega potenciala na drugi strani. Analiza štirih

dimenzij[12] na slovenski podatkovni zbirki potrdi, da se v izražanju odnosa do politike – in vključevanja vanjo – oblikujeta dve skupini. Prva, ki politiki pripisuje večji pomen in kaže zanjo večje zanimanje, in druga, ki kaže več aktivizma in več uporništva. Prva izraža transparenten, verbalen, konformen, nedejaven in po svojem bistvu zgolj formalen odnos do politike. Druga kaže angažiran, aktiven, kritičen odnos do politike. Lahko bi rekli, da se njen odnos do politike tendenčno izraža kot do odprtega prostora, do prostora lastnega aktiviranja, kjer je upor proti odločitvam mogoč in pričakovan, gre torej za odnos do politike kot demokracije.

Nadaljnji analizi pa je prepuščeno vprašanje, zakaj prihaja do nakazane razdvojenosti med transparentnim odnosom do politike in zavzetostjo v politiki – in zakaj prvo, torej transparentnost, še vedno presega zavzetost. Ali to lahko pojasnimo z odsotnostjo lastne državne in demokratične tradicije, z neprivajenostjo na delujočo demokracijo, s tranzicijskim šokom kot posledico postavljanja novih pluralnih, tržnih (kapitalističnih) temeljev državnega in družbenega sistema, z nepripravljenostjo na grobo igro in spopade med političnimi strankami, z nizko politično in (splošno) kulturo nove politične elite, s hitrim razslojevanjem, ki se kaže z razmikanjem socialnega dna (brezposelnih, revnih) in socialnega vrha (hitro bogatečih, premožnih), z nizko učinkovitostjo, s povečanimi pričakovanji, ki se ne uresničujejo, z nizkim zaupanjem v ključne ustanove sistema itd.? Vse to so brez dvoma okoliščine, ki – vsaj delno, če že ne pretežno – pojasnjujejo npr. tako nizko pripisano pomembnost politike med Slovenci. Da je to sprejemljiva razlaga, kaže tudi skupna uvrstitev posttranzicijskih držav na dnu lestvice. In prav ta uvrstitev kaže tudi, da to ni zadostna razlaga, saj so vse te okoliščine (še bolj kot za Slovenijo) značilne za vse posttranzicijske države. In vendar se Slovenija uvršča na dno v skupini posttranzicijskih držav – in te države na dno, pod države z daljšo demokratično tradicijo in z višjim blagostanjem. Kot kažejo raziskave razumevanja politike (Bibič 1994 in druge), odnosa do političnih institucij, strank in politikov v predstavah ljudi o politiki, političnem, o politikih prevladujejo negativne

[12] Korelacijska analiza in faktorska analiza štirih dimenzij: pripisovanje pomena politiki, zanimanje za politiko, aktivizem in uporniški potencial.

vsebine.[13] Vse to se izraža v nizkem vrednotenju politike. Zdi se, da smo Slovenci ob prehodu v nov sistem do politike in politikov kot njenih nosilcev oblikovali skrajno zadržan in kritičen odnos. In to kljub temu, da je bila prav "politika" prostor sprejemanja usodnih odločitev o sistemskem obratu, o osamosvojitvi in zgraditvi nacionalne države, o vključitvi v Evropsko unijo itd. V ozadju ostaja vprašanje socialnih, gospodarskih in kulturnih posledic ponovne združitve Nemčije. Ali pa primer Slovenije. Ostaja odprto vprašanje neposrednega in posrednega socialnega in gospodarskega "donosa" osamosvojitve in sistemskega preobrata. V vrednotenju politike v tem obdobju v Sloveniji (vse bolj) prevladuje odklanjanje njenega pomena, predvsem njenega politično nestrukturiranega in prevladujoče konfliktnega uveljavljanja v spopadu za oblast. Ljudje se čutijo iz teh procesov izločene, vanje niso vabljeni, se v njih ne čutijo zastopane, ne zaupajo njihovim nosilcem … Zakaj prebivalci skandinavskih držav – o tem smo se vprašali v uvodu – politiki pripisujejo sorazmerno velik pomen, kažejo več zanimanja zanjo, so v njej dejavnejši in čutijo možnost in pravico do upiranja kot demokratičnemu sistemu imanentno, samo po sebi razumljivo pravico? V zoženem kulturnozgodovinskem prostoru pri nas biti političen, dejaven, pripadati, biti naš ali njihov, biti na levi ali na desni … še vedno pomeni tudi biti sovražen, nekaj zavržnega, nekaj, kar ostri spopade, kar je razumljeno predvsem za ohranjanje ali prevzemanje oblasti, skratka, kot poglabljanje spopada. Torej daleč od razumevanja, ki v politiki vidi možnost racionalnega urejanja različnih interesov, ki spodbujajo razvoj vse družbe.

[13] O nezaupanju v politične institucije kot izrazu vrednotenja politike obširneje poročamo v poglavju 9.

8 DEMOKRACIJA KOT VREDNOTA

8.1 Uvod

V poglavju o politiki smo z nizanjem teoretskih razlag in konceptov o politiki nakazali njeno tesno povezanost s pojavom moči in države v razmerah sodobnih razvitih evropskih in čezatlantskih družb, predvsem s pojavom demokracije. Prav je, da že v izhodišču odgovorimo na vprašanje, kaj razumemo z demokracijo. Ob alternativnih ponudbah in nujnih razhajanjih v teoriji se zdi uporabna in nazorno razčlenjena Dahlova (Dahl 1971) definicija, ki našteva naslednja vodilna merila: aktivno volilno telo; pasivno volilno pravico; pravico političnih voditeljev in strank, da tekmujejo za podporo in glasove volivcev; svobodne in poštene volitve; svoboda združevanja; svoboda govora; dostopnost različnih informacijskih virov; stabilnost ustanov, ki zagotavljajo, da je javna politika odvisna od izidov glasovanja in drugih oblik izražanja političnih preferenc.

Na liberalnih konceptih utemeljena sodobna demokracija je torej sistem vladanja, ki je odprt od spodaj (Scheuch 1995), ki temelji na

spoštovanju pravic človeka in državljanov, na splošni volilni pravici, na izmenjavi elit na oblasti, na sposobnosti oblikovanja razvojnih konsenzov, na velikem nadzoru nad oblastjo in njeni delitvi – in seveda na pluralnem reprezentativnem parlamentu itd. Demokracija je tako cilj določenih politik, je temeljno načelo urejanja sodobnih družb oz. držav, v javnosti in individualni zavesti pa se oblikuje in izraža kot vrednota, skoraj kot sinonim za vse dobro, lepo in resnično v družbi (Beyme 1974).[1]

V tem poglavju bomo poskušali nakazati osnovne vidike teoretske obravnave demokracije kot sistemske značilnosti in kot individualne vrednote. Posamezna vprašanja, na katera smo zbirali odgovore v okvirih svetovne raziskave vrednot, so se glasila: Ali ste zadovoljni ali nezadovoljni z demokracijo? Kako ste zadovoljni s sedanjim političnim sistemom (v Sloveniji)? In kako s tistim pred desetimi leti? Seveda je v raziskavi opredeljena vrsta vrednotnih usmeritev, kot npr.: (ne)diskriminacija, strpnost, konservativnost-libertarnost, odnos do norm egalitarnosti, koncepta socialne države itd. Gre za vidike, ki so pomembni za razumevanje vrednote demokracija in so izčrpneje analizirani v predhodnih poglavjih. V tem poglavju se bomo posvetili le obravnavi demokracije kot vrednote s pomočjo t. i. koncepta podpiranja demokratičnega sistema in koncepta zaupanja v (demokratične) institucije države in civilne družbe.[2] Oba vidika v svojem bistvu zadevata ob vprašanje legitimnosti sistema.[3]

---

[1] Ideja take demokracije zveni kot utopija, uresničevana skozi vlogo medijev, skozi javnost (npr. skozi "glasnost" ob prvih vzgibih sovjetske demokratizacije), skozi "voice" v angleški demokratični tradiciji, ki se izraža v civilni družbi kot njenem organizacijskem principu. Oblastno obvladovanje medijev in instrumentalizacija civilne družbe potiska demokracijo iz idealnih (utopičnih?) v realne okvire, ko oblast kontrolira sama sebe. Avtonomija medijev in zaupanje v medije sta tako pomembna dodatna indikatorja stanja demokracije.

[2] Prikaz obeh konceptov bomo oprli na razpravo (Toš 1999), ki je nastala po objavi projekta Beliefs in Government (Kaase, M., in drugi 1995), dogradili in aktualizirali pa smo empirično analizo problema.

[3] Dahrendorf (2005) legitimnost označi kot skrajno pomembno lastnost stabilne demokratične politike. Svobodne in poštene volitve so zgolj nujni pogoj. Pomembna dodatna pogoja sta še volilna udeležba (kolikšna je, kdo je volil in kdo ne) in morebitno sistematično nasprotovanje volitvam.

8.2 Teoretična razčlenitev

Družboslovno obravnavo demokratičnih političnih sistemov zahodnih demokracij v zadnjih desetletjih spremlja svojevrsten skepticizem, ki ga v svoji analizi izražajo različni avtorji, med njimi Habermas (1973), Crosier (et al. 1975), King (1975) in drugi. Strnjeno ga povzame in prikaže Offe (1979). Različna izhodišča pri analizi demokratičnih sistemov so te avtorje privedla do bolj ali manj skupnega spoznanja, da so ti sistemi "preobremenjeni" s pričakovanji in zahtevami državljanov, kar načenja njihovo legitimnost.[4] Erozija legitimnosti demokratičnih sistemov, ki traja že dlje časa, jih lahko prizadene v njihovih temeljih. To spoznanje in opažanje se izrazita tudi v teoriji o krizi parlamentarnih sistemov. Pa vendar na empirični ravni ta teorija ne dobi široke podpore. V poznejših analizah, v osemdesetih letih, je pojasnjevanje erozije demokratičnih sistemov prešlo iz "preobremenjenosti" k "neodzivnosti" sistemov na obstoječe zahteve državljanov, ki izhajajo iz procesa individualizacije in družbene modernizacije. Zahteva za povečano udeležbo je povezana s podmeno o možnosti vplivanja na odločanje v imenu državljanov in torej na uresničevanje temeljnih načel demokratičnega sistema. Pri poizkusu operacionalizacije teorije krize in možnosti njene empirične potrditve je Easton namesto pojma legitimnosti uporabil pojem "podpore" (support) demokratičnemu sistemu.

Pri pojasnjevanju zastojev v delovanju demokratičnih sistemov so različni avtorji v osemdesetih letih razlago o preobremenitvi nadomeščali z razlago o "neodzivnosti" vlad na zahteve volivcev. Proces družbene in individualne modernizacije in razvoja se namreč izraža v povečanih zahtevah ljudi za samoizpolnitev in politično udeležbo. Povečana zahteva za udeležbo je običajno povezana s pričakovano učinkovitostjo vplivanja na odločitve izvršilne oblasti države. Pripravljenost na povečano udeležbo in pričakovan učinkovit vpliv vse bolj ustrezata razumevanju temeljev demokratičnega sistema oziroma njegovih pravil. Kritična presoja razmer

[4] Torej legitimnost kot lastnost demokratične politike, ki se ne preizkuša le z demokratičnimi volitvami, temveč z demokratičnimi vrednotami, ki jih vlada v trajanju mandata uresničuje; legitimnost torej temelji na korelaciji med uporabo moči in (deklariranimi demokratičnimi) vrednotami.

kaže, da se predstavniški institucionalni sistemi zahodnih demokracij ne odzivajo na pričakovanja ljudi oz. jih zaradi strukturalne neustreznosti niso sposobni predelati. Če torej gre za strukturalne blokade, potem tudi volitve in zamenjava nosilcev izvršilne oblasti ne sproščajo nakopičenih napetosti. Nezadovoljstvo, ki ne naleti na strukturalne ovire, se sprošča namreč v mehanizmu volitev in morebitnih zamenjavah nosilcev izvršilne oblasti in parlamentarne večine. Nezadovoljstvo, ki zadeva sam sistem parlamentarne demokracije in njeno institucionalizacijo, pa se lahko sprošča le s spreminjanjem sistema, torej z iskanjem "strukturalnih alternativ". Iskanje alternativnih izhodov nakazuje različne poti. Ena od njih je nadomeščanje predstavniške (reprezentativne) podlage sistema z elementi neposredne demokracije. Operativni parlamentarni sistemi, ki se odzivajo na kritiko volilnega telesa, mu ponujajo možnost udeležbe z odločanjem o izbranih ključnih alternativah razvoja na referendumski ali podobni podlagi. Nasploh pa lahko ugotovimo, da nezadovoljstvo z delovanjem parlamentarne demokracije pomeni izziv za reprezentativno demokracijo (Fuchs, Guidorossi, Swensson, 1992). Tako predpostavka o krizi parlamentarnih sistemov, kot tudi predpostavka o neodzivnosti sistemov sta izziv za sistem reprezentativne zahodne demokracije. Pri tem ni samo pomembno, kateri od teoretičnih pristopov je verjetnejši, temveč kateri od njih bolje opisuje stvarnost, daje boljšo podlago za njeno kritično obravnavo in kateri med njimi uspešneje nakazuje alternativne rešitve.

Ko se, oprti na zgornje teoretske poglede in raziskave, znajdemo v prostoru srednje- in vzhodnoevropskih držav in torej tudi Slovenije, ki po družbenih preobratih vzpostavljajo svoje politične in družbene sisteme na predpostavkah in izkustvu zahodne demokracije, se spoznavno problemi še izostrijo. Predvsem, nadomeščanje starega z novim sistemom ni enkratno dejanje, temveč dolgotrajen proces (Fuchs, Roller 1998). Prevladujoča politična kultura,[5] ki je v temelju parlamentarnih zahodnih sistemov, je kultura političnega pluralizma. Prevladujoča politična kultura

[5] Politična kultura je celota stališč, mnenj in občutij o aktualni politiki, kot se izraža v neki naciji v določenem času (Allmond, Powell 1978).

v družbah na prehodu pa je ujeta v preteklo izkustvo monističnega, enostrankarskega, dogmatičnega, prisilnega urejanja političnih odnosov. Glede na razmere v državah na prehodu seveda lahko pričakujemo, da je prehod v posamezni med njimi lahko olajšan ali bistveno otežen. Tako bi za Slovenijo, ki se je razvijala znotraj jugoslovanskega modela samoupravnega socializma in ki je znotraj Jugoslavije pomenila najliberalnejšo, k Zahodu najbolj odprto različico takega sistema, kjer so elementi kulturnega in družbenega pluralizma zaživeli še v starih sistemskih okvirih in je prehod v nov sistem potekal povsem legalno itd., lahko pričakovali, da je prevzemanje kulture političnega pluralizma najneposrednejše in najlažje. To pa prav gotovo ne velja za Romunijo, Belorusijo, Ukrajino itd. Očitno se problem delovanja parlamentarnega sistema v razmerah dane, prevladujoče politične kulture volilnega telesa in političnih mandatarjev postavlja drugače kot v družbenem prostoru tradicionalne zahodne demokracije. Čeprav se v raziskavi, analizi in oceni ne moremo opreti na lastne razvite teorije in prirejene operacionalizacije, se vendarle zastavi vprašanje, kaj skoraj petnajst let po postavitvi novih demokratičnih institucij v teh državah pojasnjujejo izpeljave teorije o krizi parlamentarizma, kaj teorija o preobremenjenosti oziroma neodzivnosti sistemov, kaj torej pomeni koncept podpore demokratičnim sistemom itd. Ker nimamo lastnih analitičnih orodij in teoretičnih izhodišč, se bomo pač oprli na dana, zavedajoč se, da so razvita v bistveno drugačnih političnih, družbenih, gospodarskih in kulturnih razmerah Zahodne Evrope in ZDA.

Ogledali si bomo torej – ob uporabi opisanih teoretskih izhodišč in raziskovalnih orodij – kako se kaže oziroma kako poteka uveljavljanje parlamentarne demokracije in njej ustrezne institucionalizacije v zahodnoevropskih državah, v državah na prehodu in še posebej v Sloveniji. Pri tem se bomo oprli na raziskave, opravljene v zahodnoevropskih državah v okviru projekta Beliefs in Government (Kaase, M.; Newton, K., 1995). Avtorji te obsežne raziskave so problem delovanja demokratičnih sistemov operacionalizirali v odnosu do svobode izražanja, svobode tiska, do enakosti pred zakonom, proste izbire med političnimi strankami, svobodnih volitev, enakosti glasovalne pravice, svobode gibanja, svobode veroizpovedi itd. Izčrpno pa so raziskali

razmerja oziroma odnose, kot se oblikujejo med človekom, državljanom volivcem, družbenimi skupinami in gibanji na eni ter državo in njenimi institucionalnimi izpeljavami (parlament, vlada, politične stranke itd.) na drugi strani. Posebej jih je zanimalo, v kolikšni meri volivci privzemajo temeljna pravila demokratične institucionalizacije kot svoja itd., itd. Kot smo napovedali, pa se bomo v tem poglavju posebej osredotočili na problemski pristop "podpore demokratičnemu sistemu". Pri obravnavi tega pristopa pa se bomo oprli tudi na izsledke lastnih raziskovanj (Toš 1999) in še posebej na izsledke in analizo podatkov iz svetovne raziskave vrednot.

8.3 Podpora demokratičnemu sistemu; koncept in operacionalizacija

Ustavimo se najprej ob konceptu podpore demokratičnemu sistemu, kot so ga razvili Fuchs, Guidorossi in Swensson (1995).[6] Njihova analiza je za nas zanimiva v teoretičnem in empiričnem pogledu, še posebej ob dejstvu, da podobno operacionalizacijo, kot jo uporabljajo v Evrobarometru, od leta 1991 uporabljamo tudi pri projektu SJM[7]. Najprej bomo tako povzeli koncept politične podpore, kot so ga razložili Fuchs, Guidorossi in Swensson, opisali uporabljeno operacionalizacijo, nato pa prikazali najpomembnejše ugotovitve in analize iz raziskovanja politične podpore v Zahodni Evropi v celoti ter gibanja in ravni politične podpore v posameznih od njih. Nato pa se bomo zadržali pri prikazu izsledkov naših lastnih raziskav: poizkušali bomo pokazati trende oz. dinamiko politične podpore ter njeno raven oziroma jakost. Prikazali pa bomo tudi glavne strukturalne značilnosti izražanja politične podpore v Sloveniji.

(1) Koncept politične podpore. Pri raziskovanju legitimnosti demokratičnih sistemov oziroma v teoriji krize zahodnega parlamentarizma je uporaben pristop "podpore", ki je izpeljan iz sistemske teorije in izraža pozitivno

---

6 Pri tem so uporabili podatke iz raziskave Evrobarometer za dvanajst oz. štirinajst zahodnoevropskih držav.

7 SJM: Projekt Slovensko javno mnenje 1968–1999. Glej Toš, N.: Vrednote v prehodu I, II in III FDV–IDV, CJMMK, Ljubljana 1997, 1999 in 2004; 840, 939 in 641str.

vrednotenje demokratičnega sistema (Müller et al. 1982). Ko posameznik svojo vrednotno usmerjenost do izbranega političnega objekta izrazi s svojim stališčem, lahko govorimo o politični podpori. To vrednotenje je lahko pozitivno ali negativno, različno glede na jakost opredelitve. Pozitivno je, kadar je podpora močna, oziroma negativno, kadar je slaba ali je sploh ni oz. se izraža v obliki nasprotovanja. Stališča do opazovanega političnega objekta bodo različna glede na to, ali ga posameznik opazuje z instrumentalne, moralne ali izrazne plati, ter glede na to, kateremu od teh vrednotnih standardov podreja izkustvo o objektu. Kakšen standard vrednotenja posameznih objektov posameznik uporablja, je vsaj deloma odvisno od njegovega kulturnega okolja, pa tudi od osebnih odločitev in lastnosti.

Izhodiščna predpostavka v tej obravnavi je, da podpora demokratičnim sistemom pada. Postavlja se vprašanje, (1) ali je nezadovoljstvo posledica delovanja oziroma odločanja posameznih nosilcev vlog oziroma (2) ali gre za strukturne pomanjkljivosti, ki so izraz delovanja sistema samega po sebi. Vprašanje je, kdaj je torej nezadovoljstvo oziroma pomanjkljivost prenesena na sistem kot celoto oziroma nastane z njegovim delovanjem. Pri tem Fuchs, Guidorossi in Swensson opozarjajo na naslednje vidike: prvič, če gre za notranje nezadovoljstvo, lahko pričakujemo, da bo močnejše in dalj časa trajajoče nezadovoljstvo preneseno na sistem. Drugi pomemben vidik zadeva učinkovitost razmerja oblast – opozicija. Vprašanje je, ali je predpostavka opozicije, da bo delovala bolje kot vladne stranke, realna in bo torej lahko sodelovala pri oblasti v bližnji prihodnosti. Če ta predpostavka ni realna, se to lahko izrazi v zmanjšanju aktivnosti nezadovoljnih, torej v apatiji, ali pa v prenosu nezadovoljstva na celoten sistem kot poizkus spremembe, zamenjave določenih sistemskih ureditev oziroma postavk – npr. zahteva za nadomestitev proporcionalnega z večinskim volilnim sistemom, poizkus nadomeščanja instituta parlamentarne demokracije z "demonstracijsko demokracijo" (Sartori 1992), z "referendumsko demokracijo" itd. Ključno ob tem se zdi, koliko je politični sistem legitimen. Demokratični sistem neke države je legitimen toliko, kolikor državljani verjamejo, da je njegova strukturalna ureditev utemeljena na deklariranih vrednotah, kot so svoboda, človekove pravice in demokracija

v smislu vladavine ljudstva. V stabilni demokraciji državljani v procesu primarne socializacije spoznavajo skladnost institucionalnih struktur moči in temeljnih vrednot. Na tej podlagi se oblikuje podpora sistemu oziroma vera v njegovo legitimnost (legitimacy beliefs), ki deluje kot neke vrste rezervoar dobre volje (Easton 1975), kar omogoča, da državljani nadomestijo nezadovoljstvo.

V okviru koncepta podpore je pomemben pojem strukture političnega sistema, ki ga lahko opredelimo kot "politični režim" (Easton) ali kot pravila igre oz. kot "regulirano" razmerje med obnašanjem in pričakovanji udeležencev (institucij in posameznikov) v političnem procesu. Najpomembnejša pravila igre v demokratičnih sistemih so običajno kodificirana v ustavi, seveda pa se poleg formalne strukture političnega sistema, ki je izražena v ustavi, oblikujejo še neformalna pravila igre, t. i. operacionalizacija ustave (ustavna stvarnost), ki izraža neformalno strukturo političnega sistema. Ustava sama zase torej ne vpliva odločilno, ampak je le eden od dejavnikov, ki sovplivajo na kakovost demokratične ureditve države, na njeno legitimnost ... (Jambrek 1992). Neformalna struktura političnega sistema se oblikuje znotraj demokratične tradicije in razvite politične kulture ter se izraža v sposobnosti kompromisa in stopnji strpnosti med akterji v političnem procesu. Neformalna struktura se izraža tudi v stopnji strankarske polarizacije oziroma fragmentacije (Sartori 1992). Fragmentacija se izraža v številu strank, polarizacija pa v obsegu ideoloških razlik med njimi. Seveda je v družbah na prehodu problem fragmentacije in polarizacije izrazit, ob tem pa še posebej vprašanje artikulacije in legitimizacije političnih strank. Z artikulacijo označujemo postopnost oblikovanja in sprejemanja notranjih pravil igre, za katera predpostavljamo, da so skladna z naravo demokratičnega sistema; z legitimizacijo strank pa postopnost njihove interesne oziroma problemske opredeljenosti. Podpora političnemu sistemu je – poleg drugega – odvisna od stanja in strukturiranosti političnih strank. Nezadovoljstvo narašča s stopnjo politične polarizacije; fragmentacija ni nujno izraz politične polarizacije; v situaciji politične polarizacije se stranke brez realne možnosti dostopa do oblasti radikalizirajo, kar vpliva na posploševanje nezadovoljstva, prenos nezadovoljstva na sistem in iskanje alternativnih sistemskih rešitev. V

razmerah ideološke polarizacije konsenz in kompromis nadomešča zaostrovanje konflikta.[8] Naraščajoče radikalizirano nezadovoljstvo opozicijske manjšine preplavlja prevladujoče demokratično politično ozračje. Sartori na podlagi primerov iz novejše evropske politične zgodovine ugotavlja, da tudi "milijon demonstrantov ni ljudstvo, dokler na milijone sodržavljanov molči". Ko se nezadovoljstvo nakopiči in posploši na sistemski ravni, lahko pade vlada. Vendar "padec neke vlade ali celo režima zaradi nastopa milijona demonstrantov, ki več milijonov drugih državljanov sili, da se skrijejo pred nevarnostjo v svoje domove, nima absolutno nič skupnega z demokracijo" (Sartori 1992).[9]

Ugotovili smo že, da so poleg formalizirane strukture političnega sistema za razumevanje politične podpore prav tako pomembna, če ne še pomembnejša (Weil 1989) neformalna pravila igre oziroma neformalne politične strukture. Te lahko uvrstimo nekako med raven formalne institucionalizacije in raven individualnih udeležencev v političnem sistemu. Ni nujno, da nezadovoljstvo z razmerami na neformalni ravni, z delovanjem neformalnih pravil politične igre seže na raven formalne strukture oziroma formalnih pravil. Seveda pa lahko – ob dodatnih pogojih – vpliva na spremembo formalnega sistema. To ponazarja primer spreminjanja političnega sistema v Italiji v zadnjem desetletju. Osnovna uravnavanja demokratičnega sistema pa so volitve. Samo z volitvami in postavitvijo nove večine je mogoče odpraviti nezadovoljstvo, ki je povezano z vlogo mandatarjev v sistemu, oziroma je mogoče odpraviti sistemske ovire z uveljavitvijo alternativnih sistemskih rešitev. Ker demokracija vsem ljudem priznava enako pravico, da odločajo o svoji usodi, so mnenja, ki izražajo splošno soglasje ali nesoglasje ..., mnenja, ki jih volilno telo izrazi pri volitvah – in le pri volitvah (Sartori 1992).

(2) Operacionalizacija politične podpore. Fuchs, Guidorossi in Swensson so se pri operacionalizaciji koncepta politične podpore omejili na t. i. kazalec

---

8 Homo homini lupus – komentira Sartori (1992).

9 Sartori je svoje delo o teoriji demokracije pisal v sredini osemdesetih let, medtem ko se je praksa "miting demokracije" v Srbiji in drugod po nekdanji Jugoslaviji razvila šele pozneje. Enako pa lahko opredelimo tudi pojave t. i. protikorupcijskih zborovanj oziroma agresivne izbruhe nezadovoljstva pred parlamentom v devetdesetih letih v Sloveniji.

delovanja demokracije, kot je izpeljan v Evrobarometru. Vprašanje se glasi: "Ali ste v celoti zadovoljni, delno zadovoljni ali ne preveč ali sploh niste zadovoljni z delovanjem demokracije v vaši državi?" To je tudi edino vprašanje, ki omogoča analizo časovnih vrst in meddržavno primerjalno analizo v velikem obsegu. Takoj lahko dodamo, da smo v raziskavah v Sloveniji do zdaj uporabili tri različne – tej podobne operacionalizacije: prvič, v treh primerih izvedbe svetovne raziskave vrednot je bila uporabljena enaka operacionalizacija (glej tabelo 8.1).

Tabela 8.1: *Vprašanje: Če ocenjujete na splošno, kako ste zadovoljni z razvojem demokracije v Sloveniji? Ali ste ...*

	SJM 91/1	SJM 95/4	SJM 99/3	SJM 04/1*
1 – zelo zadovoljni	3,5	8,2	0,9	2,8
2 – dokaj zadovoljni	22,3	27,5	42,3	25,7
3 – ne kaj dosti zadovoljni	42,0	44,9	42,5	53,0
4 – sploh niste zadovoljni	17,8	13,1	10,1	14,3

** SJM 04/1 je bila izvedena kot telefonska anketa. Glej: Toš, N.; Vrednote v prehodu III.*

Drugič, pri projektu Slovensko javno mnenje smo zadovoljstvo oziroma nezadovoljstvo z demokracijo merili s pomočjo 10-stopenjske lestvice. Vprašanje se glasi: "V kolikšni meri ste zadovoljni ali nezadovoljni s trenutnim stanjem demokracije v Sloveniji? Izrazite svoje mnenje s številkami od 1 do 10, kjer pomeni 1 zelo nezadovoljen in 10 zelo zadovoljen"[10] (tabela 8.2).

Tretja, poenostavljena izpeljava vprašanja, primerna za telefonsko anketo, pa je bila uporabljena in se uporablja v okviru raziskave Politbarometer.[11] Vprašanje v tej raziskavi se glasi: "Če ocenjujete v celoti, ali bi rekli, da ste zadovoljni ali nezadovoljni z razvojem demokracije v Sloveniji?" (graf 8.1).

[10] Projekt SJM 1991–2003; do zdaj je bilo opravljenih enajst meritev na reprezentativnih vzorcih polnoletnih prebivalcev Slovenije.

[11] Politbarometer, FDV, CJMMK: januar 1995–julij 1999, telefonska anketa; N = 1000 ± 5 %.

Tabela 8.2: *Vprašanje: V kolikšni meri ste zadovoljni ali nezadovoljni s trenutnim stanjem demokracije v Sloveniji? Izrazite svoje mnenje s številkami od 0 do 10, kjer pomeni 0 - zelo nezadovoljen in 10 - zelo zadovoljen.*

	zelo nezadovoljen									zelo zadovoljen	ne vem
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	
SJM911	10.5	7.6	10.6	9.2	23.2	11.5	6.9	7.3	2.0	2.8	8.5
SJM923	8.8	4.9	11.8	9.3	21.4	11.4	7.1	5.3	2.6	2.0	15.4
SJM931	10.5	5.9	9.6	10.1	30.0	11.2	6.3	4.2	1.3	1.6	9.1
SJM944	8.9	6.5	10.7	9.6	33.9	9.4	7.1	3.4	0.2	1.5	8.9
SJM951	8.3	4.5	10.3	11.0	34.4	13.3	6.8	4.8	1.1	1.3	4.1
SJM961	6.3	3.1	8.2	8.3	37.6	13.0	9.4	6.0	1.1	2.1	5.1
SJM982	14.1	5.2	13.8	11.4	29.4	8.0	6.5	4.1	0.8	1.1	5.7
SJM994	6.7	6.1	9.8	12.6	33.3	14.0	8.6	3.6	0.6	0.6	4.1
SJM001	4.1	5.0	6.5	8.0	25.5	23.1	11.7	8.4	0.9	1.2	5.5
SJM012	3.1	3.7	6.0	8.3	24.4	26.2	15.9	7.7	0.4	1.3	3.0
SJM031	3.9	5.1	8.0	10.6	30.5	16.9	12.9	6.2	1.2	1.5	3.2

Graf 8.1: *Zadovoljstvo z demokracijo*

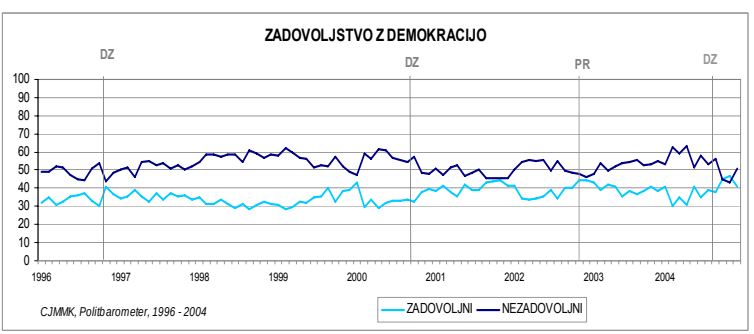

Razlike med prikazanimi tremi operacionalizacijami so v zajemanju jakosti zadovoljstva oziroma nezadovoljstva. Izpeljava v Politbarometru je dihotomna, ostro polarizirana; operacionalizacija v raziskavi vrednot je štiričlena in omogoča ugotavljanje jakosti zadovoljstva oziroma nezadovoljstva na dveh stopnjah; primerna je za anketne raziskave;

izpeljava v projektu SJM temelji na uporabi 10-stopenjske lestvice, omogoča natančnejše označevanje jakosti zadovoljstva oziroma nezadovoljstva in je primerna za zahtevnejše oblike vodene anketne raziskave. Metodološke predpostavke vseh treh izpeljav pa so v osnovi enake. Ključno metodološko vprašanje ob tem je, ali je kazalec usmerjen k želenemu objektu, namreč k splošnemu stališču do demokracije kot lastnosti političnega sistema. Ali torej meri stopnjo (ne)podpore, (ne)legitimnosti, kar je bistveno z vidika zamenjave mandatarja oz. ohranjanja ali spreminjanja sistema. Analiza pokaže, da sta zadostno izpolnjena dva temeljna pogoja: (1) kazalec je jasno usmerjen k "sistemu" kot objektu stališča ter (2) mogoče je njegovo različno vrednotenje. Objekt stališča je "demokracija", stanje demokracije, demokratična praksa v državi ocenjevalca. Ob tem se postavi vprašanje, koliko so za ocenjevalca razumljivi pojmi "demokracija, stanje demokracije, razvoj demokracije, delovanje demokracije". Zahodno-evropski raziskovalci se postavljajo na stališče, da so to za ljudi v njihovem političnem prostoru lahki, razumljivi pojmi; to so pokazale tudi empirične raziskave npr. v ZR Nemčiji. V zvezi z uporabo teh pojmov v raziskavah v prostoru Srednje in Vzhodne Evrope pa ostaja določen dvom, saj gre za nov tip politične institucionalizacije, za nova, v praksi še neuveljavljena pravila politične igre, ob tem pa v zavesti ljudi ostaja staro sistemsko izkustvo. Razumevanja pojma demokracije smo se v raziskavah v Sloveniji do zdaj le bežno dotaknili.[12] Na odprto vprašanje: "Kaj pravzaprav razumete z demokracijo? Kaj vam pomeni demokracija?" se je odzvalo 70 % anketirancev. Velik del (31 %) jih poudarja različne vidike svobode, osebne svobode, svobode govora, svobode vesti itd. Močnejši poudarki so še na udeležbi pri odločanju, na vidikih delovanja socialne države ter na strankarskem pluralizmu in institucionalno-pravnih vidikih demokracije. Seveda pa ne bi mogli trditi, da 30 % anketirancev, ki na vprašanje niso odgovorili, ne razume bistva pojma demokracije. Za presojo o tem bi morali raziskavo poglobiti in jo razširiti. To, kar nam to delno opazovanje pokaže, zadošča za postavitev pozitivne trditve, namreč, da velika večina polnoletnih državljanov v Sloveniji v bistvu dojema pojem demokracije. Če

[12] V okviru SJM 1995/4 (Razumevanje vloge države in socialnopolitične usmeritve); november 1995; vzorec polnoletnih prebivalcev Slovenije, N = 1008.

je tako, potem tisto, kar merijo navedena vprašanja, v katerih je uporabljen pojem demokracije, ustreza ciljnemu objektu naše raziskave, namreč demokratičnemu političnemu sistemu oziroma oceni delovanja takšnega sistema v izbrani državi. Raziskava namreč ni usmerjena v ocenjevanje ustreznosti demokratičnih norm sistema, temveč v ocenjevanje ustreznosti demokratične prakse, torej v neformalno strukturo demokracije.

8.4 Prikaz izsledkov raziskav v Zahodni Evropi

Uvodni teoretični razmislek (o krizi parlamentarnega sistema) dopušča pričakovanje, da se v zahodnoevropskem prostoru zmanjšuje podpora demokratičnemu sistemu. Podatki iz raziskave Evrobarometer omogočajo preizkus te hipoteze. Opremo se lahko na rezultate meritev v štirinajstih državah v obdobju od 1977 do 1991 (tabela 8.3). Skupna obdelava izsledkov velikega števila raziskav, opravljenih v tem obdobju, omogoča razvrstitev držav glede na raven podpore demokraciji. Države, kjer je delež zadovoljnih oziroma zelo zadovoljnih višji od 65 %, so razvrščene v skupino z "visoko" podporo; države, kjer je izmerjena podpora v obsegu 50–65 %, so razvrščene v skupino "srednje" podpore; države z nižjo izmerjeno podporo pa so razvrščene v skupino "nizke" podpore. V prvo skupino so razvrščene visoko razvite zahodnoevropske oziroma skandinavske države, v drugo skupino južno- in srednjeevropske države, v tretjo skupino pa Severna Irska in Italija. Najnižja je izmerjena povprečna podpora v obdobju 1976–1991 demokraciji v Italiji (24 %), kar kaže na krizo političnega sistema v tej državi, kjer se odkrito nezadovoljstvo z mandatarji, političnimi strankami in politiki nasploh prevesi v odkrito nezadovoljstvo z vladajočim sistemom. Položaj Severne Irske v tej razvrstitvi pa je seveda v povezavi s trajnim na pol vojnim stanjem v tej deželi.

V tabeli 8.3 so izbrane zahodnoevropske države na podlagi analize zadovoljstva z delovanjem sistema po stopnji podpore in analize spreminjanja zadovoljstva razvrščene glede na prevladujoči trend spreminjanja politične podpore, kar neposredno prispeva k preizkusu postavljene hipoteze o naraščanju nezaupanja v sistem. Po razvrstitvi glede na trende lahko ugotovimo, da teorija o krizi oziroma eroziji

legitimnosti demokratičnega sistema – vsaj na tej ravni – ni potrjena. Če raziskava razkriva stopnjo podpore, je ta prevladujoče visoka; če raziskava razkriva trende, so ti prevladujoče pozitivni. Seveda pa je raziskava v zahodnoevropskem prostoru razkrila posamezne primere nizke stopnje podpore demokratičnemu sistemu ter primere dolgotrajnejšega upadanja zadovoljstva z njim. Oboje velja predvsem za Italijo, Severno Irsko in Grčijo. Tako za Grčijo med obdobjem meritev velja ugotovitev, da je raven demokratične podpore režimu trajno upadala, za Severno Irsko in Italijo pa predvsem, da je bila raven podpore izredno nizka, pa čeprav je v opazovanem obdobju naraščala.

Tabela 8.3: *Podpora demokraciji v štirinajstih zahodnoevropskih državah in v Sloveniji (% zadovoljnih)*

Država	Povprečja podpor	Nivo podpore	Obdobje in število raziskav	Podpora po WVS**** 2000 (v %)
Norveška	86		1977–89 (4)	
Nemčija	77	visoka	1976–91 (28)	75
Luksemburg	73	podpora	1976–91 (28)	83
Danska	70		1976–91 (29)	67
Nizozemska	64		1976–91 (29)	74
Portugalska	63		1985–91 (13)	77
Velika Britanija	59		1976–91 (29)	54
Irska	59	srednja	1976–91 (30)	65
Španija	58	podpora	1985–91 (13)	66
Grčija	56		1980–91 (22)	55
Belgija	56		1976–91 (29)	49
Francija	51		1976–91 (29)	49
Severna Irska	35	nizka	1976–91 (29)	29
Italija	24	podpora	1976–91 (29)	36
Slovenija	44*		1991–96 (7)	45
	35**		(1995–96) (16)	-
	36***		(1996-04) (92)	-

Vir: Eurobarometer, NOS, 6/95

** SJM 96/1, FDV, CJMMK, junij 1996, N=1024).*
*** Politbarometer, FDV, CJMMK, januar 95–julij 96*
**** Politbarometer , FDV, CJMMK, september 1996 – december 2004.*
***** Vir: Human Beliefs and Values, Inglehart et al (2004).*

V zadnjem stolpcu tabele 8.3 so navedeni deleži podpor demokraciji, izmerjeni v raziskavi vrednot (1999–2002); primerjava z večletnimi povprečji v prvem stolpcu pokaže odstopanja navzgor (Luksemburg, Nizozemska, Portugalska, Irska, Španija, Italija) in navzdol (Severna Irska, Belgija, Velika Britanija, Danska).[13] Tudi te primerjave potrdijo navedene ugotovitve in uvrstitve po ravneh podpore. To dodatno ponazarja graf 8.2, ki po stopnji podpore demokraciji uvršča petnajst držav, vključenih v našo nadaljnjo analizo. Na vrhu na ravni visoke podpore se tako skupaj znajdejo Avstrija, Nizozemska in Nemčija, na dnu pa Hrvaška, Slovaška, Madžarska, Italija, Češka, in Poljska. Za Slovenijo je značilno, da je blizu povprečja – in močno oddaljena od dna.

Graf 8.2

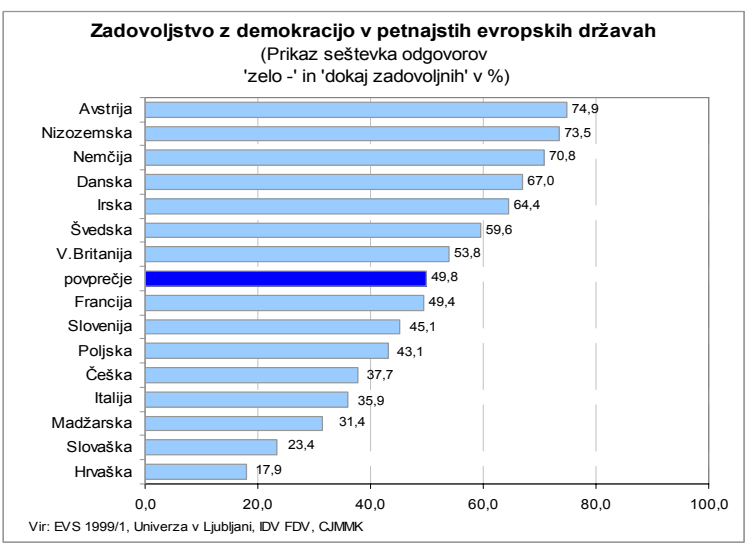

Pokaže se, da se v skupino z visoko podporo uvrščajo Avstrija, Nizozemska, Nemčija, Danska, v skupino s srednjo podporo demokraciji v lastni državi Irska, Švedska, Velika Britanija, Francija in tudi Slovenija; v

[13] Ocena odstopanj v obdobju 1991–2000 ni mogoča, ker nimamo podatkov o podpori po letih; po desetih letih od zadnje meritve razpolagamo le z eno meritvijo (2000).

tretjo skupino z nizko podporo demokraciji pa Poljska, Češka, Italija, Madžarska, Slovaška in Hrvaška – skratka vse posttranzicijske države – in Italija.

Tabela 8.4: *Razvrstitev držav glede na gibanja in raven zadovoljstva z demokracijo*

PODPORA	Visoka (≥ 67 %)	Srednja (51–60 %)	Nizka (≤ 50 %)
Narašča	Luksemburg	Portugalska Nizozemska (Slovenija)	Severna Irska Italija Slovenija*
Stabilna	Danska Norveška Nemčija	Francija Vel. Britanija Irska Španija Belgija	
Upada		Grčija	Slovenija**

Vir: Fuchs, D. et all.: Support of the democratic system

* *Politbarometer, junij 1998 – december 2004*
** *SJM 1991-2001*

Podrobnejša analiza pokaže, da je izražanje podpore demokratični praksi na ravni posameznikov povezano s takšnimi "lastnostmi", kot so njihova starost, izobraženost in sprejemanje postmaterialističnih družbenih vrednot. Seveda se te lastnosti lahko med seboj prepletajo. Analiza, opravljena posebej za skupine mladih (od 18–24 let), izobraženih (visokošolska izobrazba) in postmaterialistično usmerjenih (skladno z Inglehartovo opredelitvijo), nam pokaže, da je zadovoljstvo z delovanjem sistema med pripadniki teh treh skupin značilno višje; za te skupine je značilna tudi težnja k naraščanju zadovoljstva z demokracijo. Ta empirična ugotovitev ni skladna z Inglehartovim teoretskim pričakovanjem, da je nezadovoljstvo (z delovanjem demokracije) najbolj razširjeno med postmaterialisti in da nezaupanje v politično moč kaže splošno nezadovoljstvo z institucijami in drugimi ravnmi političnega sistema.

Razlike med opazovanimi državami, ki se kažejo v različnih trendih (rast, stabilnost, upad) in različnih ravneh (visoka, srednja, nizka), terjajo pojasnitev. Ena od uporabnih razlag je, da je demokracija v državi

stabilna[14] oziroma podpora visoka, kar je povezano s časom trajanja demokratične izkušnje (Dahl 1989). Ta vidik lahko vsaj deloma pojasni nizko raven izmerjene podpore oziroma zadovoljstva z demokracijo v Španiji in Grčiji, ne pojasni pa primera Portugalske, ki je tudi "mlada" demokracija. Tudi hiter gospodarski razvoj in stopnja družbene blaginje se izražata v zadovoljstvu s sistemom in prispevata k njegovi legitimizaciji (Nemčija). K pojasnjevanju razlik lahko prispeva tudi strukturiranost političnih strank, namreč fragmentiranost in polariziranost. Velika fragmentiranost in močna polarizacija med strankami vplivata na (nižjo) stopnjo podpore političnemu sistemu. Glede na to nizka stopnja politične podpore v Italiji ne preseneča, velja pa to še za nekatere druge opazovane države. Prevladujoče nezaupanje je v Italiji privedlo do strukturalnih reform. Posebej pa kaže obravnavati vprašanje zadovoljstva z demokracijo v državah z ostro notranjo nacionalno, versko ali drugačno razdvojenostjo. To sta predvsem Belgija, ki je razdvojena na nacionalni podlagi, in Severna Irska, ki je razdvojena na verski podlagi. Če povzamemo: "starost" demokratičnega sistema, strukturiranost strank in enotnost politične skupnosti neke države so okoliščine, ki lahko pomembno vplivajo na občutek legitimnosti političnega sistema.

Politični sistemi v prostoru srednje- in vzhodnoevropskih držav šele postajajo legitimni. Vse te države so "najmlajše" po demokratičnem statusu; strankarska polja v njih šele nastajajo in zanje sta značilni prevladujoča visoka (hiper)fragmentiranost ter visoka stopnja ideološke in politične polarizacije. Zanje je tudi značilno, da v njih notranja "členitev" še poteka, kar najbolj grobo ponazarja razpad nekdanje Jugoslavije, nekdanje Sovjetske zveze, Češkoslovaške na samostojne nacionalne države. To je pogosto povezano z grobim nasiljem in vojno. Razpadanje pa zadeva tudi novonastale nacionalne države, kot npr. Rusijo. V novonastalih nacionalnih državah so tudi primeri neurejenega položaja strnjenih narodnih manjšin (npr. Madžari v Romuniji in na Slovaškem itd.). Posebna skupna značilnost vseh srednje- in vzhodnoevropskih držav pa je, da se v njih ne dogaja le pretvorba političnega sistema v smeri

[14] Visoka podpora demokratičnemu sistemu v daljšem obdobju dopušča sklep o "stabilni demokraciji" v neki državi.

demokracije, temveč sočasno poteka preoblikovanje temeljev gospodarskega sistema iz planskega v tržno gospodarstvo. Ena najglobljih in hkrati najbolj dramatičnih in tudi najvidnejših sprememb po letu 1989 je bila preoblikovanje "centralnoplanskih" gospodarstev v decentralizirano tržno gospodarstvo. To se je zgodilo v kratkem času (Haerpfer 2002) in pretežno s katastrofalnimi kratkoročnimi socialnimi posledicami za prebivalstvo. Predvsem preoblikovanje temeljev gospodarskih sistemov v teh državah je odločilno določalo potek in dinamiko politične tranzicije in uveljavljanje demokracije kot vrednote.

Graf 8.3

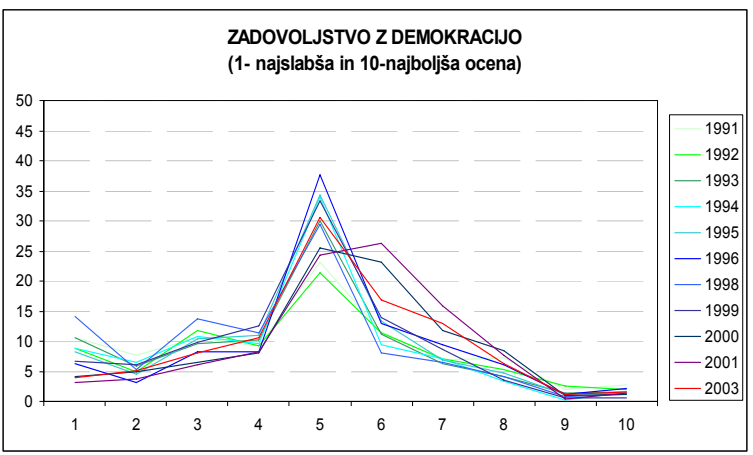

Vir: SJM 1991-2003, CJMMK FDV

Vse to jasno kaže, da tudi v srednje- in vzhodnoevropskih državah ne moremo pričakovati zahodnoevropskim državam primerljivo visokih odmerkov zaupanja v demokracijo. O tem, kako se v njih vzpostavlja legitimnost političnih sistemov, bomo spregovorili v nadaljevanju, zdaj pa najprej poglejmo, kako se ta kaže v Sloveniji.

8.5 Podpora demokratičnemu sistemu v Sloveniji

Pri pojasnjevanju poteka legitimizacije demokratičnega sistema v Sloveniji se lahko opremo na podatke iz dveh celovitejših projektov.

Projekt raziskave vrednot je v obdobju 1991–1999 vključeval ta vidik (tabela 8.1). Poleg tega pa smo v matičnem projektu Slovensko javno mnenje v obdobju 1991–2003 zastavljali podobno vprašanje z desetstopenjsko lestvico (ne)zadovoljstva in še z vrsto drugih vprašanj, ki kažejo na odnos državljanov do delovanja demokratičnega političnega sistema. V projektu Politbarometer pa je bilo v obdobju od januarja 1995 do decembra 2004 uporabljeno podobno vprašanje s poenostavljeno lestvico (zadovoljni, nezadovoljni).

Analiza prve serije meritev (tabela 8.1) pokaže, da je delež podpore vseskozi pod ravnijo, ki smo jo prej uporabili kot merilo "srednje" podpore. Očitno pa je, da je v preseku 1991–1996 (tabela 8.3) delež podpore narasel in se povzpel skoraj do ravni srednje podpore (in visoko nad Italijo). Primerjava meritev 1995–1999 še dodatno utrdi oceno o rasti in doseženi ravni izražene podpore "delovanju demokracije v Sloveniji". V preseku 1999–2004 pa je očitno upadanje podpore, prvotna pozitivna slika se zamegli.

Analiza druge serije meritev (tabela 8.2) pokaže, da je delež podpore oziroma zadovoljstva "s trenutnim stanjem demokracije v Sloveniji" nihajoč, v povprečju na ravni 31,8 %[15] ter v letih 2000 in 2001 (graf 8.3) na najvišji ravni (51,5 %; 38,7 %), v letih 1993–1995 pa na najnižji. Na tej podlagi sicer lahko pridemo do sklepa o pozitivnem trendu v izražanju zadovoljstva, vendar hkrati do ugotovitve o končnem padcu podpore v letu 2004 (38,7 %), ki pa ostaja značilno nad trinajstletnim povprečjem.

Rezultati meritev v okviru Politbarometra (graf 8.1) pritrjujejo zgornji ugotovitvi o nihanju, saj v opazovanem časovnem obdobju ocena "zadovoljen" niha od 45 % (konec 2003) do 28,3 % (v začetku 1999) in se po volitvah oktobra 2004 prvič prevesi v prid zadovoljnih.[16] Medmesečna nihanja niso zgolj slučajna, ampak ustrezajo poteku političnih dogajanj v slovenskem prostoru oziroma značilnostim političnih "sezon".

(1) Kaj vpliva na zadovoljstvo z demokracijo? Analiza pokaže, da so z demokracijo zadovoljnejši raziskovanci iz najmlajše in najstarejše skupine,

[15] Podatki se nanašajo na seštevek vrednosti od 06–10, tabela 8.2.

[16] Šele nadaljnje meritve in analiza bodo pokazale, ali je premik v smeri večinskega zadovoljstva izraz zasuka v razmerju med vladajočimi in opozicijskimi strankami.

višje in visoko izobraženi, tisti, ki se razvrščajo v srednji razred ter anketiranci iz zgornjega dohodkovnega razreda (glede na dohodek na člana gospodinjstva). Nezadovoljstvo z demokracijo pa bolj izražajo anketiranci iz srednjih starostnih kategorij in pripadniki skupine poklicno izobraženih. V izražanje zadovoljstva posega levo-desna samoopredeljenost: levičarji so bolj zadovoljni z delovanjem demokracije kot desničarji. Dalje, neegalitarno usmerjeni so bolj zadovoljni kot bolj egalitarno usmerjeni.

Izvedli smo tudi preizkus povezanosti med zadovoljstvom z demokracijo in indeksom razumevanja demokracije, ki ga prikazujemo v nadaljevanju. Odkrita zveza je statistično značilna. Anketiranci, ki sprejemajo bistvo demokracije in so v ocenjevanju demokratične prakse kompetentnejši, so dosti zadovoljnejši z razvojem demokracije kot tisti, ki ne sprejemajo bistvenih postavk demokracije. Izvedli smo tudi preizkus med zadovoljstvom z demokracijo in zadovoljstvom z življenjskimi razmerami. Potrjuje se domneva o povezanosti v izražanju obeh zadovoljstev. Izrekanje zadovoljstva z materialnim stanjem v družini, torej subjektivno zaznana sorazmerna blaginja, se izraža v pozitivnejšem vrednotenju demokratične prakse. Preizkus torej potrjuje Lipsetovo (tudi Inglehartovo) hipotezo o ekonomski determiniranosti demokracije kot vrednote.

Ta domneva se ne potrdi zgolj na ravni strukturalne analize na slovenskem vzorcu, temveč tudi na ravni primerjalne analize med državami. Analiza (graf 8.4) nakaže linearno povezanost med stopnjo zadovoljstva z demokracijo in zadovoljstva z življenjem, opazovano na petnajstih nacionalnih vzorcih. Jasno se pokaže uvrstitev opazovanih držav v dve skupini: v prvo, ki vključuje Nizozemsko, Avstrijo, Nemčijo, Dansko, Irsko, Švedsko in jo označuje sočasno visoko zadovoljstvo z življenjem in demokracijo, ter drugo, ki jo označuje nizko zadovoljstvo na obeh dimenzijah in vključuje Hrvaško, Slovaško, Madžarsko, pa tudi Poljsko, Češko in Italijo. Na prehodu med tema dvema skupinama se znajdejo Velika Britanija, Francija in tudi Slovenija – vse okoli povprečij. Za prvo skupino je značilno, da gre za države z razvitim konceptom socialne države, visoko blaginjo, demokratičnimi standardi itd. Za drugo skupino pa, da gre za posttranzicijske države z razmeroma nizko blaginjo in kratkotrajno izkušnjo z demokratičnim sistemom. V njih demokratična

institucionalizacija (še) ni zaključena – in še ni (ne more biti) deležna polnega priznanja (legitimitete).

Graf 8.4:[17] *Povezanost zadovoljstva z življenjem in zadovoljstva z demokracijo v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti*

(1 – sploh nezadovoljni, 10 – zelo zadovoljni; 1 – sploh nezadovoljni, 3 – zadovoljni)

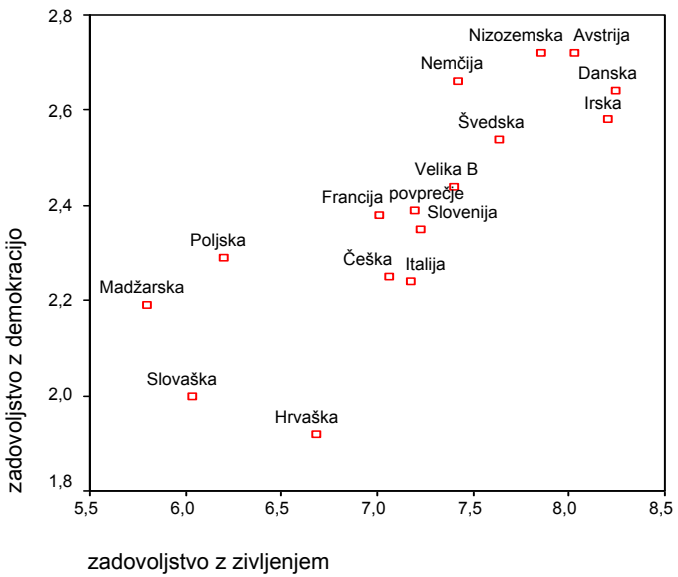

Ali torej lahko skladno z Lipsetom in Inglehartom ponovimo domnevo oz. pričakovanje, da bo z družbeno blaginjo naraščalo tudi splošno zadovoljstvo s sistemom in da bosta vse bolj izražena pozitivno vrednotenje demokracije in legitimnost demokratičnih sistemov?

(2) Razumevanje demokracije. Hkrati z "zadovoljstvom z demokracijo" smo z združevanjem odgovorov na vprašanja, ki nakazujejo razumevanje bistva demokracije, oblikovali indeks razumevanja demokracije. Z višjimi vrednostmi razumevanja demokracije izstopajo posamezniki in skupine, ki v največji meri pritrjujejo, z nizkimi vrednostmi pa posamezniki in

[17] Grafi 8.4 ter 8.7 do 8.9 so pripravljeni na podatkovni bazi WVS, 2000 in praviloma vključujejo 15 evropskih držav (Inglehart, 2004).

skupine, ki v največji meri odklanjajo izbrane demokratične postavke.[18] Na petnajstih nacionalnih vzorcih smo dobili razporeditev (graf 8.5), ki jo kaže razumeti v vsej njeni omejenosti, predvsem kot razmerja v pritrjevanju izbranim postavkam o demokraciji.

Graf 8.5:

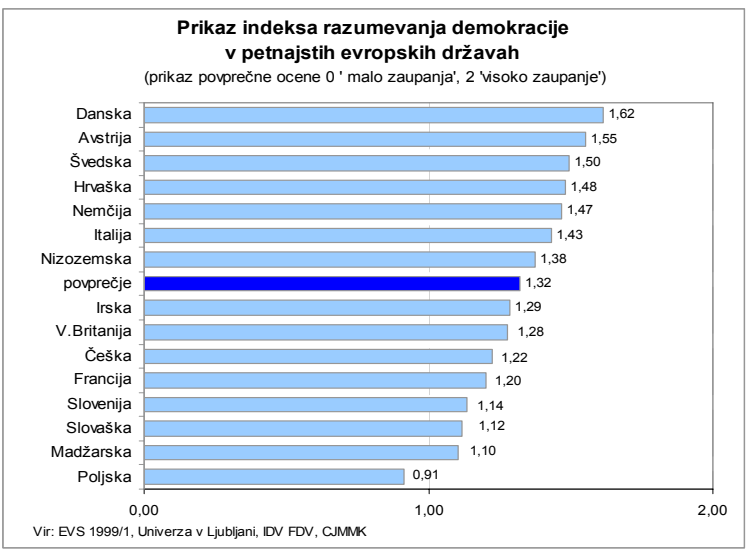

Analiza slovenskih podatkov pokaže, da sta razumevanje bistva demokracije in pritrjevanje temeljnim postavkam močno povezani s pripadnostjo (višjim) izobrazbenim, (višjim) dohodkovnim in (višjim) slojnim skupinam, medtem ko pripadnost starostnim in spolnim skupinam ne kaže povezanosti. Pokaže se, da bolj diskriminatorno usmerjeni manj pritrjujejo demokratičnim postavkam. Dalje, da so desničarji, manj aktivni in manj sistemsko uporniški nižje uvrščeni na indeksu razumevanja demokracije. Povezanost pokaže tudi preizkus z dimenzijo egalitarno/neegalitarno: egalitarno usmerjeni so nižje uvrščeni na indeksu razumevanja demokracije itd.

[18] Kot so npr. "demokracija je boljša kot druge oblike vladanja", "demokracija je uspešna pri ohranjanju reda", "zavzemanje za parlamentarno vladavino" ipd.

Primerjalna analiza v prostoru petnajstih držav (graf 8.5) pa pokaže, da je pritrjevanje demokratičnim konceptom najizrazitejše na Danskem, v Avstriji in na Švedskem, pri tem pa najbolj zaostajajo Poljska, Madžarska in Slovaška. Slovenija je uvrščena na nizki ravni v druščini pretežno tranzicijskih držav. Iz povprečja te skupine močno izstopa Hrvaška[19], ki se uvrsti med Švedsko in Nemčijo v zgornjem delu lestvice.

(3) Ocenjevanje aktualnega in minulega stanja političnega sistema. V ta sklop sodita tudi indikaciji, ki nakazujeta odnos do aktualnega političnega sistema in do sistema pred desetimi leti. Ocene v časovnem razponu desetih let (iz leta 2000 v leto 1990) ponujajo možnost za ugotavljanje sprememb oz. ugotavljanje izboljšanja ali poslabšanja sistemskih razmer, tako kot se (retrospektivno) kažejo v vrednotenjih ljudi v posamezni državi. Retrospektiva v opazovanih posttranzicijskih državah posega po zaznavah in vrednotenjih delovanja starih (komunističnih, socialističnih) sistemov pred sistemskimi obrati. Te retrospektivne ocene so še posebej zanimive tudi glede na morebitni vpliv, ki ga ima ocenjevanje preteklih sistemskih praks na vrednotenje aktualnih sistemskih razmer in vrednotenje demokracije nasploh (Haerpfer 2002).

Pokaže se (graf 8.6), da je zadovoljstvo s političnim sistemom dobrina, ki je v evropskem prostoru razporejena zelo neenakomerno. Najzadovoljnejši z aktualnimi sistemskimi razmerami so Nizozemci, Nemci, Avstrijci, Irci, najmanj zadovoljni pa Hrvati, Slovaki, Madžari in Poljaki, pa tudi Italijani in Čehi.

V tradicionalnih demokratičnih državah je torej zadovoljstvo z aktualnim političnim sistemom bistveno višje kot v posttranzicijskih državah Srednje in Vzhodne Evrope. Slovenija je skupaj s Češko na zgornjem robu te skupine in značilno pod povprečjem vseh petnajstih držav. Tudi glede zadovoljstva s političnim sistemom pred desetimi leti lahko ugotovimo podobno uvrstitev držav. Višje uvrščene so torej tradicionalne in nižje posttranzicijske države, na dnu uvrstitve je Češka z najbolj ostro izraženim kritičnim odnosom do preteklega stanja; Slovenija pa je z najblažjo kritiko na zgornjem robu te skupine.

[19] Verjetno gre za močan vpliv političnih razmer ob izteku Tuđmanovega obdobja demokratične institucionalizacije na Hrvaškem.

Graf 8.6 :

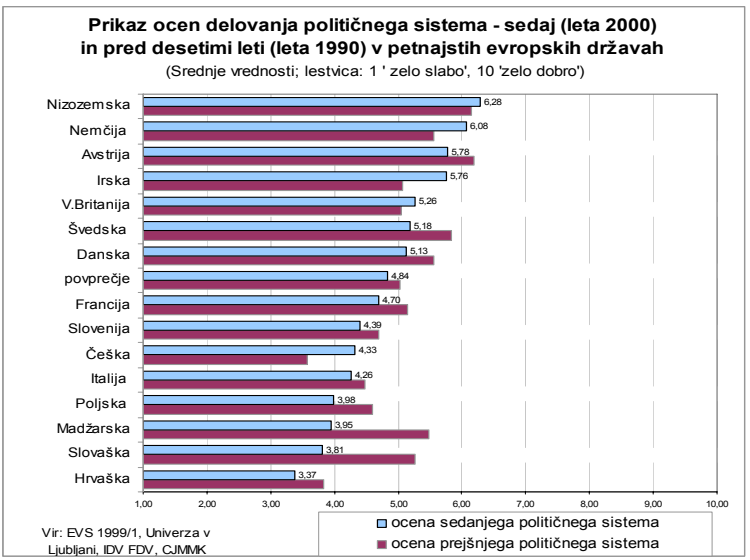

Značilnost povezav med izražanjem ocen sedanjega sistema in osebnimi oz. skupinskimi značilnostmi ocenjevalcev smo pregledali le na slovenskem vzorcu. Pokaže se, da prevladuje kritična ocena razmer v delovanju političnega sistema: polovica vseh ocenjevalcev razmere v delovanju sistema ocenjuje kot slabe, tretjina kot "nekaj vmes" in le nekaj več kot ena petina – kot dobre. Kritičnejši ocenjevalci razmer so mlajši in najmlajši, tisti, ki se samouvrščajo v nižje socialne sloje, bolj diskriminatorno usmerjeni, bolj desno usmerjeni, bolj egalitarno usmerjeni in končno tisti, ki manj zaupajo v demokracijo. Strukturne značilnosti nosilcev kritičnih pogledov na politični sistem so, skratka, podobne strukturnim značilnostim tistih, ki kažejo manj zaupanja v demokracijo.

Povezanost ocen prejšnjega in sedanjega političnega sistema. Prikaz povezanosti obeh ocen v petnajstih evropskih državah ponazarja graf 8.7. Očitno je, da prebivalci tradicionalnih demokratičnih držav delovanje svojih političnih sistemov v obeh časovnih presekih ocenjujejo bistveno višje kot prebivalci posttranzicijskih držav. Iz te skupine izrazito izstopa le

Italija,[20] ki se z nižjimi ocenami uvršča med posttranzicijske države. Z vidika posttranzicijskih držav sta delno izjemi Slovenija in Poljska, ki se skupaj z Italijo uvrščata blizu povprečij, medtem ko Hrvaško in Češko označujejo nizke ocene sistemskih razmer v obeh presekih, Slovaško in Madžarsko pa nizke ocene aktualnih razmer in značilno višje ocene minulih razmer. Ta pojav lahko označimo kot tranzicijsko nostalgijo (graf 8.7).

Graf 8.7: *Povezanost zadovoljstva s sedanjim in preteklim političnim sistemom v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti*

(1 – sploh nezadovoljni, 10 – zelo zadovoljni)

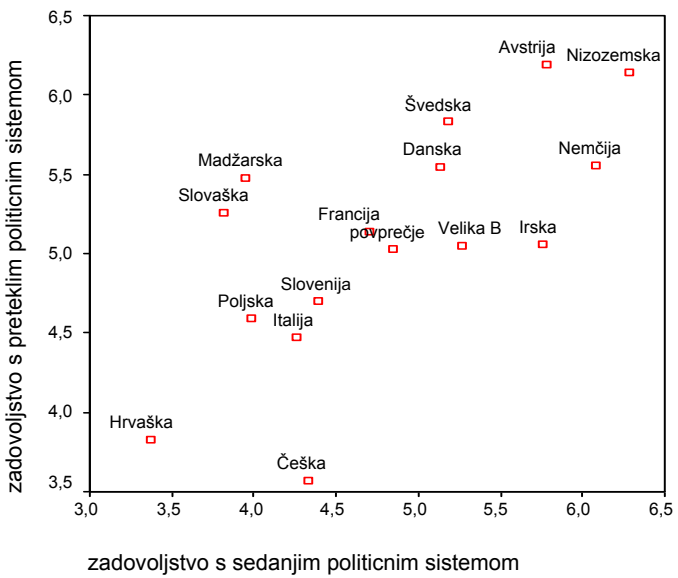

Izražanje ocen o delovanju političnega sistema torej očitno poteka v različnih kulturnozgodovinskih in političnih okoliščinah, zato so ocene izdiferencirane. Še posebej to ponazarja razkrito stanje v skupini posttranzicijskih, torej nekdanjih komunističnih oz. socialističnih držav. Za ocenjevalce iz teh držav je namreč značilno, da pretekle sistemske

[20] Med raziskavo leta 2000.

razmere ocenjujejo manj kritično, aktualne razmere pa kritičneje kot v povprečju. Češka je edina država iz te skupine, v kateri ljudje v odnosu do preteklega stanja kažejo izrazito kritičen odnos. V vseh drugih državah pa je kritična ost usmerjena v aktualno delovanje sistema.[21]

Graf 8.8 : *Povezanost ocenjevanja sedanjega političnega sistema in zadovoljstva s sedanjim stanjem demokracije - srednje vrednosti*

(1 – zelo slabo, 10 – zelo dobro; 1 – sploh nezadovoljni, 3 – zadovoljni)

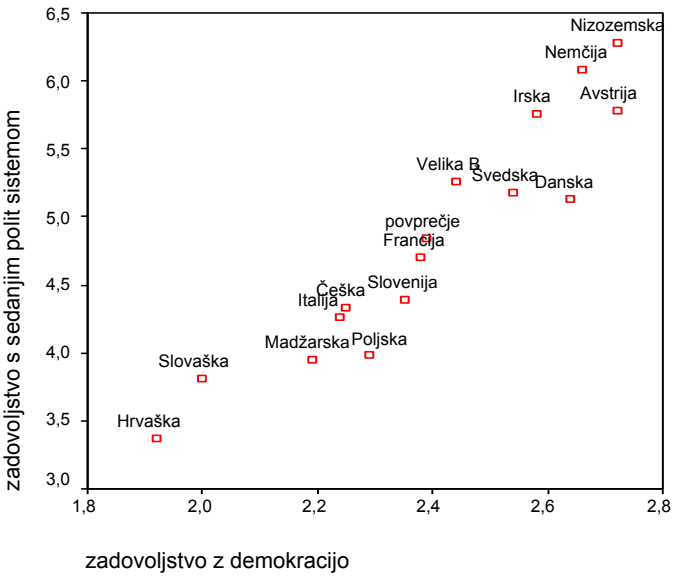

Povezanost ocen političnega sistema in zadovoljstva z demokracijo. Analiza (graf 8.8) na primerjalni ravni nazorno pokaže, da sta dimenziji "zadovoljstvo z demokracijo" in "ocena političnega sistema" paralelni in da v bistvu merita isti pojav. Višje ocene političnega sistema in višje zadovoljstvo z demokracijo označujejo predvsem skupino tradicionalnih demokratičnih držav; nizko zadovoljstvo z demokracijo in nižje ocene političnega sistema pa skupino posttranzicijskih držav. Na skrajnih točkah

[21] Seveda ne moremo povsem izključiti tudi alternativne interpretacije: da ocene reflektirajo slabo, slabše funkcioniranje sistema; da gre za dekadentno fazo v razvoju demokracije.

te dvodimenzionalne uvrstitve sta zgoraj desno Nizozemska, spodaj levo pa Hrvaška. Slovenija se znotraj tega linearnega razmerja znajde nekako na sredini, v prehodu iz ene v drugo skupino, skupaj s Francijo, Češko in Italijo. Graf 8.9 pa ponazarja povezanost ocenjevanja "preteklega političnega sistema" in "zadovoljstva z demokracijo".

Graf 8.9: *Povezanost ocenjevanja preteklega političnega sistema in zadovoljstva z demokracijo v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti*

(1 – zelo slabo, 10 – zelo dobro; 1 – sploh nezadovoljni, 3 – zadovoljni)

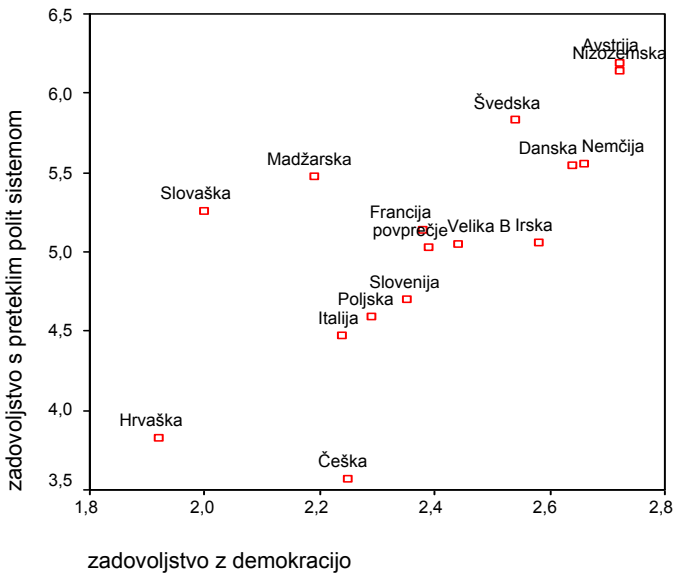

Opažanja iz tega dela analize lahko strnemo v nekaj osnovnih ugotovitev. Najprej, v tradicionalnih demokratičnih evropskih državah ljudje bistveno bolje ocenjujejo sistemske razmere, tako minule kot aktualne. V posttranzicijskih državah ljudje bistveno kritičneje označujejo aktualne sistemske razmere, so pa v večini manj kritični do preteklih razmer. Na Nizozemskem, v Nemčiji, na Irskem in v Veliki Britaniji pri ocenjevanju prevladuje pozitivna "retro-per-spektiva" (prej je bilo dobro, zdaj je še boljše). V preostalih petih zahodnih državah pa prevlada nostalgična ocena (prej je bilo boljše kot zdaj) oz. kritičen odnos do

aktualnih razmer. Razen Češke vse posttranzicijske države označujeta visoka kritičnost do aktualnih razmer in hkrati manj kritičen – pri Madžarski in Slovaški pa izrazito nekritičen, lahko bi rekli nostalgičen – odnos do razmer v preteklosti. Izjema pri tem je Češka, v kateri pri vrednotenju preteklih razmer močno prevlada negativna ocena.

Na koncu lahko ugotovimo še, da se potrjuje ugotovitev o sočasnosti in vzporednosti ocen ne le "zadovoljstva z demokracijo" in "zadovoljstva z življenjskimi razmerami", ampak tudi ocen "sedanjega političnega sistema". To se potrdi na primerjanih evropskih vzorcih in tudi na slovenskem vzorcu. V temelju razumevanja demokracije in vsakršnega sistemskega delovanja je torej presoja o možnostih preživetja posameznika, družine, skupine itd. Sistem, ki ne ustvarja znosnih življenjskih razmer in ne odpira življenjskih perspektiv ljudem, torej ne more biti uspešen, ni zaznan kot demokratičen in je po svojem bistvu manj legitimen (manj zaupanja vreden).

8.6 Sklepne ugotovitve

Dahl (1971) opredeljuje demokracijo pretežno s pomočjo sistemskih značilnosti. Naša analiza pa ni bila usmerjena v ugotavljanje prisotnosti ali odsotnosti posameznih meril oz. značilnosti demokratičnega sistema, temveč koliko ga posamezniki in skupine podpirajo. Demokracija kot vrednota se uveljavlja skladno z legitimiteto sistema, torej skozi izbor in moč demokratičnih vrednot, ki jih sistem uspešno uvaja, uresničuje – in ki jih ljudje kot take priznajo. Na primerjalni ravni analize se torej nismo ukvarjali z vprašanjem, ali so posamezne opazovane države glede na izpolnjevanje temeljnih meril demokratične ali nedemokratične oz. bolj ali manj demokratične, temveč, ali je politični sistem percipiran kot demokratičen ali ne. Zanimalo nas je torej, ali je demokracija izoblikovana kot vrednota oz. kot sistem vrednot, ki se prevladujoče izražajo, potrjujejo ali zavračajo v posameznih državah, skupinah držav, v posameznih razvojnih obdobjih, kot prevladujoč trend itd. V analizi se nismo spoprijeli z vprašanjem, ali je na prelomu tisočletij demokracija prevladujoča vsebina politične kulture v družbah in državah zahodne civilizacije ter in ali je in koliko je izražena v prevladujočih političnih

kulturah vzhodnih civilizacij. S sodobnimi vzhodnimi političnimi kulturami se nismo raziskovalno spopadli, iz obsega zahodnih pa smo opravili izbor ter se omejili na raziskavo in analizo vsega petnajstih držav Zahodne, Srednje in Vzhodne Evrope. Te se sicer glede na demokratično tradicijo, značilnosti prevladujočih sistemov oz. režimov v preteklem stoletju, pa tudi glede na raven družbenega in gospodarskega razvoja ter uveljavljenost koncepta socialne države med seboj značilno razlikujejo, hkrati pa jih skupaj označuje dejstvo, da so članice Evropske unije oz. so ji blizu.[22] Na podlagi dognanj vrste aktualnih, kompleksnih družboslovnih raziskav (Political Action 1979; Beliefs in Government 1995; Critical Citizens 1999) smo se (postulativno) postavili na stališče, da je ob prelomu tisočletja večina ljudi, državljanov v dobro utrjenih (tradicionalnih) in novejših (posttranzicijskih) demokracijah sprejela ideale in načela demokracije. Demokracija kot idealna oblika vlade ni sprejeta zgolj simbolično kot abstraktno podpiranje načela svobode in enakosti, temveč kot bolj ali manj uspešno uveljavljena politična praksa. Med alternativnimi teoretskimi pristopi in možnimi alternativnimi empiričnimi viri in operacionalizacijami smo se odločili za preizkus in analizo na podlagi koncepta "podpiranja" demokratičnega sistema. Zanimalo nas je, v kolikšni meri ljudje, državljani, živeči in delujoči v različnih sistemskih okvirih, prevladujoče politične prakse prepoznavajo kot demokratične.

V empirični analizi smo se oprli na odgovore na tri vprašanja oz. skupine vprašanj. Prvič, na vprašanje, ali so ljudje zadovoljni – in v kolikšni meri – z demokracijo v svoji državi. O tem smo v analizi govorili kot o zadovoljstvu z demokracijo. Drugič, ljudje so pritrjevali določenim trditvam, izbranim iz teoretskega razumevanja demokracije, ali jih zavračali. Ta razsežnost je bila v odnosu do prve zgolj podredna; v analizi smo o njej govorili kot o razumevanju demokracije. In tretjič, oprli smo se na odgovore, ki kažejo, kako ljudje vrednotijo konkretne sistemske prakse, kako ocenjujejo uspešnost delovanja aktualnega (med empirično fazo WVS v letih 1999–2001) političnega sistema in kako uspešnost

[22] Med raziskavo vrednot WVS 1999 so se Poljska, Češka, Slovaška, Madžarska in Slovenija pogajale o članstvu, Hrvaška pa je še vedno (leta 2004) zunaj EU.

delovanja sistema pred desetimi leti. Govorimo torej o oceni uspešnosti sedanjega in preteklega političnega sistema.

V prikazu in analizi smo se osredotočili na izsledke svetovne oz. evropske raziskave vrednot (1990–1995–2000) in znotraj nje na slovensko izvedbo te raziskave v okvirih projekta Slovensko javno mnenje (1992–1995–1999). Da pa bi pokazali na medkulturno oz. meddržavno razsežje koncepta demokratičnega podpiranja in nakazali njegovo časovno razsežje (analiza trendov), smo se poleg raziskave vrednot oprli še na izbor sekundarnih virov, ki nakazujejo medkulturne razlike in spremembe v času oz. prevladujoče trende. Pri vsem tem pa smo se vendarle omejili zgolj na raziskovalne vire, ki zadevajo evropski kulturni prostor.

Večina analitskih preizkusov modela demokratičnega podpiranja je tako v preseku zaupanja v demokracijo, razumevanja demokracije in ocenjevanja prakse političnih sistemov utrjevala predstavo o dveh skupinah držav: prve, ki združuje večino t. i. tradicionalnih demokracij, kamor štejemo tudi nekatere države, ki so svojo demokratično institucionalizacijo zasnovale šele po drugi svetovni vojni. V drugi skupini so države, ki so imele v obdobju po drugi svetovni vojni totalitarne oz. avtoritarne sisteme in so konec osemdesetih oz. v začetku devetdesetih let minulega stoletja prevzele načela demokratične institucionalizacije. O teh državah govorimo kot o posttranzicijskih, o prvi skupini pa kot o tradicionalnih demokratičnih državah, zavedajoč se vseh omejitev takšnega pavšalnega dualizma.

Empirična gradivo smo analizirali na dveh ravneh. Prvič, na slovenski nacionalni ravni, kjer smo se poglabljali predvsem v vidike determiniranosti opredeljevanja do demokracije oz. izražanje demokratičnih vrednot ob ugotavljanju povezanosti in vplivov individualnih lastnosti posameznikov, raziskovancev ter njihovih skupinskih značilnosti. Opravili smo torej serije strukturnih analiz ob uvajanju neodvisnih spremenljivk. Poleg tega pa smo prav tako na individualni ravni v analizo uvedli serijo vrednotnih opredelitev, ki bi zmogle značilno opredeljevati odnos do demokracije kot vrednote. Tako smo v analizo uvedli vrednotne usmeritve, kot npr. diskriminatorno usmerjenost (splošno in posebej do žensk), levo-desno opredeljenost, egalitarno usmerjenost, opredeljenost v razsežju konservativno-libertarno

moderno, aktivizem, "uporništvo" … Na podlagi dognanj iz velikega števila preizkusov in delnih zaznav smo poizkušali izrisati mozaično sliko o demokraciji kot vrednoti med Slovenkami in Slovenci. Druga raven analize je bila mednarodnoprimerjalna. Pri izboru držav smo se zaradi zagotavljanja preglednosti omejili vsega na petnajst držav, ki jih med raziskavo označuje članstvo oz. bližina EU. Iz opravljene analize lahko povzamemo te glavne ugotovitve:

1. Trije vzporedni nizi empiričnih podatkov (SJM, Politbarometer, WVS), ki pokrivajo obdobje 1991–2004, kažejo, da je izražanje zadovoljstva z demokracijo ostajalo vseskozi na ravni nizke podpore (tabela 8.4), z izmeničnim upadanjem in naraščanjem – in vendarle s povzetim vtisom, da se izražanje zadovoljstva v preseku 2000–2004 dviga na spodnjo raven srednje podpore. Na podlagi primerjav meritev iz leta 2000 (WVS) lahko Slovenijo uvrstimo v vrh skupine posttranzicijskih držav neposredno za Francijo, medtem ko se Italija uvrsti značilno nižje. Lahko bi torej povzeli, da se v Sloveniji po štirinajstih letih lastne demokratične prakse oblikuje oz. izraža podpora demokratičnemu sistemu, ki jo dviga v druščino tradicionalnih demokratičnih držav, pa čeprav na spodnji rob njihove razvrstitve.

2. Analiza slovenskih podatkov pokaže, da so z demokracijo zadovoljnejši pripadniki najmlajših in najstarejših starostnih skupin, višje in visoko izobraženi, tisti, ki se uvrščajo v srednji družbeni razred, pripadniki zgornjih dohodkovnih razredov, bolj levo, manj egalitarno in manj diskriminatorno usmerjeni itd. Pokaže se tudi, da anketiranci, ki izražajo zadovoljstvo z demokracijo, kažejo več razumevanja bistva demokracije in so v ocenjevanju demokratične prakse kompetentnejši ocenjevalci. Ta vtis dopolni ugotovitev, da je izražanje zadovoljstva z demokracijo povezano z izražanjem zadovoljstva z življenjskimi razmerami.

3. Nakazane povezave in trendi v izražanju zadovoljstva z demokracijo, torej v podpiranju demokratičnega sistema in še posebej položaj Slovenije znotraj evropskih primerjav, dopušča sklepanje v dveh smereh. Prvič, gre še vedno za izrazit "demokratični primanjkljaj", ko nezadovoljstvo močno prevlada nad zadovoljstvom z delujočo demokracijo. Kljub nakazani zvezi med zadovoljstvom z demokracijo in

zadovoljstvom z življenjskimi razmerami in ne da bi zanikali povezanost v izražanju obeh zadovoljstev, se zdi, da je kritična ost v izražanju nezadovoljstva z demokracijo usmerjena v njeno politično vsebino. K temu prispevajo: neartikuliranost in razdrobljenost strankarskega polja, nizka raven politične kulture nosilcev strankarskih in parlamentarnih vlog, stanje v delovanju sistema pravne države, status ustavnega sodišča, delovanje in politična kritika pravosodja itd. Znaten del volivcev se ni pripravljen opredeljevati do političnih procesov. To se izraža v apatiji, nasičenosti s politiko in svojevrstnem cinizmu do vsega političnega. In drugič, govorimo lahko o velikem "demokratičnem potencialu", ki se kaže v možnosti, da si demokratični sistem in nosilci institucionalnih vlog v njem s prihodnjim delovanjem – kar se da skladnim s splošnimi načeli in proklamiranimi cilji – pridobivajo vse večjo podporo, kar se ustrezno izrazi v izidih volitev.[23]

4. Kritičen, deloma ciničen odnos do demokratične institucionalizacije v Sloveniji se kaže tudi pri razumevanju demokracije. Slovenija se v prostoru opazovanih držav na indeksu razumevanja demokracije uvrsti v sredino spodnje tretjine med preostale posttranzicijske države. In vendar se potrdi, da razumevanje demokracije prispeva k izražanju zaupanja vanjo, pa tudi k pozitivnejšemu ocenjevanju konkretne sistemske prakse.

5. Vrednotenje delujoče demokracije se izraža tudi v ocenah delovanja sedanjega in preteklega političnega sistema. Po ocenah aktualne sistemske prakse se Slovenija znajde za Francijo in pred Češko in Italijo, torej v prehodnem prostoru med tradicionalnimi demokratičnimi državami in posttranzicijskimi državami. Čeprav sistemsko prakso preteklega, socialističnega sistema ocenjujemo bolje kot aktualno, pa Slovenci ne sodimo med izrazite nostalgike. Izrazit presežek pozitivnih ocen pretekle nad sedanjo prakso političnega sistema je značilen za Madžarsko, Slovaško, pa tudi Hrvaško, Poljsko in celo nekatere tradicionalne demokratične države, kot npr. Švedsko, Dansko in Francijo.[24] Posledično

[23] Seveda ne moremo izključiti tudi nasprotne možnosti, namreč, da se da volitve dobiti tudi z zavračanjem splošnih demokratičnih načel in ustavno deklariranih ciljev.

[24] Ali gre pri tem morda za zastoj oz. celo degeneracijo politične demokracije? To vsekakor ni splošen trend, je vseskozi pričujoč pojav, ki se kaže v oživljanju elementov in prvin totalitarnega sistema.

kritično, sistemsko kritično se na tem razsežju uvršča Češka, ki najbolj zavrača preteklo (komunistično) sistemsko prakso. Razlike v uvrstitvi Češke in Slovenije je mogoče pojasniti s togo totalitarno sistemsko prakso Češkoslovaške republike v sedemdesetih in osemdesetih letih na eni strani ter sorazmerno odprtostjo "socialističnega samoupravnega" sistema v takratni Jugoslaviji.

6. Podpora demokratičnemu sistemu v primerjalnem prostoru petnajstih držav omogoča oblikovanje sklepa, da se Slovenija vedno znova uvršča nekako v sredino. V prostoru, ki ga označuje več dimenzij, med njimi zadovoljstva z demokracijo, razumevanja demokracije, podpore aktualnemu in prejšnjemu političnemu sistemu, zadovoljstva z materialnimi razmerami in serije drugih posredujočih spremenljivk, je Slovenija vselej nekje na sredini med tradicionalnimi demokratičnimi in posttranzicijskimi državami. Tako se npr. v preizkusu povezanosti zadovoljstva z demokracijo in zadovoljstva z življenjem Slovenija znajde v povprečju skupaj s Francijo bližje Češki, Italiji in Veliki Britaniji, medtem ko se v smeri visokega zadovoljstva (na obeh dimenzijah) znajdejo skupaj Nizozemska, Avstrija, Nemčija, Danska, Irska, Švedska in njim nasprotno z izražanjem nizkega zadovoljstva Hrvaška, Slovaška, Madžarska in Poljska. Preizkus povezanosti zadovoljstva z demokracijo z zadovoljstvom s sedanjim političnim sistemom, ki sicer potrdi linearno povezanost obeh spremenljivk, dodatno ponazarja prej nakazano skupinjenje ali tipologizacijo: pozitivne ocene na obeh dimenzijah prevladajo med prebivalci Nizozemske, Nemčije, Avstrije, Irske, Danske, Švedske in Velike Britanije; negativne ocene v obeh presekih prevladajo na Hrvaškem, Slovaškem, Madžarskem in Poljskem. V sredini, blizu povprečja, pa se uvrstijo Francija, Slovenija, Češka in Italija itd.

Uvodoma nakazan skepticizem, ki je izražen v politološki obravnavi demokratičnih političnih sistemov zahodnih demokracij (Habermas 1973, Crosier 1975, King 1975, Offe 1979), s prehodom iz avtoritarnih oz. totalitarnih v demokratične sisteme v Srednji in Zahodni Evropi pridobi pomen in razlagalno moč. Sistemski prehodi v Srednji in Vzhodni Evropi in tudi v Sloveniji kažejo na vitalnost in moč demokratične institucionalizacije in torej zavračajo tezo o krizi parlamentarnih demokracij. V naslednjem koraku pa se zastavi usodno vprašanje razmerja

med učinki sistemskih sprememb in ravnmi pričakovanj ljudi. Teza o preobremenjenosti demokratičnih sistemov, ki je dobila utemeljitev v opazovanju stanja in razmer v razvitih zahodnih parlamentarnih sistemih, je pomembna za pojasnjevanje okoliščin, ki vplivajo na oblikovanje demokracije kot vrednote, npr. v slovenskih in še posebej v drugih posttranzicijskih državah, ki jih vključujemo v naše opazovanje. Sprožilo sistemskih obratov konec osemdesetih oz. v začetku devetdesetih let je bilo javno mnenje, kritično do aktualnih razmer in nekritično v izražanju pričakovanj. Srednje- in vzhodnoevropske tranzicijske države so bile v izhodišču preobremenjene s pričakovanji.[25] Visoka pričakovanja v izhodišču, ekonomski, socialni in politični učinki reform, razmeroma (ne)uspešen potek demokratične institucionalizacije in spopada za oblast v novih demokratičnih razmerah, vse to in še marsikaj je vplivalo na zadržan potek vrednotenja demokracije in demokracije kot vrednote. Glede na značilnosti nosilcev podpore demokratičnemu sistemu v Sloveniji in njeno mednarodno uvrščanje bi lahko rekli, da se aktualna Slovenčeva politična zavest kljub nasprotujočim si vplivom ne oblikuje niti predvsem na nostalgiji in domotožnem hrepenenju po vrnitvi v star sistem, niti v zaostrenem kritičnem zavračanju starega sistema. Če je v zahodnoevropskem prostoru, torej v prostoru delujočih tradicionalnih demokracij, v zadnjih desetletjih vse bolj naraščalo število ljudi, ki so bili kritični do glavnih institucij demokratične institucionalizacije – in je na tem spoznanju zgrajena teorija o krizi parlamentarizma – so nove evropske demokracije nastajale na zavračanju avtoritarnih in totalitarnih praks, novi demokratični režimi pa niso bili sposobni vsrkati demokratičnega potenciala, kot se je izražal v javnem mnenju. Ti sistemi oz. režimi enostavno niso imeli možnosti za ohranitev visoke prvotne podpore in visoke identifikacije, kot se je, denimo, v Sloveniji izrazila s plebiscitom. Socialni, ekonomski in politični učinki reformnih posegov ter

[25] "Preobremenjenost", ki se izraža v neskladju med pričakovanji (socialna država, družbena blaginja, demokracija) in uvedenimi reformami (privatizacija, tržna ekonomija, razpad industrij in brezposelnost, zmanjševanje socialnih pravic...) bi lahko označili tudi kot prevaro elit. Celo za Slovenijo, ki je v tranziciji pristala mehko, z najnižjo socialno ceno, lahko ugotovimo veliko razhajanje med pričakovanji ljudi in storitvami oblastnih elit. To se še vedno izraža v nostalgičnem gledanju na preteklost in socializmu kot vrednoti.

hkrati omejena absorpcijska moč novih režimov se ne nazadnje izrazijo v nizkem vrednotenju demokratične prakse v teh družbah. To se primerno kaže tudi v Sloveniji. Ljudje so ostali/postali kritični, zadržani in nezadovoljni z udejanjanjem demokracije kot sistemske in organizacijske prakse. Samoupravljanje kot specifična oblika organizaacijske demokracije iz polpreteklosti pri Slovencih še vedno določa njihova pričakovanja in kritičen odnos do aktualne prakse kapitalskega upravljanja, ki vse bolj prodira tudi v politični sistem.[26] In vendar je tudi v Sloveniji demokracija prevladujoča vrednota.

[26] Kot "nova demokracija" lastnikov?

9 ZAUPANJE V INSTITUCIJE SISTEMA

V prejšnjem poglavju smo demokracijo kot vrednoto obravnavali v okviru koncepta "podpore demokratičnemu sistemu" (Fuchs et al. 1995). V tem poglavju pa se lotevamo istega predmeta, namreč vrednotenja demokracije s pomočjo koncepta zaupanja, konkretno, zaupanja v institucije demokratičnega sistema. Najprej bomo podali teoretsko utemeljitev in razčlenitev pristopa "zaupanja", nato pa pokazali na značilnejše raziskave zaupanja na zahodu in vzhodu Evrope – in pri tem poizkušali uvrstiti Slovenijo. V pomembno oporo pri tem nam bo evropska raziskava vrednot. Ali strukturna analiza (na slovenskem vzorcu) in primerjalna analiza v prostoru petnajstih držav pojasnjujeta okoliščine, ki vplivajo na večje ali manjše zaupanje v institucije? In kaj imata skupnega z vrednotenjem demokracije? Pri tem nas zanima, v kolikšni meri je Slovenija v vrednotenju demokracije oz. izražanju zaupanja v institucije evropska in ne predvsem posttranzicijska država.

9.1 Teoretska in metodološka razčlenitev

(1) Sociološki razmislek o institucijah. Najprej se oprimo na razpravo Veljka Rusa (1971) o vrednotah. V institucijah odkriva kolektivno osebnost, ki temeljito opredeljuje vsakodnevno življenje ljudi, bolj kot katera koli druga bližnja ali daljna osebnost. V jedru vsake institucije je namreč sistem vrednot, ki se z močjo aktualizirajo v normah, pravilih in predpisih, ki imajo svojo funkcijo v območju kolektivnega, skupinskega in množičnega delovanja. Pri poizkusu sociološke definicije institucij se opre na znano Stinchcombovo (1968) definicijo: institucija je koncentracija moči, ki je posebej posvečena določeni vrednoti, oz. tisto sredstvo, ki zaščiti vrednoto z močjo. Institucije so tem učinkovitejše, čim tesnejša je zveza med močjo in vrednoto. Če je moč v rokah oseb, skupin, ki se najbolj istovetijo z vrednotami institucije, lahko pričakujemo, da bodo te vrednote določevale tudi procese odločanja. Rus pravi, da lahko pričakujemo visoko nestabilnost celotne družbene aktivnosti, porast negotovosti in upad družbene dejavnosti, če center moči ni hkrati tudi intimno navezan na vrednote institucije ali če je center moči brez vrednotne usmeritve. Vrednote, obravnavane v družbenem kontekstu, dolgoročno usmerjajo dejavnosti na institucionalni ravni, kar omogoča povezanost medinstitucialnih razmerij v celotni družbi. S tem posebej poudari strukturno-funkcionalni vidik institucij. Institucije so – v okviru strukturalno-funkcionalne razlage – nadomestek družbenega instinkta za stabilizacijo človeškega ravnanja in vedenja. S tem je poudarjen samoohranitveni vidik socialnega sistema. Razlikovati kaže med tremi momenti institucij: racionalnim, regulativnim in kulturnim. Racionalni vidik ureja preplet socialnih razmerij in vlog ter preplet materialnih in socialnih menjav oz. menjalnih razmerij; regulativni vidik ureja razporejanje moči in razdeljevanje družbenih nagrad; kulturni vidik predstavlja institucije v ideologijah in izraznih (ekspresivnih) simbolih – in tako nakazuje smiselne povezave znotraj socialnega sistema.

Vse večja institucionalizacija družbenega življenja se po Rusu med drugim izraža tudi v dejstvu, da vrednote zgubljajo intimnost, povečuje pa se pomen institucializiranih vrednot. Vse več družbenih področij dejavnosti se institucionalizira … To pa pomeni, da so vrednote že vgrajene v

družbene aktivnosti, ki so nam na razpolago. Cela področja in vrste aktivnosti človeka so vnaprej normirane, formalizirane in standardizirane. V vsakodnevnem življenju delujejo institucije kot samo po sebi razumljive in ustvarjajo vtis nespremenljivosti. Gledano kulturnozgodovinsko in politično, so institucije v nenehnem spreminjanju; poteka proces institucionalizacije in deinstitucionalizacije, kar je povezano z zgoščanjem ali redčenjem socialnih odnosov in njim primernih regulacij, ki potekajo v razmerju med personaliziranjem in tipiziranjem, v spreminjanju predstav o legitimnosti, spreminjanju kognitivnih in normativnih interpretacij ter v spreminjanju potekov uporabe negativnih in pozitivnih sankcij (Bühl 1988).

(2) Pomen zaupanja za demokracijo; zaupanje v institucije. Almond in Verba (1963) sta v svoji, zdaj že klasični raziskavi civilne kulture poudarila pomen zaupanja za nemoteno delovanje demokracij. Zaupanje se tako uveljavi kot ena osrednjih kategorij v raziskovanju političnih kultur, o čemer izčrpno poroča Inglehart (1997). Pri raziskovanju odnosa ljudi do politike oz. konkretno pri raziskovanju odnosa ljudi do demokracije seveda izhajamo iz predpostavke, da je stopnja legitimnosti v različnih kulturnozgodovinskih sistemih različna. To se izraža tudi v različnih stopnjah zaupanja v konkretne politične oz. institucionalne sisteme. V razvitih demokracijah izhajamo iz predpostavke zaupanja v institucije, v novih demokracijah pa iz predpostavke naraščajočega zaupanja. Gre seveda za poenostavitev pri nakazovanju razlik v izražanju zaupanja v različnih konkretnih sistemih in tudi za vprašanje, bolje, za trditev, da visoko razvit demokratični sistem prav tako predpostavlja, celo terja tudi izražanje nezaupanja. Nezaupanje je izraz neskladja med prevladujočimi individualnimi in kolektivnimi vrednotami oz. neskladja med institucijami kot nosilkami kolektivnih vrednot in nosilci institucionalne moči. Če center moči ni hkrati tudi intimno navezan na vrednote institucije ali če je brez vrednotne orientacije, lahko pričakujemo visoko nestabilnost celotne družbene aktivnosti, porast negotovosti in upad družbene dejavnosti (Rus 1971). Pozitiven odziv na takšno stanje je sprožanje procesa reinstitucionalizacije.

Raziskovalci v zadnjih desetletjih razkrivajo različne primere prehodnih in vstopnih stanj v izražanju zaupanja v institucije demokratičnih sistemov. Tako sta npr. Lipset in Schneider (1983) razkrila praznine v zaupanju v najpomembnejše družbene in politične institucije

ZDA. Državljani se sicer zavedajo nenadomestljivosti institucij, hkrati pa so do njih vse bolj kritični. Do podobnih ugotovitev so prišli tudi raziskovalci v ZRN, kar se je kazalo še posebej v odnosu do političnih strank. Raziskovanje zaupanja v institucije je v zadnjih desetletjih navrglo celo vrsto pomembnih vidikov, med drugim vprašanje o reverzibilnem razmerju med zaupanjem v ljudi in zaupanjem v institucije, o vplivu konfliktnih struktur na izražanje zaupanja, dalje, kako preferenčna vezanost na koalicijske oz. opozicijske stranke vpliva na izražanje zaupanja itd. Pa tudi, kako kopičenje izkušenj vpliva na izražanje zaupanja; ali vpliva predvsem kopičenje izkušenj na povečano zaupanje pri starejših – ali zgolj njihova konformnost?

(3) Pojmovni temelj za merjenje in analizo zaupanja v institucije. Easton (1975, 447) označuje politično zaupanje kot neko občutje, da so v političnem procesu upoštevani lastni interesi, četudi le ob neznatnem nadzoru nad odgovornimi politiki. Kdor zaupa neki osebi ali instituciji, do nje izraža pozitivno občutje (čustvena sestavina), pripisuje ji pozitivno vrednost (evalvacijska sestavina), vrednotenje praviloma sledi iz moralnih norm in vrednotnih meril. Poleg čustvenih, afektivnih in evalvacijskih sestavin zaupanje vsebuje tudi kognitivne elemente, ki pa so težje določljivi. Zaupanje je vselej povezano z nekim "objektom", neko osebo (prijateljem, neko skupino, npr. kolegi), neko institucijo (npr. parlamentom, katoliško cerkvijo ipd.) ali pa nekim sistemom (npr. socialno državo, tržnim gospodarstvom), ki je percipiran kot kolektivni subjekt. Temelji zaupanja so pogosto pozitivno vrednoteni znaki ali lastnosti, ki jih pripisujemo predmetu zaupanja, in ni nujno, da se jih tisti, ki zaupanje izraža, vedno zaveda (Gräf, L., Jagodzinski, V., 1998). Gräf in Jagodzinski se v razpravi o difuzni ali specifični naravi zaupanja (Easton 1975, Fuchs 1981, Luhmann 1989, Gabrijel 1995) dokopljeta do treh ugotovitev, ki jih je vredno povzeti:

Prvič, ali je zaupanje specifično ali difuzno, je odvisno od tega, kako ta pojem uporabljamo in razumemo v vsakokratnem kontekstu. Če tisti, ki zaupa, pričakuje nek poseben rezultat, neko posebno storitev, je zaupanje v tem primeru specifično. Če je predmet zaupanja cel sistem, ne pa posamezna oseba ali konkretna organizacija, potem je glede na predmet zaupanje difuzno.

Drugič, zaupanju ne kaže pripisovati neomejenih lastnosti, ki so pogosto izpeljane iz njegove difuzne narave. Zaupanje ni vedno in v celoti neodvisno od specifičnih rezultatov. Odpornost proti razočaranjem je povezana predvsem z difuznostjo pričakovanj. Kdor pa računa s čisto določenimi rezultati, je razočaran, če jih ni, in se bo odzval z odtegnitvijo zaupanja. Vprašanji o možnosti posplošitve zaupanja in prenosa zaupanja sta morda bolj pod vplivom konkretnega predmeta zaupanja. Kdor zaupa posameznim osebam (konkreten predmet zaupanja), še ne zaupa nujno v institucije; kdor pa čuti zaupanje v demokracijo (difuzni predmet zaupanja), ne more čutiti nezaupanja do vseh demokratičnih institucij.

In tretjič, običajno merjenje zaupanja pokaže praznine v mnogih pogledih, če je postavljen le predmet zaupanja, niso pa vključena tudi pričakovanja, merila vrednotenja in vrednotene lastnosti. Omenjena avtorja sta na teh predpostavkah oblikovala vrsto domnev, ki ustrezajo namenom naše analize. Te domneve so: (1) Minimalni pogoj za nastanek zaupanja v institucije je, da oseba zaznava institucijo. Niso nujni neposredni odnosi, ki temeljijo na osebnih stikih, zadoščajo zaupanja vredni posredovalci. (2) Do institucij, ki jim pripisujemo pozitivno vrednotene lastnosti, laže razvijemo zaupanje. Odnos do vrednot (ponotranjenih norm in prepričanj) lahko pospešuje ali zavira nastajanje zaupanja. (3) V družbi razširjene vrednote in ideologije torej pomembno vplivajo na zaupanje v institucije. Ljudje namreč različno sprejemajo prizadevanja neke institucije, da služi javnemu blagru. Delujoče demokracije se odlikujejo po tem, da tudi konkurentom in političnim nasprotnikom ne odrekajo namere, da upoštevajo pravila igre v svobodnem tekmovanju. Zato čutijo tudi do konkurenčnih organizacij neko minimalno zaupanje. Seveda pa tudi v demokracijah zaupanje ni enakovredno razdeljeno na vse institucije. Tam, kjer so se izoblikovali in organizacijsko utrdili trajni spori med skupinami, kjer so torej nastali trajni razkoli (cleavages), je za eno stran v sporu težko, da si pridobi zaupanje druge strani. Za slovenske razmere se zdi, da so ti trajni razkoli v povezavi s polpreteklo zgodovino, s partizanstvom in domobranstvom, vprašanjem narodne sprave, komunizmom in antikomunizmom, z levičarstvom in desničarstvom. Gre torej za razkole na nazorski ravni. Seveda pa so lahko vse pomembnejši tudi kulturno-konfesionalni in socialno-strukturni

razkoli. Npr. v razsežju libertarno-konservativno in v razmerah postopnega uveljavljanja neoliberalističnih ekonomskih konceptov razkol v razsežju delavci, sindikati – menedžerji, lastniki kapitala itd. (4) Če se zaupanje v neko institucijo večkrat potrdi, se lahko utrdi in postane neodvisno od posameznega rezultata. Če se zaupanje kopiči več let, skozi daljše (življenjsko) obdobje, lahko iz tega izhaja tudi pozitiven odnos med starostjo in zaupanjem v institucije. (5) Ta domneva je socializacijska: zametki zaupanja v institucije nastajajo v otroštvu. Predvsem velja, da se med primarno socializacijo oblikuje večje ali manjše zaupanje med ljudmi, ki se lahko s širjenjem izkustva in odpiranjem socialne perspektive med sekundarno socializacijo razširi na konkretne osnovne skupine, pa tudi na institucije in sistem kot celoto. (6) Izražanje zaupanja je odvisno tudi od kratkoročnih okoliščin; zaupanje se lahko omaje zaradi nezadostnih rezultatov, zaradi posebnih sprememb v institucijah. To še posebej velja za našo raziskavo, saj naš merski instrument ne zajame samo difuznega, stabilnega in proti razočaranju odpornega zaupanja, ki se oblikuje skozi daljša časovna obdobja, temveč tudi izraze (ne)zaupanja kot odzive na konkretno kratkoročno dogajanje.

Ker z našo analizo vstopamo v prostor petnajstih evropskih držav, ki jih označuje poseben kulturnozgodovinski ter družbeni, gospodarski in politični razvoj, se zdi smiselno, da oblikujemo še (7) predpostavko, namreč, da se v stabilnih tradicionalnih demokracijah, v notranje povezanih družbah z nakopičeno pozitivno izkušnjo o vrednotno skladnem delovanju institucij in dejavnem vključevanju posameznikov in družbenih skupin v njihovo delovanje razvija in utrdi pozitivno vrednotenje institucij bolj kot v družbah, državah, ki jih označujemo kot mlade demokracije, v katerih poteka proces demokratične institucionalizacije in ki jih označujejo predvsem nakopičene izkušnje iz preddemokratičnega razvojnega obdobja.

9.2 Raziskave zaupanja v institucije v Zahodni ter Srednji in Vzhodni Evropi v devetdesetih letih

(1) Raziskave v Zahodni Evropi. V okviru raziskave Zaupanje v politični sistem je bil v devetdesetih letih izveden poizkus do tedaj najširšega empiričnega ovrednotenja problema zaupanja v institucije (Listhaug,

Wiberg 1995). Raziskava je temeljila na obsežnem empiričnem gradivu, zbranem v štirinajstih evropskih državah v dveh časovnih presekih[1]. V analizo je bilo vključenih deset institucij; med njimi cerkev, vojska, sindikati, policija, parlament, velika podjetja itd.

Za razumevanje odnosa ljudi do političnih institucij v Zahodni Evropi je pomembna analiza R. Rosea (Rose 1984), v kateri je šest institucij razvrščenih med vladne (vojska, šolski sistem, pravni sistem, policija, parlament in socialne službe) ter štiri med nevladne (cerkev, tisk, sindikat, velika podjetja). Pokaže se, da ljudje bolj zaupajo vladnim institucijam kot zasebnim. Ko pa v analizo vključimo še rezultate druge meritve (1990 oz. 1992), se potrdi, da je zaupanje v vladne institucije bolj ali manj stabilno ali rahlo upada, medtem ko se zaupanje v zasebne institucije rahlo povečuje. Tako npr. Norveška, Belgija, Švedska in Velika Britanija kažejo upad zaupanja v vladne institucije, nasprotno pa na Danskem zaupanje vanje narašča. Najizraziteje se je povečalo zaupanje v zasebne institucije v Italiji, pa tudi na Nizozemskem in v Španiji. Pri tem vendarle velja splošna ugotovitev, da je zaupanje v vladne institucije v večini držav večje od zaupanja v zasebne institucije (tabela 9.1).

V skupini vladnih institucij zavzema parlament v vseh opazovanih državah sorazmerno visoko mesto. To velja za Norveško, Finsko, pa tudi za Nemčijo, Irsko, Nizozemsko, Španijo itd. Medčasovna primerjava pa pokaže, da večinoma izražena stopnja zaupanja v parlament v obdobju 1982–1990 bolj ali manj vidno upada. To izrazito velja za Norveško, deloma pa tudi za Islandijo, Nemčijo, Irsko, Francijo, Španijo in tudi za povprečen trend v opazovanih štirinajstih evropskih državah skupaj. V nekaterih od opazovanih držav pa opažamo nasprotno: naraščanje zaupanja v parlament. To se pokaže pri Belgiji, Nizozemski, Veliki Britaniji in Italiji. Hkrati opazimo, da je raven izraženega zaupanja v parlament v posameznih državah različna. Kljub nakazanemu negativnemu trendu je izraženo zaupanje Norvežanov v parlament še vedno visoko. Visoko je izraženo zaupanje v parlament še pri Fincih, Nizozemcih in Nemcih, medtem ko po najnižji stopnji izraženega zaupanja izstopa Italija.

[1] The European Value System Study Group, 1981, 1990.

Tabela 9.1: *Zaupanje v institucije v izbranih zahodnoevropskih državah v letih 1990/92 in v Sloveniji v letih 1992, 1995 in 1999.*

	Švedska	Nemčija	Nizozemska	Velika Britanija	Francija	Italija	Evropa	Slovenija		
								1992	1995	1999
Cerkev	38	40	32	43	50	63	50	39	37	35
Vojska	49	40	32	81	56	48	50	45	43	42
Izobraževalni sistem	70	54	65	47	66	49	67	67	72	80
Pravni sistem	56	65	63	54	58	32	64	50	34	44
Tisk	33	34	36	14	38	39	33	49	42	61
Sindikati	40	36	53	26	32	34	40	27	23	31
Policija	74	70	73	77	67	67	75	51	46	50
Parlament	47	51	54	46	48	32	50	36	24	25
Javne službe	44	39	46	44	49	27	45	40	27	25
Velika podjetja	53	38	49	48	67	62	41	33	37	-

Vir: Basanez, M., Inglehart, R., Moreno, A.: Human Values and Beliefs, A Cros Cultural Source-book, World Value Survey 1990–1993; Mednarodna raziskava vrednot, SJM 92, SJM 95 in SJM 99. Glej Toš, N., ur., Vrednote v prehodu I–III, Dokumenti SJM, Ljubljana 1997–2004.

Med državnimi institucijami so največ zaupanja deležni izobraževalni sistem, vojska in policija. Tudi trend je v teh primerih pozitiven. Tako je za izobraževalni sistem na visoki ravni izraženega zaupanja značilen prevladujoč pozitiven trend, od česar delno odstopajo Belgija, Nizozemska, Italija in še posebej izrazito Velika Britanija. Sorazmerno visoko raven izraženega zaupanja v obeh časovnih presekih in v vseh opazovanih državah uživa policija, čeprav je v posameznih državah trend negativen (Švedska, Belgija, Velika Britanija).

Znotraj skupine institucij civilne družbe zavzema posebno mesto cerkev. Najvišje po stopnji izraženega zaupanja – in visoko med vsemi opazovanimi institucijami – je cerkev na Irskem in v Islandiji, pa vendarle je v obeh državah opazen negativen trend. V vseh preostalih državah je prav tako opazen bolj ali manj izrazit negativni trend. Najvidneje pa se izrazi v Belgiji, Nemčiji, na Irskem, Nizozemskem in v Španiji, kar kaže na potek in širino sekularizacijskih procesov v Zahodni Evropi v opazovanem obdobju.

Če opazujemo izraženo zaupanje v institucije na ravni povprečij opazovanih zahodnoevropskih držav, vidimo, da je po stopnji izraženega zaupanja na prvem mestu policija, sledijo ji izobraževalni sistem, nato pravosodni sistem, vojska, cerkev, velika podjetja, nato parlament, sindikati in tisk itd. V evropskem povprečju je tisk deležen najmanj zaupanja med vsemi opazovanimi institucijami, sledijo pa mu sindikati, medtem ko je parlament uvrščen na nizko šesto mesto med desetimi opazovanimi institucijami.

Primerjava meritev v Sloveniji (WVS: 1992) s prikazanimi zahodnoevropskimi državami v istem časovnem izseku (1990–1992) opozarja na razlike in posebnosti. Tako je npr. zaupanje v parlament v Sloveniji le na polovici evropskega povprečja in daleč najnižje v primerjavi z opazovanimi državami. Od evropskih povprečij Slovenija odstopa še z nižjim zaupanjem policiji, pravnemu sistemu, sindikatom, cerkvi in podjetjem. Zaupanje v izobraževalni sistem je na ravni evropskega povprečja, zaupanje vojski le neznatno pod njim, zaupanje množičnim občilom pa znatno nad njim. Pri vsem tem je predvsem očitno, da Slovenija po obsegu izraženega zaupanja od opazovanih evropskih držav značilno odstopa. Pokaže pa se, da je tudi v Sloveniji zaupanje v izobraževalni sistem najvišje; visoko pa je tudi zaupanje v policijo in vojsko.

Rezultati novejših meritev (1995, 1999) prvoten vtis v glavnem potrdijo. Končna meritev pokaže, da je zaupanje v parlament izrazito nizko – in močno nižje kot v izhodišču; enako velja za javne službe. Zaupanje močno pritegnejo izobraževalni sistem in množična občila. Tudi tu se izkaže, da je Slovenija mlada demokracija, v kateri državne institucije s tradicijo uživajo več zaupanja kot vrhovna zakonodajna oblast (parlament). Gre za konflikt med državo in državljani? Brez dvoma smo še vedno v obdobju legitimizacije demokratičnega sistema.

(2) Raziskave v Srednji in Vzhodni Evropi. V primerjalni prikaz lahko vključimo tudi izsledke raziskovanja zaupanja v institucije v srednje- in vzhodnoevropskih državah.[2] Na podlagi meritev, ki so bile opravljene leta 1995 v desetih srednje- in vzhodnoevropskih državah (tabela 9.2), lahko

[2] Raziskava je potekala v okviru projekta New Democracies barometer (Rose 1996).

ugotovimo, da je med državljani v teh državah zaupanje v institucije nasploh bistveno nižje kot v zahodnoevropskih državah. To še posebej velja za izraženo zaupanje v politične oz. državne institucije. Poleg tega pa opažamo značilne razlike v izraženem zaupanju med posameznimi vzhodno- in srednjeevropskimi državami. Med opazovanimi državami je, denimo, izraženo zaupanje v vlado najvišje v Sloveniji in na Češkem; zaupanje v parlament je najvišje na Hrvaškem in v Sloveniji; izraženo zaupanje v cerkev in duhovščino je najvišje v Romuniji in Ukrajini, najnižje pa v Sloveniji in na Češkem; izraženo zaupanje v banke je visoko v Sloveniji, na Slovaškem, v Bolgariji in na Češkem, medtem ko je izrazito nizko v Ukrajini, Belorusiji itd. Med opazovanimi institucijami je najvišjega zaupanja v znatnem delu opazovanih vzhodnoevropskih držav deležna cerkev. To še posebej izstopa pri Romuniji, Ukrajini, Belorusiji in Poljski. Predsednik republike, zvečine neposredno voljen, je pretežno deležen visokega zaupanja in – razen na Slovaškem – bistveno višjega kot parlament. Družbena gibanja in množična občila so nasploh deležna visokega zaupanja – in bistveno višjega kot parlament in vlada itd. To pušča vtis, da je legitimnost vladnih organizacij torej pogojena s sodelovanjem z nevladnimi.

Iz podobne raziskave v skupini vzhodnoevropskih držav (Plasser, Ulram 1996) pa lahko povzamemo, da izražanje zaupanja v politične institucije v opazovanih državah kaže na razlike med njimi. Tako, denimo, na Madžarskem in Češkem predsednik republike uživa najvišje zaupanje. To je verjetno povezano z njihovimi osebnostmi in omejenimi ustavnimi pooblastili, kar jih dviga nad raven dnevne politike in političnih spopadov ter postavlja v vlogo predstavnikov sistema, moralnih razsojevalcev in iskalcev notranjega ravnotežja in smiselnih kompromisov. Bistveno drugačen, ustavno in politično, je položaj v Rusiji in na Poljskem, kjer predsednik z velikimi osrednjimi pooblastili, neposrednim vplivom na izvršilno oblast in pravico veta igra vlogo "predsedniško karizmatične" zaščite ustave (Offe 1994). V takih sistemih predsedniki ne uživajo visokega zaupanja, razen na Hrvaškem, kjer leta 1995 (ob koncu t. i. domovinske vojne) predsednik republike uživa visoko zaupanje prebivalstva.

Tabela 9.2: *Zaupanje v izbrane institucije v Sloveniji in srednje- in vzhodnoevropskih državah v letu 1995*

Države	Vlada	Parlament	Predsednik republike	Cerkev	Množična občila	Narodne banke	Ženska gibanja	Ekološka gibanja
Bolgarija	36	26	38	36	12	45	19	19
Češka	43	23	36	26	57	44	32	54
Slovaška	30	25	26	37	37	48	35	53
Madžarska	18	22	37	36	46	35	23	35
Poljska	21	24	29	47	43	39	26	44
Romunija	26	25	48	77	46	41	31	40
Slovenija	43	27	58	25	54	47	46	46
Hrvaška	36	30	51	39	18	28	23	38
Belorusija	15	13	38	53	31	13	34	32
Ukrajina	15	11	31	54	27	15	36	38
Povprečje	28	22	39	43	37	36	30	40

Vir: Rose, R., Haerpfer, Ch.: New Democracies, Barometer IV: A10-Nation Survey, Studies in Public Policy, University of Strathclyde, Glasgow, 1966

Drugi dostopni viri kažejo, da je pomanjkanje zaupanja v politične institucije vidno predvsem v Rusiji, kjer razen vojske – kot ustanove nacionalne identifikacije – vse druge institucije vzbujajo visoko nezaupanje in dvom. Tudi na Poljskem vzbuja vojska zaupanje, medtem ko ga politična elita (parlament, vlada) nima. Celo tradicionalna institucija, kot je poljska cerkev, je izgubila znaten del zaupanja in se je po nezaupanju približala parlamentu in vladi. Podobne vzorce sprememb v izražanju zaupanja lahko odkrijemo tudi na Češkem, le s to razliko, da med ljudmi vlada uživa visoko zaupanje, cerkev in parlament pa bistveno nižje.

S primerjavami med izsledki raziskav v Zahodni, Srednji in Vzhodni Evropi torej lahko ugotovimo, da je izražanje zaupanja v politične institucije v srednje- in vzhodnoevropskem prostoru po družbenih preobratih v sredini devetdesetih let bistveno nižje kot v zahodnoevropskih državah z dolgoletno demokratično tradicijo. Pokaže se, da je tudi zaupanje v civilne

institucije nižje kot v zahodnoevropskem prostoru, da pa odstopanja pri tem niso tako izrazita. Kot že rečeno, zaupanje v cerkev v dveh pretežno pravoslavnih državah (Romunija, Ukrajina) daleč presega evropska povprečja, hkrati pa zaupanje v dveh pretežno (Slovenija) oz. delno (Češka) "katoliških državah" značilno zaostaja za evropskimi povprečji. To ponazarja posebnost sekularizacijskih procesov, ki v vseh državah t. i. vzhodnega bloka oziroma v postsocialističnih državah niso potekali izenačeno in pod enakimi vplivi. Sekularizacijski procesi v vzhodno-evropskih državah so pretežno potekali prisilno in pogosto le navidezno, primarna ljudska religioznost je ostala globoko zakoreninjena; v Sloveniji in na Češkem pa so sekularizacijski procesi potekali manj pod vplivom politično-sistemskih določilnic in – vsaj v Sloveniji – močno pod vplivom splošnih tokov, značilnih za zahodnoevropski družbeni in kulturni prostor, torej predvsem pod vplivom modernizacijskih procesov (tudi procesov urbanizacije) in prevladujočega liberalizma.

Prikazane primerjave srednje- in vzhodnoevropskih držav glede na obseg oz. moč izraženega zaupanja v politične institucije (parlament, vlada, predsednik) ponujajo pričakovano uvrstitev: na vrhu je Slovenija, sledita ji Hrvaška in Češka, na dnu pa se znajdeta Ukrajina in Belorusija. Pri prvih dveh državah niso brez pomena "preddemokratična" politična praksa, ki se je razvijala v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, in odprtost ter usmerjenost teh dveh (nekdanjih jugoslovanskih federalnih enot) držav na Zahod. Iz primerjave sredi devetdesetih let sledi, da je v Sloveniji (skupaj s Češko) vlada deležna daleč največjega zaupanja, še z več zaupanja pa izstopa predsednik republike. Izrazito visoko zaupanje uživajo tudi nacionalna banka (Banka Slovenije), kar legitimira gospodarsko razsežnost sistema, in skupaj s Češko in Slovaško ženska gibanja, kar označuje sistem z vidika uveljavljanja človekovih pravic.

9.3 Raziskave zaupanja v institucije v Sloveniji v devetdesetih – primerjave in trendi

Če v to primerjalno analizo vključimo podatke iz treh meritev v okviru slovenske raziskave vrednot (tabela 9.1), ki so bile opravljene v letih 1992, 1995 in 1999, lahko ugotovimo naslednje: glede na nakazana evropska povprečja v izražanju zaupanja v institucije Slovenija značilno

zaostaja. Ta odstopanja se kažejo predvsem v odnosu do političnih oz. državnih institucij nasploh, deloma pa tudi nasproti zasebnim institucijam. Pomembna pa so tudi odstopanja med posameznimi opazovanimi institucijami v obeh velikih skupinah. Slovenska raziskava pokaže – in to potrdijo tudi vzporedne raziskave – da je po stopnji zaupanja najbolje uvrščen izobraževalni sistem, na drugo mesto se uvršča policija, sledi ji vojska, nato pa tisk, velika podjetja, cerkev in sindikati. Očiten je tudi prevladujoč negativen trend v izražanju zaupanja. V večini primerov, ko imamo na voljo rezultate dveh ali treh meritev, se pokaže, da je izraženega zaupanja ob poznejši meritvi manj, razen pri izobraževalnem sistemu, množičnih občilih in sindikatih, kjer je trend pozitiven. Najizrazitejše zmanjšanje zaupanja zadeva pravni sistem, parlament, torej državni zbor, in javne službe.

Poleg mednarodne raziskave vrednot smo v Sloveniji v obdobju 1991–2003 sistematično letno merili zaupanje v institucije v okviru projekta Slovensko javno mnenje (glej tabelo 9.3). Pri tem smo zajeli širši nabor institucij, med drugim tudi subjekte iz neformalnega človekovega okolja (družina, sosedi) ter institucije, kot so: slovenski tolar, banke, Banka Slovenije ipd. V opazovanje je bilo tako vključenih več kot trideset različnih institucij oz. subjektov, ki ustrezno zapolnijo sektor državnih institucij oz. vej oblasti (zakonodajne, izvršne in sodne), področja družbenih dejavnosti (šolstvo, zdravstvo, sociala), državne organe prisile in varnosti (vojska, policija), meddržavne oz. mednarodne organizme (OZN, EU, Nato), institucije civilne družbe (množična občila, sindikati, cerkev), institucije s področja ekonomije (tolar, banke, podjetja), družbena gibanja itd. Na podlagi teh meritev je mogoče sklepati, da je izražanje zaupanja v opazovane institucije in organizacije v Sloveniji izrazito dinamično in časovno spremenljivo. Očitno je, da so med opazovanimi institucijami velike razlike v izraženi ravni zaupanja. Tako so npr. politične institucije v časovnem izseku 1991–9997 deležne zmanjševanja zaupanja. To še posebej velja za politične stranke, državni zbor, vlado, predsednika vlade, vojsko, sodišča, policijo in tudi za predsednika republike. V tem obdobju se pokaže negativni trend tudi v izražanju zaupanja v sindikate ter v cerkev in duhovščino. Sindikati doživijo v poznejšem obdobju (do leta 2003) izrazit vzpon zaupanja. Pozitiven trend v izražanju zaupanja pa se v tem obdobju kaže tudi v odnosu do slovenskega tolarja, bank nasploh, do gospodarstva oz. velikih podjetij itd.

Tabela 9.3: *Rezultati meritev zaupanja v institucije v obdobju 1991–2003 (seštevek odgovorov "zaupanje je veliko" in "zaupanje je precejšnje" – v %)*

	SJM91/2	SJM93/1	SJM95/1	SJM97/1	SJM98/2	SJM00/1	SJM01/2	SJM03/3+4
bogu	30,3	26,0	32,1		33,5	44,0	41,8	38,9
sosedom	38,0	33,9	37,2	28,9	45,4	50,3	48,6	53,0
družini in sorodnikom	87,9	87,8	89,7	86,7	89,0	93,6	91,0	94,1
cerkvi in duhovnikom	25,7	17,4	21,1	17,4	21,5	30,1	26,8	23,8
televiziji, časopisom, radiu	25,5	19,0	25,7	31,8	34,7	52,2	46,1	45,1
izobraževalnim ustanovam	52,7	56,7	71,6	69,8	76,1	82,7	80,3	82,4
sindikatom	16,2	11,5	14,5	12,8	29,0	39,9	36,3	42,6
političnim strankam	11,3	3,2	4,5	6,4	4,3	13,6	9,4	8,9
državnemu zboru	33,6[1]	15,0	10,1	13,0	9,1	23,6	17,7	21,5
predsedniku republike	67,8[2]	46,6	36,3	41,7	44,0	59,2	55,6	41,0
vladi	32,5	13,6	27,9	27,6	26,3	43,9	41,3	34,9
predsedniku vlade			32,4	30,9	33,0	48,3	48,6	37,4
vojski	69,0	41,8	29,0	31,6	35,2	53,3	45,9	55,4
sodiščem	34,7	24,5	25,7	29,6	33,2	45,3	41,7	34,4
policiji	37,7	20,7	28,3	33,5	36,8	53,1	46,9	44,8
bankam	11,6	27,7	40,2	46,4	52,7	65,5	65,5	54,9
gospodarstvu podjetjem	16,8	13,8	28,8	26,8	32,8	53,2	45,3	50,0
slovenskemu tolarju			55,2	52,6	63,3	69,2	69,8	64,4
Banki Slovenije			45,8	50,4	59,6	68,7	68,2	57,9
Zvezi NATO				28,2		44,7	38,4	40,1
EU				33,4		41,0	41,8	55,8
OZN				37,2		51,0	49,9	52,3

Vir: Raziskave SJM 1991–2003; CJMMK FDV

[1] *slovenska skupščina*
[2] *predsedstvo Republike Slovenije*

Po ravni izraženega zaupanja so visoko nad vsemi – na prvem mestu – družina in sorodniki, in to v vsem obdobju opazovanja. Takoj za družino se po stopnji izraženega zaupanja uvrščajo šole in izobraževalne ustanove – in za njimi slovenski tolar, Banka Slovenije ter banke nasploh. Visoko uvrščeni so torej trije "osebki", ki simbolizirajo človekovo neformalno, kulturno in gospodarsko institucionalno okolje in z njim vrednoti znanje in gospodarska stabilnost. Na dnu po stopnji zaupanja, ki se kaže kot pretežno oz. popolno nezaupanje, pa so politične stranke. Pri slednjih je razmerje med izraženim nezaupanjem in zaupanjem skrajno neugodno (25 : 1). Političnim strankam sledijo državni zbor ter cerkev in duhovščina z izraženim prevladujočim nezaupanjem (v razmerju 4 : 1 do 2 : 1).

Primerjava meritev 1991–1998. Če opazujemo spremembe v izražanju zaupanja v institucije z današnjega izhodišča vse do leta 1991 (leto državne osamosvojitve Slovenije), postane očitno vsaj naslednje. Prvič, državne institucije so v izhodišču uživale visoko oziroma srednje zaupanje (od 68 % do 37 %); nobena druga opazovana institucija ni dosegala tako visokega zaupanja razen izobraževalnih ustanov, ki pa so prav tako področje delovanja države. Druge institucije, med njimi predvsem politične stranke, sindikati, cerkev ter gospodarstvo in banke, so uživale bistveno manj zaupanja – in so se razvrstile na spodnji del lestvice. Bonus, ki ga je ob osamosvojitvi uživala nova demokratična država, je bil izrazit; institucije, ki se umeščajo v prostor ideološkega oz. razrednega spopada, kot so politične stranke, sindikati in cerkev z duhovščino, pa so ljudje ocenjevali z zadržki, pretežno negativno – in izražali prevladujoče nezaupanje do njih. Leta 1998, po osmih letih delovanja demokratične države, je bilo izhodiščno zaupanje v institucije demokratične države potrošeno: zaupanje vanje je močno upadlo! Najočitneje je to pri skupščini oz. državnem zboru (s 34 % na 9 % zaupanja); zaupanje policiji se je v vmesnem obdobju zmanjšalo, vendar se je vrnilo na izhodišče (37 %). Izgubo zaupanja pa ugotavljamo še pri predsedniku republike,[3] vojski, vladi ... Za vlado je značilno, da v letih

[3] Upad zaupanja je očiten v preseku 1991–1993, ko skladno s sprejeto Ustavo RS kolektivno Predsedstvo RS nadomesti individualni, neposredno voljeni predsednik republike. Poznejša nihanja v izražanju zaupanja v predsednika republike so manj izrazita. V primerjavi z drugimi državnimi organi je zaupanje v predsednika republike visoko.

1993–1994 poleg državnega zbora izgubi velik del izhodiščnega zaupanja (33 %) iz leta 1991, a si ga v letih 1995–1996 dokaj povrne (28 %). Drugič, institucije z "ideološkim" predznakom so v glavnem ostale na nizkih začetnih položajih na lestvici zaupanja, le da so jih nekatere še poslabšale. Tako je zaupanje v politične stranke skoraj povsem izginilo (z 12 % v letu 1991 na 4 % v letih 1995 in 1998). Zaupanje v sindikate je v vsem obdobju meritve ostalo relativno stabilno (med 11% in 15 %) in v letu 1998 doseže celo 29 %, kar kaže na prebujanje zavesti o zaščitni vlogi sindikalnega gibanja in visokem vrednotenju socialne varnosti, načela enakosti in socialne države. Cerkev je bila med institucijami v tej skupini na izhodišču po izmerjenem zaupanju relativno visoko (1991: 26 %). Vendar je v opazovanem obdobju zaupanje cerkvi najprej močno upadlo (1993: 17 %), nato pa si ga je delno spet povrnila. Tako je cerkev med vsemi opazovanimi institucijami po izraženem zaupanju pristala v letu 1988 na dvanajstem mestu. Nižje kot cerkev so na lestvici zaupanja uvrščeni le še parlament in politične stranke. V obdobju 1991–1998 tako politične stranke, državni zbor in cerkev z duhovščino predstavljajo triado ustanov, ki so po prevladujočem izraženem nezaupanju, po nizkem izraženem zaupanju ter po negativnem trendu oz. po stagnaciji (na nizki ravni) na dnu lestvice zaupanja opazovanih institucij. Medletne primerjave za to obdobje nam pokažejo, da začetno (1991) visoko zaupanje v institucije pluralnega političnega sistema (stranke, parlament, vlada, predsednik, sodišča, policija, vojska) strmo upada in doseže najnižjo točko leta 1995. Tega leta oz. leto pred tem dosežejo najnižje točke izmerjenega zaupanja državni zbor (10 %), politične stranke (4 %), vlada (1993: 14 %), sodišča (24 %), vojska (1995: 29 %), policija (1993: 21 %) in predsednik republike (36 %). To je bilo obdobje zaostrenega strankarskega spopada, leto pred volitvami (1996), relativni zmagovalci pa so bili "graditelji mostov" med političnima blokoma. V celoti gledano je zaupanje v institucije v letu 1998 dovolj izraženo in ne zaostaja za izraženim zaupanjem v letu 1991. Pričakovanja ljudi, državljanov, so bila v tem vmesnem obdobju očitno (pre)visoka, nova politična praksa jih ni zadovoljila.

Povsem drugače pa se v obdobju 1991–1998 izraža zaupanje do izobraževalnih ustanov, množičnih občil, cerkve in duhovščine, sindikata. Tako je izobraževalnim ustanovam kljub političnim in ideološkim

spopadom zaradi šolske reforme uspelo visoko izhodiščno zaupanje (53 %) privzdigniti na najvišjo raven (1998: 76 %). Izobraževalne ustanove, od osnovne šole do univerze, so sinonim za vrednoto znanja, poleg tega pa so pomembne nosilke oblikovanja vrednot in osebne identitete ter družbenega povezovanja. To velja tudi za množična občila v Sloveniji, ki jim je uspelo pridobiti visoko zaupanje (1998: 35 %), četudi je zanje v desnem delu politične javnosti veljalo, da so v rokah politične kontinuitete in služijo nedemokratičnim silam. Za cerkev in duhovščino – glede na prevladujočo cerkev v Sloveniji: za rimskokatoliško cerkev in njeno duhovščino – velja, da je leta 1991 dosegla solidno izhodiščno zaupanje (29 %),[4] nato pa je vidno upadlo. Pozneje je rimskokatoliška cerkev s širitvijo svojega delovanja iz pastoralnega v politični (strankarski) in ekonomski (privatizacija, vračanje cerkvene posesti) prostor izgubila del svoje (civilno)družbene identitete – in s tem zaupanja. Sindikati so vstopili v obdobje nove demokratične institucionalizacije razkrojeni, tako da so nizko začetno zaupanje (1991: 16 %) izgubljali (1993: le še 11 %); so si pa v naslednjih letih močno pridobili zaupanje (1998: 29 %!). Ostanejo še trije osebki, ki označujejo gospodarski institucionalni prostor: banke, slovenski tolar in velika podjetja, ki jih povezujemo z vrednotenjem gospodarske stabilnosti. Zanje velja, da je bilo njihovo začetno zaupanje izjemno nizko (1991: banke 12 %, podjetja 17 %), da pa je postopoma naraščalo in doseglo solidno srednjo (podjetja 1998: 33 %) oz. visoko (banke 1998: 53 %) raven zaupanja. Legitimiteto te institucionalne sfere ponazarja visoko zaupanje, ki ga med ljudmi uživa slovenski tolar (1995: 55 %; 1998: 63 %!).

Primerjave meritev 1999–2003. Na prehodu iz predhodnega obdobja zaznamo leta 2000 in 2001 kakovosten premik v izražanju zaupanja v institucije. Pri večini opazovanih institucij so do takrat najvišje izmere zaupanja presežene. To velja celo za politične stranke, pa tudi za predsednika republike, vlado, predsednika vlade, sodišča, policijo in vojsko. Tudi parlament si povrne znaten del izhodiščnega zaupanja. Visoko se uvrstijo vsi gospodarski subjekti in ustanove s področja države

[4] Pred osamosvojitvijo Slovenije in po njej je bila RKC pomembna udeleženka civilnodružbenega gibanja.

blaginje. Bistvenega povečanja zaupanja so deležni množična občila, sindikati in cerkev z duhovščino. Izražanje zaupanja se v poznejših letih – do leta 2003 – sicer umiri in predvsem pri institucijah države (državni zbor, vlada, predsednik republike, predsednik vlade, sodišča, policija …) tudi zniža. Vtis je, da je na prehodu 2000–2002 institucionalni sistem v Sloveniji doživljal vrh podpore in zaupanja. Med okoliščinami, ki so prispevale k povečevanju splošne podpore in izražanju zaupanja, so poleg ugodnega gospodarskega in družbenega razvoja ter uspešnega poteka evropskega vključevanja brez dvoma prispevali tudi učinki in (negativne) ocene kratkotrajne vlade koalicije desnosredinskih strank konec leta 2000.

Potek legitimizacije institucij, ki ga zaznamo v tem obdobju, zajame tako institucije države oz. političnega sistema, nadnacionalne institucije, pa tudi subjekte iz človekovega neformalnega in civilnodružbenega okolja. Nakazuje se tudi trend retradicionalizacije[5] in hkrati internacionalizacije.

Graf 9.1

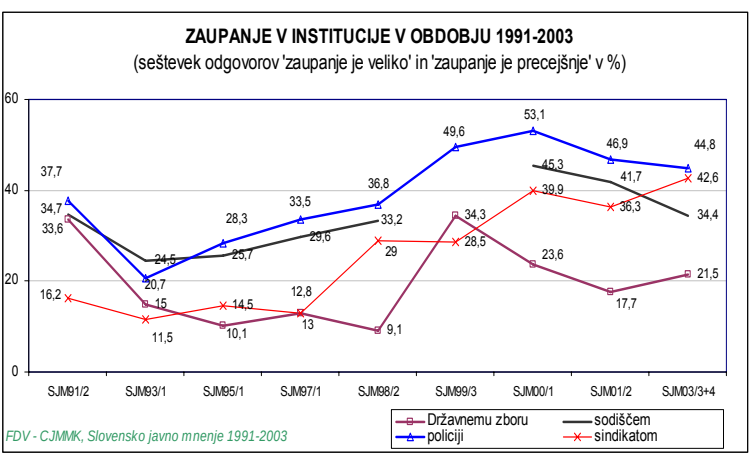

Končne meritve leta 2003 nakažejo umiritev (upad) visoke splošne podpore in znižanje zaupanja v večino državnih oz. političnih institucij

5 Povečuje se zaupanje v Boga: iz povprečno 30% v obdobju 1991–1995 na povprečno 40% v obdobju 1998–2003. Ali gre za retradicionalizacijo ali uspešno evangelizacijo? Ta niz podatkov ne zadošča za trden sklep.

(politične stranke, vlada, predsednik republike, predsednik vlade, policija, sodišča …). Nevladne institucije blaginje (šolstvo, množična občila, sindikati, slovenski tolar) pa so še vedno deležne visokega zaupanja. To je bilo obdobje zaostrovanja kritik (v znamenju bližnjih parlamentarnih volitev) na račun vlade (korupcija, klientelizem, kriminal); politični spopad se je zaostroval, kar se je pokazalo nasploh v zmanjšanju podpore oblasti – in neposredno v znižanju ravni zaupanja v osrednje državne in politične institucije. Ta gibanja nazorno pokaže graf 9.1.

9.4 Kaj določa izražanje zaupanja v institucije

Domnevne povezave med izražanjem zaupanja v posamične institucije in lastnostmi posameznikov oz. skupinskimi značilnostmi si v prvem koraku oglejmo na primeru odnosa do državnega zbora in policije. Pri tem je podlaga za analizo podatkovna zbirka raziskave vrednot SJM 1999/3.

Pokaže se, da na opredeljevanje do državnega zbora in policije vpliva pripadnost starostnim skupinam: najmlajši in mlajši (od 18 do 30 let in od 31 do 45 let) so v izrekanju zaupanja obema državnima institucijama daleč bolj zadržani kot starejši in najstarejši. Med najmlajšimi v državni zbor zaupa šestina vseh, med najstarejšimi pa enkrat več. Med najmlajšimi policiji zaupa dobra tretjina, med najstarejšimi pa enkrat več. Ali gre pri tem za nakopičene pozitivne izkušnje? Ali gre za priučeno sistemsko konformnost najstarejših? In zakaj eni in drugi bolj zaupajo policiji kot državnemu zboru – in še posebej – zakaj med najmlajšimi državnemu zboru zaupa le vsega ena šestina? Pri slednji skupini prav gotovo ne gre za vpliv predhodne politične socializacije in izkustva s preddemokratičnim sistemom, temveč za izvirno, na lastnih izkušnjah temelječo kritično presojo in zadržanost v izrekanju zaupanja.

Do podobnega odkritja pridemo tudi ob preizkusu glede na izobrazbo anketirancev. Tako pri vrednotenju parlamenta kot policije se oblikuje enaka ugotovitev: višje in visoko izobraženi so izrazito bolj zadržani in izrekajo manj zaupanja v državni zbor, pa tudi v policijo. Med visoko izobraženimi tako močno, dvotretjinsko prevladuje izražanje nezaupanja v parlament. Med njimi se v odnosu do policije kaže

uravnoteženost: polovica jih izreka veliko ali precejšnje zaupanje, nekaj manj kot polovica pa le majhno zaupanje ali pa sploh ne. Uvedba izbranih intervenirajočih spremenljivk, kot npr. levo-desna samoopredeljenost, diskriminacijska usmerjenost, egalitarna usmerjenost ipd., pa le deloma zadosti pričakovanju. Tako nas preseneti povezanost izražanja zaupanja v državni zbor in policijo z diskriminacijsko usmerjenostjo (še posebej do žensk), sicer na robu statistične pomembnosti. Bolj diskriminatorno usmerjeni bolj zaupajo v državni zbor kot tisti, ki te usmerjenosti sploh ne kažejo. To v majhni meri velja tudi za odnos do policije. V opredeljevanju do obeh institucij levo-desna samouvrstitev nima izrazitega vpliva, pač pa egalitarnejši nekaj bolj zaupajo v državni zbor, pa tudi v policijo kot neegalitarno usmerjeni. In predvsem konservativnejši izrekajo izrazito več zaupanja v državni zbor in policijo kot libertarno, sekularno usmerjeni. Med slednjimi je dvakrat manj "zaupljivih" do državnega zbora kot med konservativnimi; tudi v odnosu do policije je ta zveza izrazito potrjena.

V drugem koraku smo opazovane institucije strnili v pet kategorij, in sicer: institucije države (parlament, pravni sistem, sodišča), institucije reda (policija, vojska), institucije države blaginje (šolstvo, zdravstvo, sociala), mednarodne institucije (OZN, EU), institucije civilne družbe (cerkev, množična občila, sindikati) in končno še vse institucije skupaj kot enotno dimenzijo. Pokaže se, da so razlike v izražanju zaupanja glede na spol neznatne in pod ravnjo statistične značilnosti. Potrdi se, da so razlike glede na pripadnost starostnim skupinam dovolj značilne pri vseh skupinah institucij in za vse institucije skupaj. Starejši torej v povprečju bolj zaupajo institucijam; še posebej se to izrazi v odnosu do blaginjskih institucij. Preizkus glede na izobrazbo potrdi že prej nakazan vtis. Nizko, nižje izobraženi daleč bolj radodarno razdeljujejo zaupanje v institucije kot srednje ter višje in visoko izobraženi. Slednji so najbolj zadržani v izražanju zaupanja v institucije reda, pa tudi v institucije civilne družbe, kar je glede na to, da sta v to skupino vključeni tudi cerkev in duhovščina, skladno s pričakovanjem. V analizo smo uvedli dodatno še dve neodvisni spremenljivki: dohodek na člana družine in samouvrstitev v družbene sloje. Preizkus glede na dohodek potrdi sliko glede na izobrazbo. Ocenjevalci z nizkim dohodkom izrekajo več zaupanja institucijam nasploh in še posebej institucijam reda, blaginjskim institucijam. To pa se

ne potrdi pri mednarodnih organizacijah. In dalje, pripadniki nižjih slojev so zaupljivejši in izražajo več zaupanja v institucije kot pripadniki višjih slojev, razen pri mednarodnih organizacijah, kjer se razmerje obrne. V odnosu do vseh institucij skupaj so pripadniki nižjih slojev značilno bolj dobrohotni ocenjevalci institucij kot pripadniki višjih slojev.

Na tej ravni smo v analizo uvedli izbor intervenirajočih spremenljivk: konservativno – moderno; egalitarno – neegalitarno; levo – desno; zadovoljstvo z življenjskimi razmerami; zadovoljstvo z demokracijo ipd. Med njimi se kot najvplivnejša izkaže dimenzija konservativno – moderno, sekularno. Skupine, ki jih označuje visoka konservativnost, izrazito bolj kot moderno, libertarno usmerjene skupine izrekajo zaupanje v državne institucije, v institucije reda, v mednarodne organizacije in, razumljivo, v institucije civilne družbe (ki vključuje tudi cerkev). Take izrazite zveze pa ni pri izrekanju zaupanja v institucije države blaginje. Pokaže se tudi, da so bolj diskriminatorno usmerjeni, še posebej do žensk, bolj zaupljivi do vseh opazovanih skupin in institucij, še posebej do državnih; med institucijami civilne družbe pa še posebej do cerkve. Preizkusi glede na egalitarnost – neegalitarnost, levo – desno samoopredeljenost ter oceno pomena politike niso tako enopomenski kot prejšnji. Pač pa se vpliv spet potrdi, ko v preizkus uvedemo zadovoljstvo z demokracijo in zadovoljstvo z življenjskimi razmerami. Pokaže se, da so zadovoljni z demokracijo značilno bolj zaupljivi do vseh opazovanih skupin institucij, še posebej pa do institucij države, institucij reda (vojske, policije) in do mednarodnih organizacij. Ta zveza se potrdi tudi na ravni vseh institucij skupaj. Tudi preizkus glede na zadovoljstvo z življenjem ponuja enako sliko. Zadovoljnejši izrekajo značilno več zaupanja predvsem v institucije države, institucije reda in mednarodne organizacije.

V tretjem koraku smo nakazane povezave preizkusili v regresijskem modelu, v katerem smo zaupanje v vse institucije skupaj preizkušali glede na serijo neodvisnih in intervenirajočih spremenljivk. Analiza je pokazala, da bolj kot so anketiranci konservativni (visoko uvrščeni na dimenziji moderno-sekularno – konservativno-religiozno), bolj zaupajo v institucije. Pokaže se tudi, da bolj kot so anketiranci diskriminatorni do žensk, bolj zaupajo v institucije. Dalje, da bolj kot zaupajo v demokracijo, bolj izrekajo zaupanje institucijam – in obratno. Regresijska analiza tudi

pokaže, da z naraščanjem izobrazbe v smeri višje in visoke, izrekanje zaupanja v institucije upada. In dalje, bolj kot kažejo ljudje zanimanje za politiko, manj zaupanja izrekajo v institucije. Ugotovimo torej lahko, da je izrekanje zaupanja v institucije povezano z uvrščenostjo na dimenziji konservativno-religiozno – moderno-sekularno. Dalje, na dimenziji diskriminatornosti do žensk, z uvrščenostjo v izobrazbeni hierarhiji itd.[6]

Glede na v uvodu ponujena teoretska izhodišča o pomenu zaupanja v institucije za demokratično institucionalizacijo in za potrjevanje legitimnosti sistema se po opravljeni analizi zastavlja vrsta vprašanj, na katera ni mogoče dati enopomenskega odgovora. Poenostavljeno pa lahko sklenemo: ni vse v zaupanju, moč demokracije je tudi v nezaupanju. Seveda, če je utemeljeno v vrednotnih izhodiščih demokratičnega sistema, če ga izražajo razgledani in bolje obveščeni državljani in državljanke in če ga izrekajo dejavno, torej na reformiranje sistema pripravljeni posamezniki in skupine.

9.5 Zaupanje v institucije v petnajstih evropskih državah[7]

Opisna raven. V prvem koraku bomo najprej pokazali, kako se petnajst opazovanih držav uvršča glede na izraženo zaupanje v izbrane institucije: parlament, policijo, zdravstveni sistem, sindikate in cerkev. Pri tem nas bo predvsem zanimalo, kako se je na teh presekih uvrstila Slovenija.

Skladno s pričakovanjem se na lestvici držav glede na zaupanje v parlament Slovenija uvršča na nizko, predpredzadnje mesto, za njo sta uvrščeni le še Hrvaška in Češka, slednja z bistveno nižjim deležem zaupanja kot Slovenija. Najvišje v tem preizkusu se uvrstijo Nizozemska, Švedska in Danska. Te države so uvrščene na ravni visokega zaupanja, do ravni povprečja se uvrščajo še Hrvaška, Francija, Avstrija, Nemčija in

[6] Oblikuje se vtis, da državo (vladne organizacije) na sploh bolj podpirajo konservativno usmerjeni, družba blaginje pa bolj socialno-liberalno usmerjene skupine oz. posamezniki.

[7] Primerjalni prikaz izrekanja zaupanja bomo oprli na podatkovno zbirko svetovne raziskave vrednot WVS 2000.

Velika Britanija. Med njimi preseneča predvsem visoka uvrstitev Hrvaške,[8] pod povprečje se skupaj uvrščajo Italija, Poljska, Irska in Madžarska. Cela razporeditev pokaže sicer vzgon tradicionalnih demokratičnih evropskih držav, tranzicijske države pa se uvrščajo bolj proti dnu (graf 9.2).

Graf 9.2

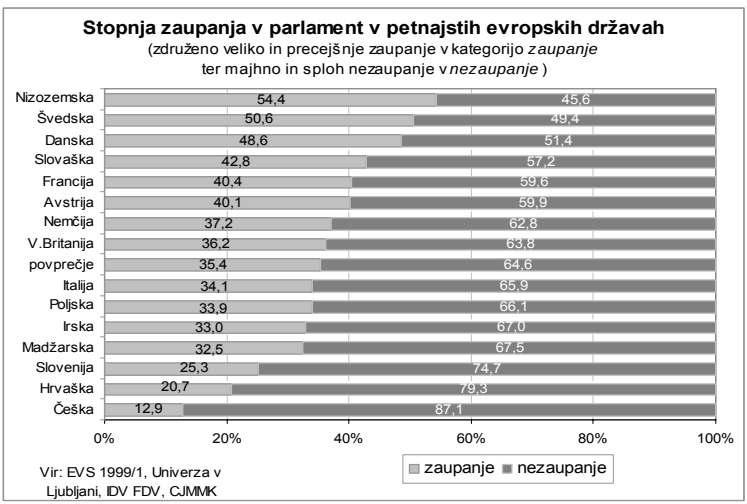

Graf 9.3 ponazarja uvrstitev opazovanih držav glede na izražanje zaupanja v policijo. Razlike v izraženem zaupanju so izrazite in vendar predvsem opazimo dejstvo, da policija nasploh veže v vseh opazovanih državah bistveno več zaupanja kot parlament. Uvrstitev držav pa je skladna s pričakovanjem. Tam, kjer je policija umeščena v dolgotrajno delujoč demokratični sistem, je nasploh deležna več zaupanja kot v novih demokracijah. Vse posttranzicijske države se tako uvrščajo skupaj, pod povprečjem. Slovenija se za Poljsko uvrsti v zgornji del lestvice novih demokracij.

[8] Hrvaška je imela med WVS 2000 na koncu obdobja Tuđmanove vladavine vse prej kot razvite demokratične institucije. Visoko zaupanje v takrat na novo izvoljen sabor izraža prej visoka pričakovanja, naslovljena na nove nosilce zakonodajne in izvršne oblasti.

Graf 9.3

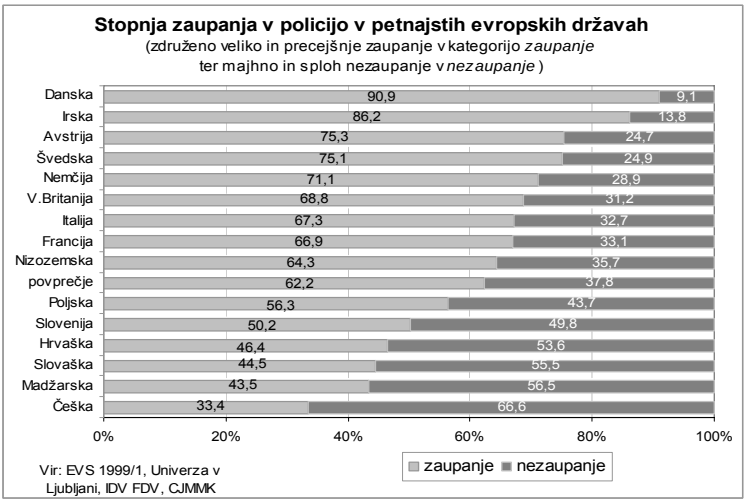

Graf 9.4

Tretji preizkus zadeva zaupanje v zdravstveni sistem. Graf 9.4 pokaže, da daleč največ zaupanja v svoj zdravstveni sistem izražajo Avstrijci, Francozi, Nizozemci, Švedi, Danci – in skupaj z njimi tudi Slovenci.

Slovenija se torej na tej dimenziji uvršča visoko, medtem ko na dnu ostajajo Hrvaška, Madžarska, Češka – in pod njimi Italija. Gre očitno za refleksije na delujoče zdravstvene sisteme v teh državah, ki so vir večjega ali manjšega zadovoljstva ljudi.

Uvrstitev Slovenije v dveh presekih civilnodružbenih institucij ponazarjata grafa 9.5 in 9.6. Prvi pokaže, da se Slovenija glede na zaupanje v sindikate uvršča rahlo pod povprečje, vendar značilno nad Češko, Hrvaško, Madžarsko, Veliko Britanijo in Italijo, medtem ko se na vrh z visokim zaupanjem v sindikate uvrščata dve skandinavski državi, za njima Irska in presenetljivo Slovaška itd. Za visoko uvrstitev Slovaške nimamo uporabnih razlag.[9]

Graf 9.5

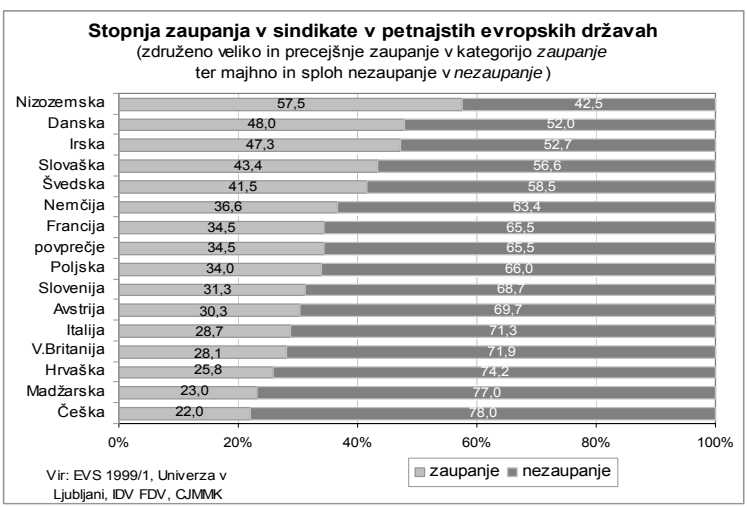

In zadnji preizkus zadeva izražanje zaupanja v cerkev. Skladno s pričakovanjem se na vrh lestvice uvrščajo države, ki jih označujeta visoka religioznost in cerkvenost prebivalstva (Slovaška, Poljska, Italija, Hrvaška). Proti pričakovanju Irska, ki jo sicer označuje visoka stopnja religioznosti prebivalstva, v izražanju zaupanja v cerkev zaostaja za Dansko, ki jo sicer

9 Seveda pa ne moremo izključiti merskih artefaktov.

označuje bistveno nižja oz. nizka stopnja religioznosti prebivalstva. V tej uvrstitvi se Slovenija znajde na vrhu spodnje tretjine skupaj z Nemčijo, Veliko Britanijo, Nizozemsko in Češko, torej državami, za katere velja, da so ljudje v njih bistveno manj religiozni in cerkveni..

Graf 9.6

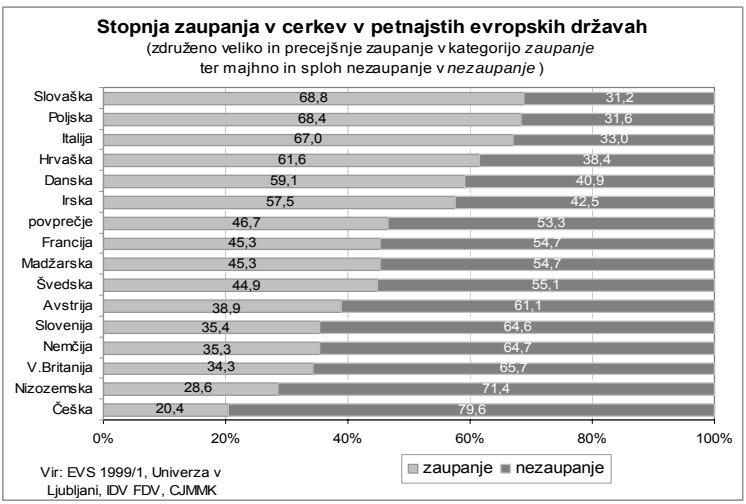

Razlike v izražanje zaupanja – primerjalna raven. V drugem koraku primerjalnega prikaza zaupanja v institucije smo izvedli analizo na podlagi srednjih vrednosti za opazovane države; izmerjena zaupanja za posamezne institucije smo združili v enotne kazalce za skupine institucij in za vse institucije skupaj – kot je prikazano v tabeli 9.4.

Razlike v izražanju zaupanja po skupinah in državah so dovolj izrazite. Tako je med državnimi institucijami po stopnji izraženega zaupanja na prvem mestu Danska in na zadnjem mestu z najmanj zaupanja Češka. Slovenija se uvršča na dno lestvice med Hrvaško in Italijo. V izrekanju zaupanja v organe reda z največ zaupanja prednjači Velika Britanija, na dnu pa je Češka. Gre očitno za dve bistveno različni izkušnji s policijo in vojsko. V prvem primeru v razmerah tradicionalne angleške demokracije in v drugem primeru v razmerah delovanja tajnih policij v češkem predtranzicijskem obdobju. Slovenija se uvršča na dno skupaj z Madžarsko in Nizozemsko, nad njima pa se uvršča Hrvaška,

verjetno predvsem pod vplivom izkušenj t. i. domovinske vojne. V izražanju zaupanja do institucij države blaginje prednjači Avstrija, sledijo pa Nizozemska, Slovenija, Danska in Francija. V tem segmentu je torej Slovenija uvrščena visoko skupaj z Avstrijo in skandinavskimi državami. V segmentu mednarodnih organizacij se z nadpovprečnim zaupanjem izkaže Italija, z najnižjim pa Avstrija. Pod povprečjem se uvrstijo še Hrvaška, Nizozemska, Danska, Slovenija, Češka itd. V skupini institucij civilne družbe se najvišje uvrsti Poljska (predvsem zaradi visokega zaupanja v cerkev), najnižje pa je uvrščena Velika Britanija. Na ravni vseh institucij skupaj se najvišje uvrsti Irska z največ izraženega zaupanja v institucije, na dno pa Češka. Slovenija se skupaj s Slovaško, Nemčijo in Francijo uvrsti nad Češko in Madžarsko.

Tabela 9.4: Zaupanje v skupine institucij v petnajstih evropskih državah (povprečne ocene na lestvici 1 – zaupanja sploh ni in 4 – veliko zaupanje)

	Organi reda	Državne institucije	Institucije blaginje	Mednarodne organizacije	Civilne institucije	Vse institucije
Avstrija	2,64	2,53	3,03	2,28	2,23	2,55
Češka	2,22	2,02	2,47	2,39	2,06	2,23
Danska	2,91	2,65	2,78	2,37	2,43	2,63
Francija	2,67	2,28	2,79	2,42	2,18	2,46
Hrvaška	2,54	2,12	2,36	2,32	2,26	2,31
Irska	2,97	2,52	2,86	2,68	2,51	2,70
Italija	2,65	2,21	2,36	2,79	2,41	2,44
Madžarska	2,34	2,29	2,39	2,55	2,10	2,32
Nemčija	2,63	2,37	2,60	2,35	2,22	2,43
Nizozemska	2,51	2,43	2,80	2,38	2,42	2,52
Poljska	2,76	2,29	2,71	2,48	2,54	2,56
Slovaška	2,61	2,24	2,53	2,42	2,50	2,45
Slovenija	2,43	2,19	2,80	2,38	2,35	2,44
Švedska	2,64	2,54	2,71	2,47	2,41	2,55
V. Britanija	2,94	2,36	2,53	2,33	2,03	2,41
Povprečje	2,61	2,32	2,64	2,45	2,29	2,45

Vir: EVS 1999/2000

Kaj prispeva k izražanju zaupanja? V naslednjem koraku smo izvedli analizo povezanosti med izražanjem zaupanja v izbrane institucije (parlament, policijo, cerkev in vse institucije skupaj) ter z zadovoljstvom z demokracijo, z zadovoljstvom z življenjem ter z uvrščanjem na dimenziji liberalno-konservativno – v izbranih evropskih državah. Rezultati preizkusov so prikazani v grafih 9.7 do 9.11.

Graf 9.7:[10] *Uvrščanje petnajstih evropskih držav na dimenzijah liberalno/konservativno in zaupanja v parlament - srednje vrednosti*

(1 – liberalen, 5 – konservativen;1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje)

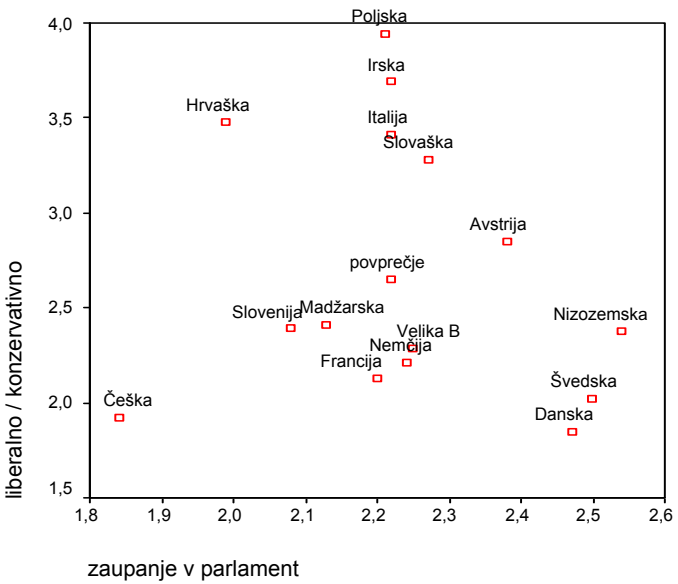

Grafi 9.7 do 9.9 ponazarjajo povezanost med izražanjem zaupanja v parlament, policijo in cerkev ter dimenzijo liberalno, sekularno – konservativno, religiozno. Vsi trije preizkusi potrdijo pričakovanja: (1) zaupanje v parlament in policijo je izrazitejše ter pod vplivom prevladovanja liberalizma nad konservativnostjo, (2) zaupanja v cerkev je

[10] Grafi 9.7 do 9.11 so pripravljeni na podatkovni bazi WVS, 2000 in praviloma vključujejo 15 evropskih držav (Inglehart, 2004).

več – in je pod vplivom prevladujočega konservativizma. V prvih dveh preizkusih se skupaj kot v grozd uvrščajo skandinavske države (Švedska, Danska, Nizozemska), ob njih pa še Velika Britanija, Nemčija, Francija. Izražanje zaupanja v teh državah poteka v bolj sproščenih razmerah uveljavljene demokratične institucionalizacije; v njih je vrednotenje demokracije pri ljudeh bolj vgrajeno, bolj ustaljeno. Vse živeče generacije ljudi v teh državah imajo lastno neposredno izkušnjo z demokratičnim sistemom. Demokracijo so kot vrednoto sprejemali že v obdobju primarne socializacije. Od te skupine značilno odstopa skupina držav: Poljska, Hrvaška, Slovaška – in tudi Irska, ki jih označuje višja uvrščenost v smeri konservativno, religiozno, hkrati pa (naj)več zaupanja v cerkev in prve tri manj zaupanja v parlament in policijo.

Graf 9.8: *Uvrščanje petnajstih evropskih držav na dimenzijah liberalno/konservativno in zaupanja v policijo - srednje vrednosti;*

(1 – liberalen, 5 – konzervativen; 1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje)

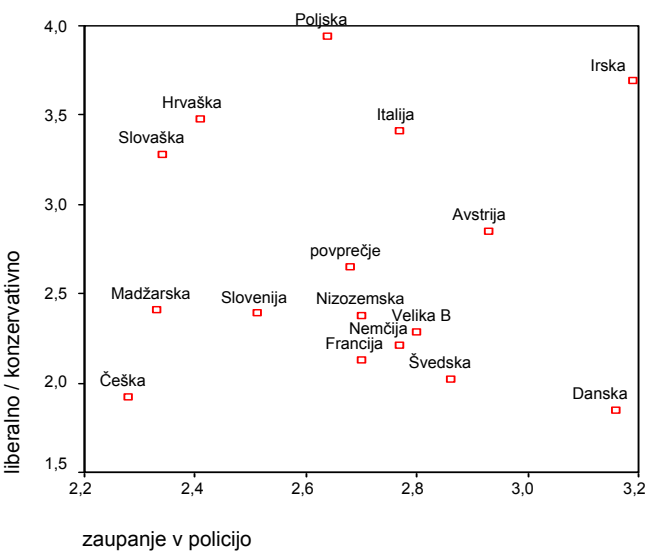

V prehodu med tema skupinama se uvrščajo Avstrija, Slovenija, Madžarska, pa tudi Češka in Italija itd. V tej skupini držav zveze med liberalnostjo/konservativnostjo in izražanjem zaupanja niso tako enopomenske kot pri prvih dveh skupinah držav.

Graf 9.9: *Uvrščanje petnajstih evropskih držav na dimenzijah liberalno/konservativno in zaupanja v cerkev- srednje vrednosti;*

(1 – liberalen, 5 – konservativen; 1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje)

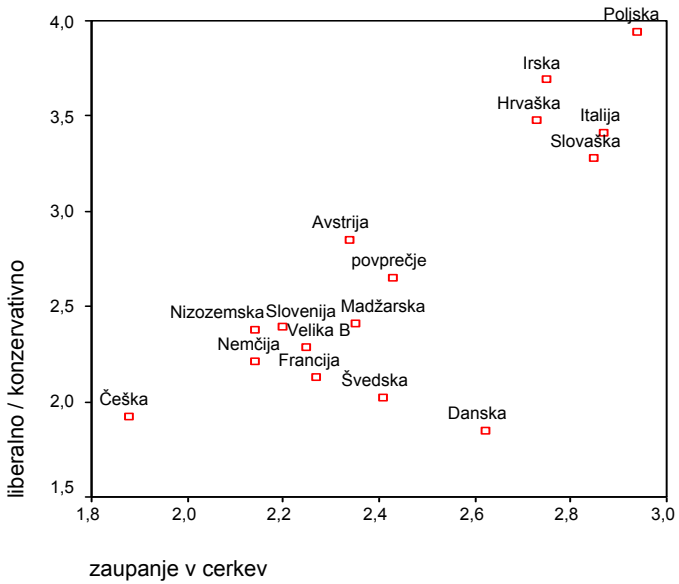

V drugem delu analize povezanosti pa smo preverjali vpliv (1) zadovoljstva z demokracijo, (2) zadovoljstva z življenjem na zaupanje v vse institucije in (3) še medsebojno povezanost obeh intervenirajočih spremenljivk – seveda vse v primerjavah med petnajstimi evropskimi državami.

Graf 9.10 potrdi pričakovanje: tudi na meddržavni ravni je višje zadovoljstvo z demokracijo povezano z višjim zaupanjem v institucije. Tudi tu se oblikujeta prej nakazana dva grozda držav: prvi, ki vključuje države, ki so percipirane kot bolj demokratične in z več zaupanja v demokracijo, in v drugi, ki vključuje države "mlade demokracije". Med njima – v prehodnem položaju – pa so Italija, Slovenija, Francija in Velika Britanija. Označujejo jih uvrstitve blizu povprečij na obeh dimenzijah ali pa nepričakovane in nasprotne povezave.

Graf 9.10: *Povezanost zadovoljstva z demokracijo in zaupanja v institucije v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti*

(1 – sploh nezadovoljni, 3 – zadovoljni; 1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje)

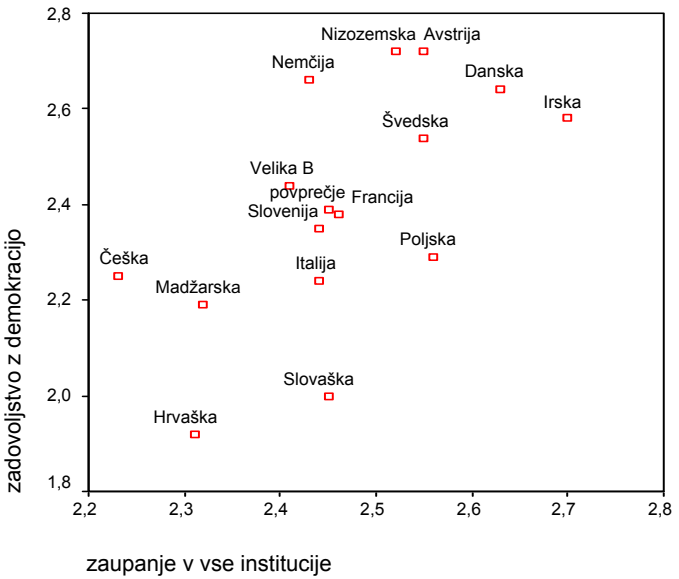

Podobna slika se nam pokaže, ko v preizkus vključimo zadovoljstvo z življenjem. Z več zaupanja/zadovoljstva se (spet) skupaj uvrščajo Danska, Irska, Avstrija, Nizozemska, Švedska; z manj zaupanja/zadovoljstva pa Madžarska, Slovaška, Hrvaška …, vse preostale, tudi Slovenija, se uvrščajo okoli povprečja.

Da sta sliki preizkusov z zadovoljstvom z demokracijo in zadovoljstvom z življenjem skoraj preslikavi, smo pokazali že pri obravnavi vrednotenja demokracije. Zveza med spremenljivkama je reverzibilna. Predvsem, čim višje je zadovoljstvo z življenjem, tem višje je zadovoljstvo z demokracijo. O ekonomskem determinizmu pri vrednotenju demokracije smo govorili več v uvodni razčlenitvi. Tu lahko le še ponazorimo: Irci, Danci, Nizozemci, Švedi in Avstrijci so najzadovoljnejši z življenjskimi razmerami in hkrati izražajo največ zaupanja v institucije. Bistveno manj zaupanja in manj zadovoljstva (hkrati) izražajo Madžari, Hrvati, Slovaki in Čehi. Za Poljake je značilno

nizko zadovoljstvo z življenjskimi razmerami in nadpovprečno zaupanje v institucije. Vsi preostali, tudi Slovenci, pa se znajdejo blizu povprečij, kar le potrjuje naravo povezave.

Graf 9.11: *Povezanost zadovoljstva z življenjem in zaupanja v institucije v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti*

(1 – sploh nezadovoljni, 10 – zelo zadovoljni; 1 – zaupanja sploh ni, 4 – veliko zaupanje

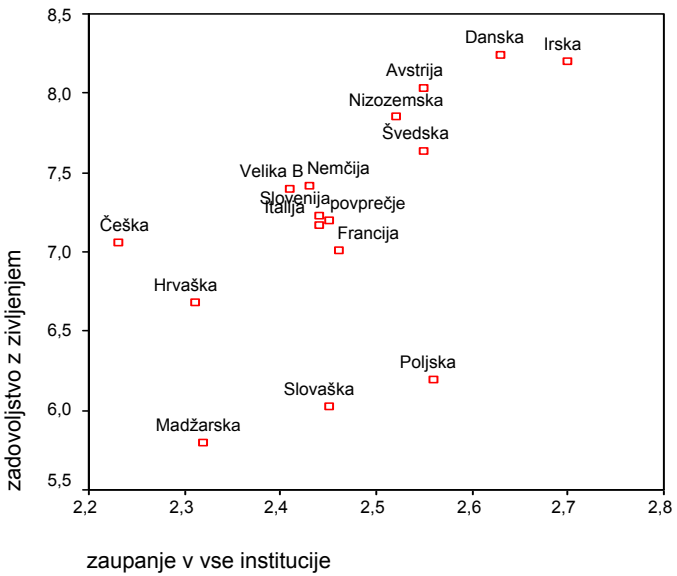

9.6 Nekaj sklepnih ugotovitev

Na koncu se lahko še enkrat opremo na misel, da je v jedru sleherne institucije (Rus 1971) sistem vrednot oz. da so institucije koncentracija moči, ki je posebej posvečena določeni vrednoti, oz. so sredstvo, ki zaščiti vrednoto z močjo (Stichcomb 1968). Vse več družbenih področij dejavnosti se institucionalizira. Institucije države in civilne družbe so v temelju delovanja demokratičnega sistema; zaupanje kot sestavina politične kulture (Almond, Verba 1963) pa je temelj za razpoznavanje njegove stopnje, njegove legitimnosti in pogoj za njegovo nemoteno

delovanje. Seveda pa razvit demokratični sistem predpostavlja in terja tudi izražanje nezaupanja. Lipset in vrsta kritičnih družboslovcev je v okviru razprave o krizi parlamentarnih sistemov opozorila na praznine v zaupanju v najpomembnejše družbene in politične institucije v ZDA. Novejše evropske raziskave pa so pokazale, da gre za pojav, ki označuje bolj ali manj vse parlamentarne demokracije. V razmerah novih evropskih demokracij pa se problem postavlja na izhodišču: gre za vprašanje vzpostavljanja zaupanja v ključne družbene institucije in trende v izražanju zaupanja v prvem desetletju njihovega delovanja. Kot velja za odnos do demokratične institucionalizacije nasploh in do demokracije kot vrednotnega izhodišča v delovanju posttranzicijskih držav, velja seveda tudi za zaupanje v institucije, da se izraža, torej narašča ali upada glede na stanje zaupanja v družbi nasploh, glede na razvitost medčloveškega zaupanja in na njem temelječih socialnih omrežij oz. glede na difuzno oz. specifično, konkretno naravo pričakovanj in zaupanja v posamezne podsisteme oz. posamezne institucije.

Na podlagi pregleda pomembnih aktualnih raziskav smo pokazali na potek in dinamiko izražanja zaupanja v časovnih obdobjih ter v institucije države in civilne družbe. Stopnja zaupanja v institucije države v razvitih demokracijah presega zaupanje v institucije civilne družbe, hkrati pa lahko razpoznamo, da narašča zaupanje v slednje. Poteki izražanja (ne)zaupanja niso enotni niti na ravni splošnih trendov v posamezni državi oz. skupini držav, niti na ravni posameznih institucij oz. skupin institucij. Pa vendarle na podlagi pregledanega ne moremo pritrditi tezi, da gre v teh državah za zniževanje zaupanja v institucije nasploh. Kot tudi v izražanju zadovoljstva z demokracijo oz. vrednotenju demokracije nasploh pa tudi v izražanju odnosa oz. zaupanja v institucije velja, da je v državah posttranzicijske skupine tega zaupanja nasploh manj, da se osredotoča na različne institucije ali skupine institucij, pač glede na politične, socialno-ekonomske in kulturnozgodovinske danosti v razvoju teh držav. Tako npr. Slovenija med vsemi močno izstopa z visokim zaupanjem v izobraževalni sistem oz. nasploh v institucije socialne države, v civilnodružbene institucije, ki označujejo gospodarsko stabilnost in rast (banke, tolar, gospodarska podjetja), pa tudi v civilnodružbena gibanja. Pokazali smo, da so bile institucije države oz. političnega sistema v

Sloveniji ob osamosvojitvi obremenjene z visokimi pričakovanji glede demokratične institucionalizacije. Očitno pa ta pričakovanja niso bila zgolj difuzna, splošna in jih ni bilo mogoče izpolniti zgolj s spremembo političnega sistema. Pričakovanja so bila povsem konkretna. Ljudje so ocenjevali povsem določene socialne, ekonomske in politične "donose", torej učinke in spremembe v vsakodnevnem življenju posameznikov in skupin. Zaupanje v institucije političnega sistema je tako z leti upadalo, hkrati pa, kot smo pokazali na podlagi empiričnih meritev, konec devetdesetih oz. s prehodom v novo desetletje naraslo in spet deloma upadlo. In vendar so prav institucije političnega sistema tiste, ki so vseskozi deležne visokega nezaupanja, pri čemer so tisti, ki to nezaupanje izražajo, najdejavnejši razvojni del prebivalstva: mlajši, bolj izobraženi, socialno višje uvrščeni, manj diskriminatorno in manj egalitarno usmerjeni. Skratka, nosilci nezaupanja so pomemben potencial demokratičnega razvoja družbe. Tu lahko le ponovimo: ni vse v zaupanju, moč demokracije je tudi v nezaupanju, če je utemeljeno v vrednotnih izhodiščih demokratičnega sistema, če ga izražajo razgledani, bolje obveščeni državljani in državljanke in če ga izrekajo dejavni, za reformiranje sistema usposobljeni in pripravljeni posamezniki in skupine.

In vendar, v mednarodnem okviru zavzema Slovenija prostor "nekje vmes". Po obsegu celotnega izraženega zaupanja ne odstopa bistveno od tradicionalnih demokratičnih držav, le da je v njej zaupanja v institucije političnega sistema manj, da je zaupanje v pravosodni sistem razgrajeno, da je zaupanje v institucije države blaginje primerno visoko in da je poleg visokega zaupanja v izobraževalni sistem zanjo značilno visoko zaupanje v množična občila. Še posebej kaže iz celote obravnavanih institucij izločiti cerkev in sindikate. V izražanju zaupanja cerkvi Slovenija na primerjalni ravni v vzhodno- in srednjeevropskem prostoru izstopa skupaj s Češko z najnižjim izraženim zaupanjem. Primerjave v zahodnoevropskem prostoru pa Slovenijo uvrstijo nizko, in sicer skupaj z Nizozemsko, Švedsko, oz. v prostoru petnajstih izbranih držav (na podlagi podatkov WVS) skupaj z Nemčijo, Francijo, Veliko Britanijo, Nizozemsko itd. Da to ne izraža zgolj stanja v poteku sekularizacije kot globalnega evropskega procesa, ponazarjajo primeri držav, ki jih označujejo nizka cerkvenost in religioznost in vendar višje zaupanje v

cerkev kot institucijo. Cerkev začetnega "bonusa" in prednosti iz osvobajanja spon avtoritarnega sistema ni zmogla obrniti sebi v prid. Temu nasprotni primer pa je izražanje zaupanja v sindikate. Na točki sistemskega prehoda (1990) so sindikati deležni nizkega izhodiščnega zaupanja, ki je sčasoma naraslo in se povzpelo na visoko raven. Učinki tranzicije se izražajo v zaostrenih socialnih razmerjih med zaposlenimi in delodajalci. Sindikat v udejanjanju svoje vloge varuha socialnih pravic zaposlenih pridobiva pomen in zaupanje. Seveda tudi za sindikat velja, da je obremenjen s konkretnimi pričakovanji, ki izhajajo iz visokega vrednotenje prvin socialne države in načela enakosti. Itd.

10 PREGLED IN PRIMERJAVA IZSLEDKOV TREH RAZISKAV VREDNOT (WVS/SJM 1992, 1995, 1999)

10.1 Pojasnila

Gradivo v tem poglavju daje popoln vpogled v raziskave vrednot, opravljene v okviru Evropske oz. Svetovne raziskave vrednot v Sloveniji v letih 1992, 1995 in 1999. Vse tri slovenske raziskave je izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Inštitut za družbene vede FDV.[1]

Za vse tri raziskave, vključene v prikaz, je značilno, da so rezultat mednarodnega usklajevanja raziskovalcev ter da imajo skupno metodološko in vsebinsko zasnovo: enoten standardiziran vprašalnik, reprezentativen nacionalni vzorec, nadzorovan potek terenske faze, enotno ureditev podatkovne zbirke itd. S prvo raziskavo (1992) je bilo zajetih 1035, z drugo (1995) 1007 in s tretjo (1999) 1006 polnoletnih prebivalcev Slovenije.

---

[1] Izsledki raziskav so objavljeni (N. Toš, et al. Vrednote v prehodu II in III, 1999, 2004), podatkovne zbirke vseh treh raziskav so dostopne v Arhivu družboslovnih podatkov FDV.

Primerjalni pregled podatkov vključuje popoln zapis vprašalnika iz zadnje meritve (WVS/SJM 1999); vprašanja so označena od Q1 do Q114. Na ustreznih mestih v vprašalniku so dodani podatki iz predhodnih meritev na podlagi vprašanj, ki odstopajo od vprašalnika SJM 1999. Ob vsakokratni izvedbi je namreč slovenska raziskovalna skupina dodajala posamezna vprašanja, ki jih v mednarodnem vprašalniku ni bilo. V gradivu so označena z O ali S. Sicer pa dosledno velja, da so vsa vprašanja in vse lestvice v gradivu podane tako, kot so bile postavljene ob anketi – torej v izvirni obliki brez kakršnih koli sprememb.

Bolj zvedavemu bralcu gradivo omogoča podrobnejši vpogled v podatkovne temelje analiz, ki so bile izvedene kot podlaga posameznih problemskih obdelav v tej knjigi. Zahtevnejši bralec oz. raziskovalec, ki bi želel preveriti opravljene analize ali zasnovati svoje, pa se bo moral opreti na dokumentacijo CJMMK in predvsem na izvirne podatkovne zbirke, dostopne v Arhivu družboslovnih podatkov FDV (ADP).

V analitično pripravo in obdelavo za to knjigo so poleg treh nacionalnih vključene še ustrezne mednarodne podatkovne zbirke. Osnovne strukturne analize, analize povezav in preizkusi vzročnih razmerij so bili izvedeni na podatkovni zbirki WVS/SJM 1999; mednarodne primerjalne analize v celoti temeljijo na mednarodni podatkovni zbirki WVS, EVS 2000; pri nakazovanju sprememb v času pa sta v analizo vključeni tudi podatkovni zbirki SJM 1992 in SJM 1995. Primerjave meritev 1992–1995–1999 tako pripomorejo k pojasnjevanju hipoteze o "vrednotah v prehodu" oz. spreminjanju vrednot. Na primerjalni ravni pa so v analizo vključeni podatki iz raziskav, opravljenih v izbranih petnajstih evropskih državah (EVS 2000). Ta vidik analize odpira pogled na vrednote, prevladujoče v Evropi, in s tem izrisuje predstave o vrednotni identiteti Slovenk in Slovencev. Žal v tem pregledu ni bilo mogoče dokumentirati mednarodnega primerjalnega vidika analize, saj bi sicer pregled prerasel v samostojno knjigo. Mednarodna podatkovna zbirka WVS/EVS je dostopna v vseh družboslovnih arhivih po svetu in tudi v ADP FVD.

Tam, kjer se je avtorjema zdelo smotrno, so izbrani izseki iz opravljene statistične analize prikazani tabelarno ali grafično v posameznih poglavjih, obsežnejše tabele pa so v prilogi. Večina tabelarnih prikazov temelji na podatkih iz WVS/SJM 1999 in to praviloma na

celotnih vzorcih. Le izjemoma so izločene skupine neopredeljenih, v teh primerih pa frekvenčne porazdelitve ne temeljijo na celotnem vzorcu. Vse analize, ki so prikazane grafično, praviloma temeljijo na celotnih vzorcih vključenih držav.

10.2 Vprašalnik in pregled podatkov:

Q1. Prosim povejte, kako pomembna je vsaka od naštetih stvari v vašem življenju?

			zelo pomembna 1	precej pomembna 2	ne preveč pomembna 3	sploh ni pomembna 4	ne vem, b.o. 9
V1	delo	$SJM92_1$	72.9	24.0	1.5	0.9	0.7
		$SJM95_2$	54.9	39.0	5.1	1.0	-
		$SJM99_3$	61.6	34.1	3.5	0.7	0.1
V2	družina	$SJM92_1$	79.2	17.0	1.4	0.7	1.7
		$SJM95_2$	82.0	14.5	1.8	1.1	0.6
		$SJM99_3$	81.9	14.9	2.0	0.8	0.4
V3	prijatelji in znanci	$SJM92_1$	37.3	44.9	15.7	1.1	1.0
		$SJM95_2$	41.0	46.1	12.1	0.5	0.3
		$SJM99_3$	41.6	46.2	11.4	0.3	0.5
V4	prosti čas	$SJM92_1$	26.9	44.9	22.5	2.8	2.9
		$SJM95_2$	33.3	44.4	19.1	2.7	0.6
		$SJM99_3$	32.3	46.9	17.8	2.4	0.6
V5	politika	$SJM92_1$	6.6	17.5	47.1	24.9	4.0
		$SJM95_2$	2.9	11.9	47.2	37.5	0.5
		$SJM99_3$	2.5	11.9	44.5	40.5	0.6
V6	vera	$SJM92_1$	16.6	24.9	31.8	22.0	4.6
		$SJM95_2$	16.3	26.8	34.2	21.9	0.8
		$SJM99_3$	2.2	24.2	37.6	25.6	0.4

Q2. Ali s svojimi prijatelji o politiki razpravljate pogosto, le včasih, ali nikoli?

V7	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 - pogosto	22.0	9.1	7.8
2 - včasih	59.6	66.2	64.2
3 - nikoli	18.0	24.7	27.7
9 - ne vem	0.4	-	0.2
0 - b. o.	-	-	0.1

Q3. Spodaj so navedene nekatere trditve o okolju. Prosim vas, da mi za vsako od njih poveste, ali z njo močno soglašate, soglašate, ne soglašate, ali sploh ne soglašate.

			močno soglašam 1	soglašam 2	ne soglašam 3	sploh ne soglašam 4	ne vem b.o. 9
V8	Dal bi del svojega dohodka, če bi bil prepričan, da bo ta denar uporabljen za preprečevanje onesnaževanja okolja.	$SJM92_1$	20.0	1.8	7.4	3.0	7.6
		$SJM99_3$	14.6	64.4	14.1	3.2	3.7
V9	Pristal bi na povečanje davkov, če bi tako zbrani denar uporabili za za zavarovanje okolja.	$SJM92_1$	11.8	49.9	21.6	5.5	11.1
		$SJM95_2$	9.3	54.6	22.0	10.4	3.7
		$SJM99_3$	8.0	51.0	29.6	7.4	4.1
V10	Vlada mora zmanjšati onesnaževanje okolja, toda mene to ne sme stati nič.	$SJM92_1$	15.0	3.0	35.1	3.1	13.6
		$SJM99_3$	21.3	38.8	30.6	4.5	4.9

Q4. Če ocenjujete v celoti, ali bi rekli, da ste...

V11	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 - zelo srečni	8.7	13.4	15.2
2 - precej srečni	46.2	60.4	60.7
3 - ne preveč srečni	36.2	22.5	19.0
4 - sploh niste srečni	4.2	2.8	2.4
9 - ne vem	4.7	0.9	0.7
0 - b. o.	-	-	2.0

Q5. Spodaj imamo seznam prostovoljnih organizacij. Prosim vas, da mi za vsako posebej poveste, ali ste njen aktiven član (opravljate zanje neplačano delo), ali pa ste le član?

				Q5A. sem član 1	Q5B. opravljam zanje neplačano delo 1
V12	V30	službe (servisi) socialnega skrbstva za starejše ljudi, za ljudi v stiski, za invalide in	SJM92$_1$	1.4	1.4
			SJM99$_3$	5.4	4.9
V13	V31	verske ali cerkvene organizacije	SJM92$_1$	2.7	2.0
			SJM95$_2$	22.3	7.3
			SJM99$_3$	6.7	4.5
V14	V32	dejavnosti na področju izobraževanja, umetnosti, glasbe, kulture	SJM92$_1$	3.3	3.2
			SJM95$_2$	4.0	4.5
			SJM99$_3$	9.2	6.7
V15	V33	sindikati	SJM92$_1$	19.2	1.9
			SJM95$_2$	24.0	4.6
			SJM99$_3$	16.9	3.3
V16	V34	politične stranke ali skupine	SJM92$_1$	3.3	1.3
			SJM95$_2$	3.4	1.3
			SJM99$_3$	3.0	1.3
V17	V35	dejavnosti v lokalni skupnosti, ki so v zvezi z revščino, zaposlovanjem, stanovanji, begunci	SJM92$_1$	5.8	2.7
			SJM95$_2$	7.8	2.9
			SJM99$_3$	9.2	5.8
V18	V36	človekove pravice ali razvoj tretjega sveta	SJM92$_1$	0.1	0.5
			SJM99$_3$	0.8	0.4
V19	V37	ohranjanje in zaščita okolja ali pravice živali	SJM92$_1$	1.7	1.4
			SJM95$_2$	3.6	0.8
			SJM99$_3$	3.3	2.9
V20	V38	poklicna združenja	SJM92$_1$	5.9	2.1
			SJM95$_2$	6.6	4.9
			SJM99$_3$	6.7	2.7
V21	V39	delo z mladino (skavti, taborniki, mladinski klubi)	SJM92$_1$	1.9	1.4
			SJM99$_3$	4.5	3.5

				Q5A. sem član 1	Q5B. opravljam zanje neplačano delo 1
V22	V40	šport in rekreacija	SJM92$_1$	8.3	3.0
			SJM95$_2$	9.0	10.3
			SJM99$_3$	16.9	8.4
V23	V41	ženske skupine	SJM92$_1$	0.3	0.2
			SJM99$_3$	1.9	1.3
V24	V42	mirovno gibanje	SJM92$_1$	0.1	0.3
			SJM99$_3$	0.8	0.6
V25	V43	prostovoljne organizacije, ki se ukvarjajo s skrbjo za zdravje	SJM92$_1$	1.2	0.6
			SJM99$_3$	2.9	2.1
V26	V44	druge skupine	SJM92$_1$	4.5	2.6
			SJM95$_2$	6.6	6.3
			SJM99$_3$	10.0	5.9
V27	V45	nobena	SJM92$_1$	61.4	
			SJM99$_3$	57.4	
V28	V46	ne vem	SJM92$_1$	0.6	
			SJM99$_3$	0.3	
V29	V47	b.o.	SJM99$_3$	0.3	

** V SJM95$_2$ je glasilo "dobrodelne organizacije"*

Q6. Zanima nas, kako pogosto počnete določene stvari. Za vsako od naštetih dejavnosti mi boste povedali, ali jo opravljate vsak teden, enkrat ali dvakrat na mesec, le nekajkrat na leto, ali pa sploh nikoli. (Anketar, obkrožite 'se ne nanaša', če za respondenta ne velja kaj od naštetega). (SJM99$_3$)

		vsak teden 1	1x ali 2x na mesec 2	nekaj krat letno 3	nikoli 4	ne vem 9	b.o. 0	se ne nanaša 8
V48	druženje s prijatelji	57.6	25.6	14.0	2.6	0.1	-	0.1
V49	druženje izven delovnega mesta s kolegi iz službe ali iz istega poklica	21.5	22.6	24.9	19.3	0.5	0.5	10.8
V50	druženje z ljudmi v vaši cerkvi	12.3	9.8	20.6	51.7	0.4	0.6	4.6
V51	druženje z ljudmi v klubih in prostovoljnih združenjih (šport, kultura)	17.7	13.8	16.7	45.3	0.5	0.5	5.5

Q7. Na tem seznamu so različne skupine ljudi. Prosimo vas, da mi poveste, katere od njih ne bi želeli imeti za sosede.

			ne bi želel za sosede 1	mašilo 2
V52	ljudi, ki so bili sodno kaznovani	$SJM92_1$	37.3	60.1
		$SJM95_2$	55.3	44.7
		$SJM99_3$	40.5	59.5
V53	ljudi druge rase	$SJM92_1$	39.5	58.4
		$SJM95_2$	17.2	82.8
		$SJM99_3$	12.0	88.0
V54	leve skrajneže	$SJM99_3$	36.0	64.0
V55	pijance	$SJM92_1$	44.5	54.4
		$SJM95_2$	79.2	20.8
		$SJM99_3$	69.3	30.7
V56	desne skrajneže	$SJM99_3$	37.0	63.0
V57	ljudi z velikimi družinami	$SJM99_3$	9.1	90.9
V58	čustveno nestabilne ljudi	$SJM92_1$	36.2	61.5
		$SJM95_2$	49.4	50.1
		$SJM99_3$	30.4	69.6
V59	Muslimane	$SJM92_1$	37.6	60.5
		$SJM95_2$	23.1	76.9
		$SJM99_3$	22.6	77.4
V60	priseljence, tuje delavce	$SJM92_1$	39.6	57.9
		$SJM95_2$	18.1	81.9
		$SJM99_3$	16.0	84.0
V61	ljudi z AIDS-om	$SJM92_1$	40.7	57.2
		$SJM95_2$	50.6	49.4
		$SJM99_3$	33.2	66.8
V62	narkomane	$SJM92_1$	46.8	52.0
		$SJM95_2$	75.8	24.2
		$SJM99_3$	65.3	34.7
V63	homoseksualce	$SJM92_1$	42.5	56.1
		$SJM95_2$	61.2	38.8
		$SJM99_3$	44.3	55.7

			ne bi želel za sosede 1	mašilo 2
V64	Žide	$SJM92_1$	37.2	60.5
		$SJM95_2$	22.0	78.0
		$SJM99_3$	16.8	83.2
V65	Rome	$SJM92_1$	41.9	56.2
		$SJM95_2$	48.7	51.3
		$SJM99_3$	36.6	63.4

Q8. Če ocenjujete na splošno, ali bi rekli, da večini ljudi lahko zaupamo, ali menite, da je treba biti z ljudmi zelo previden?

V66	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 - večini ljudi lahko zaupamo	16.3	15.3	21.2
2 - z ljudmi moramo biti zelo previdni*	77.6	83.4	76.4
9 - ne vem	6.0	1.3	1.9
0 - b. o.	-	-	0.5

** v SJM92 "ne smemo biti preveč zaupljivi"*

Q9. Nekateri ljudje imajo občutek, da lahko docela svobodno odločajo o svojem življenju, drugi pa imajo občutek, da s svojimi dejanji ne morejo bistveno vplivati na to, kaj se z njimi dogaja. Prosimo vas, da s pomočjo te lestvice ocenite, v kolikšni meri lahko vi odločate o svojem življenju. Pri tem pomeni 1 čisto nič, 10 pa v veliki meri.

	čisto nič								v veliki meri		ne vem
V67	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99
$SJM92_1$	2.1	1.6	3.0	5.1	25.3	14.4	11.5	14.6	4.8	10.1	7.1
$SJM95_2$	2.2	1.2	4.4	5.1	16.4	12.0	12.6	19.4	11.2	14.7	0.8
$SJM99_3$	1.5	1.0	2.6	3.7	17.5	9.6	12.7	22.3	9.5	18.3	1.3

Q10. Če ocenjujete nasploh, kako ste v teh dneh zadovoljni s svojim življenjem kot celoto? Pri tem pomeni 1 povsem nezadovoljen, 10 pa povsem zadovoljen.

	nezadovoljen								zadovoljen		ne vem
V68	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99
$SJM92_1$	3.1	1.9	6.1	5.9	20.2	15.7	14.4	16.3	5.7	9.6	1.2
$SJM95_2$	2.7	1.5	3.5	7.1	20.1	14.5	16.1	17.1	7.9	9.0	0.6
$SJM99_3$	1.1	2.2	3.2	3.1	14.4	8.7	13.2	24.9	11.6	17.4	0.2

Q11. Kaj menite, zakaj so v Sloveniji ljudje, ki živijo v pomanjkanju? Tu so napisani štirje možni razlogi za to. Kateri od njih je po vaši oceni najbolj pomemben?

Q12. In kateri od razlogov je po vaši oceni drugi najbolj pomemben? (Le en odgovor pri Q11. In pri Q12.)

		Q11. najbolj pomemben	Q12. drugi najbolj pomemben
a) ker nimajo sreče	$SJM92_1$	10.9	12.8
	$SJM99_3$	10.2	12.7
b) zaradi lenobe in ker imajo premalo močno voljo	$SJM92_1$	21.4	19.6
	$SJM99_3$	32.7	23.0
c) zaradi nepravičnosti v naši družbi	$SJM92_1$	39.8	22.5
	$SJM99_3$	34.9	26.4
d) to je neizogibna stran modernega napredka	$SJM92_1$	14.8	19.2
	$SJM99_3$	17.1	25.6
- nobeden od teh razlogov	$SJM92_1$	4.1	6.0
	$SJM99_3$	3.7	6.2
- ne vem	$SJM92_1$	9.0	18.9
	$SJM99_3$	1.3	5.0
- b. o.	$SJM92_1$	-	-
	$SJM99_3$	0.1	1.1

Meritev $SJM95_2$:

Kaj menite, zakaj so pri nas ljudje, ki živijo v pomanjkanju? Katera od obeh naslednjih trditev vam je bliže?

1 - Revni so zaradi svoje lenobe in pomanjkanja prave volje.	29.1
2 - Revni so zato, ker družba ravna z njimi nepravično.	55.6
9 - ne vem	15.3

Q13. Tukaj so našteti nekateri vidiki dela, zaposlitve, ki jih ljudje ocenjujejo kot pomembne. Prosimo vas, da nam poveste, kateri od njih so pomembni za vas osebno.

		je pomembno 1
V71 dobra plača	SJM92$_1$	81.9
	SJM95$_2$	88.9
	SJM99$_3$	87.2
V72 prijetni ljudje, s katerimi delaš	SJM99$_3$	89.9
V73 ne prevelik pritisk	SJM92$_1$	48.2
	SJM95$_2$	73.5
	SJM99$_3$	71.3
V74 zanesljivost zaposlitve	SJM92$_1$	72.9
	SJM95$_2$	93.0
	SJM99$_3$	88.4
V75 dobre možnosti za napredovanje	SJM99$_3$	73.3
V76 delo, ki ga ljudje spoštujejo	SJM92$_1$	59.2
	SJM95$_2$	77.7
	SJM99$_3$	75.0
V77 da se delo začne v zgodnjih urah	SJM995$_3$	40.6
V78 možnost lastne pobude, inciative	SJM92$_1$	55.4
	SJM95$_2$	78.7
	SJM99$_3$	78.4
V79 da je delo koristno za družbo	SJM99$_3$	73.0
V80 veliko dopusta	SJM92$_1$	28.9
	SJM95$_2$	47.8
	SJM99$_3$	45.8
V81 da srečuješ ljudi	SJM99$_3$	69.3
V82 delo, pri katerem imaš občutek, da si nekaj dosegel	SJM92$_1$	70.0
	SJM95$_2$	90.1
	SJM99$_3$	90.3

		je pomembno 1
V83 odgovorno delo	$SJM92_1$	52.6
	$SJM95_2$	65.4
	$SJM99_3$	72.8
V84 zanimivo delo	$SJM92_1$	76.0
	$SJM95_2$	91.4
	$SJM99_3$	91.6
V85 da delo ustreza sposobnostim posameznika	$SJM92_1$	60.9
	$SJM95_2$	87.6
	$SJM99_3$	86.4
V86 nič od tega	$SJM99_3$	2.1

Q14. Ali trenutno imate plačano zaposlitev? ($SJM99_3$)

V87	1 - da	56.5
	2 - ne	43.5

(Za zaposlene)

Q15. Kako ste na splošno zadovoljni ali nezadovoljni z vašim delom (zaposlitvijo)?
1 pomeni povsem nezadovoljen, 10 pa povsem zadovoljen.

V88	nezadovoljen								zadovoljen		mašilo	ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	88	99	00
$SJM92_1$	1.1	0.6	1.7	1.9	7.3	5.4	9.5	12.3	5.7	10.0	42.4	0.7	-
$SJM99_3$	0.9	0.4	1.9	1.8	7.1	6.0	9.5	13.8	5.9	8.5	42.1	0.1	2.0

(Za zaposlene)
Q16. Koliko ste pri svojem delu svobodni pri sprejemanju odločitev?
1 pomeni čisto nič svoboden, 10 pa v veliki meri svoboden.

V89	čisto nič svoboden							v veliki meri svoboden		ma-šilo	ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	97	99
$SJM92_1$	5.3	2.6	4.6	2.4	9.8	4.4	6.4	7.7	5.2	7.1	42.4	2.1
$SJM99_3$	4.2	1.1	3.5	4.0	8.0	6.0	8.3	9.3	4.4	7.2	41.9	3.9

(Za zaposlene)

Q16a. In kako ste zadovoljni ali nezadovoljni z zanesljivostjo vaše zaposlitve? 1 pomeni povsem nezadovoljen, 10 pa povsem zadovoljen. (SJM99$_3$)

O4	nezadovoljen									zadovoljen	ma-šilo	ne vem b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	88	99
	2.1	1.4	2.5	1.9	6.9	4.3	6.3	9.7	8.0	12.6	42.2	2.2

(Vprašati vse!)

Q17. Ali soglašate ali ne soglašate z naslednjimi trditvami? (SJM99$_3$)

		močno sogla-šam 1	sogla-šam 2	niti so-glašam, niti ne soglašam 3	ne sogla-šam 4	sploh ne sogla-šam 5	ne vem 9	b.o 0
V90	Človek mora imeti službo, da lahko v celoti razvije svoje talente.	30.2	40.9	14.3	12.3	1.3	0.9	0.1
V91	Poniževalno je, če človek prejema denar, ne da bi mu bilo treba delati zanj.	23.4	28.8	20.0	21.3	4.9	1.4	0.3
V92	Ljudje, ki ne delajo, se polenijo.	41.4	44.1	8.1	5.3	0.9	0.1	0.2
V93	Delo je človekova dolžnost do družbe.	28.7	47.0	13.9	7.6	2.1	0.6	0.1
V94	Ljudem naj ne bi bilo treba delati, če tega ne želijo.	5.1	11.2	14.1	46.5	21.6	1.3	0.2
V95	Delo bi moralo biti vedno na prvem mestu, čeprav bi to pomenilo manj prostega časa.	18.8	36.3	18.5	21.1	4.4	0.9	0.1

Q18. Predstavljajte si dve tajnici enakih let, ki opravljata enako delo. Prva tajnica ugotovi, da druga zasluži precej več kot ona. Vendar pa je bolje plačana tajnica hitrejša, več naredi in je tudi bolj zanesljiva kot prva. Ali je po vaši oceni prav, ali ni prav, da ena zasluži več kot druga?

V96	SJM92[1]	SJM95[2]	SJM99[3]
1 - prav je tako	85.6	87.2	86.6
2 - ni prav tako	8.4	11.8	10.6
9 - ne vem	6.0	1.0	2.3
0 - b. o.	-	-	0.5

Q19. Ljudje imajo različna mnenja o tem, kako je treba izvajati navodila, ki jih dobivajo med delom. Nekateri pravijo, da se je treba držati navodil predpostavljenih tudi tedaj, kadar ne soglašajo v celoti z njimi, drugi pa pravijo, da je treba poslušati navodila le tedaj, kadar si prepričan, da so pravilna. S katerim od obeh mnenj vi soglašate?

V97	SJM92[1]	SJM95[2]	SJM99[3]
1 - treba se je držati vseh navodil	18.5	22.1	18.4
2 - biti moraš prepričan, da so navodila pravilna	54.9	64.1	47.0
3 - to je odvisno od situacije	21.3	12.2	33.0
9 - ne vem	5.3	1.6	1.4
0 - b. o.	-	-	0.2

Q20. Ali soglašate ali ne soglašate z naslednjimi trditvami?

			sogla-šam 1	niti niti 2	ne sogla-šam 3	ne vem 9	b.o. 0
V98	Kadar je malo možnosti za zaposlitev, bi morali delodajalci dati prednost Slovencem pred priseljenci.	SJM92[1]	74.9	5.4	14.3	5.3	-
		SJM95[2]	79.7	11.7	7.5	1.1	-
		SJM99[3]	74.6	11.7	12.0	1.3	0.4
V99	Kadar je malo možnosti za zaposlitev, bi morali imeti moški prednost pred ženskami.	SJM92[1]	27.9	7.7	59.6	4.6	-
		SJM95[2]	25.9	18.5	54.2	1.4	-
		SJM99[3]	17.6	14.2	66.9	1.1	0.2
O99	Kadar je malo možnosti za zaposlitev, bi morali imeti domačini prednost pred prebivalci iz drugih krajev Slovenije.	SJM99[3]	54.5	18.0	26.1	1.2	0.2

Q21. Tu imamo dva pogleda, ki ju včasih zagovarjajo ljudje, kadar razpravljajo o dobrem in zlem. Kateri od obeh je bliže vašemu osebnemu mnenju o teh stvareh?

V100		$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
	1 - Med dobrim in zlim je popolnoma jasna ločnica, ki velja za vsakogar, ne glede na okoliščine.	17.5	29.5	20.9
	2 - Nikoli ne more biti popolnoma jasne ločnice med dobrim in zlim. Kaj je dobro in kaj zlo, je v celoti odvisno od okoliščin v nekem trenutku.	51.8	60.9	62.2
	3 - ne soglašam ne z enim, ne z drugim	12.5	4.4	12.4
	9 - ne vem	18.1	5.3	4.0
	0 - b. o.	-	-	0.5

Q22. Ali pripadate kateri veroizpovedi?

V101		$SJM92_1$	$SJM99_3$
	1 - da	73.4	70.0
	2 - ne	26.4	30.0

Q23. Kateri?

V102		$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
	0 - ne pripada nobeni veroizpovedi	35.6	23.0	6.1
	1 - rimokatoliški	69.0	71.1	66.5
	2 - evangeličanski	0.8	1.8	0.7
	3 - pravoslavni	1.1	1.8	1.6
	4 - drugi krščanski	0.9	1.0	0.6
	5 - islamski	1.5	1.0	1.1
	6 - židovski	0.0	0.0	0.1
	7 - hinduistični, budistični	-	0.0	0.0
	9 - ne vem	-	0.3	0.0
	8 - mašilo	26.8	-	23.4

Če sedaj ne pripada nobeni veroizpovedi:

Q24a Ali ste kdaj pripadali kakšni veroizpovedi? Če sedaj pripada kateri od veroizpovedi: Ali ste kdaj pripadali kakšni drugi veroizpovedi? ($SJM99_3$)

V103		
	1 - da	9.6
	2 - ne	90.1
	0 – b.o.	0.3

Q24b. Kateri?

V104		$SJM92_1$	$SJM99_3$
	0 - ne pripada nobeni veroizpovedi	35.6	5.2
	1 - rimokatoliški	31.0	9.0
	2 - evangeličanski	0.3	0.1
	3 - pravoslavni	1.0	0.1
	4 - drugi krščanski	0.4	0.1
	5 - islamski	1.1	0.1
	6 - židovski	0.0	-
	7 - hinduistični, budistični	-	-
	9 - ne vem	0.2	0.2
	8 - mašilo	-	85.2
	- ni odgovora	30.4	-
	- drugi	0.3	-

Q25. Če ne upoštevate porok, pogrebov in krstov, kako pogosto hodite v zadnjem času k verskim obredom?

V105		$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
	1 - več kot enkrat na teden	3.9	3.5	2.2
	2 - enkrat na teden	18.8	18.7	14.7
	3 - enkrat na mesec	12.2	11.2	13.3
	4 - na dan božiča in za veliko noč	16.3	24.1	16.5
	5 - ob drugih posebnih praznikih	5.6	-	7.6
	6 - enkrat na leto	6.3	6.8	7.1
	7 - manj pogosto	10.3	7.2	7.4
	8 - nikoli, praktično nikoli	26.0	28.6	29.6
	9 - ne vem	-	-	0.4
	0 - b. o.	-	-	1.3

Q26. In kako pogosto ste vi sami hodili k bogoslužju (mašam), ko ste bili stari enajst ali dvanajst let? ($SJM99_3$)

V106		
	1 - več kot enkrat na teden	14.2
	2 - enkrat na teden	50.4
	3 - enkrat na mesec	8.3
	4 - na dan božiča in za veliko noč	2.8
	5 - ob drugih posebnih praznikih	0.5
	6 - enkrat na leto	1.1
	7 - manj pogosto	2.2
	8 - nikoli, praktično nikoli	18.9
	9 - ne vem	1.0
	0 - b. o.	0.7

Q27. Ali vi osebno menite, da je pomembno opraviti verski obred ob katerem od naslednjih dogodkov?

			da 1	ne 2	ne vem 9	b.o. 0
V107	rojstvo	SJM92$_1$	71.6	18.6	7.3	-
		SJM99$_3$	70.0	26.1	2.8	1.1
V108	poroka	SJM92$_1$	68.5	21.6	9.3	-
		SJM99$_3$	67.3	28.6	3.0	1.0
V109	smrt	SJM92$_1$	73.2	17.8	8.4	-
		SJM99$_3$	74.3	21.8	3.1	0.9

Q28. Ne glede na to, ali hodite v cerkev ali ne, ali bi zase rekli, da ste...

V110	SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
1 - verni	60.2	65.1	64.6
2 - neverni	15.3	22.0	19.6
3 - prepričan ateist	6.9	7.2	7.9
9 - ne vem	17.1	5.8	6.2
0 - b. o.	-	-	1.8

Q29. Če govorimo na splošno, ali mislite, da vaša cerkev/cerkve v Sloveniji daje(jo) ustrezne odgovore na ... (Preberete in obkrožite en odgovor) Navodilo: za tiste, ki pripadajo neki veroizpovedi, vprašajte: vaša cerkev! Za tiste, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, vprašajte: cerkve!

			da 1	ne 2	ne vem 9	b.o. 0
V111	moralne probleme in stiske	SJM92$_1$	39.1	22.1	38.2	-
	posameznika	SJM99$_3$	37.6	46.1	15.4	0.9
V112	probleme družinskega	SJM92$_1$	34.1	28.8	36.4	-
	življenja	SJM99$_3$	36.3	48.5	14.0	1.2
V113	človekove duhovne potrebe	SJM92$_1$	50.5	15.5	33.2	-
		SJM99$_3$	60.1	25.3	13.2	1.3
V114	aktualne socialne probleme	SJM92$_1$	31.9	33.4	33.9	-
	naše dežele	SJM99$_3$	28.3	55.5	15.2	1.0

Q30. Prosim povejte, v kaj od naštetega verujete in v kaj ne verujete...

			da 1	ne 2	ne vem 9	b.o. 0
V115	bog	$SJM92_1$	54.9	32.7	12.3	-
		$SJM95_2$	61.3	34.0	4.7	-
		$SJM99_3$	62.1	33.2	3.1	1.6
V116	življenje po smrti	$SJM92_1$	23.0	58.6	18.1	-
		$SJM95_2$	33.9	57.4	8.7	-
		$SJM99_3$	29.4	62.3	6.9	1.4
V117	pekel	$SJM92_1$	14.4	69.5	15.7	-
		$SJM95_2$	23.5	65.7	10.8	-
		$SJM99_3$	18.8	73.7	6.0	1.6
V118	nebesa	$SJM92_1$	25.0	57.7	17.1	-
		$SJM95_2$	31.7	57.9	10.4	-
		$SJM99_3$	25.4	66.9	6.0	1.7
V119	greh	$SJM92_1$	40.5	46.4	12.8	-
		$SJM95_2$	56.3	37.6	6.1	-
		$SJM99_3$	40.7	53.4	4.6	1.4
V120	telepatija	$SJM99_3$	24.9	65.8	8.0	1.4
S121	Marija	$SJM99_3$	45.3	49.7	3.4	1.6

Q31. Ali verujete v reinkarnacijo, torej v to, da se človek ponovno rodi na ta svet?

V121		$SJM92_1$	$SJM99_3$
	1 - da	12.4	15.3
	2 - ne	58.6	76.1
	9 - ne vem	28.6	8.1
	0 - b. o.	-	0.5

Q32. Katera od naslednjih trditev vam je najbližja?

		$SJM92_1$	$SJM99_3$
V122	1 - obstoja osebni Bog	19.8	22.8
	2 - obstoja neka vrsta duha ali življenjska sila	38.6	48.5
	3 - res ne vem, kaj naj si mislim o tem	17.2	12.3
	4 - mislim, da ne obstoja nobena vrsta duha, Boga ali življenjske sile	13.1	11.0
	9 - ne vem	-	4.5
	0 - b. o.	11.2	0.9

Q33. Kako pomemben je bog v vašem življenju? Prosimo izrazite svoj odgovor na tej številčni lestvici. 10 pomeni zelo pomemben, 1 pa pomeni, da sploh ni pomemben.

V190	sploh ni pomemben									zelo pomemben	ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	26.5	4.2	5.8	7.1	16.4	6.4	5.6	6.7	2.3	13.3	5.6	-
$SJM95_2$	22.3	7.4	6.0	4.8	14.8	6.2	6.4	8.3	7.0	14.6	2.4	-
$SJM99_3$	24.1	4.7	8.2	4.9	15.2	6.7	7.6	8.3	3.5	14.5	1.4	1.2

Q34. Ali sodite, da vam vera daje tolažbo in moč?

V124	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 - da	42.9	52.1	44.0
2 - ne	40.5	39.4	47.5
9 - ne vem	16.2	8.5	7.1
0 - b. o.	-	-	1.4

Q35. Ali si vzamete kaj časa za molitev, meditacijo, kontemplacijo ali kaj podobnega?

V125	$SJM92_1$	$SJM99_3$
1 - da	42.7	45.3
2 - ne	52.3	52.5
9 - ne vem	5.0	1.2
0 - b. o.	-	1.0

Q36. Kako pogosto molite izven verskih obredov? Ali bi rekli, da je to:

V126	$SJM92_1$	$SJM99_3$
1 - pogosto	11.9	13.9
2 - včasih	24.8	22.6
3 - komajda kdaj	10.9	9.4
4 - le v časih krize	6.8	9.9
5 - nikoli	43.1	42.7
9 - ne vem	2.4	0.4
0 - b. o.	-	1.0

Q37. Ali imate kakšen predmet, ki prinaša srečo, na primer maskoto ali talisman? ($SJM99_3$)

V127	
1 - da	18.8
2 - ne	80.3
9 - ne vem	0.7
0 - b.o.	0.2

Q38. Ali verjamete, da vas takšen predmet za srečo, kot na primer maskota ali talisman, lahko zaščiti ali vam pomaga? 1 pomeni zagotovo ne, 10 pa zagotovo da.

V128	zagotovo ne								zagotovo da		ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
	48.5	7.0	6.0	3.6	8.7	3.1	4.1	4.1	1.1	4.5	4.5	5.0

Q39. Ali soglašate ali ne soglašate z naslednjimi izjavami?*

			močno soglašam 1	soglašam 2	niti soglašam, niti ne soglašam 3	ne soglašam 4	sploh ne soglašam 5	ne vem, b. o. 9
V129	Politiki, ki ne verjamejo v Boga, niso primerni za opravljanje javnih služb	$SJM91_2$	2.1	5.7	13.7	39.2	31.2	8.1
		$SJM92_3$	1.9	8.1	17.5	35.5	25.0	11.8
		$SJM93_1$	1.7	5.1	11.9	30.2	40.7	10.4
		$SJM95_1$	4.9	6.0	13.9	14.9	54.6	5.8
		$SJM96_1$	5.2	3.9	13.7	7.1	62.3	7.7
		$SJM97_2$	6.1	4.5	14.4	9.0	61.5	4.5
		$SJM98_1$	2.7	6.5	10.1	33.3	43.6	3.9
		$SJM99_3$	2.4	8.1	14.8	43.0	28.8	2.9
V130	Najvišji cerkveni dostojanstveniki naj ne bi poskušali vplivati na odločitve ljudi.	$SJM91_2$	25.5	49.8	9.3	11.9	5.6	7.9
		$SJM92_3$	24.1	39.9	10.6	11.5	4.2	9.7
		$SJM93_1$	30.8	36.6	8.3	9.2	6.1	8.9
		$SJM95_1$	54.5	13.8	13.6	5.8	7.3	5.0
		$SJM96_1$	55.5	9.8	11.9	5.1	10.7	7.0
		$SJM97_2$	61.0	7.9	9.9	4.5	12.9	3.8
		$SJM98_1$	50.0	27.4	6.7	7.0	5.7	3.4
		$SJM99_3$	36.9	38.9	10.1	8.2	3.5	2.5
V131	Za Slovenijo bi bilo bolje, če bi javne funkcije (službe) opravljalo več ljudi z močnim verskim prepričanjem.	$SJM91_2$	2.5	7.5	13.8	38.7	27.8	9.6
		$SJM92_3$	1.9	8.3	14.4	39.0	24.5	12.0
		$SJM93_1$	1.9	7.4	13.0	33.7	34.4	9.6
		$SJM95_1$	4.6	5.3	14.8	17.0	50.9	7.4
		$SJM96_1$	4.3	3.5	15.2	12.0	55.7	9.3
		$SJM97_2$	7.3	7.6	16.4	11.1	51.7	5.8
		$SJM98_1$	2.5	8.9	11.9	27.3	43.8	5.6
		$SJM99_3$	3.2	8.6	16.5	40.2	28.0	3.5
V132	Najvišji cerkveni poglavarji naj ne bi poskušali vplivati na odločitve vlade.	$SJM91_2$	24.9	37.2	13.5	11.3	4.3	8.7
		$SJM98_1$	46.3	29.3	8.3	7.7	4.9	3.5
		$SJM99_3$	33.5	37.7	12.6	9.5	3.8	2.9

** V pregled so vključeni rezultati vseh meritev v raziskavah SJM v obdobju 1991-1999.*

Q40. Tukaj je seznam stvari, za katere nekateri ljudje sodijo, da so potrebne za uspešen zakon. Prosimo vas, da nam za vsako od njih poveste, ali je po vaši oceni zelo pomembna, precej pomembna, ali ni kaj dosti pomembna za uspešen zakon

			zelo pomembna 1	precej pomembna 2	ni kaj dosti pomembna 3	ne vem 9	b.o. 0
V133	zvestoba	$SJM92_1$	80.2	17.8	1.8	-	-
		$SJM99_3$	80.7	18.1	0.9	0.3	0.0
V134	ustrezen dohodek	$SJM92_1$	40.3	45.1	14.3	-	-
		$SJM99_3$	30.2	50.5	19.1	0.0	0.2
V135	da sta oba iz istega socialnega okolja	$SJM92_1$	24.0	34.7	40.8	-	-
		$SJM99_3$	14.6	35.2	49.6	0.6	0.0
V136	medsebojno spoštovanje in cenjenje	$SJM92_1$	86.9	11.9	1.1	-	-
		$SJM99_3$	89.1	10.2	0.6	0.0	0.1
V137	enako versko prepričanje	$SJM92_1$	33.8	30.2	35.7	-	-
		$SJM99_3$	20.0	32.9	45.3	1.6	0.2
V138	dobre stanovanjske razmere	$SJM92_1$	39.2	48.8	11.8	-	-
		$SJM99_3$	30.1	57.3	12.1	0.3	0.2
V139	soglašanje glede politike	$SJM92_1$	13.4	23.5	62.8	-	-
		$SJM99_3$	6.1	18.9	73.0	2.0	0.1
V140	razumevanje drug drugega in obzirnost	$SJM92_1$	78.0	20.1	1.7	-	-
		$SJM99_3$	82.8	16.4	0.7	0.1	0.0
V141	živeti ločeno od sorodnikov	$SJM92_1$	31.3	32.7	35.7	-	-
		$SJM99_3$	29.4	37.2	31.7	1.5	0.2
V142	srečno spolno razmerje	$SJM92_1$	60.6	34.1	5.0	-	-
		$SJM99_3$	63.3	33.4	2.3	0.9	0.1
V143	delitev gospodinjskega dela	$SJM92_1$	34.9	45.9	19.2	-	-
		$SJM99_3$	35.6	45.8	18.1	0.5	0.0

			zelo pomem-bna 1	precej pomem-bna 2	ni kaj dosti pomem-bna 3	ne vem 9	b.o. 0
V144	otroci	$SJM92_1$	72.4	22.9	4.5	-	-
		$SJM99_3$	70.9	24.3	4.5	0.4	0.0
V145	pripravljenost pogovarjati se o medsebojnih problemih	$SJM99_3$	80.0	19.2	0.8	0.0	0.0
V146	da preživita skupaj kar največ časa	$SJM99_3$	52.2	41.7	5.9	0.2	0.0
V147	veliko pogovorov o skupnih interesih	$SJM99_3$	59.3	37.1	3.2	0.4	0.0
O16	da sta oba iste narodnosti	$SJM99_3$	18.7	22.6	57.7	0.9	0.2

Q41. Če nekdo reče, da otrok potrebuje dom tako z očetom, kot tudi z materjo, da bo srečno odrasel, ali vi s tem soglašate ali ne soglašate?

V148	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 - soglašam	92.2	92.0	87.0
2 - ne soglašam	6.0	7.1	11.8
9 - ne vem	1.8	0.9	1.2
0 - b. o.	-	-	0.0

Q42. Ali mislite, da mora ženska za izpolnitev svojega življenja imeti otroke, ali pa to ni nujno?

V149	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 - potrebuje otroke	54.3	49.1	36.5
2 - ni nujno	39.7	46.9	59.5
9 - ne vem	6.0	4.0	3.7
0 - b. o.	-	-	0.0

Q43. Ali soglašate ali ne soglašate z naslednjo trditvijo: zakon je zastarela institucija?

V150	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 - soglašam	15.3	23.2	25.4
2 - ne soglašam	71.4	70.0	67.5
9 - ne vem	13.3	6.8	6.7
0 - b. o.	-	-	0.4

Q44. Če bi ženska sama rada imela otroka kot samohranilka, ob tem pa si ne želi stalnega odnosa z moškim, ali vi to odobravate, ali ne odobravate?

V151	SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
1 - odobravam	55.7	66.5	54.3
2 - ne odobravam	22.4	21.8	19.3
3 - odvisno	14.9	9.3	23.8
9 - ne vem	7.0	2.5	2.5
0 - b. o.	-	-	0.2

Q45. Kaj mislite o naslednjih trditvah? Ali z njimi soglašate ali ne soglašate? (SJM99$_3$)

		močno soglašam 1	soglašam 2	niti soglašam, niti ne soglašam 3	ne soglašam 4	sploh ne soglašam 5	ne vem 9	b.o. 0
V152	Moški mora imeti otroke, če naj bo njegovo življenje izpolnjeno.	8.1	28.2	29.5	26.0	5.3	2.8	0.1
V153	Za zakon ali dolgotrajno stabilno razmerje je nujno potrebna sreča.	29.8	51.8	10.9	5.5	1.3	0.7	0.0

Q46. Danes se veliko govori o spremenjenih vlogah moškega in ženske. Prosimo vas, da nam za vsako od naslednjih trditev poveste, v kolikšni meri z njo soglašate. Ali močno soglašate, soglašate, ne soglašate ali sploh ne soglašate?

			močno soglašam 1	soglašam 2	ne soglašam 3	sploh ne soglašam 4	ne vem, b.o. 9
V154	Zaposlena mati lahko ustvari do svojih otrok prav tako topel in varen odnos kot nezaposlena mati.	SJM92$_1$	27.2	44.3	24.2	1.1	3.3
		SJM95$_2$	25.4	49.8	19.4	3.5	1.9
		SJM99$_3$	32.8	47.7	14.6	2.5	2.4
V155	Šolski otrok bo zelo verjetno trpel, če je mati zaposlena.	SJM92$_1$	15.1	47.7	30.2	1.2	5.8
		SJM99$_3$	9.7	35.5	42.9	9.0	2.8
V156	Je že v redu, če je ženska zaposlena, toda tisto, kar si ženske najbolj želijo, so dom in otroci.	SJM92$_1$	20.8	49.3	19.8	1.7	8.4
		SJM99$_3$	18.3	43.2	26.2	7.3	5.0
V157	Za žensko je prav tako izpolnjujoče, če je gospodinja, kot če dela za plačilo.	SJM92$_1$	14.5	40.1	30.0	2.6	12.8
		SJM95$_2$	18.2	46.7	26.4	4.7	4.0
		SJM99$_3$	14.6	35.9	33.6	9.2	6.7

			močno sogla-šam 1	sogla-šam 2	ne sogla-šam 3	sploh ne sogla-šam 4	ne vem, b.o. 9
V158	Biti zaposlena je za žensko najboljši način da doseže neodvisnost.	$SJM92_1$	20.9	44.4	22.9	0.8	11.0
		$SJM99_3$	28.2	49.0	17.7	2.3	2.8
V159	Mož in žena morata oba prispevati k dohodku gospodinjstva.	$SJM92_1$	45.9	45.1	6.3	0.2	2.5
		$SJM95_2$	50.9	41.7	6.0	0.6	0.9
		$SJM99_3$	44.4	45.9	7.9	1.1	0.7
V160	V splošnem lahko očetje prav tako dobro skrbijo za otroke kot matere.	$SJM99_3$	30.4	53.5	13.6	1.4	1.1
V161	V medsebojnih odnosih moški slabše obvladajo čustva kot ženske.	$SJM99_3$	14.6	40.3	30.4	6.7	8.1

Q47. S katero od obeh navedenih trditev bolj soglašate?

V162		$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
	1 - ne glede na to, kakšne dobre in slabe lastnosti imajo naši starši, vedno jih moramo ljubiti in spoštovati	76.9	84.7	74.3
	2 - ni naša dolžnost, da spoštujemo in ljubimo starše, ki s svojim ravnanjem in s svojimi stališči tega ne zaslužijo	16.8	13.5	20.7
	9 - ne vem	6.3	1.8	4.8
	0 - b. o.	-	-	0.3

Q48. Katera od naslednjih trditev najbolj odraža vaš pogled na odgovornost staršev do otrok?

V163		$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
	1 - dolžnost staršev je, da naredijo največ, kar je mogoče za svoje otroke, pa čeprav na račun lastnega odrekanja	68.1	79.5	73.0
	2 - starši imajo svoje lastno življenje in od njih ne moremo zahtevati, da bi se žrtvovali za dobro svojih otrok	13.4	13.6	12.0
	3 - ne eno ne drugo	13.3	5.7	13.9
	9 - ne vem	5.1	1.2	1.1

Q49. Spodaj so navedene nekatere lastnosti, ki si jih otroci lahko pridobijo doma od staršev. Katere od njih so po vaši oceni posebno pomembne? Prosim, izberite jih največ pet.

			pomembni 1
V164	lepo vedenje	SJM92$_1$	89.1
		SJM95$_2$	81.2
		SJM99$_3$	77.3
V165	samostojnos t	SJM92$_1$	32.6
		SJM95$_2$	71.5
		SJM99$_3$	70.1
V166	trdo delo	SJM92$_1$	32.0
		SJM95$_2$	33.3
		SJM99$_3$	29.1
V167	občutek za odgovornost	SJM92$_1$	71.3
		SJM95$_2$	70.8
		SJM99$_3$	75.8
V168	domišljija	SJM92$_1$	9.8
		SJM95$_2$	8.2
		SJM99$_3$	12.3
V169	strpnost in spoštovanje do drugih	SJM92$_1$	74.5
		SJM95$_2$	72.2
		SJM99$_3$	70.0
V170	varčnost	SJM92$_1$	57.7
		SJM95$_2$	39.8
		SJM99$_3$	35.3
V171	odločnost, vztrajnost	SJM92$_1$	42.0
		SJM95$_2$	48.8
		SJM99$_3$	53.8

			pomembni 1
V172	vernost	$SJM92_1$	21.2
		$SJM95_2$	19.3
		$SJM99_3$	18.0
V173	nesebičnost	$SJM92_1$	33.1
		$SJM95_2$	29.5
		$SJM99_3$	37.5
V174	ubogljivost	$SJM92_1$	39.8
		$SJM95_2$	28.4
		$SJM99_3$	25.0

Q50. Ali odobravate ali ne odobravate splav v naslednjih okoliščinah?

			odobravam 1	ne odobravam 2	ne vem 9	b.o. 0
V177	kadar ženska ni poročena	$SJM92_1$	43.2	45.0	-	-
		$SJM99_3$	62.1	27.3	8.7	1.8
V178	kadar poročen par ne želi	$SJM92_1$	69.5	29.3	-	-
	več imeti otrok	$SJM99_3$	68.6	22.6	7.5	1.4

Q51a. V kolikšni meri vas zanima politika?

O17		$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
	1 - zelo me zanima	10.4	4.8	5.1
	2 - do neke mere me zanima	46.8	39.0	37.0
	3 - le malo	24.9	33.4	33.4
	4 - sploh me ne zanima	17.4	22.7	24.5
	9 - ne vem	0.5	0.2	-
	0 - b. o.	-	-	0.1

Q51. Tu je navedenih nekaj oblik političnega udejstvovanja. Za vsako od njih nam prosim povejte, ali ste vi sami že kdaj sodelovali pri tem, ali bi bili morda pripravljeni sodelovati, ali pa pri tem ne bi v nobenem primeru sodelovali?

			to sem že delal 1	morda bi 2	nikoli ne bi 3	ne vem 9	b.o. 0
V179	podpisati peticijo	$SJM92_1$	22.2	27.1	31.1	19.5	-
		$SJM95_2$	17.6	44.6	31.5	6.3	-
		$SJM99_3$	30.7	41.3	22.8	4.0	1.3
V180	pridružiti se bojkotu	$SJM92_1$	6.4	37.0	36.8	19.8	-
		$SJM95_2$	5.3	46.0	32.4	6.4	-
		$SJM99_3$	7.7	50.6	35.2	5.3	1.3
V181	udeležiti se zakonitih demonstracij	$SJM92_1$	8.5	42.2	33.5	15.7	-
		$SJM95_2$	8.7	49.8	36.2	5.3	-
		$SJM99_3$	9.2	54.7	30.2	4.7	1.2
V182	sodelovati pri neuradnih (nenapovedanih) stavkah	$SJM92_1$	1.3	6.6	74.8	17.4	-
		$SJM95_2$	3.5	27.6	62.0	6.9	-
		$SJM99_3$	3.4	30.3	58.9	6.0	1.4
V183	zasesti poslopja ali tovarne	$SJM92_1$	0.7	10.0	72.5	16.9	-
		$SJM95_2$	0.7	23.6	68.1	7.7	-
		$SJM99_3$	1.5	22.1	68.8	6.1	1.6

Q52. Katera od dveh naslednjih trditev je bliže vašemu mnenju?

V184		$SJM92_1$	$SJM99_3$
	1 - Pomembni sta tako svoboda kot enakost. Toda če bi moral izbrati eno ali drugo, bi ocenil, da je osebna svoboda pomembnejša, to je, da lahko živiš v svobodi in se razvijaš brez ovir.	34.9	43.5
	2 - Gotovo sta pomembni tako svoboda kot enakost. Toda če bi moral izbrati eno ali drugo, bi ocenil, da je enakost pomembnejša, to je, da nihče ni zapostavljen in da razlike med socialnimi razredi niso prevelike.	39.8	42.5
	3 - ne soglašam ne z eno, ne z drugo	8.5	7.8
	9 - ne vem	16.6	5.2
	0 - b. o.	-	1.0

Q53. V politiki včasih ljudje govorijo o levici in desnici. Kam bi vi uvrstili sami sebe na lestvici od 1 - 10, kjer pomeni 1 levico in 10 desnico?

V185	levica									desnica	ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	
SJM92$_1$	1.5	1.8	4.8	6.3	31.8	8.4	3.3	3.2	0.6	1.6	37.1	-
SJM95$_2$	2.6	1.7	5.1	5.9	33.5	14.0	5.2	3.3	0.6	2.0	26.2	-
SJM99$_3$	4.0	2.0	6.9	4.9	37.0	7.2	3.8	3.1	1.1	2.3	20.2	7.8

Q54. Pred vami je nekaj trditev v parih. Prosim vas, da ocenite, katera izmed obeh trditev je bliže vašim pogledom. 1 pomeni, da popolnoma soglašate s trditvijo na levi strani, 10 pa pomeni, da popolnoma soglašate s trditvijo na desni. Če pa je vaše mnenje nekje vmes, lahko izberete katerokoli vmesno številko.

V186	Država bi morala sprejeti več odgovornosti za to, da je vsakdo preskrbljen.									Vsak posameznik bi moral prevzeti več odgovornosti sam zase.	ne vem	b.o
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
SJM92$_1$	10.0	6.8	8.6	6.0	15.7	4.3	6.9	10.2	7.3	16.1	1.0	-
SJM95$_2$	20.4	12.4	10.9	8.6	17.2	5.7	8.2	7.7	2.7	5.4	0.9	-
SJM99$_3$	19.6	8.2	10.2	11.7	19.9	7.4	5.4	8.5	2.6	5.6	0.7	0.3

V187	Nezaposleni ljudje bi morali sprejeti vsako delo, ali pa bi zgubili podporo za nezaposlene.									Nezaposleni ljudje bi morali imeti pravico, da odklonijo delo, ki ga ne želijo.	ne vem	b.o
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
SJM92$_1$	39.3	11.8	9.3	7.1	11.7	3.6	3.9	2.6	1.4	2.7	6.7	-
SJM99$_3$	33.5	10.3	11.7	8.3	13.3	5.8	5.0	3.7	1.7	5.2	1.1	0.5

V188	Tekmovanje je koristno. Spodbuja ljudi, da trdo delajo in razvijajo nove ideje.									Tekmovanje je škodljivo. Odkrije tisto, kar je v ljudeh najslabše.	ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
SJM92$_1$	30.0	11.9	14.3	7.4	14.3	2.7	1.7	2.1	1.6	2.1	11.7	-
SJM95$_2$	24.7	14.8	17.9	10.6	17.0	3.0	2.1	2.6	1.2	2.7	3.4	-
SJM99$_3$	28.8	16.5	16.5	8.9	14.6	2.8	2.4	3.1	1.7	2.3	2.1	0.3

V189	Država bi morala dati zasebnim podjetjem več svobode.						Država bi morala zasebna podjetja trdneje nadzorovati.				ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
SJM99$_3$	12.7	8.2	9.8	5.8	14.6	5.2	5.3	10.5	5.9	16.1	5.0	1.0

O18	Dohodki bi morali biti bolj enaki.						Potrebne so večje razlike v dohodkih, ker to vzpodbudi ljudi k večji prizadevnosti.				ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
SJM92$_1$	13.2	5.9	6.6	7.1	11.5	5.1	10.6	15.6	6.6	12.4	5.5	-
SJM95$_2$	19.1	8.2	12.2	9.1	17.1	9.4	9.2	7.2	2.8	4.6	1.1	-
SJM99$_3$	25.2	10.9	10.8	8.3	16.4	6.4	6.3	6.6	2.9	4.2	1.6	0.5

O20	Vsak posameznik bi moral biti odgovoren za to, da si uredi svojo pokojnino.						Država bi morala biti odgovorna za to, da uredi pokojnino vsakemu posamezniku.				ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
SJM99$_3$	9.2	4.4	7.9	6.0	13.0	8.4	8.7	11.8	6.3	21.6	2.3	0.4

Q54a. Spodaj so zapisani trije značilni pogledi na družbo, v kateri živimo. Kateri izmed njih je najbliže vašemu mnenju?

O23	SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
1 - Z revolucionarno akcijo je treba korenito spremeniti celoten način delovanja naše družbe.	10.6	6.5	6.6
2 - Našo družbo je treba postopoma izboljšati z reformami.	54.5	62.7	74.4
3 - Našo družbo, tako kot je sedaj, je treba braniti pred vsakršnimi prevratniškimi silami.	9.2	21.9	10.2
9 - ne vem	25.6	8.9	7.5
0 - b. o.	-	-	1.4

Q55. Če bi morali izbrati, katero od spodaj naštetih stvari bi ocenili kot najbolj pomembno?

Q56. In katera bi bila naslednja najbolj pomembna?

		Q55 prvi izbor	Q56 drugi izbor
- ohranjanje reda v državi	$SJM92_1$	25.1	19.8
	$SJM95_2$	44.0	21.3
	$SJM99_3$	40.8	24.5
- dati ljudem več besede pri pomembnih odločitvah v državi	$SJM92_1$	26.6	24.1
	$SJM95_2$	32.3	27.3
	$SJM99_3$	35.5	25.9
- borba proti naraščanju cen	$SJM92_1$	37.2	33.1
	$SJM95_2$	11.8	25.6
	$SJM99_3$	11.9	20.1
- zaščita svobode govora	$SJM92_1$	5.7	12.9
	$SJM95_2$	9.8	21.9
	$SJM99_3$	9.4	24.5
- ne vem	$SJM92_1$	5.4	10.1
	$SJM95_2$	2.0	4.0
	$SJM99_3$	1.5	3.5
- b. o.	$SJM99_3$	0.9	1.6

Q56A. Seveda vsi upamo, da ne bo spet prišlo do vojne. Če pa bi do nje prišlo, ali bi se bili vi pripravljeni boriti za domovino?

O24	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 - da	82.3	82.2	75.4
2 - ne	4.0	9.4	13.5
9 - ne vem	13.7	8.5	9.9
0 - b. o.	-	-	1.1

Q57. V bližnji prihodnosti bo morda v našem načinu življenja prišlo do nekaterih sprememb. Nekaj izmed možnih sprememb je navedenih na spodnjem seznamu. Prosim vas, da nam za vsako od njih poveste, ali bi v primeru, če bi do nje prišlo, bilo to po vaši oceni dobro, slabo, ali bi vam bilo vseeno?

			bilo bi dobro 1	bilo bi slabo 2	mi je vseeno 3	ne vem 9	b.o. 0
V192	manj poudarka denarju	$SJM92_1$	49.4	32.1	18.1	-	-
	in materialnim dobrinam	$SJM95_2$	49.1	28.1	22.8	-	-
		$SJM99_3$	59.4	24.5	10.7	4.3	1.1
V193	zmanjšanje pomena dela	$SJM92_1$	11.9	79.2	8.3	-	-
	v našem življenju	$SJM95_2$	16.0	65.2	18.7	-	-
		$SJM99_3$	18.9	70.5	6.6	3.3	0.7
V194	večji poudarek razvoju	$SJM92_1$	86.2	3.8	9.6	-	-
	tehnologije	$SJM95_2$	74.7	5.5	19.8	-	-
		$SJM99_3$	75.5	10.0	10.0	4.0	0.4
V195	večje spoštovanje	$SJM92_1$	65.4	12.8	20.9	-	-
	oblasti	$SJM95_2$	36.5	16.3	47.3	-	-
		$SJM99_3$	40.5	19.8	33.3	5.6	0.9
V196	več poudarka družinskemu	$SJM92_1$	90.5	2.1	6.8	-	-
	življenju	$SJM95_2$	90.2	1.6	8.2	-	-
		$SJM99_3$	94.2	1.3	3.1	1.0	0.4
V198	bolj preprost in bolj	$SJM92_1$	89.2	2.2	7.9	-	-
	naraven način življenja	$SJM99_3$	89.7	3.5	4.8	1.8	0.3
V199	večja moč in pristojnosti lokalnih oblasti	$SJM99_3$	38.5	25.4	28.6	6.7	0.8

Q57A. Gledano dolgoročno, ali bo po vaši oceni znanstveni napredek pomagal človeštvu, ali mu bo škodoval?

O25	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 - pomagal bo	36.4	39.7	33.5
2 - škodoval bo	10.2	10.4	10.4
3 - deloma pomagal, deloma škodoval	41.9	47.1	53.0
9 - ne vem	10.8	2.8	2.7
0 - b. o.	-	-	0.5

Q58. Pred vami je seznam različnih institucij. Prosim vas, da mi za vsako posebej poveste, kolikšno je vaše zaupanje vanjo: ali je vaše zaupanje veliko, precejšnje, majhno, ali pa do nje sploh ne čutite nobenega zaupanja.

			veliko 1	precej-šnje 2	majhno 3	sploh ga ni 4	ne vem 9	b.o. 0
V200	cerkev	SJM92$_1$	14.2	24.6	38.2	22.8	-	-
		SJM95$_2$	11.4	25.6	39.2	22.1	1.7	-
		SJM99$_3$	11.5	23.3	37.2	26.3	1.3	0.4
V201	vojska	SJM92$_1$	9.4	35.7	34.7	19.9	-	-
		SJM95$_2$	9.1	34.4	40.9	13.0	2.6	-
		SJM99$_3$	8.3	32.3	42.7	14.3	2.0	0.4
V202	izobraževalni sistem	SJM99$_3$	26.6	52.8	17.5	2.0	0.7	0.4
V203	časopisi, radio, TV	SJM99$_3$	14.0	46.7	33.0	5.6	0.4	0.3
	tisk, televizija	SJM95$_2$	6.5	35.7	45.6	10.2	2.0	-
		SJM95$_2$	9.4	42.6	39.2	7.0	1.8	-
V204	sindikati	SJM92$_1$	7.3	19.5	46.6	26.3	-	-
		SJM95$_2$	3.7	19.2	46.1	22.0	9.1	-
		SJM99$_3$	6.3	22.2	42.9	19.6	7.4	1.7
V205	policija	SJM92$_1$	11.1	40.1	37.2	11.1	-	-
		SJM95$_2$	9.0	37.3	41.2	10.2	2.3	-
		SJM99$_3$	9.2	40.4	40.6	8.7	0.8	0.3
V206	državni zbor	SJM92$_1$	6.6	29.0	48.0	15.9	-	-
		SJM95$_2$	3.1	20.5	49.6	22.2	4.7	-
		SJM99$_3$	4.9	19.4	50.8	21.0	3.4	0.6
V207	državna uprava	SJM95$_2$	4.4	22.8	51.4	15.4	6.1	-
		SJM99$_3$	4.2	20.1	52.3	19.4	3.4	0.7
V208	sistem socialne varnosti	SJM99$_3$	11.0	33.7	43.5	7.5	3.7	0.6
V209	Evropska Unija	SJM92$_1$	12.8	32.4	40.4	13.6	-	-
		SJM95$_2$	6.4	31.5	41.0	10.8	10.3	-
		SJM99$_3$	6.8	27.0	42.8	15.1	7.8	0.5
O26	NATO	SJM99$_3$	6.5	27.2	39.6	18.3	8.0	0.5

			veliko 1	precej-šnje 2	majhno 3	sploh ga ni 4	ne vem 9	b.o. 0
V210	Združeni narodi (OZN)	$SJM95_2$	7.5	28.4	41.5	14.0	8.6	-
		$SJM99_3$	9.2	35.6	36.0	10.9	7.8	0.5
V211	zdravstveni sistem	$SJM99_3$	18.0	49.5	26.5	4.6	1.1	0.3
V212	pravni sistem	$SJM92_1$	13.4	37.1	37.3	11.6	-	-
		$SJM95_2$	7.2	27.3	45.9	15.7	3.9	-
		$SJM99_3$	10.2	32.3	41.2	13.7	2.2	0.4

Q59. Če ocenjujete na splošno, kako ste zadovoljni z razvojem demokracije v Sloveniji? Ali ste... ($SJM99_3$)

V213	1 - zelo zadovoljni	0.9
	2 - dokaj zadovoljni	42.3
	3 - ne kaj dosti zadovoljni	42.5
	4 - sploh niste zadovoljni	10.1
	9 - ne ve	3.2
	0 - b.o.	0.9

Q60. Ljudje imajo različna mnenja o delovanju sedanje ureditve v Sloveniji. S spodnjo številčno lestvico ocenite, kako pri nas stvari delujejo. 1 pomeni zelo slabo, 10 pa zelo dobro.

V214. Kako bi ocenili sedanji politični sistem v Sloveniji?

	zelo slabo								zelo dobro		ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM95_2$	6.9	7.2	12.1	15.3	27.7	13.2	8.5	2.8	0.8	1.3	4.2	-
$SJM99_3$	8.5	7.9	15.2	14.9	25.8	12.3	7.2	3.6	0.3	1.1	2.4	0.8

Q61. Kako bi na tej lestvici ocenili nekdanji socialistični politični sistem v Sloveniji?

V215	zelo slabo								zelo dobro		ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM95_2$	7.9	8.9	12.5	14.1	23.1	9.5	9.2	4.8	1.9	4.2	3.9	-
$SJM99_3$	10.5	9.2	10.6	10.5	22.0	9.8	8.1	8.6	2.2	2.5	4.5	1.4

Q62. Pred vami je opis več možnih načinov vodenja naše države. Prosim vas, da ocenite, kako dober se vam zdi vsak izmed njih: zelo dober, precej dober, precej slab ali zelo slab način vodenja naše države?

			zelo dober 1	precej dober 2	precej slab 3	zelo slab 4	ne vem 9	b.o. 0
V216	Imeti močnega voditelja, ki odloča brez parlamenta in volitev	$SJM95_2$	8.1	15.5	32.4	38.9	5.2	-
		$SJM99_3$	7.4	15.5	29.7	43.2	3.6	0.6
V217	Da o tem, kaj je najbolje za državo, odločajo strokovnjaki in ne vlada.	$SJM95_2$	22.9	51.0	14.5	4.3	7.4	-
		$SJM99_3$	24.8	51.6	13.1	4.3	5.6	0.7
V218	Da državo vodi vojska.	$SJM95_2$	1.6	4.5	17.3	72.1	4.6	-
		$SJM99_3$	1.0	3.5	17.8	74.1	3.4	0.3
V219	Da imamo demokratičen politični sistem.	$SJM95_2$	38.7	41.8	9.7	3.0	6.8	-
		$SJM99_3$	38.4	44.4	7.4	2.4	6.5	1.0

Q63. Pred vami je nekaj mnenj, ki jih imajo ljudje o demokratičnem političnem sistemu. Povejte mi prosim, ali s temi mnenji močno soglašate, soglašate, ne soglašate, ali sploh ne soglašate?

			močno soglašam 1	soglašam 2	ne soglašam 3	sploh ne soglašam 4	ne vem 9	b.o. 0
V220	Demokracija ima morda svoje slabe plati, vendar je boljša kot druge oblike vladanja.	$SJM95_2$	21.5	57.5	8.7	1.9	10.4	-
		$SJM99_3$	23.8	60.6	8.2	1.1	5.8	0.6
V221	Gospodarstvo v demokraciji deluje slabo.	$SJM95_2$	6.4	37.8	40.6	6.1	9.2	-
		$SJM99_3$	7.6	34.6	41.8	5.8	9.4	0.8
V222	V demokraciji je preveč neodločnosti in prepirov.	$SJM95_2$	17.7	48.9	22.8	4.0	6.7	-
		$SJM99_3$	15.9	48.9	25.9	3.1	5.6	0.6
V223	Demokracije niso uspešne pri ohranjanju reda.	$SJM95_2$	8.3	39.1	37.6	5.3	9.8	-
		$SJM99_3$	8.5	33.5	40.8	8.7	7.5	1.0

Q64. Koliko se danes v Sloveniji spoštujejo individualne človekove pravice? Ali imate občutek, da se... (SJM99$_3$)

V224	1 - individualne človekove pravice zelo spoštujejo	1.7
	2 - precej spoštujejo	38.5
	3 - nič kaj dosti ne spoštujejo ali	51.3
	4 - se sploh ne spoštujejo	6.7
	9 - ne vem	1.3
	0 - b.o.	0.6

Q64A V politiki imajo različne stranke pogosto različne nazore o tem, kako naj voditelj stranke opravlja svojo vlogo. Ali je po vašem mnenju bolje...

O31	SJM95$_2$	SJM99$_3$
1 - da voditelj stranke trdno zagovarja svoja prepričanja, čeprav drugi s tem ne soglašajo, ali	10.2	9.6
2 - da voditelj stranke sodeluje tudi z drugače mislečimi, pa čeprav to pomeni sklepanje kompromisov glede nekaterih pomembnih načel	82.2	82.0
9 - ne vem	7.6	6.9
0 - b. o.	-	1.5

Q64B. Katera od navedenih stvari je po vašem mnenju pomembnejša naloga vlade?

	SJM95$_2$	SJM99$_3$
1 - ohranjanje reda v državi	52.6	58.9
2 - spoštovanje svobode posameznika	41.3	35.0
9 - ne vem	6.1	4.9
0 - b.o.	-	1.2

Q65. Prosim vas, da mi za vsako od naštetih stvari poveste, ali jo lahko po vašem mnenju vedno opravičimo, ali je nikoli ne moremo opravičiti, ali pa gre za nekaj vmesnega?

	lahko vedno opravičimo							nikoli ne moremo opravičiti			ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
V225 Zahtevati od države ugodnosti, ki ti ne pripadajo.												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
SJM92$_1$	2.2	0.7	1.5	3.3	9.6	5.0	4.6	10.3	9.8	46.0	7.0	-
SJM95$_3$	4.6	0.9	4.3	5.4	12.2	3.9	5.3	11.7	10.4	41.0	0.4	-
SJM99$_3$	2.6	1.0	2.2	4.2	9.7	2.1	5.9	10.8	11.4	48.6	1.4	0.1

V226 Goljufati pri davkih, če se pokaže priložnost.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	1.5	0.6	1.2	1.2	4.3	2.7	3.4	8.2	7.6	66.5	2.9	-
$SJM95_2$	3.8	2.3	3.1	3.1	7.1	3.6	4.0	8.8	10.5	53.9	0.0	-
$SJM99_3$	1.8	1.5	1.8	2.6	5.1	2.4	3.6	10.0	11.0	59.9	0.6	0.1

V227 Vzeti in se voziti z avtom, ki ni tvoj (vožnja za zabavo).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	0.1	0.1	0.1	0.3	0.6	0.9	0.8	2.7	4.5	89.1	0.9	-
$SJM99_3$	1.7	0.4	1.0	0.7	2.5	0.8	1.4	5.0	8.3	77.8	0.4	0.1

V228 Kaditi marihuano ali hašiš.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	1.3	0.1	0.4	0.3	1.8	1.2	1.3	2.8	4.1	84.8	2.0	-
$SJM99_3$	3.6	1.0	2.4	1.5	5.8	2.3	2.4	5.2	7.7	67.2	1.0	0.1

V229 Lagati zaradi osebne koristi.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	1.2	0.2	0.9	1.8	5.6	3.3	4.0	7.1	8.8	64.9	2.2	-
$SJM99_3$	1.8	0.9	2.7	2.6	7.1	3.4	5.1	10.5	10.2	55.2	0.5	0.1

V230 Poročen moški ali poročena ženska imata avanturo.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	4.5	1.5	3.5	4.4	16.2	6.6	4.5	7.3	6.8	38.4	6.2	-
$SJM99_3$	5.3	1.9	4.1	3.4	15.0	5.7	3.5	7.3	8.7	43.4	1.5	0.3

V231 Sprejemanje podkupnine na službenem položaju.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	1.5	0.6	0.6	0.9	1.9	0.9	2.8	4.9	6.0	76.8	3.1	-
$SJM95_2$	1.1	1.0	1.7	1.2	2.9	1.6	2.7	4.1	9.7	73.9	0.2	-
$SJM99_3$	1.5	0.4	0.5	0.4	3.7	1.8	2.2	6.6	9.2	73.0	0.5.	0.3

V232 Homoseksualnost

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	7.9	1.1	2.7	2.5	8.4	3.9	1.9	3.9	3.9	54.5	9.4	-
$SJM95_2$	12.2	4.4	4.9	2.0	11.1	3.5	2.8	4.0	4.6	49.7	1.0	-
$SJM99_3$	20.2	4.0	3.9	2.3	12.6	2.8	2.3	4.5	3.7	40.1	3.0	0.8

V233 Splav

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	23.6	6.4	9.0	6.2	21.5	7.2	2.4	3.4	1.9	13.3	5.0	-
$SJM95_2$	20.6	7.2	9.1	4.8	17.9	5.1	3.3	3.9	3.4	24.8	0.1	-
$SJM99_3$	26.9	5.7	8.3	5.7	18.4	4.2	2.2	4.4	3.0	19.0	1.9	0.5

V234 Ločitev

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	22.8	5.3	9.4	6.6	23.3	6.8	2.5	3.4	1.1	14.1	4.8	-
$SJM95_2$	24.1	7.7	8.9	5.6	19.9	5.2	2.7	4.2	2.4	19.4	0.1	-
$SJM99_3$	28.8	6.4	7.5	5.7	23.5	4.3	2.5	3.9	1.8	13.9	0.9	1.0

V235 Evtanazija (končati življenje neozdravljivo bolnega).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	11.4	3.5	5.7	2.9	10.7	4.1	2.6	3.5	4.0	39.0	12.7	-
$SJM95_2$	16.2	6.4	7.2	5.2	17.7	3.5	2.2	5.4	4.3	31.0	0.1	-
$SJM99_3$	20.7	4.8	6.2	5.1	15.4	3.7	2.6	5.0	5.2	25.9	4.8	0.8

V236 Samomor

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	5.8	1.4	3.0	3.0	9.8	4.1	3.2	6.3	4.0	50.0	9.6	-
$SJM95_2$	6.5	3.0	5.7	4.0	12.4	5.1	4.2	5.2	6.8	46.4	0.9	-
$SJM99_3$	7.3	2.6	3.8	3.3	14.0	2.3	2.8	7.2	7.8	44.4	3.6	1.1

V237 Odmetavanje odpadkov na javnem mestu

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	1.4	0.2	0.4	0.6	3.8	2.4	2.1	6.6	7.8	73.0	1.7	-
$SJM99_3$	1.5	0.6	1.4	2.0	2.4	2.0	3.1	8.3	8.2	70.2	0.1	0.3

V238 Vožnja pod vplivom alkohola

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	1.2	0.3	1.0	1.0	4.6	2.9	3.9	7.1	6.7	69.3	2.1	-
$SJM99_3$	1.1	0.2	1.1	2.9	4.6	2.3	3.9	7.2	9.2	67.3	0.1	0.2

V239 Kupovanje stvari ali storitev brez računa, da se izogneš plačilu davka.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM99_3$	4.6	1.6	4.3	3.0	10.4	4.7	6.8	12.0	8.3	43.0	0.9	0.4

V240 Imeti priložnostne spolne odnose.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM99_3$	9.0	3.3	5.6	4.2	15.4	4.9	3.9	8.0	6.2	37.7	1.4	0.6

V241 Kaditi v javnih poslopjih

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM99_3$	6.1	3.6	4.5	3.7	13.2	4.1	4.5	7.5	6.3	45.2	1.0	0.5

V242 Vožnja nad dovoljeno hitrostjo v naseljih

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM99_3$	2.7	1.4	4.6	3.5	8.2	3.4	5.8	12.1	8.2	50.0	0.2	0.1

O34 Spolni odnosi pred polnoletnostjo

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	13.3	3.5	7.2	7.0	18.1	5.4	5.2	4.8	3.6	24.9	7.0	-
$SJM99_3$	21.3	6.9	9.0	6.5	15.2	4.0	3.7	5.4	3.9	21.7	1.5	1.1

O35 Prostitucija

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM92_1$	3.2	1.0	3.0	3.4	10.7	3.8	2.8	5.1	4.3	56.7	6.1	-
$SJM99_3$	6.7	2.6	2.6	2.8	11.7	4.5	3.9	7.1	7.5	48.4	1.7	0.7

O37 Znanstveni poskusi na človeških zarodkih

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM99_3$	1.4	0.8	0.9	1.1	4.1	1.2	2.1	5.9	7.9	71.3	2.9	0.6

O38 Genetski poskusi s hrano

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99	00
$SJM99_3$	4.5	1.9	2.8	3.1	7.6	3.1	2.9	8.8	6.2	55.4	3.3	0.6

Q66A. Koliko soglašate z naslednjimi trditvami:

krajo hrane v trgovini bi morali manj strogo kaznovati... ($SJM99_3$)

		močno soglašam	soglašam	niti soglašam, niti ne soglašam	ne soglašam	sploh ne soglašam	ne vem	b.o.
		1	2	3	4	5	9	0
O42	če je tat še mlad	5.9	24.1	17.9	33.2	17.4	1.5	0.1
O43	če je tat reven	9.4	33.6	18.8	24.6	11.6	1.8	0.2

Q67. Za katero od naslednjih geografskih skupin bi rekli, da ji predvsem pripadate?

Q68. In katera je naslednja skupina?

Q69. In kateri od njih najmanj pripadate?

en odgovor v vsaki koloni)		Q67. prva	Q68. druga	Q69. najmanj
- kraj ali mesto, kjer živite	$SJM92_1$	44.2	19.3	-
	$SJM95_2$	45.5	23.8	-
	$SJM99_3$	51.7	21.5	3.4
- regija, kjer živite	$SJM92_1$	8.2	14.3	-
	$SJM95_2$	9.1	20.5	-
	$SJM99_3$	8.5	30.1	6.1
- vaša dežela kot celota (Slovenija)	$SJM92_1$	40.4	38.2	-
	$SJM95_2$	38.2	35.4	-
	$SJM99_3$	31.4	33.6	4.8
- Evropa	$SJM92_1$	1.9	13.9	-
	$SJM95_2$	1.3	9.8	-
	$SJM99_3$	2.4	6.2	14.9
- svet kot celota	$SJM92_1$	2.2	4.8	-
	$SJM95_2$	4.8	8.1	-
	$SJM99_3$	3.8	4.8	50.3
- ne vem	$SJM92_1$	2.7	8.8	-
	$SJM95_2$	1.2	2.4	-
	$SJM99_3$	1.3	2.1	14.2
- b. o.	$SJM92_1$	2.7	8.8	-
	$SJM95_2$	1.2	2.4	-
	$SJM99_3$	0.9	1.8	6.4

Q70. Ali imate slovensko državljanstvo? (SJM99$_3$)

V254

1 - da	99.8
2 - ne	0.2

Q71 V kolikšni meri ste ponosni na to, da ste slovenski državljan? (SJM99$_3$)

V255

1 - zelo ponosen	54.5
2 - precej ponosen	34.2
3 - malo ponosen	7.3
4 - sploh nisem ponosen	2.0
9 - ne vem	1.5
0 - b. o.	0.6

Q72. Če bi bile naslednjo nedeljo volitve v državni zbor, za katero stranko bi volili?

(če ne ve, koga bi volil, ali če ne bi volil)

Q73. Kljub temu vas prosimo, če nam lahko poveste, katera stranka vam je najbolj blizu?

		Q72. bi volil	Q73. najbolj blizu
DS - Demokratska stranka	SJM97$_3$	4.1	2.6
	SJM98$_2$	2.3	1.8
	SJM99$_3$	3.2	1.5
DESUS - Demokratska stranka upokojencev Slovenije	SJM97$_3$	2.7	1.5
	SJM98$_2$	4.5	2.8
	SJM99$_3$	4.1	2.5
LDS - Liberalna demokracija Slovenije	SJM97$_3$	16.5	5.2
	SJM98$_2$	21.3	10.1
	SJM99$_3$	19.0	10.4
SLS - Slovenska ljudska stranka	SJM97$_3$	11.3	5.7
	SJM98$_2$	8.1	4.8
	SJM99$_3$	4.8	4.5
SNS - Slovenska nacionalna stranka	SJM97$_3$	1.9	0.8
	SJM98$_2$	1.4	0.7
	SJM99$_3$	0.9	0.6

		Q72. bi volil	Q73. najbolj blizu
SDS - Socialna demokracija Slovenije	$SJM97_3$	6.8	2.2
	$SJM98_2$	9.7	4.4
	$SJM99_3$	10.6	5.5
SKD - Slovenski krščanski demokrati	$SJM97_3$	3.5	2.1
	$SJM98_2$	6.2	2.4
	$SJM99_3$	5.3	2.9
ZLSD - Združena lista socialnih demokratov	$SJM97_3$	3.9	1.6
	$SJM98_2$	6.1	3.4
	$SJM99_3$	4.5	2.1
ZS - Zeleni Slovenije	$SJM97_3$	1.5	1.3
	$SJM98_2$	2.1	1.6
	$SJM99_3$	1.3	2.8
- drugo stranko	$SJM97_3$	1.1	0.9
	$SJM98_2$	0.8	1.2
	$SJM99_3$	1.0	1.4
- ne vem	$SJM97_3$	29.3	-
	$SJM98_2$	22.2	-
	$SJM99_3$	15.0	16.3
- ne bi volil	$SJM97_3$	17.5	-
	$SJM98_2$	15.4	-
	$SJM99_3$	20.1	7.5
- oddal bi prazen volilni list	$SJM99_3$	5.2	1.4
- b.o.	$SJM97_3$	-	52.1
	$SJM98_2$	-	66.9
	$SJM99_3$	5.2	40.8

Q74. Kaj mislite o ljudeh, ki prihajajo v slovenijo na delo iz manj razvitih držav? Kaj od naštetega bi morala po vaši oceni narediti vlada?

V258		$SJM95_2$	$SJM99_3$
1 -	dovoliti vsakemu, ki to želi, da lahko pride	2.9	4.5
2 -	dovoliti ljudem, da lahko prihajajo tako dolgo, dokler je zanje dovolj dela	58.0	47.1
3 -	postaviti strogo določene meje glede števila tujcev, ki lahko pridejo v Slovenijo	28.7	38.2
4 -	prepovedati ljudem iz tujih držav prihajanje v Slovenijo (na delo)	9.0	8.3
9 -	ne vem	1.4	1.3
0 -	b.o.	-	0.7

Q75. Katera od obeh trditev vam je bliže? (SJM99$_3$)

V259

1 - Za družbo je bolje, če priseljenci ohranijo svoje posebne običaje in tradicije	28.2
2 - Za družbo je bolje, če priseljenci ne ohranijo svojih posebnih običajev in tradicij, pač pa prevzamejo običaje dežele, kamor so se priselili	63.5
9 - ne vem	7.1
0 - b.o.	1.2

Q76. Kaj menite, za katere stvari mora družba poskrbeti, da bi jo lahko imeli za pravično? Prosimo vas, da nam za vsako od stvari poveste, ali je za vas pomembna ali nepomembna. 1 pomeni zelo pomembna, 5 pa sploh ni pomembna. (SJM99$_3$)

		zelo pomembna 1	2	3	4	sploh ni pomembna 5	ne vem 9	b.o. 0
V260	Odpraviti velike neenakosti med dohodki državljanov	44.0	22.5	23.2	5.5	4.1	0.5	0.3
V261	Zagotoviti, da so zadovoljene temeljne potrebe vseh državljanov v zvezi s hrano, stanovanjem, oblačili, šolanjem, zdravstvom	72.0	21.1	5.5	0.5	0.5	0.1	0.4
V262	Nagrajevati, ceniti ljudi glede na njihove zasluge	50.1	32.3	11.5	3.4	1.9	0.5	0.3
O48	Nuditi mladim ljudem enake možnosti za izobraževanje, ne glede na dohodek družine	82.4	14.3	1.8	0.7	0.5	0.1	0.2

Q77. Kako pogosto spremljate politiko preko poročil na televiziji, po radiu ali v dnevnih časopisih? (SJM99$_3$)

V263

1 - vsak dan	43.4
2 - večkrat na teden	19.7
3 - enkrat ali dvakrat na teden	15.5
4 - manj pogosto	15.9
5 - nikoli	5.1
9 - ne vem	0.3
0 - b.o.	0.1

Q78. Ali mi lahko poveste svoje mnenje o naslednjih trditvah? Ali z njimi soglašate, ali ne soglašate? (SJM99$_3$)

		močno soglašam 1	soglašam 2	niti soglašam, niti ne soglašam 3	ne soglašam 4	sploh ne soglšam 5	ne vem 9	b.o. 0
V264	Če ima nekdo informacije, ki bi lahko pomagale, da bi sodišče pravično razsodilo, bi jih moral posredovati oblastem	45.2	41.3	8.3	2.9	0.4	1.8	0.2
V265	Ljudje bi se morali brigati predvsem zase, ne bi se smeli pretirano ukvarjati s tem, kaj govorijo in očnejo drugi	32.9	37.3	16.7	9.6	2.3	1.0	0.2

Q79. Koliko vas skrbijo življenjske razmere ... (SJM99$_3$)

		zelo močno 1	močno 2	do neke mere 3	le malo 4	sploh nič 5	ne vem 9	b.o. 0
V266	vaše bližnje družine	58.1	26.9	11.1	2.1	1.2	0.1	0.5
V267	ljudi v vaši soseščini	4.7	18.4	54.0	15.8	6.7	0.2	0.3
V268	ljudi v regiji, kjer živite	2.4	12.4	52.6	22.8	8.9	0.6	0.3
V269	Slovencev	9.2	23.5	48.6	12.9	4.8	0.7	0.3
V270	Evropejcev	2.0	8.8	47.5	26.8	13.0	1.4	0.4
V271	človeštva	8.2	16.0	44.8	20.9	8.4	1.1	0.6

Q80. In koliko vas skrbijo življenjske razmere ... (SJM99$_3$)

		zelo močno 1	močno 2	do neke mere 3	le malo 4	sploh nič 5	ne vem 9	b.o. 0
V272	starejših ljudi v Sloveniji	12.5	32.8	45.9	6.3	2.1	0.2	0.2
V273	nezaposlenih ljudi v Sloveniji	16.1	31.5	42.6	7.1	2.2	0.3	0.2
V274	priseljencev, ki živijo v Sloveniji	2.4	10.5	49.0	24.2	12.9	0.7	0.3
V275	bolnih in invalidnih ljudi v Sloveniji	16.8	35.5	39.9	5.8	1.7	0.2	0.2

Q81. Ali bi bili osebno pripravljeni kaj narediti, da bi izboljšali življenjske razmere ... (SJM99$_3$)

		vse-kakor da 1	da 2	morda da, morda ne 3	ne 4	vse-kakor ne 5	ne vem 9	b.o. 0
V276	vaše bližnje družine	74.8	22.4	1.4	0.6	0.1	0.4	0.4
V277	ljudi v vaši soseščini	15.4	49.8	28.0	5.3	0.4	0.7	0.4
V278	starejših ljudi v Sloveniji	13.2	51.1	30.4	3.9	0.5	0.6	0.3
V279	priseljencev v Sloveniji	4.8	22.9	48.0	18.5	4.1	1.3	0.5
V280	bolnih in invalidnih ljudi v Sloveniji	16.7	53.6	25.8	2.7	0.4	0.3	0.5

Anketar: Vprašati le tiste, ki so pri vprašanju Q81/V278 (pomoč starejšim) odgovorili 'vsekakor da' ali 'da'.

Q82. Obstaja več možnih razlogov za to, da nekdo pomaga starejšim ljudem pri nas v Sloveniji. Prosim, povejte mi za vsakega od razlogov, ki vam jih bom prebral, ali velja tudi za vas? (SJM99$_3$)

		zelo močno velja 1	močno velja 2	do neke mere velja 3	le malo velja 4	sploh nič ne velja 5	ne vem 9	b.o. 0	se ne nanaša 8
V281	ker čutite moralno dolžnost pomagati	15.6	32.9	14.2	1.4	0.4	0.2	0.9	34.4
V282	ker čutite sočutje do njih	15.6	32.8	14.8	1.2	0.3	0.1	0.8	34.4
V283	ker je to v interesu cele družbe	10.2	24.5	20.3	6.5	2.6	0.8	0.8	34.4
V284	ker je to v vašem lastnem interesu	11.9	25.8	15.3	6.5	4.7	0.4	0.9	34.5
V285	da bi nekaj naredili v povračilo	5.8	16.0	15.2	10.3	15.7	1.2	1.1	34.7

Q83. Obstaja več možnih razlogov za to, da nekdo pomaga priseljencem, ki živijo pri nas v Sloveniji. Prosim, povejte mi za vsakega od razlogov, ki vam jih bom prebral, ali velja tudi za vas? (SJM99$_3$)

		zelo močno velja 1	močno velja 2	do neke mere velja 3	le malo velja 4	sploh nič ne velja 5	ne vem 9	b.o. 0	se ne nanaša 8
V286	ker čutite moralno dolžnost pomagati	4.2	10.7	11.2	1.7	0.7	0.4	2.0	69.1
V287	ker čutite sočutje do njih	5.0	11.2	9.8	1.5	0.9	0.4	2.0	69.2
V288	ker je to v interesu cele družbe	3.4	9.5	10.2	3.3	1.6	0.8	2.1	69.1
V289	ker je to v vašem lastnem interesu	3.7	6.8	8.5	3.8	5.6	0.5	2.0	69.2
V290	da bi nekaj naredili v povračilo	1.4	4.2	7.2	5.2	9.9	0.8	2.1	69.3

DEMOGRAFIJA

Q84. Spol

V291	SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
1 - moški	47.1	45.7	45.6
2 - ženski	52.9	54.3	54.4

Q85. Ali mi lahko poveste leto vašega rojstva? (Starost)

	SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
18 do 30 let	23.6	24.7	28.0
31 do 45 let	33.2	31.6	28.7
46 do 60 let	28.9	24.4	24.2
nad 60 let	14.3	19.3	19.1

S1. Kakšne narodnosti ste?

	SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
1 - Slovenec	90.6	91.2	91.0
2 - Italijan	0.2	0.3	0.3
3 - Madžar	0.2	0.3	0.4
4 - Nemec, Avstrijec	0.0	0.0	0.2
5 - Hrvat	3.9	3.1	3.0
6 - Srb	1.6	2.5	3.2
7 - Bošnjak, Musliman	1.7	1.1	1.2
8 - druge narodnosti	1.7	1.5	0.6
9 - brez odgovora	0.0	0.0	0.2

Q86. Ne glede na to, ali ste poročeni, ali ne: ali živite v stalnem odnosu s partnerjem?

V293	1 - da	72.4
	2 - ne	27.6

Q87. Ali sta s tem partnerjem poročena?

V294	1 - da	58.6
	2 - ne	15.8
	8 - se ne nanaša	25.5

Q88. Ali ste kdaj prej živeli v stalnem odnosu s partnerjem, ne da bi bili poročeni?

V295	1 - da	18.6
	2 - ne	77.4
	8 - se ne nanaša	4.0

Q89. Kakšen je vaš sedanji zakonski stan?

V296		$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
	1 - poročen	66.9	60.4	58.3
	- živite skupaj, kot da ste poročeni*	6.3	8.3	-
	2 - vdovec, vdova	6.0	6.8	8.2
	3 - razvezan	2.2	2.6	3.8
	4 - poročen, a živi ločeno	0.4	2.0	0.2
	5 - samski, nikoli poročen	18.3	20.0	28.1
	0 - b.o.	0.0	0.0	1.5

** - samo v raziskavah $SJM92_1$ $SJM95_2$*

Q90. Ali ste bili kdaj ločeni?

V297	1 - da	5.1
	2 - ne	72.3
	0 - b.o.	0.7
	8 - se ne nanaša	22.0

Q91. Koliko otrok, vključno z umrlimi, imate oziroma ste imeli? Ali imate kaj otrok? Če da, koliko?*

	SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
0 otrok	22.9	27.3	26.5
1 otroka	21.2	18.1	18.6
2 otroka	40.2	27.6	38.9
3 otroke	9.3	12.6	11.1
4 otroke	4.0	2.8	2.7
5 otrok	1.3	0.5	1.1
6 otrok in več	0.9	0.6	1.0
b.o.	0.3	0.5	0.1

** - samo v raziskavah SJM92$_1$ SJM95$_2$*

Q92. Koliko ljudi, skupaj z vami, sedaj živi v vašem gospodinjstvu? (Če število presega 9, vpišite 9)

		povprečje:
S2	skupaj oseb	3.49
V299	starih 18 let in več	2.78
V300	starih od 13 do 17 let	0.23
V301	starih od 5 do 12 let	0.25
V302	starih manj kot 5 let	0.18

Q93. Pri kateri starosti ste končali svoje redno šolanje? Če se anketiranec še šola: Pri kateri starosti pričakujete, da boste končali svoje redno šolanje? Prosimo ne upoštevajte vajenstva.

		SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
V303	Povprečna starost:	18.7	19.8	19 let

(Meritev leta 1999)

Q94. Navedite zadnjo šolo, ki ste jo končali, redno ali izredno:

V304	1 - nedokončana osnovna šola	3.8
	2 - dokončana osnovna šola	21.1
	3 - nedokončana strokovna ali srednja šola	2.8
	4 - dokončana 2 ali 3 letna strokovna šola	25.0
	5 - dokončana 4 letna srednja šola	29.0
	6 - nedokončana višja ali visoka šola	3.0
	7 - dokončana 2 letna višja šola	5.2
	8 - dokončana visoka šola, fakulteta, akademija	9.8
	0 - brez odgovora	0.3

(Meritev leta 1995)
Katero najvišjo stopnjo izobrazbe ste si pridobili? (Če je študent, obkrožiti tisto stopnjo, za katero pričakuje, da jo bo končal)

1 - brez formalne izobrazbe	1.2
2 - nedokončana osnovna šola	6.1
3 - končana osnovna šola	22.8
4 - nedokončana srednja šola:tehnični, strokovni tip šole	7.9
5 - končana srednja šola, tehnični, strokovni tip šole	38.9
6 - nedokončana srednja šola, splošni tip šole (gimnazija)	1.0
7 - končana srednja šola, splošni tip šole (gimnazija)	6.3
8 - nekaj univerzitetne izobrazbe, brez diplome ali dokončana višja šola	6.9
9 - univerzitetna izobrazba, z diplomo	8.9
0 - ne vem, ni odgovora	0.2

Q95. Ali živite skupaj s starši?

		$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
V305	1 - da	25.8	26.6	28.2
	2 - ne	74.0	73.4	71.8

Q96. Ali ste sedaj zaposleni ali niste? (če ste) koliko ur delate na teden? Če imate več kot eno zaposlitev, upoštevajte le vašo glavno zaposlitev.

V306	**Je zaposlen**	$SJM92_1$	$SJM95_2$	$SJM99_3$
	1 - polni delovni čas (30 ur na teden ali več)	52.0	48.7	50.4
	2 - skrajšan delovni čas (manj kot 30 ur na teden)	1.7	1.4	1.7
	3 - samozaposlen	3.9	3.4	2.9
	Ni zaposlen			
	4 - upokojen	20.5	24.9	23.7
	5 - gospodinja, ni zaposlena drugje	5.7	6.0	3.4
	6 - študent	5.4	5.7	7.4
	7 - brezposeln	6.6	7.5	8.8
	8 - drugo, kaj	3.4	2.5	1.8

Q97. Ali v vaši sedanji službi nadzorujete koga, ki vam je neposredno odgovoren?

V307	1 - da	16.1
	2 - ne	37.1
	9 - ne vem	2.1
	0 - b.o.	44.8

Q98. Koliko ljudi nadzorujete oziroma ste jim nadrejeni?

V308	0 ljudi	77.9
	1 - 5 ljudi	9.6
	6 - 10 ljudi	3.0
	11 - 50 ljudi	4.1
	nad 50 ljudi	0.4
	b.o.	5.0

Q99. Koliko ljudi je zaposlenih v vaši organizaciji?

V309	do 10 ljudi	59.1
	11 do 100 ljudi	16.0
	101 do 500 ljudi	11.4
	501 do 1000 ljudi	4.4
	nad 1000 ljudi	4.2
	b.o.	4.9

Q100. Koliko ljudi zaposlujete?

V310	0 ljudi	88.8
	1 do 5 ljudi	2.9
	6 do 10 ljudi	0.4
	nad 10 ljudi	0.5
	b.o.	7.3

Q101. V katerem poklicu delate, ali ste delali? Če imate več kot eno zaposlitev, upoštevajte le glavno zaposlitev) Kodirajte na podlagi ISCO88 Anketar: po potrebi opišite poklic oziroma vrsto dela:

V311		
	1 - vojaški poklici	0.4
	11 - visoki uradniki	0.3
	12 - menedžerji velikih družb	0.9
	13 - menedžerji manjših družb	1.4
	21 - tehnični strokovnjaki	1.4
	22 - zdravstveno naravoslovni strokovnjaki	1.4
	23 - strokovnjaki za izobraževanje	3.1
	24 - drugi strokovnjaki	6.2
	31 - inženirji in tehniki tehničnih strok	4.5
	32 - inženirji in tehniki naravoslovja	1.6
	33 - izobraževalni delavci	0.6
	34 - drugi tehniki	2.8
	41 - uradniki za pisarniško poslovanje	5.3
	42 - uradniki za poslovanje s strankami	3.3
	51 - poklici za storitve	6.6
	52 - modeli, prodajalci ...	5.0
	61 - tržno usmerjeni kmetovalci, lovci, gozdarji, ribiči	0.8
	62 - netržni kmetovalci, lovci, gozdarji, ribiči	1.5
	71 - rudarji, gradbeniki	1.5

72 - kovinarji, strojni mehaniki	5.8
73 - finomehaniki, rokodelci, tiskarji	1.7
74 - drugi poklici za neindustrijski način dela	6.2
81 - upravljavci delovnih strojev in naprav	0.8
82 - industrijski izdelovalci	6.3
83 - upravljavci transportnih naprav	1.5
91 - preprosta uslužnostna dela	4.8
92 - preprosta kmetijska in vrtnarska dela	0.6
93 - preprosta rudarska in gradbeniška dela	4.1
98 - mašilo	16.9
99 - ne vem, b.o.	3.0

Q102. Kakšno je (bilo) vaše delo?

		SJM92[1]	SJM95[2]	SJM99[3]
Q103.	1 - delodajalec, direktor v podjetju z 10 ali več zaposlenimi	1.8	1.2	1.7
	2 - delodajalec, direktor podjetja z manj kot 10 zaposlenimi	2.4	3.8	3.5
	3 - strokovnjak, uslužbenec na visoki ravni (odvetnik, računovodja, učitelj itd.)	8.6	10.2	10.1
	4 - uslužbenec (uradnik), ki nadzira druge	16.2	7.2	9.1
	5 - uslužbenec (uradnik), ki ne nadzira drugih	2.1	12.4	11.6
	6 - preddelavec in kontrolor	1.8	3.6	3.3
	7 - kvalificiran delavec (KV)	25.5	27.4	24.6
	8 - polkvalificiran delavec (PK)	10.4	7.1	4.9
	9 - nekvalificiran delavec (NK)	11.7	10.7	9.0
	10 - samostojni kmet	3.2	2.3	1.0
	11 - kmetijski delavec	1.6	2.3	1.0
V312	12 - član oboroženih sil (SV)	0.7	0.5	0.3
	13 - nikoli ni bil zaposlen	11.2	11.3	7.7
	99 - ne vem	0.0	0.0	0.9
	00 - b.o.	2.6	0.0	11.3

Q104. In koliko časa ste nezaposleni?

	1 - manj kot pol leta	1.5
	2 - od pol leta do enega leta	0.6
	3 - (približno) eno leto	0.9
	4 - od enega leta do dveh let	0.9
	5 - (približno) dve leti	1.0
	6 - več kot dve leti	7.9
V314	9 - ne vem	0.2
	0 - b.o.	3.0
	8 - mašilo, se ne nanaša	84.1

Q105. Ali ste vi na splošno tisti, ki v vašem gospodinjstvu pridobiva največ dohodka?

		SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
V315	1 - da	59.3	46.5	45.1
	2 - ne	40.1	53.5	54.9

Q106. Ali je tisti, ki na splošno v gospodinjstvu pridobiva največ dohodka, sedaj zaposlen, ali ni?

V316		SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
	1 - da	28.4	66.8	40.5
	2 - ne	11.2	33.2	16.1
	9 - ne vem		-	-
	0 - b.o.		-	1.6
	8 - se ne nanaša*	59.2	-	41.8

**leta 92/1 verzija; sam pridobiva največ dohodka*

Q107. V katerem poklicu ta oseba dela, ali je delala? Če ima več kot eno zaposlitev, upoštevajte le glavno zaposlitev) Kodirajte na podlagi ISCO88
Anketar: po potrebi opišite poklic oziroma vrsto dela:

V317	1 - vojaški poklici	0.6
	12 - menedžerji velikih družb	1.3
	13 - menedžerji manjših družb	0.9
	21 - tehnični strokovnjaki	1.1
	22 - zdravstveno naravoslovni strokovnjaki	1.0
	23 - strokovnjaki za izobraževanje	1.2
	24 - drugi strokovnjaki	3.1
	31 - inženirji in tehniki tehničnih strok	4.9
	32 - inženirji in tehniki naravoslovja	1.1
	33 - izobraževalni delavci	0.5
	34 - drugi tehniki	2.5
	41 - uradniki za pisarniško poslovanje	3.2
	42 - uradniki za poslovanje s strankami	1.8
	51 - poklici za storitve	3.7
	52 - modeli, prodajalci ...	1.7
	61 - tržno usmerjeni kmetovalci, lovci, gozdarji, ribiči	1.2
	62 - netržni kmetovalci, lovci, gozdarji, ribiči	0.9
	71 - rudarji, gradbeniki	2.7
	72 - kovinarji, strojni mehaniki	5.3
	73 - finomehaniki, rokodelci, tiskarji	1.4
	74 - drugi poklici za neindustrijski način dela	4.4
	81 - upravljavci delovnih strojev in naprav	0.7
	82 - industrijski izdelovalci	1.4
	83 - upravljavci transportnih naprav	2.8
	91 - preprosta uslužnostna dela	2.4

92 - preprosta kmetijska in vrtnarska dela	0.3
93 - preprosta rudarska in gradbeniška dela	2.1
98 - mašilo	41.8
99 - ne vem, b.o.	4.5

Q108. Kakšno je (bilo) njegovo/njeno delo? Napišite in obkrožite pri Q109.

		SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
Q109.	1 - delodajalec, direktor v podjetju z 10 ali več zaposlenimi	1.1	1.5	2.4
	2 - delodajalec, direktor podjetja z manj kot 10 zaposlenimi	1.0	3.6	3.4
	3 - strokovnjak, uslužbenec na visoki ravni (odvetnik, računovodja, učitelj itd.)	7.2	6.1	7.3
	4 - uslužbenec (uradnik), ki nadzira druge	5.4	5.2	6.0
	5 - uslužbenec (uradnik), ki ne nadzira drugih	0.4	4.0	6.5
	6 - preddelavec in kontrolor	1.6	2.7	2.2
	7 - kvalificiran delavec (KV)	13.0	17.7	19.1
	8 - polkvalificiran delavec (PK)	2.8	3.7	2.6
	9 - nekvalificiran delavec (NK)	3.3	3.6	2.3
	10 - samostojni kmet	1.3	2.3	0.9
	11 - kmetijski delavec	0.7	0.9	0.9
V318	12 - član oboroženih sil	0.0	0.5	0.5
	13 - nikoli ni bil zaposlen	0.0	0.6	0.7
	99 - ne vem	2.9	0.0	2.1
	00 - b.o.	59.3	47.9	43.4

Vprašati vse!

Q110. Kakšen je bil mesečni dohodek vseh članov vašega gospodinjstva (neto, po odbitju davkov, obveznega socialnega zavarovanja in drugih dajatev) v zadnjem mesecu? Seštejte vse oblike dohodka: osebni dohodek, pokojnina, štipendija, dohodek od dela v obrti, kmetijstvu...

povprečni dohodek v gospodinjstvu:	SJM95$_2$	122.490,00 SIT
	SJM99$_3$	208.150,00 SIT

Q112. Velikost naselja:

		SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
	1 - hiša na samem, zaselek ali manjša vas (oddaljena od pošte, šole, trgovine) z do 500 prebivalcev	32.2	-*	26.4
	2 - vas, kraj (s šolo, pošto, trgovino), trg z nad 500 do 2000 prebivalci	20.5	46.1	18.2
	3 - kraj z nad 2000 do 5000 prebivalci	6.1	17.0	10.0
V322	4 - kraj z nad 5000 do 10.000 prebivalci	7.7	6.9	11.1
	5 - kraj z nad 10.000 do 20.000 prebivalcev	9.8	5.0	9.8
	6 - kraj z nad 20.000 do 50.000 prebivalcev	3.4	8.5	6.8
	7 - kraj z nad 50.000 prebivalci (Ljubljana, Maribor)	20.4**	16.5**	17.8

**leta 95/2; manj kot 2000 prebivalcev*
*** leta 95/2, 92/1; združeno od 50.000-100.000, 100.000-500.000 in 500.000 in več*

Q114. Anketiranec je med intervjujem pokazal...

		SJM92$_1$	SJM95$_2$	SJM99$_3$
O53	1 - veliko zanimanje	43.0	49.0	57.1
	2 - zanimanje do neke mere	45.0	44.7	36.6
	3 - ni ga kaj dosti zanimalo	12.0	6.4	6.3

Priloga: tabele

Tabela 1.3: *Regresijska analiza občutka sreče*

Neodvisne spremenljivke		Standardizirani koeficient beta	Sign.
1	(Constant)		0,000
	SPOL	-0,015	0,736
	*STAROST	-0,222	0,000
	IZOBRAZBA	-0,042	0,456
	DRUŽBENI SLOJ ALI RAZRED	0,008	0,887
	*ALI BI REKLI, DA ZAUPATE	-0,124	0,009
	SOCIALNI STIKI	-0,082	0,083
	*V KOLIKŠNI MERI ODLOČATE O SVOJEM ŽIVLJENJU	0,252	0,000
	DELO	-0,027	0,549
	STE ZAPOSLENI?	-0,051	0,323
	DRUŽINA	0,060	0,201
	ŽIVITE V STALNEM ODNOSU S PARTNERJEM?	-0,170	0,000
	PRIPADATE KATERI VEROIZPOVEDI?	-0,018	0,738
	KAKO POMEMBEN JE BOG V VAŠEM ŽIVLJENJU	-0,008	0,889
	*POLITIKA	0,102	0,023
	BI SE UVRSTILI LEVO ALI DESNO?	-0,017	0,714
	MESEČNI DOHODEK VSEH ČLANOV GOSPODINJSTVA	0,072	0,169

** Spremenljivke, ki statisično značilno pojasnjujejo regresijski model.*
Odvisna spremenljivka: Bi rekli, da ste srečni?

Tabela 1.4: *Korelacijska matrika sindroma sreče in drugih spremenljivk**

	V11 sreča	V66 zaupanje	V68 zadovoljstvo z življenjem	V88 zadovoljstvo z delom	V105 pogostost obiskovanja verskih obredov	V185 levo – desna usmeritev	V184 odnos svoboda-enakost	KD_1 kulturno – nacionalna distanca	VZG_2 vzgoja otrok - II.	ET_LI etatizem-liberalizem	SKRB_2 situacijsko opredeljeni	QUA kakovost zivljenja	KLER klerikalizem	V251 pripadnost geografski skupini	STARS medgeneracijski odnos
V11	1,00	-0,17	0,52	0,21	0,02	-0,01	-0,08	-0,10	0,06	0,12	0,02	0,67	0,04	0,06	-0,04
V66	-0,17	1,00	-0,17	-0,14	-0,08	0,11	0,06	0,16	-0,07	-0,16	0,00	-0,21	-0,09	-0,01	0,00
V68	0,52	-0,17	1,00	0,35	-0,03	0,02	-0,10	-0,14	0,05	0,13	0,03	0,42	0,02	0,02	-0,01
V88	0,21	-0,14	0,35	1,00	-0,06	0,06	-0,10	-0,08	0,02	0,17	0,04	0,43	-0,03	0,02	-0,02
V105	0,02	-0,08	-0,03	-0,06	1,00	-0,27	-0,06	-0,17	0,12	0,07	-0,02	0,05	0,36	0,09	0,07
V185	-0,01	0,11	0,02	0,06	-0,27	1,00	0,04	0,14	0,00	0,01	0,02	-0,02	-0,33	0,04	-0,01
V184	-0,08	0,06	-0,10	-0,10	-0,06	0,04	1,00	0,07	-0,02	-0,20	-0,08	-0,13	-0,09	-0,03	-0,04
KD_1	-0,10	0,16	-0,14	-0,08	-0,17	0,14	0,07	1,00	-0,11	-0,15	0,00	-0,10	-0,20	-0,06	-0,02
VZG_2	0,06	-0,07	0,05	0,02	0,12	0,00	-0,02	-0,11	1,00	0,09	0,00	0,12	0,11	0,01	0,05
ET_LI	0,12	-0,16	0,13	0,17	0,07	0,01	-0,20	-0,15	0,09	1,00	0,13	0,23	0,03	0,02	-0,03
SKRB_2	0,02	0,00	0,03	0,04	-0,02	0,02	-0,08	0,00	0,00	0,13	1,00	-0,02	0,02	-0,03	-0,03
QUA	0,67	-0,21	0,42	0,43	0,05	-0,02	-0,13	-0,10	0,12	0,23	-0,02	1,00	0,04	0,08	0,01
KLER	0,04	-0,09	0,02	-0,03	0,36	-0,33	-0,09	-0,20	0,11	0,03	0,02	0,04	1,00	0,08	0,04
V251	0,06	-0,01	0,02	0,02	0,09	0,04	-0,03	-0,06	0,01	0,02	-0,03	0,08	0,08	1,00	-0,07
STARS	-0,04	0,00	-0,01	-0,02	0,07	-0,01	-0,04	-0,02	0,05	-0,03	-0,03	0,01	0,04	-0,07	1,00

** Pearsmon Correlation*

Tabela 2.5: *Korelacijska matrika med razsežnostmi skrbi za sociogeografske skupine*

	Skrb za	Vaše člane družine	Ljudi v soseščini	Ljudi v regiji	Slovence	Evropejce
Skrb za člane družine	Pearson Corr.	1	0,357**	0,287**	0,227**	0,174**
	Sig. (2.tailed)		0,000	0,000	0,000	0,000
Ljudi v soseščini	Pearson Corr.	0,357**	1	0,725**	0,408**	0,428**
	Sig. (2.tailed)	0,000		0,000	0,000	0,000
Ljudi v regiji	Pearson Corr.	0,287**	0,725**	1	0,537**	0,543**
	Sig. (2.tailed)	0,000	0,000		0,000	0,000
Slovence	Pearson Corr.	0,227**	0,408**	0,537**	1	0,562**
	Sig. (2.tailed)	0,000	0,000	0,000		0,000
Evropejce	Pearson Corr.	0,174**	0,428**	0,543**	0,562**	1
	Sig. (2.tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	
Človeštvo	Pearson Corr.	0,118**	0,323**	0,409**	0,610**	0,661**
	Sig. (2.tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Tabela 3.1: *Članstvo in aktivnost prebivalstva v prostovoljnih organizacijah*

Članstvo in aktivnost		Slovenija Leto 1992	Slovenija Leto 1999	Povprečje za 14 držav za leto 1999
socialno skrbstvo	Č	1,4	5	7
	A	1,4	5	5
verske organizacije	Č	3	7	18
	A	2	5	7
kulturne in izobraževalne organizacije	Č	3	9	12
	A	3	7	6
sindikati	Č	19	17	14
	A	2	3	3
politične stranke	Č	3	3	5
	A	1,3	1	2
lokalne skupnosti	Č	6	9	4
	A	3	6	2
človekove pravice	Č	0,1	1	4
	A	0,5	0,4	1,5
varstvo okolja	Č	1,7	3	7
	A	1,4	3	2
poklicna združenja	Č	6	7	7
	A	2	3	3
delo z mladino	Č	2	5	4
	A	1,4	4	4
športnorekreativne organizacije	Č	8	17	20
	A	3	9	9
ženske organizacije	Č	0,3	2	3
	A	0,2	1	1
mirovna gibanja	Č	0,1	1	1
	A	0,3	0,6	0,7
zdravstvene organizacije	Č	1,2	3	5
	A	0,6	2	3
druge	Č	5	10	7
	A	3	6	4
nobene	Č	61	48	47
	A	-	72	70

Legenda: Tabela prikazuje % respondentov, ki so bili člani (Č) oziroma aktivni člani (A) v raznih prostovoljnih nevladnih organizacijah.

Tabela 3.7: *Ne želi za soseda*

Skupina / Država	Sodno kaznovanega	Pripadnika druge rase	Alkoholika	Muslimana	Tujega delavca	Ljudi z aidsom	Uživalcev mamil	Homoseksualcev	Judov	Romov	Skrajnega levičarja	Skrajnega desničarja	Diskriminatorno zaposl.
Francija	21	9	47	16	12	9	48	16	6	40	25	43	54
V. Britanija	47	9	52	14	15	24	73	24	6	38	28	30	59
Nemčija	25	6	56	13	11	12	58	14	7	34	48	74	64
Avstrija	28	8	54	15	13	19	54	27	9	27	50	60	74
Italija	47	16	40	17	17	31	55	29	13	56	28	30	61
Nizozemska	32	5	58	12	5	8	73	6	2	20	50	69	27
Švedska	33	3	34	9	3	7	62	6	2	20	23	49	11
Finska	39	12	51	19	13	20	76	20	8	44	13	19	64
Irska	58	12	38	14	13	24	67	28	11	27	34	33	74
Poljska	68	18	77	25	25	46	69	55	26	39	18	16	91
Češka	64	10	76	15	19	21	72	19	4	40	31	29	83
Madžarska	89	52	91	59	62	77	91	84	43	71	65	68	90
Hrvaška	73	17	61	24	19	48	67	50	16	33	34	34	88
Slovenija	41	12	69	23	16	33	65	44	17	37	36	37	76
Povprečje	46	13	57	19	17	25	65	28	11	38	35	43	66

V tabeli navajamo % pritrdilnih odgovorov.

Tabela 3.8: *Sociodemografske razlike v odnosih do tujcev in do drugačnih*

Subjekt / Socio-dem. skupina	Sodno kaznovani	Druga rasa	Alkoholiki	Muslimani	Tuji delavci	Ljudje z aidsom	Uživalci mamil	Homoseksualci	Judje	Romi	Levi skrajneži	Desni skrajneži	Diskriminatorno zaposlovanja
Spol													
M	+	+	–	~	+	+	+	+	–	+	+	+	–
Ž	–	–	+		–	–	–	–	+	–	–	–	+
Starost													
starejši	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
mlajši	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Izobrazba													
osnovna	+	+	+	+	+	+	–	+			+		
srednja,			–							+	–		
visoka	–	–	+	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–
			–		–	+	–	–	–	+	+	+	–
Sloj													
spodnji	–	+											
srednji	+				+								
zgornji			+	+		–					+	+	
	–	–	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–

V tabeli navajamo delež respondentov, ki pravijo, da "ne bi želeli za soseda". Znak + pomeni, da se delež razmeroma povečuje, – pa, da se delež respondentov zmanjšuje.

Tabela 4.2: *Regresijska analiza postmaterializma*

Model	Standardizirani koeficienti	Sig.
	Beta	
(Constant)		0,000
Spol	0,009	0,843
*Starost	–0,139	0,007
Izobrazba	–0,005	0,927
Družbeni sloj ali razred	0,056	0,268
Medsebojno zaupanje	–0,053	0,247
*STIKI Socialni stiki	–0,091	0,050
Koliko odločate o svojem življenju	0,012	0,794
Središčnost dela	–0,080	0,080
Ste zaposleni?	–0,340	0,493
Središčnost družine	0,082	0,075
Živite v stalnem odnosu s partnerjem?	–0,006	0,888
Pripadate kateri veroizpovedi?	–0,069	0,181
Kako pomemben je bog v vašem življenju?	–0,047	0,401
Središčnost politike	–0,002	0,959
Bi se uvrstili levo ali desno?	0,022	0,623
Imeti močnega voditelja, brez parlament.	0,072	0,118
O tem, kaj je najbolje za državo, odloča	0,024	0,598
Da državo vodi vojska	–0,015	0,742
Da imamo demokratični politični sistem	–0,035	0,455
Država naj skrbi za ljudi	–0,077	0,076
*Manj poudarka denarju, materialnim dobrinam	–0,087	0,048
Zmanjšanje pomena dela	0,022	0,612
Večji poudarek razvoju tehnologije	–0,030	0,501
Večje spoštovanje oblasti	–0,101	0,030
Več poudarka družinskemu življenju	–0,076	0,106
Preprostejši način življenja	0,063	0,170
Večja pristojnost lokalnih oblasti	0,039	0,371
Katera od naslednjih trditev vam je bliže	0,013	0,773

Odvisna spremenljivka je ENG_1 (4-stopenjski Engelbertov indeks postmaterializma)
** statistično značilno pojasnjuje regresijski model*

Tabela 4.4: *Dobrodošle spremembe*

Vrsta sprememb / Država	Manj poudarka denarju	Manjši pomen dela	Večji razvoj tehnologije	Večje spoštovanje oblasti	Večji poudarek družini	Večja vloga posameznika	Preprostejše življenje	Večja moč lokalnih oblasti
Francija	70	66	58	69	92	86	93	52
Velika Britanija	66	54	69	70	90	74	74	38
Nemčija	54	36	62	51	87	88	69	46
Avstrija	50	31	56	40	92	88	82	38
Italija	71	25	65	51	92	92	89	42
Nizozemska	59	38	49	67	68	86	66	26
Švedska	67	50	35	22	78	90	83	34
Finska	67	26	55	39	95	90	79	46
Irska	70	36	69	78	95	91	84	49
Poljska	60	15	80	55	95	88	86	55
Češka	49	10	76	52	93	88	82	70
Madžarska	46	19	61	67	92	72	84	24
Hrvaška	79	34	79	50	92	78	97	45
Slovenija	63	20	79	43	96		92	42
Povprečje	62	33	64	54	90	86	83	45

V tabeli navajamo % pozitivnih odgovorov.

Tabela 4.5: *Želene osebnostne lastnosti otrok*

Vrsta sprememb / Država	Lepo vedenje	Samostojnost	Trdo delo	Odgovornost	Domišljija	Strpnost in spoštovanje	Varčnost	Odločnost in vztrajnost	Vernost	Nesebičnost	Ubogljivost
Francija	69	29	50	73	18	85	38	39	8	40	36
Velika Britanija	92	53	38	56	38	83	32	40	17	60	47
Nemčija	66	70	23	82	28	71	40	48	11	9	14
Avstrija	79	70	9	87	23	72	49	36	20	5	18
Italija	75	41	36	82	12	75	35	34	31	41	28
Nizozemska	80	54	14	87	32	92	21	35	9	28	25
Švedska	70	69	4	87	41	92	30	30	5	33	12
Finska	89	59	12	86	29	83	21	51	14	22	30
Irska	88	49	37	55	25	77	22	29	40	49	48
Poljska	56	23	86	73	12	79	39	34	42	12	35
Češka	87	69	74	67	7	63	30	28	7	36	17
Madžarska	71	72	70	73	11	66	39	30	17	23	31
Hrvaška	95	86	93	94	73	94	84	92	82	90	84
Slovenija	76	73	29	76	12	70	35	54	18	38	25
Povprečje	77	58	41	77	24	77	36	41	21	33	30

Vrednosti v tabeli pomenijo % respondentov znotraj države, ki dajejo prednost posamezni lastnosti.

Tabela 4.6: *(Ne)pomembne zveze med vero in vzgojo*

		Jasno ločevanje med dobrim in zlim	Pripada vero-izpovedi	Obisko-vanje verskih obredov	Je veren	Veruje v boga	Postma-terializem
lepo vedenje	Pearson Correlation	0,040	0,132**	0,137**	0,125**	0,134**	0,054
	Sig. (2-tailed)	0,215	0,000	0,000	0,000	0,000	0,094
samostojnost	Pearson Correlation	–0,026	–0,068*	–0,066*	–0,050	–0,068*	–0,040
	Sig. (2-tailed)	0,425	0,032	0,039	0,129	0,034	0,216
trdo delo	Pearson Correlation	0,002	0,051	0,077*	0,055	0,034	0,074*
	Sig. (2-tailed)	0,960	0,107	0,016	0,096	0,294	0,020
občutek za odgovornost	Pearson Correlation	–0,064*	–0,107**	–0,064*	–0,105**	–0,137**	0,040
	Sig. (2-tailed)	0,046	0,001	0,043	0,001	0,000	0,215
domišljija	Pearson Correlation	–0,026	–0,101**	–0,073*	–0,079*	–0,086**	–0,047
	Sig. (2-tailed)	0,427	0,001	0,021	0,016	0,008	0,142
strpnost do drugih	Pearson Correlation	0,007	–0,016	–0,032	–0,037	–0,044	–0,001
	Sig. (2-tailed)	0,820	0,605	0,320	0,262	0,174	0,965
varčnost	Pearson Correlation	–0,002	0,147**	0,087**	0,140**	0,138**	0,068*
	Sig. (2-tailed)	0,947	0,000	0,006	0,000	0,000	0,034
odločnost, vztrajnost	Pearson Correlation	–0,035	–0,133**	–0,178**	–0,160**	–0,170**	–0,032
	Sig. (2-tailed)	0,285	0,000	0,000	0,000	0,000	0,319
vernost	Pearson Correlation	0,112**	0,228**	0,343**	0,228**	0,282**	0,009
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,783
nesebičnost	Pearson Correlation	0,001	–0,032	–0,072*	–0,051	–0,045	–0,016
	Sig. (2-tailed)	0,963	0,311	0,025	0,123	0,166	0,613
ubogljivost	Pearson Correlation	0,003	–0,013	0,024	0,040	0,048	0,020
	Sig. (2-tailed)	0,926	0,677	0,450	0,223	0,137	0,522

Tabela 4.7: *Razmerja med sociodemografskimi skupinami in vzgojnimi preferencami*

Osebna značilnost / Sociodem. skupine	Trdo delo	Domišljija	Varčnost	Vernost	Nesebičnost	Ubogljivost	Samostojnost	Odgovornost	Strpnost, spoštovanje	Odločnost
STAROST do 30/nad 61	do 40 ~ nad 40++	–	do 60 ~ nad +	do 61 – nad 61++	največ 31–45 nad 61+	do 60 ~ nad 60+	do 60 ~ nad 61–	največ 31–45	~	– –
IZOBRABZA osnovna/visoka	do sred. – nad +	+	– –	– –	++	– – –	+	+++	++	++
SLOJ spodnji/zgornji	do sred. – nad +	do sred. ~ višji ++	– –	– –	niž. →sred. ~ viš.++	zg. sp. ~ sred.–	++	++	+++	+++

Znak + pomeni, da se delež pritrdilnih odgovorov s starostjo, izobrazbo ali statusom povečuje; znak – pomeni, da se delež pritrdilnih odgovorov zmanjšuje, znak ~ pa pomeni, da je delež pritrdilnih odgovorov enak.

Tabela 5.1: *Lastnosti, ki so pomembne za uspešen zakon*

Lastnosti zakona / Država	Zvestoba 1	Ustrezen dohodek 2	Enako socialno okolje 3	Medsebojno spoštovanje 4	Ista vera 5	Dobro stanovanje 6	Soglasje glede politike 7	Medsebojno razumevanje 8	Ločenost od sorodnikov 9	Srečno spolno razmerje 10	Delitev dela v gospodinjstvu 11	Otroci 12	Pogovori o skupnih interesih 13
Francija	81	36	16	89	13	36	7	79	69	73	40	64	49
V. Britanija	90	34	18	82	13	37	6	81	52	64	49	50	46
Nemčija	84	27	13	76	13	27	10	79	30	47	23	48	56
Avstrija	87	29	14	89	20	35	6	85	45	64	29	61	53
Italija	84	29	13	90	23	20	7	81	47	67	29	58	64
Nizozemska	87	22	14	95	11	26	4	87	57	50	32	47	32
Švedska	88	18	8	94	13	29	6	87	42	60	52	58	43
Finska	82	16	8	86	14	17	4	70	25	54	30	53	42
Irska	96	49	28	89	29	49	8	85	44	72	53	59	51
Poljska	86	47	18	87	40	54	13	77	62	65	54	74	54
Češka	73	35	7	88	9	40	6	86	40	54	24	78	28
Madžarska	86	58	15	89	14	60	7	82	49	72	42	84	55
Hrvaška	73	20	6	77	26	17	4	70	29	42	22	62	46
Slovenija	81	30	15	89	20	30	6	83	30	64	36	71	60
Povprečje	84	32	13	87	18	33	7	81	44	60	35	62	48

Vrednosti v tabeli kažejo % tistih respondentov, ki ocenjujejo posamezno lastnost kot "zelo pomembno"

Tabela 5.5: *Povezave med vero in pojmovanjem družine*

		Zakon je zastarela institucija.	Ženska bi imela rada otroka kot samohr.	Bi se uvrstili levo ali desno?	Ali bi zase rekli, da ste verni?	Kako pogosto hodite k verskim obredom?	Lojalnost otrok do staršev	Ljubezen staršev do otrok
Zakon je zastarela inštitucija.	Pearson Correlation	1	0,105**	0,139**	–0,155**	–0,202**	–0,093**	0,023
	Sig. (2.tailed)		0,001	0,000	0,000	0,000	0,005	0,519
Ženska bi imela rada otroka kot samohranilka	Pearson Correlation	0,106**	1	0,089	–0,114**	–0,102**	–0,098**	–0,062
	Sig. (2.tailed)	0,001		0,018	0,001	0,001	0,003	0,073
Bi se uvrstili levo ali desno?	Pearson Correlation	0,139**	0,089*	1	–0,224	–0,272**	–0,151**	–0,070
	Sig. (2.tailed)	0,000	0,018		0,000	0,000	0,000	0,084
Ali bi zase rekli, da ste verni?	Pearson Correlation	–0,155**	–0,113**	–0,224**	1	0,539**	0,221**	–0,007
	Sig. (2.tailed)	0,000	0,001	0,000		0,000	0,000	0,838
Kako pogosto hodite k verskim obredom?	Pearson Correlation	–0,202**	–0,102**	–0,272**	0,539**	1	0,223**	00,10
	Sig. (2.tailed)	0,000	0,001	0,000	0,000		0,000	0,772
Lojalnost otrok do staršev	Pearson Correlation	–0,093**	–0,098**	–0,151**	0,221**	0,223**	1	0,164**
	Sig. (2.tailed)	0,005	0,003	0,000	0,000	0,000		0,000
Ljubezen staršev do otrok	Pearson Correlation	0,023	–0,062	–0,070	–0,007	0,010	0,164**	1
	Sig. (2.tailed)	0,519	0,073	0,084	0,838	0,772	0,000	

** *Korelacija je statistično pomembna na ravni 0,01.*

* *Korelacija je statistično pomembna na ravni 0,05.*

Tabela 5.6: *Pomembne lastnosti za uspešen zakon*

Pomembne lastnosti / Socio-demografske skupine	Zvestoba	Dohodek	Enako družbeno okolje	Medsebojno spoštovanje	Ista vera	Dobro stanovanje	Soglasje glede politike	Medsebojno razumevanje	Ločenost od sorodnikov	Srečno spolno razmerje	Otroci	Delitev gospod. dela	Ista narodnost
SPOL M													
Ž	+	~	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
STAROST													
do 30	83			87				83			68	38	14
31–45	77			90				83			72	35	19
46–60	78			90				83	+		70	33	17
61 in več	86	+	++	87	++	+	+	82	25 –	–	75	36	28
IZOBRAZBA													
osnovna			24					82		60	75		
poklicna			18					83		68	76		
srednja			6					81		64	65		
višja in visoka	–	– –	11	+	– –	–	–	88	+	58	67	–	– –
SLOJ													
čisto spodnji	78		21					86	32	68		40	24
delavski	86		17					86	31	63		44	28
srednji	79		14					80	27	63		32	15
viš. sred.	73		4					87	41	67		30	3
zgornji	80	– –	– –	++	– –	– –	–	80	30	70	– –	20	0
			30	80	30	30					80		
			++	– –	++	+					++		

V tabeli navajamo % odgovorov "zelo pomemben". Znak – pomeni zmanjševanje pritrdilnih odgovorov, znak + pa naraščanje pritrdilnih odgovorov. Znak ~ pa pomeni ravnotežje

Kazalo tabel

Tabela 1.1: Kakovost življenja in zavezanost delu ... 23
Tabela 1.2: Regresijska analiza kakovosti življenja ... 26
Tabela 1.3: Regresijska analiza občutka sreče ... 421
Tabela 1.4: Korelacijska matrika sindroma sreče in drugih spremenljivk* ... 422
Tabela 1.5: Pomembne lastnosti dela ... 36
Tabela 1.6: Pomembni materialni vidiki dela ... 38
Tabela 1.7: Pomembnost nekaterih področij življenja ... 42
Tabela 1.8: Pomembnost področij za kvalifikacijske skupine ... 44
Tabela 1.9: Regresijske analize področij življenja s sociodemografskimi prediktorji ... 47
Tabela 1.10: Stališča do regulatorjev dela v 14 državah ... 48
Tabela 2.1: Podpora socialnim programom ... 56
Tabela 2.2: Skrb za sociogeografske skupine ... 63
Tabela 2.3: Skrb za sociodemografske skupine ... 65
Tabela 2.4: Pripravljenost za pomoč ... 66
Tabela 2.5: Korelacijska matrika med razsežnostmi skrbi za sociogeografske skupine ... 423
Tabela 2.6: Odzivnost cerkve na socialna vprašanja in stališča do zakonske zveze ... 69
Tabela 2.7: Vzroki za revščino ... 72
Tabela 2.8: Obseg države blaginje ... 75
Tabela 2.9: Prednost, ki jo dajejo respondenti svobodi ali enakosti ... 78
Tabela 2.10: Medgeneracijski odnosi ... 82
Tabela 3.1: Članstvo in aktivnost prebivalstva v prostovoljnih organizacijah ... 424
Tabela 3.2: Članstvo v prostovoljnih organizacijah ... 94
Tabela 3.3: Sodelovanje v protestnih oblikah ... 95
Tabela 3.4: Delež vključenih v protestne akcije glede na izobrazbo ... 96
Tabela 3.5: Medsebojni stiki in medsebojno zaupanje ... 104
Tabela 3.6: Nadindividualno komuniciranje in zaupanje v institucije ... 107
Tabela 3.7: Ne želi za soseda ... 425
Tabela 3.8: Sociodemografske razlike v odnosih do tujcev in do drugačnih ... 426
Tabela 3.9: Kazalci odprtosti in socializacije prebivalcev ... 115
Tabela 3.10: Prostorsko enačenje in nacionalna usmerjenost v Sloveniji ... 119
Tabela 4.1: Tradicionalne, moderne in postmoderne vrednote ... 123

Tabela 4.2: Regresijska analiza postmaterializma 427
Tabela 4.3: Materialistična in postmaterialistična usmerjenost respondentov 133
Tabela 4.4: Dobrodošle spremembe 428
Tabela 4.5: Želene osebnostne lastnosti otrok 429
Tabela 4.6: (Ne)pomembne zveze med vero in vzgojo 430
Tabela 4.7: Razmerja med sociodemografskimi skupinami in vzgojnimi preferencami 431
Tabela 4.8: Vzgojne preference med letoma 1991 in 1999 148
Tabela 5.1: Lastnosti, ki so pomembne za uspešen zakon 432
Tabela 5.2: Stopnja nestrpnosti 154
Tabela 5.3: Protislovja med vlogami sodobnih žensk 156
Tabela 5.4: Korelacijska matrika življenjske pomembnosti navedenih področij dejavnosti 158
Tabela 5.5: Povezave med vero in pojmovanjem družine 433
Tabela 5.6: Pomembne lastnosti za uspešen zakon 434
Tabela 5.7: Stališča do družinskih vlog 163
Tabela 6.1: (Ne)religioznost in obiskovanje cerkvenih obredov med prebivalci Slovenije 1968–1998–2003 181
Tabela 6.2: Enačenje z verskimi skupnostmi, cerkvami med prebivalci Slovenije, WVS 1992, 1995, 1999 192
Tabela 6.3: Socioreligiozna tipologija – WVS 1992–1999 193
Tabela 6.4: Socioreligiozna tipologija in sprejemanje verskih naukov (v %) 196
Tabela 6.5: Socioreligiozna tipologija in vprašanja, do katerih naj se cerkev opredeljuje, WVS 1992 – v % 198
Tabela 6.6: Notranja religioznost – v sedmih državah Vzhodne in Srednje Evrope (v%) 203
Tabela 6.7: Delež soglasnih s trditvami o smislu življenja (ISSP, SJM 1991–1998) .. 208
Tabela 6.8: Odnos do Svetega pisma (ISSP, SJM 1991–1998) 208
Tabela 8.1: Vprašanje: Če ocenjujete na splošno, kako ste zadovoljni z razvojem demokracije v Sloveniji? Ali ste 306
Tabela 8.2: Vprašanje: V kolikšni meri ste zadovoljni ali nezadovoljni s trenutnim stanjem demokracije v Sloveniji? Izrazite svoje mnenje s številkami od 0 do 10, kjer pomeni 0 - zelo nezadovoljen in 10 - zelo zadovoljen. 307
Tabela 8.3: Podpora demokraciji v štirinajstih zahodnoevropskih državah in v Sloveniji (% zadovoljnih) 310
Tabela 8.4: Razvrstitev držav glede na gibanja in raven zadovoljstva z demokracijo 312
Tabela 9.1: Zaupanje v institucije v izbranih zahodnoevropskih državah v letih 1990/92 in v Sloveniji v letih 1992, 1995 in 1999. 340
Tabela 9.2: Zaupanje v izbrane institucije v Sloveniji in srednje- in vzhodnoevropskih državah v letu 1995 343
Tabela 9.3: Rezultati meritev zaupanja v institucije v obdobju 1991–2003 (seštevek odgovorov "zaupanje je veliko" in "zaupanje je precejšnje" – v %) 346
Tabela 9.4: Zaupanje v skupine institucij v petnajstih evropskih državah (povprečne ocene na lestvici 1 – zaupanja sploh ni in 4 – veliko zaupanje) 359

Kazalo grafov

Graf 1.1: Različni deleži srečnih med sloji ... 28
Graf 1.2: Časovne primerjave kakovosti življenja ... 29
Graf 1.3: Neekonomski vidiki dela ... 34
Graf 1.4: Trendi vrednotenja dela ... 40
Graf 2.1.: Stališča do svobode in enakosti ... 79
Graf 2.2: Časovne primerjave vrednotnih preferenc ... 80
Graf 3.1: Časovne primerjave zaupanja v entitete civilne družbe v Sloveniji ... 108
Graf 3.2.: Ne bi želel imeti za soseda ... 112
Graf 3.3: Pripadnost slovenskih respondentov geografski skupini ... 116
Graf 4.1: Dobrodošle spremembe ... 141
Graf 5.1: Težnje v pojmovanju zakonske zveze ... 165
Graf 5.2: Stališča do družinskih sprememb ... 166
Graf 5.3: Ali lahko opravičimo naslednja dejanja? ... 167
Graf 6.1: Obiskovalci cerkvenih obredov med prebivalci Slovenije ... 182
Graf 6.2: Izjave o vernosti prebivalcev Slovenije ... 184
Graf 6.3: Izjave o vernosti med prebivalci Slovenije ... 190
Graf 6.4: Predstave o bogu med prebivalci Slovenije ... 191
Graf 6.5: Obiskovalci cerkvenih obredov med prebivalci Slovenije ... 192
Graf 6.6: Zaupanje v cerkev in duhovščino ... 209
Graf 6.7: Stališča o družbeni moči cerkve v Sloveniji ... 210
Graf 6.8: Nereligioznost glede na demografske skupine ... 231
Graf 6.9: Deleži (ne) religioznih v petnajstih evropskih državah ... 232
Graf 6.10: Povezanost med religioznostjo in cerkvenostjo v petnajstih evropskih državah ... 234
Graf 6.11: Povezanost med ne-religioznostjo/cerkvenostjo in občutkom sreče v petnajstih evropskih državah ... 238
Graf 6.12: Povezanost med ne-religioznostjo/cerkvenostjo in pripadnostjo zaupanja do sloljudi v petnajstih evropskih državah ... 240
Graf 6.13: Povezanost med ne-religioznostjo/cerkvenostjo in ločevanjem med dobrim in zlim v petnajstih evropskih državah ... 241
Graf 6.14: Povezanost med ne-religioznosjo/cerkvenostjo in pripisovanjem prednosti enakosti ali svobodi v petnajstih evropskih državah ... 243

Graf 6.15: Povezanost med ne-religioznostjo/cerkvenostjo in politično usmeritvijo v petnajstih evropskih državah ... 245
Graf 6.16: Povezanost med (ne) religioznostjo/cerkvenostjo in zaupanjem v demokracijo v petnajstih evropskih državah ... 246
Graf 6.17: Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in splošno diskriminacijsko usmerjenostjo v petnajstih evropskih državah ... 247
Graf 6.18: Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in diskriminacijsko usmerjenostjo do žensk v petnajstih evropskih državah ... 249
Graf 6.19: Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in stališči do homoseksualnosti v petnajsih evropskih državah ... 254
Graf 6.20: Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in stališči do ločitve v petnajstih evropskih državah ... 255
Graf 6.21: Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjo in stališči do splava v petnajstih evropskih državah ... 257
Graf 6.22: Povezanost med (ne)religioznostjo/cerkvenostjoin stališči do znanstvenih poskusov na človeških zarodkih v osmih evropskih državah ... 259
Graf 7.1: Uvrščanje politike v skupini vrednot ... 284
Graf 7.2: Pomen politike v obdobju 1992-1999 ... 285
Graf 7.3: Pomen politike v štirinajstih evropskih državah ... 287
Graf 7.4: Interes za politiko v enajstih evropskih državah ... 289
Graf 7.5: Uporniški potencial v petnajstih evropskih državah ... 290
Graf 7.6: Aktivnostni potencial v petnajstih evropskih državah ... 292
Graf 8.1: Zadovoljstvo z demokracijo ... 307
Graf 8.2: Zadovoljstvo z demokracijo v petnajstih evropskih državah ... 311
Graf 8.3: Zadovoljstvo z demokracijo ... 314
Graf 8.4: Povezanost zadovoljstva z življenjem in zadovoljstva z demokracijo v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti ... 317
Graf 8.5: Prikaz indeksa razumevanja demokracije v petnajstih evropskih državah ... 318
Graf 8.6 :Prikaz ocen delovanja političnega sistema ... 320
Graf 8.7: Povezanost zadovoljstva s sedanjim in preteklim političnim sistemom v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti ... 321
Graf 8.8: Povezanost ocenjevanja sedanjega političnega sistema in zadovoljstva s sedanjim stanjem demokracije - srednje vrednosti ... 322
Graf 8.9: Povezanost ocenjevanja preteklega političnega sistema in zadovoljstva z demokracijo v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti ... 323
Graf 9.1: Zaupanje v institucije ... 350
Graf 9.2: Stopnja zaupanja v parlament v petnajstih evropskih državah ... 355
Graf 9.3: Stopnja zaupanja v policijo v petnajstih evropskih državah ... 356
Graf 9.4: Stopnja zaupanja v zdravstveni sistem v petnajstih evropskih državah ... 356
Graf 9.5: Stopnja zaupanja v sindikate v petnajstih evropskih državah ... 357

Graf 9.6: Stopanja zaupanja v cerkev v petnajstih evropskih državah..... 358
Graf 9.7: Uvrščanje petnajstih evropskih držav na dimenzijah liberalno/konservativno in zaupanja v parlament - srednje vrednosti..... 360
Graf 9.8: Uvrščanje petnajstih evropskih držav na dimenzijah liberalno/konservativno in zaupanja v policijo - srednje vrednosti;..... 361
Graf 9.9: Uvrščanje petnajstih evropskih držav na dimenzijah liberalno/konservativno in zaupanja v cerkev- srednje vrednosti;..... 362
Graf 9.10: Povezanost zadovoljstva z demokracijo in zaupanja v institucije v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti..... 363
Graf 9.11: Povezanost zadovoljstva z življenjem in zaupanja v institucije v petnajstih evropskih državah - srednje vrednosti..... 364

Viri

Adam, F., B. Rončević (2003). Social Capital: Recent Debates and Research Trends. In: Social Science Information, Sage Publications, London.

Allard, E. (1993). Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. V: Nussbaum and A. Sen (eds.), The Quality of Life, Oxford, Claredon Press.

Almond, G. and S. Verba, (1963). The Civil Culture; Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Princeton, Princeton University Press.

Andrews, F. and S. Withey (1976). Social Indicators of Wellbeing in America, New York, Plenum.

Antončič, V., V. Rus (1993). Conceptions and Perceptions of Justice in Yugoslavia. V: Szmatka, J., Z. Mach and J. Mucha (eds.), Easteren European Societies on the Threshold of Change, New York Edwin Mellen Press.

Arendt, H. (1958). The Human Condition, Chicago, Chicago University Press.

Barnes, S. H., M. Kaase, et al. (1979). Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies. Sage, Beverly Hills.

Basanez, M., R. Inglehart, A. Moreno: Human Values and Beliefs. A Cross Cultural Source-book, World Value Survey 1990–1993.

Basanez, M., R. Inglehart and A. Moreno (1997). Human Beliefs and Values: A Cross – Cultural Sourcebook, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Beckford, J., Th. Luckmann (ur.) (1989). The Changing Face of Religion, London (Sage).

Beck, U. (1992). Risk Society: Towards a New Modernity, London, Sage.

Beckford, J. A. (1989). Religion and Advanced Industrial Society, London: Unwin Hyman.

Beyme, von K. (1974). Die Politischen Theorien der Gegenwart. Piper Verlag, München.

Bibič, A. (1994). Od boja za oblast do skupnega blagra; v: Toš, N.: Slovenski izziv II, Dokumenti SJM, FDV - CJMMK, Ljubljana.

Boguslaw, R. (1965). The New Utopians, Prentice Hall.

Boh, K. et al. (1989). Changing Patterns of European Family Life: Routledge, London.

Boss-Nuennig (1972). Dimensionen der Religiosität, Zu Operationalisierung und Messung religiöser Einstellungen, Mainz-München (Kaiser-Grünewald).

Bruce, S. (1996). Religion in the Modern World; from cathedrals to cults. Oxford, Oxford University Press.

Bruszt, L., S. Janos (1992). The Great Transformation, Institut of Political Science of the Hungarian Academy of Science, Budapest.

Burt, R. (1992). Structural Holes, The Social Structure of Competition, Cambridge, Harward Univ. Press.

Bühl, L. W. (1988). Institutionen. V: Fuchs et al. (Edit.): Lexikon zur Soziologie, Westdeutscher Verlag, Opladen.

Converse, P. E. (1964). 'The Nature of Belief Systems in Mass Publics'. V: Ideology and Discontent, ed. D. Apter. New York: Free Press.

Crosier, M. (1966). Societé Bloque, Paris, Senil.

Crozier, M. J., S. P. Huntington and J. Watanuki (1975). The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission. New York: New York University Press.

Dahl, R. (1971). Polyarchy: Participation and Oposition. New Hawen: Yale University Press.

Dahrendorf, R. (1990). Reflections on the Revolution in Europe, London, Chatto and Windus.

Dahrendorf, R. (2005). Legitimnost in volitve, Project Syndicate, Delo, 22. januar 2005.

Daiber, K. F. (1995). Religion unter den Bedingungen der Moderne, Marburg: Diagonal-Verlag.

Dogan, M. (1995). "The Decline of Religious Beliefs in Western Europe", International Social Science Journal, 405–417.

Dragoš, S. (1999). Katolicizem in klarikalizem, v: Toš, N.: Podobe o cerkvi in religiji, Dokumenti SJM, FDV – IDV, CJMMK, Ljubljana.

Dragoš, S. (1999). Pluralizem – izziv za katolicizem na Slovenskem. V: Bohinc, Rado, Černetič, Metod (ur.), Civilna družba v Sloveniji in Evropi, FDV, Ljubljana.

Drucker, P. (1994). The Postcapitalist Society, New York, Heineman.

Durkheim, E. (1912). Les formes elementarires de la vie religieuse, Paris (Alcan).

Durkheim, E. (1972). O podeli društvenog rada, Kariatide, Prosveta, Beograd.

Easton, D. (1975). 'A Re-Assessment of the Concept of Political Support'. British Journal of Political Science 5: 435-57.

Etzioni, A. (1968). The Active Society, Free Press, New York.

Eurobarometer No. 6 (1970).

Feuerbach, L. (1978). Das Wesen des Christentums, Stuttgart.

Flanagan, S. (1987). Changing Values in Advanced Industrial Society Revisited: Towards a Resolution of the Values Debate, American Political Science Review 81: 1303–19.

Flere, S. et al. (1992). Uvod v sociologijo, Ljubljana (Uradni list).

Flere, S., M. Kerševan, (1995). Religija in (sodobna) družba, Uvod v sociologijo religije, Znanstveno in publicistično središče, Zbirka Alfa 1/95, Ljubljana.

Flere, S. (1999). Religioznost in politika, v: Toš, N.: Podobe o cerkvi in religiji, Dokumenti SJM, FDV – IDV, CJMMK, Ljubljana.

Friedrich, C. J., Z. Bzezinski (1956). Totalitarian Dictatorship and Autocracy, Cambridge, Mass. Harward University Press.

Fromm, E. (1976). To Have and To Be, New York, Harper and Row.

Fuchs, D. (1989). Die Unterstützung des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Fuchs, D., G. Guidorossi and P. Swensson (1992). 'Support for the Democratic System'. V: Klingemann, H. D., Fuchs, D. eds.: Citizen and the State. Oxford University Press, Oxford.

Fukujama, F. (1992). The End of History and the Last Man, New York, Free Press.

Germani, G. (1965). Les effets de la mobilité sociale sur la societé Sociologie du travail, No 4.

Glock, Ch., R. Stark (1965). Religion and Society in Tension, Chicago (Rand McNally).

Gough, J. (1979). The Political Economy of Welfare State, London, Mc Millan Press.

Gräf L., W. Jagodzinski (1998). Wer vertraut Welcher Institution. V: Braun M., Mohler P. Ph (1998) Blickpunkt Gesellschaft 4, Westdeucher Verlag, Opladen, Wiesbaden.

Greeley, A. (1993). Religion Around the World: A Preliminary Report, NORC, The University of Chicago, 62 str.

Habermas, J. (1973). Legitimationsprobleme in Spätkapitalismus. Frankfurt am Main: Surkamp.

Habermas, J. (1987). The Philosophical Discourse of Modernity, Cambridge, MIT Press.

Haerpfer, C. W. (2002). Democracy and Enlargement in Post-Communist Europe, Routledge, London, New York.

Hout, M. (1993). Counting the Returnees, The Catholic World, March/April: 52–59.

Huntington, S. P. (1994). The Clash of Civilizations? Foreign Affairs 72 (3): 22–49.

Igličar, A. (1999). Politične stranke med civilno družbo in državo. V: Bohinc, Rado, Černetič, Metod (ur.), Civilna družba v Sloveniji in Evropi, FDV, Ljubljana.

Inglehart, R. (1977). The Silent Revolution, Changing Values and Political Styles Among Western Publies, Princeton University Press, Princeton.

Inglehart, R. (1981). Post-materialism in an Environment of Insecurity, American Political Science Review 75: 880–900.

Inglehart, R. (1988). Cultural Shift in Advanced Industrial Socienty, Frankfurt a. M. und New York: Campus (1989).

Inglehart, R. (1990). Culture Shift in Adwanced Industrial Society, Princeton, Princeton University Press.

Inglehart, R. (1997). Modernization and Postmodernization, Princeton University Press, New Jersey.

Inglehart, R. (1998). Modernisierung und Postmodernisierung. Kurtureller, Wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesselschaften, Campus Verlag, Frankfurt.

Inglehart, R.. et al. (Edit.) (2004). Human Beliefs and Values. A cross-cultural sourcebook based on the 1999–2002 Values Surveys. Giglo XXI editors, Buenos Aires.

Ishikawa, A., R. Martin, W. Morawski and V. Rus (2000). Workers, Firms and Unions, Frankfurt, Peter Lang.

ISSP 1985

Jambrek, P. (1992). Ustavna demokracija, DZS, Ljubljana.

Kaase, M., K. Newton (1995). Beliefs in Government. Oxfort Universtiy Press, Oxford.

Kaase, M., K. Newton (1999). Zaupanje v vlado, Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.

Kahn, H. (1972). The Thing to Come, New York. Mc Millan.

Kraševec, J. (2004). Vrednote na osebni in družbeni ravni. V: Urad predsednika republike (ur.), O vrednotah, Ljubljana.

Kaufmann, F. X. (1989). Religion und Modernität, Tübingen: Mohr.

Kehrer, G. (1988). Einführung in die Religionssoziologie, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Kerševan, M. (1975). Religija kot družbeni pojav, Mladinska knjiga, Ljubljana.

Kerševan, M. (1982). Cerkvena religioznost v Sloveniji, Obzorja, Maribor.

Kerševan, M. (1992). Vstop v krščanstvo drugače, CZ, Ljubljana.

King, M., R. Hunt (1969). "Measuring the Religious Variable", Journal for the Scientific Study of Religion, 8.

King, A. (1975). "'Overload": Problems of Governing in the 1970s'. Political Studies 23: 284-96.

Klages, H. (1984). Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalyse, Prognosen, New York.

Kooiiman, J. (1993). Modern Governance, Sage, London.

Kornhauser, W. (1959). The Politics of Mass Society Glencoe, Ilinois, Free Press.

Kos, M. (1999). Brez civilne družbe ni razvoja. V: Bohinc, Rado, Černetič, Metod (ur.), Civilna družba v Sloveniji in Evropi, FDV, Ljubljana.

Krošl, J. (1973). Uvod v pastoralno sociologijo, Mohorjeva družba, Celje.

Kuzmanič, T. (2003). Ksenofobija v nekdanji SFRJ in postsocialistični Sloveniji, Mirovni inštitut, Ljubljana.

Künzlen, G. (1994). Der Neue Mensch, Zur säkularen Religionsgeschichte der Moderne, München.

Lajphart, A. (1999). Patterns of Democracy, Yale University Press, New Haven, London.

Lau, R. R. (1982). Negative in Political Perception. Political Behavior 4: 353-378.

Le Bras, G. (1995). Etudes de Sociologie Religieuse, Paris.

Lenski, G. E. (1961). The Religious Factor. A Sociologist's Inquiry, Garden City.

Lipset, S. M. (1961). Political Man. The Social Bases of Politics. Doubleday 1960, Garden City.

Lipset, S. M. and W. Schneider (1987). The Confidence Gap: Business, Labor and Government in the Public Mind. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Listhaug, O., M. Wiberg (1985).Confidence in Political and Private Institutions. V: Citizens and the State; ed.: Klingemann M. D., Fuchs, D., Beliefs in Government, Oxford, New York.

Listhaug, O. (1995). The Dinamics of Trust in Politiciaus. V: Citizen and the State; ed.: Klingemann M. D., Fuchs, D., Beliefs in Government, Oxford, New York.

Luckmann, Th. (1991). Die unsichthbare Religion, Frankfurt (Suhrkamp).

Lukšič, I. (1999). Političnost civilne družbe. V: Bohinc, Rado, Černetič, Metod (ur.), Civilna družba v Sloveniji in Evropi, FDV, Ljubljana.

Machiavelli, N. (1923). Der Fürst. Kleinere Sehriften. Reimar Hobbing, Berlin, 1923.

Malnar, B. (1999). Images of Modern Family. V: Toš, N., et al. (eds.), Modern Society and Values, FDV, Ljubljana, ZUMA, Mannheim.

Malnar, B. (2004). Evropska družboslovna raziskava 2002, FDV, CJMMK, zaključno raziskovalno poročilo.

Marcel, G. (1934). L'Etre et l'Avoir. Editions Aubriere, Paris.

Martin, D. (1978). A General Theory of Secularization, New York.

Mastnak, T. (1992). Vzhodno od raja, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Meulemann, H. (1996). Werte und Wertewandel. Zur Indentität einer geteilten und wieder vereinten Nation, Weinheim und München: Juventa.

Mishler, W., R. Rose (1994). Support for Parliaments and Regimes in the Transition Toward Democracy in Eastern Europe. Legislative Studies Quarterly, 19 (1): 5-32.

Morris, P.; Inglehart, R. (2004). Sacred and Secular: Religion and Polities Worldwide, N. Y: Cambridge University .

Mulder, M. (1971). Power Equalization through Participation, ASQ, No. l, 31–40.

Müller, E. N., T. O. Inkman, M. A. Seligson (1982). Diffuse Support and Auto-system Political Behaviouu. American Jurnal of Political Science 26 (240-63).

Naisbitt, J. and P. Aburdene (1985). Reinventing the Corporation, Warner Books, New York.

Nationalities Papers (Special Issue) (1993). Voices from The Slovene Nation, 1990–1992, N. Y., Spring, Vol. XXI/1.

Neuhold, L. (1992). Wertewandel und Kirche, v: Klages, H. et al., Werte und Wandel, Campu/N. Y., str. 553–566.

Niedermayer, O. (1995). Trust and Sens of Community. V: Niedermayer, O., Simnoft, R. (eds.) Public Opinion and International Governance, Oxford Univ. Press, Cambridge.

Norčič, O. (1999). Prerazdeljevanje družbenega premoženja in oživljanje klerikalizma. V: Bohinc, Rado, Černetič, Metod (ur.), Civilna družba v Sloveniji in Evropi, FDV, Ljubljana.

Offe, C. (1979). Unregierbarkeit: Zur Renaissance Konservatier Kriesentheorien. V: Stich-Wort zur Geistigen Situation der Zeit, ed.: Habermas, Suhrkamp, Frankfurt.

Offe, C. (1986). Disorganized Capitalism, Polity Press. Cambridge.

Offe, C. (1994). Der Tunnel am Ende des Lichts, Frankfurt.

Ole, B. and E. Scarbrough (1995). The Scope of Government, Oxford University Press, Oxford.

Panghurst, A. (1986). "Politics and Religion in Eastern Europe", v: Atkinson, J. (ed.): Politics and Society in Transition, Santa Barbara (Clio Press).

Pantić, D. (1988). Klasična i svetovna religioznost, Socijalno-psihološko istraživanje stanovnika beogradskog regiona, Univerzitet u Beogradu, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje, Beograd.

Parsons, T. (1964). The Social System, New York, Free Press.

Plasser, F., P. Ulram (1996). Measuring Political Culture, v: Plasser, Pribersky (eds.): Political Culture in Eastern Central Europe, London.

Pollack, D. (1998). Religiöser Wandel in Mittel- und Osteuropa, in: Religiöser Wandel in den postkommunistischen Ländern Ost- und Mitteleuropas, Würzbürg.

Potočnik, Vinko (1999). Katoliška cerkev in kristjan v zavesti današnjih Slovencev, v: Toš, N.: Podobe o cerkvi in religiji, Dokumenti SJM, FDV – IDV, CJMMK, Ljubljana.

Prudhon, P. J. (1970). What is Property?, New York, Dover.

Pusič, E. (1997). Toward General Theory of the State. Croation Critical Review Vol. 2: 1–42.

Putnam, R. D., R. Leonardi and R. Nanetti (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, Princeton, Princeton University Press.

Rajhman, J. (1979). Slovenski "nacionalizem in krščanstvo", v: Znamenje, 1979/5, Ljubljana, str. 399.

Rawls, J. (1971). A Theory of Justice, Cambridge, Harward University Press.

Ray, M. Ridlen (2002). The Changing and Unchanging, Face of U. S. Civil Society, New Brunswick.

Rizman, R. (1999). Vloga (nove) civilne družbe pri konsolidaciji demokracije. V: Bohinc, Rado, Černetič, Metod (ur.), Civilna družba v Sloveniji in Evropi, FDV, Ljubljana.

Robinson, R. V. and W. Bell (1978). Equality Success and Social Justice in England and the US, American Sociological Review, 43: 125–43.

Rode, F., Z. Roter (ur.) (1984). Science and Faith, Ljubljana-Rim.

Rose, R. (1984). Understanding Big Government. London: Sage.

Rose, R., C. Haerpfer (1996). New Democracies Barometer IV: A 10 - Nation Survey, University of Strathclyde, Glasgow.

Roter, Z. (1973). Cerkev in sodobni svet, Razvoj katoliškega nauka o socializmu, komunizmu, marksizmu in ateizmu, Misel in čas, Cankarjeva založba, Ljubljana.

Roter, Z. (1976). Vidiki (ne)religioznosti. SJM 1976, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, FSPN, Ljubljana.

Roter, Z., M. Kerševan (1982). Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978, Obzorja Maribor, str. 7–185.

Roter, Z. (1989). Revitalizacija religije v Sloveniji konec osemdesetih let. V: N. Toš et al.: Slovenski utrip, Javno mnenje 1988–11989, FSPN, Ljubljana, str. 105–127.

Roter, Z. (1992). Napačna dilema o katoliškosti Slovenije. Prešernov koledar 1993, Prešernova družba, Ljubljana

Roter, Z. (1993). The Church and Contemporary Slovene History. V: Nationalities Papers, N. Y., Vol. XXI/1, 71–81.

Rus, V. (1971). Naše vrednote, Znamenja, Obzorja, Maribor.

Rus, V., F. Adam (1986). Moč in nemoč samoupravljanja, Cankarjeva založba, Ljubljana.

Rus, V. (1990). Socialna država in družba blaginje, Domus, Ljubljana.

Rus, V. (1992). Lastninski in blaginjski sindrom pri Slovencih. V: Toš, Niko (ur.) Slovenski izziv, FDV, Ljubljana.

Rus, V. (1999). Vzdržna država in aktivna civilna družba. V: Bohinc, Rado, Černetič, Metod (ur.), Civilna družba v Sloveniji in Evropi, FDV, Ljubljana.

Rus, V. (2001). Socialna država in družba blaginje. Domus, Ljubljana.

Sartori, G. (1992). Demokratietheorie, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

Schmidt, M. G. (2000). Demokratietheorie.

Schmitt, C. (1963). Der Begriff der Politischen, Drucker/Humblat, Berlin.

Simon, R., L. (1983). The Liberal Conception of Equal Opportunities and its Egalitarian Critics. V., M. N. Darrough and R. H. Blank (eds.) Biological Differences and Social Equality, Conecticut, Greenwood Press.

Smrke, M. (1996). Religija in politika, Spremembe v deželah prehoda, Znanstveno in publicistično središče, Zbirka Forum 4/96, Ljubljana.

Smrke, M. (1996). Janez Pavel II. v deželi Maručinih kristalov. Družboslovne razprave XII, 21, str. 68–80.

Smrke, M., S. Uhan (1999). Na vrhu gričev – toda ob vznožju socialne piramide?, v: Toš, N.: Podobe o cerkvi in religiji, Dokumenti SJM, FDV – IDV, CJMMK, Ljubljana.

Smrke, M., S. Uhan (1999). Skica religijske različnosti: Poljska in Slovenija, v: Toš, N.: Podobe o cerkvi in religiji, Dokumenti SJM, FDV – IDV, CJMMK, Ljubljana.

Smrke, M. (2004). (A)teizem in pojmovanje smisla življenja v postsocialističnih deželah, Teorija in praksa 3–4/2004, Ljubljana.

Stark, R., L. Innanaccone (1994). "A Supply Side Interpretation of the 'Secularization' of Europe", Journal for the Scientific Study of Religion, 230–252.

Stinchcomb, A. (1968). Constracting Social Theories, Harcourt, New York.

Svetlik, I. (1989). Motivi za delo. V: T. Čerin (ur.), Motivacija in motiviranje, Bilten Zveze društev kadrovskih delavcev Slovenije, št. 16, Ljubljana.

Svetlik, I. (1996). Kakovost življenja v Sloveniji, FDV, Ljubljana.

Štebe, J. (1999). Ideological Versus Situational Pattern of Gender Role Attitudes. V: Toš, Niko, et al. (eds), Modern Society and Values, FDV Ljubljana and ZUMA Mannheim.

Teune, H., A. Przeworski (1970). The Logic of Comparative Social Inquiry, New York, Willey.

Tomc, G. (1993). Slovenci o politiki in politikih, v: Adam Frane: Volitve in politika po slovensko, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

Tomka, M., A. Maslauskaite mit A. Navickas, N. Toš und V. Potočnik (1999). Religion und Kirchen in Ost (Mittel) Europa: Ungarn, Litauen, Slowenien, (Gott nach dem Kommunismus). Ostfildern: Schwabenverlag.

Tomka, M., P. M. Zulehner (1999). Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas, Ostfildern.

Tomka, M., P. M. Zulehner, (2000). Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost(Mittel) Europas, (Gott nach dem Kommunismus). Ostfildern: Schwabenverlag.

Toš, N. (1992). Slovenski izziv, Javno mnenje 1988–1989. FDV – IDV, Ljubljana, str. 1–9.

Toš, N. (1987). Beležka o javnem mnenju, v: Slovensko javno mnenje 1987. Delavska enotnost, Ljubljana, 104 str.

Toš, N. (1994). Slowenien zwischen Westeuropa und Balkan, Institutionelle Veränderungen und Perspektiven der Demokratie; v: Papalekas, J. Ch.: Institutionen und institutioneller Wandel in Südosteuropa; Südosteuropa Gesellschaft, München.

Toš, N. (1999). (Ne)religioznost Slovencev v primerjavi z drugimi srednje- in vzhodnoevropskimi narodi, v: Toš, N.: Podobe o cerkvi in religiji, Dokumenti SJM, FDV – IDV, CJMMK, Ljubljana.

Toš, N. (1999). Religioznost v Sloveniji – v medčasovnih primerjavah (1968–1998; ISSP, Religion, 1991–1998 in WVS 1992 in 1995, v: Toš, N.: Podobe o cerkvi in religiji, Dokumenti SJM, FDV – IDV, CJMMK, Ljubljana.

Toš, N. (1999). The Case of Slovenia: Tranzition, Normalization, Modernization?, v: Heuberger V. et. all, eds., At the Crossroads: Disaster of Normalization? The Yugoslav Successor States in the 1990s, Peter Lang, Frankfurt, 1999, str. 39-55.

Toš, N. (1999). Zaupanje Slovencev v demokratični sistem. V: Kaase, M., Newton, K. (1999): Zaupanje v vlado, Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.

Turner, V. (1989). Ritual. Struktur und Anti-Struktur, Frankfurt Main/New York: Campus.

Ule, A. (1999). Znanost v civilni družbi. V: Bohinc, Rado, Černetič, Metod (ur.), Civilna družba v Sloveniji in Evropi, FDV, Ljubljana.

Ule, M. (1998). Young Peoples Values. V: Ule, M. and T. Rener (eds.) Youth in Slovenia, Youth Department of Slovenia, Ljubljana.

Ule, M. (2004). Sprememba vrednot v sodobnih družbah novih tveganj in negotovosti. V: Urad predsednika republike (ur). O vrednotah, Ljubljana.

Varga, I. (2001). To Live with Ambivalence, or Aren't We All Barbarians? International Sociology Vol. 16. No 1: 95–114.

Vrcan, S. (1986). Od krize religije do religije krize, Školska knjiga, Zagreb.

Zalecki, P. (1997). Roman Catholic Church as Majority and Minority.

Zulehner, P., et al. (1991). Vom Untertan zum Freiheitskünstler, Herder, Wien.

Zulehner, P. (1994). Wie Europa lebt und glaubt, PATMOS, Düsseldorf.

Županov, J. (1989). Samoupravni socializem – Konec neke utopije. V: Socializem in demokracija FSPN, Ljubljana.

Yankelowich et al. (1985). The World at Work, New York. Octagon Books.

Weber, M. (1930). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, London, Q. Allen and Unwin.

Weber, M. (1975). Privreda i društvo, Beograd (Prosveta).

Weil, F. D. (1989). 'The Sources and Structure of Legitimation in Western Democracies: A Consolidated Model Tested with Time-Series Data in Six Countries since World War II'. American Sociological Review 54: 682-706.

Wilson, B. (1982). Religion in Sociological Perspective. Oxfort, Oxford University Press.

WRR (2003). No. 63, The Future of National Constitutional State, Report to the Government Hage.

Stvarno kazalo

A

afektivni individualizem, 150
agresiven nacionalizem, 118
aktivizem, 276, 294, 327
aktivno volilno telo, 297
aktivnost, 91, 92, 95, 97, 286, 291, 292, 424, 435
aktualne razmere, 251, 322
Albanija, 179
ameriške cerkve, 173
ateizem, 187
Aufbruch, 176, 201, 203, 206, 268
Avstrija, 42, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 104, 107, 111, 115, 132, 133, 154, 156, 188, 229, 233, 237, 239, 255, 263, 286, 291, 311, 329, 354, 359, 361, 363
avtonomija, 39

B

Banka Slovenije, 344, 345, 347
banke, 343, 345, 347, 349, 365
Belgija, 15, 100, 114, 310, 311, 312, 313, 339, 340
Beliefs in Government, 298, 301, 325, 444, 445
blagostanje, 275
brezposelnost, 20, 53, 61, 197, 330
bruto domači proizvod (BDP), 17

C

cerkev, 43, 68, 69, 92, 103, 106, 107, 108, 123, 178, 180, 185, 188, 189, 192, 197, 198, 209, 218, 220, 223, 262, 266, 267, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 347, 349, 350, 352, 353, 354, 357, 359, 360, 362, 366, 384, 399, 436, 437, 439, 447
cerkev in politika, 220
cerkvena socializacija, 250, 251
cerkvene oz. verske aktivnosti, 216
cerkveni tip, 193, 194, 195
cerkvenost, 202, 211, 216, 222, 223, 228, 236, 260, 357, 366
civilna družba, 3, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 98, 100, 127, 266, 448
civilnodružbena omrežja, 292

Č

Češka, 42, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 77, 78, 82, 94, 104, 107, 115, 132, 133, 154, 155, 156, 173, 189, 203, 204, 205, 213, 218, 228, 229, 233, 238, 241, 243, 245, 247, 251, 253, 255, 262, 263, 267, 286, 311, 312, 319, 322, 324, 325, 329, 343, 344, 354, 357, 358, 359, 361
članstvo in aktivnost v prostovoljnih organizacijah, 97
človekove pravice, 54, 303, 373, 402, 424
človeški izbor, 172
človeštvo, 62, 63, 64, 66

D

Danska, 19, 100, 213, 215, 220, 228, 229, 233, 237, 239, 241, 243, 245, 248, 250, 255, 262, 263, 266, 286, 291, 292, 310, 311, 312, 329, 354, 358, 359, 361, 363

dedogmatizacija, 188
deistično pojmovanje, 193, 234, 235, 236
delo, 2, 3, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 40, 41, 45, 47, 50, 115, 128, 137, 143, 144, 146, 148, 283, 305, 371, 373, 378, 379, 381, 392, 395, 408, 417, 419, 424, 430, 448
demokracija, 57, 89, 274, 276, 282, 297, 298, 303, 305, 308, 312, 318, 324, 330, 331, 341, 407, 408, 444, 450
demokracija v Sloveniji, 89
demokratični primanjkljaj, 134, 327
demokratični principi, 265
demokratični sistem, 246, 277, 328, 335, 355, 365, 449
depolitizacija, 273
dimenzije religioznosti, 260
dohodek, 28, 152, 153, 160, 164, 217, 226, 230, 232, 316, 352, 388, 409, 419
družbena blaginja, 330
družbena gibanja, 345
družbenokulturne strukture, 206
družina, 3, 41, 45, 47, 70, 149, 155, 157, 159, 283, 345, 347, 371
država, 3, 6, 8, 10, 20, 21, 44, 53, 58, 61, 68, 72, 73, 74, 86, 89, 90, 118, 122, 123, 177, 186, 188, 233, 277, 322, 333, 347, 448
država blaginje, 20, 53, 72, 73, 74, 122
državljanske obveznosti, 169
državne institucije, 100, 123, 341, 342, 347
državni zbor, 345, 347, 348, 350, 351, 399, 407

E

egalitarizem, 76, 122, 242
ekologija, 197
enak dostop, 47, 49, 54
enake možnosti, 55, 126, 409
enakost, 47, 54, 56, 77, 79, 80, 122, 124, 126, 131, 229, 242, 243, 394
etika in estetika dela, 32
etnične presoje, 169
Evrobarometer, 20, 99, 302, 309
evropske primerjave, 218, 286
evtanazija, 198

F

Filipini, 15
Francija, 15, 19, 42, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 98, 100, 104, 107, 115, 116, 132, 133, 136, 154, 156, 215, 219, 228, 229, 233, 237, 239, 241, 243, 245, 248, 251, 253, 255, 262, 263, 266, 291, 292, 310, 311, 312, 316, 329, 340, 354, 359, 361, 362

G

geografska pripadnost, 117
globalizacija, 33, 63, 64, 87, 110, 206
gospodarski razvoj, 98, 129, 170, 172, 313
gospodarstvo, 20, 57, 86, 98, 127, 169, 314, 347
greh, 194, 195, 196, 215, 385

H

homoseksualnost, 198, 262
Hrvaška, 15, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 103, 104, 105, 107, 115, 132, 133, 137, 139, 154, 156, 173, 174, 189, 203, 204, 205, 215, 218, 220, 221, 228, 229, 233, 237, 239, 241, 243, 246, 250, 253, 255, 257, 262, 263, 269, 286, 291, 311, 312, 319, 323, 325, 329, 343, 344, 354, 355, 357, 358, 359, 361, 363

I

ideološka polarizacija, 275
indeks (ne)diskriminacijske usmerjenosti, 247
indeks aktivnosti in članstva, 291
indeks cerkev/politika, 223
indeks cerkvene aktivnosti, 216, 223
indeks ortodoksnosti, 215, 222
indeks osebne vere, 222
indeks razumevanja demokracije, 317
indeks razumevanja vloge cerkve, 219, 223
indeks religioznosti, 225, 229, 256, 260
indeks vera kot vrednota, 212
indeks vere v boga, 214
individualne vrednote, 298
iniciacijski in prehodni rituali, 211
institucije, 71, 100, 103, 106, 108, 165, 184, 209, 267, 283, 295, 298, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 352,

353, 354, 355, 358, 359, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 436, 438, 439
institucije civilne družbe, 103, 108, 345, 352, 353
institucije države blaginje, 103, 352, 353
institucije reda, 352, 353
intermediarne strukture, 85
Irska, 18, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 100, 104, 107, 111, 114, 115, 118, 132, 133, 154, 155, 156, 187, 215, 218, 228, 229, 233, 237, 239, 241, 243, 245, 246, 253, 255, 262, 263, 269, 309, 310, 311, 312, 313, 329, 355, 357, 359, 361, 363
Islandija, 139
Italija, 19, 42, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 98, 104, 107, 115, 132, 133, 136, 154, 155, 156, 187, 215, 219, 220, 228, 229, 233, 237, 239, 241, 243, 246, 250, 255, 262, 263, 269, 309, 310, 311, 312, 321, 327, 329, 339, 340, 355, 357, 359, 361, 362
izenačevanje znotraj generacij, 81
izobrazba, izobražen, izobraženost, 27, 37, 38, 42, 47, 59, 78, 102, 108, 113, 118, 128, 135, 160, 161, 163, 171, 217, 228, 230, 231, 232, 253, 260, 261, 269, 312, 415
izobraževalni sistem, 340, 341, 345, 365, 366, 399
izražanje zaupanja, 336, 342, 343, 345, 351, 355, 357, 358, 367

J

javne službe, 220, 341, 345

K

kakovost življenja, 3, 18, 19, 22, 25, 31, 47, 53, 55, 58, 100, 101, 123, 159, 274
Kanada, 14, 18, 139
Kitajska, 213, 287
kolonizacija, 6
komuniciranje, 102, 104, 105, 106, 107, 143, 435
komunizem, 172
koncept politične podpore, 302
končna enakost, 80
konflikt med materinsko vlogo in poklicno kariero, 157
konkurenca, 282
konsenz, 305
konservativne vrednote, 145
konservativnost, 298, 353
kritika pravosodja, 328
kriza
    družbena, 177
    gospodarska, 183
    vrednot, 177
kriza jugoslovanskega federalizma, 177
krst, 218
krščanskost, 234, 235
ksenofobija, 110
kulturno cerkveni tip, 193
kulturno religiozni tip, 193
kulturnozgodovinski vpliv, 170

L

lastnosti otrok, 142, 144, 429, 436
legitimnost, 268, 298, 299, 304, 314, 317, 342
    političnih sistemov, 314
    vladnih organizacij, 342
lestvice cerkvenosti, 228
levo-desna samoopredelitev, 286
libertarnost, 270, 298
Litva, 189, 203, 204
ločitev, 69, 70, 71, 150, 153, 167, 178, 206, 253, 262, 263
ločitev cerkve od države, 178, 206
lojalnost otrok do staršev, 81, 83
lojalnost staršev do otrok, 83
lokalna pripadnost, 115

M

Madžarska, 42, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 100, 104, 107, 110, 115, 132, 133, 154, 156, 173, 188, 189, 203, 204, 229, 233, 238, 241, 243, 245, 251, 253, 255, 257, 262, 263, 291, 292, 311, 312, 319, 325, 329, 343, 355, 357, 359, 361, 363
Marija, 385
materialni vidiki dela, 38, 435
medgeneracijsko izenačevanje, 56, 81
mednarodne institucije, 352
medsebojno zaupanje, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 435
mlade demokracije, 338, 362

množična občila, 103, 106, 278, 341, 342, 345, 349, 350, 351, 352, 366
moč civilne družbe, 93, 97

N

nacionalizem, 113, 117, 183, 447
neagresiven, 118
nacionalne cerkve, 177
nadnacionalna pripadnost, 114
nadnacionalne institucije, 350
nadrecipročni odnosi, 81
NDR, 179
nebesa, 194, 195, 196, 215, 222, 385
nedogmatske razlage o bogu, 236
Nemčija, 15, 18, 42, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 98, 104, 107, 115, 132, 133, 154, 156, 176, 187, 215, 218, 219, 229, 233, 238, 239, 243, 245, 248, 250, 255, 262, 263, 286, 292, 310, 311, 312, 313, 329, 354, 359, 361
nereligiozni tip, 193
nestrpnost, 45, 111, 154, 155, 252
nezadovoljni z demokracijo, 298
Nizozemska, 19, 42, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 100, 104, 107, 114, 115, 132, 133, 154, 156, 188, 218, 220, 229, 233, 237, 239, 243, 245, 248, 250, 255, 258, 262, 263, 266, 286, 291, 292, 310, 311, 312, 323, 329, 340, 354, 359, 361, 363
Norveška, 114, 280, 286, 310, 312, 339
nove evropske demokracije, 330
novi srednji sloj, 135

O

oblast, 39, 46, 99, 283, 295, 298, 303, 330, 341, 342, 441
odnos
do cerkve, 201, 209, 267
do institucij, 235
do norm egalitarnosti, 298
do politike, politikov, 277, 281, 282, 286, 294
do splava, 256, 257, 262
do življenja, 208, 258
odnosi med cerkvijo in državo, 178
odprtost, 113, 115, 118, 344
opozicija, 303
opredeljevanje med dobrim in zlim, 262
ortodoksnost, 202, 211, 221, 225, 260
osamosvojitev, 125, 176
osebna avtonomija, 28
osebna integriteta, 124
osebna religioznost, 235, 261
osebna sreča, 237
osebna svoboda, 394
osebna vera, 211, 260

P

parlament, 302, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 348, 349, 351, 352, 354, 355, 360, 427, 438, 439
parlamentarni sistem, 300
participativna demokracija, 134
pastoralna vloga cerkve, 219
pekel, 196, 215, 222, 385
plača, 35, 36, 37, 378
podjetja, 31, 32, 340, 345, 349, 365, 396, 417, 419
podpora demokratičnemu sistemu, 309, 313, 327
pogodbeno razmerje, 150
pogostost obiskovanja verskih obredov, 191, 193
pokrščanske oblike religioznosti, 235
polarizacija, 207, 275, 280, 304, 313
policija, 103, 339, 340, 341, 345, 348, 350, 351, 352, 355, 399
Politbarometer, 306, 310, 312, 315, 327
Political Action, 325, 441
politična apatija, 279
politična elita, 343
politična kultura, 300
politična podpora, 280
politične stranke, 86, 89, 92, 123, 124, 275, 281, 283, 302, 345, 347, 349, 351, 373, 424
politične strukture, 265, 305
politične teorije, 273
politične udeležbe, 174
politični cinizem, 278, 279
politični prevaranti, 282
politični režim, 91, 107, 205, 304
politični sistem, 177, 277, 280, 303, 320, 324, 331, 338, 400, 401, 427

političnо zaupanje, 282, 336
politika, 3, 41, 42, 43, 46, 47, 57, 169, 205, 219, 223, 271, 273, 274, 277, 282, 283, 284, 286, 287, 293, 295, 297, 371, 393, 443, 448, 449
Poljska, 42, 43, 56, 63, 64, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 95, 104, 107, 115, 132, 133, 154, 155, 156, 173, 189, 203, 204, 215, 218, 220, 221, 228, 229, 233, 237, 239, 241, 243, 246, 250, 253, 255, 257, 262, 263, 269, 286, 291, 292, 311, 312, 319, 321, 325, 329, 343, 355, 357, 359, 361, 448
položaj cerkve in duhovnikov, 268
položaj žensk, 166
pomen dela, 32, 40, 41, 43, 45, 46, 47, 138
pomen politike, 42, 43, 44
pomen vere, 41, 43, 45, 70
poskusi na človeških zarodkih, 405
posmrtno življenje, 215, 222
postmaterialistične vrednote, 123, 276
postmaterializem, 11, 14, 125, 128, 129, 130, 131, 137
postmoderna, 9, 11, 91, 121, 233
postmoderne vrednote, 81, 123, 435
posttranzicijske države, 293, 294, 312, 316, 319, 321, 324, 328, 355
potenciali države blaginje, 62, 68
pozitivna diskriminacija, 223
pravična družba, 53, 57
pravičnost, 47, 54, 55, 273
pravni sistem, 233, 339, 345, 352, 400
predsednik republike, 342, 344, 347, 348, 350, 351
predstava o bogu, 234
preprostejše življenje, 159
pričakovanja volivcev, 277
pridobljene lastnosti, 153
prijatelji in znanci, 45, 170, 284, 371
prijateljska omrežja, 43, 44
pripadnost cerkveni skupnosti, 194
pripadnost cerkvi, 145
pripadnost dohodkovnim razredom, 252, 286
pripadnost Evropi, 116, 120
pripisane (askriptivne) lastnosti, 152
privatizacija, 87, 330, 349
proces sekularizacije, 266, 267, 268, 277
profesionalec, 143
progresivne vrednote, 145
prosti čas, 20, 43, 46, 47, 283, 371
prostovoljne organizacije, 88, 93, 94, 95, 291, 374
protestantizem, 14, 34, 178
protestne akcije, 96, 435
psihično blagostanje, 187

R

racionalno delovanje, 273
rasno razlikovanje, 197
rast BDP, 93, 100, 122
raziskava vrednot, 264, 269, 271, 283, 333, 340
razlike med sloji, 45, 164
razlike med spoloma, 71, 83, 160
razoroževanje, 197
razumevanje demokracije, 328
razumevanje razmerja med cerkvijo in politiko, 211, 220, 260
regresijski model, 26, 46, 130, 421, 427
religijska tradicija, 242, 262
religiozni tip, 193, 196
religioznost, 169, 179, 181, 183, 188, 194, 197, 202, 203, 212, 221, 222, 223, 229, 235, 237, 239, 250, 252, 257, 259, 260, 263, 264, 266, 269, 344, 357, 366, 436, 445, 447, 449
religioznost/cerkvenost, 221, 229
revščina, 72, 73, 170
rimskokatoliška cerkev, 178, 192, 349
Romunija, 139, 189, 343, 344

S

samodiskriminacija, 250
samoidentifikacija z veroizpovedmi, 236
samoupravljanje, 89, 124, 180
sekularizacija, 21, 170, 174, 180, 182, 200, 206
sindikati, 32, 92, 97, 103, 106, 108, 338, 339, 341, 345, 347, 350, 351, 352, 367, 373, 399, 424
sistemski obrati, 266
SJM, 4, 179, 181, 186, 208, 235, 268, 283, 302, 306, 307, 308, 310, 312, 314, 327, 340, 346, 351, 369, 370, 436, 441, 442, 443, 447, 448, 449
skepticizem, 273, 299, 329

skrb za družinske člane, 62, 68
skrb za rojake, 62, 64, 67
skrb za starejše, 93
Slovaška, 173, 189, 203, 204, 205, 218, 220, 221, 228, 229, 233, 237, 239, 241, 246, 250, 255, 257, 263, 269, 286, 291, 311, 312, 319, 325, 329, 343, 357, 359, 361, 363
Slovenija, 1, 8, 15, 23, 24, 26, 33, 42, 43, 44, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 72, 73, 75, 76, 78, 82, 88, 92, 94, 95, 96, 104, 105, 106, 107, 115, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 153, 154, 155, 156, 173, 176, 178, 179, 187, 188, 189, 201, 203, 204, 205, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 227, 228, 229, 233, 238, 241, 243, 245, 246, 251, 253, 255, 257, 258, 262, 263, 267, 269, 286, 289, 291, 293, 294, 310, 311, 312, 316, 319, 321, 323, 325, 328, 329, 333, 340, 341, 343, 344, 354, 355, 357, 358, 359, 361, 362, 363, 365, 366, 406, 424, 448
slovenska katoliška cerkev, 178, 189
slovenski tolar, 345, 347, 349, 351
Slovensko javno mnenje, 1, 175, 176, 179, 302, 306, 315, 326, 345, 449
smisel življenja, 237
socialna država, 3, 53, 330
socialna struktura, 218
socialne službe, 339
socialni kapital, 30, 92, 97, 98
socialni sistem, 122
socialni vakuum, 87
socialno-ekonomski status, 200
sociodemografske analize, 38, 46
socioreligiozna tipologija, 197
sodišča, 345, 348, 349, 351, 352
sodobne demokracije, 174
splav, 153, 198, 256, 393
spol, 9, 27, 38, 47, 153, 160, 199, 213, 217, 225, 228, 230, 232, 261, 352
spolno vedenje, 169
spoštovanje avtoritet, 138
spoštovanje oblasti, 140, 159, 243, 244, 427
sreča, 55, 390
središčnost dela, 40
stabilnost ustanov, 297
stališča, 8, 48, 50, 58, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 90, 114, 135, 152, 155, 160, 161, 162, 164, 166, 185, 186, 189, 197, 198, 206, 208, 237, 256, 279, 308, 435
starost, 9, 27, 32, 37, 38, 46, 47, 131, 160, 161, 199, 200, 217, 226, 230, 269, 312, 313, 414
status političnih strank, 86
status ustavnega sodišča, 328
strpnost, 11, 111, 112, 113, 143, 144, 145, 147, 151, 248, 253, 298, 392, 430
subjektivna blaginja, 22
suverenosti, 40, 265, 276
svoboda, 22, 47, 54, 55, 77, 124, 127, 179, 243, 274, 297, 303, 394
svoboda govora, 127, 297
svoboda veroizpovedi, 179
svoboda združevanja, 297
svobodne in poštene volitve, 297

Š

šolski sistem, 339
Španija, 139, 219, 287, 310, 311, 312
Švedska, 42, 49, 56, 58, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 94, 95, 104, 107, 114, 115, 132, 133, 136, 154, 156, 215, 220, 228, 229, 232, 233, 237, 239, 241, 243, 245, 248, 250, 255, 262, 263, 266, 286, 291, 292, 311, 329, 339, 340, 354, 359, 361, 363

T

Tanzanija, 287
teistično pojmovanje boga, 193, 234
tekmovalnost, 75, 76, 266
teorija modernizacije, 9, 171
tipologija religioznosti, 179
tisk, 85, 339, 341, 345, 399
tradicije, 50, 170, 173, 192, 206, 212, 218, 222, 233, 263, 265, 294, 304, 409
tradicionalne demokratične države, 248, 328
tradicionalne verske vrednote, 172
tradicionalno krščanstvo, 235
transparentnost, 294
tranzicijske države, 211, 214, 237, 239, 245, 253, 257, 262, 263, 330, 355
trend razcerkvenjanja, 267
trend retradicionalizacije, 350
tretji demokratizacijski val, 177
tržno gospodarstvo, 76, 90, 314

U

učinek kontrasta, 6
Ukrajina, 189, 343, 344
uporništvo, 290, 291, 327
urbanizacija, 68

V

varnost, 20, 21, 22, 61, 72, 74, 109, 122, 124, 125, 131, 133, 135, 164, 233
Velika Britanija, 56, 63, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 82, 100, 103, 104, 107, 133, 136, 139, 154, 156, 187, 229, 233, 239, 243, 245, 251, 255, 258, 262, 263, 310, 311, 316, 339, 340, 355, 358, 361, 362
velika podjetja, 339, 341, 345, 349
vera, 3, 47, 70, 145, 153, 160, 161, 169, 170, 186, 202, 211, 212, 213, 214, 221, 225, 235, 259, 264, 265, 283, 304, 371, 386
vera kot vrednota, 211, 213
vera v boga, 145, 202, 211, 214, 221, 225
vernost, 143, 144, 146, 179, 180, 188, 195, 200, 212, 266, 267, 392, 430
subjektivna, 194
verovanje, 145, 186, 190, 195, 196, 202
verovanje v greh in dušo, 196
verovanje v reinkarnacijo, 196
verovanje v vstajenje, 196, 202
Vietnamci, 274, 287
vlada, 127, 299, 302, 305, 342, 343, 344, 348, 350, 351, 401, 408
vladne institucije, 339
vloge moderne države, 174
vloge spolov, 169
vojaške sile, 274
vojska, 103, 339, 340, 341, 343, 345, 348, 352, 399, 401, 427
volitve, 298, 300, 305, 328, 407, 442
vprašanja tretjega sveta, 197
vraževernost, 187
vrednote, 1, 11, 12, 21, 40, 53, 55, 61, 71, 121, 122, 123, 124, 137, 139, 141, 146, 169, 170, 174, 186, 189, 212, 213, 237, 264, 291, 298, 314, 316, 326, 330, 334, 335, 337, 370, 448
Vrednote v prehodu, 181, 302, 306, 340
vrednotenje boga, 208
vrednotenje politike, 284, 285
vrednotenje vere, 213
vrednotne identitete, 259
vzgojne preference, 146, 147
Vzhodna Nemčija, 173, 186, 188, 189

Z

zadovoljstvo s sistemom, 317
zadovoljstvo z delom, 30, 31, 39
zadovoljstvo z demokracijo, 286, 315, 322, 327, 353, 362, 363
zadovoljstvo z življenjem, 18, 25, 29, 31, 286, 316, 353, 363
zadovoljstvo z življenjskimi razmerami, 353, 364
Zahodna Nemčija, 14, 187, 188
zakon o zmanjšanem povračilu, 61
zakonska zveza, 253
zanikanje, 193, 234, 273
zanimanje za politiko, 288, 289, 293, 294, 354
zanimivo delo, 35, 36, 379
zasebne institucije, 339
zaupanje, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 189, 208, 223, 237, 238, 239, 243, 246, 262, 263, 277, 280, 281, 298, 333, 335, 336, 337, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 399, 427, 435, 436
političnо, 282, 336
zaupanje v banke, 342
zaupanje v cerkev, 103, 107, 208, 223, 342, 344, 367
zaupanje v cerkev in duhovščino, 208, 223, 342
zaupanje v civilne institucije, 344
zaupanje v demokracijo, 237, 243, 262, 337
zaupanje v demokratične institucije, 246
zaupanje v državne institucije, 103, 353
zaupanje v institucije, 100, 101, 107, 282, 333, 335, 337, 341, 342, 345, 347, 352, 364, 365, 366, 435
zaupanje v medije, 298
zaupanje v pravosodni sistem, 366
zaupanje v sindikate, 357
zaupanje v soljudi, 101, 237, 239, 262
zaupanje v zdravstveni sistem, 356
zavezanost delu, 23, 32, 33, 435

ZDA, 8, 13, 14, 18, 19, 20, 68, 98, 100, 129, 171, 173, 176, 186, 218, 220, 242, 266, 280, 301, 336, 365
zlo, 382
znanci, 44, 158
zunajzakonska razmerja, 198

Ž

ženska gibanja, 344
ženske, 35, 46, 77, 155, 156, 162, 170, 211, 213, 216, 217, 226, 248, 250, 251, 261, 290, 374, 390, 391, 424

Imensko kazalo

A

Aburdene, 446
Adam, 89, 98, 441, 448, 449
Allard, 25, 125, 130, 441
Andrews, 441
Antončič, 48, 441
Arendt, 68, 441

B

Barnes, 96, 441
Basanez, 340, 441
Beck, 54, 441
Beckford, 441
Bell, 61, 447
Beyme, 298, 441
Bibič, 283, 294, 441
Boguslaw, 71, 442
Boh, 150, 442
Boss-Nuennig, 442
Bruce, 173, 442
Bruszt, 177, 442
Bühl, 335, 442
Burt, 97, 442
Bzezinski, 443

C

Converse, 442
Crosier, 90, 104, 290, 299, 330, 442

D

Dahl, 297, 313, 324, 442
Dahrendorf, 90, 298, 442
Daiber, 442
Dogan, 442
Dragoš, 90, 442
Drucker, 442, 448
Durkheim, 126, 143, 259, 442

E

Easton, 299, 304, 336, 443
Etzioni, 87, 443

F

Feuerbach, 443
Flanagan, 40, 443
Flere, 206, 443
Friedrich, 176, 443
Fromm, 125, 130, 443
Fuchs, 300, 302, 303, 305, 312, 333, 336, 442, 443, 445
Fukujama, 98, 124, 443

G

Germani, 6, 443
Glock, 443
Gough, 68, 443
Gräf, 336, 443
Guidorossi, 300, 302, 303, 305, 443

H

Habermas, 121, 299, 330, 443, 446
Haerpfer, 314, 319, 343, 444, 447

Hout, 444
Hunt, 445
Huntington, 14, 109, 442, 444

I

Igličar, 86, 444
Inglehart, 2, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 18, 21, 35, 41, 61, 71, 81, 87, 88, 92, 98, 99, 100, 101, 106, 109, 113, 114, 122, 125, 127, 128, 136, 151, 169, 170, 171, 172, 176, 234, 276, 284, 286, 310, 317, 335, 340, 360, 441, 444, 446
Inkman, 446
Innanaccone, 448
Ishikawa, 32, 444

J

Jagodzinski, 336, 443
Jambrek, 304, 444
Janos, 442

K

Kaase, 18, 53, 59, 60, 99, 101, 123, 124, 126, 298, 301, 441, 444, 449
Kahn, 23, 444
Kaufmann, 233, 444
Kehrer, 444
Kerševan, 443, 444, 445, 447
King, 299, 330, 445
Klages, 445, 446
Klingemann, 171, 443, 445
Kooiiman, 445
Kornhauser, 85, 127, 445
Kos, 89, 445
Kraševec, 54, 55, 444
Krošl, 445
Künzlen, 445
Kuzmanič T., 113, 445

L

Lajphart, 445
Lau, 278, 445
Le Bras, 202, 445
Lenski, 262, 445
Leonardi, 447
Lipset, 275, 335, 365, 445
Listhaug, 277, 280, 281, 338, 445
Luckmann, 212, 441, 445
Lukšič, 89, 445

M

Machiavelli, 272, 445
Malnar, 2, 150, 268, 445, 446
Marcel, 130, 446
Martin, 444, 446
Maslauskaite, 449
Mastnak, 89, 446
Meulemann, 446
Mishler, 446
Morawski, 444
Moreno, 35, 340, 441
Mulder, 6, 446

N

Naisbitt, 32, 446
Nanetti, 447
Navickas, 449
Neuhold, 446
Newton, 18, 99, 101, 124, 301, 444, 449
Niedermayer, 100, 446
Norčič, 89, 446

O

Offe, 40, 299, 330, 342, 446

P

Panghurst, 446
Pantić, 447
Parsons, 90, 153, 447
Plasser, 342, 447
Pollack, 447
Potočnik, 206, 447, 449
Prudhon, 40, 447
Przeworski, 449
Pusič, 447
Putnam, 92, 98, 447

R

Rajhman, 180, 447

Rawls, 54, 55, 56, 447
Ray, 447
Rizman, 86, 447
Robinson, 61, 447
Rode, 447
Rose, 339, 341, 343, 446, 447
Roter, 2, 178, 181, 184, 186, 447, 448
Rus, 1, 2, 3, 48, 53, 76, 89, 91, 122, 334, 335, 364, 441, 444, 448

S

Sartori, 272, 275, 282, 303, 304, 305, 448
Scarbrough, 74, 446
Schmidt, 448
Schmitt, 272, 275, 448
Schneider, 335, 445
Seligson, 446
Simon, 81, 448
Smrke, 173, 186, 188, 205, 448
Stark, 443, 448
Stinchcomb, 448
Svetlik, 30, 31, 448
Swensson, 300, 302, 303, 305, 443

Š

Štebe, 2, 152, 449

T

Teune, 142, 449
Tomc, 449
Tomka, 176, 189, 203, 449
Toš, 1, 2, 3, 175, 176, 178, 181, 188, 189, 201, 202, 277, 298, 302, 306, 340, 369, 441, 442, 443, 445, 447, 448, 449
Turner, 218, 449

U

Uhan, 2, 188, 448
Ule, 85, 125, 126, 150, 449, 450
Ulram, 342, 447

V

Varga, 121, 450
Verba, 99, 335, 364, 441
Vrcan, 450

W

Watanuki, 442
Weber, 34, 259, 450
Weil, 279, 305, 450
Welzell, 171
Wiberg, 339, 445
Wilson, 173, 450
Withey, 19, 441

Y

Yankelowich, 40, 450

Z

Zalecki, 450
Zulehner, 176, 180, 183, 192, 203, 235, 449, 450

Ž

Županov, 49, 450

DOKUMENTI SJM

Fakulteta
za družbene vede

FDV

Center za raziskovanje
javnega mnenja
in množičnih komunikacij

Ekološke sondaže, 1992
Slovenski izziv I, 1992
Slovenski izziv II, 1993
Dozorevanje slovenske samozavesti, 1995
Vrednote v prehodu I, 1997
Vrednote v prehodu II, 1999
Modern Society and Values, 1999
Podobe o cerkvi in religiji, 1999
Družbeni vidiki zdravja, 2002
Demokracija v Sloveniji, 2002
Vrednote v prehodu III, 2004
S Slovenkami in Slovenci na štiri oči, 2004
Paberkovanje po vrednotah, 2005
Political Faces of Slovenia, 2005
Vrednote Slovencev in Evropejcev, 2005